אלמאנאך

צום צען-יעריגען יובילעאום
פון
·מאמענט·

אלמאנאך

צום 10-יעהריגען יובילעאום

פון

„מאמענט“.

ווארשא, 1021

אינהאַלט!

10 יאָהר „מאָמענט" . . . . ד"ר מ. סוריק.
ערצעהלונגען . . . . דוד בערגעלסאָן.
געמישטע לידער . . . . אברהם רייזען.
אומעטען . . . . אהרן צייטלין.
אַ שבן . . . . יונה ראָזענפעלד.
די שכינה אין גלות . . . . בערטאָלדי.
די פוקסען-לעגענדע . . . . יואל מאַסטבוים.
פּרעץ . . . . דוד בערגעלסאָן.
דער לעבענס-וועג פון ש. אַנ—סקי . . . . הלל צייטלין.
אין ים'ס רשות . . . . אהרן צייטלין.
קום, געליעבטער! . . . . ה. ד. נאָמבערג.
לידער . . . . דוד האָפשטיין.
לידער . . . . ליב קוויטקאָ.
די מלחמה געגען הפקרות אין אַמאָליגען וואַרשאַ . . . . . ע. נ. פרענק.
יודישע נערהען און יודישע דעגענעראַציע . . . . . . ד"ר ז. ביחאָווסקי.
די וויסענשאַפט און די טעכניק אין דער וועלט-מלחמה . . . ד"ר א. פאָרשער.
די יודישע פּאַראָדיע . . . . יוסף טונקעל.
דער אַנטיסעמיטיזם אַלס סאָציאַל-פּסיכאָלאָגישע ערשיינונג . ד"ר א. גליקסמאַן.
צו דער געשיכטע פון „דבוק" . . . . ש. ל. ציטראָן.
עפּיזאָדען . . . . ב. יאושזאָהן.
אין אַ קברים-שטיבעל . . . . מ. מ. דאָליצקי.
די ראָליע פון דער יודישער פרוי אין מאָדערנעם
יודיש-געזעלשאַפטליכען לעבען . . . . צבי פּרילוצקי.
צו דער געשיכטע פון די יודישע דרוקערייען אין פּוילען . . פּראָפ. מאיר באַלאַבאַן
פון דער געשיכטע פון טעאַטער-קונסט בײַ יודען . . . . . ד"ר י. שיפּער.
אַ קינד . . . . ה. ל. זשיטניצקי.
צום אויפבוי פון אַ נאַציאָנאַלער היים פאַר יודען אין א"י . . . י. טריוואַקס.
ביבליאָגראַפיע:
1) מאַטעריאַלען צו דער יודען-פראַגע אין פּוילען . . . . חיים בן נתן.
2) גראַמאַטיק פון דער יודישער שפּראַך . . . . . . נח פּרילוצקי.
דאָס לעגענדע-לאַנד . . . . ש. טשערנאָוויטש.

בילדער פון די מיטאַרבײַטער פון „מאָמענט" אין משך פון זיין 10-יעהריגער עקזיסטענץ, ווי אויך פון די בעטײַליגטע אין אַלמאַנאַך.

ד״ר מ. סוריץ.

צעהן יאָהר „מאָמענט".

צעהן יאהר לעבען פון א יודישער צייטונג — דאס איז א שטיק יודיש לעבען. דאס איז א קאפיטעל יודישע געשיכטע; דאס איז צעהן יאהר דברי הימים, צעהן יאהר כראניק פון אונזער לעבען און שאפען, פון אונזערע פריידען און ליידען, פון אונזער פיהלען און טראכטען.

אין נארמאלע צייטען איז עס ניט קיין גרויסע תקופה. וואס איז צעהן יאהר אין לעבען פון א פאלק, וואס בעצייכענט זיין וועג — ווי איינער פון אונזערע גרויסע דיכטער האט זיך אויסגעדריקט — ניט מיט קיין יאהרען, נאר מיט יאהר־הונדערטער!

אנדערש אבער האבען אויסגעזעהן די צעהן יאהר, וועלכע ליגען פאר אונז פראטאקאלירט אין די צעהן יאהר־קאמפלעטען פון „מאמענט". דאס איז אן אייביג־קייט, דאס איז א ים פון בלוט און טרעהרען און פיין, דאס איז אונזער דריטער חורבן.

דאס גרויסע וועלט־איבערקעהרעניש איז דורך איבער אונזערע קעפ און האט אונז צוטרעטען און צושמעטערט. דער היסטארישער צוזאמענשטויס צווישען דער אלטער און דער נייער וועלט האט זיך אנגעשטויסען אן דעם צענטר פון אונזער פאלקס־לעבען און מיר זענען געווארען די גרעסטע מארטירער פון דער גרויסער וועלט־קאטאסטראפע. אויף אונז, די אייביגע טרעגער פון גערעכטיגקייט און מענשען־רעכט, האט זיך אויסגעגאסען דער פינסטערער ווילדער צארן פון דער גאנצער וועלט־רעאקציע, און זי האט פערוואנדעלט די לעצטע צעהן יאהר פון אונזער לעבען אין איין ריעזיגען יאמער־געשריי, וואס וועט פערבלייבען, ווי אן אייביגער שאנד־פלעק אין דער מענשליכער געשיכטע. פון די גזירות און ענויים אין רוסלאנד ביז'ן בערימטען בייליס־פראצעס, פון דעם ערשטען מלחמה־אויסברוך ביז די שפעטערדיגע גירושים און תליות, פון דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע ביז די לעצטע הריגות און שחיטות אין גאנצען מזרח פון איירופא — עס איז איין אונענדליכע קייט פון טויט און שאנד, וואס האט געבילדעט דעם אינהאלט פון אונזער לעבען און פון אונזערע — בלעטער.

מיר האבען מיטגעוויינט מיט'ן פאלק, מיר האבען בעגלייט אונזער פאלק אויף זיין שווערען, דערנידריגענדען ליידענס־וועג און זענען געשטאנען אויף דער וואך, צו פערצייכענען און פעראייביגען די טויזענדער שענדליכע פאקטען און געשעהענישען, ווי אויך די דערפרעהענדע ערשיינונגען, פון וועלכע עס שטעלט זיך צוזאמען די געשיכטע.

ניט דא איז דאס ארט צו בעהאנדלען אויספיהרליך און אויסשעפענדיג די גאנצע געשיכטע פון די פערגאנגענע צעהן יאהר. מיר וועלען זיך נאר בעמיהען אנצוצייכענען די הויפט־מאמענטען פונ'ם לעבען פון אונזער צייטונג פאר דעם פעריאד פון

איהר עקזיסטענץ. דאס האט זיין גלייכצייטיג א קורצער איבערבליק פון די בעדייטענדסטע געשעהענישען אין דער יודישער געשיכטע פאר די לעצטע צעהן יאהר.

•

ביים צוטרעטען צום שאפען דעם „מאמענט“, איז געווען דער וואונש פון זיין לייטענדען רעדאקטאר, ה' צבי פרילוצקי, אז דער דאזיגער ציימונגס-ארגאן זאל זיין א מין יודישער פארלאמענט, א יודישע טריבונע, וואו עס זאל קאנען קומען צוםווארט יעדע ריכטונג פון יודיש-נאציאנאלען יודענטום.

אונטער דער צייט פון דער עקזיסטענץ פונ׳ם „מאמענט“ האבען פערשיעדענע פארטייען געפרובט ארונטערנעהמען די ציימונג אונטער זייערע פליגעל און מאכען פון איהר א פארטיי-בלאט.

צוערשט האבען עס געפרובט די אסימילאטארען. דאס איז געווען אין יענער צייט, ווען די הארשאייער אסימילאטארען האבען אנגעהויבען פערליערען זייער אויטאריטעט אויף דער יודישער גאס. עס איז געווען צו בעמערקען, אז ביי די וואהלען צו דער יודישער געמיינע האבען זיי שוין נישט געקאנט דורכפיהרען זייערע קאנדידאטען אזוי לייכט, ווי אין די פריהערדיגע יאהרען. זיי האבען געמוזט מאכען אונגעזעצליכע אנשטרענגונגען און איינקומען אפילו צו געוויסע מאכינאציעס (די בעוואוסטע „פלעניפאטענציעס“ א. א. וו.), כדי צו רעטהאלטען זייער פאזיציע.

עס האט געהאלפען פאר די וואהלען פון א דעפוטאט צו דער רוסישער גאסוד. דומע און די אסימילאטארישע מנהיגים האבען זיך ארומגעזעהן, אז די לאגע איז פאר זיי אנ'ערנסטע. זיי האבען בעשלאסען צו געווינען די סימפאטיע פון די יודישע מאסען דורך דער „זשארנאנאוא פראסא“, וועלכע זיי האבען אין עצם פעראכט און געשטרעבט זי אונטערצוברענגען.

צו דעם צוועק האט זייער א בעפאלמעכטיגטער זיך געווענדט צו דער אדמיניסטראציע פון „מאמענט“ מיט א פארשלאג אנצונעהמען א בעדייטענדע סובסידיע, מיט'ן בעדינג, אז דער „מאמענט“ זאל איין מאל א וואך דרוקען אנ'ארטיקעל מיט אנ'אסימילאטארישער טענדענץ, וואס וועט ארייננעשיקט ווערען פון זייער לאגער. אין פאל, ווען דער דאזיגער פארשלאג זאל נישט דורכגעהן, איז געמאכט געווארען א צווייטער פארשלאג — צו פערקויפען זיי דעם פערלאג פון „מאמענט“.

ביידע פארשלאגען זענען קאטעגאריש אבגעווארפען געווארען, און נאכדעם ערשט האבען די אסימילאטא-רען איבערגענומען ביי ש. האלבערג זיין ציימונג „אונזער לעבען“, וועלכע איז ערשינענען איינינע חדשים אונטער'ן נאמען „נייעס“.

שפעטער, ווען דער „מאמענט“ האט דערגרייכט א גרויסע פערשפרייטונג און אנגעהויבען דאמינירען אויף דער יודישער גאס, האבען איינינע פארטייען (פון די יודיש-נאציאנאלע) געשטרעבט ארונטערצונעהמען דעם „מאמענט“ אונטער זייער דיקטאטור, נאר אלע אזעלכע פארשלאגען זענען נישט אקצעפטירט געווארען, און אין משך פון די צעהן יאהר פון זיין עקזיסטענץ איז דער „מאמענט“ געבליבען אנ'אונאבהענגיגער יודיש-נאציאנאלער ארגאן.

די דאזיגע אונאבהענגיגקייט האט געגעבען דעם „מאמענט“ די מעגליכקייט פריי צו אורטיילען וועגען פערשיעדענע ערשיינונגען, נישט זענענדיג אונטערגעווארפען אונזער וועלכער-עס-איז „פארטיי-דיסציפלין“, צוליעב וועלכער מען מוז אפטמאל פערהיקען דעם אמת און בעלויכטען געוויסע ערשיינונגען נישט אין'ם ריכטיגען ליכט.

די יודיש-נאציאנאלע פלאטפארם, אויף וועלכער ס'איז געשטאנען דער „מאמענט“,

האט גענעבען די מעגליכקייט פערשיעדענע גרופען זיך ארויסצוזאגען און צו קומען צום ווארט.

דער דאזיגער פאקט, די אונאבהענגיגע נאציאנאל־יודישע שטעלונג פון „מאמענט". האט מעגליך געמאכט דאס, אז אין דער צייט פון זיין עקזיסטענץ האבען זיך אין איהם געקאנט בעטייליגען שריפטשטעלער פון פערשיעדענע ריכטונגען — די איבערגעגעבענע העברעאיסטען, ווי ביאליק, ראווניצקי און אנדערע פון איין זייט און די איבערגעגעבענע יודישיסטען, ווי אברהם רייזען, י. יעפרויקין, ש. ניגער — פון דער צווייטער; די רעליגיעז־געשטימטע שריפטשטעלער ווי, למשל, הלל צייטלין און הרב י. ל. זלאטניק פון איין זייט און מאדערן־וועלטליכע שריפטשטעלער, ווי ז. שניאור און ה. ד. נאמבערג פון דער צווייטער; איבערגעגעבענע ציוניסטען, ווי ד"ר קארלניק, בן־אביגדור, ש. טשערנאוויטש, עמנואל — פון איין זייט און איבערגעגעבענע פאלקיסטען, ווי נח פרילוצקי, ש. הירשהארן — פון דער צווייטער.

די אונאבהענגיגע שטעלונג פון „מאמענט" האט אויך צו איהם צוגעצויגען יענע פון אונזערע גרויסע שריפטשטעלער, וועלכע האבען געוואלט פערעפענטליכען זייערע שאפונגען נור דורך אן אונאבהענגיגער יודישער טריבונע. ווען דער גרויסער מענדעלי מוכר ספרים האט געוואלט פערעפענטליכען זיינע לעצטע שריפטען, האט ער דאס געטהון דורכ'ן „מאמענט". דאסזעלבע — דער בעריהמטער רוסיש־יודישער פאעט ש. פרוג און דער ערשט נישט־לאנג פערשטארבענער ש. אנ—

I.

מיר וועלען פרובען זיך אבשטעלען אויף די וויכטיגסטע מאמענטען פונ'ם יודישען לעבען פאר די לעצטע צעהן יאהר און פערצייכענען די בעציהונג צו זיי פון „מאמענט".

אין די יאהרען 1910—1911, בשעת מען האט אין די פאבריקען אין פוילען אנגעהויבען איינפיהרען דאמף־קראפט, האט זיך געלאזט בעמערקען א טרויעריגע ערשיינונג מצד די יודישע פאבריקאנטען: זיי האבען מאסענווייז אנגעהויבען ענטזאגען זייערע יודישע ארבייטער. דאס איז פארגעקומען אין ביאליסטאק, מעזעריטש, זדונסקא־וואליא, מילוויץ אין לאדז און אנדערע שטעדט און שטעדטליך אין דעם געוועזענעם רוסיש־פוילען. געטהון האבען זיי דאס, כדי צו פערשפארען איין מאל אין וואך דאמף־קראפט. אלס רוהע־טאג האבען זיי אויסגעוועהלט זונטאג. ווייל זיי האבען דאך נישט געקאנט ביי זיך פיעל'ן, אז זיי (על פי רוב פרומע יודען) זאלען צווינגען יודישע ארבייטער מחלל שבת צו זיין, האבען זיי זיך נעחאפט צו א בעסער מיטעל — מען האט אנגעהויבען מאסענווייז אבזאגען די דאזיגע יודישע ארבייטער. כדי דאך צו פערדעקען זייער אמת'ן מיין, האבען זיי אויף זייערע יודישע ארבייטער אויסגעקלערט פערשיעדענע חטאים, אז זיי זענען וועניג קוואליפיצירט, אז זיי שטרייקען צו־אפט, ווילען בכלל נישט ארבייטען און נאך אזעלכע אונבעגרינדעטע טענות. דער „מאמענט" האט פון דער ערשטער מינוט פון זיין עקזיסטענץ אנגעהויבען פיהרען א שטארקען קאמף געגען דעם כין פאבריקאנטען הלל צייטלין האט זיי בעקעמפט אין א רייה ארטיקלען, אויפווייזענדיג, ווי ווייט שעדליך אזא ערשיינונג איז, צו וואס פאר א טרויעריגע רעזולטאטען דאס קאן ברענגען און זיי אויפגעפאדערט, אויב זיי האבען נאך אין זיך א ביסעל מענשליך געפיהל און עטוואס ליעבע צו נאט, גלייך צוריקצונעהמען זייערע אבגעזאגטע ארבייטער. נח פרילוצקי איז אויך ארויסגעטראטען מיט א שארפען ארטיקעל וועגען דעמזעלבען ענין, אונטער דעם נאמען „היימישע לאקאוטניקעס", וועלכער האט דאן געמאכט א שטארקען איינדרוק.

דער ווידערשטאַנד פון די פאַבריקאַנטען איז, אונטער דעם דרוק פון אונזער שאַרפער קריטיק, געבראָכען געוואָרען. די פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען שוין געהאַט געפלאַנט אַ לאָקאַוט נעגען דער יודישער אַרבייטערשאַפט, האָבען זיך פון זייער פּלאַן ענטזאַגט. פיעל האָבען צוגענומען צוריק זייערע אַרבייטער, אַנדערע ווידער, בײַ וועמען ס'איז שוין געווען אַ בעשלאָסענע זאַך אַרויסצוטרייבען די יודען, האָבען דאָס ניט געטהון.

דער דאָזיגער קאַמף מצד אַ יודישער צייטונג געגען די יודישע פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען ציליעב זייערע אייגענע קליינליכע אינטערעסען געוואָלט פער'משפט'ן צו הונגער־טויט טויזענדער אייגענע ברידער מיט זייערע פרויען און קינדער, איז געווען בפרט נויטיג אין יענע יאָהרען, ווען ס'האָט געהערשט אַ שטאַרקער עקאָנאָמישער קריזיס אין גאַנץ אייראָפּאַ און ספּעציעל אין רוסלאַנד און פּוילען. עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבען אַ שטאַרקע עמיגראַציע קיין אַמעריקאַ. די דאָזיגע עמיגראַציע האָט דעמזעלבען קריזיס איבערגעטראָגען אין די פעראייניגטע שטאַטען. מען האָט זיך דאַרט אָנגעהויבען אַרומטראַגען מיט פּלענער וועגען בעגרענצען דעם עמיגראַציע־שטראָם. דעם ביישפּיעל פון אַמעריקאַ האָט נאָכגעטהון דייטשלאַנד און ענגלאַנד.

מען קאָן זיך דעריבער פאָרשטעלען די לאַגע פון דער יודישער אַרבייטערשאַפט, ווען זייערע ריידער וואָלטען זיך נאָך פערגרעסערט דורך אַ ספּעציעלען טיפּ אַרבייטסלאָזע, וועלכע האָבען געליטען ניט ציליעב מאַנגעל אין אַרבייט, נאָר צוליעב זייער אָנגעהעריגקייט צום יודישען פאָלק!

אין יענער צייט האָט זיך דער „מאָמענט“ אויך גענומען אָרגאַניזירען די יודישע האַנדלווערקערשאַפט אין וואַרשאַ, אַרויסבעקומענדיג דורך פיעל מיה פון דער רוסישער רעגירונג די ערלויבניש צו גרינדען אַ יודישען האַנדווערקער־קלוב — דעם אַרבייטער־קלוב, וואָס האָט געדינט אַלס יסוד צו די יודישע האַנדווערקער־אָרגאַניזאַציעס אין וואַרשאַ. די גרינדונגס־פערזאַמלונג פון אַרבייטער־קלוב איז געעפענט געוואָרען דורכ'ן רעדאַקטאָר צבי פּרילוצקי אין יאָהר 1912.

פון דער ערשטער מינוט אָן פון זיין עקזיסטענץ האָט דער „מאָמענט“ געפיהרט אַ האַרטען קאַמף געגען דער אַסימילאַציע, וועלכע ער האָט שטענדיג געהאַלטען פאַר דער געפעהרליכסטער ערשיינונג אין אונזער לעבען. דער לאָזונג פון „מאָמענט“ איז געווען — „נידער מיט דער אַסימילאַציע“, און דעם דעוויז איז ער שטענדיג טריי געווען. ספּעציעל איז דאָס געווען צו בעמערקען אין יאָהר 1912, בשעת די וואַהלען צו דער דומע אין וואַרשאַ.

וואַרשאַ, די גרעסטע יודישע קהלה אין אייראָפּאַ, האָט, צום בעדויערן, שטענדיג געהאַט אַ פערוואַלטונג, וואָס איז געווען אַ נעסט פון דער אַסימילאַציע און פערשפּרייט איהר השפּעה איבער אַלע צווייגען פון געזעלשאַפטליך־יודישען לעבען. דאָ האָט מען ניט בלויז ניט געזאָרגט וועגען פערטיידיגען די יודישע אינטערעסען, נאָר אָפט איז עס אַפילו דערגאַנגען ביז אַן'אָפענעם פעררעט געגען די יודישע רעכט. עס איז גענוג צו דערמאָהנען די בעקאַנטע רייזע פון דיקשטיין און נאַטאַנזאָן קיין פעטערבורג, וואו זיי האָבען זיך משתדל געווען, אַז מען זאָל די יודען בעגרענצען אין דער זעלבסטפערוואַלטונג, וועלכע די רוסישע רעגירונג האָט דאַן געוואָלט איינפיהרען אין פּוילען. דערביי האָבען זיי פערטיידיגט דעם שטאַנדפּונקט, אַז ניט אַלע יודען זענען דערוואַקסען אַנטייל צו נעהמען אין אַזעלכע אינסטיטוציעס, ווי אַ שטאָדט־ראָט און מאַגיסטראַט.

געגען דעם טיפּ גמינע־לייט איז דער „מאָמענט“ אַרויסגעטרעטען ענערגיש און ענטשלאָסען.

אין אַ רייהע אַרטיקלען איז אָנגעוויזען געוואָרען, ווי אַזוי עס דאַרף אויסזעהן אַנ־

אמת יודישע גמינע. דער „מאמענט“ האט געפאדערט די דעמאקראטיזירונג פון דער גמינע, אלגעמיינע וואהלען, איינפיהרונג פון נייע נאציאנאלע שולען, קורסען פאר דערוואקסענע, קורסען פאר בעלי-מלאכות א. א. וו. דערביי האט ער אויך אנגעוויזען, אז די ביז-יעצטיגע אנפיהרער פון דער גמינע זענען נישט פעהיג אזעלכע עגדערונגען איינצופיהרען און דריבער געראפען צו וועהלען אנדערע, מעהר פאסענדע פערזאנען, וועלכע זענען טרייע יודען און וועלען אויך טריי זיין די יודישע אינטערעסען.

דער קאמף איז דאן, אמת, פערשפיעלט געווארען. דאס ארטאדאקסישע יודענטום האט זיך געלאזט אנ'איבעריג מאל פערפיהרען פון זיינע אלטע בעלי-טובות און זיי ווידער אויסגעוועהלט אין דער גמינע. די אסימילאטארען האבען אויסערדעם אנגעווענדט אלע זייערע איינפלוסען און זיך נישט אבגעשטעלט פאר קיין שום דעמאגאגישע מיטלען, כדי צו צווינגען דעם יודישען בעל-הבית אבצוגעבען זיין שטים פאר זיי.

דער נצחון איז זיי אבער גאנץ שווער אנגעקומען. די גרויסע צאהל שטימען, וועלכע עס האט געהאט די ליסטע פונ'ם נאציאנאליסטישען בלאק, האט זיי איבערצייגט, אז דאס איז געווען זייער לעצטער זיעג. דער „מאמענט“, פון זיין זייט, האט ווייטער געפיהרט דעם קאמף פאר א נאציאנאלער קהלה און ווייל די לעצטע וואהלען האבען איבערצייגט, ווי וועניג בעוואוסטזיניג עס זענען נאך דאן געווען אונזערע ארטאדאקסיש-געשטימטע מאסען, האט דער „מאמענט“ מיט א בעזונדער ענערגיע גענומען וועקען זייער נאציאנאל בעוואוסטזיין (צווישען אנדערע האט דאן ה' הלל צייטלין אבגעדרוקט זיינע בעקאנטע „בריוועלעך צו די ווארשאיער חסידים“).

אין דעמזעלבען יאהר 1912 איז פארגעקומען נאך א וויכטיגע ערשיינונג, וועלכע האט איבערגעלאזט טיעפע שפורען אינ'ם יודישען לעבען — דאס זענען געווען די וואהלען צו דער פיערטער רוסישער גאסוד. דומע.

דער „מאמענט“ האט דאן גערופען די ברייטע יודישע מאסען ענערגיש אנטייל צו נעהמען אין די וואהלען. די פאלקס-מאסען האבען זיך אבגערופען אויף דער אויפפאדערונג, און א דאנק דער טענדענציעזער רוסישער וואהל-ארדינאציע איז געשאפען געווארען אזא לאגע, אז מיר, יודען, האבען געהאט א מעהרהייט און געקאנט אויסוועהלען אנ'אייגענעם דעפוטאט. דער קאנדידאט מצד די פוילישע בירגערליכע פארטייען איז געווען יאן קוכארזשעווסקי. ווען מען האט פון דער יודישער זייט אנגעפרעגט וועגען זיין בעציהונג צו דער יודען-פראגע, האט ער זיך טאקטיש ארויסגעזאגט פאר יודישער גלייכבערעכטיגונג, נאר דאך געפונען, אז פראקטיש דארפען איינגעפיהרט ווערען פאר יודען פערשיעדענע בעגרענצונגען...

עס איז, נאטירליך, געווען אייסגעשלאסען, אז מיר, יודען, זאלען אבגעבען אונזערע שטימען פאר אנ'אפענעם געגנער פון יודישער פולער גלייכבערעכטיגונג.

עס זענען דאן געווען אינ'ם פויילישען יודענטום צוויי ריכטונגען: איינע אנ'אפארטוניסטישע, וועלכע איז גרייט געווען צו וועהלען א פאליאק, אפילו אנ'„ענדעק“, אבי נישט אזא אויסגעשפראכענעם געגנער פון די יודישע אינטערעסען, ווי קוכארזשעווסקי. די צווייטע ריכטונג האט פערטיידיגט דעם שטאנדפונקט, אז יודען, אלס בירגער פון לאנד, וועלכע מאכען-אויס א בעדייטענדען פראצענט פון דער בעפעלקערונג, האבען דאס רעכט צו האבען זייערע אייגענע צוויי פארשטעהער (פון ווארשא און לאדז) אין דער רוסישער געזעצגעבערישער דומע, און גערופען די יודישע בעפעלקערונג צו וועהלען א יודישען דעפוטאט.

נאך אונטערהאנדלונגען צווישען די פארשטעהער פונ'ם נאציאנאלען יודענטום איז בעשלאסען געווארען אבצוגעבען די יודישע שטימען דעם פוילישען קאנדידאט

יאַגעלאַ, וועלכער האָט זיך, אַלס סאָציאַליסט, אַרויסגעזאָגט פאַר פולער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

דער „מאָמענט“ האָט דאָ גענומען אַן אייגענע שטעלונג אין דער ראַזינגער פראַגע. ער האָט נישט געפיהרט קיין פחדנ׳ישע פּאָליטיק און האָט זיך ענערגיש אַרויסגעזאָגט געגען יעדען רעאַקציאָנערישען קאַנדידאַט, וואָס פאַר אַ ליבעראַלע מיינונגען ער זאָל אויך נישט האָבען אין דער יודישער פראַגע. ער איז געווען דאָן פאַר אַ יודישען דעפּוטאַט און געשטיצט די קאַנדידאַטור פון ד״ר ס. הינדעס ז״ל. ווייל אָבער אויף דער בעראַטונג פון די יודישע נאַציאָנאַלע וועהלער איז מיט אַ מעהרהייט בעשלאָסען געוואָרען צו וועהלען דעם פּאָליאַק יאַגעלאַ, כדי אונטערצושטיצען דעם פּוילישען קאַנדידאַט פון וואַרשא, האָט זיך דער „מאָמענט“ דעם ראַזינגען בעשלוס אונטערגעוואָרפען, אום נישט אַרויסצורופען קיין שפּאַלטונג אויף דער יודישער גאַס, וואָס ס׳וואָלט געקאָנט ברענגען צו דעם, אַז ס׳זאָל געוועהלט ווערען אַ רעאַקציאָנער—אַנטיסעמיט.

דער רעזולטאַט פון די וואַרשאַוער וואַהלען צו דער פירטער דומע איז, צום בעדויערן, צו־גוט בעקאַנט. עס האָט זיך אָנגעהויבען דער שוידערליכער באָיקאָט, וועלכער האָט געשטרעבט באַלד צו רואינירען דעם יודישען קליין־און מיטעל־קלאַס, עס איז געגרינדעט געוואָרען די בעריהמטע „דוואַ־גראָשע“־צייטונג, וועלכע האָט געפיהרט טאָג־טעגליך דעם דעוויז — „סוואָי דאָ סוואַגאָ“. זי האָט אונבעשטראָפט גערופען צו באָיקאָטירען די יודישע געשעפטען. זי האָט יעדען טאָג געבראַכט אַ ליסטע פון יודישע קרעמער, וועלכע האָבען געטראָגען פּוילישע נעמען, כדי אַ קריסט זאָל, חלילה, קיין מעות נישט האָבען. דער „מאָמענט“ איז ענערגיש אַרויסגעטרעטען געגען אַזאַ געפעהרליכער אַגיטאַציע, וועלכע האָט גענומען אַ גרויסען ערפאָלג צווישען די ווייניג ענטוויקעלטע מאַסען און געדראָהט מיט טרויעריגע רעזולטאַטען פאַר דעם פּוילישען יודענטום. דער „מאָמענט“ האָט סיסטעמאַטיש און אונאויפהערליך גערופען די בעסערע עלעמענטען פון פּוילישען פאָלק צו אַ פערשטענדיגונג צווישען דער פּוילישער און יודישער געזעלשאַפט. ה׳ הלל צייטלין האָט דאָן אָבגעדרוקט אויף די שפּאַלטען פון אונזער צייטונג אין פּויליש אַ׳אַרטיקעל אונטער׳ן נאָמען „זשיד דאָ פּאָליאַקוב“. דער אַרטיקעל, וועלכער איז געשריבען געוואָרען מיט דעם בעזונדערען וואַרימען אידעאַליזם, וואָס כאַראַקטעריזירט דעם שריפטשטעלער, האָט גערופען די פּוילישע געזעלשאַפט צו קעמפען געגען דעם פּסיחאָז, וואָס האָט בעהערשט אַ טייל בירגער אונטער׳ן דרוק פון דער אַנטיסעמיטישער העצע. בעזונדערע אָבצוגען פון דעם אַרטיקעל זענען מצד דעם „מאָמענט“ פונאַנדערגעשיקט געוואָרען צו אַלע פאַרשטעהער פון דער פּוילישער געזעלשאַפט.

אַרויסגעהענדיג פון פּוילישען מלוכה־שטאַנדפונקט, האָט דער „מאָמענט“ מיט אַ ריינע סטאַטיסטישע ציפערן אָנגעוויזען, אַז אין די אַלע ערטער, וואו די יודישע בעפעלקערונג האָט זיך צוליעב פערשידענע סבות פערקלענערט, איז די צאָהל דייטשען גרעסער געוואָרען — וואָס עס איז פון נאַציאָנאַל־פּוילישען שטאַנדפונקט נישט געוואונשען. ביי דער געלעגענהייט איז אויך אָנגעוויזען געוואָרען, אַז די באָיקאָט־אַגיטאַציע קאָן די נישט־געוואונשענע ערשיינונג נאָך מעהר פערשטאַרקען און אַזוי־אַרום אויך פּאָליטיש זיך אָברופען שעדליך פאַר פּוילען.

II.

עס איז נישט געווען קיין איין וויכטיגע ערשיינונג אינ׳ם יודישען לעבען, וועלכע דער „מאָמענט“ האָט נישט ווי געהעריג בעלויכטעט

צום צעהנטען ציוניסטישען קאנגרעס אין באזעל האט דער „מאמענט“ ארויסגעשיקט די אנגעזעהענסטע מיטארבייטער, וועלכע האבען אלזייטיג כאראקטעריזירט דעם איינציגען יודישען פארלאמענט, וואס מיר האבען פערמאגט.

פיעל אויפמערקזאמקייט האט דער „מאמענט“ אויך געווידמעט דעם טעריטאריאליסטישען צוזאמענפאהר אין ווין, וועלכער איז פארגעקומען אין יאהר 1912.

אלס פרייע יודישע נאציאנאלע טריבונע האט דער „מאמענט“ געפונען פאר נויטיג גענוי צו באלויכטען יעדע ריכטונג אין יודישען לעבען, אפילו דאן, ווען ער אליין איז נישט געווען מיט איהר איינשטימיג.

דער „מאמענט“ האט גענוי באלויכטען דעם קאטאוויצער צוזאמענפאהר, ווען ס'איז געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פון דער „אגודת שלומי אמוני ישראל“. נאכדעם, ווי דער „מאמענט“ האט אבגעגעבען א גענויען אביעקטיווען דין־וחשבון פון דעם צוזאמענפאהר, האט ער אויסגעדריקט זיין נעגאטיווע שטעלונג צו דער נייגעשאפענער פארטיי.

חמשה־עשר באב תרע"א איז געוועזען א וויכטיגער יודישער געדענק־טאג — עס איז געווען דער דרייסיג־יעהריגער יובילעאום פון דער קאלאניע ראשון־לציון. גאנץ אונבעמערקט איז דער דאזיגער יום־טוב דורכגעגאנגען אויף דער יודישער גאס. בלויז דער „מאמענט“, וועלכען די ציון־אידעאלען זענען פון שטענדיג אן געווען טייער, האט געווידמעט דעם דאזיגען יובילעאום א רייהע ארטיקלען, אין וועלכע דער רעדאקטאר צבי פרילוצקי, וואס איז געשטאנען נאהענט צו דער ארץ־ישראל־בעוועגונג פון איהר ענטשטעהונג אן, האט געגעבען אן'אויספיהרליכע בעשרייבונג פון דער ענטשטעהונג פון ישוב אין ארץ־ישראל און אלע זיינע איבערלעבונגען.

צום 11־טען ציוניסטישען קאנגרעס אין ווין, ארום וועלכען עס האבען זיך גרופירט א גאנצע רייהע קאנפערענצען פון פערשיעדענע יודישע געזעלשאפטליכע און קולטורעלע אינסטיטוציעס, איז אבגעפאהרען כמעט דאס גאנצע רעדאקציאנס־קאלעגיום פון „מאמענט“, וואס האט, נישט קוקענדיג אויף די קאלאסאלע אויסגאבען, כסדר געגעבען טעלעגראפישע בעריכטען פון דעם גאנצען גאנג פון קאנגרעס.

עס זענען אנגעקומען די טרויעריגע טעג פון בייליס־פראצעס. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען אונזער כבוד. די רוסישע רעאקציע האט אונז בעשולדיגט אין בענוצען קריסטליך בלוט אויף פסח. אין דער גאנצער ציוויליזירטער וועלט האט מען שוין אויפגעהערט צו גלויבען אין דעם דאזיגען נארישען בלבול. אין רוסלאנד אבער, אין דעם לאנד פון אלמעגליכע אינמעגליכקייטען, וואו די פערשיעדענע שמאקאווס, קרושעוואנס, בולאצעלס און פראנאיטישעס זענען געווען די פאקטישע בעלי־בתים פון דער מאכט, איז נאך געווען מעגליך א בלוט־בלבול־פראצעס. דאס איז אפשר געווען איינער פון די לעצטע היסטערישע אויסברוכען פון דער צארישער רעאקציע. פאר אונז אבער איז עס געווען א לעבענס־פראגע. פון זיין אויסגאנג איז אבהענגיג געווען די ווייטערדיגע עקזיסטענץ פון די רוסלענדישע יודען.

עס איז דעריבער גאנץ נאטירליך, אז דער בייליס־פראצעס האט אויף די שפאלטען פון „מאמענט“ פערנומען איינעם פון די וויכטיגסטע פלעצער. ער האט אינפארמירט זיינע לעזער וועגען יעדער קלייניגקייט, וואס האט געהאט א שייכות צום פראצעס, און בשעת דעם פראצעס האט די צייטונג מאביליזירט די בעסטע קרעפטען און זיך בעמיהט אלזייטיג צו באלויכטען דעם דאזיגען היסטארישען מאמענט אין אונזער לעבען.

עס איז כאראקטעריסטיש, אז דער „מאמענט“ האט לויט די סטאטיסטישע טאבעלען פון קיעווער טעלעגראפען־אמט פערנומען אין דער צאהל טעלעגראפישע ווער־

מער, וואס ער האט דאן ארויסגעשיקט פון קיעוו קיין ווארשא, דעם דריטען פלאן נאך די גרעסטע אייראפעאישע בלעטער, און דעם ערשטען — אין דער יודישער פרעסע.

III.

עס האט אויסגעבראכען די וועלט-מלחמה. עס האבען זיך אנגעהויבען אין רוס-לאנד און פוילען פערשיעדענע רדיפות מצד דעם רוסישען מיליטער געגען דער יודישער בעפעלקערונג. עס האבען זיך א שאט נעגעבען אלערליי בעשולדיגונגען און בלבולים, מען האט אנגעהויבען טרייבען די יודען פון זייערע שטענדיגע וואוינפלעצער, אלס פלומרשטע דייטשע שפיאנען. ווארשא איז איבערפולט געווארען מיט היימלאזע, וועלכע זענען אפטמאל געווען געצוואונגען אין משך פון איינציגע שעה איינצופאקען זייער בוי-סעל ארומקייט און פערלאזען זייערע היימען

ס'איז נויטיג געווען א הילפס-אקציע. דער „מאמענט" האט אויפגעפאדערט די ווארשאווער יודישע בעפעלקערונג אנטקעגענצוקומען זייערע אומגליקליכע ברידער, שאפען פאר זיי וואוינונגען, געבען זיי עסען, עפענען פאר די היימלאזע שולען א. א. וו.

ס'האבען זיך גלייכצייטיג דאן אנגעהויבען אנפאלען אויף יודען מצד די צוגוישע-וועטע כאלדאטען. ס'איז דערגאנגען אזוי וויים, אז א יוד האט זיך נישט געטארט ווייזען אויפ'ן וואקזאל, אין גאס, אין גארטען א. א. וו., און דאס אלץ האט, פערשטעהט זיך, אפגעקלונגען אין „מאמענט", וועלכער איז געווארען דער צענטער פון די אלע צרות.

דער רעדאקטאר, ה' צבי פרילוצקי, איז דאן אוועק צום מיליטערישען קאמענדאנט פון ווארשא, גענעראל טורבין, און איהם אויפגעפאדערט אבצושטעלען די האזוגע אנ-פאלען. טורבין איז ארויסגעטרעטען מיט טענות, אז די יודען ווייזען ארויס ווייניג פאטריאטיזם, אז זיי נעהמען נישט קיין אנטייל אין דער הילפס-אקציע לטובת די פער-וואונדעטע א. א. וו.

לויט דער איניציאטיווע פון „מאמענט" איז דאן צוזאמענגערופען געווארען (אין לאקאל פון רעדאקציע) א פערזאמלונג פון יודישע עסקנים און כלל-טוער וועגען גרינ-דען א יודישען סאניטארען קאמיטעט. די צווייטע גרעסערע פערזאמלונג וועגען דעם ענין איז אבגעהאלטען געווארען אין לאקאל פון דער גמינע-פערוואלטונג, וואו דער קאמיטעט איז פאקטיש געשאפען געווארען.

דער דאזיגער קאמיטעט האט איבער זיין מאראלישער בעדייטונג, אלס הילפס-טרעגער פאר פערוואונדעטע, אויך געבראכט א געוויסע ממשות'דיגע פעולה— די אנ-פאלען מצד דעם מיליטער זענען אויף א בעפעהל פון דער מיליטער-מאכט טיילוויז אבגעשטעלט געווארען.

די טרויעריגע לאגע פון די פוילישע יודען, וועלכע איז געשאפען געווארען צוליעב די מלחמה-בעדינגונגען, האט זיך נאך מעהר פערערגערט דורכ'דעם, וואס א סך יודישע סוחרים האבען, מיט'ן תירוץ, אז די געשעפטען געהען שלעכט, אנגעהויבען פערקלע-נערן די פענסיעס פון זייערע אנגעשטעלטע. דאס האט אין דער שווערער צייט פון שטייגענדיגע יקרות אוועקגעשטעלט די אנגעשטעלטע אין זעהר א שווערע לאגע.

דער „מאמענט" האט זיך פעראינטערעסירט מיט דער פראגע און מיטגעווירקט צו געפינען פאר איהר א יושר'דיגע לעזונג.

עס האט זיך אנגערוקט די צייט, ווען די רוסען האבען געדארפט פערלאזען ווארשא. די אפערענונג צווישען דעם ציוויל-רעגימען מיליטער איז געווען אונגעהויער און דער שעיר לעזאזל איז געווען, ווי שטענדיג, דער יוד.

די פערפאלגונגען אויף יודען זיינען אבער געגאנגען נישט נור פון אונטען, נאך

אויך פון אויבען. מען האט אין די היגע מיליטערישע ספערען אלץ געזוכט מיטלען, ווי אזוי ביטערער צו מאכען דאס לעבען פון דער אומגליקליכער יידישער באפעלקערונג.

עס איז צום אנהויב פארבאטען געווארען יעדע קארעספאנדענץ אין יידיש און אין יולי 1915 איז ארויס דער באזונדערער באפעהל פון ניקאלאי ניקאלאיעוויטש צו פארמאכען אלע יידישע צייטונגען. דאס איז געווען די לעצטע „קאנסעקווענץ" אין דער רוסישער „פאליטיק": אזוי ווי יידען זענען, כלומר, דייטשע שפיאנען און רעדען יידיש, א שפראך, וועלכע איז „כמעט" דאס זעלבע, ווי דייטש — דעריבער דארף מען זיי אינגאנצען צומאכען די מיילער. מיר געדענקען נאך אלע דעם רושם, וואס די דאזיגע גזירה האט געמאכט אויף אלע יידען און כל שכן אויף די יידישע שריפטשטעלער, וואס מיט איין פעדער־שטריך פון א ניקאלאי ניקאלאיעוויטש און זיין חבריא איז אבגעהאקט געווארען דער בוים פון זייער גייסטיגער און מאטעריעלער יניקה.

די פארצווייפלונג, וואס האט דאן ארומגעכאפט די יידישע וועלט, האט, צום גליק, געדויערט נישט מעהר, ווי דריי וואכען — שרעקליכע וואכען, וואכען פון די גרויזאמסטע מלחמות, ווען קיינער האט נישט געוואוסט, וואס דער מארגען וועט איהם ברענגען. און די דריי וואכען איז ענטשיידען געווארען דער גורל פון פוילען און פון ווארשא. די רוסען זענען אבגעטראטען, און נייעס פיילענדיש און מיט קולי־קולות: אויפרייסען פון בריקען און וואקזאלען, שרפות פון הייזער און געביידעס, קאנאנאדעס און שיסערייען.

עס איז אריינגעקומען דער אקופאנט, וועלכער איז אויך געווען גענוג שטרענג צו דער פרעסע, האט אויך זי געהאלטען אין אייזערנע קלאמערן, אבער האט דאך אנערקענט, אז אינגאנצען דערשטיקען א פרעסע פון א פאלק טאר מען נישט.

און די יידישע פרעסע האט ווידער אויפגעלעבט!

IV.

די צייט פון דער דייטשער אקופאציע אין פוילען איז אויך נישט קיין פרעהליכער פעריאד אין דער געשיכטע פון'ם פוילישען יידענטום. דער אקופאנט האט ארויפגעלעגט זיין אייזערנע האנד אויפ'ן גאנצען ווירטשאפטליכען לעבען פון לאנד. דער גאנצער האנדעל כמעט איז געווארען אומלעגאל. ס'האבען זיך אנגעהויבען אומאויפהערליכע רעקוויזיציעס. דער אקופאנט האט אונב־המנגת'דיג צוגענומען יעדע זאך, וואס האט נור געקאנט פאר איהם האבען די קלענסטע באדייטונג. דער עקאנאמישער קריזיס איז אלץ געוואקסען און צו דעם יקרות, וואס האט געהערשט, איז די נויט געווען אומגעהויער גרויס.

די דאזיגע טרויעריגע ווירטשאפטליכע לאגע פון פוילען האבען געפרובט אויסנוצען פארשיידענע פינסטערע עלעמענטען צו זייערע פערזענליכע אינטערעסען. ס'האט זיך מצד א געוויסען טייל שפיץ־סוחרים אנגעהויבען א פארברעכערישע שפעקולאציע מיט לעבענס־מיטלען, וואס האט געבראכט דערצו, אז די ארימע באפעלקערונג האט געמוזט הונגערן און זיך אבזאגען פון דעם נויטיגסטען.

געגען אט דעם מין שפעקולאנטען איז דער „מאמענט" ענערגיש ארויסגעטראטען. ער האט גערופען צו זעלבסט־פארטיידיגונג, צו גרינדען קאאפעראטיווען, און זיין אויפרוף האט געהאט א גרויסען ערפאלג: אין גאנץ פוילען האבען זיך ארגאניזירט יידישע קאאפעראטיווען, וועלכע האבען זיך באמיהט צו באזארגען די באפעלקערונג מיט דער נויטיגער צאהל שפייז־פראדוקטען און אזוי־ארום ווענגסטענס טיילווייז באקעמפט די שפעקולאנטען.

די דאזיגע קאאפעראטיווען — כמעט די איינציגע לעגאלע געזעלשאפטליכע ארגאניזאציע בשעת דער דייטשער אקופאציע — האבען אויך געהאט א געוויסע קולטורעלע בעדייטונג, ווייל ארום זיי האט זיך אין יענער צייט קאנצענטרירט כמעט דאס גאנצע גייסטיגע לעבען פונ'ם פוילישען יודענטום.

צוזאמען מיט דער קאאפעראטיווער בעוועגונג האט זיך אויך אנגעהויבען א שטארקע ארגאניזאציע-בעוועגונג אין די קרייזען פון יודישען קליין-און מיטעל-קלאס. עס איז געשאפען געווארען א ריי פראפעסיאנעלע פעראיינען פון געגענזייטיגער הילף, וועלכע האבען זיך גלייכצייטיג געשטעלט אויך געוויסע קולטורעלע אויפגאבען.

די דאזיגע יודישע געזעלשאפטליכע ארגאניזאציעס זענען געווען כמעט די איינציגע פאזיטיווע ערשיינונג אין משך פון דער אקופאציע. אזוי ארום איז געשאפען געווארען א קערענדעל פאר די שפעטערדיגע פאליטישע פארטייען אין דער יודישער גאס.

מיט דער אקופאציע דאטירט זיך אויך דער אנהויב פון קאמף פאר דער יודישער שול.

דער „מאמענט“ איז שטענדיג מיט געווען דער יודישער שול און האט אויסגענוצט אלע מיטלען, כדי צו מאכען פאפולער די יודישע פאלקס-שול צווישען די ברייטע פאלקס-מאסען.

דער אמת'ער נאציאנאלער כאראקטער פון „מאמענט“ און זיינע גרויסע פערדינסטען פאר דער יודישער געזעלשאפט האבען זיך אם בולט'סטען ארויסגעוויזען בשעת די ערשטע וואהלען צום ווארשאווער שטאדט-ראט אין יאהר 1916.

אזוי, ווי בשעת די וואהלען צו דער 4-טער רוסישער דומע, האבען אויך דאן צווישען די ווארשאווער יודען געהערשט צוויי ריכטונגען: איינע, א פחדנ'ישע, וועלכע האט מורא געהאט צו פיהרען א זעלבסטשטענדיגע יודישע פאליטיק. די דאזיגע ריכטונג האט געמאכט א געפעהרליכען קאמפראמיס, איינגעהענדיג אויף א קאנסאלידאציע מיט די אסימילאטארען, וועלכע האבען מיט זייער מה-יפית-פאליטיק געבראכט אזוי פיעל שאדען דער יודישער געזעלשאפט. די צווייטע ריכטונג, די מוטיג-נאציאנאלע, האט בעשלאסען צו געהן צו די וואהלען מיט איינענע לאזונגען און נישט געוואלט איינגעהן אויף קיין שום קאמפראמיסען מיט די אסימילאטארען. דער „מאמענט“ האט זיך גלייך געשטעלט אויף דער זייט פון דער דאזיגער צווייטער ריכטונג און די יודישע גאס האט די לאזונגען אויפגענומען און געשטיצט: די יודישע נאציאנאלע ליסטע איז דורכגעגאנגען אין ערשטען ווארשאווער שטאדט-ראט מיט א האלאסאלען ערפאלג.

V.

ס'זענען אנגעקומען די ליכטיגע טעג פון נאוועמבער 1918. די צענטראל-מלוכות זענען צוזאמענגעבראכען געווארען. דער אקופאנט האט אין איילעניש פערלאזען פוילען. אונזער לאנד איז געווארען פאקטיש אונאפהענגיג.

צום בעדויערן, זענען די ערשטע טעג פון פוילען'ס פרייהייט נישט געווען זעהר פרעהליך פאר אונז, יודען. עס האבען זיך אנגעהויבען אלערליי עקסצעסען געגען דער יודישער בעפעלקערונג, דאס הארפען פון די צוגען, שניידען בערד א. א. וו. דאן די פאגראמען אין לעמבערג, כיעלץ, לובלין און נאך פיעל אנדערע אנטי-יודישע ארויסטרעטונגען אין פערשידענע שטעדט און שטעדטליך. אויף די דאזיגע טראגישע ערשיינונגען האט דער „מאמענט“ נערוויזיג רעאגירט הן בנוגע צום אפעלירען צו דער פוילישער עפענטליכקייט, הן בנוגע צום ארגאניזירען די הילפס-אקציע פאר די פאגראם-קרבנות (פאר לעמבערג אליין האט דער „מאמענט“ דאן צוזאמענגעשטעלט א נ'ערך 200,000 מארק)

שטעהענדיג אויף'ן שטאנדפונקט פון די פוילישע מלוכה־אינטערעסען, האט דער „מאמענט“ שארף און סיסטעמאטיש קריטיקירט די אנטיסעמיטישע פאליטיק פון די פוילישע מאכטהאבער, און בסדר אנגעוויזען אויף דער שעדליכקייט פון די יודישע רדיפות ניט בלויז פאר יודען, נאר אויך פאר פוילען גופא.

דערביי האט אבער דער „מאמענט“, נישט קוקענדיג אויף דעם וועניג ערפאלג־רייכען קאמף, וואס אונזער יודישער פארשטעהערשאפט און סיים איז אויסגעקומען צו פיהרען מיט דער אנטיסעמיטישער מעהרהייט, דאך קיינמאל נישט פערלוירען די האפנונג אויף א בעסערער צוקונפט פאר'ן פוילישען יודענטום.

עס האבען זיך אנגעהויבען די שווערע צייטען פאר פוילען. דער פיינד פון מזרח האט זיך אלץ מעהר גערוקט צו די פוילישע גרענעצען. ס'איז געשאפען געווארען דער פוילישער פערטהיידיגונגס־קאמיטעט. אלע בירגער אהן אונטערשיעד פון אבשטאמונג און גלויבען האבען זיך פעראייניגט און קאמף נעגען דעם אלגעמיינעם שונא. עס איז פארגעקומען דאס „וואונדער ביי דער ווייכסעל“ און דער שונא איז פערטריבען געווארען ווייט איבער די פוילישע גרענעצען.

צום בעדויערן, איז דער דאזיגער מאמענט, ווען פוילען האט אנגעשטרענגט אלע כחות פון איהרע בירגער און קאמף פאר דער פערטהיידיגונג פון איהר זעלבסטשטענדיגקייט, געווען פאר אונז, יודען, זעהר טרויעריג. עס האבען זיך א שאט געטהון אויף אונז אלערליי בלבולים, בעשולדיגונגען און באלשעוויזם, דאן די מעשה־יאבלאנא, דער טויט פון פלאצקער רב, די פאגראמען פון באלאכאוויטשעס באנדעס א. א. וו. און ווידער איז דער „מאמענט“ געווארען דער „כאד של דמעות“, וואו עס האבען זיך געזאמעלט די מאנשענליכע צער־וועה־און בלוט־געשרייען פון אלע אונזערע גע־ליטענע ברידער.

VI.

די גרויסע וועלט־קאטאסטראפע, וועלכע האט אזוי פיעל ערשיטערונגען ארויסגע־רופען אין לעבען פון דער גאנצער מענשהייט, האט אויך אונז, יודען, געבראכט א פרעהליכע בשורה.

נאך אין נאוועמבער 1917 איז דער ענגלישער אויסערן־מיניסטער באלפור ארויס־געטראטען מיט זיין בעקאנטער דעקלאראציע וועגען שאפען א היים פאר'ן יודישען פאלק אין ארץ־ישראל. דער „מאמענט“ האט (נאך אונטער דער דייטשער צענזור) אבגעשאצט די בעדייטונג פון דער דעקלאראציע און אנגעוויזען אויף די וויכטיגע רע־זולטאטען, וואס די ערקלערונג פון'ם ענגלישען מלוכה־מאן קאן ברענגען דעם געפלאג־טען און היימלאזען יודישען פאלק.

די בעגייסטערונג פון „מאמענט“ פאר דער באלפור־דעקלאראציע האט אין יע־נער צייט אפילו ארויסגערופען אנאנצופריעדענהייט מצד די אקופאנטען, וועגען וואס ס'איז דער רעדאקציע פון אנ'אפיציעלער זייט אנגעוויזען געווארען.

דער צווייטער, זעהר וויכטיגער עטאפ איז געווען דער אקט פון סאן רעמא (אפריל 1920), ווען די דערמאהנטע דעקלאראציע איז אינטערנאציאנאליזירט געווארען. דער „מאמענט“ האט אויך די ערשיינונג ניכטער אבגעשאצט און אנגעוויזען, אז דער ערשטער הוב, וואס איז דורכדעם ארויפגעלעגט געווארען אויפ'ן יודישען פאלק, איז רעאלע ארבייט אין ארץ־ישראל.

אויסער די גרושים, תליות און בלבולים, וועלכע אונזערע ברידער אין רוסלאנד און פוילען האבען איבערגעלעבט אין משך פון דער וועלט־קאטאסטראפע, זענען הרוב

געווארען כמעט אלע גרעסערע יודישע קהלות. מיט איין זייט האט דער „באלשעוויזם" פאלקאם רואינירט דעם יודישען סוחרישען קלאס און צושטערט דאס גאנצע נאציא־נאלע לעבען מיט אלע יודישע עפענטליכע אינסטיטוציעס, וועלכע האבען זיך אנגע־הויבען נאכמאל צו אנטוויקלען נאך דער גרויסער רוסישער רעוואלוציע. פון דער צווייטער זייט האבען אלערליי ווילדע באנדעס אונטער פערשיעדענע הערשער, ווי פעטליורא, דעניקין, מאכנא א. א. וו. אויסגעשאכטען גאנצע יודישע קהלות אין אוקראינא. צעהנדליגער טויזענדער אומשולדיגע יודען זענען גע'הרג'עט געווארען אונ־טער די שרעקליכסטע עינויים. טויזענדער יודישע מיידלעך זענען געשענדעט געווארען. אהן א צאהל אומגליקליכע יתומים זענען געבליבען איינזאם אהן א בעשיצער און אהן א דאך איבער'ן קאפ.

דער „מאמענט" האט אין א ריי ארטיקלען, ערצעהלונגען און מעמוארען (פון ד"ר קארלינין, לאצקי־בערטאלדי, יונה ראזענפעלד, מ. הינדעס א. א.) פראבירט די דאזיגע בלוט־עפאפעע פון אונזער נייסטער געשיכטע און גלייכצייטיג אנגעהויבען א מאזנטיווע אקציע לטובת אונזערע אומגליקליכע אוקראינער ברידער. ווער ס'האט נור געקאנט, האט בשעת דעם לעצטען פוילישען זיעגרייכען מארש זיך ארויסגעראפט פון דעם שרעקליכען גיהנום. די פוילישע ערד האט זיי גאסטפריינדליך אויפגענומען. די צאהל היימלאזע איז אלץ געוואקסען און די וועגען זענען געווען איבערפולט מיט די אומגליקליכע וואנדערער, וואס האבען געלאזט אויף הפקר זייער גאנץ האב און גוטס און זיך געלאזט, וואוהין די אויגען טראגען.

פאר די דאזיגע היימלאזע האט דאס פוילישע יודענטום געמוזט טהון עפיס רעע־לעס. ס'איז נויטיג געווען צו שאפען א ספעציעלען קאמיטעט צו בעזארגען די וואנ־דערער מיט א דאך איבער'ן קאפ און געבען זיי די מעגליכקייט א ביסעל צו זיך קומען נאך די שרעקליכע איבערלעבענישען. ס'זענען נויטיג געווען דערצו גרויסע געלד־מיט־לען. נאטירליך, איז דער וויכטיגסטער פאקטאר, וואס קאן ווירקען אין אזעלכע פאלען אויף דער עפענטליכער מיינונג — די יודישע פרעסע.

דער „מאמענט" האט דעריבער גלייך אויפגעפאדערט דאס פוילישע יודענטום אנטייל צו נעהמען אין דער דאזיגער רעטונגס־אקציע, און מיט א בעזונדער ענערגיע געשטיצט די טעטיגקייט פון „אוקראינער קאמיטעט", וואס איז געגרינדעט געווארען אדאנק דער טעטיגער מיטווירקונג פון רעדאקציע־מיטגליעד ה' נח פרילוצקי.

VII.

איידער מיר פערענדיגען אונזער קורצע איבערזיכט איבער דער בעדייטונג פון „מאמענט" פאר'ן יודישען עפענטליכען לעבען, ווילען מיר אנווייזען אויף נאך איינ הונדערטער...

דער „מאמענט" האט פון דעם ערשטען טאג פון זיין עקזיסטענץ געשטרעבט צו אנטוויקלען דאס עסטעטישע געפיהל פון זיינע לעזער. צו דעם צוועק האט ער שטענדיג מקפיד געווען אויף דעם, אז דער בעלעטריסטישער טייל זאל זיין ריין פון דעם געוויסען פיקאנטען בייגעשמאק און חוץ דעם זיך מיט אלע כחות בעמיהט צוציהען צו זיין קאלאנען די בעסטע יודישע ליטעראַרישע קרייזען.

שלום עליכם איז געווען זיין שטענדיגער רעדאקציאנס־מיטגליעד (זיין גרויסער ראמאן „נע ונד" און א גאנצע ריי אנדערע נאוועלען זענען געדרוקט געווען אין „מאמענט")

מענדעלע מוכר ספרים האט אויף די שפאלטען פון „מאמענט“ געדרוקט זיין בעקאנט ווערק „שלמה ר' חיים'ס“ און איז געווען שטענדיגער מיטארבייטער פון דער צייטונג ביז'ן אויסברוך פון דער מלחמה.

רחל פייגענבערג, איינע פון אונזערע פעהיגסטע ראמאניסטינס, האט אין „מאמענט“ פערעפענטליכט איהר גרויסען ראמאן „טעכטער“.

ביאליק און רבניצקי האבען ספעציעל פאר'ן „מאמענט“ בעארבייט א סעריע יודישע אגדות.

דער בעקאנטער רוסיש-יודישער פאעט ש. פרוג האט אין „מאמענט“ געדרוקט זיינע „זכרונות“.

א שטענדיגער מיטארבייטער פון „מאמענט“ ביז די לעצטע מינוטען פון זיין לעבען איז געווען ש. אנ—סקי.

די אלע איבערגעטראגטע פערדינסטען פון „מאמענט“ האבען די צייטונג געמאכט שטארק פאפולער צווישען די ברייטסטע שיכטען פון די יודישע פאלקס-מאסען, אזוי אז זי איז געווארען איינער פון די בעדייטענדסטע פאקטארען אין לעבען פון דער פויליש-יודישער עפענטליכקייט.

רעדאקציע-קאלעגיום פון „מאמענט".

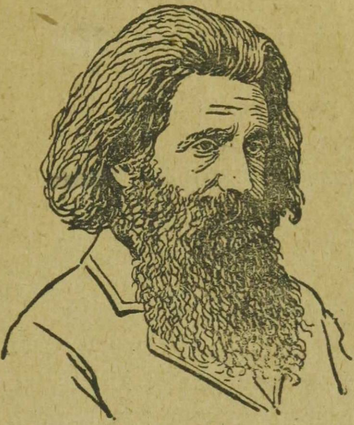

הלל צייטלין

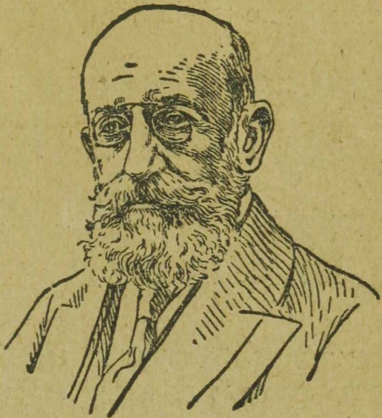

צבי פרילוצקי

[illegible]

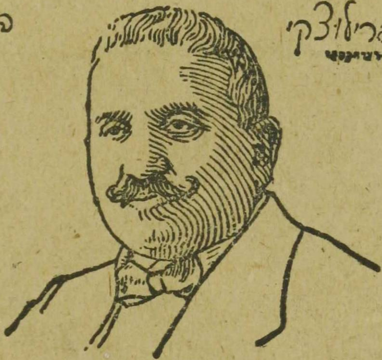

חיים פרושאנסקי.

[illegible]

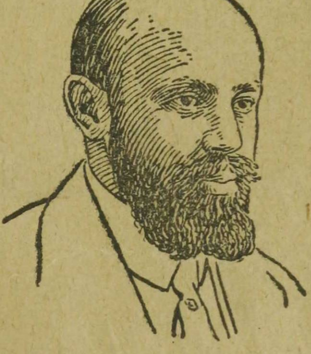

נח פרילוצקי

י. ח. זאגאראדסקי

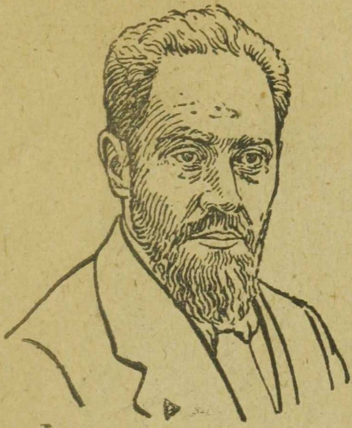

ש. הירשבײן

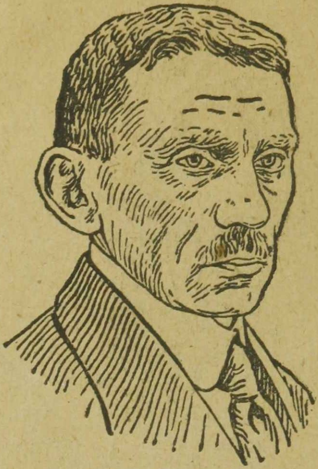

ה. ד. נאָמבערג

יוסף טונקעל

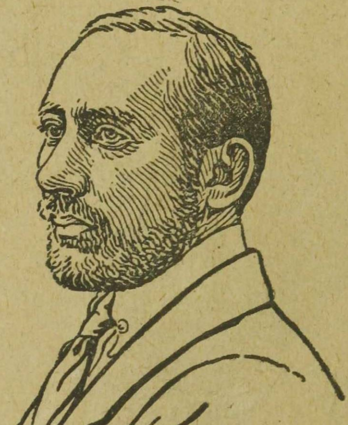

ב. יושזאהן

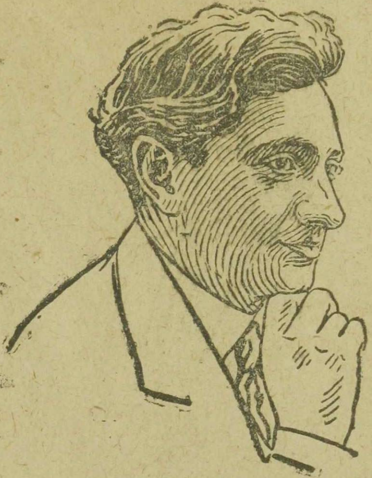

ה. ספטבען (זעלבסט)

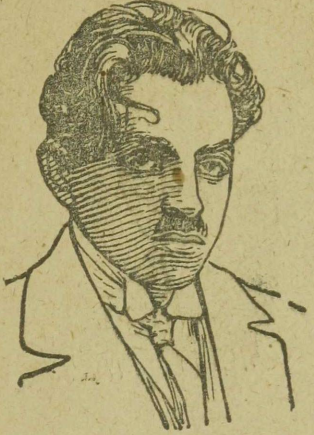

פ. קאבלינוס

ה. לייוויק

פ. פרלאס

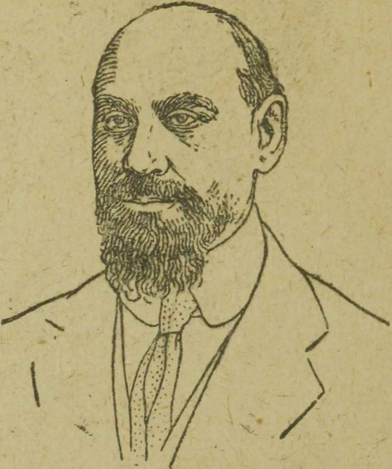

אַברהם ראָזענפעלד

ב. חילינאוויטש

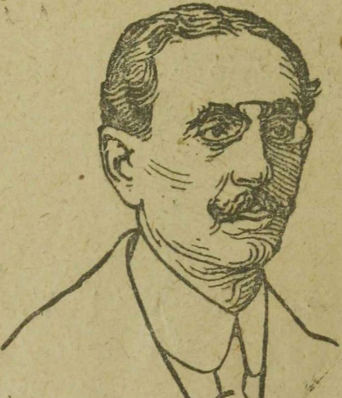

ש. ביבער

אָ. גראָסמאַן

ד. דרוק

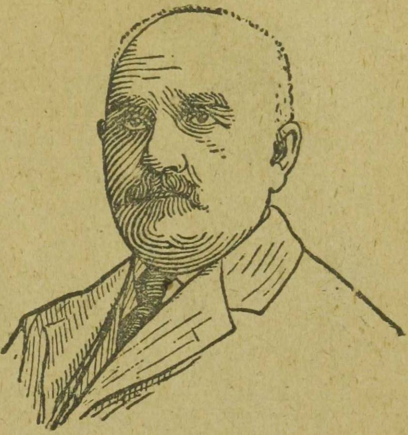

מ. ספעקטאר

ה. שפיגעלמאן

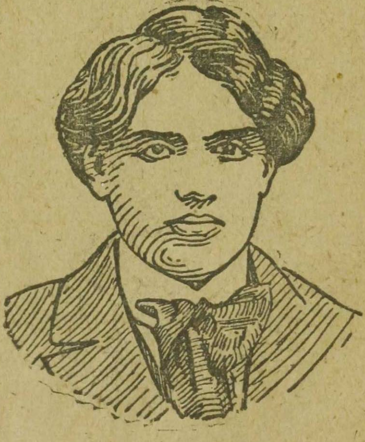

א. פעפס

ד״ר א. סוריף

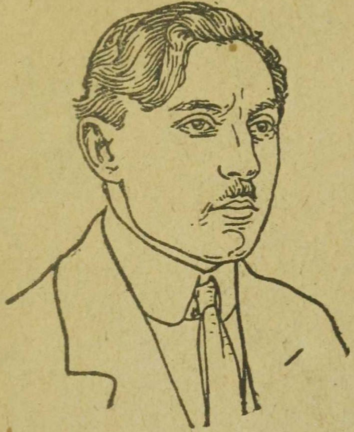

אברהם גאק

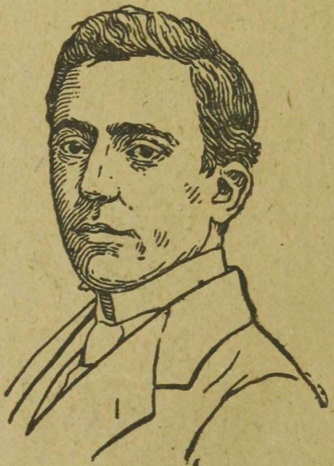

אהרן צייטלין

י. ברוין

מיטאַרבייטער פֿון אַלמאַנאַך
און פֿון „מאָמענט“
אין משך פֿון 1910-1920

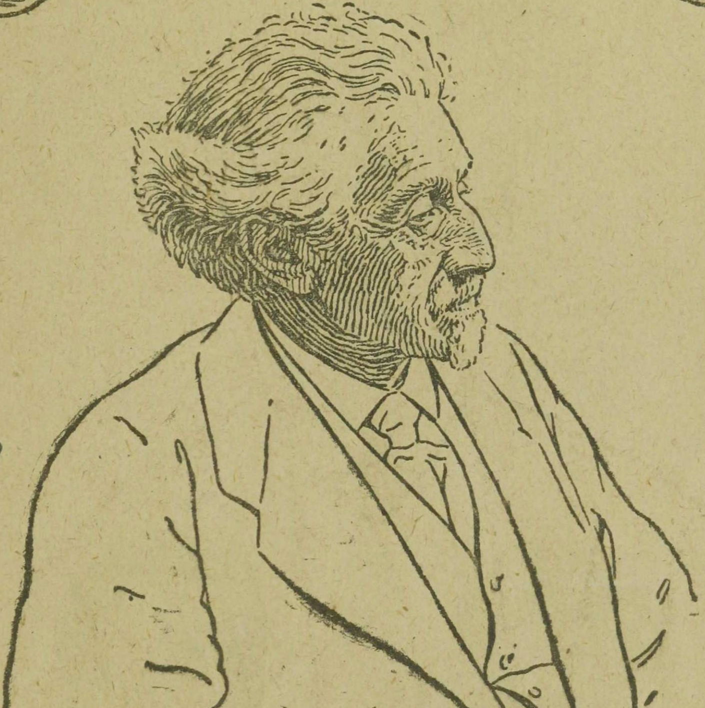

ש. אַן-סקי

ש. אַנסקי

ש. אַן-סקי ש. אַן-סקי.

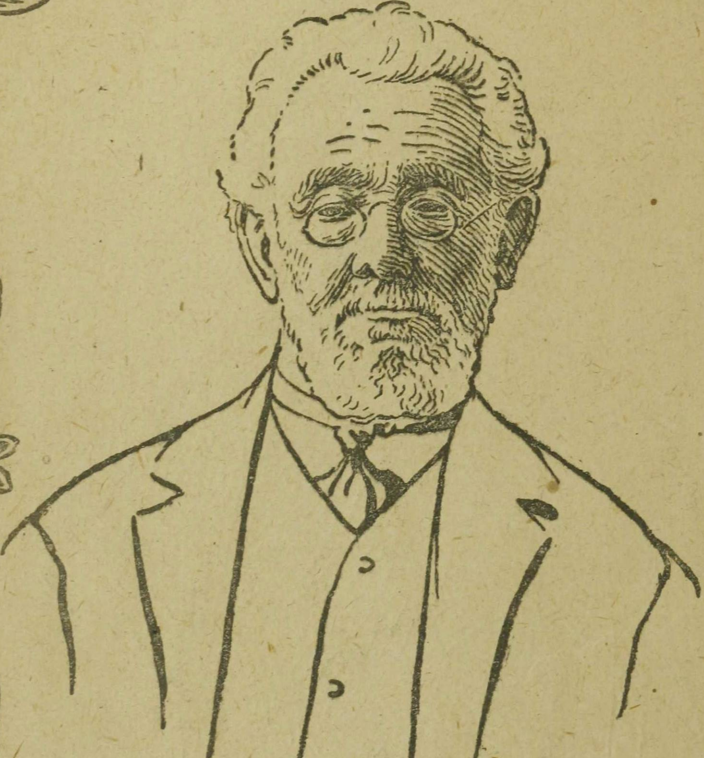

ש. אבראמאוויטש

(מענדעלי מוכר־ספרים)

שלום עליכם

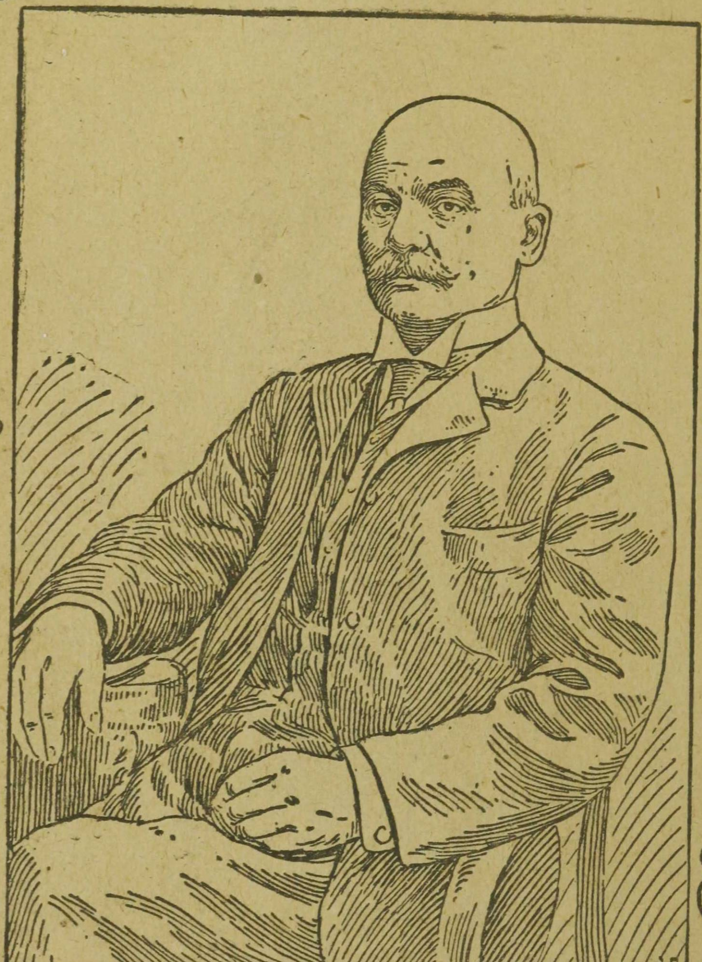

י. ל. פּרץ

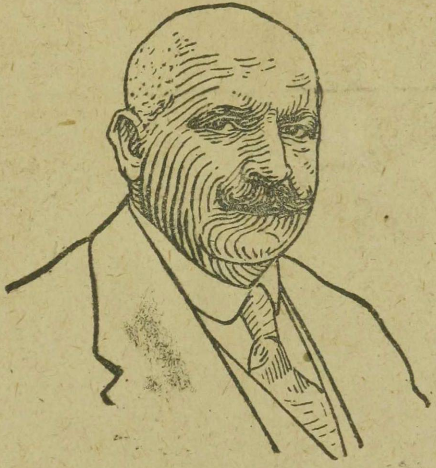

א. קרינסקי

ה. רזענצווייג

ז. שניאור

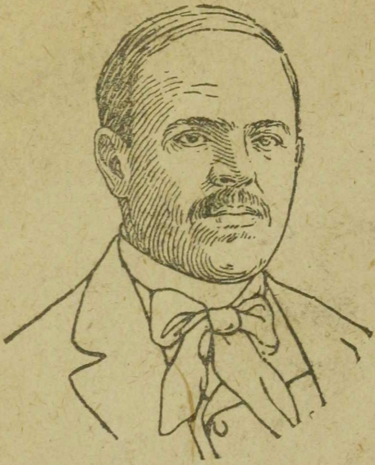

ח. נ. ביאליק

ב. בערגעלסאן

יהואש

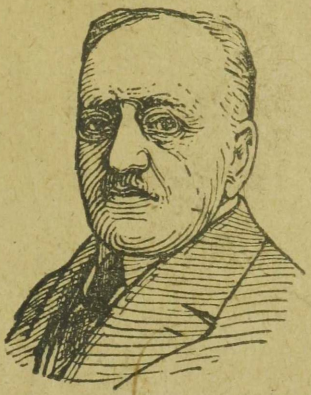

ד״ר י. לייפונער

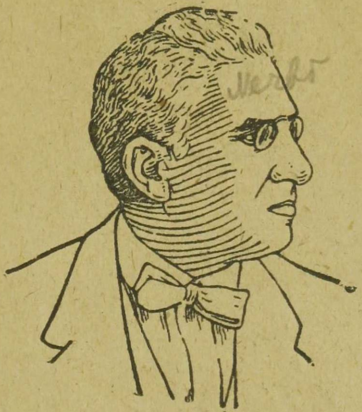

ד״ר ג. ביחאווסקי

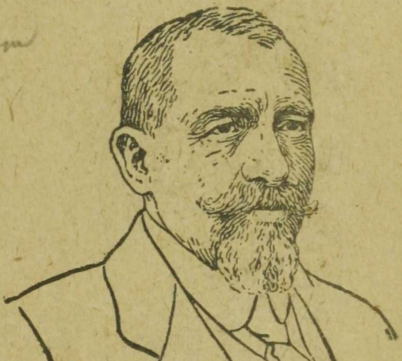

פראפ. מאיר באלאבאן

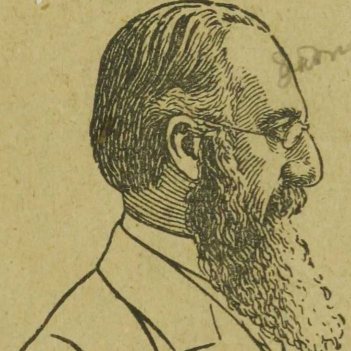

ד״ר נתן בירנבוים

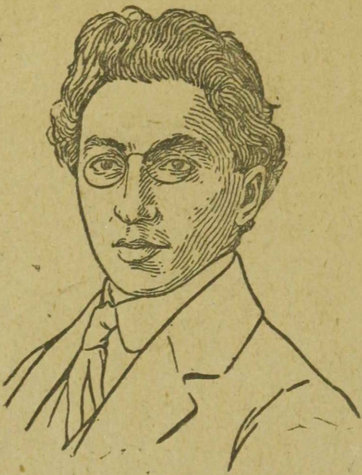

ש. ניגער

אברהם רייזין

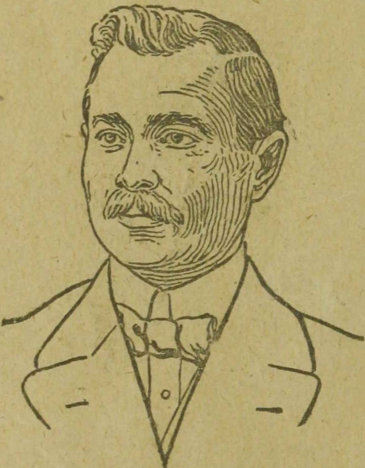

יונה ראזענפעלד

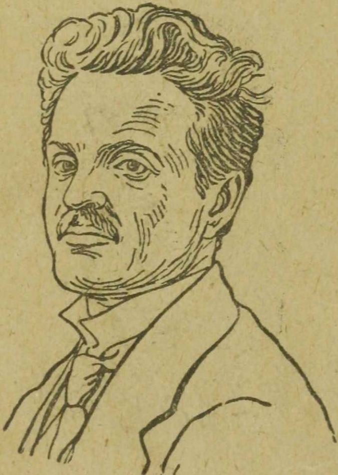

יואל מאסטבוים

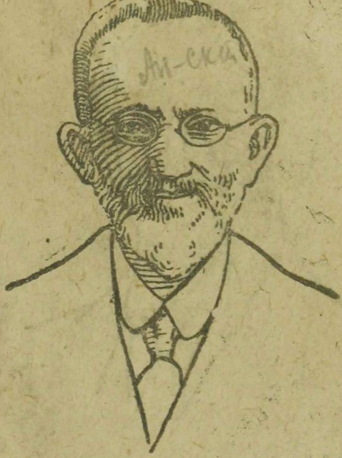

ל. ציטראן

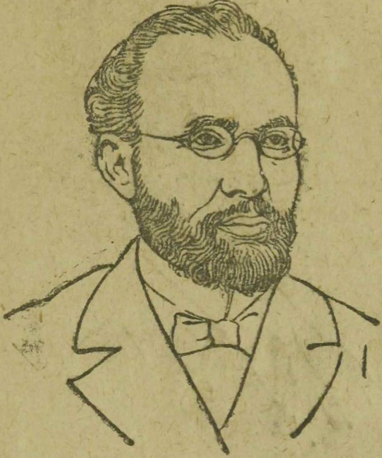

ד״ר ח. ד. הורוויץ

ד״ר א. גליקסמאן

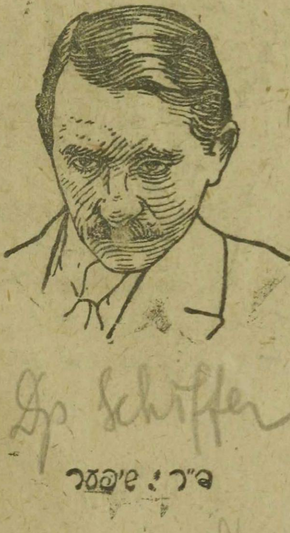

ד״ר י. שיפער

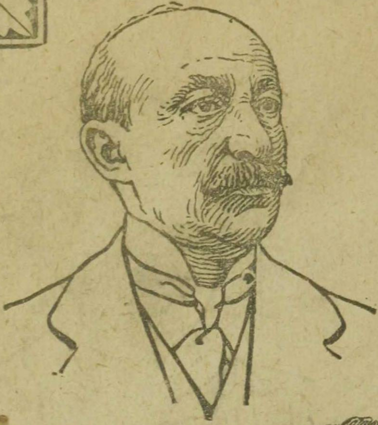

ע. נ. פרענק

ש. טשערנאוויטש

מ. מ. באליצקי

נחמן פרילוצקי (בן-צבי)

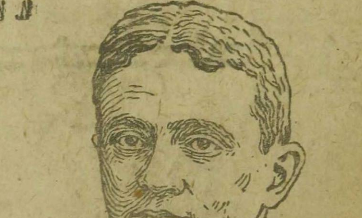

י. טריוואקס

רחל פייגענבערג

פאולא פרילוצקא

די בילדער זענען געצייכנט דורך ח. גאלדבערג און ש. פיינענבוים.

די בילדער פון איניגע מיטארבייטער פון „מאמענט" און בעטייליגטע אין אלמאנאך, ווי י. ח. ראווניצקי, ד"ר קאראלניק, לאצקי-בערטאלדי, ה. ל. זשיטניצקי און גרינבערג זענען נישט אריינגעגעבן געווארן צוליב אומאבהענגיגע סבות.

דוד בערגעלסאָן.

ערצעהלונגען.

א.

יורדים.

I.

ווען צביה'ן, דער קלענערער און בייזערער פון די צוויי פּראָסטע שוועסטער פּוזיס, עסט זיך איין דאָס אַלטע אָבגעקומענע לעבען, הערט זי אויף צו עסען, צו טרינקען און צו וואַשען דאָס פּנים. עטליכע טעג כסדר דרעהט זי זיך אַרום אין אונטערשטען קליידעל מיט אַ וואָליטשקען שאַלכעל אויפ'ן צושויבערטען קאָפּ, און רוימט אין אַלע חדרים און איבערהויפּט אין דעם גרויסען פּוסטען זאַל, ווישט שמייריג דעם שטויב פון די ווענד, פונ'ם באַלקען און פון יעדען פערגעלטען בלאַט, וואָס אויף די אַלטע הויכע פּיקוסען; זי אָטעמט דערביי שווער דורך דער נאָז, ענטפערט נישט אויף קיינעמס ווערטער און ווערט שטאַרק אין כּעס, הלמאי מ'רופט זי אין עס-צימער אַריין עסען.

אַקעגען אַ פּאָר מעת-לעת פּאַסט זי אַזוי אָב אָהן אַ ביסען אין מויל, אָהן אַ וואַרים גלעזעל טיי אפילו, נאָר סוף-כל-סוף וואַלגערט זי זיך אין בעט אַריין — ס'שטעהט די גאַנצע צייט ביי איהר אין צימער נישט צוגעקליבען — און שיסט אויס מיט אַ האַרצרייסענדיגען געוויין. דאָס געוויין איז אַ יאוש'דיגס, אַ יאָמערדיגס און קאָן זיך אַוועקציהען אַ טאָג און צוויי.

— רבונו של עולם, חליפּעט זי שווער אַרויס, מ'פוילט דאָך דאָ אין שטוב אָהן תכריכים... לעבעדיגערהייד האַלט מען דאָ אין אײַן פוילען...

און די דאָזיגע ווערטער איהרע ריהרען שטאַרק אָן די עלטערע שוועסטער, רחל'ען — אַ קליין-וואוקסיג 34-יעהריג מיידעל מיט קליינע ווייבערשע וואָנסעלעך. זי געפינט זיך די גאַנצע צייט דאָ אין צימער נעבען צביה'ן און היט זי, זי שטעהט מיט'ן פּנים צום פענסטער און קוקט, ווי די שכנה, די באָנדערקע, בעוויזט זיך אין הויף מיט אַ הויך-פערקאַטשעט קליידעל און מיט אַ פולען הויך-אויפגעהויבענעם ציבער נעבען פעררויסענעם טראָגעדיגען בויך. דער באָנדערקע פלאָנטערט זיך אַ קליין פערמורושעט מיידעלע צווישען די פיס; זי האַלט עס אין איין שעלטען. רחל קוקט דורכ'ן געשלאָסענעם פענסטער, ווי ביי דער באָנדערקע שאָקלען זיך אָהן אויפהער די גראָבע געדראָלענע ליפּען, און קיין קול הערט זי נישט. ביי רחל'ען אַליין שטעהען אויך טרעהרען אין די אויגען. קוקענדיג אין פענסטער, בייסט זי אַ קנעכין פון אַ פינגער און האַלט אין איין טראַכטען וועגען צביה'ן:

— רבונו של עולם, וואָס וויל זי פון מיין לעבען האָבען, צביה?

און נאָך:

— צביה, דו ווייסט, וואָס דו טהוסט איצט?... צביה...

נישט זי טראַכט אָט די ווערטער, נאָר זי געדענקט זיי.

טרעפען טרעפט זיך עס מעהרסטענטייל נאָך שבועות, צו תמוז-צו, ווען אין אַלטען אָבגעקומענעם הויז הויבען אָן בענייעס צו שוויצען די גראָבע געמויערטע ווענד, וואָס שטעהען אַנ'אַרשין אין דער ערד, זייערע ציגעל לאָזען אַרויס פלעקען פון אויבען אויפ'ן ווייסען קאַלך און פערשפרייטען אַרום זיך אַ פערדומפענעם גע-רוך—אַ זיסליכען און ברויזענדיגען, ווי דער ריח פון דער זודיגער גאָזשעלניע (ברויז), אין וועלכער זיי זענען אַמאָל איינגעמויערט געוועזען. אין אַלע צימערן איז דעמאָלט פון בייטאָג שטיל און קיהל. און נור אין עס-צימער אויף דער קאַנאַפע ליעגט אָנגע-לעהנט דער אַלטער פוזיס—דער טאַטע פונ'ם הויז. ער איז אַ בלינדער. ער פינטעלט מיט די בלינדע אויגען, וואָס בעשטעהען פון גארע ווייסליכען, הערט זיך איין אינ'ם געוויין, וואָס ציהט זיך פון צביה'ס צימער, און וויל וויסען:

—וואָס וויינט זי דאָרט, צביה?

פון גרויס לאַנגוויילינקייט קראַצט ער זיך אין גראָהען קאָפ און אין דער באָרד, געניצט מיט גרויסע אויסגעצויגענע גענעצען און שעפטשעט דערביי מיט אַ צוצויגען מויל און מיט אַ שטאַרק-געלענערטער צונג:

—אַך טי, רבונו של עולם!.. גאָטעניו... טאַטעניו...

ער וואַרט:

יקותיאל דער איינבינדער, דער צופלאָכטענער שמש פון דער סאָדעגערער קלויז, וועט זיך שפעטער אַ ביסעל אַריינחאַפען אַ קוק טהון, צי ס'איז נישטאָ אַ גלאָז טיי, וועט ער איהם אַ ביסעל פערהאַלטען און וועט איהם דערצעהלען, אַז זיי זענען שלעק—די מיידלעך זיינע.

—גרויסע שלעק...

ער וועט מיט איהם בכלל פערפיהרען אַ שמועס וועגען דער שטאָדט, וועגען לייטען און וועגען זיך, קלמן פוזיס אַליין, וועגען זיינע אַמאָליגע געשעפטען—איין מאָל האָט ער געקויפט פאַר אַ שיבוש אַ וואַלד; די זאַוואַלינע האָט מען איהם גע-רופען. געדענקט ער עס ווי היינט:

-האָט מען זי געהאַקט, די זאַוואַלינע, געהאַקט און געהאַקט אפשר צוועלף יאָהר נאָכאַנאַנד, און דער בייטעל איז געווען פול, יקותיאל ווייסט דאָך, אַז אַמאָל איז ער, קלמן פוזיס, געוועזן דער קלוגער... נאָר נאָכדעם, אַז דאָס רעדעל האָט זיך איבערגעדרעהט, איז די קלוגע געוואָרען זי, לאה לשלום, דאָס ווייב זיינס, ווייל זי האָט געהאַט רייכע קרובים. איצט האַלטען איהם, קלמנ'ען, די קינדער זיינע פאַר אַ נאַר.

—פכע! וואָס וועט דערויף זאָגען יקותיאל?

נור יקותיאל איז אַ קלוגיטשקער, אַ ווערטעל-זאָגער און אַ שווייגער. ער האָט אַ היבשע פלאַקסענע באָרד מיט אויך אַזעלכע היבשע פלאַקסענע ברעמען, און אַז ער קומט אַריין, קוקט ער פון ווייטענס אויפ'ן אַלטען פוזיס'ן, קוקט מיט קלוגיטש-קע אויגען, און אַ שמייכעל שוועבט איהם אונטער די אָבגעשוירענע וואָנסעס אויף די נאַקעטע ליפען.

—וואָס זאָל זיך הערען?—שרייט ער צום בלינדען פוזיס'ן—ס'איז שלעכט, ר' קלמן! ביטער אין אַזאַ לאַנגען זומער-טאָג צו זיין אַ קבצן.

און דער אַלטער פערליערט מיט אַמאָל דעם האָנער—ער ווייסט נישט, וועמען מיינט יקותיאל: זיך, צי איהם, דעם אַלטען אָבגעקומענעם פוזיס'ן. אַ ווייליע ליעגט ער אַזוי אַ נישטיגער און פינטעלט מיט די בלינדע נאַריש-שעמעוודיגע אויגען-ווייס-ליכער.

—זיץ, יקותיאל.

—אַ שענעם דאַנק, ר׳ קלמן.

אַ פויזע.

—געווען אַמאָל יאָהרען, אַ, יקותיאל!

—געווען, ר׳ קלמן.

—און אַוועק, יקותיאל.

—אַוועק, ר׳ קלמן.

דער אַלטער פערטראַכט זיך.

—וויפיעל ביזטו אַלט, יקותיאל?

קיינער ענטפערט נישט.

דער אַלטער וויל וויסען, ס׳אַר אַנ׳אויסזעהן האָט איצט די וועלט, וועלכע ער האָט שוין זינט צוועלף יאָהר נישט געזעהן; ס׳אַר אַנ׳אויסזעהן האָט איצט יקותיאל.

—יקותיאל—פרעגט ער פאָרזיכטיג, ווי איינער, וואָס טרעט אויף די שפּיץ פינגער—ביזט שוין גראָה, יקותיאל?

נאָר יקותיאל איז שוין נישטאָ. ער האָט בעמערקט, אַז אין שטוב איז עפּיס נישט, ווי אַלע מאָל, און אַז קיין טיי וועט אַזוי גיך נישט זיין, און האָט זיך שטיל אַרויסגערוקט. און דער אַלטער פּויזע ליעגט שוין ווידער איינער אַליין אין היבשען עס-צימער און הערט פון ווייטליכען צימער צביה׳ס נאָגענדיג געוויין—איהם איז לאַנגוויילליג, וואַרט ער:

אין דער הייסער פינף אַ זייגערדיגער בייטאָגיגער שעה וועלען זיך שאָטענס ציהען איבער׳ן קליינעם ברוקירטען שטעדטיל. טויט וועט זיין דער היציגער דרויסען, און דער אָרטיגער בריעפענטרעגער וועט דורכאיילען דורכ׳ן שמאָלען געסעל, וועט ער זיך אפשר אַריינחאַפּען אַהער און וועט דאָ איבערלאָזען פּינקטליך 150 רובל מיט אַ קופּאָן, אין וועלכען ס׳וועט פּינקטליך שטעהן:

—בפקודת בנכם הגביר שיק איך אייך רצוף־פּה א. אז. וו.

און דאָס וועט זיין פונ׳ם איינציגען זוהן שמואל׳ן, וואָס האָט ערגיץ אַרום יעקאַטערינאָסלאַוו עטליכע אייגענע ברויזען און שיקט אַהער אַלע חודש אויף צו לעבען.

נאָר דער בריעפענטרעגער קומט אַזוי זעלטען, סך-הכל איין מאָל אין חודש. טעג ציהען זיך אַזעלכע לאַנגע, זומערדיגע, און צביה וויינט. דער אַלטער קראַצט זיך אין גראָהען קאָפּ און אין דער באָרד און שעפּטשעט ביי יעדען לאַנגען אויסגעצויגענעם געניץ:

—אַך טי, רבונו-של-עולם! גאָטעניו... טאַטעניו...

II.

ס׳טרעפט:

פון שמואל׳ן, דעם רייכען זוהן, קומט אָן אַ בריעף, אַז צביה זאָל קומען, פון דער שנור איז פאַרהאַן אַ צושריפט:

—„אַצינד וועט שוין צביה נישט חרטה האָבען”. און נאָך:

אויב ס׳פעהלט איהר אַ קליידעל, זאָל עס קיין מניעה נישט זיין.

ס׳איז קלאָר, ווי דער טאָג: ס׳האַנדעלט זיך וועגען אַ שידוך; דער חתן [illegible] נישט אַבי-ווער: אויב ער געפעלט שמואל׳ן מיט ברכה׳ן, מסתמא קוקט ער שוין נישט אויפ׳ן שענעם פנים, און דער עיקר איז ביי איהם דער „מענש”, דער „גראַד”.

דער אַלטער איז אויפגערעגט. ליגענדיג אויף דער קאַנאַפּע, האַלט ער אין איין פינטלען מיט די בלינדע ווייסליכער און איז צופרידען:

—וואָס-זשע דען? שמואל... מ'האט נישט געוואוסט פריהער, אַז ער וועט איהר צוזוכען אַ חתן?

ער געהט שיער נישט אויס, אַזוי וויל ער וויסען, ווער איז דער חתן, און איבערהויפּט—דער מחותן, דער נייער מחותן. כּדי צו דערגעהן, צי אין שמואל'ס בריעף איז נישטאָ אַ פּאָר ווערטער וועגען דעם, האַלט ער אין איין הנפ'ענען די מיידלעך:

—כ'בעט דיך, רחל'ע, סערדצע, וויפיעל האָט שמואל אייגענע גאָזשעלניעס?

ער ווייסט, אַז שמואל איז ביי די מיידלעך געהויכט און געקרוינט, האַלט ער דעריבער אין איין רעדען צו זיך אַליין:

—געווען אַמאָל אַ חסיד'ישער יונגער-מאַן, שמואל... געפּאָהרען נאָך דער חתונה גיט'ן שווער קיין אויסלאַנד צום רבי'ן. און איצט, זאָגט מען, טראָגט ער לייקענע הענטשקעס און גיט די האַנד די פּריצות, מיט וועלכע ער האַנדעלט. און אַ באָרד דאַרף ער האָבען אַ היבשע, אַ שוואַרצע, אַ? רחל'ע, אַ יאָ, אַ שוואַרצע?

נאָר די מיידלעך גלויבען, אַז די חכמה איז געווען די מוטער זייערע, לאה לשלום, און איהם, דעם בלינדען טאַטען, האַלטען זיי פאַר אַ נאַר. פון לייטישקייס שווייגען זיי, נאָר אַנ'אויסזעהן איז ביי זיי אַזאַ, גלייך זיי טראַכטען:

—„מישטיינס געזאָגט... פאַרהאַן וועמען צו ענטפערן".

אַ פּאָר טעג איז די שטוב פול מיט פערבעהאַלטענעם אויפגערעגטען ליאַרים. ביי צביה'ן אין צימער געפינט זיך די גאַנצע צייט די אָרטיגע אויפגעקלערטע דיינ'-טע—אָט די, וואָס איז אַמאָל געווען רחל'ס אַ חבר'טע און האָט שוין דריי קינדער און איז אויפגעצויגען געוואָרען ערגיץ אין אַ גרויסער שטאָדט ביי אַ פרומען שטיף-זיידען, אַ גביר. זי נייהט צביה'ן קליינינקייטען און גיט עצות. זי טראָגט און האָט פלעקען אויפ'ן פּנים, און רעדען רעדט זי מיט אַזאַ זיכערקייט, גלייך זי איז אַ גרוי-סער מומחה אין די זאַכען און ווייסט אַ שפּרוך, ווי צו געפעלען אַ חתן—זי האָט אַזעלכע קרייטעכצער...

סוף-כּל-סוף פאָהרט צביה אַוועק. פון פאָרנט ביי דער שטוב שטעהט אַ געדונ־גענער בעל-עגלה מיט צביה'ס אונטערגעבונדענעם קאָרב, און רחל שטעהט דאָרט מיט טרעהרען אין די קרומליכע רחמנות-אויגען און מיט אַ פערבאָרגענעם קנאה-וועהטאָג. וועלכער וועט קיינמאָל נישט אַרויסגעזאָגט ווערען, און טאַפּט אויף דער בעל-עגלה'-שער ברייטשקע דאָס קישעלע:

—ס'וועט איהר האָטש זיין גוט צו זיצען, צביה'ן?

נאָר אין פיער וואָכען אַרום קומט צביה צוריק, אַנ'אויסגעמאָרעטע מיט אַ פער-ברענט פּנים, ווי פון אַ קוראָרט, מיט אַ שטילען, ניי-צוגעקומענעם יאוש אין האַרץ און מיט אַ גוואַלדיגען קאָפּ-וועהטאָג פון דער נישט-געשלאָפענער נאַכט אין וואַגאָן.

בשעת זי קריכט אַראָב פון דער פוהר, שמייכעלט זי נאָך—זי איז ווי צופרידען, וואָס זי איז אַהיים געקומען. אין שטוב איז אויך ווי יום-טוב'דיג. אויפ'ן טיש אין עס-צימער ליגט אַ פריש געל טישטוך, מ'טרינקט טיי. די אויפגעקלערטע דיינ'טע איז אויך דאָ, און צביה קרימט זיך, קלאָגט זיך אויף קאָפּ-וועהטאָג און אויף דער רעש'יגער חתונה, וואָס מ'האָט אַ וואָך צייט געפּראַוועט דאָרט, ביי שמואל'ס רייכען שווער אין דער היים.

—וועה איז מיר, קרעכצט זי, אַזוי פיעל טומעל—אַז ס'טהוט אַ סקריפּע די טהיר, ווייזט זיך מיר נאָך אַלץ אויס, אַז ס'שפּיעלען כּלי־זמר.

דער אַלטער ליעגט דאָ ביי דער זייט אויף דער קאַנאַפּע און פּינטעלט מיט די בלינדע ווייסליכער.

—נו—פרעגט ער—און ווי אַזוי איז עפּיס ביים מחותן אין שטוב? דער מחותן איז רייך, אַ? אַ ברייט פּיהרעכץ?...

און וועגען דעם בריעף, וואָס שמואל האָט צוגעשיקט צוריק מיט אַ חודש, רעדט מעהר קיינער קיין וואָרט נישט. צביה שלאָפט אָב ביי אָנדערטהאַלבען מעת-לעת ביי זיך אין צימער, און אַז זי שטעהט אויף, זשומעט איהר נאָך אַלץ אין די אויערן, און ביי יעדען סקריפּ פון דער טהיר ווייזט זיך איהר אויס, אַז ס׳שפּיעלען כלי-זמר, אָדער ס׳פּייפט דער צוג. ס׳ציהען זיך שוין ווידער לאַנגע זומערדיגע טעג און אין שטוב איז קיינער נישטאָ. ס׳איז קיהל אין שטוב, און דער אַלטער ליעגט איינער אַליין אויף דער קאַנאַפּע. ער קראַצט זיך פון גרויס לאַנגווייליגקייט אין גראָהען קאָפּ און אין דער באָרד און שעפּטשעט ביי יעדען לאַנגען אויסגעצויגענעם געניץ:

—אַך טי, רבונו-של-עולם!... גאָטעניו!... טאַטעניו!..

איצט וועט שוין אין שטוב, דאַכט זיך, מעהר גאָרנישט פּאָרקומען.

III.

נאָר אָט מאַכט זיך:

פון שמואל׳ן, דעם רייכען זוהן, קומט איינמאָל אָן אַ דעפּעש, אַז איבערמאָרגען פאָהרט ער דורך אויף דער נאָהענטער קליינער סטאַציע. ער איילט קיין אויסלאַנד אויף אַ קוראָרט און בעט, מ׳זאָל צופאָהרען צום וואָקזאַל, זיך זעהן.

ס׳איז פאַר זון-זעצען זין׳. און דער טאָג איז אַזאַ קלאָרער און געשענקטער,—אַ שפּעט-זומערדיגער טאָג. דער אַלטער פּוזיס ליעגט דעמאָלט אין עס-צימער אויף דער קאַנאַפּע און וואַרט, מ׳זאָל איהם אָנטהון די שבת׳דיגע קאַפּאָטע און איהם אַרויספּיהרען אַ ביסעל אין גאַס שפּאַצירען. נישט לאַנג איז דאָ אין שטעדטיל אין רייכקייט געשטאָרבען זיין אַמאָליגער לאַנג-יעהריגער שותף ישראל קיטיווער, און דעם קיטיווער׳ס איינ׳קעל נאָטע-הירש בויט איצט איבער דעם זיידען׳ס הויז און ציהט אַרויס אַ נייעם גאַניק אין מאַרק אַריין. ליעגט דער אַלטער אויף דער קאַנאַפּע און מאָלט זיך אויס, ווי ער וועט באַלד בלינדערהייד שטעהן דאָרט אין מאַרק נעבען דעם הויז, וואָס בויט זיך. אין דער שבת׳דיגער קאַפּאָטע וועט ער דאָרט שטעהן און וועט אָנווייזען נאָטע-הירש׳ן מיט׳ן שטעקען:

—„זעהסטו, נאָטע-הירש. אָ-דאָ, וואו דו ציהסט דעם גאַניק, איז אַמאָל געווען, געדענק איך, אַ טיעפע קאַנאַווע—איז כדאי אַ גראָב טהון און זעהן, צי דער גרונט וועט אויסהאַלטען״.

און אַרום-און-אַרום שטעהען שטאָדט-לייט און קוקען:

—„וואָס-זשע דען? שמועסט מען,—קלמן פּוזיס... איין מאָל אין זיין לעבען האָט ער געבויט?״

דער אַלטער גאַרט אַזש, אַזוי שטאַרק ווילט זיך איהם אין מאַרק אַריין צום קיטיווער׳ס הויז

—נו, רחל׳ע, סערדצע?—פרעגט ער אַלע רגע—וואו-זשע איז זי, די שבת׳דיגע קאַפּאָטע? נאָר רחל ענטפערט נישט. אין שטוב איז עפּיס געשעהן—די דעפּעש פון שמואל׳ן האָט מען אַפּנים דערלאַנגט צו די מיידלעך אין צימער דורכ׳ן פענסטער,

אין די בשורה אָנזאָגען איז עמיצער פון דאָרט געשווינד אַוועקגעלאָפען. איצט איז דאָ שוין ווידער פאַרהאַן די אָרטיגע אויפגעקלערטע דיינ׳טע. מיילער רעדען אַלע אינאיינעם, און אַ יום-טוב׳דיגער ליאַרים וויקעלט זיך אַרום מענשענ׳ס לייבער. עס דאַכט זיך: אין דער לעצטער פער׳יאוש׳טער רגע איז די שטוב אויפגעריכט געוואָרען פלוצים, אומגעריכט און אויף אייביג, אויף אייביג—צי האָט נישט שמואל׳ס דעפעש אַ שייכות צו זיין בריעף, אין וועלכען ער האָט אָנהויב זומער געשריבען, אַז צביה זאָל קומען?.. צי פיהרט ער איצט נישט מיט זיך די ישועה אַהער אין שטוב? מסתמא, פאָהרט ער נישט אַליין...

ביי רחל׳ען שטעהען טרעהרען אין די קרומליכע רחמנות-אויגען. זי קוקט, שמייכעלט און קאָן נישט רעדען. און פלוצים טהוט זי זיך אַ זעץ צו אויפ׳ן בענקעל, וואָס אין אַ זייט אין ווינקעל, און שיסט-אויס מיט אַ געוויין:

—שמואל!... אַלמי יאָהר איהם נישט געזעהן—שמואל!...

און עס דאַכט זיך, אַז זי רופט איהם—ער איז דאָ אין צווייטען חדר.

אויף מאָרגען אַ גאַנצען טאָג האַלטען די מיידלעך אין איין האָרעווען און טהון. מ׳באַקט לעקעכלעך און אַנדערע זיסע זאַכען אין וועג אַריין. מ׳שוועכט נאַזטיכלעך, און מ׳פרעסט זיך אַליין ווייסע קאָפּטעלעך. די פענסטער זענען אָפען. דאָס דיענסט-מיידעל איז חושד רחל׳ען, אַז זי קרויזט זיך די האָהר, און דער אַלטער ליעגט אין עס-צימער אויף דער קאַנאַפּע, און איהם דאַכט זיך, אַז פון דריטען חדר, וואו די מיידלעך שטעהען ביים טיש און טהוען אַלע מאָל אַ שטעל-אַוועק דאָס אַנגעהיצטע פרעסעל, דערהערט ער אָפּט, ווי עמיצער טהוט אַ זינג... ער פּלאַפּעלט מיט יקותיאל׳ן, דעם צופלאָכטענעם שמש פון דער סאַדיגערער קלויז:

—געוועזן" אַמאָל אַ חסיד׳ישער יונגער-מאַן שמואל, אַ? געפאָהרען נאָך דער חתונה מיט׳ן שווער קיין אויסלאַנד צום רבי׳ן... און איצט איז ער רייך, שמואל, שטאַרק רייך...

ווען ער ווערט אַנטשוויגען, פינטעלט ער מיט די בלינדע אויגען און מאָלט זיך, ווי אַזוי שמואל זעהט איצט אויס:

—אַ באָרד דאַרף ער האָבען אַ היבשע, אַ שוואַרצע. ער טראָגט לייקענע הענטשקעס און גיט די האַנד די פריצות, מיט וועלכע ער האַנדעלט... שמואל!...

ער שלאָפט קוים איבער די נאַכט, און אינדערפריה, ווען ער געהט אַרויס אין פאָהר-כאַלאַט אינאיי[?]עם מיט די מיידלעך צום געדונגענעם בעל-עגלה׳שען פאַעטאָן, וואָס שטעהט ביי דער שטוב און וואַרט, זעצט ער זיך אַזוי גיך נישט אויף; בלינדערהייד געהט ער אַרום דעם פאַעטאָן. ער טאַפּט, צי ס׳איז פאַרהאַן אַ לעדערן ביידעל, און איהם דאַכט זיך, אַז אין שאָטען, אין ברוקירט געסעל שטעהען דורכאויס שטאָדט-לייט און קוקען:

—קלמן פוזיס פאָהרט זיך זעהן מיט׳ן זוהן.

—ביים פאַעטאָן—כרעגט ער—איז דאָ אַ ביידעל?—אַ? ס׳איז דאָ?

מ׳לעגט אָן גאַנצע וויאָרסטען און מ׳פאָהרט אַרום און אַרום מיט׳ן ברייטען פאָסט-וועג. מ׳זיצט אין פאַעטאָן אויסגעפוצט, יום-טוב׳דיג אויפגערעגט, גלייך מ׳פאָהרט אויף אַ חתונה, און מ׳איז ברוגז אויפ׳ן אַלטען, אלמאי ער מאַכט נישט צו חאַטש אויף אַ רגע דאָס מויל. נאָר אַז מ׳קומט אויפ׳ן קליינעם וואָקזאַל, בעמערקט מען אָקאָרשט, אַז מ׳איז אַרויסגעפאָהרען צו-פריה, און מ׳נודעט זיך לאַנגע שעה׳ן. שמואל׳ס צוג איז.אַ פלאַץ-קאַרטענדיגער, אַ דראַטיג-קרעפטיגער און אַ שנעלער. אַז ער טהוט אַ

לויף-צו צום קליינעם וואָקזאַלכעל, גיט מען שוין מיט אַמאָל צוויי קלינג, און דער אויסגעפּוצטער „אָבער" האָט דאָ אויף דער קליינער סטאַנציע פּאַר קיינעם קיין דרך ארץ נישט און שינדט די הויט, מ׳זאָל געבען דעם דריטען קלונג:

—פּאַרטיג? אַ?

אויף דער פּלאַטפאָרם ווערט אַ געיאָגעריי, און פון מיטען טומעל רייסט זיך אַרויס אַ שטאַרקער, זיכערער, זאַפטיגער באַריטאָן:

—טאַטע! איך בין אָט-דאָ! אין פענסטער שטעה איך!

אין וואַגאָן-פענסטער שטעהט אַ יונגער ברוסטיגער יוד מיט אַ היבשער שוואַרצער באָרד און אַ ביסעל עזות׳דיגע, ווי מיט לאַק גלאַנצענדיגע אויגען. דאָס איז שמואל, דער רייכער, גליקליכער, זוהן שמואל. ער שטרעקט אויס אַראָב די שלום-עליכם-האַנד, און דער אַלטער שטעהט נעבען פענסטער אַ פערציטערטער, אַ דערשראָקען-פּערטרייסעלטער. ער פינטעלט שטאַרק מיט די בלינדע ווייסליכער און זוכט אָט די האַנד מיט אַלע זיינע צעהן ציטערדיגע פינגער, און די מיידלעך הויבען איהם אונטער די עלענבויגענס און העלפען איהם, זי געפינען. אָט האָט ער זי סוף-כל-סוף געפּאַקט, די האַנד. ער נישטערט אַרום א׳הר מיט אַלע צעהן ציטערדיגע פינגער און טאַפּט זי געשווינד אַרום און פּרובט זי אויס

—ס׳איז שמואל׳ס האַנד, פרעגט ער, אַ?.. שמואל׳ס האַנד?...

נאָר דער עזות׳דיג-אויסגעפּוצטער „אָבער" האָט זיך שוין דערשלאָגען דעם דריטען קלונג און דער צוג האָט שוין גערוהרט. דעם אַלטען׳ס פינגער טאַפּען נאָך אַ ווײַלע אין דער לופט מיט אַזאַ געפּיהל, גלייך זיי בעריהרען נאָך אלץ דעם גלאַטען סאַמעט פון אַ נייער זאַמשענער הענטשקע, און לאָזען זיך פּאַמעליך אַראָב.

איצט וועט מען פאָהרען אַהיים, פונ׳ם צוג איז שוין סיי-ווי-סיי קיין זכר נישט געבליבען. ער איז פערשוואונדען ערגיץ דאָרט ווייט, ווייט אינ׳ם עקסטען שפּעלטעל פונ׳ם שפּעט-זומערדיגען האָריזאָנט. מ׳זעצט זיך צוריק אין ·פאַעטאָן און מ׳זוכט אין בויד—מ׳האָט פערלוירען אַ פול טישטוכ׳ל מיט פרישע ווייסינקע צוקער-לעקעכלעך. נאָר נאָך וואָס האָט מען זיי, אייגענטליך, אַהער געפּיהרט, אָט די צוקער-לעקעכלעך? .

מ׳שווייגט. דעם בעל-עגלה׳ס פערד זענען מיעד. קוים-קוים וואָס זיי טרייסלען זיך, און די גלעקער אויף זייערע העלזער—קוים-קוים וואָס זיי קלינגען. נאָר אויך אָט דער שוואַכער, מיעדער גלעקער-קלאַנג רעגט-אויף צביה׳ס נערוועןן און ברענגט זי אריין אין כעס:

—רבונו-של-עולם, זי וועט פון אָט די גלעקער משוגע ווערען.

אין אַ ברייטען שפּוע׳דיגען טאָל מוז זיך דער בעל-עגלה אָבשטעלען און סוף-כל-סוף די גלעקער אַראָבנעהמען. לינקס, איבער אַ ווייטען וואַלד אַ קאַרליק, האַלט די פערגרעסערטע זון ביי זעצען זיך; זי האָט אַרום זיך אַ פּליסיג טייכעל, אַ געלס און זויבערס, ווי לויטערער בורשטין, און אַ פּאַס, אַ ראָזער און אַ קורצער, ציהט זיך אויס ביים האָריזאָנט און נאָגט צו איהר פון ווייטענס. נאָר דאָרטען דאַכט זיך, אַז זי וועט זיך קיינמאָל נישט זעצען, אָט די זון—זי וועט אַזוי בלייבען הענגען, ווי אַמאָל אין די צייטען פון אַלטען גבעון.

דעם אַלטען האָט מען שוין אָבגעטהון זיינס—מ׳האָט אויף איהם אָנגעשריען, אַלמאַי ער רעדט, און ער איז אַנטשוויגען געוואָרען. ער האָט נור אַ פינטעל געטהון מיט די בלינדע ווייסליכער און האָט געגעבען אַ שמייכעל צו זיך אין דער באָרד אַריין:

—פּכע!.. אַז זיי האַלטען איהם פּאַר אַ נאַר, די מיידלעך זיינע.

מ׳טרייסעלט זיך אַהיים פּאַמעליך, אָהן גלעקער; מ׳וויל שוין וואָס גיכער אַהיים קומען, און מ׳שווייגט.

איצט וועט שוין געוויס קיין שום נייעס אין אַלטען אָבגעקומענעם הויז מעהר נישט פּאָרקומען. איבער אַ יאָהר זומער, אַז דאָרט וועלען בענייעס אָנהויבען שוויצען די גראָבע געמויערטע ווענד, וועט זיך צביה ווידער אַרומדרעהען אין אונטערשטען קליידעל און וועט פער׳עקשנ׳טערהייד רוימען אין אַלע חדרים—זי וועט נישט עסען, נישט טרינקען און וועט זיך סוף-כל-סוף אַריינוואַרפען ביי זיך אין צימער אין בעט מיט אַ געוויין. און דער אַלטער פּוזיס וועט דעמאָלט ווידער אַמאָל ליעגען אין קיהלען עס-צימער אויף דער קאַנאַפּע און וועט פינטלען מיט די פערשמאָלטע בלינדע ווייס-ליכער. ער וועט נישט וועלען, אַז יקותיאל דער שמש זאָל זיך אָנשטויסען, וואָס עס בעדייט צביה׳ס געוויין, וועט ער פערפיהרען מיט איהם אַ שמועס:

—געווען אַמאָל יאָהרען, אַ, יקותיאל?

—געווען, ר׳ קלמן.

—און אַוועק, יקותיאל, אַ? אַוועק, ווי אַ שאָטען.

—נעכטיגע טעג, ר׳ קלמן.

ב.

דרויב׳.

I

איז אַט-אָ די ביילע-העניע, משה דעם טאָטער׳ס ווייב, וואָס האָט ביז איהר חתונה געדיענט ביי דער נגיד׳ישער שנור—זי איז געווען מיאוס ווי דער טויט, זי האָט געהאַט אַ קליין לענגליך פנים, פול מיט גרויסע טיעפע שטיפלען. דאָך האָט זי זיך פון קליינערהייד אָן איינגערעדט, אַז זי וועט חתונה האָבען נור מיט אַנ׳איידעלען יוד און האָט ניט געוואָלט דעם מאַן איהרען, משה דעם שמיד, וואָס האָט געהאַט אַ צונעמעניש „טאָטער״.

דעם טאָטער האָט דאָס פערדראָסען ביז גאָר. ס׳איז איהם דערגאַנגען ביז די לעבער—וואָס הייסט עס:

— אַזאַ פערזועהעניש, און דאָס זאָל איהם ניט וועלען...

ער האָט זי דערפאַר געהאַלטען אין איין שלאָגען, און זי האָט איהם ניט געוואָלט.

שמחת-תורה בייטאָג האָט ער זי געשלאָגען דאָס לעצטע מאָל.

שמחת-תורה בייטאָג האָט זיך געפיהלט אַ רעגען אין שטעדטיל, נאָר קיין רעגען איז ניט געגאַנגען. אין דרויסען איז נור די לופט געווען שטאַרק קיהל, טונקעל און הפקר—הפקר צו ווינטער־צו און צו צפונ׳דיגע קעלטען. ביים רב אין שטוב זיצט מען ביים טיש, די טהיר איז אָפען און אַרום און אַרום ביי דער האַלב-קיילעכיגער הייזער-ראָד זיצען ווייבער אויף די פידאַשקעס און קוקען, ווי בעל-הבת׳ישע פלייצעס בויגען זיך דאָרט אַרום דעם רב און אַרום מאָטעל דעם יויטען, דעם ניי-אויסגעקליבענעם גבאי. מ׳טרינקט דאָרט בראַשוק, מ׳זינגט נגונים און מ׳וואַרפט יונה דעם לאַנגען קאַווען-שאָלעכץ גלייך אין באָרד אַריין; מ׳איז אַלע איין בינטעל—אַלע אַלטע קאַנטיקאָזעווער. פון גרויס ליעבשאַפט צו יונה דעם לאַנגען שרייט מען צו איהם:

— יונה!

— יונה דער לאַנגער, אַ רוח׳ן דיין טאַטען!

נאָר יונה דער לאַנגער מאַכט זיך ניט הערענדיג. ער שטעהט מיט זיין גאַנצער לענג צווישען רעגען פון קאַוועו-שאָלעכץ און שרייט נאָך העכער מיט זיין חזנ׳יש-גרילצענדיג קול און מיט׳ן נוסח פון בשם:

אף—ברי,

נאָך יום-טוב אינדערפריה,

אתת—

האָט מיין ווייב דאָס משוגעת.

שם שר מטר—

איך הער זי, ווי דעם קאָטער

און פלוצים טהוט געשווינד אַ יאָג אַ שרעק איבער'ן שטעדטיל, און שוואַ-
ליאם—אַריין אַהער צום רב אין שטוב:

— ער שלאָגט שוין אייטער דאָס ווייב!

— ווער? משה דער טאַטער?

— אַ רוח'ן זיין טרפה'נער קישקע.

און אַלע מיט אַמאָל אַ יאָג אין דרויסען אַרויס. ביי עמיצען זענען די פּליי-
צעס שטאַרק אַיינגעשמירט אין ווייסען, נאָר ער ווייסט ניט דערפון — ער איז
בגלופין, פערגעהט שמייכעלדיג אונטער דער שטוב, צונעהמט דאָרט שמייכעלדיג
די פּאָלעס און טהוט-אָב אַ מיאוס'ע זאַך, מיט אַזאַ אויסזעהן, גלייך ער טהוט-אָב
עמיצען אַ שפּיצעל, און אַז ער קעהרט זיך אום, שטעהט שוין דער גאַנצער עולם
אין דרויסען, ביי דער טהיר און קוקט, ווי משה דער טאַטער יאָגט זיך איבער'ן
פּלאַץ נאָכ'ן ווייב ביילע-העניען. ער—אַ פיער-עקיגער ריעז מיט פערקאַשערטע
הענד, ווי אין דער וואָכען, בשעת ער שטעהט ביי זיך אין קוזניע און טהוט-אָן
אין אַייזען גוי'אישע וואָגענס, און זי—אַ קליינע, אַ ביינערדיגע, ווי אַ מאָגערע הוהן.
און אַלע ווייסען דאָך, אַז זי האַלט תמיד אַ שפּיגעלע נעבען בעט—אַ צובראָכענס,
מיט אַנ'אָבגעריבענער רויטער לינקער זייט. זי האָט זיך ליעב צו שפּיגלען—אָט די
מיאוס'קייט. אַנטלויפענדיג, פערגעסט זי דאָך ניט אויסצובעהאַלטען דאָס געשטופּעל-
טע פּאָקען-פּנים אונטער'ן ריינעם ווייסען קאָפּען-טיכעל, און איהרע שולדיגע קאָסע
אויגען קאָנען דערביי ניט קוקען מאַנסבילען אין פנים אַריין—זיי שעמען זיך, ווי
נאָך אַ פריש-אָבגעטהוענער זינד. זי אַנטלויפט געשווינד אינ'ם אַקעגענדיגען נגיד'ישען
הויז, וואו זי האָט ביז דער חתונה געדיענט, און אַלע שטעהען און קוקען,
ווי מ'פערשליסט דאָרט באַלד נאָך איהר די טהיר. איצט, זאָגט מען, איז אַנ'עק:

— פאַרטיג...

II

דאָס אַקעגענדיגע נגיד'ישע הויז איז אַ בכבוד'יגס, אַ ירושה'דיגס און אַנ'אַלטס.
ס'האָט אַ ווייסען פלאַכען דאַך; ס'האָט פעסטע ווייס-געקאַלכטע ווענד מיט אַלטע
אַקאַציע-בוימער פאַר די גרויסע אַכט-שויבענדיגע פענסטער. שאָקלען זיך אָט די
אַלטע בוימער פון יעדען מינדסטען ווינטעל, שאָקלען זיך אונטער'ן חשון'דיג פער-
כמאַרעטען הימעל, אונטער יעדען וואָלקען, וואָס טריפט יאָ און טריפט ניט, און
דערעסען אַזוי אַלע אַרומיגע קבצנ'ישע הייזער, דערעסען מיט דער אַלטער מעשה,
וואָס זיי האַלטען תמיד אין איין שעפּטשען:

אַ מעשה מיט אַנ'אַמאָליגען גביר, וואָס האָט אַמאָל דאָס הויז געבויט; אַ
מעשה מיט זיינעם אַ זוהן, וואָס איז שוין לאַנג געשטאָרבען, און איצט וואוינט
שוין דאָרט נור די שנור זיינע, אָט די, וואָס האָט ליעב גוי'איש רעדען, און
געהט קיינמאָל ניט אין שוהל, און ס'פאָהרען צו איהר אָפט צו-גאַסט דער יודישער
דאָקטאָר, דער אַקציזניק מיט'ן סטאַנאָוואָי.

אַרום איז בלאָטיג און נאַס, פעלדער, וויסטע, אָבגעשניטענע און פערלאָזטע,
ציהען זיך אַרויף אַ באַרג און טוקען זיך דאָרט אין כמאַרע און אין אונענדליכער
ווינטער-צייט. ס'איז שטיל, נאָר אַמאָל טרעפט:

פון אַ קליין און פּוסט לעבען, וואָס ערגיץ-וואו אין געגענד, קומט אָן אַהער
אַ פוהר נישט מעהר, ווי אויף דורכצופאָהרען; זי טראָגט דאָ דורך איהר פּוסטען

געקער-קלאַנג און פערשווינדט. און פיצעלע שטעדטיל הויקערט זיך ווידער און שווייגט נאָך מעהר. קבצנ׳ישע הייזלעך שטעהען ביז׳ן בויך אין בלאָטע און הערען זיך איין: ס׳גוואַדזשען שטיוועל—דאָס איז משה דער טאָטער. ער בלאָנדזשעט שוין ווידער אין מיטען בייטאָג אַרום אָרימע קלייטען און אַרום קרעמער, וואָס האָבען מיט איהם נישט וועגען וואָס צו רעדען. קוקענדיג אויף די שפּיצען פון זיינע שטי־וועל, פערטראַכט ער זיך, עקט זיך שיער נישט פון גרויס גרימעניש און פון צער, און שפּייט סוף-כל-סוף אויס:

—אַ רוח׳ן איהר טאַטען.

און אין זינען האָט ער דערביי די גביר׳ישע שנור, וואָס דאָרט, אינ׳ם אָקע-גענדיגען נגיד׳ישען הויז. זי גיט איהם נישט אָב זיין ווייב. פון שמחת-תורה אָן האַלט זי ביי זיך ביילע-העניען און גיט זי איהם נישט אָב—זי שיקט איהם אַלע מאָל זאָגען:

—זי וועט איהם געבען פופציג קערבלעך, ער זאָל געבען ביילע-העניען גט.

דער טאָטער האָט אַ ביסעל מורא פאַר אָט דער נגיד׳ישער שנור און פאַר איהר הויז—אַהין קומט דאָך אַזוי אָפט צו-גאַסט דער סטאַנאָוואָי. איטליכס מאָל, וואָס ער קומט אַהין אַריין, זיין ווייב מאָהנען, שטעהט ער דאָרט אין פעדער-צימער ביי דער טהיר און וואַרט לאַנג, ווי אַ קבצן, וואָס קומט בעטלען אַ נדבה. ביילע-העניע איז שוין דאַן אין קיך נישטאָ. זי טהוט זיך באַלד אַ יאָג איבער׳ן גאַנצען הויז און בעהאַלט זיך ביי דער בעל-הבית׳טע אין שלאָף-צימער. פון אַנ׳אינוועניגסטען פריה-געהייצטען און שטאַרק וואַרימען צימער קומט אַרויס די „ניאַניע״—אַ גראָבע גוי׳קע מיט אַ צופּלעטשטער איינגעפאַלענער נאָז און מיט ליפּען פון אַ נאַשערין. זי קוקט אויף איהם מיט שעלמישע שוואַרצע אויגעלעך און האַלט דערביי כלומרשט אין איין אונטערטרייסלען דאָס קליינע קינד, וואָס זיצט ביי איהר אויף די הענד. זי וויל איהם גאָרנישט ניט זאָגען—זי איז נור געקומען אַ קוק טהון, ס׳אַר אַ פּנים ער האָט, דער יוד, וואָס איבער איהם בעהאַלט זיך די געשטופּעלטע ביילע-העניע אַזש ביי דער בעל-הבית׳טע אין שלאָף-צימער. סוף-כל-סוף קומט אַרויס צו איהם די בעל-הבית׳טע אַליין, און הויבט איהם אָן זאָגען מוסר. אַ פּסק איז ביי איהר, ווי אויף שרייפלעך. דער טאָטער שווייגט און קוקט אויף איהר די גאַנצע צייט אין אלכסון, מיט אויגען פון אַ בייזען אונבעהאָלפיגען נגזל:

—אַ מכה איהר אין גאָרגעל...

דעם טאָטער איז שוין נמאס די גאַנצע מעשה. ער געהט אַוועק און פּרובט עפענען די קוזניע, נאָר ס׳אַרבייט זיך נישט. אין דערהיים איז אויך נישטאָ מיט וועמען אַ וואָרט צו רעדען, אין מויל איז די גאַנצע צייט זויערליך, ווי נאָכ׳ן שמחת-תורה׳דיגען בראַשוק, און דערצו איז נאָך דאָס וועטער אַזאַ פּאַסקודנע. ס׳נאָגט ביים לעפעלע און קיין קינדער האָט זי מיט איהם אויך נישט, אָט די געשטופּעלטע מויז. האָפּט דער רוח דעם טאַטען איהרען—ער וועט געהן אַהין צום לעצטען:

ער וועט איהר געבען גט.

צום גט קומט די גביר׳ישע שנור אַליין, זי שטעהט גלייך מיט ביילע-העניען ביים רב. זי איז אָנגעטהון מיט אַ שוואַרצען גאַרעסענעם שאַרף אויפ׳ן קאָפּ. און איטליכס מאָל, וואָס דער טאָטער זאָגט נאָך דעם רב די גט-ווערטער, הערט זי זיך איין און שאָקעלט צו מיט׳ן קאָפּ—מיט אַ מינע פון אַ מבין און מיט אַזאַ אויסזעהן, גלייך זי בעשליסט, אַז מ׳נאַרט זי נישט אָב, און אַז דאָס אַלץ איז ווערט—ס׳ווערטה די פופציג רובל, וואָס זי בעצאָהלט.

דער טאָטער האָט אַ שוועסטער אין שטעדטיל—זי וואַרפט גוי'עס קאָרטען און זאָגט נביאות אויף גנבות, צי זיי וועלען זיך אָבזוכען, צי ניין. זי שטעהט אין דרויסען נישט ווייט פון רב'ס שטוב, דער קאָפּ איז פערבונדען מיט אַ פויעריש טיכעל און אַרום שטעהט אַ רעדעל—ווייבער און קינדער,הערען, ווי זי שעלט ביילע-העניען מיט איהר בעשיצערין, די גביר'ישע שנור:

—ביידע זאָלען זיי איינגעזונקען ווערען. זיי זאָלען איינגעהמען אַ מיתה משונה.

—נאָך היינטיגען טאָג, גאָט אין הימעל, מכות זאָל זיך זיי זעצען אויף די געדערים.

און די אויגען האַלטען ביי איהר דערביי אין איין קוקען אַהין, צום רב'ס שטוב, וואו ס'געהט דער גט. און ס'דאַכט זיך, אַז זי דאַוועגט.

אַלע קוקען, ווי ס'עפענט זיך דעם רב'ס טהיר, נאָר אַז דער עולם שיט זיך אַרויס פון שטוב, קומט ווידער עפיס פאָר, און מ'נעהמט אַהער געשווינד לויפען פון אַלע עקען שטאָדט. די, וואָס פערשפעטיגען, פרעגען, וואָס ס'איז געשעהן, און מ'ענטפערט זיי, אַז גאָרנישט, גאָרנישט:

דער טאָטער האָט נור נאָכאַמאָל איצט, שוין נאָכ'ן גט, אויסגעפּאַטשט ביילע-העניען... צום לעצטען מאָל.

III.

דער טאָטער האָט פערקויפט די קוזניע און געגעבען אַ שפּיי אויפ'ן שטעדטיל. געה זיי אַ נביא, וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען, איצט איז שוין זומער, און ער איז נאָך אַלץ נישטאָ.

ביילע-העניע איז פריי.

פרייטאָג ביי טאָג, אַז קינדער קעהרען זיך אום פונ'ם חדר און בלאָנדזשען אונטער די הייזער צווישען באָדיקעס, און קוקען אַריין צו דער נגיד'ישער שנור אין הויף דורך די צולעכצטע פּאַרקען־ברעטער, זעהען זיי, ווי ביילע-העניע זיצט דאָרט מיט אַלע פיער אויף דער ערד, נישט ווייט פון קיך-טהיר און בויגט זיך און רייבט, און רייבט—אַרום איהר שטעהען צוויי סאַמאָווארען, אַ סך קופער און מעש. די קינדער שרייען פלוצלונג אַריין:

—ביילע העניע די געשטופּעלטע!.. אָט געהט דער טאָטער!

און, דערשראָקען פאַר זייערע אייגענע קולות, טרעטען זיי גלייך אָב און אַנטלויפען

אין שטאָדט צוקריגען זיך צוויי שוועסטערלעך. זיי הרג'ענען גוט אָן איינס דאָס אַנדערע און יענע, וואָס האָט געחאַפּט מעהר קלעפּ, שרייט צו דער צווייטער:

—דו, ביילע-העניע דו!... דו געשטופּעלטע מויז!

און ביילע-העניע הערט עס פאַרבייגעהענדיג און בעהאַלט אויס דאָס פּאָקען-פּנים אונטער'ן ריינעם ווייסען קאָפּען-טיכעל. אין דער היים, ביי דער נגיד'ישער שנור, פעררוקט זי זיך נאָכדעם אין איהר ווינקעל און בעטראַכט זיך דאָרט לאַנג אין איהר קליינעם שטיקעל שפּיגעלע, וואָס מיט דער אָבגעריבענער לינקער זייט. זי זעהט: שטופּלען, שטופּלען, אַ סך שטופּלען, און אויגען קאָסע, וואָס קוקען אין צוויי פערשידענע וועלט-זייטען. נאָר אין עס-צימער זענען שוין דאָ געסט; מ'רופט זי, בעהאַלט זי דאָס שפּיגעלע געשווינד, ווי אַ גנבה'שע זאַך און לויפט.

—באַלד, ענטפערט זי, געהענדיג אַהין, און איהרע אויגען שעמען זיך דאָרט

צו קוקען מאַנסבילען אין פנים אַריין. אַלע ווייסען דאָך שוין, פאַרוואָס זי האָט נאָך כלה־וויז נישט געוואָלט דעם טאָטער. זי האָט זיך פון קליינערהייד אָן איינגערעדט, אַז זי וועט חתונה האָבען פאַר אַן׳איידעלען יוד. אַז מ׳איז אויפגעלעגט, לאַכט מען דאָרט אַלע אינאיינעם, מ׳קנאַקט ניסלעך און מ׳פערברענגט זיך:

—נו, וואָס הערט זיך, ווען האָט ביילע־העניע חתונה פאַר אַ רב?

ביי דער גביר׳ישער שנור אין קיך איז פאַרהאַן אַ קיכנע, אַ שטוב־מיידעל און אַ שיקסע און די ניאַניע, און אַלע ווילען זיי חתונה האָבען, אַז זיי פגר׳ן שיער נישט. זיי ווינשען זיך עס ביי יעדערער גערעָטען־אָבגעבאַקענער חלה און איטליכס מאָל, וואָס מ׳פרעגעלט דער נגיד׳ישער שנור שמאַלץ.

איטליכס מאָל, וואָס אין שטעדטיל טרעפט אַ חתונה, שיט מען אַלע אַרויס אין דרויסען, און וואָס מעהר פערזעסען איז די כלה, אַלץ מעהר האָט מען צו איהר אינטערעס. מ׳הערט זיך איין, ווי כלי־זמר פיהרען אַן׳אַלטע איבערגעוואַקסענע מויד צו דער חופה, און נאָכדעם קלעפט מען אַ גאַנצע נאַכט נעבען בעלויכטע־נעם הויז, וואו די חופה קומט־פאָר. מ׳קעהרט זיך אום מיט׳ן גראָהען טאָגליך, און מ׳לעגט זיך אין דיענסט־חדר אין די בעטען אַריין, נאָר אַנטשלאָפען ווערען קאָן מען נישט. מ׳רעדט אַזוי לאַנג פון חתונה האָבען, ביז מ׳צוקריעגט זיך—די פאָקאָיאָווע וואַרפט־אויס דער קיכנע, אַז דער מאַן איהרער איז געווען אַ גנב און איז געשטאָרבען אין טורמע, און די קיכנע שרייט, אַז זי ווייסט, צו ווענען די פאָקאָיאָווע פלעגט אַ גאַנצען ווינטער אַרויסגעהן אַלע אָוונד אונטער׳ן פאַרקען. ס׳מישען זיך אַריין די שיקסע מיט דער ניאַניע און קיינער ווייסט שוין נישט, ווער ס׳האָט די קריעג אָנגעהויבען. אויף מאָרגען אינדערפריה איז מען נאָך אַלץ ברוגז איינע מיט דער צווייטער—אַלע שרייען; די קיכנע שפייט ביילע־העניען אין פנים אַריין, זי האָט דערביי אַ פערפלאָמט רציחה׳דיג פנים, זי פערגעסט אָנ׳ם טאָפּ, וואָס האַלט אין אויווען אין איין אויסלויפען, און טהוט זיך אַ לאָז צו דער בעל־הבית׳טע, וואָס קומט אַריין די קיך איינשטילען און זיך פאַר ביילע־העניען אָננעהמען:

—ניין, גוואַלדעוועט זי, ס׳פערדריסט דאָך; אַלמאַי זאָל זיך אַזאַ פאַסקודסטווע איינרעדען, אַז זי וועט חתונה האָבען נור מיט אַן׳איידעלען יוד?!

און דאָס אַלץ ציהט זיך אָהן אַ שיער לאַנג. ס׳חור׳ט זיך איבער אַלע מאָל פון ס׳ניי.

ביילע־העניע ליידט.

נאָר סוף־כל־סוף דערוואַרט זי זיך אויף איהר גליק. אַ קאָפּ האָט זי פון תמיד אָן אַ שווערען, אַ צוגעשלאָגענעם און אַ ביסעל אַ טעמפּען. זי קאָן נישט טראַכטען אַפילו וועגען זיך אַליין—אַפילו וועגען איהר גליק. נאָר וועבען וועבט זיך שוין עפּיס ביי איהר אין האַרצען און אין זכרון.

IV.

ביילע־העניע געדענקט:

אַ זון, בעשיינט מיט שטראַהלען און ווי דורך אַ זיפּ: דאָס איז אַ טאָג, אַ הייסער. אַ זומערדיגער; פוהרען פאָהרען, קולות גרילצען, מענשען ווימלען—דאָס איז אַ יריד, אַ גרויסער מאַרק־יריד דאָ אין שטעדטיל. קראַנצען ציבעלעס הענגען אַראָב פון די וואָגענס, אייער, זאָגט מען, איז בזול און פוהרען פאָהרען, פוהרען פאָהרען און אויף איינער פון זיי טרייסל׳ען זיך די אַלטע צולעכצטע פלייצעס פון איינעם

אַנ׳אַלטיטשקען יוד, וואָס איז אָנגעטהון אין זיין שבת׳דיגער לאַסטיקינער קאַפּאָטע און אינ׳ם סאַמעטענעם היטעל, וואָס מיט׳ן אָבגעריבענעם דאַשיק-דאָס איז דער אַלטער דוד-לייזער, דער דרדקי מלמד פונ׳ם נאָהענטען שטעדטיל. ער טרייסעלט זיך די גאַנצע צייט אין גרויסען וואָגען צום גוי מיט די פּלייצעס, פּיפּקעט קלו-גיטשקערהייד פון זיין קורצער פּיפּקע און שמייכעלט צו זיך אין די געלבליך-גרויע וואָנסעס: ער קומט אַהער, דוד-לייזער דער מלמד, ער קומט אַהער אויפ׳ן יריד קויפען אַ ציבער מיט אַ לאָקשענברעט, ווייל די אַלטע האָבען זיך איהם צוברא̇כען — די שכנה, וואָס באַקט איהם ברויט שוין צייט צעהן יאָהר, זינט זיין אַלטיטשקע איז געשטאָרבען, זאָגט, אַז מ׳דאַרף נייע; ער קומט אַהער אויך דערפאַר, וואָס דאָ זענען פאַרהאַן אַ סך „קאַנטיקאַזאַוועה״ און ער, אַליין אַנ׳אַלטער, אַנ׳אַמאָליגער „קאַנ-טיקאַזאַוועה״, האָט אַלע יאָהרען געליטען ביי זיך אין שטעדטיל פון די אָרטיגע „ראַכמעסטריווקער״, זיך נישט געמישט אין קלויז צו זייערע נוסחאות און געוואָרען מיט דער צייט אַ שטייפער שוויגער, אַ שמייכלער צו זיך אין דער קליינער גרויער באָרד און אין די געלבליך-גרויע וואָנסעס.

איז ער אַ שווייגער, דער אַלטער דוד-לייזער — שוין לאַנג נישט גערעדט. נאָר אַרום עלף אַ זייגער אינדערפריה, אַז ער דערנעהנטערט זיך צו דער אַלטער קאַנטי-קאָזאַוועה קלויז, פון וואַנען ס׳טראָגט זיך אַ נגון פון איילענדיגע יריד׳עווידיגע „הלכויה׳ס״ — אַז ער קומט אַהין אַריין, ווערט ער שיער נישט צושמאָלצען פון וויל-דער הנאה, וואָס חברה דערקענט איהם. נישט ער רעדט, בשעת מ׳נעהמט ביי איהם דאָרט אָב שלום-עליכם, נאָר ער האַלט אין איין קוועלענדיגען שמייבלען — פון זיין לאַנג-שווייגענדיגען, מיט קאָרענציעס פעררויכערטען האַלז ציהט זיך דערביי עפּיס אַ מאָדנער קלאַנג, ווי דער קלאַנג פון אַ צופרידענעם שטומען:

— כע-כע-כע!...

און אַ פּנים האָט ער דערביי אַזאַ, גלייך ער האָט אָבגעטהון דעם עולם אַ שפּיצעל — מ׳האָט געמיינט, אַז ער איז שוין לאַנג אַ שוכן-עפר, כע-כע-כע!... און ער האָט דערוויזען אַ קונץ: ער לעבט. „חברה״ געפינט אפילו, אַז ער איז נאָך אַ „קאָזאַק״, נאָר אַז מ׳טרינקט נאָכ׳ן דאַוונען לחיים, ווערט מען געוואויר, אַז ער איז שוין צעהן יאָהר אַנ׳אַלמן, און מ׳נעהמט איהם זאָגען מוסר:

— פע, ווי קומט עס צו איהם?

יונה דער לאַנגער קנייטשט דעם שטערן און קראַצט זיך מיט די פּלייצעס אין וואַנד. ער זאָגט, אַז ער דאַרף זיך אַרויסחאַפּען נור אויף אַ רגע:

— ער דאַרף וועגען דעם איבעררעדען מיט זיין אַלטער.

און דאַן הויבט אָן יונה דעם לאַנגענ׳ס ווייב צו געהן אַהער צו דער גביר׳ישער שנור אויף דער הינטער-טהיר. ביי ביילע-העניען האַלט זיך אין יענעם טאָג אין איין רויטלען דאָס לענגליכע געשטופּעלטע פּנים, זי איז אָנגעטהון אין דעם נייעם ציצענעם קלייד, וואָס זי האָט צוגעגרייט אויף ראש-השנה, און דער מח איז ביי איהר שוין אינגאַנצען פערנעפּעלט... דער לאַנגער יריד-טאָג איז אַ זון, בעשיינט מיט שטראַהלען, און דעם איבערגעפּולטען האָרץ פּעהלט אַ רגע צו פּלאַ-צען — סך-הכל נאָך איין מאָל דאַרף אַהער קומען יונה דעם לאַנגענ׳ס ווייב און זאָ-גען, וואָס האָט „ער״ געענטפערט:

— יאָ, צי ניין.

אין אָוועגד טהוט זי אַ בלאָנדושע מיט די קאָסע אויגען דאָרט ביים רב אין שטוב, וואו מען שטעלט די חופּה, און טהוט אויף איהם צום ערשטען מאָל אַ קוק. ער געפעלט איהר, אַרום איהם בויגען זיך בעל-הבית׳ישע פּלייצעס, און „ער-

פיפקעט אַלץ קלוגיטשקערהייד פון זיין קורצער, מיט קאָרענציעס אָנגעפּולטער
פיפקע און שמייכעלט צו זיך אין די גרויע וואָנסעס—ס׳האָט אַ פּנים, ווי אַלטע
גוטע־ברידער קיצלען איהם און ער לאָזט זיך.

און נאָך געדענקט ביילע-העניע:
אויפ׳ן אַנדערן טאָג נאָך דער חופה האָט ער זיך אומגעקעהרט צו זיך אין
שטעדטיל און זי געלאָזט איינע אַליין דאָ, ביי דער נגיד׳ישער שנור. אַלע האָבען
געפונען, אַז ס׳איז קרום. מעגליך, אַז מ׳האָט פון איהר געלאַכט, און זי האָט זיך
געשעמט צו קוקען מענשען אין פּנים אַריין—איהר איז געוועזן אַ בזיון. די נגיד׳ישע
שנור האָט געזאָגט:
— אַזוי טהון קאָן מען טאַקע נור ביי יודען.
זי האָט ניט איבעריג ליעב געהאַט יודען. זי האָט געוואַרט אַ וואָך און
צוויי, אָט די נגיד׳ישע שנור, נאָר סוף כל סוף האָט זי געדונגען אַ גוי׳אישע
פוהר און אויפגעזעצט אויף איהר ביילע-העניען מיט׳ן פעקעל:
— הײַדאַ! אַהיים, צום נייעם מאַן.

V

געדענקט ביילע-העניע, ווי זי זיצט אויף אָט דער גוי׳אישער פוהר: זי
פאָהרט אָב, און אונטער איהרע פּלייצעס לאַכען דער גביר׳ישער שנור׳ס דיענסטען—
זיי האַלטען אין איין לאַכען.
און נאָך געדענקט ביילע-העניע:
דאָס נייע שטעדטיל איז אַ ווילד-פרעמדס. ס׳ליעגט אַראָב-באַרג ביים היימי-
צען טייכעל און הילט זיך אין זומערדיגען פאַרנאַכט, אַזוי זעהט עס אויס דע־
מאָלט צום ערשטען מאָל, ווען זי קומט אַהין אָן; ווייבער, ווילד-פרעמדע, בעגע-
גענען די טשערעדע און טרייבען זייערע בהמות צו דער שטוב; מאַנען געהען דאַוו-
ען און קוקען, ווי זי, ביילע-העניע, קומט אָן מיט דער גוי׳אישער פוהר. דאָ
ון דאָרט שטעלט מען זיך אָב און מ׳וואַרט: וואוהין וו׳עט זי צופאָהרען, און דער
וי, וואָס פיהרט זי, איז גראָד אַ היימישער; ער פערפאָהרט אין אַ שמאָלער סיט-
ע, וואָס צווישען צוויי איינגעהויקערטע שטיבער, און שרייט צו אַלע בעקאַנטע
ויבער, וואָס שטעלען זיך אָב קוקען:
— צע יאַ יעמו דוד לייזאָרו זשינקו פריוויז...
ביילע-העניע פיהלט, אַז דאָרט, אין איינגעהויקערטען שטיבעל טהוט זיך
נפים: דער אַלטער דוד-לייזער זיצט דאָרט אַרום טיש מיט דער גאַנצער קאַפּעליע
קליינוואַרג, וואָס טראָגען איהם גילדענס און פערציגערס שכר-למוד; ער דערטיי-
לט זיי צו נאַכט-צו די גרויסע אותיות, וואָס אין די פיעל אָבגעפּליקטע צו-
עפּענטע סדורים. ער לאָזט זיי פריי אָקאָרשט, ווען זי קומט אַריין אין שטוב,
נאָר אויף איהר טהוט ער נאָך אַלץ קיין קוק ניט. שמייכלענדיג צו זיך אין די
געלבליך־גרויע וואָנסעס, הויבט ער זיך נור אויף פּנ׳ים אַיינגעזעסענעם אָרט,
שטעהט מיט די פּלייצעס צו איהר און צופּיפקעט קלוגיטשקערהייד זיין קורצע
האַלב-פערלאָשענע פּיפּקע; פון וואַילטאָג טהוט ער נור אַ מאַך, ווי צו זיך אַליין:
פּכע!...

און ווי אַלע פאַרנאַכט, געהט ער גלייך אַוועק דאַווענען אין קלויז. נאָר אַז ער קומט צוריק, טרעפט ער: דאָס שטיבעל צוגעקליבען און ציכטיג-ריין; דאָס בעט צוגעגלעט. פון אונטער'ן טיש אויסגעקערט און אין ברענענדיגען אויווען וידס די אַלטע שוואַרץ-פעררויכערטע טיי-באַנקע. טרינקט ער טיי ביים ברענענדיגען קאַניך, וואָס אויפ'ן טונקעל-בעלויכטענעם טיש, און שמייכעלט נאָך אַלץ מיט'ן פריהערדיגען שוויגער-שמייכעל. איהם געפעלט עס. מעגליך, אַז ער וואָלט איהר איצט געזאָגט עפּיס אַ וואָרט, נאָר ער ווייסט ניט, ווי אַזוי מ'רופט זי. דערצו איז זי נאָך, משמעות, אַ שעמעוודיגע—זי זיצט די גאַנצע צייט איינע אַליין אין קיך אַקעגען דעם ברענענדיגען אויווען. אַז ער לעשט אויס דעם קאַניך און לעגט זיך שלאָפען, זיצט זי נאָך אַלץ אין קיך. זי האַלט פערלעגט די הענד אויף דער ברוסט און קוקט אינ'ם האַלב-אויסגעלאָשענעם* אויווען.

פון דעמאָלט אָן רוקט דוד-לייזער דאָס שכר־למוד-געלד מעהר ניט צו זיך אין דער זשילעט-קעשענע—ער לעגט עס אַוועק אין קיך אויפ'ן אויסגעקרימטען פענסטעריל, און ביילע-העניע געהט מיט דעם אין מאַרק און קויפט דאָרט, וואָס אַלע ווייבער קויפען. איצט ווייסען שוין אויך אַלע ווייבער, אַז זי איז אַ געשטופּעלטע. מ'ווייסט אויך, אַז זי האָט אַ מאַן אַ ליטישען און מ'פרעגט ביי איהר:

— ווי מיינט איהר, זיי זענען פריש, אָט די פיש?

זי ענטפערט מיט אַ קנאַפּען וואָרט, זי רעקט כמעט קיינמאָל נישט. נאָר קאָבען קען זי דוקא, דער רוח האָט זי נישט גענומען. דער אַלטער דוד-לייזער הדוש'ט ויך ממש:

—אַפנים, דאָרט, ביי דער גביר'ישער שנור, זיך אויסגעלערנט.

זיי שטופען ביידע די לעפעל אין איין שיסעל, און קוקען נישט איינער צום אַנדערן, און רעדען נישט איינער מיט'ן צווייטען. נאָר איין מאָל טרעפט זיך:

ביילע-העניע פּאַקט אין מאַרק אַ מציאה אַ קאַבאַק, אַ גרויסער געלער קאַבאַק (קירבּיס)—זי פערטראָגט איהם קוים אַהיים, אַזוי שווער איז ער, זי קאָכט איהם מיט אַ סך פוטער, מיט הירזש און מיט אַלע ת"ג'ן, ווי מ'קאָכט ביי דער נגיד'ישער שנור.

דער אַלטער דוד־לייזער קומט פונ'ם דאַווענען דערשמעקט דעם געשמאַקען ראַמף און חדוש'ט זיך שוין אַפילו:

—זעה... פון וואַנען ווייסט „זי", אַז איך האָב ליעב קאַבאַק?

דאָס ערשטע שיסעלע, וואָס זי דערלאַנגט איהם, בלייבט ממש נישט אונטער זיינע הענד. נישט ער עסט-ער שלינגט, און חאַפּט, חאַפּט; ער לעקט די גלאַנצנאַסע פינגער און זוכט געשווינד מיט די אויגען—ער וויל נאָך. זי דערלאַנגט איהם דאָס צווייטע שיסעלע, דאָס דריטע, און ער חאַפּט אַלץ. איצט רעדט ער אויס צו איהר צום ערשטען מאָל אַ וואָרט:

—אַ טייערער מאכל, זאָגט ער—אַ וואוילער קאַבאַק.

ביי ביילע-העניען רויטעלט זיך דאָס געשטופּעלטע פנים. זי מוז אַוועקגעהן אַ ווײַלע אין קיך, צום ערשטען מאָל דערפיהלט זי גליק—און ס'פערדרעהט זיך איהר דער קאָפּ. נאָר אין אָווענד הויבט איהם אָן שלעפערן פריהער, ווי אַלע מאָל, און ס'וואַרפט איהם אַריין אין אַזאַ קעלט, אַז זי מוז איהם צודעקען מיט ביידע איבערבעטען. ס'חאַפּט ביי איהם דער מאָגען. ביינאַכט האָט ער אַזעלכע וועהטאָגען, אַז ס'לויפען זיך אָן אין שטוב אַלע אַרומיגע שכנים. מ'לעגט איהם וואַרימע פּאַ

קרישקעס צום בויך און הייסע פלעשער צו די פיס. מ'רופט דעם פעלדשער, וואָס קלאַפּט איהם מיט די קאַלטע פינגער אין הייסען בויך און קוקט איהם אין פנים אַריין, ווי אַ באָק. מיט'ן טאָגליך זאָגט מען, אַז ס'איז איהם געוואָרען גרינגער: ער איז אַנדרימעלט געוואָרען, נאָר מיט אַ שעה שפּעטער ווערט פון ס'נייע אַ גוואַלד; מ'צינדט-אָן אַרום איהם ליכט און פרומע יודען קומען מיט נאַסע פאות פון מקוה און זאָגען אַרום איהם עפּיס פון גראָבע סידורים. דוד-לייזער'ס שוועגערין, קיילע-מלכה לעגט איין די וועלט, אז מ'טראָגט איהם אַרויס פון שטוב אויף דער קורצער שמאָלער מטה, רייסט זי זיך מיט אַלע כחות און וויל נאָכלויפען מיט אַלע בעלי-בתים נאָך דער לויה. ווייבער רייסען זי קוים אַריין צוריק און בלייבען מיט איהר דאָ אין שטוב, מ'רעדט אַלע איינאיינעם. אוןביילע-העניע בלייבט נאָך אַלץ איינע אַליין אין קיך, און איהרע שולדיגע אויגען שעמען זיך צו קוקען מענשען אין פנים אַריין.

IV.

פון דעמאָלט אָן וואוינען דאָ אין שטוב דוד-לייזער'ס שוועגערין קיילע-מלכה מיט איהר מאַן יוזעפ'ן, און זי, ביילע-העניע, וואוינט ביי זיך אין קיך—אין ווינקעל, וואָס נעבען אויוען, וואוינט זי.

איטליכעס מאָל, וואָס אין צווייטען נאָהענטען אַלקיר שעפּטשען זיך מאַן-און-ווייב, טהוען ביי איהר דאָ אין קיך אַ בלאַנדזשע אויף רעכטס און אויף לינקס די שולדיגע קאָסע אויגען, און די אויערן איהרע שטרענגען זיך אָן און הערען זיך איין—זי האָט מורא, אַז מ'וויל זי פון דאַנען אַרויסטרייבען. קיינער ווייסט נ־שט, פון וואָס זי לעבט; מ'זאָגט, זי האָט אַ קניפּעל—זי האָט עס אָנגעקליבען נאָך דאָרט ביי דער נגיד'ישער שנור, וואו זי האָט פון תמיד אָן געדיענט.

ס'קומט ראש-חודש אלול אינדערפריה, מ'דאַווענט אָב אין ביידע בתי-מדרשים, געהט זי, ווי אַלע ווייבער, אַרויף אַ באַרג צום בית-עולם אויף קבר-אבות.

זי איז נאָך אַלץ אַ שוויגערין, אַ קליינע, אַ ביינערדיגע, ווי אַ מאָגערע הוהן. זי בעהאַלט אויס דאָס געשטופּעלטע פּאָקען-פּנים אונטער'ן ווייסען קאָפּען-טיכעל, און איהרע שולדיגע קאָסע אויגען שעמען זיך דערביי צו קוקען מאַנסבילען אין פנים אַריין.

אויפ'ן בית עולם קומט זי איינע אַליין מיט ווייטע אויסבעהאַלטענע שטעגלעך. זי זיצט לאַנג אונטער'ן פאַרקאַן, קוקט זיך אַרום מיט די קאָסע אויגען פאַרזיכטיג, ווי אַ פערבלאָנדזשעטער נאַכט-פויגעל, שטעיפּעט אַרום זיך איינציגע גרעזעלעך און הערט, ווי וויינענדיגע ווייבער קעגענאיבער דעם פאַרקאַן לעגען-איין די וועלט—זיי רייסען דאָרט די קברים פון זייערע געשטאָרבענע מאַנען.

אויפ'ן בית-עולם ווערט סוף-כל-סוף שטיל. פערוויינטע ווייבער געהען זיך פונאַנדער און דער אוהל איז שוין אויך צוריק געשלאָסען; דער גאַנצער פריה-מאָרגען, די פריה־אָבגעדאַווענטע קליינשטעדטילדיגע בתי-מדרשים מיט'ן ציטערדיגען קול פונ'ם ערשטען וואָכעדיגען שופר־בלאָזען—דאָס אַלץ, דאַכט זיך, איז שוין געוועזען אַזוי לאַנג, לאַנג. דעמאָלט שפּאַנט זי אַריבער דעם בית-עולמ'דיגען פאַרקאַן און שטעהט איינע אַליין שעה'ן-לאַנג צווישען די פערלאָזטע מצבות. זי שטעהט אַקעגען דוד לייזער דעם מלמד'ס קבר און האָט איהם נישט וואָס צו זאָגען—ער איז דאָך סך הכל דריי חדשים געוועזען איהר מאַן. אַז זי דערמאָהנט זיך אָן זיין

פּנים, זעהט זי איהם, ווי ער חאַפּט אָהן אויפהער די שיסעלעך קאַבאַק, וואָס זי דערלאַנגט איהם, ער שלינגט זיי הייסערהייד און האָט פעטע גלאַנציגע פינגער; ער זאָגט צו איהר:

—אַ טייערער מאכל, אַ טייערער קאַבאַק!..

איצט ליעגט ער דאָ. צווישען די שענסטע יודען ליעגט ער. זי קוקט לאַנג אויף זיין מצבה און געדענקט איהר שוין גוט. און פּלוצים הויבט זי אָן צו זינגען, ווי אַלע ווייבער, מיט אַ טרויעריגען נגון, און פּאַמעליך אויסגעצויגען, ווי מ'בעוויינט אַ טויטען:

— האָסט ליעב געהאַט קאַבאַק... האָב איך דיר געקאָכט קאַבאַק...

— — — — — — — — — — —

אַרום רוישט שטיל דאָס יונגע בית-עולם-וועלדעל, גרילען שפּרינגען אינ'ם הויכען, קיינמאָל נישט-געשניטענעם גראָז. אין דער לופט חלומ'ט זיך נאָך אַלץ אַ זיפץ פון אַ וויינענדיגער יודענע, אַ ווידער-קול פון דערווייטערטע אייזעריגע צרות. מצבות פון קברים שטעהען שורות-ווייז, פערלאָזט. אַז מ'קוקט אויף זיי, דוכט זיך, אַז זיי ווייסען עפּיס, זיי הערען. און צווישען זיי טראָגט זיך נאָך אַלץ ביילע-הע-ניעס שטיל-וויינענדיג קול:

—האָסט ליעב געהאַט קאַבאַק... האָב איך דיר געקאָכט קאַבאַק...

אברהם רייזען.

געמישטע לידער.

א.

ווילד...

ווילד איז געוואָרען אַ פאָלק אין אַ לאַנד,
לאָמיר איהם אפשר דערלאַנגען די האַנד,
לאָמיר איהם זאָגען: „אַח, אָרימער, דו,
צייט שוין, זאָלסט געבען אונז פריעדען און רוה...“
און נישט דערמאָהנען, וואָס ער האָט געטהאָן,
פונקט ווי מיר קוקען מיט רחמים אָפט אָן
איינעם אַ קראַנקען, און זאָגען נישט אויס,
אַז ער האָט יעדען געשלאָגען אין הויז?...

ב.

בעלוינונג.

ניין, איך וועל גאָרנישט פערלאַנגען,
איך וויל קיין בעלוינונג;
ווי האָבען געמאָרדעט, געהאַנגען.
פערוויסט אונזער וואוינונג.

איך וויל נישט קיין רעכט איצט דערגרייכען,
דאָס זאָל שוין ביי אייך זיין;
מיט די, וואָס זיי טראָגען פון קין דעם צייכען —
ווי קאָנען מיר גלייך זיין?!...

ג.

צו מיין געוויסען.

וואָס ווערט מיין האַרץ צוריסען,
וואָס געהט די וועלט מיר אָן?
זיי רוהיג מיין געוויסען —
איך האָב עס נישט געטהאָן,
איך האָב די וועלט די פרייע
פאַר קיינעם ניט פערצאַמט,

די ברידער, די געטרייע,
מיט האָס זיי נישט פער'סם'ט...
איך האָב נישט קיין בלאָקאָדע
אויף לאַנד און ים פערשפרייט,
און וויג=קינדער — אַוודאי —
מיט הונגער נישט געטויט...
כ'האָב קיינעם נישט פערבאָטען
צו זאָגען וואָס ער טראַכט,
און מיט דעם שוואַרצען שטן
האָב איך קיין בונד געמאַכט...
און נישט געוואָלט פערגיסען
די שענע וועלט מיט בלוט...
זיי רוהיג, מיין געוויסען
פלאָג יענעם, ווער דאָס טהוט..

ד.

אפשר זענען מיר...

אפשר זענען מיר
פון דער וועלט אַוועק,
און אויף יענער וועלט
קומט עם פאַר דער שרעק.

ווי די באָבע האָט
מיר דערצעהלט אַמאָל:
יעדערער דערנאָך
קומט אין יאָמער=טאָל.

ס'איז דער גֵיהִנם,
וואו מען ווערט געברענט.
כ'האָב דעם אַשמדאַי
ביי דער שוועל דערקענט...

ס'איז דער גֵיהִנם,
און די פּיַן איז גרויס,
ביז געלייטערטע
קומען מיר אַרויס...

ה.

יַעֲקב.

פון מיין בייזען ברודער, אין די שווערסטע נויטען.
בין איך שטיל אַנטלאָפען, ער זאָל מיך נישט טויטען.

צו מיין רייכען פעטער בין איך אָנגעקומען —
האָט ער מיך צום ערשטען מאָל פעסט אַרומגענומען.

האָט גענומען פאָרשען, האָט גענומען פרעגען —
ביז ער איז דערגאַנגען: כ'האָב נישט קיין פערמעגען.

וואָס איך האָב פערמאָגט דאָרט, איז געוואָרען חרוב...
האָט ער קאַלט געשמייכעלט: ביזט דאָך פאָרט אַ קרוב...

האָב איך איהם געאַרבייט, אום מיין ברויט פערדיענען
און פאַר שווערע אַרבייט, רחל'ען צו געווינען

רחל איז אַ שעהנהייט און פאַר לאה'ן יונגער —
ועה איך זי פאַרבייגעהן, ווערט די אַרבייט גרינגער

איהרע ליעבע בליקען פלעגט דאָס האַרץ דערפרעהען,
האָט ער מיך בעשווינדעלט און געבראַכט מיר לאה'ן...

האָט מיין האַרץ געשטורמט, דאָך בין איך פערבליבען
און געדיענט פאַר רחל'ען ווידער יאָהרען זיעבען.

האָב איך מיר ערוואָרבען גוטס און שאָף און רינדער
און געבענשט געוואָרען מיט די שענסטע קינדער...

כ'האָב געוואָלט שוין בלייבען און זיך פעסט בעזעצען,
פלוצים הייסט מיר לבן: דיענען זיינע געצען...

ניין, פאַר קיין גליק וועל איך מיין גאָט נישט פערקויפען,
„העי, די נאַכט איז פינסטער, לאָמיר שנעל אַנטלויפען...“

נאָך אַ פיינד ערוואָרבען, מוז איך מעהר זיך היטען:
צווישען לבן, עשו, — שטעה איך אין דער מיטען...

אהרן צייטלין.

אומעטעו.

א.

לאַנד־אומעט

קו־קו!

עס פייפען די פויגעל, עס זינגען די זאַנגען,
דער זיידענער ווינט האַלט כסדר אין זינגען,
און פאַרבען, און קלאַנגען,
עס נעהמט נישט קיין סוף צו דעם בלענדען און קלינגען,—
נאָר צווישען די טויזענדער טרעלען, וואָס פליסען
דעם זומער פון מויל, ווי אַ ריעזיגע וועל,
שניידט זיך אַריין, ווי דאָס קול פון אַ קראַנקען געוויסען,
אַ האַרבער, פאַר׳עקשנ׳טער טרעל:

קו־קו!

צי זוכט דאָס איהר תיקון אַ בלינדע נשמה,
וואָס ס׳פעהלט איהר געשטאַלט איצט, בענעהר און זכרון,
וואָס בלאָנדזשעט אין וואַלד איצט,
אַזוי ווי אַמאָל אין דעם וואַלד פון די יאָהרען,
און ס׳איז איהר פון אַלע אַמאָליגע טענער
געבליבען נור איינער, וואָס חוזק׳ט און שפעט,
אַזוי ווי אַ בייזער, פון קיין מענשליך אויג נישט געזעה׳נער,
אין וואַלד טיעף בעהאַלטענער שד:

קו־קו!

צי קלאָגט דאָס אין מיטען דעם בליהען און גרינען
דער גייסט פון אַ טויטען פאַרצייטישען זומער,
וואָס קאָן נישט פערגינען
דער זון, וואָס גיסט שטראַהלען, ווי יין־המשומר,
דעם הימעל, וואָס לייכט ווי אַ בלויער גן־עדן,
דעם פעלד, וואָס זיין קלייד האָט זיך גאָלדיג צובליהט?—
דער טויטער פערטראָגט נישט די פאַרבינגע פלאַמען און פריידען
און מישט זיך אַריין אין דער מיט:

קו־קו!

ב.

שטאָדט-אומעט.

זיי לויפען אַדורך ווי משוגע,
די רוישיגע וועגען פון זיין,
און ס׳שטעלט זיי נישט אָב אויף אַ רגע
ניט פרעמדע, נישט אייגענע פּיין.

זיי לויפען—און הערען נישט קיינמאָל
אַפילו דעם אייגענעם קרעכץ,
וואָס רייסט זיך ביים צוזעהן, ווי ס׳פאַלען
קרבנות פון לינקס און פון רעכטס.

דער טויט זעהט זיי לויפען—פּערלעגט ער
די הענד און בלייבט שטעהן אָהן אַ ריהר:
„דער עולם פּערשפּאָרט מיר אַ טרחה,
ער מאַכט דאָס שוין בעסער פאַר מיר".

אַ פערד אויפ׳ן רעגען.

ווער ס׳איז אומעט-שווער פאַרביי אַמאָל
און געזעהן, ווי אין אַ רעגען-טאָג,
אונטער חשון-הימלען קריבענדיג,
שוואַרצע חשון-בלאָטע קנעטענדיג,
טראָגט דאָס מיעדע פערד אין אויג-אַפּעל
טיעפע, ליידענדינע מענשליכקייט;

ווער ס׳האָט אָבגעשטעלט די טריט דעמאָלט.
און דעם אומעט, דעם אָהן-סוף׳יגען,
די פּער׳כשופ׳ט-שטומע קנעכטישקייט
און פערשאָלטענע אומגליקליכקייט,
די מחשבה פון „בעשערט-אַזוי"
דורכגעלייענט אין די פערד-אויגען, —

יענער האָט ביז טיעף אין אינגעווייד,
יענער האט ביז טיעף אין מאַרך אַריין

מיט אַמאָל דערשפּירט די שרעקליכקייט
און דעם עלענד פון זיין־לעבעדיג;
יענעם האָט זיך פון דערווייטענס דאַן
מיט אַמאָל ענטפּלעקט די ריעזען־האַנד,
וואָס אין גורל־קייטען אייזערנע
שמיעדט זי חיה איין און מענשען־קינד.

ס'ווערט איהם אָפען דער גלגולים־סוד:
„פערד און מענש—וואָס איז דער אונטערשיעד?
אַך, ווער וויים: אין יאָהרען צעהנדליגער
וועל אויך איך אפשר, דער פוסגעהער,
וועלכער זעהט דאָס פערד פאַרבייקריכען
אונטער חשון'דיגע רעגען־שמיץ,
אין אַ פערד־געשטאַלט פאַרבייקריכען
פאַר אַנ'אומעט־שווערען פוסגעהער"...

ווי אַזוי ווערט געבוירען אַ ליעד...

ווי אַזוי ווערט געבוירען אַ ליעד?

ווען עס עקעלט פון טעגליכע רייד;
ווען אויף אָנטהון דאָס טיעפע אַ קלייד
לויט אַ נייעם און אייגענעם שניט,
זוכסטו שטאָפען אי פאַרביג, אי שטאַרק,
וואָס אַזוינע פערמאָגט נישט דער מאַרק,
נאָר דער אָבגרונד פון טיעפסטען געמיט;
ווען אַ שפּאַלט ווערט אין פינסטערן פעלז
פון דיין לעבען — און ס'בלויט עפּיס העלס
דורכ'ן שפּאַלט, בלענדט די אויגען און ציהט; —
דעמאָלט זינגט ביי דיר טיעף אין געמיט,
און עס ווערט דיר געבוירען אַ ליעד.

ווי אַזוי ווערט געבוירען אַ גראַם?

ווען עס נעהמט דיך אַ קלאַנג אין זיין יאָך,
דו הערסט קלינגען איהם אָבער און נאָך,
און דו זוכסט ווי אַ פערל אין ים,

איהם אַ חבר, אי ליכטיג, אי רייך,
וועלכער זאָל איהם אינגאַנצען זיין גלייך;
וועלכער זאָל, ווי אַ קויהל מיט אַ פלאַם,
אייביג איינס זיין מיט איהם און געקניפּט, —
דאַן צוזינגט זיך דיין זעעל, ווי פערליעבּט,
ווייל אויך זי זוכט אַ פריינד און אַ גראַם,
און דערמאָהנט זיך איהר פלוצלונג די היים —
ווערט ווי פון־זיך געפונען דער ריים...

יונה ראָזענפעלד.

אַ שָׁכֵן.

(ערצעהלונג)

I.

לאה איז שוין טיעף אַריין אין דריטען צעהנדליג, דער יונג-מיידעלשער טשאַד איז שוין לאַנג פאַריבער.. ערנסט און אַלט-מיידעלש-ניכטער ווייסט זי אַלע איהרע מעלות און חסרונות, און גיט שוין גאַנץ אָפּט אַ טראַכט, אַז אַ בעל-מלאכה, פון וועמען זי האָט צוריק מיט עטליכע יאָהר אַפילו הערען נישט געוואָלט, איז אויך אַ מענש, און דערפאַר.. און דערפאַר האָט זי זיך אַ מלאכה געלאָזט אויסלערנען... ווי ס׳מאַכט זיך... וועט זי בעהילפיג זיין... אַ מאַשין אין שטוב אַריינגעחאַפּט... דאָס קומט דאָך אַלע מאָל צו-נוץ...

לאה איז געווען איינס פון יענע מיידלעך, וואָס הייסען „היימישע“, דאָס הייסט פון יענע, וואָס זיצען אין דער היים ביי טאַטע-מאַמע און טהוען נישט קיין האַנד אין קאַלט וואַסער אַריין, און די היימישקייט איז אַ בעזונדער מעלה צו אַ שדוך. דאָס, וואָס זי האָט געהאַט פאַר זיך צו טהון, האָט זי שוין לאַנג אָבגעטהון, ביי איהר איז אַלצדינג גרייט, חאָטש נעהם און פיהר זי אונטער דער חופה. ס׳ליעגט בעטגעוואַנט, אויף וועלכען קיינער שלאָפט נישט, וואָס ווערט אויף אַלע נאַכט אָבגעלעגט אָן אַ זייט; און אַלע קאָמאָד-שופלאָדען זענען פול אָנגעפּאַקט מיט איהר וועש—אויסגענייט, אויסגעצייכענט און אויסגעהעפט; דאָס וועש איז שוין אַפילו אַ פּאָר מאָל געוואַשען געוואָרען נישט-גענוצטערהייד, כדי ס׳זאָל נישט פערגעלט ווערען ליעגענדיג. און נדן איז דאָ, ס׳איז דאָ אַזוי פיעל, וויפיעל אַ היימיש מיידעל דאַרף האָבען צו געבען אַ לייטישען בחור, דאָס הייסט אַזעלכען, וואָס טהוט אויך גאָרנישט, אָדער אַזעלכען, וואָס פערדיענט געלד, גאָרנישט טהוענדיג

ס׳האָבען זיך שוין געהאַט געוויזען אַ פּאָר בחורים, מיט אַ שדכן און אָהן אַ שדכן. דער איז איהר נישט געפעלען, יענעם איז זי נישט געפעלען און עפּיס נאָך איינער, וואָס האָט געוואוינט אין הויף און פערקוקט אין די פענסטער אַריין און ווען ער איז דורכגעגאַנגען, האָט ער געשמייכעלט צו איהר.

אַחוץ צורוימען די שטוב האָט לאה גאָר נישט געהאַט וואָס צו טהון און ס׳איז שוין גאָר קיין וואונדער נישט, וואָס דאָרט איז אַזוי ריין געווען. אפשר אַדאַנק אָט דער שטענדיגער קאַלטער ריינקייט האָט זיך עפּיס אַנ׳אומעט אין שטוב געשפּירט און אַ נודנע לאַנגווייליגקייט; אַדאַנק דער ריינקייט און זעלטענער אָרדנונג האָט זיך געדאַכט, אַז די צייט ציהט זיך לענגער, אַז די טעג זענען גרעסער און די גאַנצע שטוב האָט געמאַכט אַנ׳איינדרוק, אַז זי וואַרט אויף עמיצען, אַז זי איז נישט פאַר די שטוב-מענשען, נאָר פאַר איינעם אַ פרעמדען, אַנ׳אומבעקאַנטען,

וואָס דאַרף און מוז סוף-כּל-סוף אַהערצו קומען; ס'איז שוין אַזוי ריין געווען, אַז די שטוב-מענשען האָבען זיך נישט היימליך געפיהלט.

דריי מענשען, טאַטע, מאַמע און טאָכטער, האָבען דריי צימערן בעוואוינט, און די מאַמע מיט דער טאָכטער האָבען שוין לאַנג געטראַכט, אַז מ'קאָן איין צימער פערדינגען... ביי לייטען טרעפט דאָך אַזוי אָפט, אַז פון שכן ווערט אַ בעל-הבית. בעזונדערס איז די מוטער זיכער געווען, אַז אין איהר לאה'ן קאָן זיך נור פערליעבען אַזעלכער, וואָס וועט זיצען אין שטוב און זעהן, וואָס פאַר אַ גאָלדענע הענד זי האָט... אַזאַ דאַרף מען דאָך זיפען און זוכען. חאָטש זי איז אַלע מאָל געווען געגען יענע, וואָס האַלטען קוואַרטיראַנטען ביי זיך, בשעת ס'זענען פאַראַן דערוואַקסענע מיידלעך, נאָר זינט אַ פּאָר יאָהר איז זי אויך געוואָרען איינע פון יענע. זי ווייסט אָבער נישט, וואָס טראַכט לאה וועגען דעם, צי וועט זי מסכּים זיין אַריינצולאָזען אַ בחור אין שטוב אַריין. און אָט האָט לאה איינמאָל נאָכמיטאָג געזאָגט צו דער מוטער:

--ווייסט, מאַמע, מיר וואָלטען געקאָנט פערדינגען אַ צימער. נאָך וואָס דאַרפען מיר דריי צימערן?

די מוטער האָט פערדרעהט די אויגען אָן אַ זייט און תּמ'עוואַטע אַ מורקע געטהון:

—ווער ווייסט, וואָס פאַר אַ שלאַק ס'קאָן אָנטראָגען אַהערצו...

—אַ שלאַק?—האָט לאה איבערגעפרעגט.

—נו, יאָ, עפּיס אַן'אָבגעריסענע קורסיסטקע, וואָס זאָל מיר קריכען אין קיך אַריין, טיכלעך און בלוזקעס וואַשען, אָדער עפּיס אַן'אַלטען קריפּאַטש.

לאה האָט אַ צופרידענע בעמערקט:

—איך ווייס ניט, ווער ס'וועט אונז נויטען, אַזעלכע אַריינצולאָזען.

און, ניט געטראַכט לאַנג, האָט זי גענומען אַ ריין בויגעלע פּאַפּיר און אָנגעשריבען מיט גרויסע פעטע אותיות:

Отд. комната для холостого

ניט ווילענדיג איז ביי איהר דאָס וואָרט „כאָלאָסטאָי" אַרויס מיט אַ דיקערער און פעטערער שריפט, ווי די איבעריגע ווערטער. זי האָט אונטערגעשמירט דאָס שטיקעל פּאַפּיר מיט אַ ווייסעל פון אַן'איי און עס אָנגעקלעפּט אויפ'ן טויער. און באַלד ווי זי איז אַריינגעקומען, האָט זי זיך מיט אַ פייערדיגער איילעניש געהאַפּט צורוימען דאָס צימער, וואָס מ'האָט בעדאַרפט אַוועקגעבען; זי האָט עס געטהון אַזוי איילִיג, גלייך ווי „ער" וואָלט שוין די מינוט בעדאַרפט קומען דינגען דאָס צימער, און געטהון אַזוי פלייסיג, גלייך ווי דער, וואָס וועט דינגען, וועט זיין דוקא דער, וועמען זי בעגעהרט, און ניט קיין אַנדערער.

דעמזעלבען טאָג איז געקומען עפּיס אַן'אַלטע פּריצ'טע מיט אַ לאַנג פערדיס פנים, מיט אַ משונה'דיג היטעלע אויפ'ן קאָפּ, מיט אַ פּעלערינקע אויף די אַקסלען און מיט אַ מאַנסבילשען שירם אין האַנד. ביידע, די מאַמע מיט דער טאָכטער, זעגען איהר אַנטקעגען-געגאַנגען מיט אַזאַ ברוגז'דיגען אימפּעט, גלייך ווי די פּריצ'טע וואָלט געקומען זיי בערויבען, און לאה האָט זיך אַפילו צושריען אויף איהר: צי האָט זי דען נישט געזעהן, די אַלטע שליאַכטשיטשקע, אַז ס'שטעהט אָנגעשריבען דליאַ כאָלאָסטאָוואָ?

אויפ'ן צווייטען טאָג איז געקומען אַן'אַלטער יוד, וואָס האָט זיך רעקאָמענדירט פאַר אַ האָלץ-סוחר, און אויך מיט איהם האָט מען זיך גיך אָבגעפּאַרטיגט.

ערשט אויפ׳ן דריטען טאָג איז געקומען דער, פאַר וועמען לאה האָט דאָס קוויטעל אַרויסגעהאַנגען: אַ געזונטער בחור פון אַ יאָהר זעקס- זיבען-און-צוואַנציג, מיט אַנ׳-ענערגיש פנים און מיט קלוגע שטאָלצע אויגען. לאה האָט איהם נישט ווי אַ שכן, נאָר ווי אַ לאַנג-ערוואַרטעטען, מיט איהר גאַנצער מיידעלשער צאַרטקייט און בעל-הבית׳ישער בריטקייט, די טהיר אין צימער אַריין געעפענט. און דער יונגערמאַן איז פשוט צוגעזאָטען געוואָרען צום צימער, ער האָט זיך אַפילו ניט געדונגען און גלייך בע-צאָהלט פאַר אַ האַלבען חודש פאָראויס.

דער יונגערמאַן איז טאָג-טעגליך אַוועקגעגאַנגען גאַנץ-פריה און געקומען שפעט ביינאַכט. געעפענט איהם די טהיר האָט דער, וועער ס׳האָט פריהער דערהערט דאָס קלאַפען. ווען לאה האָט איהם די טהיר געעפענט, האָט זי איהם אַלע מאָל געבעטען, ער זאָל צו-וואַרטען, און ער איז געוועזען אַזוי פיין און איידעל, אַז ער האָט נאָך לענגער געוואַרט, ווי ס׳איז נויטיג געווען... ער האָט זיך אַלע אינדערפריה ענטשולדיגט פאַר זיין שפעט-קומען און האָט דאָך ווייטער געטהון דאָס זייניגע בכלל האָט מען איהם אין שטוב ניט אָנגעקוקט, און לאה האָט זיך מיט דער צייט אָנגעהויבען שפירען בעליידיגט און נישט געוואָלט אַראָבקריכען פון בעט, איהם עפענען די טהיר... גלייכער פאַר איהר, מ׳זאָל מיינען, אַז זי ווייסט שוין גאָר נישט, ווען ער קומט... ס׳האָט איהר בלויז שטאַרק פערדראָסען, וואָס ער געהט זיך אַזוי שטיל דורך די שטוב... ער זאָל זיין אַנ׳איידעלמאַן, וואָלט ער עס אינגאַנצען פער-שפאָרט... ס׳טרעפט אַמאָל, אָבער נישט נאַכט אויף נאַכט אויפרודערן מענשען פון שלאָף. זיינע שטילע טריט האָבען זי שרעקליך אויפגערעגט און בעליידיגט. זי האָט געמיינט, אַז ער וויל עפּיס בעהאַלטען, בעהאַלטען אַ ספּעציעל בחור׳שע זאַך, און פיהלט זיך שולדיג אַנטקעגען דעם מיידעל, וואָס איז דאָ אין שטוב...

—דו האָסט געהערט, ווען ער איז געקומען?—האָט די מוטער כמעט אַלע פריהמאָרגען געפרעגט ביי דער טאָכטער, און לאה האָט אַלע מאָל געענטפערט:

—ניין, כ׳האָב נישט געהערט.—און האָט נישט געקאָנט דער מאַמען אין די אויגען אַריינקוקען.

דער פאָטער האָט זיך איינמאָל צובייזערט אויף ביידען און אויסגעשריען:

—בהמות, וואָס איהר זענט! איהר קאָנט דאָך צומאַכען אַ שליסעל!

שוין עטליכע טעג קומט דער שכן פאַרנאַכט אַ צוטראָגענער, אַ פער׳חושכ׳טער און פערמאַכט היינטער זיך האַסטיג די טהיר. דאָס ערשטע מאָל, ווען ער איז אַריינ-געלאָפען אַ צוטראָגענער, איז לאה פונקט געשטאַנען ביים שפּיגעל אָהן אַ בלוזקע. זי האָט אַ קוויטש געטהון און זיך אַראָבגעזעצט גלייך מיט׳ן קאַנט פון טישעל, נאָר ער איז אַזוי געשווינד פאַרבייגעלאָפען, אַז לאה ווייסט עד-היום נישט, צי האָט ער זי בעמערקט, צי נישט. זי האָט זיך דערפיהלט דערשלאָגען פון דעם צופאַל, איהר האָט שטאַרק פערדראָסען, וואָס דער, וואָס האָט קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען איהר און ניט געקוקט אויף איהר, האָט זי פלוצים דערזעהן אָהן אַ בלוזקע, און אויב ער האָט זי נישט בעמערקט, האָט איהר ווידער פערדראָסען, וואָס ער איז שוין אַזוי פערנומען מיט זיך, אַז ער האָט זי אַפילו אָהן אַ בלוזקע נישט בעמערקט... אַזוי צי אַנדערש, האָט זי זיך שטאַרק געפיהלט בעליידיגט...

די עטליכע פאַרנאַכטען, וואָס ער איז אויסערגעוועהנליך פריה געקומען, האָט

ער זיך האַסטיג אַרומגעדרעהט ביי זיך אין צימער אונטער אַ פערשלאָסענער טהיר, און מיט דעם איז נאָך מעהר געוועזן ווי געזאָגט, אַז ער וויל נישט, ס׳זאָל עמיצער אַריינגעהן צו איהם, אַז ער איז דאָ אַ פרעמדער, אַז קיינער געהט איהם דאָ נישט אָן. און זי איז אַלע פאַרנאַכט געשטאַנען ביים פענסטער אַנ׳אויסגעפוצטע, אַנ׳אָנגע-פודרעוועטע און איהם אויסגעקוקט, און געמיינט האָט זי, אַז ווען ער דערצעהלט איהר, וואָס אַזוינס מיט איהם איז געשעהן, וואָלט זי איהם אַלץ מוחל געווען.

זי איז אַלע פאַרנאַכט געשטאַנען ביים פענסטער און איהם אויסגעקוקט און די שוואַרצע אויגען איהרע האָבען געגליהט פון אונגעדולדיגער ערוואַרטונג. זי האָט אַלע מאָל געוואַרט, אַז אָט היינט וועט ער קומען מיט עפיס אַ נייעס פאַר איהר און דאָס נייע, גוטס צי שלעכטס, וועט זיין אַנ׳אָנהויב פון עפיס... זי האָט מיט פייכטע בענקענדיגע אויגען געקוקט אין הויף, אויף דעם געוועהנליכען וואָכעדיגען טומעל, און געוואָלט האָט זיך איהר, ס׳זאָל זיך עפיס ענדערן, ס׳זאָל זיין עפיס אַנדערש. זי האָט פול מיט בענקשאַפט געקוקט אויף די לעצטע שטראַהלען פון דער תּמוז׳דיגער זון, וואָס האָבען מיט גין-גאָלד בעלויכטען די פענסטער פון אַנט-קעגענדיגען פליגעל... זי האָט אַזוי פלאַמענדיג געוואָלט ליעב בעקומען, דאָס האַרץ האָט אַזוי געקרענקט, געלעכצט נאָך ליעבע...

II.

און אָט איז ער איינמאָל פאַרנאַכט, ניט אַריינגעהענדיג צו זיך אין צימער, גלייך פון הויף צוגעגאַנגען צו איהר און געזאָגט מיט אַ האַרטער יוטראַגענקייט:

–פריילין לאה, איהר וועט זיך אפשר אַ ביסעל דורכגעהן?

דער טאָן האָט לאה׳ן שטאַרק בעליידיגט. ער האָט ניט געבעטען, נאָר כּמעט ווי בעפוילען, זי זאָל געהן מיט איהם, און דער גאַנצער אויסדרוק פון זיין פּנים איז געווען אַ טרוקענער, אַ ברוגז׳ער, ווי ער וואָלט באמת שוין גאָר ניט געוואָלט דאָס, וואָס ער האָט לאה׳ן פאַרגעשלאָגען. לאה האָט איהם אויפ׳ן אָרט געוואָלט אָב-זאָגען, נאָר זי האָט אַ דיפּלאָמאַטישען אויסוועג געפונען:

–איהר זענט עפיס נישט מיט צַלעמען, זעה איך...

אַ ווילד פייער׳ל האָט זיך ביים יונגענמאַן אין די אויגען אָנגעצונדען, און ער האָט גיפטיג געזאָגט צו לאה׳ן, ווי זי וואָלט געווען זיינע אַ נאָהענטע בעקאַנטע:

–אָט ווער אייערע לייט זענען. איהר קאָנט נישט ענטפערן גלייך צו דער זאַך. איך האָב אייך געפרעגט, צי איהר וועט זיך דורכגעהן, איז, דאַכט זיך, אייער רעכט צו ענטפערן יאָ אָדער ניין, קריכט איהר מיר קוידעריש אַריין: „נישט גע-זונד", און איך ווייס ניט, וואָס איך דאַרף דערמיט פערשטעהן: צי געהט איהר יאָ, צי געהט איהר נישט?

לאה האָט אין אַ ווײַלע אַרום געענטפערט:

–מיר ענטפערן אַלע מאָל דאָס, וואָס מיר בעדאַרפען, נאָר „אייערע לייט" פערשטעהען אונז נישט אזוי ס׳דאַכט זיך אייך, אַז מ׳ענטפערט אייך קוידעריש. אָט וואָס!...

אָט וואָס!—האָט ער אויטאָמאַטיש איבערגעחזר׳ט די ווערטער איהרע, און צווישען ביידען האָט זיך אַ ווערטער-ברוגז אַריינגעחאַפּט. געזעהן האָט מען אויף איהם, אַז ער איז שטאַרק אויפגערעגט און אַז ער איז גאָרנישט אויפגעלעגט צו געהן שפּאַצירען, און ביי לאה׳ן אין מח האָט זיך אַ פראַגע דורכגעוואָרפען: נאָך

וואָס בעדאַרף ער מיך? און זענענדיג זיכער, אַז דאָס בעדאַרפען זיינס איז נישט געוועהנליך, נישט דאָס, וואָס בעדאַרף צו זיין, האָט זי זיך טיעף בעליידיגט, און דאָך אָבזאָגען איהם האָט זי קיין מוטה נישט געהאַט.

אָבוואַרטענדיג אַ ווײַלע, האָט ער האַרט און טרוקען אַ פרעג געטהון:

—נו, איהר געהט?

לאה איז געווען אין אַ שטאַרקער פערלעגענהייט. אָבזאָגען איהם הייסט עס אַלץ איינס, ווי איינמאָל פאַר אַלע מאָל זיך אָבזאָגען פון איהם, און דער גאַנצער אויפטהו איהרער וועט באַנקראָטירען. געהן קאָן זי ווידער נישט... איז איהר איינ-געפאַלען: אַ שמייכעל טהון און—ס׳האָט געהאָלפען. אין אַ ווײַלע אַרום האָט ער מיט אַ גאַנץ ווייכען טאָן געזאָגט:

—קומט, איך בעט אייך!

ערשט נאָכדעם האָט זי זיך מישב געווען און געזאָגט, אַז זי וועט געהן פרעגען די מאַמען. און געוואָלט האָט זי דערמיט בעווייזען אָט דעם, נישט-העפלי-כען בחור, אַז זי איז נאָך נישט אַזוי אַלט, זי דאַרף נאָך דער מאַמעס דעה פרעגען..

—וואוהין-זשע וועלען מיר געהן?—האָט זי געפרעגט ביים שכן, ווען זי איז אין אַ ווײַלע אַרום שוין געבען איהם אין הויף געשטאַנען און אָנגעצויגען די הענטש-קעס אויף די הענד.

—אין פאַרק אַריין!—איז געווען זיין בעפעהלענדער ענטפער.

אין פאַרק, ווען זיי זענען געקומען, איז שוין געווען טונקעל, טונקעל און קיהל פון די געדיכטע בוימער, דורך וועלכע מ׳האָט זעלטען-וואו אַ שטיקעל הימעל אַרויסגעזעהן. ס׳האָט זיך געשפּירט עפּיס אַ מין שטיל-פאַרנאַכטיגע, געמיטליך-גרינע רוהיגקייט און זאָרגלאָזיגקייט. אויף די ברייטע אַלעען, בעשאָטענע מיט קליינינקע ים-שטיינדלעך, האָבען זיך איינציגווייז פּאָרלעך און גאַנצע גרופּעס מענשען אין פּערעדענער עלטער אַרומגעדרעהט, מיט שירעמס, מיט שטעקלעך, מיט פאָכערס. ס׳האָט זיך אַזוי לייכט געשמועסט, גערעדט, געלאַכט און געשטיפּט. יעדער איינצי-גער האָט זיך דאָ גוט געפיהלט, איטליכער האָט געוואוסט נאָך וואָס ער איז געקו-מען אַהערצו, נאָר איין לאה האָט נישט געוואוסט נאָך וואָס זי איז אין פאַרק גע-קומען און וואָס זי וועט דאָ טהון. זי האָט זיך נאָכגעבלאָנקעט דעם שכן, וועלכער האָט זיך ווי אַ צודולטער אַרומגעדרעהט איבער די אַלעען און, אַ צוטראָגענער, אַ נערוועזער, פערקוקט יעדען מיידעל אין פנים אַריין, צייטענווייז פערלאָפען אויף פריהער, ווי ער וואָלט גאָר אינגאַנצען פערגעסען, אַז מיט איהם געהט נאָך עמי-צער, אָדער גאָר געבליבען שטעהן פון הינטען...

לאה האָט זיך פון דעם גאַנצען בעגעהן-זיך מיט איהר אַזוי דערשלאָגען גע-פיהלט, אַז זי האָט זיך שוין גאָר בעליידיגען נישט געקאָנט און איז איהם נאָכגעגאַנגען פוס-טריט.

ווי דורך אַ כשוף האָט זיך דאָ און דאָרט איין לאָמטערן נאָכ׳ן אַנדערן אָנ-געצונדען, אַ בליץ דאָ, אַ בליץ דאָרט, און נאָך יעדען בליץ האָט זיך אין דער הויך אַ מילך-ווייסער פענכער בעוויזען און די מילך-ווייסע לאָמטערנס האָבען פון זיך אַ מילד-צאַרטע לבנה-בלאַסקייט צעוואָרפען איבער די אַלעען. דערפאַר איז צווי-שען די בוימער נאָך פינסטערער געוואָרען און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז זיי זענען זיך נעהנטער צונויפגעגאַנגען, אַז די צווייגען האָבען זיך געדיכטער צונויפגעפלאָכטען...

און דער שכן איז אַלץ געגאַנגען און לאה איז איהם נאָכגעגאַנגען, האָט זי האָט געזעהן, אַז אין זיין גאַנג איז נישטא קיין פלאַנמעסיגקייט, אַז ער אַליין ווייסט נישט וואוהין ער געהט און, נישט קוקענדיג אויף זיין גאַנצער צוטראָגענקייט, איז זי דאָך זיכער געווען, אַז ער האָט פאַר זיך עפּיס אַנ'ערנסט ציעל און צו דעם דאַרף ער זי, לאה'ן, דאָ האָבען.

פּלוצים האָט זי דערפיהלט, ווי ער האָט זי געגעבען אַ נעהם אונטער'ן אָרעם פערברייטערט דעם שפּאַן און באַלד איהם ווידער פערקלענערט, ווען ער איז גאָר נאָהענט צוגעקומען צו אַ פּאָר'ל, וואָס איז געגאַנגען פאָראויס, פעסט געשלאָסען איינס אין דאָס צווייטע, שטיל-געמיטליך רעדענדיג צווישען זיך. און פונקט אַזוי אומגעריכט פאַר איהר, ווי ער האָט זי געחאַפּט אונטער'ן אָרעם, אַזוי האָט ער פּלוצים מיט אַ צוטראָגענער היציגקייט זיך אָנגעהויבען לאה'ן אין ליעבע ער-קלערען, האָט גיך, כמעט מעכאַניש געשאָטען מיט ליעבע-ווערטער, און אָפט האָט זיך איין וואָרט מיט'ן צווייטען נישט געבונדען. און בשעת ער האָט זיך דאָ איהר אין ליעבע ערקלערט, האָט איין העלפט פונ'ם פּאָר'ל, וואָס איז געגאַנגען פאָראויס, אָנגעהויבען הילכיג, כמעט היסטעריש לאַכען און די צווייטע העלפט, ער, פלינק און נערוועז זיך אומגעקוקט.

לאה האָט ענדליך אויסגערופען

—הערט!...—און זי איז שטעהן געבליבען, און ער, גלייך נאָך איהר, האָט זיך אָבגעשטעלט מיט אַ פערביסענער ליפּ... זיי זענען לאַנג געשטאַנען איינס אַנט-קעגען דעם אַנדערן איז אַ שטום שווייגעניש ביז ער האָט ענדליך געזאָגט מיט אַ ציטער:

—איך בין אַזוי אומגליקליך!

און מ'איז ווייטער געשטאַנעןביידע, פרעמדע, כמעט ווי אונבעקאַנטע, גע-וואָלט אַוועקגעהן, אַנטלויפען איינס פון דעם אַנדערן, אָבער זיי זענען פּאָרט ניט געווען איינגאַנצען אונבעקאַנט, נישט פרעמד און נישט געווען אַזוי פיעל היימיש, אַז איינער פונ'ם אַנדערן זאָל קאָנען פשוט אַנטלויפען...

-איהר וועט זיך אפשר צוזעצען אַ ביסעל?—האָט ער געבעטען.

לאה האָט אויף איהם רחמנות געהאָט. זי האָט געקאָנט איהם צווינגען אַהיים געהן, האָט זי אָבער געזעהן, אַז ער שטעהט קוים איין אויף די פיס און, צוויי-טענס, האָט זי זיך געשעמט פאַר דער מאַמען אַזוי פריה אַהיים צו קומען...

זיי האָבען זיך אַוועקגעזעצט אויף איינע פון די לאַנגע גרין-געפאַרבטע בענק, וואָס זענען געשטאַנען אין דער לענג פון דער אַלעע; ביידע זענען געזעסען ווי אונבעקאַנטע און דאָך ווי ברוגז'ע, און דאָס איז געווען ערגער ווי ברוגז...

אָרום עלף אַ זייגער זענען זיי אַהיים געגאַנגען. זיי זענען געגאַנגען צוזאַמען, געגאַנגען צוזאַמען דערפאַר, ווייל ביידע זענען צוזאַמען אַהער געקומען. בעזונדער האָבען זיי נישט געקאָנט געהן, ווייל זיי זענען ברוגז נישט געווען, און ברוגז האָ-בען זיי נישט געקאָנט זיין דערפאַר, וואָסזיי זענען אַזוי נאָהענט בעקאַנט נישט גע-ווען, און אויף לעצט האָבען זיי דאָך געמוזט געהן אינאיינעם, שוין דערפאַר, וואָס ביידע וואוינען אין איין שטוב.

ווי נור לאה איז אַריינגעקומען אין שטוב, האָט זי געזאָגט:

—מאַמע, איך בין טויט הונגעריג! און געוואָלט האָט זי דערמיט געבען אָנ-

צוהערען, אַז זי וואָלט אַזוי פריה נישט געקומען, ווען זי וואָלט נישט געווען טויט הונגעריג..

די מוטער איז געזעסען ביים טיש, אַנטקעגען איהר—דער עלטערער ברודער, אַ בחור, וואָס האָט נאָך נישט חתונה צוליעב לאה׳ן, דער פאָטער איז שוין געשלאָפען.ביידע האָבען, זעהט אויס, געפיהרט צווישען זיך עפּיס אַנ׳ערנסטען שמועס און, קענטיג, וועגען לאה׳ן, ווייל ווען זי איז אַריינגעקומען, זענען ביידע אַנטשוויגען געוואָרען... דער ברודער, וואָס לעבט זיך זעלבשטענדיג, בעזונדער, איז זיך ברייטליך געזעסען ביים טיש, געבענדיג צו פיהלען, אַז ער איז זיך דאָ פערזעסען איבער זעהר אַ וויכטיגער זאַך און ווען ביידע, זי מיט׳ן שכן, זענען אַריינגעגאַנגען, האָט ער זיי ערנסט בעטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס, און ווען דער שכן איז שוין ביי דער טהיר פון זיין צימער געשטאַנען, האָט די מוטער צו איהם געזאָגט:

—בעקענט זיך, דאָס איז מיין זוהן, מיין עלטסטער זוהן.

זיי האָבען זיך די הענד געגעבען און גלייך נאָכדעם איז דער שכן פערשוואונדען געוואָרען. שפּעטער אַ ווײַלע האָט אויך דער ברודער געזאָגט „אַ גוטע נאַכט״ און איז אַוועקגעגאַנגען.

—האָסט זיך עפּיס מיט איהם צווערטעלט?—האָט די מוטער געפרעגט, ועהענדיג די טאָכטער אַ צוטראָגענע.

אַזוי ווייט, האָט די אַלטע געמיינט, האַלט עס שוין. און לאה איז געווען צופרידען, וואָס די מאַמע מיינט אַזוי.

III.

גלייך ווי די מוטער איז אַוועק שלאָפען, האָט לאה אַוועקגעוואָרפען דאָס עסען, איז אַרויסגעגאַנגען אויפ׳ן באַלקאָן און איהרע געדאַנקען האָבען זיך איינגאַנצען קאָנצענטרירט אַרום דעם, וואָס מיט איהר איז פּאָרגעקומען... פּאַר איהר איז דאָס געווען אַזוי ניי, אונפערשטענדליך און אונבעגרייפליך... וואָס האָט ער געוואָלט? נאָך וואָס האָט ער זי אין פּאַרק גערופען און וואָס האָט ער דאָרט עפּיס אַזעלכעס געטהון מיט איהר? פשוט׳ער חוזק? אָבער מיט חוזק וויל מען דאָך אויך עפּיס דערגרייכען. ס׳איז בולט, אַז ער האָט גאָרנישט געוואָלט און זי האָט זיך פאַר זיך אַליין נישט געוואָלט מודה זיין, אַז דאָס קרענקט זי גאָר בעזונדער...

ס׳איז געווען אַ וואַרימע, פינסטערע נאַכט, איינע פון יענע זומערדיגע נעכט, וואָס זאָגען אַ סך צו און גיבען גאָרנישט, וואָס רייצען און שטעלען קיינמאָל נישט צופרידען. דאָס האַרץ האָט געבענקט, גענאָגט און געצויגען... ס׳האָט פערדראָסען, וואָס ביי זיך אין שטוב געפינט זיך אַ געזונטער, אַ שעהנער יונגערמאַן, דער יונגערמאַן איז „ביי זיי״, נאָר נישט ביי איהר, און לעבט זיך עפּיס אַ פרעמד שכנ׳דיג לעבען, וואָס האַלט זיך מיט זיין גאַנצער בחור׳ישקייט פרעמד פון איהר, פון דעם מיידעל, וואָס געפינט זיך דאָ, אין איין שטוב מיט איהם...

זעלטען-וואו ס׳האָט נאָך ערגיץ געשיינט אַ פייער׳ל אין אַ פענסטער; די איבעריגע פענסטער אין הויף האָבען געגלאַנצט מיט אַנ׳אימה׳דיג געדיכטער שוואַרצקייט, נאָר איין פענסטער, זייער פענסטער, „זיין״ פענסטער איז געווען העל בעלויכטען, אָבער אַריינקוקען אהינצו האָט זי ניט געהאַט די מעגליכקייט, ווייל ס׳איז געווען דאָס צווייטע פון באַלקאָן, פערמאַכט און מיט אַ פאָרהאַנג פערהאַנגען. לאה

האָט געהערט די טריט זײַנע און געזעהן דעם שאָטען זײַנעם, וואָס איז אַלע מאָל אַרויפגעקראָכען אויפ׳ן פּאָרהאַנג און פערשוואונדען געוואָרען.

לאה האָט אָן זיך כּמעט ווי פערגעסען און זיך אינגאַנצען פערטראַכט וועגען איהם... עפּיס האָט ער מיט זײַנע האַסטיגע טריט אַנ׳אונרוהיגקייט אויפגעוועקט אין איהר האַרצען. „אפשר אַריינגעהן צו איהם?“

פון יענער זייט טויער איז אַ דראָשקע פאַרבייגעפאָהרען מיט אַזעלכע האַרטע דייטליך הילכיגע פערדישע טריט, וואָס האָבען עפּיס ווי דערצעהלט פון טרויעריגער פרעמדקייט און נאַכטיגער אונהיימליכקייט, און לאה האָט זיך נאָכדעם עפּיס נאָך איינזאַמער און עלענדער דערפיהלט, און האָט שוין ווידער געטראַכט וועגען זיך, וואָס זי שטעהט איינע אַליין דאָ אויפ׳ן באַלקאָן און וואָס דאָרט דרעהט זיך אַרום אַ בחור און טראַכט גאָרנישט פון איהר, לעבט־איבער פאַר זיך עפּיס אַ שלעכטען בחור׳ישען מאָמענט און וויל נישט, עמיצער זאָל פון איהם וויסען...

ניין, זי וועט נישט אַריינגעהן צו איהם...

נאָר די נאַכט האָט גערייצט, האָט שטום אויפ׳ן נאַכטיגען אופן גערופען צום לעבען... זי האָט נאָך קיינמאָל אַזוי קלאָר און דייטליך נישט געוואוסט, וואָס זי וויל...

אפשר וואָלט זי איהם אָנגעקלאַפּט אין טהיר און איהם בעטען, ער זאָל אַ ביסעל שטילער אַרומגעהן, ווייל ער לאָזט נישט שלאָפען?...

אָבער אין דעם מאָמענט האָט זי ווידער פערגעסען אָן זיך און ס׳האָט זי ווידער אַרומגעחאַפּט אַנ׳אונרוהיגקייט פאַר איהם... ער האָט פון מינוט צו מינוט אַלץ האַסטיגער און האַסטיגער געשפּאַנט און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז אין דער רוהיגער נאַכט בעוועגט זיך עפּיס אַנ׳אונרוהיגער נערוו, אַנ׳אונרוהיגער, שוואַרצער, וואָס לאָזט אין דער נאַכט נישט רוהען...

און לאה האָט שוין אַליין נישט געוואוסט, פאַרוואָס איהר האָט זיך פערגלוסט איהם געבען צו וויסען, אַז אַחוץ איהם געפינט זיך אין שטוב נאָך אַ וואַכעדיגער מענש... איין געפיהל האָט דעם צווייטען אָבגעטראָטען און מאָמענטענווייז זיך אויסגעמישט אינאיינעם... זי האָט מיט איהר גאַנצען לעבעדיגען אינסטינקט געפיהלט, אַז זי דאַרף עפּיס טהון, נאָר נישט געוואוסט וואָס און ניט געוואוסט פאַר וועמען...

„מ׳דאַרף איהם געבען צו וויסען, אַז איך זיך דאָ“—האָט זיך שוין דייטליך ביי איהר אַ געדאַנק דורכגעוואָרפען און אַ ציטער האָט גענומען דעם גאַנצען קערפּער ריהרען.

זי האָט אָנגעהויבען זינגען פון אָנהויב גאַנץ שטיל, שפּעטער אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער... דער שאָטען איז פערגליווערט שטעהן געבליבען אויפ׳ן פּאָרהאַנג, פערגליווערט און האַרט ווי אַ שטיק בלעך און ס׳האָט זיך בעקומען אַנ׳איינדרוק, אַז אַחוץ דעם שאָטען איז דאָרט אין צימער קיינער נישטאָ... לאה האָט געזונגען און אין איהר קול האָט זיך געפיהלט אַ טרויעריגע ליידענשאַפטליכע מאַטקייט. און איינגעהערט האָט זיך דער שאָטען, די נאַכט, די שטילקייט און אַלץ, וואָס איז אין דעם און אין יענעם געהילט געווען.

און פּלוצלונג האָט זיך דער שאָטען אַ וואָרף געטהון אַהער, אַ וואָרף אַהין און אַזוי פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ רעוואָלווער־שאָס, עפּיס אַזוי אומגעריכט און אונערוואַרט, אַז עס האָט זיך געקאָנט דאַכטען, אַז די נאַכט האָט מיט איהר שטומער צונג אַ קנאַק געטהון — — — — — — —

דער זעלבסט־מערדער איז געלעגען אויפ׳ן מיידעלשען בעטעל אינ׳ם ריינצוגערוימטען מיידעלשען צימער און, פרעמדער, ווי ער איז געווען פאַר׳ן לעבען, איז ער פאַר די שטוב־מענשען געוואָרען נאָכ׳ן טויט...

ס'האָט פערדראָסען, וואָס זיי האָבען גאָר נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן יענע, וואָס האָבען געפרעגט וועגען איהם, און האָבען זיך עפּיס ווי בעליידיגט גע־פיהלט, וואָס ער האָט אָט „די אַרבייט" אָבגעטהון ביי זיי אין שטוב און נישט ער־גיץ אַנדערש...

צווישען אַ פולער שטוב מיט פרעמדע מענשען האָבען זיך די היימישע, ווי פרעמדע אַרומגעדרעהט און זיך קיין אָרט נישט געפונען. און קיינער פון זיי האָט קיין דרייסטקייט נישט געהאַט צו בעטען דעם עולם אַרויסגעהן, ווייל... ווייל דער זעלבסט-מערדער איז זיי פונקט אַזוי פרעמד געווען, ווי אַלע אָנגעלאָפענע פונ'ם הויף און פון דער גאַס, און האָבען, פונקט אַזוי ווי זיי, ניט געוואוסט, פאַרוואָס „ער" האָט זיך דאָס לעבען גענומען... זיי האָבען זיך אַרומגעדרעהט צווישען דער געדיכטער מאַסע פון מענשען-קערפער, ווי אומגעבעטענע געסט אויף אַ פרעמדער חתונה, און האָבען וועניגער ווי אַלע געוואוסט, וואָס „דאָרט" אין צימער טהוט זיך.

לאה איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ פערבונדענעם קאָפּ און דערפאַר האָבען אַ סך געמיינט, אַז זי ווייסט און איינציגע האָבען זי אַפילו חושד געווען, אַז זי איז שול־דיג אין דעם שכנ'ס זעלבסט-מאָרד... לאה האָט פערשטאַנען, אַז ס'קאָנען זיך אַזעל־כע געפינען, און איז אינערליך גאַנץ צופרידען געווען דערמיט און האָט אויף קיין מינוט ניט פערגעסען צו זוכען צווישען אָנגעלאָפענעם עולם אָט די שלאַנקע פרויען־פיגור, וואָס זי האָט אין פּאַרק געזעהן. זי איז אַזוי גערן געווען צו זעהן זי אין פּנים, זי האָט אַפילו פון צייט צו צייט אין הויף אַ קוק געטהון, אפשר וועט זי זי אין הויף בעמערקען, און האָט זי אַרום צוועלף אַ זייגער בייטאָג טאַקע בעמערקט דאָרט צווישען אַ רעדעל מענשען...

זי איז אַרויסגעגאַנגען אין הויף אַריין און האָט זי פון וייטען אַ ווײלע בע־טראַכט. לאה איז געווען צופרידען, וואָס קיינער אַחוץ איהר ווייסט נישט, אַז דאָרט געפינט זיך די שולדיגע פונ'ם זעלבסט-מערדער, וואָס אַלע מיינען, אַז ס'האָט אַ ראָמאַנטישען יסוד און וואָס קיינער ווייסט נישט, אַז די שולדיגע געפינט זיך אין הויף און זענען חושד אַנ'אַנדערע...

בערטאָלדי.

די שכינה אין גלות

אָדער

דער מקובל און דער רב.

(אַ היסטאָרישער וכוח)

כל מה שקרוב יותר לזמן הגאולה
מתקרב יותר ביטול הקציצות.

של"ה.

נאָהענטער צו משיח׳ס צייטען—איז
נישט שייך קיין אפיקורסות.

דער מקובל: וואָס בעשערט—איז געקומען, און וואָס ער האָט אין אָנהויב פערטראַכט, איז אַצינד געשעהן. דער ערב-שבת-קודש איז שוין נאָהענט, ער ווינקט צו אונז, מען מוז זיך גרייטען און איהם אַנטקעגען געהן. יאָ, איך זעה איהם: מיט רמזים איז פול די וועלט. הלואי זאָל נור דער דור זוכה זיין צו דערלעבען דעם אייביגען שבת... נאָר אַוועק פון אונז די מרה-שחורה פון דער לאַנגער פינסטערער וואָך, די מאָס איז פערפולט און די צייט האָט זיך געענדיגט. אָ, איך פיהל שוין מיט אַלע מיינע אברים דעם עוגג שבת: מיין פאָלק שטעהט-אויף פון יאָמער-טאָל און מיט אונז צוגלייך ווערט די פערוואָגעלטע שכינה אויסגעלייזט אַצינד...

דער רב: גלויב און האָף און קוק אויס אויף איהם, דען צוליב דעם זע-נען מיר געבוירען, אָבער פערשוועך נישט דעם כבוד פון גאָט און צורייס נישט דעם שלייער פון דער צוקונפט. אייל דיך נישט און וויל נישט דערנעהנטערן דעם קץ, דעם לעצטען טאָג פון אַלע טעג. ס׳איז אַ נסיון און אַ זינד אַנטקעגען דעם רבונו של עולם, וואָס אַנטפלעקט נישט זיינע סודות פאַר בעשאַפענע פון שטויב און פון אַש...

דער מקובל: וועה צו יענע, וואָס קאָנען נישט ווען. איז דאָך די אמת׳ע זינד אַרומצוגעהן אַזוי פיעל יאָהרען מיט׳ן אני מאמין פון דער גאולה אויף די ליפען און נישט צו האָבען איהם אין הארצען... דו ווערסט זיך נישט דער-וועגען פרובען די כוחות פונ׳ם וועלט-בעשעפער. דיין נשמה איז אָהן כוחות... דו גלויבסט—איך בענק. דו האָפסט—איך וואַרט. דו חלומסט—איך זעה... די מתנגדים האַלטען-אָב משיח׳ן... אָבער ער קומט, ער מוז קומען, זאָל נור דער דור זיין ראוי דערצו...

דער רב: דיין בענקשאַפט איז אומריין—און דיין זעהן איז נור אַ דמיון... די זינד לאָקערט ביי דער טהיר, מיט רשעים איז פול די וועלט און דו זעהסט איהם קומען...

דער מקובל: אָבער ער האָט אונז אויסגעלייזט מיט זיינע ליידען, און זיינע יסורים זענען אַ כפרה פאַר אונזערע זינד, מיט זיין גלות-אָבריכטען האָט ער שוין גובר געווען אונזער גלות און מיט אונזער בענקשאַפט וועלען מיר איהם צו-ציהען צו זיך... קיין כופרים און מתנגדים טאָרען נישט פערבלייבען צווישען אונז, מ'טאָר נישט איבערקלערען און מ'טאָר קיין נסים נישט פאָדערן... מיט'ן זכות פון אונזער בענקשאַפט וועט צו אונז קומען אַצינד די ישועה, וואָס מיר האָבען אויס-געקוקט אויף איהר אַזוי פיעל הונדערטער יאָהרען. צי זעהסטו נישט, אַז די וועלט איז פול מיט רמזים?...

דער רב: דו לעבסט אין עולם התהו... אין דמיון זעהסטו די גאולה, בעת יודיש בלוט גיסט זיך, ווי וואַסער, און ווערט אויסגעמישט מיט'ן שטויב פון די גאַסען. הער זיך צו, מקובל, צו די יודישע וועה-געשרייען, וואָס טראָגען זיך פון דער קאָזאַקישער ערד: דעמאָלט וועט דיין נשמה פערציטערט ווערען, און דו וועסט זיך נישט דערוועגען, מיט פאַלשע נביאות פאַלשען טרייסט צו געבען...

דער מקובל: אָ, בלינדער בעל רחמנות! דאָס זענען דאָך די וועהטאָגען פון דער וועלט, וואָס דאַרף געווינען דעם מלך המשיח...

וואָס מעהר ליידען—דאָס זיכערער די גאולה, וואָס פינסטערער די ערד, דאָס ליכטיגער דער הימעל...

ווער ס'וועט פערלענדט ווערען פון דעם שווערד, און ווער ס'וועט אויסגעהן פון הונגער—דאָס זענען דאָך די וועהטאָגען פון משיח'ס צייטען, דער סימן פאַר זיין קומען. און נאָך אַלע ליידען, נאָך דעם שווערד, דעם הונגער און נאָך דער מגפה וועט גאָט זיך דערבאַרימען, וועט אַראָבנעהמען צו דער ערד דעם בית-המקדש, וואָס איז גרייט פאַר אונז אין הימעל, און דער שארית יעקב וועט אויסגעלייזט ווערען... אָ, איך זעה עס בעשיינפערליך, די טויטע ביינער וועלען נאָך אויפלעבען...

דער רב: דו זעהסט משיח'ן און נישט די קייטען, וואָס האַלטען איהם גע-שמידט... ווער קאָן וויסען, ווען ער וועט זיי קאָנען צורייסען: אונזערע זינד שוואַ-כען אָב זיינע כוחות...

דער מקובל: ס'איז געגליכען מיין געליעבטער צום הירש—לייכט און גיך איז ער גובר אַלע בערג און בערגלעך און ברענגט פאַר אונז די ישועה... איהם דריקט נישט קיין זינד און ער ווייסט נישט פון קיין מרה-שחורה... ער איז מבטל די תעניתים און קומט צו אונז, פערבענקטע און פער'חלש'טע, ווי דער אייביגער יום-טוב...

דער רב: געווען ביי אונז אַמאָל נביאים און טרייסטער, געווען אַמאָל חכמים—זעהער, גאָר אַנדערע דורות... אַצינד ווער וועט און ווער טאָר דיר גלוי-בען?...

דער מקובל: זאָג נישט, אַז ס'איז אינגאַנצען נעלם געוואָרען די חכמה פון אונזערע חכמים. גאָט אַנטפלעקט דעם טאָג, וואָס ער האָט איהם פערדעקט, און ער וועהלט זיך אויס אַ צווייטען מאָל זיין אַתה-בחרתנו-פאָלק. די יודישע נבואה און דאָס יודישע מלכות בעניייען זיך אַצינד...

נאָר עס בעגייט זיך נישט דיין אויג, און עס אַנטפלעקט דיר גאָרנישט דיין אייגענער בליק: אויף היגטערוויליכסט זענען זיי געווענדט... דו, רב, גלויבסט נור אין אַמאָליגע צייטען, דו האָסט ניט קיין בשורה פאַר אונזער צוקונפט, ווייל ביי דיר איז קיין **איצט** נישטאָ... דו גלויבסט, אַז אַלצדינג איז ביי אונז **געווען**, אַז אַלצדינג איז ביי אונז **געשעהן**, אָבער וואָס איז ביי אונז **פאַרהאַן**? וואָסערע **האָפ-נונגען** גיסטו אונז?... אונזער גוף איז פערמאַטערט, אונזער נשמה פערבענקט,

און אונזער גייסט רופט צו דיר: זאָג אונז, וואָס וועט זיין? וואָס וועט מיט אונז געשעהן?... דו שווייגסט?... צי טאַר מען זיך אָבזאָגען פון גרייטען דעם שבת, פון העלפען דער צוקונפט?...

דער רב: די ערשטע דורות האָבען געזעהן די לעצטע טעג, און איך גלויב זיי... צאַם-איין די תאוה פון דיין גייסט: עס טאַר אונז ניט געלוסטען צו דעם, וואָס אַמאָל איז געווען...

דער מקובל: אַמאָל געווען, זאָגסטו... אָבער וואָס גיסטו איצט? מיט וואָס ווילסטו היילען אונזערע איצטיגע וואונדען? צי קאָן מען פון זיך אַראָבטרייסלען די אחריות פאַר'ן היינט? צי איז נישט אונזער אלעמענס חוב—פערענטפערן גאָט און זיין וועלט?... דער אַמאָל אָהן דעם איצט איז אַ בנין פון לופט, אַ געדאַנק פון אַ ווינט-היטער, אַ פאַרבייגעפלויגענער שאָטען... דו גלויבסט... דו האָסט אַ שענע כונה—אָבער וואָס טהוסטו?... דיין שיינענדיגער עבר בלייבט אָהן פרוכטען, דען עס פעהלען אין דיין קבלה די מעשים...

דער רב: וויפיעל גאוה אין דיין קבלה מעשית! דו פערמעסט זיך צו-פיעל, דו קאָנסט די אויגען פערבלענדען און פערשוועכען נאָך, חס וחלילה, דעם נאָמען, וואָס עס האָבען איהם געהייליגט מיט זייער לעבען און מיט זייער טויט אונזערע אַמאָליגע גדולים...

דער מקובל: אַמאָליגע גדולים!... צי איז נישט אונזער חוב, זיי נאָכצוטהון און מיט הייליגען מוט זיך לאָזען געהן צום שפיץ באַרג?... ווי לאַנג נאָך וועלען מיר, אָבשוואַכענדיג אונזערע כוחות, מעלה-גרה זיין אונזער עבר? ער מוז זיך דאָך אַמאָל אויסלאָזען! מיט וואָס וועלען מיר שפייזען דעם הונגעריגען אין דער וויסטעניש פון אונזער היינט?... שווער צו זיין אַ יורש, שווער צו טראָגען די אַחריות פאַר דער גרויסער ירושה... מיט וואָס זענען מיר איצט יוצא פאַר אונזער אַמאָל? צי קאָן מען דען פערבלייבען אייביגע יורשים? וואו איז אונזער אייגענע צוואָה פאַר די קומענדיגע דורות?... אָה, טרוקען די מוחות און פערשטיינערט די הערצער און מ'לעבט מיט דער איינציגער תפלה פון בעטלער, אַז זכות אָבות זאָל ביישטעהן!...

דער רב: מיר זענען אָבגעהיט, מיר ווייסען: נישט פאַר אונזער דור איז די צייט און נישט אין חוץ לארץ איז די ערד פאַר נייע הייליגע געשעהענישען...

דער מקובל: אָבער וואו זענען די מעשי-בראשית פון יעדען טאָג? דו זעהסט זיי נישט, רב? ביזטו דער אמת'ער כופר!... נאָר דאָס פאָלק איז קעגען דיר, עס געהט מיט אונז—עס גלויבט דאָס פאָלק. עס וויל אונז גלויבען, און דו, רב, ביזט פערבליבען עלענד, אַליין, ווי אַ פערגעסענער זאַנג אויף אַנ'אָבגעשניטען פעלד.

דער רב: איך בין דיר ניט מקנא פאַר דעם המון, וואָס לעכצט נאָך דיינע הבטחות, פאַר דעם עס-האַרצ'ישען ערב-רב, וואָס לויפט דיר נאָך, פערפיהרט דורך דיינע רייד..

דער מקובל: דאָס זענען דאָך די אָרימע פון מיין פאָלק! זיי זוכען ביי איהם הילף... מיט דיר זענען די גבירים, מיט מיר—די אָרימע-לייט, מיט דיר—די זאַטע, מיט מיר—די הונגעריגע, מיט דיר—די צופרידענע, מיט מיר—די אומגליקליכע. דער צופרידענער נויטיגט זיך נישט אין דער גאולה, פאַר איהם איז גענוג דער גלויבען, ער דאַרף נישט דעם אמת, עס קלעקט פאַר איהם דער חלום, די שפיעל פון דעם דמיון. פאַר'ן גביר לעבט דער רב דער מאמין, פאַר'ן המון—דער מקובל, דער בעל-מעשה: די לייז'ענדיגע ווילען זעהן מיט זייערע הושים. וואָס

קאָנען זיי טהון מיט דער גאולה פון אייער אַני מאַמין? בלייבט זי דאָך דאָרטען נישט מעהר, ווי אַ רעיון, נישט מעהר, ווי אַ דמיון!...

דער רב: מיר גלויבען און מיר טהוען תפלה. עס מוז העלפען אַ תפלה פון דורות...

דער מקובל: איהר טהוט, אמת, תפלה, אָבער פאַר וועמען? אַזוי פיעל דורות בענשען, אַזוי פיעל דורות בעטען גאָט—פאַר פרעמדע מלכים... שוין לאַנג צייט געווען אַ טראַכט צו טהון, צי האַלט דאָס נישט אָב די גאולה... זעהענדיג אונזערע הענד, געהויבען צום הימעל פאַר פרעמדע מלכים, צי מוז נישט דער נותן תשועה אין צער און צאָרן פערבלייבען צוליב דער אייביגער תפלה פון קנעכטשאַפט? ווען וועט איהר שוין העלפען בענייען דאָס יודישע מלכות? ווען וועט איהר שוין בייטען די תפלה פון גלות?...

דער רב: מיר וואַרטען אויף אַ סימן פון אַנ׳אמת׳ן נביא און פון אַנ׳אמת׳ן מלך. שוין נישט איינמאָל געקומען צו אונז כלומר׳שטע נביאים און כלומר׳שטע משיחים. מיר האָבען זיי, די זינדיגע, פון אונזער מחנה פערטריבען, מיר האָבען די פערפיהרער פון קהל פערשטויסען, מיר זענען געבליבען טריי צו זיך אַליין...

דער מקובל: אֵי און וועה צו קהל! איך הער די טריט פון פערטריבענע, דעם קרעכץ פון פערבלאָנדזשעטע... אַ וועה-געשריי איבער אונזערע פערלוירענע כוחות דערגעהט צו מיר פון ווייטע און נאָהענטע דורות: דאָס קלאָגט און יאָמערט די שכינה איבער די אָבגעשניטענע גלידער. ווער נישט דערוואַקסען און ווער דערשטיקט. ווער נישט דערגאַנגען און ווער דעם וועג פערלוירען... און עס דערגרייכט צו מיין אויער אַ בת קול פון אונזער געשיכטע, דער שופר פון משיח: „די ליעבע פערדעקט אַלע זינד"... פון די טיעפענישען פון מיין האַרצען רוף איך צו אונזערע פערטריבענע און פערוואָגעלטע, איך וויל מיך בעהעפטען מיט זיי: בין איך דאָך ביין פון זייער ביין, פון גאולה-בענקשאַפט זענען מיר אַלע געבוירען. די ישועה איז נאָך ווייט פון זייער צייט געווען, און די קינדער פון דער גאולה-בענקשאַפט זענען מיט צער און צאָרן אַוועק פון דער מוטער, וואָס האָט זיי געוואונען... נאָר אַצינד, בעת מיר ווערען אויסגעלייזט, קומט אַ סוף צום צאָרן און צו דער שנאה, אַ סוף צו דעם אומעט, די שמחה מאַכט ברייטער דאָס האַרץ, און איך מערק שוין, ווי עס טוליען זיך צו מיר אַלע גאולה-פערבענקטע נשמות, אַלע ישועה-אָנזאָגער און „פאַלשע" משיחים, וואָס אונזער אומעט האָט זיי פערטריבען... אָ, איך פיהל, עס שפּראָצט אַ ניי לעבען אין מיר, געבענשט איז מיין לייב, גאָר ווי אַמאָל, מיט אַ שטאַרקער געהויבענער אמונה, מיין ליכטיגקייט האָט זיך צו מיר אומגעקעהרט, איך שטעה אויף און וועל שיינען איבער אַ נייעס פאַר דער וועלט, איך בין ווידער אַנ׳אָנהויב...

דער רב: נאָר שלעכט וועסטו אויסלאָזען!

יואל מאַסטבוים.

די פוקסען־לעגענדע.

יאָהר-איין, יאָהר-אויס, אין טאָג פון תשעה-באב, שטעהט דאָס אַלטע ירושלים און קלאָגט איבער זיינע קינות ביי דער הייליגער וואַנד פון הר-הבית. עס בעט, דאָס אַלטע ירושלים, אַז דער בית-המקדש זאָל אויפ׳סניי אויפגעבויט ווערען, און עס גלויבען די מתפללים, עס גלויבט מאַן און קינד, יונג און אַלט, אַז אָט-אָט האָט שוין געשלאָגען די לעצטע שעה, די לעצטע מינוט—די גאולה קומט.

נור יעדען תשעה-באב געשיהט עפּיס אַזעלכעס, וואָס מאַכט צו-נישט די האָפנונג. אין די טיעפּסטע מינוטען פון ערוואַרטונג, ווען אַלץ שטעהט געשפּאַנט אין דער זייט פון מזרח, דערזעהט זיך פּלוצלונג אַנ׳אויפגעהויבענער שטויב און עס שוועבט-דורך אַ מורא׳דיגע רויטע געשטאַלט. מיט אַ וואָיען און חיה׳שען וויינען קומט-אָן אַ פוקס צולויפען אויפ׳ן הר-הבית. און געפאַלען און געשלאָגען ווערען די הערצער: ניין, משיח וועט דאָס יאָהר נישט קומען, ניין.

און אַלע בלייבען שטעהן מיט געבויגענע קעפּ, אַלע מיילער בלייבען שטיל, אַלע בליקען—שטום, אַלע הענד—אַראָבגעלאָזט: נישט זוכה געווען!

אַזוי אַלע יאָהר.

* *

*

געשטאַנען איז אַ יאָהר אַ ביטערס. די ווינטלעך, וואָס האָבען געשטראָמט פון די ווייטע גלות-וועגען, האָבען דערצעהלט פון פינסטערער נויט און טונקעלער פּיין. די אויסוואַנדערונג צום כותל-מערבי איז דעריבער געווען שטאַרקער ווי אַלע יאָהר, און שטאַרקער ווי אַלע יאָהר האָט אויך געגליהט די האָפנונג אין די הערצער: די גאולה איז נאָהנט, משיח וועט קומען. פון די געוויקסען אַרויס האָבען ווי אַ פערשידענפאַרביגע קייט געשטראָמט איבער די וועגען און שטעגען די זקנים מיט די שטעקענס, די מוטערס מיט די קינדער, די אָרימע און רייכע, די שוואַכע און געזונטע. אַלץ, אַלץ האָט זיך געצויגען אַהין, צום פינטעל פון האָפנונג.

און אַ פריהמאָרגען איז היינט געווען אַנ׳אויסטערלישער, איינער פון יענע גאָלדענע פריהמאָרגענס איבער די הרי יהודה, ווען דער ערשטער שטראַהל פון מאָרגענשטערן זאָגט-אָן אַ גאָלדענעם טאָג פאַר די זיהן און טעכטער פון יהודה.

ראַש און שנעל האָט זיך פון הינטער די בערג ענטפּלעקט דער דינער ראַנד פון דער זון, וואָס האָט געשאָסען מיט די שטראַהלען אין בלאָהען הימעל אַריין, ווי דער קרוין-אָבשיין פון עפּיס אַ פערבאָרגענעם קעניג, וועלכער איז ביינאַכט אונטער אַ באַרג איינגעשלאָפען, און באַלד האָט זיך די זון אינגאַנצען פונאַנדערגעוויקעלט און זיך אַ וואָרף געטהון איבערן הימעל פון יהודה, ווי זי וואָלט אָנזאָגען: אָט בין איך, די גאָלדענע דערלעזערין. נישט טרויערן זאָלט איהר היינט, נור פרעהען זיך און האָפען.

ווי מיט טויזענדער בריליאַנטען זענען בעשאָטען געוואָרען די פאַלמען און

צעדערן, וואָס זענען פון דער נאַכט געלעגען פערהילט אין אַ בלאָהען נעפּעל. און אויך די וואַנד, די אייביגע „וואַנד" האָט זיך היינט פרעהליכער ווי אַלע יאָהר צוועקגעשטעלט אַנטקעגען דער זון. זי האָט ווי מיט שטאָלץ געזאָגט: אָט זענען מיינע פיער-עקעדיגע פעלזען, וואָס פון זייערע שפּאַרעס און לעכער וויקלען זיך אַרויס ווילדע גרעזער און סתם צווייגען, וואָס נוצען נישט קיינעם און קוויקען נישט קיינעם. הונדערטער שפּאַלטען לויפען-אַרום איבער׳ן גרויען גראַניט מיינעם, ווי קנייטשען פון אַנ׳אַלטען קריעגער, וואָס רייסט זיך צו געווינען מיינע אַמאָליגע פערשפּילטע מלחמות. זעה: דאָרט אונטען גרויסע, אויסגעריבענע גריבער פון מענשליכע אונרוהיגע שטערענס, וואָס זענען יאָהרטויזענדער געלעגען מיט וועהטאָג אָנגעשפּאַרט אָן מיר, סמנים פון מענשען-ליפּען, וואָס האָבען מיך פון גרויסען לעבענס-עלענד געקושט, צייכענס פון אַ שטאַרקען טרעהרען-שטראָם, פון מענשען-פינגער — און דאָס אַלץ צו וואָס? צי וואָלט נישט שענער געווען, אַז אויף מיינע חורבות זאָלען צוריק אויפלעבען די געזאַנגען פון מיינע לויים און די זאַפטיגע קרבנות פון מיינע כהנים-גדולים?

אַנדערש האָט היינט אויסגעזעהן דאָס פּנים פון די מתפּללים. נישט געדריקט האָבען זיי זייערע עלענדע פּנימ׳ער צו דער וואַנד, נישט קיין צווייפעל-געוויין האָט זייערע הערצער דורכגענומען און נישט קיין טרעהרען האָבען זיך געפּיהלט אין דער ריינער, הייסער פאַלמען-לופט. מיט לויטערע, פרעהליכע אויגען זענען זיי געשטאַנען געגען דער זון און די קינות און קלאָג-ליעדער, וואָס האָבען זיך אַרויסגעריסען פון זייערע הערצער, האָבען געקלונגען, ווי עפּיס אַ זיס־טרויעריג ליעד פאַר אַ חתונה.

אַנדערש האָט אויך אויסגעזעהן דאָס גאַנצע בילד אַרום ירושלים. די שלאַנקע טרויעריגע טעכטער פון יהודה, וואָס וואַנדלען אַרום קברים און בעוויינען טויטע שטיינער, זענען היינט אַרומגעגאַנגען נישט מיט קיין אַראָבגעלאָזטע קעפּ. זיי האָבען געבלאָנדזשעט אַרום וויינגערטנער, געבלאָנדזשעט נעבען אַ בוים, זיך פּלוצלונג אָפּגעשטעלט, די האַנד אונטערן אָרעם אַ חאַפּ געטהון און מיט אַ גליקליכען שמייכעל געטראַכט: אָ, טאָכטער פון יהודה, געדענקסטו נישט די גליקליכע טעג, ווען דו ביזט געגאַנגען אין טאַנץ מיט דיינע חתנים און פרעהליכע זקנים? געדענקסטו נישט?

און אויסגעדוכט האָט זיך זיי, אַז די צעדערן און פאַלמען ענטפערן: אויך פאַר אייך איז די צייט געקומען. נישט קיין טרויער — חתונה-טעג קומען-אָן פאַר אייך, פרעה דיך, טאָכטער פון יהודה.

* * *

משונה׳דיג איז געווען דאָס בילד אויף דער רעכטער זייט פון כותל-מערבי. געשטאַנען איז דאָרט דער עלטסטער ירושלימער רב, דער געבויגענער זקן, וועמענס בליקען עס קענען די צייכענס פון פאַר דער רעגען- און שניט-צייט, ווער עס קען די שנעלע זון-אויפגענג און נאָך שנעלערע זון-פערגענג, ווער עס הערט זיך צו שפּעט ביינאַכט צו די שטימען פון די קברים און קען אַלע סמנים פון די הייליגע משיח-טריט.

ער איז געשטאַנען נישט דערשלאָגען צווישען זיינע תלמידים. עפּיס אַ יונגע ראָזע פאַרב האָט אַראָבגעשיינט פון זיינע געקנייטשטע באַקען. די ווייסע לאַנגע קרייזלען פון זיין באָרד האָבען זיך געפּלאָנטערט ווי אַ געוועב פון טויזענדער ווייסע סודות. די אַריבערגעוואַקסענע ברעמען איבער די יונגע, בלאָהע אויגען האָבען אויסגעזעהן ווי צוויי בלאָהע טאָפּאַזען, אַריינגעוואָרפען אין אַ ווייס יונג געוויקס.

ער איז געשטאַנען האַלב-איינגעבויגען. דער בלאָהער זיידענער מאַנטעל האָט זיך פון הייסען ווינטעל געפּאַלדעוועט איבער׳ן בלאָה־רויטען שטייז פון דער וואַנד צו-זאַמען מיט די לאַנגע שאָטענס פון זיינע ברעמען.

אין זיינע אויערן האָבען נישט געררוישט יענע בעקאַנטע חיה-ברומער־יען פון אַלע יאָהרען. ניין, אַ ליכטיגקייט האָט ער געפּיהלט אין די אויגען. פאַר איהם האָט זיך געמאָלט אַ רייטער אויף אַ ווייס, ווייס פערד. דער רייטער האַלט אַ גאָלדענעם שופר אין האַנד און טראָגט אַ בשורה-שאַל אין דער לופט. אָט איז ער פון בלאָהען ווייטען נעבעל איבער׳ן העכסטען באַרג אַרויף, געשאַלט רעכטס, לינקס, צו מזרח און צו צפון. זענען פון אַלע פיער הימעלס-ווינקלען וואַנדערער, בעטלער און יתומים אָנגעקומען און צום טריט פון באַרג געפאַלען— — —

דער ירושלים׳ער זקן האָט די הענד צום הימעל געהויבען און אַ ליכטיגער שמייכעל איז איבער זיין פנים דורך. ער האָט אַ וואונק געטהון צו זיינע צוויי תלמידים, יוחנן און אלחנן, אוןביידע זענען מיט הכנעה פאַר׳ן צדיק געשטאַנען:

—הייליגער רבי!

האָט ער מיט אַ פינגער אַ וואונק געטהון—אַ סימן, אַז זיי זאָלען אויפ׳ן העכסטען שפּיץ באַרג אַרויף.

זיי האָבען אַ בליק געטהון אין דער ווייטקייט.

—איך געה פריהער—האָט דער איינגעבויגענער, איינגעשרומפּענער יוחנן געזאָגט. זיינע אויגען האָבען אַ גליקליכען ציטער געטהון.

—איך בין פריהער געשיקט און מיינע פיס וועלען באַלד אויפ׳ן העכסטען באַרג שטעהן,—האָט געזאָגט אלחנן.

—איך געה!

—געה איך.

און ביידע זענען שטומערהייד צום העכסטען שפּיץ-באַרג אַרויף. און געשטאַנען זענען זיי ביידע אין שוויגען פערזונקען, מיט בליקען איינגעשפּאַרט אין דער ווייטקייט—יוחנן און אלחנן.

אַן׳אַמאָליגער זוהן פון אַלטען צובראָכענעם גלות, וואָס האָט פון זיין טרויער-וועג מיטגעבראַכט עלענדע שטראַהלען פון אַ טרויעריגער מרה-שחורה׳דיגער זון און אַ גליהענדע האָפנונג אויף דער נאָהנטער גאולה—יוחנן. אַן׳אַנדערער איז אלחנן געוועזען. אַ קינד פון אונטער די אַלטע פּאַלמען און צעדער-בוימער, האָבען איהם די אַלטע חורבות און קברים אויסגעצוהען ווי אַן׳אייביגע שטראָף, פון גאָט געשיקט. גאָט׳ס דין, גאָט׳ס משפט. איז דען היינטיגער תשעה-באב ליכטיגער פון דעם פאַר-אַיאָהריגען, פון די פערגאַנגענע?

זענען זיי ביידע געשטאַנען, די אויגען פערטיעפט אין דער ווייטקייט. שטיל און פרעהליך-הייס איז די לופט געוועזן. קיין שאָרך פון אַ בלאַט, קיין בעוועגונג. נור שטילע מורמעל-שאָרכען האָבען זיך פון דאָ און דאָרט געטראָגען צו דער הויך, געטראָגען און זיך איבערגעריסען, ווי אָבקלאַנגען פון וואַרימע קושען—געזועגען־קושען—אין דער לופט אַריין.

איז דער גליהענדיגער משיח-פערבענקטער יוחנן געשטאַנען און געפיהלט דעם אָטעם פון דער גאולה, געפיהלט איהם אין דעם ווייטען, ריינעם בלאָהען רויך, אין דער הייסער גאָלדענער זון, אין דעם ווינטעל-שאָרך פון בלעטער און צעדערן. אַ וואַרימע זיסקייט האָט זיך צוגאָסען אין זיינע גליעדער און אַ דינער, ווייטער שופר־שאַל האָט דורכגעקלונגען פון זיינע ווייטע קינדער-יאָהרען.

אלחנן אָבער איז געשטאַנען פערזונקען אין שטילער שטומקייט. זיינע צוויי

שטאָלענע בליקען זענען געווען אָנגעשטעלט אויפ'ן הייסען גרויען שטיין. ער האָט גאָרנישט געהאָפט און גאָרנישט ערוואַרט, ווי דאָס פּלוצלונגע וויינען און ברומען פון דער בלאָנדזשענדער חיה. נור פון צייט צו צייט האָט ער די אויגען אויפגע-הויבען, אַ פערשטיינערטען שמייכעל געטהון און איז ווייטער שטעהן געבליבען, ווי דאָס שטילע, קאַלטע רעטעניש אַרום. און דאַן אַ מינוט פון אונרוה. פון ווייט, פון צעהנטען באַרג, האָט זיך אַ שטויב אויפגעהויבען, אַ דרעה זיך געטהון אין דער לופט און יוחנן, וואָס האָט זיך שטענדיג פאַר אויפגעהויבענע שטויבען געשראָקען, האָט אַ פרעג געטהון:

—אלחנן, אַ וואָלקען האָט זיך פון דער ערד אויפגעהויבען. וואָס בעדייט דער גאָלדענער וואָלקען-רעגען?

—רעגען אין מיטען הייסען זומער־טאָג—האָט אלחנן קאַלט אַ שמייכעל געטהון.

—רעגען און אפשר אַן אַנדער צייכען,—האָט רוהיג געענטפערט יוחנן—אפשר דער שטויב פון פוס-געהער, וואָס איילען מיט זייערע תפילות אַהער?

—אָ, דאָס זענען פלינקע טריט. זיי טראָגען זיך איבער די פעלוען — — חיה און שטן — — —

—שווייג!—האָט יוחנן אויסגעשריען—איך הער אַ נאָהנט קול, חאָטש עס איז נאָך ווייט פון מיר.

—דאָס איז אַ קול פון פינסטערניש און צווייפעל, וואָס ליעגט נאָך הינטערן שטויב.

—דאָס איז אַ שופר-קול! גאָט, ווי שען עס קלינגט, ווי טויזענדער-טויזענדער גאולה-שטימען. צי הערסטו נישט דאָס שאַלען און רופען פון הינטער די בערג?

יוחנן האָט אַרומגעהאַפּט זיין חבר, געדריקט זיינע ליפען, זיין שטערן, זיינע קאַלטע הענד, נור אלחנן איז געשטאַנען, קאַלט שמייכלענדיג:

—קענסטו דעם פוקס; די בלאָנדזשענדיגע, וויינענדיגע חיה איבער די בערג פון יהודה, קענסטו זי?

* * *

ביז האַלבען טאָג איז דאָס אַלטע ירושלים און די אומגעגענד געלעגען אונ-טערן טרויעריגען קינה-קלאַנג. ווי אַ שפּיגעלדיגער ים מיט טויזענדער קאָלירען האָ-בען געגרוישט די קינות-און טרויער-געזאַנגען, קינדער-געבעטען, מוטער-געוויינען, זיפצען פון עלטערע, און דאָס אַלץ איז פון מענשען-מויל אַרויס פערשיידענאַרטיג—עס איז געווען איין גאָלדען עבאָ, וואָס האָט לאַנג-לאַנג אָבגעהילכט מיט טויזענדער ווידער-קולות אונטער די בערג פון יהודה, איין גרויס קול פון אַן׳אומגליקליכען בלינדען וואַנדערער, וואָס זוכט פאַר זיך אַ וועג, אַ וועג — — —

* * *

דאָס קינה-געזאַנג איז צושוואומען געוואָרען אין דער לופט און עס איז גע-וואָרען אַ געדרודער, אַ געפּילדער פון איינציגע גרופּען, פון איינציגע מענשען. אָט איז איינער אויפגעשטאַנען פון אָרט, האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויף אַ שטיין און געשפּאַנט געקוקט אין דער ווייטקייט אַריין. אַ צווייטער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן אַ דריטענ'ס אַקסעל און געקוקט: הויבט זיך פון יענער זייט נישט אויף קיין וואָלקען שטויב? ברומט נישט קיין חיה-קול? אַ דריטער האָט א פיערטען בעוויזען, אַז פון דאָרט, דאָרט זעהט זיך עפּיס אַ רייטער, אַ ווייס פערד—און אַ גליקליכער ציטער איז דורך זיינע גלידער; אַ טייל האָט זיך געריסען צום לויפען, ווי אַ שטראָם פון אַ צו-ריסענעם ים — — —

און זעה:

ר׳ זכריה, דער ירושלימ׳ער זקן. ער וויינט נישט, ער קלאָגט נישט אויפ׳ן קול. אויף אַ נאָהנטען בערגעל איז ער אַרויף, זיך אַוועקגעשטעלט און רוהיג זיך געטראַכט: חורבות, איהר חורבות. צי קען אייך נישט דאָס האַרץ פון דעם אַלטען זכריה׳ן? צי הער איך נישט דאָס געוויין פון די בלאָנדזשענדיגע נשמות אַרום אייך ביי-נאַכט? אין די שטילסטע מינוטען פון מיין שלאָף זעה איך אייך, ווי פלאַטערנ-דיגע, עלענדע פויגעלעך אַרום אַ צושטערטען נעסט. איך זעה אייך אין אייער עלענד-קייט, אין אייער צובראָכענקייט; איך זעה אייך פון אַלע וועלט-עקען, חאָטש איך ווייס נישט, ווער און וואָס איהר זענט. צי וועט דורך די פערלאָזטע וועגען און שטעגען נישט קומען די ישועה? צי וועט דאָס אַלטע, אַלטע האַרפען-ליעד נישט אויפקלינגען איבער די שפּיצען בערג פון יהודה? אין מיין האַרץ זידט און קאָכט עפּיס, ווי דאָס געזאַנג פון טויזענדער משיח-פידלען, ווי דאָס ווילדע שאַלען פון טויזענדער שופרות. הער איך קיין טריט נישט? זענען עס נישט די טריט פון גואל?

און דער אַלטער רב זכריה האָט זיינע אַלטע אויסגעצויגענע, דורכזיכטיגע הענד צום הימעל געריסען און אַ שטיל מורמלען האָט זיך פון זיינע ליפּען גע-טראָגען.

נור קוים האָט ער די אויגען אַראָבגעלאָזט און דערזעהן פאַר זיך דעם טו-מעל און די אונרוהיגקייט פון די אַרומיגע, האָט ער צוריק זיין שוואַכקייט דערפיהלט. עס שטעהען ערגיץ-וואו זיינע צוויי תלמידים און קוקען מיט טרויעריגע אויגען אין דער ווייטקייט אַריין — — —

האָט ער אַראָבגענידערט לאַנגזאַם אין דער בעגלייטונג פון זיין אייגענעם שאָ-טען און מיט אַ וואונק פון זיינע ברעמען האָט ער בעפוילען: זאָלען נאָך צוויי אַנדערע משולחים געהן אויפזוכען די ערשטע אַוועקגעשיקטע.

זענען זיי אַוועק—נישט ווי שטענדיג, לאַנגזאַמע, מיט אַראָבגעלאָזטע קעפּ, נור מיט עפּיס אַנ׳איבעראַשט געפיהל, ראַש פערליערענדיג די פאַלמען און צעדערן פון די אויגען. נור טיילמאָל זענען זיי שטעהן געבליבען. גאָט פון יהודה, וועט קיין ענטטוישונג נישט אַריינטרעטען אין די קעפּ פון די טויזענדער? און אַ שווערער זיפץ האָט די לופט דורכגעריסען.

• •

• •

זיי זענען אויפ׳ן באַרג געקומען און אַוועקגעשטעלט זיך מיט שטומע בליקען.

—יוחנן?—האָט איינער געפרעגט.

—אלחנן!—האָט אַ צווייטער געריפען.

—גאָרנישט,—האָבען ביידע אַ מאַך געטהון מיט די הענד.

—גאָרנישט?

און דאָרט זענען די נייגיריגע ערוואַרטער געשטאַנען, מיט שטומע בליקען צום מזרח. זיי האָבען זיך איינגעהערט אין יעדען שאָרך, אין יעדער בעוועגונג, אין יעדען ריהר פון אַ בלאַט. און ווען ביידע משולחים זענען צוריקגעקומען און אַ מאַך געטהון מיט די הענד—נאָך גאָרנישט,—האָט אַ ים פון קעפּ אונטערגעחאַפּט:

—נאָך גאָרנישט.

און דער אַלטער ירושלימ׳ער זקן איז שטעהן געבליבען אַ פערשטיינערטער:

—נאָך גאָרנישט!

* *
*

ערשט פאַרנאַכט האָט ירושלים און די אומגעגענד איבערגעלעבט עפּיס אויסטערלישעס.

שטענדיג אין דער צייט איז שוין דער גורל פון יאָהר בעוואוסט. די ערוואַרטונג אויפ׳ן גואל האָט ענטטוישט. אָנשטאָט דעם הייליגען ווייטען שופר-שאַל האָט מען דערהערט דאָס חיה-וויינען איבער די בערג פון יהודה. די מתפּללים לאָזען אַראָב די קעפּ, פער׳דאגה׳טע, נעהמען די פּעקלעך אויפ׳ן אַקסעל און טראָגען זיך אַוועק — יעדער מיט זיין שטיק דאגה, מיט זיין איינזאַמקייט אין ווייטען וועג אַריין אויף נאָך אַ יאָהר. אַ געפיהל פון צווייפעל דריקט די הערצער. די ירושלימ׳ער שוהלען שטעהען האַלב־געשלאָסען. קיינער דאַוועט נישט מעהר — די דאַוונער זענען מיעד און דערשלאָגען. די פייערן אין די מנורות ברענען נישט, ווייל קיין דאַוונער דאַרף זייער שיין נישט. פון צייט צו צייט גיט ערגיץ אין אַ שוהל-פענסטער אַ בלישטש די שיין פון אַ ווינקעלדיג נשמה-ליכט, וואָס עמיץ האָט פאַר אַ נשמה אויפגעשטעלט, גיט אַ בלישטש אויף די אַלטע טרויעריגע מנורות און פערשווינדט, ווי דאָס פלעמעל פון אַנ׳איינזאַמער נשמה.

היינט איז אַנדערש געווען, אַנדערש. ווי איינגעטונקט אין אַ וועלט פון פייערדיגע שמחות האָט ירושלים און איהר אומגעגענד אויסגעזעהן. געברענט האָבען די מנורות און פאַקעלען אין די שוהלען, ווי אויף אַ חתונה. עס האָט זיך מעהר נישט געהערט קיין זיפץ, קיין וועה-געשריי, און ביי דער וואַנד און אַרום איהר האָט דאָס היימליכסטע געפיהל געהערשט. געשטאַנען זענען דאָרט די מענשען מיט אויפגעהויבענע אויגען און הענד, ווי צו חאַפּען אַ מלאך פון הימעל; עס האָבען זיך געהערט קולות פון בלויזער פרייד און זילבערנער שמחה, און ביי דער שמחה האָט איינער אָנגעצונדען אַ בלאָהען פלאַקער, צו בעלויכטען דעם וועג פון דערלעזער; אַ צווייטער — אַ ליכט, אַ דריטער האָט אין אַנ׳אייל־טאָפּ אַריינגעלעגט די וואָלענע בלאָהע שאַל פון האַלז, און דעם טאָפּ אויפ׳ן קאָפּ פון משוגע׳נער שמחה גענומען.

און אָט איז דער אַלטער רב אַליין נאָך איינמאָל אַרויף אויף אַ נאָהנטען חורבה-באַרג און נאָך איינמאָל עפּיס אַ בעט געטהון, אַ וואונק געטהון צום הימעל.

האָבען איהם די נאָהנטע פלאַקערן אין אייל-טעפּ בעלויכטען, האָט ער זיך געבאָדען אין פאַסען בלאָה-רויטער שיין, ווי אַ קעניג, ווי אַ האַלבער משיח אַליין.

און געשטאַנען איז גאַנץ ירושלים אין דער טיעפסטער ערוואַרטונג און אַלעמענס בליקען זענען געווען געווענדט אויף איין אָרט: דאָרט, דאָרט זעהט זיך נאָך אַ דינער רויטער ראַנד. דין איז ער, נאָך דינער ווי אַ גאָלדען רינגעל, און אַלץ האָט שוין זיך אָנגעהויבען איינהילען אין שאָטען פון דער דעמערנדיגער בלאָהער נאַכט. עס איז צוגעדעקט געוואָרען דער וויינטרויבען-שטענגעל אונטער זיין בלאַט, די מיהלגראָם אונטער איהר שאָטען. אַלץ האָט געלעכצט נאָך דער נאַכט, נאָך דער זיסער, פרעהליכער גאולה-נאַכט.

דאָרט אָבער, וואו עס זענען געשטאַנען די צוויי שלוחים אויפ׳ן העכסטען באַרג, איז עפּיס אַנ׳אונרוהיגקייט פאָרגעקומען. דאָרט האָט מען נאָך אַלץ געזעהן אַ בלאָהען וואָלקען שטויב און דער וואָלקען איז געוואַקסען העכער און העכער, און נישט געוואוסט האָט מען, וואָס איז הינטערן וואָלקען בעהאַלטען: די פּיס פון גרויסען ליכטיגען דערלעזער אָדער, ח״ו, די משוגע׳ענע טריט פון אַ קלאָגעדיגער חיה? נור ווען עס זענען צוגעטראָטען די לעצטע מינוטען פון טאָג, האָט יוחנן אָנגע-

חאַפּט די הענד פון זיין חבר און אויסגעשריען:

—אלחנן, דער שטויב וואַקסט, דער וואָלקען פערנעהמט זיך—די טריט פון גואל? זאָג!

—ניין, דאָס זענען חיה-טריט. דער שטויב הויבט זיך אויף, ווי אַ פאָרהאַנג פאַר טויזענד משוגע׳נע וועלף. זעהסטו דעם שטויב?

—דער שטויב איז אַ דינער, אַ זיידענער, אַ הימעל פאַר אַ מלאך וועגען — —

—אַ משוגע׳נער שטויב-שטורם פאַר שלאַנגען, פאַר׳ן שטן—

—פאַר מלאכים, פאַר׳ן געזאַלבטען, פאַר הייליגע— —

—הער, אַ חיה-קול—

—אַ קול שופר! איך הער דאָס גאָלדענע שאַלען!

—אַ וויינען און יאָמערן איז עס.

—שלעכטער מענש דו, שלעכטער מבשר.

—איך געה זיי אָנזאָגען אַ טרויער-בשורה אין דער נידער.

—אַ בשורה פון גליק!

—שווייג.

—דו וועסט נישט געהן!

און ביידע האָבען שוין געוואָלט אַראָב פון באַרג, נור זיי האָבען עס נישט געטהון. ווייל אין דער מינוט האָט זיך פון וויטען דער שטויב צוריסען און אָנשטאָט דעם הייליגען אויסגע׳חלומ׳טען זילבער-פנים האָט זיך דורכגעריסען דאָס געשפענסט פון אַ קליינער ווילד-לויפענדיגער, וואָיענדיגער חיה, וואָס איז מיט אַנ׳אימפעט און ווילדען געוויין אַריבער די בערג און טאָלען, חאַטש גע׳הרג׳עט צו ווערען. און אַלע בליקען זענען פערשטיינערט געוואָרען, און אַלע געבעטען און קולות זענען פערשטומט געוואָרען, און האָט עמיץ אַ פלאַקער אין האַנד געהאַלטען, איז דער פלאַקער פון זיין האַנד אַרויס, צו דער ערד געפאַלען און דעם אייגענעם בגד אָנגעצונדען; אַ ליכט איז מיט אַ ציטער פון דער האַנד אַרויס, זיך גראַנגעלט אין דער אייגענער שיין און איז פערלאָשען געוואָרען; אַנ׳אייל-קנויט האָט זיך אָנגעצונדען, צופלאַקערט זיך, ווי ביי אַ שרפה, און באַלד האָט עס אויסגעזעהן, ווי קליינע פייערלעך פון אונטער אַ חורבה.

און אָט איז איינער מיט דער האַנד אויף דער וואַנד געפאַלען, מיט אַ גאַנצען טרעהרען־שטראָם אַהין אַריינגעוויינט און איז צו דער ערד געפאַלען. דער צווייטער האָט זיין קינה צו דער ערד געלאָזט און נאָך איהר נאָכגעפאַלען. אַ דריטער האָט זיינע פער׳חלש׳טע בליקען צום הימעל אויפגעהויבען און איז אַליין געפאַלען, געפאַלען.

און איבער דעם אַלעמען איז געשטאַנען דאָס ווייסע שטומע פנים פון אַלטען ירושלימ׳ער זקן.

—חבל, חבל,—האָט ער אויסגעשריען איבער דער הויך פון די בערג.

—חבל, חבל, -האָבען אונטערגעהאַפּט די עלענדע מענשען אַרום.

—חבל, חבל,—האָבען אונטערגעהאַפּט די וויטע חורבות און בערג—חבל, חבל!

— — — — — — — — — —

און אויפגעהויבען האָבען זיך די פערצווייפעלטע, די פעק און וואַנדער-שטעקענס אין האַנד, און אַוועק איבער די וועגען און שטעגען, עלענדע, מיט זייערע שטיקער זאָרג און שטומער דאגה, ווי זיי זענען געקומען. אַ טייל האָט זיך אַוועקגעלאָזט צו די שטיינער פון די קברים און דאָרט געזונגען די אַלטע קברים-ליעדער.

„זאָל די האַנד מיינע פערגעסען ווערען, ירושלים, אויב איך וועל דיך פערגעסען ; זאָל די צונג מיינע צוגעטריקענט ווערען צום גומען, אויב איך וועל דיך נישט גע-דענקען."

* *
*

עס איז נאַכט געוואָרען. אַ קאַלטע לבנה איז אַרויסגעשוואומען, אַ בלאַסע, אַ פרוי׳עריגע און בעלויכטען דאָס אַלטע ירושלים מיט זיינע חורבות, וואָס זענען גע-לעגען מיט דער אייגענער שטומער זאָרג, ווי פאַר-אַ-יאָהרען, ווי מיט יאָהרען צו-ריק. עס האָט קיינער נישט געוויינט און קיינער נישט געבעטען מעהר. נור שטומע, עלענדע עכאָ׳ס האָבען געבלאָנדזשעט איבער די בערג, ווי שטומע זיפצען פון גע-שטאָרבענע נשמות, וואָס האָבען קיין תקון נישט.

צווישען די חורבות האָבען צוויי מענשען געבלאָנדזשעט—יוחנן און אלחנן, ווי זענען געגאַנגען זיך בעגעגענען מיט די עלענדע אויגען פון זייער רבי און צדיק. צווישען שטומע, טרויעריגע פאַלמען און צעדערן האָבען זיי געוואַנדערט, צווישען איינזאַמע געבראָכענע מצבות, און—איז דאָס דער הייליגער זקן ? ווי אַ מקונן איז ער געשטאַנען, איינגעבויגען, געבראָכען, ווי אַ שטיק פערגליווערט שטום-קייט, ווי אַ פראַגע-צייכען אין דער אייביגקייט אַריין: פאַרוואָס איז עס נישט גע-שעהן ?

די לבנה האָט העל און שטום, ווי דאָס פנים פון אַ טרויעריגער מוטער, בע-וויינט די געבויגענע געשטאַלט פון אַלטען. עלענד איז ער געשטאַנען און בעטראַכט גאָכאַמאָל די חורבות אַרום.

—נישט זוכה געווען,—האָט ער אבל׳דיג געשעפטשעט.

—נישט זוכה געווען,—האָבען אונטערגעחאַפט די תלמידים.

—נישט זוכה געווען,—האָט געענטפערט די לופט אַרום.

דוד בערגעלסאָן.

פ ר ע ש.

ראָבען שטעהען אויף די פעלדער,
צווישען זומפען און יבשה,
שפרינגען צווישען שוואַרצע קראָהען
מיט געפענטעט־קליינע פיסלעך,
און זיי נאָגען,
און זיי קלאָגען —
ראָבען האָבען קנאַפּ פרנסה
דאָרט אין געגענד.
פון מאָרגען־פריה ביז נאַכט
און טונקעל —
נור זיי וואַרפען ראָבען־בליקען
רעכטס, צום גרויסען שימעלדיגען זומפ,
און פערקאַרקען איהם, פערקאַרקען,
מיט אַ ביטערקייט אין קאַרקען,
מיט תרעומות פון אַנטוועהנטען קינד.
און פאַרביי, אַזוי־זיך,
גלאַט אַזוי,
אין פערוועלקטען גראָזען־גרוי,
האָט אַ וועג זיך שטיל בעהאַלטען —
שטיל געדרימעלט,
שטיל געשאָלטען,
און פערוואָקסען ליעגט אַזוי,
הערט, ווי ראָבען
נאָגען —
אַנ'אַלטער וועג
ביים זוים פון זומפ,
אַ שמאָלער וועג —
ר'פיהרט צום זומפ —
ר'וויסט, ר'וויכט:
ר'האָט פאַר קיינעם נישט קיין טרייסט.
יורט דער זומפ און יורט.
איבגעצויגען, מיט דריי עקען
נ'גאָרער וויט געבליבען שטעקען,
אין פערצויגען מיט זיין גרינעם היטעל
אין צושפרייט געלעגען מיט זיין שטח
אינ'ם הייטען קאַנט
און פערשוואונדען אינ'ם ווייטען,
שמאָלען שפעלטעל —
אינ'ם האָריזאָנט.
און געוואַכט
אַלע נאַכט,
און געשראָקען הינד אין געגענד
מיט דעם גלאַנץ
פון זיין געפרוירענער לבנה.
און פערטראַכט אַזוי געלעגען
מיט זיין בטול צו הינד'ס בילען
און מיט ווילען איינגעהערט זיך,
ווי ס'קוואַקען, אייביג קוואַקען
זיינע פרעש.
ז'אַלט דאָס קוואַקען, אַלט —
טויזענדער מיט יאָהרען!
און דער זומפ — נאָך מעהר.
זיין עקסטע ווייט
האָט ווי געפרוירען,
הימעל דאָרט
געלעקט,
געמעקט,
און נור אַ טאָרף־פאַבריק,
אַ חורבה דאָרט
אין ווייטסטער ווייט,
אין זייט
אין געבעלדיגער הויך
איהר ריעזען־קוימען
טיעף פערשטעקט.
און געבליבען אַזוי הענגען
מיט פוסטען פלאָג,
מיט שטומען קלאָג
אויף וואַנדערער אַמאָל
אין הויכע בלאָטע־שטיוועל,
אויף איסלענדער אַ פּאָר,
וואָס איינמאָל אין אַ יאָהר
געבויט האָבען זי.

און אויסגעבראַכט זיך דאָ
אויף זומפּינ־קאַלטען שויס,
און ביטער דאָ געטראָפען
און אומגליקליך אַנטלאָפען.
ווער זענען זיי געווען? —
רייכע האָלענדער?
צי דייטשען?
שטעהט די טאָרף־פאַבריק
אין וויסטען הפקר
יאָהרען־לאַנג געשלאָסען, פוסט
און הפקר,
ווי דאָס קוואַקען פון די פרעש.
דער זומפ — ער יורט;
זיין הימעל —
שימעל,
און הינד — זיי ציילען,
נאַכט־ביי־נאַכט פערנעהען זיך
מיט שאַרפען פּיסק אַקעגען זומפּינען
לבנה־גלאַנץ —
און בילען, בילען,
ווי אויף אַ דולען
קענען יעדען וויטסטען שאָרך,
קענען יעדען מינדסטען האָרך,
אויפ׳ן עקסטען אונבעלעבטען גלאַנץ.
גלייך ס׳גנב׳עט זיך דאָרט איינער
אַנ׳אונבעוואוסטער איינער,
אַ נאַכטינער אין קוסען,
אַ שרעקליכער אַזאַ!
אַ שומר אַ געניטער,
אַ בקי אין געוויטער,
אַנ׳אכזר און אַ היטער.
אַ שרעקליכער אַזאַ!
געגעהנט ער אַלץ, געגעהנט ער,
נאַכט־ביי־נאַכט אַלין געהנטער,
וואַרט ער אויס דאָ,
קוקט ער אויס דאָ,
מיט׳ן אַלטען ווילען שטומען
גרייט ער זיך זיין קומען.

יורט דער זומפ דאָרט, יורט.
ווידמען זיך די פרעש און מעהרען,
קוואַקערס שרייען און פערשווערען,
און אַנ׳אויג דאָרט איינס, אַ מאַכס,
קוקט אַהין פון אייביג־וואַך,
תמיד גילטער, תמיד אָפען —
קוקט עס אויס דאָ,
רעכענט אויס דאָ,
שפּיגעלט אָב אין תהום־שוואַרצאַפּעל
אַלץ, וואָס האָט דאָ שוין געטראָפען —
מעשיות, מעשיות זענען דאָ
פערלאָפען!
— אַ פריין דאָ, אַנ׳אַדיר,
אַ שטיק עקשן, אַ שגעון,
האָט אַהער פערטריבען
גרויסע מחנות קנעכט.
און געגראָבען דאָ, געגישטערט.
אין די טיעפע יורען־זומפּען
לאַנגע טעג און נעכט.
— אַנ׳ערד־קענער,
אַ חילד־פרעמדער,
האָט אַמאָל דאָ
שטום געבויערט,
שטום געגראָבען
און געזוכט דאָ
אַזאַ בוימאייל, אַזאַ נעפט.
— געהער יונגע,
געהער אַלטע,
מיט אויגען פרעמדע,
פער׳עקשנ׳ט־קאַלטע,
געבלאָנקעט האָבען
וואָכען־לאַנג דאָ,
מיט וויסטען אויסזעהן,
מיט ברודיג וועש.
— — — — — —
— — — — — —
אַלעס, אַלעס האָט פערשרינגען
ס׳אַלטע קוואַקען פון די פרעש.

הלל צייטלין.

דער לעבענס-וועג פֿון ש. אַנ—סקי.

I.

דער משולח.

איך האָב לאַנג געזוכט אַ וואָרט, וואָס זאָל בעצייכענען אי די זעהר רייכע, פֿיעלפֿאַרביגע, פֿיעלזייטיגע און פֿערשידענאַרטיגע טעטיגקייט פֿון ש. אַנ—סקי, אי זיינע זעהר פֿיעל גרויסע און טיעפֿע איבערלעבונגען, אי זיינע פֿיעל שאַפֿונגען אויף אַלע געביטען פֿונ'ם רוסישען און יודישען לעבען; אַ וואָרט, וואָס זאָל בעצייכענען דעם גאַנצען אַנ—סקי אָהן איבערבלייבענישען; אַ וואָרט, וואָס זאָל ווי אין אַ פֿאָקוס פֿעראייניגען אַלע קאָנטראַסטען, איבערשפּרייזען איבער אַלע געוועהנליכע מעגליכקייטען, בעווייזענדיג דאָס וואונדערבאַרע; אַ וואָרט, וואָס זאָל גלייך כאַראַקטעריזירען אי אַנ—סקי'ן דעם אינטערנאַציאָנאַליסט, אי אַנ—סקי'ן דעם נאַציאָנאַליסט, אי אַנ—סקי'ן דעם סאָציאַליסט, אי אַנ—סקי'ן דעם ציוניסט, אי אַנ—סקי'ן דעם אפּיקורס אין דער יוגענד, אי אַנ—סקי'ן דעם גענייגטען צו חסידות אויף דער עלטער, אי דעם האַרטען, מוטיגען קעמפּפֿער, אי די ווייכע, צאַרטע נאַטור, אי דעם לייב, אי דאָס קינד, אי די רעאַלע, שווערע און ביטערע ווירקליכקייט, אי די הויכע פֿאַנטאַזיע. איך האָב לאַנג געזוכט צו פֿערצייכענען דעם גאַנצען לעבענס-וועג פֿון אַנ—סקי מיט איין אויסדרוק, ביז איך האָב איהם געפֿונען ביי אַנ—סקי'ן זעלבסט אין דער יעצט זעהר פּאָפּולער-געוואָרטענער דראַמע „דער דיבוק". ווער און וואָס איז אַנ—סקי געווען? ער איז ניט געווען, ווי אייניגע, וואָס האַלטען זיך פֿאַר זיין נאָהנטע פֿריינד, האָט זיך אויסגעדריקט, „אַ שטיק דיבוק", נאָר איין און איינציגע פֿיגור אינ'ם „דיבוק". ער איז געווען נישט קיין אַנדערער, ווי ... דער „משולח".

וואָס איז דער אמת'ער מהות פֿונ'ם „משולח"? זיין העכערער, איבערערדישער מהות איז אַ פֿעראייניגונג פֿון יענעם „עמיצען אין גרויען" אין אַנדרייעוו'ס „זשיזן טשעלאָוועקאַ" מיט דעם יודישען למד-וו'ניק. ער איז אי דער פֿאַטום, אי דער שליח פֿון דער השגחה עליונה, אי דער פֿערטרויטער אין די געהיימנישען פֿון די עולמות העליונים, אי דער מאַהנער פֿון גערעכטיגקייט. ער איז דער העכסטער מוח, דער אַנזאָגער פֿונ'ם גזר-דין, דערביי אָבער אויך דער שטרענג-גערעכטער, וואָס מאָטיווירט שטענדיג פֿאַרוואָס מוז דער גזר-דין זיין אַזוי און ניט אַנדערש. ווי אַ למד-וו'ניק איז ער שטענדיג אַמאָל דאָ, אַמאָל דאָרט, שטענדיג אין דער רעכטער צייט און אין דעם רעכטען אָרט, ווען און וואו ער דאַרף ערפֿילען זיין העכערע שליחות. ער איז שטענדיג בעהאַלטען, פֿערבאָרגען. מען ווייסט קיינמאָל ניט פֿון וואַנען ער ערשיינט פּלוצלונג. ער האָט קיינמאָל נישט קיין אייגענעם „איך". ער איז שטענדיג נור אַ כּלי פֿאַר דער העכערער מאַכט. ער איז אַן אָרגאַן — פֿאַר גאָט'ס וואָרט.

דאָס איז אָבער נור דאָס העכערע מיסטישע וועזען פֿונ'ם „משולח". ער האָט אָבער דערביי אויך אַ ביין-ערדישע פֿיזיאָנאָמיע. ער איז, ביי זיין גאַנצער געטליכער

הויכגעזעצט, אויך מענטש און, אלס אזעלכער, וועהטאגט ער זעהר שטארק מיט אלע די, וואס ליידען און מוזען ליידען לויט די העכערע הימלישע געזעצען. ער ליידעט צוזאמען מיט חנא'ען, פראטעסטירט געגען דעם, וואס דער רייכער סנדר בריינוצער וויל זיך משדך זיין דוקא מיט א צווייטען גביר און וויל זיך ניט משדך זיין מיט דעם אמת'ן בעשערטען פון זיין טאכטער, פרובט זאגען סנדר'ן מוסר וועגען דעם און זעהר א שענער, רעליגיעזער פארם, ברענגענדיג א מעשה'לע פון זיין, סנדר'ס, רבי'ן. סנדר בעמערקט: „איהר ווילט מיר א שמאך טהון", און ער ענטפערט: „חס ושלום". ער וויל קיין וועהטאג און קיין שמערצען ניט אנטהון. חאטש ער איז הורבאוויט דיין, איז ער, אין דערזעלבער צייט, גאנץ מענש, פול מיט רחמנות.

אנ—סקי איז געוועזען כל ימיו די ריין-מענשליכע געשטאלט פון'ם „משולח", חאטש ניט דאס ריין-מענשליכע און די ריין-ערדישע האט זיינע ווייטע, העכערע מיסטישע שרשים אין דער אייביגקייט...

אנ—סקי איז געוועזען דער פולסטער אויסדרוק פון זיין צייט, ריכטיגער, פון די פערשיעדענסטע עפאכען פון זיין צייט. ער איז געוועזען אי דער באלקאמער תלמיד פון פיסארעוו'ן, אי, שפעטער, דער פאלקאמער תלמיד פון גליעב אוספענסקי, גאך שפעטער—פון לאווראוו'ן, נאך שפעטער—דער אויסדרוק פון דער יודישער נאציאנאלער בענקשאפט, נאך שפעטער — דער זאמלער פון יודישע פאלקס-אוצרות, נאך שפעטער—איינער פון די, וואס ווילען נעהן אין דעם דרך-עולם...

אנ—סקי איז קיינמאל ניט געוועזען איינזאם. ער איז שטענדיג געגאנגען מיט א רבים און איז שטענדיג געווען דער אויסדרוק פון אט דעם רבים, דערביי האט זיך אבער זיין פיגור אויסגעטיילט און אויסגעצייכענט פון די צעהנטויזענדער, וועלכע ער האט רעפרעזענטירט, דערמיט, וואס ער איז שטענדיג געווען דער עקסטער, דער קאנסעקווענטסטער און דער פאלקאמסטער פון זיי אלע.

פיעל, זעהר פיעל זענען אין דער יוגענד-צייט פון ש. אנ—סקי געווען אנגעשטעקט מיט פיסארעוו'ס און דאבראליובאוו'ס אידעען. פיעל, זעהר פיעל אינטעליגענטען און האלב-אינטעליגענטען האבען דאן געהאלטען אין איין טענה'ן, אז די העכסטע זאך אין דער וועלט איז די פיזישע, פראדוקטיווע ארבייט, דאך האבען זיי געשטרעבט נור צו ווערען דאקטוירים, אינזשענערען, אדוואקאטען אדער רייכע סוחרים. אנ—סקי האט אבער פון אזעלכע האלבקייטען, פשרות און אויסגעבאקטע ניטשט געוואוסט. ביי איהם איז קיינמאל ניט געווען, ווי ביי די מייסטען פון דער אינטעליגענץ, טעאריע — איינס, און פראקטיק—עפעס אנדערש. ביי איהם זענען טעאריע און פראקטיק שטענדיג געגאנגען האנד ביי האנד. איבערהויפט האט ער קיינמאל ניט געפאדערט פון'ם צווייטען דאס, וואס ער האט אליין ניט געטהון. ער האט אייך ניט געקאנט, ווי דאס רוב פון דער אינטעליגענץ, אבנארען זיך זעלבסט מיט פאלשע תירוצים, פשט'לעך און סאפיזמען.

געהענדיג גלייך זיין וועג, האט ער פיסארעוו—דאבראליובאוו'ס טעאריע פערווירקליכט איינפאך: ער איז געגאנגען און געווארען אנ'איינבינדער און א שמיד...

שפעטער, ווען ער איז דורכגעדרונגען געווארען מיט די אידעען פון די „נארא-דניקעס", האט ער ווידער ניט בענוגענט זיך, ווי פיעל אנדערע, מיט בלויזער סימפאטיע אדער, אין בעסטען פאל, מיט שרייבען אמאל א פראקלאמאציע און פערשפרייטען זי; נאר ער איז מאקע באמת „אוועק אין פאלק": געארבייט אין פאבריקען, אין שאכטען, וכדומה, אויפגעקלערט און פערשפרייט ליכט, לויט זיינע פארשטעלונגען אין יענער צייט, צווישען רוסישע פויערים, ארבייטער און „באסיאקעס"...

איז ער ווידער געווארען אנ'ס.ר., האט ער זיך איבערגעגעבען דער פערשפרייטונג פון די ס.ר.'ישע אידעען מיט-זיין גאנצען לעבען, מיט זיין גאנצער נשמה. מיט אלע

כחות, מיט אַלע חושים. ער האָט פאַר זיך זעלבסט גאָרנישט אויפגעלאָזט. אַלע פּנה דער אידעע, אַלץ צוליעב דער אידעע. און יעדען אויגענבליק האָט ער געדיענט דעם סאָ-ציאַליזם לויט דער אויפפאַסונג פון די רוסישע ס.-ר.

שפּעטער, ווען ער האָט דערשפּירט און זיך די גרויסע בענקשאַפט נאָך אַלץ, וואָס איז עכט-יודיש, ווען ער האָט דערשפּירט דעם גרויסען וועה פון זיין אייגען יודיש פאָלק, ווען ער האָט זיך אומגעקעהרט צו זיין פאָלק באמת ובתמים, האָט ער זיך ווידער ניט בענוגענט, ווי עס בענוגענען זיך פיעל אַנדערע, מיט בלויזער סימפּאַטיע און בלויז סענטימענטען, עס האָט איהם אויך ניט צופרידענגעשטעלט די בלויזע ליטעראַרישע טעטיגקייט אינ'ם זין פון זאַמלען און אויפשטעלען אַלץ, וואָס יודיש, נור ער איז ווידער „אַוועק אין פאָלק". אַזוי ווי ער איז פריהער אַוועק אין רוסישען פאָלק, אַזוי איז ער יעצט אַוועק אין יודישען פאָלק. מיט דערזעלבער ענערגיע, מיט דעמזעלבען יוגענד - פייער, מיט דערזעלבער מסירות-נפש, ווי ער איז אַמאָל געגאַנגען פון דאָרף צו דאָרף צו אויפקלערען דעם רוסישען פויער, אַזוי איז ער יעצט געגאַנגען פון שטעדטיל צו שטעדטיל און האָט געזאַמעלט און געקליבען, וואָס אַנ'אַלטען, זעלטענעם פּרוכת, וואָס אַ מענטעלע, וואָס אַ מזוזה, וואָס אַ מגילה, וואָס אַ קמיע, וואָס אַ זעלטען ספר, וואָס אַ זעלטען כתב-יד, וואָס אַ זעלטענע אַלטע „עטרה", וואָס אַנ'אַלטען קינסטלערישען „מזרח", וואָס אַ פאָלקס-ליעדעל, וואָס אַ פאָלקס-מעשה'לע, וואָס אַ פאָלקס-ווערטעל, וואָס אַ בעזונדער רעדענס-אַרט, וואָס אַ פּער-נעסען היסטאָרישע געשעהענישׁ, אַלטע פּנקסים, בלעטלעך פון אַלטע פּנקסים, פאַמיליען-כראָניקעס, געשילדערט פון שטעדטליך, וכדומה, וכדומה.

אַנ-סקי האָט זיך אָבער אויף דעם אויך ניט אָבגעשטעלט. ער איז ניט געבליבען דער בלויזער זאַמלער, פאָלקס-מענש און פאָלקלאָריסט. איז ער אַוועק אין פאָלק, איז ער געוואָרען מיט'ן פאָלק איינס, איז ער דורכגענומען און דורכגעדרונגען געוואָרען מיט זיין, דעם פאָלק'ס, גייסט, האָט ער פעראייניגט, צוזאַמענגעשמאָלצען און צונויפגעגאָסען זיין אייגענע נשמה מיט דער נשמה פון פאָלק. ער האָט שוין ניט געקאָנט האָבען, ווי פיעל אַנדערע אַזעלכע זאַמלער און פאָלקס-מענשען, אַנ'אייגענעם „איך" מיט אַנ'אייגענעם אָרט לעבען, נאָר זיין אייגען „איך" איז איינגעבראָכט געוואָרען אַלס קרבן אויף דעם מזבח פונ'ם פ אָ ל ק' ס „איך", און זיין אייגען אָרט'לעבען איז געוואָרען דאָס אָרט-לעבען פון פאָלק. דאָ הויבט ער אונז אָן צו דערציילען זיינע חסיד'ישע מעשה'לעך מיט דער עכטער תמימות פון אַ פאָלקס-קינד און שטעלט זיך אַוועק אויף דער שוועל פון „צוויי וועלטען"...

II.

רוכא.

אַ קליין פראַגמענט פון די „צוויי וועלטען":

„ר ע ה. מ ש ו ל ח: ציט קלויבען זיך אין וועג.

מ א י ר: וואָס איילט איהר?

ד ע ר מ ש ו ל ח: איך בין דאָך אַ משולח. פריצים שיקען דורך מיר אייגענע צום אַנדערען ווילטונגע ידיעות, זעלטענע חפצים. דאַרף איך זיך איילען. די ציט איז ניט מיינע.

מ א י ר: איהר וואָלט דאָך וואַרטען ביז עס וועט אָנהויבען טאָגען.

ד ע ר מ ש ו ל ח: ביז טאָגען איז נאָך לאַנג און מיין וועג איז לאַנג. אַרום האַלבע

1 נאַכט וועל איך אַרויסגעהן.

מאיר: דרויסען איז שטאק־פינסטער.

דער משולח: מיט מיין לאמטערן וועל איך נישט פערבלאנדזשען" (דער „דבוק‘, ערשטער אקט, ז' 27).

יעדער מענש איז אייגענטליך אזא משולח. יעדער מענש איז אראבגעשיקט געווארען פון'ם אלערהעכסטען ווילען צו טהון עפעס און צו שאפען עפעס אויף דער וועלט. יעדער מענש ווערט ארויסגעשיקט פון איין עולם צום צווייטען עולם מיט „וויכטיגע ידיעות און זעלטענע חפצים“, נישט מעהר, דאס מענשען פערגעסען שטענדיג אן זייערע שליחות'ן, פערטהוען זיך און פערנעהמען זיך אויף דער וועלט מיט אלערליי נארישקייטען. עס טרעפט זעהר אפט, אז די מענשען פערגעסען אין דעם משך פון זייער גאנצען ערדישען לעבען אן זייערע העכערע שליחות'ן און זיי קעהרען זיך אום דערנאכער צו דעם, וואס האט זיי געשיקט, מיט לעדיגע הענד. אנ—סקי האט אבער, אלע מאל געפיהלט, אז ער מוז כדבעי און עהרליך ערפילען זיינע שליחות'ן.

„דרויסען איז שטאק פינסטער“. אנ—סקי מיינט אבער, אז „מען מוז זיך קלויבען אין וועג ארייין“. ער נעהמט דאס גאנצע לעבען אין א פינסטערער נאכט. בלאנדזשעט ארום צווישען פיעל און פערשיעדענסטע פויערים, פאבריק־ארבייטער און „באסיאקעס“, פארטיי־טהוער און פאליטיקער, אגיטאטארען און רעוואלוציאנערען, ביז ער געפינט ענדליך זיין **אייגענע** שליחות, יענע שליחות, וואס ווערט אויסגעדריקט אינ'ם אויסגעצייכענטען חסיד'ישען מעשה'לע זיינעם: „תשובה, תפלה וצדקה“ און אין דער „תורה“ פונ'ם רבי ר' עזריאל מיראפאלער (אינ'ם דריטען אקט פונ'ם „דבוק“ ז' 53), אז „יעדער ארט, וואו א מענש הויבט פון איהם אויף דעם בליק צום הימעל, איז קדשי־קדשים, יעדער מענש, וואס גאט האט בעשאפען בצלמו ובדמותו, איז א כהן גדול, יעדער טאג פון א מענשענ'ס לעבען איז יום־כפור און יעדעס ווארט, וואס א מענש רעדט אויס מיט תמימות, איז א שם הויה“...

פיעל האבען ארומגעבלאנדזשעט אזוי ווי אנ—סקי און זיי האבען דעם ריכטיגען וועג נישט געפונען. פארוואס? ווייל „דרויסען איז געווען שטאק־פינסטער“ און זיי האבען נישט געהאט קיין לאמטערן אין האנד. אנ—סקי האט אבער וועגען זיך געקאנט זאגען ווי דער „משולח“ פון זיין דראמע: „מיט מיין לאמטערן וועל איך נישט פערבלאנדזשען“...

דער „לאמטערן“ פון ש. אנ—סקי איז געווען זיין טיעף־הארציגע און שטארק־טעטיגע ליעבע צו מענשען, זיין שטארק יודיש יושר־געפיהל און בעזונדער הויש פאר'ן אמת. האבענדיג אזא „לאמטערן“ אין האנד, קאן מען איבעראל ארומבלאנדזשען, וועלענדיג וואס מעהר גוטס טהון, איבעראל זוכען דעם אמת און ענדליך געפינען דעם עיקר — דעם קדשי־קדשים פון דער אייגענער נשמה און פון דער פאלקס־נשמה...

אנ—סקי האט פיעל **געבלאנדזשעט**; ער האט אבער ניט **פערבלאנדזשעט**. ער האט ענדליך דאס זייניגע **געפונען**...

אין זיין בלאנדזשען אין פערשיעדענע פינסטערע ערטער, אין זיין וועלען אריינטראגען ליכט דארט, אין זיין הויכע, פייער ליעבע צו מענשען, אין זיין בעזונדער שטעל און האלטען־זיך איז ער זעהר עהנליך געווען צו לוקא אין מאקסים גארקי'ס „נא דניע“ (אין אבגרונט). לוקא קומט אריין אין דער „נאצשלעזשקע“ פון די „באסיאקעס“, לעבט זיך איין מיט יעדען איינציגען דארט, ווערט דארט ניט נור אנ'**אייגענער** מענש, נאר אויך דער נאהנטסטער מענש. יעדער געפאלענער מענש פון דער „נאצשלעזשקע“ זעהט אין איהם א ברודער און א פאטער. יעדער פערטרויט איהם דעם גרויסען צער פון זיין לעבען. לוקא הערט יעדען אויס, גיט יעדען עצות, בעמיהט זיך מיט אלע כחות יעדען איינציגען אויפצוהייבען, אויפמונטערן, אבפרישען, יונג־מאכען,

בענקטע. איבערהויפט געהט עס איהם אין דעם צו אומקעהרען יעדען איינציגען פון די געפאלענע זיין גלויבען אין זיך. ער האלט אונטער אין איינגע געפאלענע פערזאנען זאגאר א געוויכע איליוזיע, ווען ער דענקט, אז אט די אילוזיע וועט זיי דערהויבען, אויסאיידלען און מאכען צוריק פאר מענשען. לוקא איז אומעטום א נעווינשטער און אנ'איינגענער; אין דערהעלבער צייט איז ער אבער אויך דורכאויס א פרעמדער און א זייטיגער. ער פאלט ארויין אין דער „נאצשלעזשקע“, קיינער ווייסט ניט פון וואנען; פערשווינדט אויך גלייך, ווען ער האט שוין דארט גארנישט וואס צו טהון...

אנ—סקי איז אויך אזוי אומעטום געווען אנ'איינגענער, א נאהענטסטער, א ליעבסטער, א מענש, וואס ברענגט מיט זיך שטענדיג פרייד, טרייסט און ליעבע. אין דערזעלבער צייט איז ער אבער שטענדיג געווען א זייטיגער. ער האט געהאט זיין אמת, מעלכען ער האט פריהער צוגעטראגען די ישיבה-בחורים אין זיין שטעדטיל ליאזשני, שפעטער — אין פערשידענסטע משכילים-קרייזלער, דאן, שפעטער — צווישען ארבייטער, נאך שפעטער — צווישען פויערים, ווייטער — אין די שאכטען פון יעקאטערינאסלאווער גובערניע, נאך ווייטער — אין די פאבריקען פון פאריז, וכדומה, ביז ער איז ענדליך דערגאנגען, אז זיין אמת איז אויך מעהר ניט ווי זעהר א קלייננער טייל אדער זאגאר א שוואכער אבשיין פון יענעם גרויסען, הייליגען אמת, וואס ס'טראגט אין זיך דאס פאלק ישראל...

ער האט געזוכט אט דעם אמת אין דעם שטויב פון די שמות. ער האט איהם נעפונען דארט. ער האט איהם אינערליך געלעבט, חאטש עס האט איהם געפעהלט דער מוטה, אויך אויסערליך צו לעבען אינגאנצען לויט יענעם אמת...

III.

פון סאציאליזם צום פאלקסטום,
און פון פאלקסטום – צום גלויבען.

ד"ר חיים זשיטלאווסקי, אנ—סקי'ס „פריינד און חבר פון גאנצען לעבען“, דערצעהלט אין זיינע עראינערונגען וועגען זיין הבר און זיך, אז דער חדר האט זיי ביידען און דער יוגענד קיין גוטס נישט געגעבען, ווייל אין איהם האט מען נור געשארפט זייערע מוחות, אבער ניט געבילדעט און געאיידעלט זייערע הערצער. זיי האבען געדאוונט און מען האט זיי נישט ערקלערט דעם זין פון'ם דאווענען און נישט ענטפלעקט די שענקייט פון די תפלות. מען האט קיינמאל ניט גערעדט וועגען דעם העכערן זין פון רעליגיע. מען האט קיינמאל ניט אנגעוויזען אויף דער עטישער זייט פון רעליגיע. מען האט קיינמאל ניט ענטפלעקט, אזוי צו זאגען, דעם מאור שביהדות. עס איז אליין געווען טרוקענע פראזע, אבער ניט אויך קיין האהר פאעזיע. אנדערע. קלאגט זיך ד"ר זשיטלאווסקי, האבען ארויסגעטראגען זעהר וואריעמע, ליכטיגע עראינערונגען פון'ם חדר; מיר קאנען עטוואס אזעלכעס וועגען זיך ניט דערצעהלען. אנדערע האבען בעזונדערע סענטימענטען צום חדר, מיר — נישט.

דערמיט וויל ד"ר זשיטלאווסקי פערענטפערן זיך און זיין חבר, פארוואס זיי האבען אזוי ליכט פערלאזט איין זייער יוגענד די יודישע גאס, ארויסגעקליבענדיג זיך, אזוי צו זאגען, מיט האק און פאק אויף דער גוי'אישער גאס, אבגעבענדיג זיך מיט אלע חושים, געדאנקען און געפיהלען די אידעאלען פון דער ראדיקאלסטער רוסישער אינטעליגענץ.

זעו ד"ר זשיטלאווסקי רעדט וועגען זיין איינגענער בעציהונג צום חדר, מיזען מיר איהם גלויבען. ווען ער רעדט אבער וועגען אנ—סקי'ס בעציהונג צום חדר, שטימט מיר,

איז ער האט א טעות. אנ—סקי האט יא געהאט שטארקע סענטימענטען צום חדר, און וועלכען ער האט געלערנט, ווי צו דער גאנצער סביבה, אין וועלכער ער האט פערבראכט זיין יוגענד. אז אנ—סקי האט ניט ארויסגעטראגען פון זיין חדר בלויז טרוקענע פראזע, בעווייזט חאטש דער פאקט, וואס ד"ר זשיטלאווסקי דערצעהלט אלייז, אז ער, אנ—סקי, מיט זיינע חדר-חברים פלעגען פיהרען מלחמות מיט די „פלשתים", ד. ה. מיט די ארומיגע נישט-יודישע יונגלעך, וואס פלעגען זיי בעפאלען, און אנ—סקי איז, דוכט זיך, געווען עפיס א מין קאמאנדיר — „שר-צבא"—אלץ לויט'ן מוסטער פון די ספורים פון שופטים און שמואל, וואס מען האט געלערנט... דערביי פלעגט אנ—סקי גויען פערשיעדענע יונגעלשע בנינים לויט'ן מוסטער פון א משכן, א בית-המקדש וכדומה. מען האט אלזא אנ—סקי'ן אין חדר ניט נור „דעם מוח געשארפט", נאר געגעבען שפייז אויך פאר'ן געמיט און פאר דער פאנטאזיע...

„חער עס וויל דעם דיכטער פערשטעהן, זאל אין דעם דיכטערס לאנד געהן". איך קען אויסגעצייכענט דאס „לאנד פונ'ם דיכטער". איך קען די סביבה, אין וועלכער אנ—סקי איז געבוירען געווארען און האט זיינע יונגע יאהרען פערבראכט. חאטש איך בין אין חיטעבסק, וואו אנ—סקי איז געבוירען געווארען, קיינמאל נישט געווען, קען איך דאך פיעל שטעדט און שטעדטליך ארום חיטעבסק, און קען אויך פערשיעדענע מענשען פונ'ם חיטעבסקער אלטען דור. איך קען איבערהויפט די חב"ד'ער חסידים וואס זענען געווען די רביים און די ערציהער פון שלמה זלמן (ווי אנ—סקי האט געהייסען לויט זיין יודישען נאמען), ווייל איך האב אליין אויך פערבראכט מיין גאנצע יוגענד, און ניט נור מיין יוגענד, נאר אויך פיעל פון מיינע עלטערע יאהרען צווישען די דערמאהנטע חסידים. איך קאן דעריבער פעסטשטעלען, אז ס'איז אונמעגליך אז אין דער וועלט. אז אזא חסיד'ישע סביבה זאל ניט איבערלאזען א הויכע מאראלישע השפעה אויף א מענשען, ובפרט אויף אזא בעגאבטער און עמפפינדליכער נאטור ווי ש. אנ—סקי. און פיעל ערצעהלונגען פון ש. אנ—סקי פיהלט זיך א בעזונדערס שטארקע בענקשאפט, ניט נור נאך דער גאנצער סביבה פון זיינע יונגענד-יאהרען, נאר אויך צום חדר, אין וועלכען ער האט געלערנט, און צו די מלמדים, וואס האבען איהם געלערנט.

אמת, אז דער איבערגאנג פון ש. אנ—סקי פון דער יודישער גאס צו דער ניט-יודישער גאס איז געווען א צו-שארפער, כמעט א פלוצלונגער. א פראצעס, וואס האט געדויערט ביי א ייל נאטירליך פיעל יאהרען און איז דאך ניט פערענדיגט געווארען, ווייל ייל נאטירליך איז דאך פאקטיש געבליבען דורכאויס אין דער יודישער גאס; א פראצעס, וואס האט געדויערט ביי משה ליב ליליענבלום כמעט צעהנדליגער יאהרען, און ווען ער איז שוין, דוכט זיך, פערענדיגט געווארען, איז ער געבליבען נור אין מחשבה און ניט אין מעשה, אין אין מחשבה האט ער אויך ניט לאנג געדויערט, ווייל באלד האט ער גענומען צוריקטרעטען און איז ארויס פאר דעם רעכט-געווארענעם פאלעסטינוס,—האט איהם ש. אנ—סקי דורכגעמאכט אין א משך פון א יאהר, צוויי. אין יאהר 1880, ווען ער איז אלט געווען 17 יאהר, ווערט ער א משכיל; אין יאהר 1881 ווערט ער שוין א „פערברענטער אפיקורס" און אין יאהר 1883 הויבט זיך שוין אן זיין „געהן אין פאלק", ד. ה. צום רוסישען פויער און ארבייטער, וואס דאס הייסט אויך דאס פיעלע דערווייטערן-זיך פון די יודישע מאסען. און אויב אין 1881 שרייבט ער נאך אויף יודיש זיין ווערק „די געשיכטע פון א פאמיליע", וועלכע ווערט דורך אנ'אנדערן איבערגעזעצט אין רוסיש און ווערט געדרוקט אין „וואסחאד" אין יאהר 1884, הויבט אן אנ—סקי, נאכדעם ווי ער באגינט אן נעהן צום רוסישען „פאלק", צו שרייבען אליין רוסיש און פון עכטען רוסישען לעבען, פון פויערים-און ארבייטער-לעבען. אין 1888 ווערט ער שוין א בולשטענדיגער תלמיד פון גליעב אוספענסקי און עס

מיִלט איחם פון די געבוירענע רוסישע „נאראדניקעס“ אבסאלוט גארנישט אב...

דער שארפער און עקסטער איבערגאנג עיקלערט זיך אבער גארניט, ווי מען קאן מיינען און ווי ד"ר זשיטלאווסקי איז אויך געניגט צו קלערן, מיט דעם, וואס די יודישע סביבה האט געהאט א צו-שוואכע השפעה אויף אנ—סקי'ן און זיינע יונגע יאהרען, נאר אויסשליסליך מיט דער שטאַרקער לייִדענשאפטליכקייט, עקסטער קאנסעקווענטקייט און עקסטען אידעאליזם פון זיין נאטור. עקסטער אידעאליזם? ווי אזוי קאן דער עקסטער אידעאליזם דערווייטערן א יודען פון זיין יודישער סביבה? און ווי אזוי האט גראד דער עקסטער אידעאליזם געפיהרט אנ—סקי'ן צום מאטעריאליזם פון ביכנער, קארל פאגט און מאלעשאט און צום מאטעריאליזם-רעאליזם פון פיסארעוו און דאבראליובאוו? — דאס, וואס ס'איז היינט שווער צו פערשטעהן און כמעט אונבעגרייפליך, איז אין די 70-ער און 80-ער יאהרען פון'ם פערגאנגענעם יאהרהונדערט געווען א נאטירליכע זאך. דער פילאזאפיש-וויסענשאפטליכער מאטעריאליזם איז דאן געווען איינפאך א זאך פון ג ל ו י ב ע ן. עס איז דאן געווען א ר ע ל י ג י ע פון ע ק ס ט ע ר אפיקורסות. פיעל מענשען האבען דאן געגלויבט, אז אלע קרענק, צרות און אומגליקען פון דער מענשהייט שטאמען נור פון „איינרעדענישען“ און „פאראורטהיילען“. ווען די מענשהייט וועט אפ פון די „איינרעדענישען“ און „פאראורטהיילען“ בעפרייט ווערען, וועט זי ממילא פון אלע קרענק געזונט ווערען און פון אלע צרות און אומגליקען בעפרייט ווערען. און וואס האט דאן געהייסען „איינרעדענישען“ און „פאראורטהיילען“? אלע גייסטיגע ווערטהען פון דער מענשליכער געשיכטע, אלע גרויסע און הייליגע אידעאלען, אלע בעסטע, שענסטע און איידעלסטע שטרעבונגען. און צו וואס האט מען דאן געשטרעבט? צו מאכען פון דער גאנצער וועלט איין גרויס ארבייטס-הויז, וואו אלע זאלען נור פיזיש ארבייטען און וואו די גרעסטע שטרעבונג זאל זיין זאט און נארהאפט אבצועסען, כדי צו האבען כח ווייטער צו ארבייטען... מען האט געזעהן אין אט דער „פעראיינפאכונג“ פון דער מענשהייט דאס גרעסטע גליק. און וואס טהוט מען דען ניט צוליעב דעם גליק פון דער מענשהייט? מיט דעמזעלבען פייער, וואס די חב"ד'ער חסידים האבען פערשפרייט חסידות און יראת-שמים, האט דערינבער דער יונגער ראפאפארט פערשפרייט מאטעריאליזם און געזעלשאפטליכען רעאליזם. זיי ווילען גליקליך מאכען די וועלט דורך רוחניות און ער האט זי געוואלט גליקליך מאכען דורך גשמיות..

ווען אנ—סקי וואלט געוועזט זיין, ווי פיעל אנדערע יודישע אינטעליגענטען, א בלויזער טעארעטיקער אדער א בלויזער פאליטיקער און פארטיי-אגיטאטאר, וואלט ער אפשר געבליבען ביי יענע טעותים, פערטיפטקייטען און פערדרעהטקייטען, וואס מ'האט דוקא אנגעגעבען אלס רעאליזם און ווירקליכקייט. אזוי ווי די טעטיגע ליעבע האט אבער געטריבען אנ—סקי'ן אין דארף אריין און אין פאבריק, אין שטענדיגער בעוועגונג, שטענדיגען אנטקעגען-זיך מיט אלערליי מעגליכסטע טיפען פון מענשען, פעראייניגען זיך מיט זיי און צוזאמענלעבען, איז ער ביסלעכווייז, ביסלעכווייז בעפרייט געווארען פון יענעם ענגען [illegible], אין וועלכען ער האט געלעבט בעת זיין ערשטער אפיקורסות-עפאכע. גליעב אוספענסקי — דאס איז שוין א גרויסער שריט פאראויס. פון א טשערנישעווסקי'ס „טשטא דיעלאט“ ביז די טיעפע נשמה-ערציעהלונגען פון א גליעב אוספענסקי איז דא זעהר א גרויסער מהלך, חאטש גליעב אוספענסקי האט אויך ניט אנגעהערט, ניט צו קיין אידעאליסטיש-מעטאפיזישער שולע, ניט צו קיין ריין-עסטעטישער שולע, און א פשיטא-שוין, אז ער האט נישט אנגעהערט צו קיין רעליגיעז-פאטריאטישער שולע. ער האט אנגעהערט צו די „נאראדניקעס“. צווישען איין „נאראדניק“ צום צווייטען איז אבער אויך דא א גרויסער אונטערשיעד.

זלאַטאָוראַטסקי, למשל, איז געווען אַ „נאַראָדניק“ און גליעב אוספּענסקי איז געווען אַ „נאַראָדניק“. וואָס פאַר אַ שייכות האָבּען זיי אָבּער איינער צום צווייטען? אוספּענסקי פערנעהמט גאָר אַ בּעזונדער אָרט צווישען די „נאַראָדניקעס“. ער אידעאַליזירט לגמרי נים דעם פּויער, וועלכען ער מאָהלט. אדרבּה! ער מאָהלט די נעגאַטיווע זייטען פונ'ם פּויער און פונ'ם פּויערישען לעבּען פיעל שאַרפער, בּייזער און בּעסענדער, ווי די שרייבּער ני ט-„נאַראָדניקעס“. ער קוקט אָבּער אַריין אין דער נשמה פונ'ם פּויערשען יחיד, ווי אין דער נשמה פון די פּיעדישע מאַסען. „דער מענש מיט די אויפגעעפענטע נערווען“, ווי מען האָט אוספּענסקי'ן אָנגערופען, האָט אויפגענומען אַזעלכע פאַרבּען, וואָס קיינער זעהט זיי ניט, און אַזעלכע מענער, וואָס קיינער הערט זיי נישט.

דאָס, וואָס אַן—סקי האָט זיך געפונען אַ היבּשע צייט אונטער דער דירעקטער און אינדירעקטער השפּעה פון גליעב אוספּענסקי, וואָס כ'האָט איהם בּעוועגט און געשטויסען צו שאַפען אַזעלכע זאַכען, ווי פריהער „אין שענק“ (1883—1886) און אין „פּריצ'ישע הויף“ (1886), און שפּעטער אַזעלכע זאַכען ווי „איך ניט ער ערד“ (1889) און „מאָרגעס“ (1892), האָט איהם אַ סך נעהנטער געמאַכט צו דער איינגעטליכער ערפילונג פון זיין לעבּענס-אויפגאַבּע: זאַמלען יודישע פאָלקס-אוצרות און פּעראייניגען זיך מיט דער יודישער פאָלקס-נשמה. גליעב אוספּענסקי האָט איהם געלערנט אַריינצוקוקען אין דער רוסישער פאָלקס-נשמה, דורכדעם האָט ער בּעקומען די רגילות אַריינצוקוקען בּכלל אין דער נשמה פון זאַכען, דורכדעם האָט ער איבּערגעאַנדערען אין זיך דעם אויסערליכען, אויבּערפלעכליכען רעאַליזם, דורכדעם איז פאַר איהם אויפגעעפענט געוואָרען אַ מהודעל אין דער גייסטיגער וועלט און דורכדעם איז ער שוין פאַרבּערייטעט געווען, אַז ווען עס וועט קומען די ריכטיגע צייט, ווען ער וועט רייף ווערען דערצו, וועט ער דערזעהן און דערשפּירען די נשמה פון זיין אייגען, יודיש פאָלק.

דער גורל פון זיין גאַנצען לעבּען, זיין פייערדיגער טעמפּעראַמענט, זיין אייפער, זיין דראַנג צו טעטיגקייט וואַרפען איהם אַריין אין קעסעל פון דער רוסישער רעוואָלוציע. ער ווערט איינער פון די טעטיגסטע רוסישע סאָציאַליסטען-רעוואָלוציאָנערען. דאָ איז ווידער אַנגעצייכענט געוואָרען די שאַרפע לאָגיע פון אַן—סקי'ס לעבּענס-וועג. ער בּעראייניגט זיך נישט מיט די סאָציאַל-דעמאָקראַטען, בּיי וועמען אַלץ איז אין פּלוג אַזוי „קלאָר“, אַזוי גלאַט און קיילעכדיג, אַזוי „שטרענג אָבּיעקטיוו“ און „שטרענג וויסענשאַפטליך“. קענטיג, אַז דער „היסטאָרישער מאַטעריאַליזם“, בּיי וועלכען די סאָציאַל-דעמאָקראַטיע האַלט זיך אַזוי איינגעשפּאַרט, האָט איהם, דעם געוועזענעם אנהענגער פון מאַטעריאַליזם, יעצט לגמרי נישט צוגעצויגען. די מעריטעס פון די ס.-ר., ווי אויך זייער קאָכיגע טעטיגקייט, האָבּען געגעבּען מעהר שפּייז אי פאַר זיין אמת-זוכענדער נשמה, אי פאַר דער לייַדענשאַפטליכקייט און אַקטיוויטעט פון זיין כאַראַקטער. האָמיר די ס.-ר. האָבּען אויך נישט געוואָלט אָנערקענען דעם ריינעם, פילאָזאָפישען אידעאַליזם דאָך זענען זיי פּועל נעהנטער געווען אי צום אידעאַליזם, אי בּכלל צו יעדער גייסטיגקייט ווי די סאָציאַל-דעמאָקראַטיע.

פון די יאָהרען 1905 און 1906 הויבּט זיך צו דער „דרך תשובה“ פון ש. אַן—סקי. ער הויבּט-אָן צו שרייבּען און צו דרוקען פּועל און פערשיעדענע יודישע ווערק, הויבּט-אָן צו נעהמען אַנטייל אין אַלע יודישע ענינים, הויבּט זיך אָן אָבּצוגעבּען מיט יודישען פאָלקלאָר וכדומה, האָטש אויסערליך בּלייבּט ער אינגאַנצען דערזעלבּער ס.-ר. וואָס געווען.

מיט וואָס ערקלערט זיך אָט דער „דרך התשובה“? אַן—סקי, וועלכער איז אַלע מאָל געווען אַזוי אָפענהערציג און האָט ליעב געהאַט דערציילען וועגען אַלע אויסערליכקייטען פון זיין לעבּען, האָט, קענטיג, נישט ליעב געהאַט צו עפענען פאַר'ן צווייטען זיין

אינגערליכע וועלט און שטאַרקע איבערלעבונגען. דערביַיער זעה איך, אַז מענשען, וואס זענען געשטאַנען אין די לעצטע יאהרען נאהענט צו אַנ—סקי'ן, דערצעהלען און ערקלערען גאנץ אנדערש אנ—סקי'ס איבערגאַנג צום עכטען יודישען פאלקסטום. אזוי האט ש. ראזענפעלד ערקלערט (אין זיינע ארטיקלען, וואס ער האט פערעפענטליכט באַלד נאך אנ—סקי'ס טויט) די ערוואכונג פון אַנ—סקי'ס יודיש-נאַציאנאלע געפיהלען דורך זיין, אנ—סקי'ס, התקרבות צו די ציוניסטיש-סטודענטישע קרייזען אין בערן אין יאהר 1904 און בעזונדערס אין די רעוואלוציע-און פאגראם-יאהרען 1905 און 1906. ה' זלמן רייזען גיט אבער איבער פרטים פון אַנ—סקי'ס התקרבות צום יודישען פאלקסטום נאך פון יאהר 1901. נעמליך: דאן האט זיך אנ—סקי בעקענט מיט דער יובילעאום-אויסגאבע פון פרץ'ס ווערק, וועלכע האבען אויף איהם געמאכט אַן אומגעהויערען איינדרוק (די זאמעל-ביכלער „לעבען“ VII—VIII ז' 50). „עס קומט-אָן — שרייבט וויַיטער ה' רייזען — דאס יאהר 1905. צוזאַמען מיט דער מעכטיג-אויפגעשטאַנענער כוואַליע פון דער רעוואלוציע הויבען זיך אן בלוטיגע יודישע פאגראמען. אויף אנ—סקי'ן מאַכען זיי א שטארקען רושם. דאס נאַציאנאלע געפיהל, וואס האט אלע מאל געדרימעלט אין זיין ברוסט, ענטפלעקט זיך אלץ אפענער. ער הויבט זיך אן אלץ מעהר צו אינטערעסירען מיט דעם נאַציאנאל-יודישען פּראבלעם, און ווען נאכאן, דער בעריהמטער פראוואסלאווער גלח, וועלכער ווילט דאן אין זשענעווא, רופט-צונויף, דורך אנ—סקי'ס פערמיטלונג, א קאנפערענץ פון פארשטעהער פון אַלע רעוואלוציאנערע פארטייען און ארגאניזאציעס, כדי זיך צונויפרוידען וועגען א נייער רעוואלוציאנערער ארויסטרעטונג נאך דעם דורכפאל פון 9-טען יאנואר, -- איז אנ—סקי דער איינציגער אויף דער דאזיגער קאנפערענץ (דער פארשטעהער פון „בונד“ האט פערלאזט די קאנפערענץ צוזאמען מיט די פארשטעהער פון אלע כאציאל-דעמאקראטישע ארגאניזאציעס), וואס איז ארויסגעטרעטען מיט א פארטראג וועגען דער יודישער נאַציאנאלער אויטאנאמיע און מיט א פארשלאג, אז די קאנפערענץ זאל וועגען דעם ארויסטראגען א ספּעציעלע רעזאלוציע“ (דארט ז' 51). וועגען דעם האט אַנ—סקי אליין אויך דערצעהלט אין זיין פעליעטאן וועגען גאפאנ'ען, וואס איז געווען געדרוקט אין „מאמענט“. עס ווערט דארט אויך דערצעהלט וועגען די בעמיהונגען פון אנ—סקי'ן צו ווירקען אויף גאפאנ'ען, ער זאל אויפשרייבען א בראשורע געגען די פאגראמען, און די בעמיהונגען האבען צו גארנישט געבראכט. הכלל: לויט די ערצעהלונגען פון די ה"ה ראזענפעלד און רייזען, ווי מיללוויין אויך פון אנ—סקי'ס דערמאהנטען פעליעטאן, האבען די גרויזאמע אויסערליכע געשעהענישען, די פאגראמען, געווירקט אויף זיין אינגערליכער וועלט, אויף די געענדערטע בעציהונג פונ'ם געוועזענעם רוסישען „נאראדניק“ צו ווערען א ריין-יודישער פאלקס-מענש.

גאַנץ אנדערש דערצעהלט ה' ע. ל. ציפּראן וועגען אנ—סקי'ס בעציהונג צו די פאגראמען און וועגען זייער ווירקונג אויף איהם. אַנ—סקי האט איהם אמאל אזוי געזאגט: „די פאגראמען האבען אויף מיר געמאכט א רושם, אבער נישט אין דעם זין, וואס איהר האט געמיינט. פער'שכור'טע צאריסטישע מיניסטארען האבען אנגערייצט א מאַבוּל ווילדע חיות אנצופאלען אויף אונשולדיגע מענשען און צו באדען זיך אין זייער בלוט. מה וואס דארף זיין דער פועל-יוצא דערפון? דער פועל יוצא דערפון דארף זיין, אז די מענשהייט דארף אנגעהמען די נעהעריגע מיטלען, די דאזיגע מיניסטארען מיט זייער רעזשים צו בעזייטיגען. וואס פאר א סמיכות-הפרשה האט דאס אבער ספּעציעל מיט יודען און מיט יודישקייט? אט אזוי איז דעמאלט געווען מיין לאגיק.

„ווען איך האלט שוין דערביי — האט אנ—סקי פארטגעזעצט זיין געשפרעך — וועל איך אייך נאך עפּיס דערצעהלען. נאך יענע יודישע שחיטות איז א טייל פון דער דעמאלדיגער יודישער פרעסע אנגעפאלען מיט גרויס פערביטערונג אויף בעדעס'ן,

װעלכער זאל זיך האבען אויסגעדריקט אויף אנ'עפענטליכער פערזאמלונג, אז „דאס יודישע בלוט איז בוימאייל אויף די רעדער פון דער רעוואלוציע". און פריוואטע שמועסען האב איך מערעס'ן גאנץ היים פערטיידיגט. איך האב געפרעגט: מיט וואס האט מעדעם אזוי „חוטא בעגל" געווען, ווען ער האט ארויסגעזאגט דעם געדאנק, אז דאס אומזיסט פערגאסענע יודישע בלוט וועט נאך פיעל שטארקער מאכען די רוסישע רעוואלוציע?" (דארט ז' 37).

דאס זאל אלזא בעדייטען, אז די פאגראמען, ווי אלע אנדערע עהנליכע אויסערליכע געשעהענישען, האבען גארנישט געווירקט אויף צו ענדערן די פסיכיק פון ש. אנ—סקי. ווי אזוי זשע איז אבער פארט פארגעקומען דער אינערליכער איבערברוך אין אנ—סקי'ס לעבען? דערויף ווייסט אונז ה' ש. ל. צינזבורג צו דערציילען זעהר אנ'אינטערעסאנטע עפיזאד אין אנ—סקי'ס לעבען, וואס געהער איינגענטליך צו די שפעטערע יאהרען, דאך בעלייבט ער דעם גאנצען „דרך-תשובה" פון ש. אנ—סקי:

„בשעת מען האט מיר ערלויבט צו קומען קיין רוסלאנד — האט אמאל אנ—סקי דערציילט וועגען זיך — האב איך מיר געלאזט פאהרען גלייך אהין, וואו קיין יודען'ס פוס טאר זיך נישט בעווייזען: קיין פעטערבורג. איך האב מיך דעמאלט אונטערוועגס אבגעשטעלט אויף א פאר טעג אין ווילנא. איך געדענק שוין היינט נישט, ווי אזוי, צי אליין, צי מיט נאך עמיצען, בין איך אריין, אדער מען האט מיך אריינגעפיהרט, אין גאון'ס קלויז. דאס איז געווען א זומער-טאג פארנאכט „פון מנחה למעריב". הארט ביים אריינגאנג זענען ארום א גרויסען טיש געזעסען א פאר מנינים יודען בעלי-בתים, כמעט אלע שוין בעיאהרטע מענשען, וועלכע האבען זיך איינגעהערט מיט א בעזונדערע איפמערקזאמקייט צו איינעם פון זיי און דער מיט, וואס האט פארגעטראגען — איך האב שוין היינט פערגעסען וואס: צי איז דאס געווען מדרש, צי אגדה. איך געדענק נור, אז דער אינהאלט פון דעם „שעור" איז בעשטאנען אין זעהר פאנטאסטישע און פארבענרייכע לעגענדעס וועגען דער וועלט און יענער וועלט. א לאנגע ווייל בין איך געשטאנען און האב מיט גרויס ענטציקונג בעטראכט די פנים'ער פון די צוהערער, און וועלכע עס האט זיך אבגעשפיגעלט א מין „התפשטות הגשמיות" און אבגעשפראהלט א מין הימליש פערגניגען, ממש ווי די מענשען וואלטען בעת מעשה פערגעסען וואו זיי געפינען זיך און וואלטען זיך געפיהלט בעפליגעלט און בחברותא מיט די מלאכים, שוועבענדיג, מיט לויב-לידער אויף די ליפען, צום כסא-הכבוד... אנטקעגען, אין מזרח-וואנד האט זיך א גאנץ שען בחור'ל פון א יאהר 17—16 געשאקעלט איבער א גמרא און דערביי אונטערגעזונגען מיט אזא מתיקות, אז ס'האט מיך גענומען אזש ביים הארצען. און יענער ניגון איז מיר מיט אמאל ארויפגעשוואומען אין מוח א גאנצער שטראם פון קינדהייט-און-יוגענד-זכרונות. כ'האב מיר דערמאהנט אן אונזער שטאדטישען בית-המדרש, וואו איך האב זיך אמאל אויך געשאקעלט מיט גרויס חשק און התמדה איבער דער גמרא, אט ווי יענס בחור'ל, און פאטעס און מאמעס האבען זיך געבענשט מיט דעם קינפטיגען רב, וואס פון מיר וועט ארויסקומען. איך האב זיך פארגעשטעלט אונזער רב, ווי ער זיצט ביים „שעור" און איז זיך מפלפל און לערנען מיט די שטאדט-לומדים, וועלכע שלינגען ממש איטליכעסווארט, וואס געהט ביי איהם ארויס פון מויל, און איין זכרון האט געשלעפט נאך זיך דעם אנדערן; כ'האב זיך דערמאהנט אן אונזערע שבתים און ימים-טובים, אן דעם טאטענס זמירות, אן דער מאמעס שטערן-טיכעל, און א בענקעניש האט זיך אין מיר דערוועקט, א בענקעניש נאך יענע קינדישע תמימות'דיגע זיסע יאהרען, וואס זענען אוועק אין רויך, און אנ'אומעט האט מיך אנגענומען, א שטילער אומעט, וועלכער האט מיך נישט געדריקט, נאר געגלעט... ווען

איך בין אַרויס אויפ'ן גאַס, האָב איך אײַ מיר געפילט דאָס בעדערפניש צו בעקומען געמען עס איז דורכצופירן זיך מיט איהם וועגען יודען און יודישקייט. גראַד האָב איך מיר אין יענער מינוט דערמאָהנט, אַז דאָ דאַרף וואוינען ד"ר קאַנטאָר, וועמען מען האָט יענעם זומער אויסגעקליבען אַלס ראַבינער, און איך האָב מיר געלאָזט געהן אויפזוכען איהם. ווען איך בין אַרויף אויף צוואַלפטע גאַס, האָב איך דערזעהן ווי קאָזאַקען מיט נאַהייקעס אין די הענד יאַגען־אַראָב פון די טראָטואַרען יודישע קינדער; דאָס האָבען זיי פונאַנדערגעטריבען די בונדיסטישע „בירזשע". אין אַנ'אַנדער צייט וואָלט איך אַזאַ סצענע נישט דורכגעלאָזט שווייגענדיג; געוויס וואָלט איך, ווי מיין שטייגער, אויף קיין זאַך נישט געקוקט און וואָלט תיכף פּראָטעסטירט. דאָסמאָל בין איך אָבער גור פאַרבייגעלאָפען, אינגאַנצען אַריינגעטהון נור אין דעם איין פערלאַנג אויפצוזוכען קאַנטאָר'ן און דורכשמועסען זיך מיט איהם. איך האָב מיך אָבער אויף קאַנטאָר'ן נישט געקאָנט דערוואַרטען. איך בין אַנ'אויפגערעגטער אוועק אויף מיין קוואַרטיר. כ'האָב יענע נאַכט אַנ'אויג נישט צוגעמאַכט. ס'האָבען זיך מיר געפּלאָנטערט אין מוח די שענע, וואונדערליכע מעשיות וועגען דער וועלט און יענער וועלט, צו־זאַמענגעפּלאָנטען מיט פאַרצייטיגע בילדער פון דער היים. אויף מאָרגען פאַרטאָג בין איך אַבגעפאָהרען קיין פּעטערבורג, אָבער שוין נישט דערזעלבער"... („לעבען" ז' 36 און 37).

עטוואָס אין דער ערצעהלונג איז געדיכטעט, ווייזט אויס, פונ'ם ה' ש. ל. ציטראָן, ווייל, ווי ווייט מיר ווייסען אַנ—סקי'ס לעבען, סיי פון זיינע אייגענע ערינערונגען, סיי פון די ערינערונגען פון זיין חבר ד"ר זשיטלאָווסקי, איז ער קיינמאָל נישט געווען פון די „זיידענע בחורים'לעך". דער תוך פון דער מעשה, וועלכער איז דורכאויס ריינע ווירקליכקייט, צייגט אָבער אַ בעזונדער ליכט אויף אַנ—סקי'ס „תשובה". אַנ'ענליכע מעשה צו דער, וואָס ה' ציטראָן דערצעהלט, האָב איך געהערט פונ'ם אַרטיסט ה' מאַרעווסקי. לויט ה' מאַרעוויטשקי'ן, איז עס פאַרגעקומען אין ווילנער קברנים־שוהל, ווען עס איז, לויט ה' מאַרעווסקי'ן, עגמשטאַנען אין אַנ—סקי'ס נשמה די גרונד־אידעע פונ'ם „דבוק".

ס'איז דאָ אין ה' ציטראָנ'ס ערצעהלונג אויך איין זעהר כאַראַקטעריסטישער שטריך. געמיין: די אגדות, וואָס אַנ—סקי האָט געהערט אין ווילנער שוהל, זענען געווען וועגען דער וועלט און יענער וועלט. קומענדיג אַ היים, האָט אַנ—סקי ווידער אינגאַנצע נאַכט נישט אויפגעהערט טראַכטען וועגען „דער וועלט און יענער וועלט". נעהמען מיר ווידער אין אַכט, אַז אַנ—סקי האָט אָנגעהויבען זיין אייגענטליך יודיש שאַפען פונ'ם „אשמ־אי", וואָס האָט אויך, אין גרונד גענומען, צו טהון מיט די יודישע פאָרשטעלונגען וועגען ביידע וועלטען און האָט (אין ריין־קינסטלערישען זין) געענדיגט מיט'ן „דבוק", מוז מען זיך אויף דעם אַלעמען גאַנץ בעזונדערס פאַרטראַכ־טען...

אייניגע פון ש. אַנ—סקי'ס כּיקורבית ווערען זעהר שטאַרק אויפגעבראַכט. ווען מען בעמערקט זיי, אַז אַנ—סקי איז אין די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען שטאַרק נאָהנט געווען צום גאַנץ איינפאַכען גלייביגען פּינ'כ פאָלק. צום גלויבען אין דעם אויבערשטען, אין שכר ועונש וכדומה. לויט זייערע פאָרשטעלונגען, הייסט עס איינפאַך בעליידיגען דאָס אָנדענקען פונ'ם גרויסען נפטר. ווי קאָנען אַפילו צוגעבען, אַז אַנ—סקי איז געווען געשטימט „סענטימענטאַל", אַז ער האָט געהאַט אַ שטאַרק „פּיעטעט־געפיהל", אַז ער האָט אויס ריין־פאָלקסטימליכע מאָטיוון בעשענט און בעקרוינט אַלץ, וואָס דאָס פאָלק האָט געשאַפען, אָבער אַז ער, אַנ—סקי, זאָל טאַקע ווערען אַ גלויביגער יוד בפועל ממש אָדער אַפילו אַ שטאַרק־געניינטער צו דעם — ווי קאָן מען זיך עס ערלויבען צו

פראָבטער וועגען דעם, וואָס איז כל ימיו געווען אַ ראַציאָנאַליסט, אַ פּאָזיטיוויסט, אַ מענש, וואָס האָט כל ימיו געקעמפט מיט דער „פינסטערניש“?

איך האַלט זיך אָבער בײַ דאָס מיינונג, אַז אַנ—סקי איז געוואָרען אין די לעצטע יאָהרען פון זײַן לעבען אַ ייד אַ מאמין און, לכל הפחות, אַ שטאַרק געניגטער צום פשוט'ן גלויבען. נאַטירליך, האָט ער אייסערליך געלעבט אויך אין די לעצטע יאָהרען ווי אַלע אַנדערע אינטעליגענטען. דאָס ערקלערט זיך אָבער ניט דערמיט, וואָס ער איז געבליבען דערזעלבער פּאָזיטיוויסט און ראַציאָנאַליסט, וואָס איז דער יוגענד, נאָר דערמיט, וואָס אויך דער עלטער האָט איהם געפעהלט יענע ד ר ײַ ס ט ק ײַ ט און ט ה אָ ט, וואָס אין דער יוגענד און אין די מיטעלע יאָהרען ער האָט געהאַט אין זיך גענוג דרײַסטקײַט אויף „צו געהן אין פאָלק“; עס האָט איהם אָבער געפעהלט די דרײַסטקײַט אָנצוהויבען פיהרען אַ לעבען פון אַ פשוט'ן מאמין: אָנטהון טלית און תפלין וכדומה. דערצו וואָלט ער בעדאַרפט איבעררײַסען מיט זײַן גאַנצער פערגאַנגענהײַט און פיהלען זיך זעהר פרעמד אין דער אינטעליגענטער און האַלב-אינטעליגענטער סביבה, אין וועלכער איהם איז אויסגעקומען צו לעבען. ווען אַנ—סקי וואָלט געקומען צו זײַנע רעליגיעזע איבערצײַגונגען אין דער יוגענד אָדער אַפילו אין די מיטעלע יאָהרען, גלויב איך, אַז ס'וואָלט בײַ איהם אויך דערויף געהאַט דרײַסטקײַט. אַזוי אָבער ווי זײַן גאַנצע יוגענד (פון זיעבצעהנטען יאָהר אָן), זײַנע גאַנצע מיטעלע יאָהרען און אויך אַ היבשער טייל פון זײַנע עלטערע יאָהרען האָט ער אָבגעלעבט אין פרײַדענקערײַ, און אַזוי ווי ער האָט געהאַט אונצעהליגע בעקאַנטע און גוטע פרײַנד איבערהויפט צווישען פרײַדענקער, איז איהם זעהר שווער געווען איבערצורײַסען מיט דעם אַלעמען און געהן אונערמידליך אויף דעם וועג, וואָס געהט פון באַרג סיני דורך פיעל לענדער און דורות און פיהרט צום מלך המשיח...

אין מײַן בעהויפטונג, אַז אַנ—סקי איז אין די לעצטע יאָהרען פון זײַן לעבען געווען ניט בלויז „פאָלקסטימליך“, נאָר אויך רעליגיעז-פרום אין פראַסטען, עכט-יודישען זין, אַז ער איז עס געווען אין האַרצען, האָטש ער האָט עס, איבער די אויבענדערמאָהנטע אורזאַכען, ניט פערווירקליכט אין לעבען, שטיץ איך זיך ניט בלויז אויף מײַנע סובּיעקטיווע אײַנדרוקען, ווי: דער בעזונדערער סטיל פון זײַנע חסיד'ישע ערצעהלונגען, וועלכער איז פיעל מאָל גאָרניט דער סטיל פון אַ קונסטלער, אויך ניט דער סטיל פון אַ זאַמלער, נאָר אויך אויף שטרענג אָביעקטיווע בעווײַזען.

זײַן צוואה, אַז מען זאָל זאָגען קדיש אויף זײַן קבר און אַז מען זאָל מאַכען „אל מלא רחמים“ איידער מען וועט שפּיעלען זײַן „דבוק“, איז אין קיין אופן ניט געווען קיין „סענטימענט“, נאָר אַ ג ל ױ ב ע נ ס-זאַך. ניט פרץ, ניט דינעזאָן האָבען זיך גע'דאַנה'ט וועגען אַזעלכע זאַכען, האָטש זיי האָט בײַדען ניט געפעהלט ניט קיין פאָלקסטימליכקײַט, ניט קיין סענטימענטען. דאָס, וואָס אַנ—סקי האָט דורכאויס געוואָלט, אַז מען זאָל איהם מאַכען „אל מלא רחמים“ פאַר'ן שפּיעלען דעם „דבוק“, בעווײַזט נאָר דערצו אויסדריקליך, אַז ער האָט געקוקט אויף זײַן ליעבלינגס-ווערק, ווי אויף אַ ר ע ל י ג י ע ז ע שאַפונג.

„מיר האָבען גערעדט — דערצעהלט ד"ר יעקב ווינאַדסקי אין זײַנע ערינערונגען וועגען אַנ—סקי'ן — וועגען רעליגיע. איך האָב ניט בדעה דאָ איבערצוגעבען אונזערע לאַנגע און וואַרימע ריי, נאָר צום סוף האָט אַנ—סקי געזאָגט, אַז ער קאָן ניט פערשטעהן, ווי אין געוויסע קרײַזען קאָן מען מיינען, אַז די רעליגיע און דער סאָציאַליזם זענען סותר איינס דאָס אַנדערע... איך האָב דערצעהלט אַנ—סקי'ן, אַז אין דײַטשלאַנד האָב איך ניט ווייניג בעקאַנטע און אַפילו פרײַנד צווישען די אונאָבהענגיגע סאָציאַליסטען, וועלכע זענען ניט נור טיעפע מאמינים, נאָר אַפילו אָרטאָדאָקסישע יודען...

דערויף האָט אַנ-סקי נאָך אַ קורצע שווײַגעניש געזאָגט: „איך בענטשע זײַ זשע גוט!“ („לעבען“, ז' 42).

אַן עפּיזאָד, וואָס ס'האָט דערצײלט דער דיכטער ל. יפה אין „הארץ“, די חאַראַקטעריזירט גענוי די באַציהונג פון ש. אַנ-סקי צום עכטען און אײַנפאַכען יודישען רעליגיעזען לעבען:

—„מיר האָבען פּערלאַזט — דערצעהלט ל. יפה צווישען פיעל אַנדערן — טאַשקענט ערב יום-כפּור. אין אָוונט, ווען דער צוג האָט זיך אָבגעשטעלט אויף עפּיס אַ סטאַנציע, זענען מיר אַריבער אין אַנ-סקי'ס וואַגאָן. מיר זענען אײַנגעלאַדען געווען צו דאַווענען כל-נדרי מיט די יודישע פּאַסאַזשירען. ס'איז געווען אַ טריבער, קאַלטער און פינסטערער אָוועַנד. אַ שוואַרצע און אומעטיגע אָוונט-פינסטערניש האָט אַלץ אײַנגעהילט. דער רעגען, וואָס האָט געגאָסען אָהן אויפהער, האָט געקלאַפּט אויף די ווענד און אויפ'ן דאַך. אַ שווערער און דריקענדער אומעט האָט פּערקלעמט אינזערע אַלעמענס הערצער

פון קעסטלעך און ברעטער האָט מען צוזאַמענגעשטעלט אַן עמוד און איהם באַדעקט מיט אַ טישטוך. מען האָט אָנגעצונדען ליכט און זייער דונקעלע שײַן האָט צושפּרייט די פינסטערניש און נאָך נעדריקטער געמאַכט די שאָטענס, וואָס האָבען געוואַנדעלט אין די ווינקלען פון וואַגאָן. אַנ-סקי האָט, אײַנגעהילט אין אַן אַלטען און געלאַטעטען טלית, אָנגעהויבען צו זינגען „כל-נדרי“ מיט'ן ניגון פון אַן אַלטען און געניטען בעל-תפלה, וואָס אַזעלכען קאָן מען נאָך געפינען אין די פּערוואָרפענע שטעדטלעך

מיר זענען אַלע געשטאַנען נעבען איהם. אויך די פרויען און קינדער זענען אַראָב פון די בענק און בעקלעך און זיך גרופּירט אַרום איהם. צוטומעלטע און אויפגערעגטע, האָבען מיר זיך צוגעהערט צו דער תפלה און נאָכגעזאָגט נאָך איהם.

זײַן שטים איז געווען הייזעריג, דער ניגון האָט זיך ניט אײַנגעגעבען און אפשר האָט אויך זײַן „עברי“ אַ ביסעל אונטערגעהונקען; אָבער אין מײַן לעבען האָב איך ניט געהערט אַ תפלה אַזוי דורכגעדרונגען מיט אַן אומאויסדריקבאַרען צער פון אַן איינזאַמען און וואַנדערענדען לעבען, מיט די געפיהלען פון אַ נשמה, וואָס קלאָגט זיך אויף איהר עלענד, וואָס בענקט און גאַרט, ווי די דאָזיגע שטילע תפלה אין יענעם „כל-נדרי“-אָוועַנד, און די אומעטליכע סטעפּעס, אין דעם פינסטערן וואַגאָן, אין וועלכען מיר זענען געווען פערשלאָסען, ווי אין אַ מתים-ארון, בײַ דער דונקעלער און גוסס'דיגער שײַן פון די ליכט, צווישען דעם ברומערן פון ווינד און דער אײַנטעניגער און לאַנגווײַלענדער קלאַפּערײַ פון רעגען“.

ווען פרי'ן אַדער זײַנע נאָכפאָלגער דערצעהלען חסיד'ישע מעשיות אַדער שילדערן חסיד'ישע טיפּען, אידענטיפיצירען זיי זיך קיינמאָל ניט מיט יענע מעשיות אַדער טיפּען. בײַ זיי איז עס איבערהויפּט — קונסט, חאָטש אַז די קונסט האָט, נאַטירליך, אַ שטאַרקע אחיזה אין זייער שורש-נשמה. אַנדערש איז אָבער בײַ אַנ-סקי'ן. ער גיט אַרײַן אין מויל פון'ם מיראָפּאָלער צדיק (דער „דבוק“, דריטער אַקט) אַ זעהר שענע, ריינע און הייליגע תורה. שפּעטער דרוקט ער עס אָב (ערב-יום-כפור פון שנת תר"פ, „מאָמענט“ 1919, 227) פון זײַן אייגענעם נאָמען, וואָס דאָס באַווײַזט אַז דער מיראָפּאָלער צדיק מיט זײַנע געדאַנקען וועגען ישראל, וואָס הייסט דאָס הייליגסטע פאָלק פון אַלע פעלקער, אין ארץ-ישראל, וואָס איז דאָס הייליגסטע לאַנד פון אַלע לענדער, און ירושלים, וואָס איז די הייליגסטע שטאָדט פון אַלע שטעדט, און יום-כפור, וואָס איז דער הייליגסטער טאָג פון אַלע טעג וכו' וכו' — איז ניט קיין

אנדערע, ווי ער, „ר׳ שלמה זלמן בר׳ חיים הכהן ראפאפארט“ אליין.

פערטראכט זיך א ביסעל מעהר אויף די אויבענדערמאהנטע פאקטען, בעזונדערס אויף דעם לעצטען פאקט, וועט איהר אויך איינזעהן, ווי איך, אז אינ׳ס „דבוק“ האבען אנ—סקי׳ן איבערהויפט בעשעפטיגט רעליגיעזע פראבלעמען, און אז, חאטש אינ׳ם „דבוק“ האט אנ—סקי׳ס נשמה געפונען, ווי א קריטיקער האט זיך ריכטיג אויסגעדריקט, איהר קינסטלערישען תיקון, האט זי, אנ—סקי׳ס נשמה, געזוכט, נישט נור א קינסטלערישען תיקון, נאר אויך, און איבערהויפט, א רעליגיעזען תיקון.

IV.

וואס פאר א ווערק איז דער „דבוק“?

די מיינונגען וועגען דעם ווערטה און זין פונ׳ם „דבוק“ זענען זעהר פערשידענע. אים אלגעמיין וועלען אבער אט די מיינונגען צונעפיהרט צו צוויי הויפט-מיינונגען: א) אז דער „דבוק“ איז א ריין-רעאליסטישע זאך. אט, וואס דא האנדעלט זיך עפעס וועגען „צוויי וועלטען“ און וועגען עפיס צדיקים מיט חסידים, מיט טרייבען דבוקים, וכדומה? — מאכט נישט אויס. דאס איז א שטיק פאלקס-לעבען פון אמאל. אמאל זענען אט די אלע זאכען געווען ריינע רעאליטעטען, וויל די יודישע מאסען האבען געגלויבט אין זיי און געלעבט אין זיי; ב) אז דער „דבוק“ איז א ריין-סימבאליסטישע זאך. נישט די רעאלע טיפען זענען דא וויכטיג, נישט דער אמאליגער יודישער „ביט“, זאגאר נישט די בלויזע פאלקסטימליכקייט, נאר די העכערע אויפגאבען, וואס דער דיכטער האט זיך געשטעלט, די איידעען, וועלכע ער פערקערפערט אין בילדער, די רעליגיעז-עטישע, צי מיסטיש-פילאזאפישע פראבלעמען, וועלכע ער שטעלט ארויס און פאר וועלכע ער זוכט א לעזונג.

די אנהענגער פון דער ערשטער מיינונג געהען אזוי ווייט אין זייער פערהיינטיגען אין דערמיט אויך פערקלענערן דעם ווערטה און אומפאנג פונ׳ם „דבוק“, אז איין פעליעטאניסט האט זיך ערלויבט אזוי צו שרייבען:

„דער „דבוק“ איז א שיין טעאטער-שטיק, נישט מעהר: דער אינהאלט פון דער דראמע איז א ביסעל איבערפלעכליך, די פאבולע — צו-נאאיוו, די עפעקטען — צו-בילינ, די פערטאזשען — צו-איינפאך און נור א פאר גוטע סצענעס, א פאר געלונגענע דיאלאגען, מער ריכטיגער נעזאנג — מאנאלאגען, א פאר שארף-בעצייכענטע פיגורען און טיפען מאכען די דראמע שיין. אים אלגעמיין אבער איז דאס אייגענטליך אפילו נישט קיין דראמע אין ענגערן זין, נאר דאס, וואס מען בעצייכענט אין רוסלאנד מיט׳ן נאמען „בימטאוואיא דראמא“, בילדער פון דעם פאלקס-לעבען מיט א נאאיווער דראמאטישער פאבולע און א קליינער דאזע מיט מעהר קינדישען אלס חסיד׳ישען מיסטיציזם“.

פאלשטענדיגען מיט אזא מיינונג איז אבסאלוט איבריג. עס איז גענוג געגענצושטעלען א מיינונג פון א צווייטען, וועלכער ווייסט א וואס חסידות איז און וואס מיסטיציזם איז און וואס איז אזוינס קונסט, וויל ער האט אליין פערפאסט א „ספר חסידים“ נאך מיט צוואנציג יאהר צוריק, האט פערפאסט פיעל מיסטישע ווערק, פיעל עכטע קונסט-ווערק — מ. י. בערדיטשעווסקי. אויב דער דערמאהנטער פעליעטאניסט זעהט אינ׳ם „דבוק“ נישט מעהר ווי א „בימטאוואיא דראמא“, זעהט איך זיהט בערדיטשעווסקי די ווירקליכע אבשפיגלונג פונ׳ם אייביגען פערקעהר צווישען צוויי וועלטען: די אויסערליכע, זיכטבארע וועלט און די אינערליכע, אונזיכטבארע

וועלט. אויב דערזעלבער פעליעטאניסט זעהט אינ'ם „דבוק" „מעהר נאאיווען ווי חסידישען מיסטיציזם", האלט בערדיטשעווסקי, אז דער חסיד'יזם אינ'ם „דבוק" שטייגט ווייט, ווייט אריבער אי זיין, בערדיטשעווסקי'ס, „ספר חסידים", אי פרצ'ס „חסידות". אין דער צייט, וואס דער דערמאהנטער פעליעטאניסט זעהט אינ'ם „דבוק" זעהר אנ'ארימען און נאאיווען אינהאלט, האלט בערדיטשעווסקי, אז דער אינהאלט פונ'ם „דבוק" איז פיעל העכער, רייגער און טיעפער, ווי דער אינהאלט פון מעטערלינק'ס דראמען... (לעז אויפמערקזאם בערדיטשעווסקי'ס „בשדה ספר", „מקלט" י"א ז' 297—296).

אמת, אז בערדיטשעווסקי איז דארט בעגאנגען א גרויסע, כמעט אונפערצייהליכע עולה — דערמיט, וואס ער האט צוגעשריבען אנ—סקי'ן די באמת גענייאלע שטעלע וועגען דעם הארץ פון דער וועלט און דעם קוואל פון דער וועלט (דער „דבוק" דריטער אקט, ז' 50), אין דער צייט, וואס אט די שטעלע איז גענומען ווארט בייווארט פון רבי נחמנ'ס „מעשה בז' בעטלערס". דאך איז דער עצם קוק פון בערדיטשעווסקי'ן א ריכטיגער, דער גרויסער גייסט, וואס שוועבט איבער די „צוויי וועלטען", לאזט זיך פיהלען אין יעדער ווענדונג, אין יעדער בעוועגונג, אין יעדען אויסדרוק פון דער דראמע.

אנדערע פון די, וואס זעהען אינ'ם „דבוק" א פאלקס-שטיק, רעדען יא וועגען דעם גרויסען קינסטלערישען ווערטה פון דער דראמע. די ריינע רעאליסטישע אויסטייטשונג פון דער דראמע מוז דאך אבער פארט צופיהרען אין איהרע לעצטע קאנסעקווענצען צו דעם מעוט הדמות פון דער גאנצער זאך, דען קוים האנדעלט זיך עס אינ'ם „דבוק" אין א בלויזער אבשפיגלונג פונ'ם אמאליגען יודישען לעבען, דאן שטעהט דער „דבוק" ווירקליך נישט העכער פון דינעזאנ'ס „אבן-נגף" וכדומה.

צום גליק איז אבער די גאנצע זאך לגמרי נישט קיין רעאליסטישע, ממילא מוז מען צו איהר צוגעהן מיט א גאנץ אנדער מאס און אנווענדען א גאנץ אנדער מעטאדע...

ווען אונזערע פערשידענסטע רעצענזענטען און קריטיקער וואלטען זיך אריינגעטראכט אין דער זאך, וועגען וועלכער זיי שרייבען, וואלט זיין גאנץ אומזיסט צו בעווייזען, אז דער „דבוק" איז נישט קיין פאלקס-שטיק און נישט קיין „ביטאוואיא דראמא". אזוי אבער ווי ביי אונז לייענט מען און מען בעאבאכטעט זאכען זעהר אויבערפלעכליך און מען טראגט-ארויס אורטיילען אויף דעם גרונד פון אבגעריסענע, צופעליגע, נישט-קאנטראלירטע איינדריקען, מוז מען דא זאגען: „גיתי ספר ונחזי". לאמיר אקארשט דורכגעהן די גאנצע דראמע פון אנהויב ביז'ן סוף און לאמיר זעהן אויף וויפיעל זי איז א „פאלקס-שטיק" און א שפיגעל פונ'ם אמאליגען יודישען „בית"...

— „איידער דער פארהאנג הויבט זיך אויף, ביי א פאלקאמער פינסטערניש, הערט זיך ווי פון דערווייטען א שטילער, מיסטישער געזאנג:

מהמת וואס, מחמת וואס
איז די נשמה
פון העכסטער הויך
אראב אין טיעפסטען גרונד?
— דאס פאלען טראגט
דאס אויפקומען אין זיך".

(ערשטער אקט, ז' 5).

„עס ווערט שטאק-פינסטער. פון דערווייטענס הערט זיך שטיל-שטיל: מחמת וואס. מחמת וואס איז די נשמה פון דער העכסטער הויך וכו' (פארהאנג)"

(ענדע פונ'ם לעצטען אקט).

וויפיעל אונזערע פשט'ל־קעפ זאלען אלזא דא נישט דרעהען מיט זייערע קונייטשיק און סאפיזמען, בלייבט דאך פארט קלאר ווי דער טאג, אז נישט צו שילדערן א געוויסע ס ב י ב ה איז דא דער דיכטער אויסען געווען, נאר ארויסצושטעלען דיכטעריש א געוויס פראבלעם, צו פראבלעמען. ווען א זאך הויבט זיך אן מיט א געוויסען ריטמישען געזאנג און ענדיגט זיך מיט יענעם געזאנג, הייסט עס, אז דאס איז דער לייט־מאטיוו פון דער גאנצער זאך. דער „דבוק“ ביהאנדעלט אלזא צו ערשט דאס פראבלעם פון „פאלען“ אי „אויפקומען“, אדער, ווי דאס ווערט בעסער ארויסגעגעבען דורך די העברעאישע ווערטער — „ירידה“ און „עליה“. פון אנהויב: „ביי א פאלקאמער פינסטערניש הערט זיך פון דערווייטען א שטילער, מיסטישער געזאנג“ און צו ענדע ווידער „שטאק־פינסטערניש, פון וואנען עס הערט זיך שטיל: מחמת וואס... מחמת וואס“... — וואס פאר א שייכות האט דאס אליין צו א „פאלקס־שטיק“ אדער צו א „ביטאוואיא דראמא“?...

הערען מיר זיך ווידער צו צום שמועס פון די בטלנים אין דעם ערשטען אקט. וואס הערען מיר דארט? ניט שמועסען וועגען מלחמות און וועגען טערק ווי ביי מענדעלי מוכר ספרים אין זיין „מסעות בנימין השלישי“, נישט נאטירליכע שמועסען פון הונגעריגע מענשען וועגען אכילה ווי ביי דוד פינסקי אין זיין „פאמיליע צבי“, אויך ניט סתם פלאפלערייען און מופתים־דערציילערייען, ווי ביי מ. ד. בראנדשטעטער אין זיינע ערציילונגען פונ'ם אמאליגען חסיד'ישען לעבען, זאגאר נישט קיין תורה־שמועסען, וואס עס וואלט דאך אודאי נאטירליך געווען ביי בטלנים, וואס זיצען און לערנען אין א בית־המדרש, נאר עס פערבינדט זיך גלייך פון אנהויב א שמועס וועגען דברים העומדים ברומו של עולם, וועגען ירידות און וועגען עליות און וועגען דעם גרויסען כח פון צדיקי האמת צו מעלה זיין ניצוצות און צו אויפהויבען געפאלענע נשמות, אליין, וואס ס'האט באמת א דירעקטע שייכות צום לייט־מאטיוו: „מחמת וואס... מחמת וואס...“

גלייך אין אנהויב שמועס פאלט ארוין אין די רייד פון די בטלנים — „דער משולח“. וואס איז עס פאר א פיגור, ווען מען זאל דעם „דבוק“ פערשטעהן אלס „פאלקס־שטיק“? פון וואנען קומט „דער משולח“? ווער דארף איהם דא? וואס וויל ער? צו־וואס האט איהם דער דיכטער בכלל בעשאפען אין זיין דראמע?

ריין־רעאליסטיש גענומען, קאן ער מעהר נישט זיין ווי א געשיקטער פון פריצים, וואס פאהרט־אום פון שטעדטיל צו שטעדטיל און ווייס דערום אלערליי מעגליכסטע געשעהענישען און פליאטקעס פון די שטעדטליך, — צו וואס־זשע דארף ער אבער דאן צו זיין, ווי אנ—סקי האט איהם געשילדערט, גראד א חסיד און א מקובל? און צו וואס מוז ער דוקא זיין אנפערטרויט מיט אלע העכערע סודות פון לעבען? און צו מוז ער, דוקא ער, זיין אין דער גאנצער דראמע דער שטענדיגער מאהנער פון גערעכטיגקייט?

רעאליסטיש גענומען, האט „דער משולח“ געדארפט זיין נישט מעהר ווי א געוועהנליכער פריקאשטשיק, — וואס פאר א געשעפטען האט ער, עפיס מיט'ן פארזאגען און בעשטימען אלע העכערע גזירות?

ווען ער טרעט צו ערשט ארויס פאר די בטלנים מיט זיין שמועס וועגען ר' זוסיא אניפאלער, בעקומט ער גלייך אן אבשנייט פון די בטלנים: „איהר, האט קיין פאראיבעל נישט, ווייסט נישט וועגען וואס מען רעדט און מישט זיך אריין“. באלד דערפיהלען זיי אבער, אז דאס איז נאר אן אומגעוועהנליכער מענש, נאך שפעטער דערפיהלען זיי שוין, אז פאר זיי רעדט איינער, וואס ווייס די העכערע סודות פון הימעל. ווען „דער משולח“ זאגט: „אז א נשמה פון א מענשען, וואס איז נאך נישט געשטאר־

בען, דארף אריין אין א גוף, וואס איז גאר נישט געבוירען געווארען, קומט פאר א נעראנגיצל: שטארבט די קראנקע, ווערט געבוירען דאס קינד; ווערט די קראנקע גע־זונט — ווערט געבוירען א טויט קינד" (ז' 15), וואגען שוין נישט די בטלנים צו חקירה'ן וועגען דעם, און א פשיטא שוין, אז זיי וואגען נישט צו צווייפלען אין דעם, נאר איינער פון די בטלנים ווערט שטארק איבערראשט און זאגט: „אי! אי! אי! ווי בלינד א מענש איז! ער זעהט נישט, וואס נעבען איהם טוהט זיך". פון וואנען קומט צום משולח, ווען מען זאל איהם נעהמען ריין=רעאליסטיש, אזא זאך?

מען קאן נאך ווי=ניט=אזוי בעגרייפען רעאליסטיש דאס, וואס „דער משולח" ווייסט אלץ, וואס ס'קומט=פאר ביי סנדר'ן אין הויז. דערויף איז דא א תלמודיש ווערטעל: „ממהדורי מילי" (פון ארומגעהער הערט מען זיך אן אלערליי שמועסען). זעענדיג שטענדיג איבערוועגענס, בעגעגענדיג זיך מיט פערשיעדענסטע מענשען, אנהערענ־דיג זיך פון זיי פערשיעדענע מעשיות, האט ער געקאנט הערען וועגען דעם תקיעת=כף, וואס סנדר האט אמאל געגעבען זיין פריינד ניסן בן רבקה, וועגען דעם, אז דער ישיבה=בחור חנן איז א זוהן פון יענעם פריינד, וועלכער איז שוין אויפ'ן עולם=האמת, און וועגען דעם, אז סנדר האט אן זיין תקיעת=כף פערגעסען און גיט=אב זיין טאכ־טער נישט פאר איהר אמת'ן בעשערטען, ניסנ'ס זוהן, נאר פאר אג'אנדרען, חאטש עס בלייבט דאך אלץ אונבעגרייפליך: פון וואנען האט „דער משולח" פארט געוואוסט, אז חנן איז יענעם ניסנ'ס זוהן?

מען קאן דאך אבער בשום=אופן נישט בעגרייפען די גאנצע האלטונג און שטעלונג פונ'ם משולח און די גאנצע האנדלונג זיינע.

וואס איז זיין עסק צו זאגען סנדר'ן מוסר, דערצעהלענדיג איהם דעם רבי'נס משל מיט'ן שפיגעל (ז' 30) און, ווידער, ווייסענדיג גאנץ גוט ווער חנן איז, בינאנדער־פרעגען זיך וועגען איהם, גלייך ווי ער הויבט איהם גארנישט אן צו ווייסען?

אין דעם גאנצען ערשטען אקט פיהלט זיך, אז „דער משולח" האט איינגעצויי־גענע געוואוסט, אז חנן האט צו טהון מיט בייזע קרעפטען, — פארוואס האט ער גארנישט געטהון, אום צו אבווענדען איהם פון דעם?

גלייכמעהר: „דער משולח" דערצעהלט זיך גאנץ רוהיג און געלאסען, ווי אזוי מען קאן ארויסרופען די בייזע קרעפטע: „ארויסרופען דעם טייוועל קאן מען נור מיט דעם צווייפאלטיג אויסגעדריינטען עצה, וואס שמעלצט צונויף אין זיין פלאם די העכסטע בערג שפיצען מיט די טיעפסטע טהאלען". און „חנן הויבט=אויף דעם קאפ און הערט זיך איינמערקזאם צו" (ז' 10). צו וואס טהוט עס „דער משולח"? צו=וואס לאזט ער דעם עלענדען, אומגליקליכען חנ'נען פאלען אין טיעפען תהום אריין?

„דער משולח" איז אומעטיש פול. וואו מען זעהט איהם נישט, דארט וואקסט ער, ער בעגלייט ווי א שאטען יעדען איינציגען, יעדעס געשעהעניש, ווייסט ער פאראויס, דאך ווארנט ער קיינעם נישט, ווי איינער זאגט: זאל געשעהן דאס, וואס ס'מוז גע־שעהן, ער בעשטעטיגט יעדען געשעהענעם פאקט און גיט איהם א העכערע ערקלע־רונג, — וואס איז עס נאר א מענש?

לאה טאנצט מיט די ארימע, פיהרט איהר שמועס פאר דער חופה מיט איהר אלטער ניאניע פראדע. פלוצלונג וואקסט=אויס ווי פון אונטער דער ערד „דער משולח" און הויבט=אן צו לערנען מיט די צוויי פרויען א פרק אין קבלה: „נשמות פון די גע־שטארבענע קעהרען זיך אום אויף דער וועלט, אבער נישט ווי רוחות אהן א גוף, פאר־האן נשמות, וואס געהען דורך עטליכע גופים" וכו' וכו' (ז' 41), — וואו איז דא דאס „פאלקס=לעבען"? וואו איז דא דער אמאליגער יודישער „ביט"?

פאר דער חופה רעדט א בדחן, א מארשאלעק, זאגט גראמען, משלים, מוסר, — און

קומט אבער עפּיס אַ זייטיגער משולח צו האַלטען פאַר דער חופּה פאַר דער כּלה אַ דרשה פון ר' חיים וויטאַל'ס „ספר הגלגולים“?...

אַזוי פיהרט זיך „דער משולח“ אויף אין דער גאַנצער דראַמע. אַלע זיינע הנהגות און אַלע זיינע דבורים זענען משונה און ווילד, און טייל מאָל זאָגאַר משוגע, ווען מען זאָל איהם בעטראַכטען ריין־רעאַליסטיש, אַלס טיפּ פון'ם אַמאָליגען יודישען לעבען. האָט ווידער אַן־סקי געוואָלט אונז מאָהלען אַ ווילדען, משוגע'נעם מענשען, — וואָס פאַר אַ פונקציע ערפילט ער דאָ אין דער דראַמע?

נעהמען מיר ווידער דעם הויפּט־העלד פון דער דראַמע — חנן — ווייל סוף כּל סוף איז ער דאָך דער ווירקענדער טיפּ אין אַלע אַקטען, — איז ער אונז אויך אַבסאָלוט אונבעגרייפליך, ווען מען זאָל בעטראַכטען דעם „דבוק“ בלויז אַלס פאָלקס־שטיק, דען עס איז ניט צו בעגרייפען דאָ צו וואָס מוז חנן זיין דווקא אַ מקובל, פּראַווען מקואות מיט תּעניתים, עוסק זיין זיך אין „ספר רזיאל“ און זינקען אין דער קליפּה? וואָס וואָלט דאָן געפעהלט דער „פאָלקס־זאַך“ מיט איהר מוסר־השכּל וועגען תּקיעת־כּף און וועגען געררעכטיגקייט, ווען חנן וואָלט געוועזן זיין אַ פּשוט'ער חי וקים, וואָס זיין פאָטער האָט אָבגעמאַכט אַ תּקיעת־כּף מיט סנדר'ן, און סנדר האָט דעם תּקיעת־כּף ניט געהיט? די „פאָלקסטימליכקייט“ וואָלט פון דעם נור געוואונען. צו וואָס־זשע האָט דאָ אַן־סקי אַריינגעפיהרט דאָס באַלען פון אַ גרויסער, הייליגער נשמה און איהר עליה און תּיקון דורכ'ן צדיק?

די, וואָס זעהען אינ'ם „דבוק“ אַ „פאָלקס־זאַך“, לעגען אויך קיין אַכט ניט אויף דעם גאַנצען ספּור המעשה אינ'ם „דבוק“, וואָס איז גאָר ניט אינ'ם גייסט פון די יודישע פאָלקס־ערצעהלונגען וועגען „דבוקים“. עס זענען דאָ זעהר פיעל יודישע פאָלקס־ערצעהלונגען וועגען רוחות, וואָס געהען אַריין אין קערפּערס פון לעבעדיגע מענשען. אין יענע אַלע ערצעהלונגען זוכען אָבער די רוחות אַ תּיקון צו זייערע זינד אַדער, געטריבענע און געיאַגטע פון מלאכי חבלה, נעהען זיי אַריין אין לעבעדיגע קערפּערס פון מענשען, וואָס זיי, יענע מענשען, זענען בעגאַנגען חטאים.

די יודישע מעשה'לעך בעשעפטיגען זיך מיט חטאים און תּיקונים, אָבער ניט מיט אַ פּרויען־ליעבע, וואָס געהט איבער נאָכ'ן טויט... עס איז דאָ נור איין איינציגער ספּור, אין וועלכען עס איז דאָ עטוואָס עהנליכעס אויף פרויען־ליעבע, וואָס ווערט גענומען מיט זיך אין קבר. דאָס איז דער ספּור וועגען „תּנחום דעם מכשף“. טראָגט אויף זיך יענער ספּור אָבער דורכאויס אַ ניט־יודישען שטעמפּעל, און איז בכלל אַן אויסנאַהם צווישען אַלע יודישע אגדות וועגען רוחות. אַ פאָלקס־זאַך קאָן אָבער געבויט ווערען נור אויף אַ כּלל און ניט אויף אַ יוצא מן הכּלל.

דער גאַנצער צדיק ר' עזריאל איז אויך אַבסאָלוט אונבעגרייפליך, ווען מען זאָל איהם בעטראַכטען בלויז רעאַליסטיש־פאָלקסטימליך. פיעל זאַכען זענען דאָן אין זיינע תּורות, תּתלוכות און הנהגות אַבסאָלוט איבעריג. זיי זענען נור אַן איבעריגער באַלאַסט פאַר דער דראַמע און ווענדען די אויפמערקזאַמקייט פון די צושויער אויף זאַכען, וואָס האָבען מיט דער הויפּט־אידעע און פּלאַן פון דער דראַמע גאָרניט צו טהון.

דער „דבוק“ קאָן אַלזאָ בשום אופן ניט בעטראַכט ווערען אַלס ריין־רעאַליסטישע, פאָלקסטימליכע זאַך. דאָס בעווייזט אָבער אויך ניט, ווי עס ווילען האָבען די צווייטע, חאָטש די צווייטע זענען פיעל נעהנטער צום אמת, ווי די ערשטע, אַז דער „דבוק“ איז אַ סימבאָליסטישע זאַך. פאַר סימבאָלען זענען די פיגורען פון'ם „דבוק“ צו־פיעל בולט, די געשעהענישען — צו־פיעל אויסגעטייטשט. אַלע אין „דבוק“ האָבען ניין מאָס רייד, אין דער צייט, וואָס זיי האָבען בעדאַרפט ריידען אַיפ'ן וואונק... אינ'ם „דבוק“ איז דאָ צו־פיעל קלאָרקייט, צו־פיעל טאָג, צו־פיעל

כּישופֿים, אַמוליקע ליטווישע קוילנברענער און חסידישע בעל־שם־... קיינער רעדט נישט אונ'ם „דבוק" ווי, למשל, אין איבסענ'ס סימבאָליסטי־שע דראַמען, מיט עפּיס אַ בעזונדער הימעל־שפּראַך אָדער מיינעל־שפּראַך... אונ'ם „דבוק" זענען אַלע געשעהענישען און אַלע געשפּרעכען, ביי זייער גאַנצער מיסטיק און הייליקייט, איינפאַך און דורכזיכטיג...

און אַט דאָ זענען מיר געקומען צו דעם אמת'ן מהות פֿונ'ם ווערק, וואָס טראָגט אויף זיך רעם נאָמען: „צווישען צוויי וועלטען" אָדער „דער דבוק". דאָס איז נישט קיין „דראַמאַטישע לעגענדע" (חאָטש לויט דער רגילות און לויט'ן אנגענומענעם כּלל רופֿט איך עס אַליין אויך אַן „דראַמע"). ווי עס איז אַנגעצייכענט אויפ'ן שער און ווערט אָפּגעשריבען אין די טעאַטער־אַנאָנסען. דאָס איז אויך נישט קיין רעאַליסטי־שע פֿאָלקסטימליכע זאַך, ווי אייניגע ווילען האָבען, דאָס איז אויך נישט קיין ריין־סימ־באָליסטישע זאַך, ווי עס ווילען האָבען אַנדערע, נאָר אַ מיסטעריע. דערביי איז עס אָבער נישט, ווי איינער האָט זיך אויסגעדריקט, אַ „פֿאָלקס־מיסטעריע", נאָר אַ שטרענג־חסידישע מיסטעריע. מיט'ן פֿאָלק און פֿאָלקסטימליכ־קייט האָט דער „דבוק" צו טהון ריין צופֿעליג און ריין אויסערליך. לויט זיין אמת'ן מהות, בעהאַנדעלט דער „דבוק" אייניגע הויכע פּראָבלעמען אין ריין־חסידישען גייסט און ריין־חסידישער מעטאָדע.

מען מוז סוף כּל סוף אויפֿהערען צוזאַמענמישען חסידיזם מיט פֿאָלקסטימליכקייט. די אַלע רייד־רייען וועגען דעמאָקראַטיזם און פֿאָלקסטימליכקייט פֿון חסידות זענען געגרינדעט אויף ריין אויסערליכע און ריין צופֿעליגע פֿערגלייכונגען. דער חסידיזם, ווי אַלע אַנדערע העכערע יודישע גייסטיגע שאַפֿונגען, האָט, נאַטירליך, זיינע טיעפֿע שרשים אין פֿאָלק. שרשים זענען אָבער נישט דער גאַנצער גרויסער, הויך געוואַקסענער בוים... העגעל, למשל, האָט אַלס עכט־דייטשער פֿי־לאָזאָף געהאַט זעהר טיעפֿע שרשים אינ'ם דייטשען פֿאָלק; דורכדעם ווערט אָבער העגעל אין קיין אופֿן נישט „פֿאָלקסטימליך".

די חסידישע השגות דאַרף מען דערלערנען פֿון די חסידישע ספרים און פֿון בפֿרט חסידישע אגדות און נישט פֿון אַלגעמיינע פֿאָלקס־אגדות.

עס איז נישט דאָ דאָס אָרט צו דערקלערען די יסודות פֿון דער חסידישער וועלט־אַנשויאונג. איבריגענס, האָב איך עס שוין לאַנג געטהון אין פֿיעל אַנדערע אַרטיקלען מיינע. יאָ וויל איך נור אַנווייזען אויף איין שטריך, וואָס איז נוגע ספּע־ציעל דער פֿאָרם פֿון אַנ־סקי'ס מיסטעריע. נעמליך: דער חסידיזם געהט־אַריבער די אומגעהויערע דיסטאַנץ צווישען די פֿיעל און פֿערשיעדענסטע עולמות. דורך דער חסידות ווערען די העכסטע עולמות זעהר נאָהענט צו אונזער עולם התחתון, און אונזער עולם התחתון — צו יענע הויכע עולמות. דער „מיטעלער רבי", דער זוהן פֿונ'ם רב מלאַדי, פֿלעגט שטענדיג זאָגען: „אַלץ איז דאָ. אַלע עולמות זענען דאָ. דער עולם האצילות איז אויך דאָ". דורכדעם ווערט דער איבערגאַנג פֿון עולם צו עולם אַ שטענדיגער און אַ גאַנץ געוועהנליכער. דער מענש לעבט גלייכצייטיג אין פֿערשיעדענע עולמות. אויב ער פֿיהרט אַ הויך, הייליג לעבען, האָט ער אַ שטענדי־גען אינערליכען פֿערקעהר מיט די העכערע עולמות, אַזוי ווי ער האָט אויסערליך אַ פֿערקעהר אין אונזער זיכטבאַרען עולם. און ניט נור גראָד דער „צדיק", דער מיסטישער איבער־מענש, נאָר אַפֿילו יעדער געוועהנליכער מענש, אויף וויפֿיעל ער האָט אַנ'אַהנונג פֿון דער געטליכקייט, וואָס איז מחיה די עולמות און ער לעבט שוין און ריין און האַרמאָניע מיט זיין דעת־אלקים, לעבט ער גלייכצייטיג אין פֿערשיעדענע וועלטען: אין דער פֿיזישער וועלט, אין דער אינערליכער געפֿיהלס־וועלט, אין דער העכערער אינטעלעקטועלער וועלט, אין דער העכערער גייסטיג־הייליגער וועלט וכו'.

פהכבם מיט אט דעם קוק אויף דעם מענשען און די עילמות זענען די חסידישע מעשיות פון דעם ארט פול אויסערליכער רעאַליטעט; דער תוכן פון זיי איז אבער, נאַטירליך, אַ העכסט מיסטישער. נשמות קומען אראַב פון יענעם עולם אויף דעם עולם אַזוי ווי פונ'ם אויבערשטען שטאָק אינ'ם אונטערשטען. דער צדיק גייט אויף אין עולמות עליונים און דערביי קאָן ער זיך גאַנץ רוהיג פערקעהרען מיט אַלע זיינע ארומיגע און העלפען זיי מיט עצות און מעשים.

און די חסידישע מעשיות פיהלט זיך דעריבער גישט יענע שרעק, וואָס אין אַמאָליגע מעשיות פון די מקובלים. עס איז נישטאָ וואָס צו שרעקען זיך פאַר דעם וואָס לעבט אין אונז און רינגעלט אונז פון אַלע זייטען אַרום.

און זיין פאָררעדע צו די „חינעזישע ערצעהלונגען“ ווייזט מאַרטין בובער אָן אויף דער בעזונדערער נאַטירליכקייט פון יענע ערצעהלונגען בנוגע צום איבערגאַנג פון דער גייסטער־וועלט אין אונזער וועלט. די גייסטער געהען אַריין אַלס בעשטימטע און איינפאַכע רינגעלעך אין דער קייט פון יעדער ערצעהלונג. אין דער צייט, וואָס דער אייראָפּעער דאַרף זעהר שטאַרק אָנשטרענגען זיין פאַנטאַזיע, אום צו זעהן עטוואָס „איבערערדישעס“ און ווען ער שילדערט עס, פיהלט זיך זיין לעדען און זיין אַנגסט פאַר דעם, וואָס ער שילדערט, זעהט דער חינעזער די גייסטער כמעט ווי ער זעהט זיינע נאָהנטע און בעקאַנטע. אַט דער איבערגאַנג פון עולם צו עולם איז אבער אין די חסידישע ערצעהלונגען אַ לייכטערער, אַ פרייערער און אַ שענערער. אַנ—סקי האָט תּופס געווען אויסגעצייכענט אַט דעם מערקווירדיגען שטריך און ביי איהם האָט ער זיך געהאַלטען בעת זיין שאַפען דעם „דבוק“.

אינ'ם ערשטען אַקט פונ'ם „דבוק“ געפינען מיר אַזאַ שטעלע:

„(לאה זעהר זיכער): באַבינקע! אונז רינגלען ארום נישט בייזע רוחות, נאָר נשמות פון מענשען, וואָס זענען געשטאָרבען פאַר דער צייט. אָט זיי קוקען זיך עס צו און הערען זיך צו צו אַלין, וואָס מיר טהוען און רעדען

פראַדע: גאָט איז מיט דיר, טאָכטערל! וואָס רעדסטו! נשמות. וועלכע נשמות? ריינע, כשר'ע נשמות פליהען ארויף אויפ'ן הימעל. רוהען אין ליכטיגען גן־עדן...

לאה: ניין, באַבעניו! זיי זענען מיט אונז!“... (ז' 38—39).

צום צוועק פון דער מיסטעריע טייטשט עס דאָ אַנ—סקי אויס אין דעם זין, וואָס יונג־פערשטאָרבענע מענשען דערלעבען צווישען אונז זייערע אויסערליך נישט־דער־לעבטע יאָהרען. אין אמת'ן אבער נעהמט־ארום די פראַזע: „זיי זענען מיט אונז“ דעם גאַנציען צוזאַמענהאַנג און פערקעהר „צווישען צוויי וועלטען“...

דעריבער איז דער „דבוק“ אין אין דערזעלבער צייט אי אַ שטיק רוהיגער עפּאָס, דורכגענומען מיט דער הויכער דיכטערישער נאַאיוויטעט, און אין דערזעלבער צייט אויך אַ פרוב אַרויסצושטעלען און מיטלוויז אויך צו לעזען איינינע זעהר טיפע פראָבלעמען פון וועלט און לעבען.

V.

וואָס פאַר אַ פּראָבלעמען שטעלט אַרויס דער „דבוק“?

ווען איך רעד וועגען די פּראָבלעמען פונ'ם „דבוק“, מיין איך נישט צו זאָגען, אַז אַנ—סקי זעלבסט האָט פאַר זיך געשטעלט געוויסע פּראָבלעמען צו לעזען זיי אינ'ם „דבוק“: דער „דבוק“ איז נישט קיין טענדענציעזע זאַך, ממילא קאָן דאָ קיין רייד נישט זיין וועגען פאָראויס־בעשטימטע פּראָבלעמען. די פּראָבלעמען ווערען אבער דורך דער זאַך זעלבסט אַרויסגעשטעלט.

אויב זיי זענען נישט אַרויסגעשפּעלט געוואָרען ב כ ו נ ה, קומען זיי אָבער אַרויס שלא בכוונה. מען קאָן עס אָבער אַזוי פאָרמולירען: אויב זיי, די פּראָבלעמען, זענען נישט קיין פּראָדוקט פון'ם דיכטער'ס ב ע װ אוס ט ז ײ ן — זענען זיי אָבער אַ פּראָדוקט פון זיין א ו נ ט ע ר־בעוואוסטזיין, אָדער, אפשר, נאָך ריכטיגער, פון זיין פּראַגמענטענדעם בעוואוסטזיין.

איינצעלנע, ווערען פּועל און פערשיעדענע פּראָבלעמען בערירט אין'ם „דיבוק“. איך וויל אָבער דאָ נישט בערירען יענע פּראָבלעמען, וואָס ווערען דאָ בעהאַנדעלט, אַזוי צו זאָגען, מן הצד אָדער אגב אורחא, נאָר אַזעלכע פּראָבלעמען, וועלכע זענען שאַרף און בולט אָנגעצייכענט געוואָרען.

אַזעלכע פּראָבלעמען זענען דאָ אין'ם „דיבוק“, לויט מיין אַנאַליז, פיער: 1) דאָס הויפּט־פּראָבלעם, דאָס פּראָבלעם פון „פאַלען“ און „אויפקומען“ פון דער נשמה, אָדער, ווי עס ווערט בעסער אויסגעדריקט דורך די העברעאישע ווערטער: „ירידה“ און „עליה“; 2) דאָס פּראָבלעם פון'ם „צדיק“. פון'ם רעליגיעזען איבער־מענשען, זיין קדושה, זיין גבורה, זיין גלויבען אין־זיך, זיין צווייפלען אין־זיך; 3) דאָס פּראָבלעם פון העכערער גערעכטיגקייט; 4) דאָס פּראָבלעם פון דער ווייטערדיגער עקזיסטענץ פון גייסט נאָכ'ן אָראָב וואַרפען פון זיך די מאַטעריע און זיין צוגעבונדענקייט צו דער מאַטעריע, כל זמן ער איז נאָך נישט בעפרייט אינגאַנצען פון זיינע ערד־צוגעבונדענקייטען און ערד־השגות.

פריהער וועלען מיר דאָ בעטראַכטען די ווייטערדיגע פּראָבלעמען, פּראָבלעמען פון צווייטען ראַנג, און נאָכהער וועלען מיר צוקומען צום הויפּט־פּראָבלעם.

אין'ם „צדיק“ פון'ם „דיבוק“ ווערט טיילווייז אַרויסגעשטעלט דאָס זעלבע פּראָבלעם, וואָס אין פּרץ'ס „הנרבן בית־צדיק“. דער „צדיק“ פליהט הויעהר הויך; דאָס אינגלויבען אין־זיך זעלבסט האַקט אָבער אונטער זיינע פליגלען. ער שטאַרקט זיך און פליהט ווייטער אין דער הויך; די ספקות ציהען איהם אָבער ווידער אַראָב, ווי שווערע שטיינער, צו דער ערד. דאָס פּראָבלעם איז ביי פּרץ'ן אַרויסגעשטעלט געוואָרען מיט דער גאַנצער שאַרפקייט און מיעפקייט, ביי אַנ—סקי'ן אָבער — גאַנץ אויבערפלעכליך און פאַרביי־געהענדיג. קענטיג. אַז ער האָט זיך לאַנג נישט געוואָלט אָפּשטעלען אויף די אינערליכע איבערלעבונגען פון'ם „צדיק“.

אט ווערט דער צדיק, ר' עזריאל מיראָפּאָלער. אינגאַנצען שוואַך און נישטיג. ווען מיכאל, זיין משרת, זאָגט צו איהם: „רבי, צו אייך פאָהרט די גאַנצע וועלט“.— ענטפערט ער: „אַ גאַנצע וועלט.. אַ בלינדע וועלט... בלינדע שאָף געהען נאָך אַ בלינדען פאַסטוך... ווען זיי וואָלטען נישט זיין בלינד. וואָלטען זיי נישט געהן צו מיר, נאָר צו יענעם, וועלכער קאָן זאָגען „איך“. צום איינציגען „איך“ פון דער וועלט“. ווען מיכאל זאָגט איהם ווידער: „רבי, איהר זענט זיין שליח“,— ענטפערט ער: „דאָס זאָגט די וועלט, און איך ווייס נישט... שוין פערציג יאָהר, ווי איך זיץ אויף דעם שטוהל פון אַ רבי'ן און איך בין עד היום נישט זיכער, אַז איך בין באמת גאָט ברוך הוא'ס אַ שליח... פאַראַן צייטען, אַז איך פיהל מיין נאָהנטקייט צום כביכול, דעמאָלט זענען ביי מיר נישטאָ קיין ספקות, דעמאָלט האָב איך און זיך תקיפות און איך האָב אַ שליטה איבער די העכסטע עולמות, אָבער עס טרעפען צייטען, אַז איך פערליער מיין זיכערקייט און דעמאָלט בין איך קליין און שוואַך, ווי אַ קינד. דעמאָלט נויטיג איך זיך אַליין אין הילף“... דאָן דערמאָהנען זיי ביידע, דער רבי מיט'ן משרת, אַז אַ נאָכט, ווען דער רבי איז געקומען צום משרת און האָט מיט איהם אַ גאַנצע נאַכט געזאָגט תהלים און געוויינט... דער רבי ווערט נאָכמעהר ענטמוטהיגט און קלאָגט זיך: „וואָס וויל מען פון מיר? איך בין אַלט און שוואַך. דער גוף דאַרף רוה, די נשמה דאַרשט צו התבודדות, און צו מיר ציהען זיך דער צער און יסורים פון גאַר דער וועלט. יע־

דעם קוויטל, וואס מען דערלאַנגט מיר, שטעלט מיר ווי אַ נאָדעל אין לייב. איך האָב שוין מעהר קיין כח ניט... איך קאָן ניט..." ווי נור דער משהת זיינער דערמאָהנט איהם אָבער זכות אבות, אַזוי ווערט ער גלייך צוריק דער גרויסער שליט איבער אַלע עולמות, דער שליח פון יענעם גרויסען, וואס נור ער אַליין איז דער „איך" פון דער וועלט. וואו זענען דא די טיפע איבערלעבונגען? און וואו זענען דא די פערשידענע און פערוויקעלטע צווייפלען? און וואו איז דער נאַטירליכער איבערגאַנג פון קינדערשער שוואַכקייט צו לייבען־גבורה? מיר זעהען, אַז דער צדיק ווערט דא פיל ספקות, מיר זעהען אָבער ניט פון וואַנען יענע ספקות שטאַמען...

דער אמת'ער חסידישער „צדיק" איז ניט נור זעהר אַ שטאַרקע נאַטור (האָטש ער איז אין הערזועלבער צייט אויך שטיל און מילד, ווייך און צובראָכען פון רחמנות), נאָר אויך זעהר אַ קאָמפּליצירטע נאַטור. ווען ער האָט שוין ספקות, ובפרט נאָך ספקות אין זיך זעלבסט, זענען יענע ספקות זעהר שטאַרק פערוויקעלט. דא, ביי ר' עזריאל'ן, אָבער קומען די ספקות — קיינער ווייסט ניט פון וואַנען און זיי געהען ווידער אַוועק נור צוליעב דעם, וואס דער משרת דערמאָהנט איהם זיין פאָטער ר' אימשעלע און זיין זיידען ר' וועלוועלע...

פיעל שטאַרקער, ערנסטער און אויסגעהאַלטענער איז אַרויסגעשטעלט געוואָרען אין'ם „דבוק" דאָס פּראָבלעם פון דער העכערער גערעכטיגקייט. ס'איז דא אַ ריין־מענשליכע, ערדישע, יורידישע גערעכטיגקייט און עס איז דא אַ געטליכע, הימלישע און נשמה'דיגע גערעכטיגקייט. אין דער גמרא בעגעגענט איהר פיעל מאָל דעם אויסדרוק: „פּטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים" (ער איז פּטור לויט מענשליכע דינים, לויט דעם דין פון בית־דין און איז דאָך חייב לויט די הימעל־געזעצען). סנדר ברינניצער, וואס האָט אָבגעגעבען זיין טאָכטער פאַר אַ גניד'ישען בחור אַ מיוחס און אַ וואויל־לערנער, פערגעסענדיג אָן דעם, וואס ער האָט אַמאָל געגעבען אַ תקיעת־כף ניסן בן רבקה, אַז זייערע קינדער זאָלען זיין חתן־כלה, האָט „בדיני אדם" קיין עולה ניט געטהון. פערגעסען — איז פערגעסען, בפרט נאָך ווי דער בית־דין־צדק פון ר' עזריאל'ן האָט רוביג מאָטיווירט: „היות ווי עס איז ניט בעוואוסט, אויב ביים תקיעת כף צווישען ניסן בן רבקה און סנדר בן הענייע זענען זייערע ווייבער שוין געווען פערגומען אין טראָגען, און היות ווי לויט אונזער הייליגער תורה האָט ניט קיין ממשות אַנ'אָבמאַך וועגען אַ זאַך, וואס איז נאָך ניט בעשאַפען געוואָרען, קאָנען מיר ניט בעשטימען, אַז סנדר איז מחויב געווען מקיים זיין דעם תקיעת־כף" (ז' 73). אַנדערש איז אָבער „בדיני שמים". דאָרט זאָגט מען: אַ וואָרט איז אַ וואָרט פערפאַלען. האָסטו נאָך דערצו אַ תקיעת כף געגעבען, האָסטו עס בשום אופן ניט געטאָרט פערגעסען...

ס'איז דא אַ פּוילישׁ ווערטעל: „סלאָווא — וויאַטער". האָט עס דער בעש"ט (געבראַכט געוואָרען אין די אַלטע „שבחי בעש"ט") גאַנץ אַנדערש איבערגעטייטשט: „אַ וואָרט איז — אַ רוחניות" קיין וואָרט ווערט ניט פערלוירען אין דעם חלל העולם, נאָר יעדעס וואָרט מאַכט אַ רושם, סיי צום גוטען, סיי צום בייזען, אין אַלע עולמות און לדור דורות. ווערט נאָך דאָס וואָרט בעפעסטיגט דורך אַ טהאַט (ווי אין דעם פאַל — דורך אַ תקיעת־כף) — לאָזט עס איבער נאָך אַ פיעל שטאַרקערן רושם אין אַלע עולמות. דאָס וואָרט פאַדערט, דאָס וואָרט מאָהנט, דאָס וואָרט פאָדערט פערווירקליכונג. דאָס פערשוועכטע וואָרט הענגט ווי אַ פאַטום איבער דעם פערשוועכער. דער תקיעת־כף, וואס איז געגעבען געוואָרען פון סנדר'ן און איז דורך איהם פערגעסען געוואָרען, איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גזירה רעה אויפ'ן גאַנצען הויז פון סנדר'ן. לאה איז, אמת, אין נאַרנישט שולדיג. „קינדער, זאָגט אָבער ר'

עזריאל, ווערן אַמאָל געשטראָפט פאַר די זינד פון די עלטערן" (ז' 56). אייגענטליך, איז דאָס אָבער אויך נישט קיין „שטראָף", נישט קיין נקמה-אַקט, נאָר אַן אומזעיקע נויטווענדיקייט. אַזוי ווי די מאַטעריעלע וועלט האָט איהרע געזעצן, אַזוי האָט אויך די גייסטיגע וועלט איהרע בעזונדערע געזעצן, וועלכע עס איז נישט אריבערצוגעהן, סיידען דורך אַ העכערער, גרעסערער „שפע", דורך אַ בעזונדער ווירקונג פון'ם „צדיק האמת", וואָס ער איז בבחינת גואל, משה-משיח, יענער צדיק, וואָס האָט דעם כח צו מבטל זיין אַ גזירה („הקדוש ברוך הוא גוזר וצדיק מבטל"), אָדער דורך אַ בעזונדער „חסד" פון אַלערבעסטען.

אָט דאָס פּראָבלעם פון העכערער גערעכטיגקייט ווערט דורכגעפיהרט פון אַנ—סקי'ן אין דער גאַנצער מיסטעריע זיינער, אין דעם אָנקומען פון'ם בחור חנן, ניסנ'ס זוהן, אין סנדר'ס הויז; אין דער בעזונדער שטאַרקער ליעבע פון חנג'ען צו סנדר'ס טאָכטער לאה, וועלכע טראָגט אין דער גאַנצער מיסטעריע אַ פּאַסאַלען כאַראַקטער; אין דער שטילער, טיעפער, ריין-הייליגער ליעבע פון לאה צו חנג'ען (שוין אין דעם ערשטען אַקט זאָגט לאה צו איהר חבר'טע וועגען חנג'ען: „איך וואָלט וועלען וויסען, פאַרוואָס ער איז אַזוי בלייך און טרויעריג. ער האָט געמוזט קראַנק זיין..." אַרויסגעהענדיג, טרעפט זי זיך אָן מיט איהם און האָטש זייער שמועס בעשטעהט אונגאַנצען פון אַ פּאָר ווערטער, טראָגט ער אויף זיך דעם שטעמפּעל פון צוגעבונדענקייט אויף אייביג. פאַר דער חופּה מוז זי דוקא געהן אויף חנג'ס קבר און בעטען איהם אויף דער חתונה...), האָטש אַלס צניעות'דיגע יודישע טאָכטער קאָן זי זיך נישט אַנטקעגענשטעלען דעם ווילען פון איהר פאָטער. דאָן — דער עצם אַקט פון דער גייסטיגער פעראייניגונג (ווען עס געהט אין לאה אַריין דער דבוק). ווייטער — דער „משולח", וועלכער איז אין דער גאַנצער מיסטעריע, פון אָנהויב ביז'ן סוף, דער הויבע מצד דער העכערער גערעכטיגקייט, דער טוען, וואָס איז געשיקט געוואָרען פון דער פמליא של מעלה, צו מאַהנען דעם דין שמים, און וועלכער פיהרט אַ שטילען, טיעף-פערבאָרגענעם קאַמף מיט'ן צדיק ר' עזריאל, וואָס וויל מיט דעם כח פון זיין צדקות דורכאויס מבטל מאַכען די גזירה פון די היכלות. ר' שמשון, דער מרא דאתרא פון'ם שטעדטיל, צו וועמען ניסן בן רבקה קומט צו-חלום און וועלכער ווערט דערנאָך אַ טוען מצד המת (ז' 71), איז אויך די פערקערפּערונג פון דער העכערער גערעכטיגקייט, האָטש נישט אין אַזאַ עקסטער פאָרם, ווי דער „משולח"...

אָט דאָס פּראָבלעם פון העכערער גערעכטיגקייט האָט זיך אַנ—סקי'ן פּועל בעסער איינגעגעבען, ווי דאָס פּראָבלעם פון'ם צדיק אַלס רעליגיעזער איבער-מענש. זעהר אָריגינעל, אינדעוויזשען, טיעף און פון אַלע זייטען ריכטיג איז אַרויסגעשטעלט געוואָרען אין'ם „דבוק" דאָס פּראָבלעם פון'ם גייסט, וועלכער בלייבט נאָך אַ לאַנגע צייט נאָך דעם פיזישען טויט צוזאַמענגעהאַלטען און אָנגעקלעבט אָן זיינע ערדישע פערלאַנגען און סימפּאַטיעס. דער איבערגאַנג פון וועלט צו וועלט, ווי אויך דער פערקעהר „צווישען צוויי וועלטען" (ווי איך האָב עס שוין ברייט ערקלערט אין'ם פריהעריגען פּרק) זענען אין'ם „דבוק" פאַרמערקווירדיג געצייכענט.

קומען מיר אָבער צו צום הויפּט-פּראָבלעם פון'ם „דבוק", צום פּראָבלעם פון „ירידה" און „עליה" פון דער נשמה, זעהען מיר, אַז דער דיכטער איז געבליבען שטעהן אהנמעכטיג פאַר דער ריעזיגקייט פון אָט דעם פּראָבלעם. מיר לעבען-דורך צוזאַמען מיט'ן דיכטער די גאַנצע מיסטעריע און מיר בלייבען ביים סוף ענטטוישט אין דעם רעכטען עיקר. מען האָט אונז צוגעזאָגט צו בעווייזען די „ירידה" און די „עליה" פון דער נשמה. מיר האָבען דורכגעלעבט און דורכגעליטען צוזאַמען מיט

חנג'ען זײַן טיעפע „ירידה"; מיר האבען מיט איהם צוזאמען געהאפט אויף „תיקון"; מיר האבען געזעהן דאס גוואלדיגע גראנגעלענדיש פונ'ם „צדיק" צו מתקן זײַן חנג'ס נשמה; דער דיכטער הײסט זינגען פון אנהויב און צום סוף: „דאס פאלען טראגט דאס אויפקומען אין זיך"— דאס „פאלען" האבען מיר אויסגעצײכענט געזעהן, דאס „אויפקומען" זעהען מיר אבער נישט...

דער „משולח", וועלכער איז אין דער מיסטעריע די פערקערפערונג אין פונ'ם „עד", אין פונ'ם „דיין", זאגט אין סוף פונ'ם ערשטען אקט: „ער איז ניזוק געווארען"... ענדיגען ענדיגט ער אבער נור מיט: „ברוך דיין האמת"... די העכערע גערעכטיגקייט האט טאקע דאס איהריגע געמהון — וואו איז אבער דער תיקון פון ח נ נ'ס נשמה? די העכערע גזירה איז טאקע דערפילט געווארען; דער מ ע נ ש איז אבער געבליבען געפאַלען, ווי געוועזען...

דער אמת'ער תיקון פון א נשמה בעשטעהט, לויט דער חסידישער אויפפאסונג, — און דער דיכטער האלט זיך דאך אין דער גאנצער מיסטעריע בײַ אט דער אויפפאסונג — אין דעם, וואס זי, די נשמה, ווערט בעפרײַט פון אלע איהרע ערדישע פאַרשטעלונגען און צוגעבונדענקייטען, דערקענט, אז אט די אלע פארשטעלונגען און צוגעבונדענקייטען זענען נישט מעהר ווי אילוזיעס, וואס האבען נאך א וואסער־ניט־איז זײַן און בעדײַטונג פאר'ן חומר, אבער נישט פאר'ן גײַסט אלס אזעלכען, און בעקומט דורך אט דער ערקענטעניש פליגלען צו פליהען אין דער הויך און א שליסעל צו די היכלות העליונים. בעת דער גײַסט געפינט זיך נאך אין חומר, בעשטעהט זײַן הויפט־ערציהונג, לויט דער חסידישער וועלט־אויפפאסונג, אין דעם, צו זעהן דעם גאנצען „יש" אלס „אין", צו זעהן דאס גאנצע אויסערליך־עקזיסטירענדע אלס „אחיזת־עינים", א פערשטעלעניש און א בעהעלטעניש פון דעם אין־סוף, וועלכער איז דער איין־און־איינציגער, באמת עקזיסטירענדער און חוץ איהם האט קיין זאך קיין אמת'ע עקזיסטענץ נישט. ווען דער גײַסט וואַרפט־אראב פון זיך דעם חומר, בעשטעהט זײַן אמת'ער תיקון און עליה נור אין זײַן פולער און גאנצער בעפרײַאונג פון דער ערד־אילוזיע.

די עובדה פונ'ם „צדיק" בעשטעהט, לויט דער לעהרע פון די חסידים בנוגע צום תיקון פון א צווייטען, דערין, וואס ער בעהעפט זיך מיט יענעם צווייטען נפש בנפש, רוח ברוח און נשמה בנשמה, הויבט איהם דערמיט אויף פונ'ם ערד־שטויב און איז איהם מכשיר דערמיט פאר זײַנע ווייטערדיגע שטײַגונגען און געטליכע השגות. אינ'ם „דבוק" בלײַבט אבער חנן אייגענטליך א ה ן א תיקון. ער בלײַבט צוגעבונדען און צוגעוואקסען צו זײַן ערדישער ליעבע, ווי געוועזען. ער געהט, אמת, ארויס פון לאה'ס קערפער, געצוואונגען צו דעם דורך די חרמות פונ'ם „צדיק". ער בלײַבט אבער נעבען איהר און האט נאך צו איהר אַן ערדישע צוגעבונדענקייט.

בכלל בלײַבט עטוואס דורכאויס אונבעשטימטעס אין דעם סוף פונ'ם גאנצען לעצטען אקט. מיר האבען זעהר פיעל ערווארט און לסוף ווייסען מיר אייגענטליך נישט, מיט וואס האט זיך עס אלץ געענדיגט

דער ענין פון דער נשמה־ירידה און נשמה־עליה איז צו־געוואלדיג, אום צו פערקערפערן איהם אין געשטאלטען פאר'ן צושויער, לאמיר זיך בעגנוגענען מיט אײַן איבעריגע, טיעפע ענינים, וואס זענען בעריהרט געווארען אינ'ם „דבוק" אין אײַשען און הארציג־רײַן בעהאנדעלט געווארען.

אהרן צייטלין.

אין ים'ס רשות.

(רייזע-בילדער)

גאַנצע טעג האָבן זיך די „חלוצים" — די דאָזיגע צייטווייליגע טריעסטער בירגער — נישט געקאָנט זאַט אָנקוקן מיט'ן ים. ווי נייגיריגע קינדער האָבן זיי געגאַפט אויף דאָס גרויסע, ריזיג-שטראָמענדיגע וואונדער, געזאַפט אין זיך ים-ריח, צופריעדן געשמייכעלט, ווי ביי-צייטענס פיהלענדיג די נאָהנטקייט פון אָריענט, און אויסגעקוקט דאָס שיף. „העלואַן" הייסט דאָס שיף און קיין אַלכסנדריה-של-מצרים פיהרט עס. פון דאָרט געהען פאַר אַ חלוץ צוויי וועגן — מיט יבשה און מיט ים — קיין אַלטנייַלאַנד, דאָס לאַנד, וואָס ווינקט שוין, דאַכט זיך, אָפּער מיט הייסע כשוף-אויגן פון הינטער דער בלויער האָריזאָנט-ליניע פונ'ם ים.

אין איינעם אַ רעגענדיגען פריהמאָרגען — מזל-טוב! דאָס שיף איז דאָ! „העלואַן", דער שטאָל-געפּאַנצערטער ריז, שטעהט ביי די ברעגעס פון טריעסט. דאָס „חלוצים"-הויז (געפינט זיך אין אַ גרויסער געביידע עק שטאָדט, אויף „קאַמפּאַ מאַרטיאַ") קוקט אויף איהם, און ער, דער ריז, קוקט אַריבער צום „חלוצים"-הויז. ער זאָגט: „אַט בין איך געקומען נעהמען דיינע קינדער". און דאָס הויז: „נעהם שוין, דאַרציגער, און פיהר זיי אַוועק אין יענעם וואונדערליכען לאַנד אַריין. זיי זענען אַזוי אונגעדולדיג, אַזוי גליקליך און אומגליקליך צוזאַמען"...

דער אָנפיהרער פונ'ם פּאַלעסטינא-אַמט, אַ גרויער איטאַליענישער ייד מיט אַ גוטמוטיגען פאַטער-שמייכעל אַרום די ליפּען און אַ רויטער אַפּעלסין-נאָז, פיהלט זיך יום-טוב'דיג, גיט עצות, טיילט פונאַנדער נומערן פון „הארץ" צווישען די אָבפאָהרענדיגע, ווינשט גליק און קוקט איצט, דאַכט זיך, מיט דאָפּעלטער ליעבע אויף דער יונגער ציון-עמיגראַנטקע, די חנ'עוודיגע 18-יעהריגע גימנאַזיסטין פון קראָקאָ, וואָס איז אַנטלאָפען, ווי זי דערצעהלט, פון רייכע אַסימילאַטאָרישע עלטערן, כדי צו בעאַרבייטען מיט ווייסע ברויגע-הענד די שוואַרצע ערד. אַט שטעהען חלוצים פון דייטשלאַנד, פעסטע בלאָנדע יונגען, רעדען הויך און אָבגעהאַקט בערלינער דייטש און האַלטען זיך אַזוי ענערגיש, אַז דיר דוכט, דאָס נאָך אַ פּאָר צעהנדליג אַזוינע „בחורים" — און ארץ-ישראל איז אונזערס, אפילו אָהן דעקלאַראַציעס און טראַקטאַטען. פון צייט צו צייט רוקט זיך אויך אונטער דאָס יונגעל פון וואַרשא, אַ טיפּ פון אַ יונגען צייטונגס-לויפער, וואָס די פּרעסע האָט איהם געמאַכט פאַר אַ „גאַנצען לייט", ער שעפּט אַלץ פון דער פּרעסע. ווען דו הערסט איהם רעדען מיט אַ מיושב'דיגען, אַלט-קלוגען טאָן אַ הויך-ליטעראַרישען צייטונגס-יודיש — ווייסטו נישט, צי זאָלסטו בעוואונדערן די פעהיגקייטען פון יודישען גייסט, וואָס אַ דאַנק זיי רעדט ביי אונז אַ 12—13-יעהריג יונגעל אַזוי ליטעראַריש-אינטעליגענטיש, אָדער וויינען דאַרפסטו אין דער שטיל איבער דער דאָזיגער צו-פריהער רייפקייט, וועלכע פערוואַנדעלט אונזערע בר-מצוה-יונגלעך אין געזעצטע זקנים. די דאָזיגע יונגע רייפקייט, וועלכע איז נישט צו זעהן אין אַזאַ מאָס ביי קיין שום אומה-ולשון, וואָס האָט אונז אין דער וועלט געגעבען וואונדער-קינדער פון כל-המינים, יאשא חפצ'ס און שמואל'יק'ס — צי איז זי נישט אונזער טראַגעדיע

אונזער גרויסע טראַגעדיע אין אַ קליינעם פֿאָרמאַט? אונזער גרויסקייט איז געוואָרן אוננאַטירלעך, ווי דאָס גאַנצע לעבן אונזערס. ווי די שווינדזיכטיקע שהל־הביינע אין פּרץ'ס בעוואוסטען ליעד, איז אויך דאָס אַלטע פֿאָלק געוואָרן אַ מין „סוכאָטניצע אהן לונגען". בעצייטן די לונגען צוריק, אָטעמען מיט דער לופֿט פֿון שרון — צי איז עס נישט פֿון אייביקן געווען דער אינטימסטער חלום פֿון דעם גאָנג'ישען, אָבער קראַנקען פֿאָלק? —

פֿאַרצייטענס, ווען מיר זענען פֿון מצרים געגאַנגען אין דאָס צוגעזאָגטע לאַנד, זענען מיר אַריין אין טיפֿען ים — און דער גאָט פֿון אונזערע אבות האָט דאָס צוגעזעהן און האָט אונז געשפּאָלטען דעם ים־סוף, מיר זאָלען איהם טרוקען דורכגעהן. און איצט איז ווידער אַ ים אַרום אונז, אַ ווילדער ים, אַ רויטער ים, פֿול מיט דעם בלוט פֿון ברידער און שוועסטער, און זוכען מיר רעטונג — איז ווידער די אַלטע רפֿואה פֿאַרהאַן:

זיך נעהנטערן צום צוגעזאָגטען לאַנד!

...קום־זשע אַהער, בר־מצוה־יונגעל מיט די עילוי'שע בעוועגונגען, שטעל דיך דאָ אין פֿענסטער און זעה: אָט וואַרט דאָס שיף, אָט וואַרט די ים־בלויקייט, און ווייט, ערגיץ ווייט, הינטער דער ים־בלויקייט, ליגט אַ לאַנד און וואַרט אויך. אויף דיר, אויף מיר, אויף אונז אַלעמען. גלייך אויס דעם רוקען, נעהם אַראָב די קניימשען פֿון שטערן, לאָז מיך צו־רוהן מיט דיין שלעכט־פֿערדייטער צייטונגס־שפּראַך, און דערמאָהן זיך נור, דערמאָהן זיך אינ'ם קליינעם יונגעלע פֿון בית־לחם, דוד, דעם זוהן פֿון ישי... אַ רויט־בעקיג, שען־אויגיג פּאַסטוכ'ל איז אַרויס אויפ'ן פֿעלד און מיט פֿעלד־שטיינדלעך געלעגט טויט אַ מאוס'ן, ריזיג־אומגעלומפּערטען גלית... שען, אַ יאָ? און וואָס מיינסטו, מיר וועלען שוין קיינמאָל אַזוינע נישט האָבען? אַזוינע יודישע יונגלעך, אַזוינע הוד־בן־ישי'ס? ניין, מיר וועלען, מיר וועלען... דען צו־טיעף איז אַריין די בענקשאַפֿט אין אונזערע הערצער. אָט וואַרט דאָס שיף, אָט וואַרט די ים־בלויקייט, און ווייט, ערגיץ ווייט, הינטער דער ים־בלויקייט, ליגט אַ לאַנד און וואַרט אויך. מיר וועלען, מיר מוזען אויסגעלייזט ווערען. עס איז צו־שוואַרץ, צו־פֿינסטער דאָרט, ביי די ברידער און שוועסטער. דאָ איז בלוי. דאָ ליגט אַ ים און כשופֿ'ט, אַ ווייט לאַנד ווינקט ווי אַ חלום און כשופֿ'ט. פֿון דער ים־בלויקייט וועט אונז אויפֿגעהן אַ ליכט. לאָמיר זיך אַלע זעצען אין שיפֿען, יונגעלע, און פֿאָהרען און פֿאָהרען — — —

ווייט, ערגיץ ווייט, הינטער דער ים־בלויקייט, ליגט אַ לאַנד און וואַרט — —

כ'האָב פֿערגעסען אַלע ליעבסטע,
כ'האָב פֿערלאָזט מיין אייגען הויז,
כ'האָב דעם ים זיך אָבגעגעבען —

און אָט זיצט מען שוין, אין אַ מזל'דיגער שעה, ווער אויף פּעקלעך, ווער אויף קאַסטענס, אי אויבען, אי אונטען, אי אין דער מיט, מען זיצט און מען וואַרט, ווען גיט זיך שוין „העלואַן" אַ ריהר... פֿיערטע קלאַס פֿאָהרט מען — און אין דער אמת'ן איז עס גאָר קיין קלאַס נישט, נאָר אַ מין ענגע הינהנער־שטייג, פֿול אָנגעפּאַקט און אָנגעפּראָפּט. נישטאָ זיך וואו אַ ריהר צו טהון, מיט וואָס צו אָטעמען — אָבער עפּ, נאַרנישט, כ'לעבען, נישטאָ וואָס צו קריגען זיך! ווער קוקט דען אויף אַזוינע קלייניגקייטען, ווען דער ים איז גרויס, אַזוי גרויס, און די האָפֿנונג — נאָך גרעסער, ווי ער?

און דער גרויסער ים ליגט און קוקט־זיך צו, ווי די מאַטראָסען און די ברייטע הויזען פֿליהען — דער אַראָב, דער אַרויף, קלעטערן איבער די לייטערס, ווי לונאַטיקער, שפּרינגען איבער די שטריק, ווי קונצענמאַכער, לאָדען־אין דאָס שיף מיט סחורות

דורך רייזיגע עלעוואַטארס, וואָס הויבען זיך, ווי אויסגעשפּרייטע הענד, אין הימעל אריין. אַ רעש, אַ גערודער, מען קומט און מען גייט אהן אויפהער:

די שווימענדיגע שטאָדט „העלואן“ גרייט זיך צום אָבפאָהרען.

מענשען פון פערשיעדענע שטאַמען און לענדער, הונדערטער קליינע וועלטען האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען אין אַ גרויסער איינציגער וועלט — דאָס שיף — און הונדערטער ציעלען און האָפנונגען זענען פערהאַנדעלט געוואָרען אין איין האָפנונג, איין ציעל: אריבערצוקומען בשלום דעם ים, דעם ראַזיגען קאַלטען, פער'חלומ'טען ספינקס, וואָס ליעגט צווישען לענדער און צושיידט זיי איינס פון צווייטען. אַלע זענען זיי אַהער געקומען: דער אַמעריקאַנער מיליאָרדער, וואָס פאָהרט „פערסט קלעס“ (ערשטע קלאַס) און קוקט נישט מיט אויגען, נאָר מיט מאָנאָקלען, געהט, ראַכט זיך, נישט אין שיך, נאָר אויף גומענע רעדער, און — דער צוויליזירטער נעגער, וואָס פאָהרט פון בערלין, וואו ער האָט געענדיגט זיין שטודיום אַלס דאָקטאָר, צוריק אין זיין ווילדער היים מיט איהרע שוואַרצע מענשען. דער קאָנטראַסט צווישען זיין סמאָלע-פּנים און די שניי-ווייסע אייראָפּעאישע מאָנזשעטען מאַכט נישט-ווילענדיג לאַכען. פון צייט צו צייט דערוועקט זיך אין איהם, דעם „דרעסירטען“, דאָס נעגער-בלוט און ער לאָזט זיך טאַנצען, כלומר'שט פון גוטמוטיגער צופריעדענקייט אויבען אויפ'ן דעק, צוזינגענדיג דערביי אַ מאָנאָטאָן נעגריש ליעדעל, וואָס דערוועקט אַ געדאַנק: אויב אַמעריקאַנישע מאַלפּעס וואָלטען געקאָנט זינגען — וואָלטען זיי פּונקט אַזוי געזונגען. אַ פּאָר לעדיג-געהער שטעהען, קוקען-צו און לאַכען האַרציג. די איבריגע פּאַסאַזשירען זענען אַלע פערהאַוועט, פערנומען מיט די הכנות צום אָבפאָהרען אַ תהום פון רייד, אַ געמיש, אַ געווירבעל פון שפּראַכען, אַ געפּילדער אַהין און אַהער אָן אָנהויב און אָהן אַ סוף — און דער ים?

ער, דער גרין-בלויער, שווייגט דערווייל, ווי איינער זאָגט: רעדט, רעדט, האַרציגע! דערפאַר וועל איך שפּעטער רעדען און איהר וועט שווייגען...

אַזוי דויערן די הכנות אַ גאַנצען טאָג. אַ סך געלעכטיגע שוין אויפ'ן שיף, אַנדערע געהען געלעכטיגען אין שטאָדט. מאָרגען וועט עס געשעהן. אַרום מיטאָג-צייט דאַרף דאָס שיף אָבגעהן...

„העלואן“, דאַרפט איהר וויסען, איז אַ שנעל-שיף, און קומען קומט עס קיין אַלעקסאַנדריען נישט לענגער, ווי אין פיער טעג נאָך זיין אָבפאָהרען פון טריעסט. מיט אַ „שלעפּ-שיף“ געדויערט דיזעלבע נסיעה גאַנצע 17 טעג. דאָס איז אַ סך אַ גרעסערער חסרון, ווי מען קאָן מיינען. דאָ האַנדעלט זיך נישט נור אין דער צייט, נאָר אויך — און איבערהויפּט — אין דער אַזוי-גערופענער „ים-קראַנקהייט“, וואָס געדויערט אויפ'ן שלעפּ-שיף לענגער, ווי אויף אַ שנעל-שיף. די לעצטע האָט אַ גרויסע מעלה, וואָס עס לייזט אייך אויס פון אַזעלכע צרות תיכף-ומיד. גלייך ווי איהר שטעלט אַ פוס אויף דער יבשה — זענט איהר ווידער דער-זעלבער מענש, וואָס פריהער. האָט אָבער דערפאַר דאָס שלעפּ-שיף אַ מעלה, וואָס דיין שנעל-שיף האָט עס נישט: עס שטעלט זיך אָב ביי מעהרערע פּאָרטען. גאַנצע טעג שטעהט עס אָב ביי אינזלען און פּאָרטען, וואָס, פאָהרענדיג אין אַ שנעל-שיף, האָט איהר נישט קיין אהנונג פון זיי. דאָס שנעל-שיף איז אייגענדלידיגער, עס וויל נישט שטעהן, נאָר בסדר פאָהרען, און איך גלויב, אַז אַ שנעל-שיף איז דערויבער פּאַסיגער פאַר הלוצים, ווי אַ שלעפּ-שיף... די ראַזיגע „אונגעדולד“ מצד דעם שיף האַרמאָנירט דאָך אַזוי אייגענטליך מיט דער אונגעדולד פון זייער האַרץ. נאָך די לאַנגע און שווערע גלגולי-מחלות, וואָס מען האָט היינטיגע צייטען אויס-

צושטעהן ביים פאהרען קיין ציון: אין די אונגעדולד צו זעהן דאס דאזיגע לאנד
פעלט פערשטענדליך...

און פאהרען פאהרט מען, ווי געזאגט, אין ענגשאפט און שטיקעניש, נישטא וואו
דעם קאפ אוועקצולעגען. געוועהנליך פאהרען חלוצים אין דער אזוי־גערופענער פיערטער
קלאס, וואס איז, ווי געזאגט, א קלאס ניט בלשון סגי־נהור. אין־דער־אמת'ן איז עס א
מין קארידאר, אדער עפיס עהנליך דערצו, וואוהין מען ווארפט צוזאמען אלע חלוצים
אין איין הויפען, ווי איינער זאגט: „ליגט דא און מהוט אייך וואס איהר ווילט. נישט
אונזער באבעס דאגה. מיר גיבען אייך, אדאנק דער „מעבירים“־געזעלשאפט, א 50־פראָ־
צענטיגע הנחה — דאנקט־זשע גאט, וואס מיר גיבען אייך בכלל אנ'ארט אויף אונזער
שיף, און שטומט, ווי א פיש אין די טיפע וואסערן“...

ליגט טאקע עולם אין דער פיערטער „קלאס“, יסורים־געזאגט, ווי הערינג אין
א פעסעל — און אינטערעסאנט: מען קלאגט זיך נישט, מען נעהמט עס אן, ווי א זאך,
וואס דארף נישט און קאן גארנישט זיין אנדערש... פסיכאלאגיש איז עס פערשטענדליך:
מען איז שוין צוגעוועהנט. מען האט זיך אויפ'ן וועג אזוי פיעל אנגעליטען, אזוי פיעל
אויסגעוואלגערט, אז עס ארט שוין נישט לגמרי, וואס מען וועט זיך נאך א ביסעל אנ־
ליידען. פערפאלען! ווי לאנג מען איז נישט דארט — איז מען דאך נאך אלץ אין גלות...
און אז די איטאליענישע מאטראסען, וועלכע זענען עפיס נישט אזויגע זיידענע יונגע־
לייט און נישט אזויגע גרויסע צנועים, טשעפען זיך צו, מעשה־נאחאלען, צו אנ'אלטער
יודענע, וואס פאהרט קיין א"י אפצולעבען דאס רעשט ביסעל יאהרען און האט שוין
מסתמא אנגעגרייט תכריכים פאר זיך, און „ראמאנסירען“ מיט איהר איבער־
געוואלד — מוז מען ווידער אראבלאזען די אויגען און שווייגען. פערפאלען! דא זענען
זיי נאך די בעלי־בתים... מיר אין הארצען אבער וואקסען געפיהלען פון מעראלישער
נייד, נישט פון נקמה, נאר פון פשוט'ער פערראכטונג. און עס טראכט ביי זיך יעדער
איינער: שפעטער, קומענדיג אהיים, שווער איך ביי אלקי־ישראל נישט צו זיין קיינ־
מאל, ווי זיי. טאקע א לאנד, טאקע א פאלק. אבער נישט ווי זיי, נאר נישט ווי זיי...

און וועלען זיי קומען אמאל — וועקט זיך דער געדאנק ווייטער — איז זעהן, ווי
דער דיכטער זאגט, „מה תגיל קטן גויים, עם נד“ (וואס ס'האט אויפגעטהון א קליין
פעלקעל, א וואנדער־אומה) — זאל זיין דאן אויסשטעכען די אויגען אונזער מאל־אלטע
רייניקייט. זאל דער שר של עשו דאן בייבי'ענדס־ווערען פון אונזער בענייטער נשמות
שטראהלען, זאל נור דאס, און נישט עפיס אנדערש, זיין אונזער נקמה פאר די צוויי
טויזענד־יעהריגע יסורים...

די ערשטע צוויי טעג נעהמט אלץ כשורה: דער ים שטעהט מיט דעם שיף אין
פריינדליכע בעציהונגען. אבט גרינגט פארביי אנ'אינזעל, דערצעהלט פון עפיס א ווייט,
אומבעקאנט לעבען און פערגעהט אונטער דער מוזיק פון כוואליעס... ביי ברינדיזי
שטעלט זיך דאס שיף אב און עולם רייסט ממש פון די הענד די בילעטען, וואס די „שיף
מאנט“ טיילט־אויס די יעניגע פאסאזשירען, וואס ווילען ארומגעהן אין אונזער די
שטאדט. מען לאזט זיך אראב ווערך דאס כפעציעל־אויפגעשטעלטע ברוקעל און דער
פארם פון שטייגען און נאך צוויי טעג פאהרען בעטרעט מען ווידער די יבשה... דרומ'דיגע
ווארים, א גרויסע זון, ווי א העל־געשליפענער בעלער, אנגעגאסען איבער די ברייטע
מיט גאלד, שטעהט אין הימעל. עס ליכט פון אלע זייטען. בעטלערס רייסען פאר די
פאלעס, זעהענדיג דיך אראבגעהן פון שיף, און דאנקען מינוטען־לאנג פאר דעם „צענ־
טעזשימא“ (איטאליענישער סענט), וואס דו דערלאנגסט זיי. דאס חנ'עוודיגע איטא־
ליענישע מיידעל, וואס שטעהט אין איהר קיאסק־בוידעל און פערקויפט דיר אמת'ע אי־

מאַליענישע אַפּעלסינען פֿאַר אַ „שיבוש“, בעטראַכט דיך מיט נייגיר, געמישט מיט עהר-
פֿורכט: אַנ'אויסלענדער... און דערקענען דעריקענט זי אין דיר דעם אויסלענדער, נאָך
איידער דו עפֿענסט אַ מויל. דו לאָזסט זיך בלאָנדזשען איבער דער שטאָדט. די גאַסען,
די אַרכיטעקטור פֿון די הייזער — אַהן כדר, אַהן סטיל און דאָך אַזוי סטילפֿול... אַ
„לירישע אונאָרדנונג“, ווי מען רופֿט עס אין די ביכער פֿון סטיליסטיק. יאָ, ליריש! די
גאַנצע לופֿט — ווייך און וואַרים, ווי פֿונאַנדערגעבליהטע מיידעלשע ליפּען — איז אַ
שטיק ליריק... דיר דוכט, אַז זי זינגט, זינגט אַהן אַ קול, פֿול מיט פֿערבאָרגענע לעבען,
און ישומט אין דער שטיל, ווי טויזענדער יונגע ביהגען...

צי זענען עס נישט די געהיימע אונאויפֿהערליכע געזאַנגען פֿון דער גרויסער ליבע,
וואָס ליגט דאָ צעוואָרפֿען און בולט דאָ אַז אומליך שפּעלטעלע, יעדען לופֿט-אַטאָם?—

אוועגד-צייט „רוהרט“ דאָס שיף און לאָזט זיך אין וועג אַריין — אַ וועג בעטע-
בילט מיט שטערען... און אויף די שטערען-טעפּיכער גליטשט-זיך דאָס שיף אַ גאַנצע
נאַכט. אַ גאַנצע נאַכט האָט עס געהיימע מחזקות מיט'ן ים און אויף צו-מאָרגענס איז
דער ים אויף איהר ברוגז, וועה חיים, פֿאַר וועלכע חטאים... ער וואָרפֿט עס און שלײַדערט
עס פֿון איין זייט אויף דער צווייטער, און מיר, פּאַסאַזשירען, וואָס בעקומען דורכדעם
ים-קראַנקהייט, בלייבען ליגען, וואו די קראַנקהייט האָט אונז געטראָפֿען, מיט פֿערוואָר-
פֿענע קעפּ און אויסגעשפּרייטע פֿיס-און-הענד, ממש ווי געבונדענע, ווי קרבנות אויפ'ן
מזבח פֿונ'ם ים... בלויז דער שיף-דאָקטאָר, אַ געזונדסטער יונג, און די מאַטראָסען, וואָס
זענען שוין צוגעוועהנט צו אַזוינע נאַרישקייטען, שפּאַצירען אַרום מונטער און פֿרעה-
ליך אויפ'ן דעק און צווישען די קאַיוטעס, דערביי קוקען זיי זיך אָן מיט אַ שמייכעל פֿון
בעהאַלטענעם שפּאָט: „מישטיינס געזאָגט, די יבשה-מענשען! דער ים האָט זיך אַ ביס-
סעל צובריקעט — ליגען זיי שוין, די נאַרנישטען, ווי געשאַכטענע“...

מיר ליגען אַלע און קרעכצען ווי פֿערוואונדעטע. פֿון אַלע זייטען פֿרעכט מען, מענ-
שען געהען, האַלט-זיך — פֿלוצלונג פֿערדרעהט זיי דער קאָפּ, זיי טהוען זיך אַ וואַקעל
און פֿאַלען אוים. וואָרע איז דאָן צו די, וואָס של אפּעין. פֿערהעלטנישמעסיג גוט איז
אויך די יעניגע, וואָס עס האָט זיי אַבגעגאָלטען צו געפֿינען זיך אין דער צייט פֿון
דער פֿלוצלונגער איבערקעהרעניש נישט אויפ'ן דעק, וואָזהין דער יצר-הרע טרייבט
כסדר אַרויס דורכצוגעהן זיך און שפּאַצירען אַ ביסעל, נאָר אינעווייניג. און שיף גופא:
אויב עס איז דאָרט, וואָס אמת, נישט אַ סך בעסער, איז מען אָבער לכל-הפּחות בעוואָ-
רענט פֿון אַ רעגען, וואָס איז זיך, דיר-נישט, מיר-נישט, מישב און האָבט-אָן צו בעגיסען
די פּנים'ער פֿון די קרעכצענדיגע ים-קרבנות, וואָס ליגען אין די ים-בעטלעך, ווי זעלנער
אין די לאַזאַרעטען, מיט די פּנים'ער צום הימעל. עס איז דאָן ממש אַ „גאָט'ס רחמנות“
און דער שיף-דאָקטאָר — אַ פּאַרשוין מיט שטאַרקע נערווען — טהוט זיך נישט אַ ריהר,
לעגט נישט אַ האַנד און קאַלט וואַסער אַריין. די פּאַסאַזשירען זענען ברוגז אויף איהם,
זיי וואָלטען געקאָנט — וואָלטען זיי איהם אַריינגעוואָרפֿען אין ים, אָבער ער, דער הויי-
כער פֿרישער איטאַליענער, ווערט נישט נתפּעל, נעהמט גאָר צו, פֿאַר יוצא-וועגען, פֿון צייט
צו צייט צו דעם אָדער יענעם „ברעכענדיגען“, און שמייכעלט, שמייכעלט מעשה ער-
פֿאַהרענער און בעהאַוונטער ים-מענש. ער ווייסט, אַז ס'וועט זיין, חס-ושלום, גאָרנישט
זיין, די דאָזיגע אַלע קרעכצער און ברעכער, אַז דאָס איז נאָר אַ שטייער, וואָס יעדער
צייטווייליגער ים-אונטערטאַן מוז צאָהלען דעם קעניג ים...

און די מאַטראָסען? די מאַטראָסען קוקען אויף די קרעכצער שיער נישט מיט
נקמה. „ווייסט האָטש איהר אויך אַ ביסעל דעם טעם פֿון ים, איהר, נאַרישע ערד-לייט!
אַסאַך, אויב מיר, די ים'ישע, האָבען פֿאַר אייך טימפּעפּיהל. אדרבא, אונז טהוט נאָך

הנאה, וואס אַזוינע ווי איהר דערווייסען זיך אַ ביסעל אויף דעם איינגענעם לייב, וואס איז דאס אַזוינס ים. מיר ווייסען: איהר זיצט אייך שפּעטער אין די קאַבּינעטען און דערמאָהנט מיט אַ סענטימענטאַלען „אך“ די ראָמאַנטישע שעהנהייטען פונ׳ם ים, פון וועלכען איהר האָט געמאַכט עפּיס אַ פער׳חלומ׳טען קרוינפּרינץ מיט בלויע אויגען. ניין, איהר סענטימענטאַלע נאַרען! דער ים איז קרעפטיג און ווילד און שווער. ער איז פון אונזערע ברידער. אַ גראָבער, שטאַרקער מאַטראָס, וואס ווייס נישט פון אייערע יבשה־חכמות און לאַכט זיך אויס פון אייערע אויף־מיר־געפיהלען. אַ ידיעה און איהם האָבען גיר מיר, מאַטראָסען. און איהר, ארחי־פרחי, צופעליגע ים־מענשלעך, וואס היינט אויפ׳ן ים, מאָרגען אויף דער יבשה — איהר וועט סיי־ווי גאָרנישט ווייסען, סיי־ווי גאָרנישט פערשטעהן. פּיהלט־זשע חאָטש אויף דעך אייגענעם הויט די שווערע האַנד פונ׳ם ים און קריגט, געבעכדיגע, דרך־ארץ“.

דערנאָך האָט זיך דער ים בערוהיגט. עס איז פּונקט אויסגעפאַלען חנוכה־צייט און דער גאַנצער יודישער עולם פון שיף האָט זיך רערום פערזאַמעלט אויפ׳ן דעק. מקיים צו זיין בצבור די מצוה פון הדלקת נר של חנוכה. די מאַטראָסען האָבען גענאַפט. עוואונדערט זיך און נישט אנגעהויבען ווייסען, וואס מען געהט דאָ טהון. ווישען דעם עולם זענען אויך געווען ארץ־ישראל׳דיגע, וואס פאָהרען צוריק פון אייראָפּאַ, דערונטער צוויי יונגע אינזשענערען, געבוירענע אין ארץ־ישראל, וואס האָבען געענדיגט אין פראַנקרייך. איינער פון זיי איז געפאָהרען קיין חיפה צו פערנעהמען אַ פעראַנטוואָרטליכען רעגירונגס־פּאָסטען.

מיט צינדען די ליכט און זאָגען די ברכות האָט עולם מכבד געווען דעם עלטסטען, אַ יוד אַ קאָלאָניסט, אַ געבוירענער אין ירושלים, וואָס האָט ערפילט זיין שליחות אויף אַן עכט־יודישליכען אופן. די מנורה אליין איז געווען אַן אייגענטום פון די בערלינער „חלוצים“, וועלכע האָבען זי ספּעציעל מיטגעבראַכט אויפ׳ן שיף, ווייסענדיג, אַז ס׳וועט אויסקומען צו פאָהרען חנוכה־צייט. בכלל האָב איך בעמערקט ביי די דייטשע „חלוצים“ רעליגיעזע נויגונגען. איינינע פון זיי האָבען יערען פריהמאָרגען געלעגט תפלין און שבת האָבען זיי געזונגען זמירות על פי נוסח אשכנז, הילצערנע עברית, זאָלען זיי מיר מוחל־זיין, מיט אַ דייטשען „אומלויט“ ביי יעדען חולם און מלפום... אבער ווי די מעשה איז, אַ פּאָזיטיווער שטריך איז עס.

נאָך די ברכות האָט מען בצבור אַ זינג־אָב־געטהון „מעוז צור ישועתי“, דאָס געזאַנג פון נאַציאָנאַלען שטאָלץ און דאַנקבאַרקייט צו גאָט, און גויים זענען געשטאַנען פון דער זייט, זיך איינגעהאָרכט און געהאַט שטילען דרך־ארץ. אַ בערלינער „חלוץ“ האָט זיך דערנאָך אַוועקגעשטעלט, אַוועקגעלעגט פאַר אונז אַ דרשה אויף אַ שרעקליך־צו׳הרג׳עטען העברעאיש און געענדיגט בזה הלשון: „ויהי׳ כמו שכתוב בסדור: ולירושלים עירך ברחמים תשוב“ (און ס׳וועט זיין ווי אין „סדור“ שטעהט: און קיין ירושלים, דיין שטאָדט, וועסטו מיט גנאָד צוריקקעהרען). מען האָט איהם מוחל־געווען די עם־הארצות פון גאַנצען האַרצען, געפּאַטשט „בראַוואָ“, און דער ים האָט אויך געפּאַטשט „בראַוואָ“, די מנורה האָט פריהליך צוגעלויכטען און די גאַנץ האָט פרעהליך צוגעוואונקען —

אַזוי האָבען יודען אָבגעריכט חנוכה אויפ׳ן ים...

נאָר אָט האָט זיך דער ים ווידער צובושעוועט, ווי נמאס וואָלט איהם געוואָרען זיין צו־פריהע רוהיגקייט. דער ים פון עק ביז עק איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ שטיק פונאַנדערגעוויגטען שטורם, חוואַליעס פון די מערקווירדיגסטע קאָלירען — נאָך

גיהנם און גן־עדן האבען אזוינע קאלירען געזעהן — רייסען זיך צום שיף־צו, פאלען־אן אויף איהם מחנות'ווייז, ווי באנדעס ים־פיראטען, גיסען זיך איינס אין צווייטען, איבער'ן צווייטען און דורכ'ן צווייטען, עפענען זיך ברייט פינאנדער, ווי געשליפענע פערל־פעבערס, און שליסען זיך צו, עפענען און שליסען זיך צו... עס איז א ווילד וויעגעניש, דער ים קאכט א מכשפות־געקעכץ, עפיס איינער א געהיימער שטעהט און קעהרט־אויס די וואסערן מיט א ריעזיגען בעזים און די קעלעכדיגע ליניע פון האריזאנט ווערט אזש געבראכען און זעהט־אויס ווי א געשפאלטען ראד. הימעל און ים האבען זיך פערנומען איפ'ן שיף! אבגרונטען טיעפע, פערבארגענע קריכען ארויס פון זייערע בעהעלטענישען צום ים־אויבערפלאך, קומען־אן פרייע, שווערע, ציזונגענע, אויסגעפוצט אין די טייערסטע סאמעט־און בראקאט־לבושים, און די ביינסטע וואסער־שטאפען, וואס קיין אויג, אויסער דעם אויג פון שטומע פיש, האט ביז איצט נישט געזעהן, און ווארפען דאס אלץ פונאנדער פאר ערשטוינטע בליקען, אומליבעס פאלט מיט זיין גלאנץ, אומליך קנייטשעל מיט זיין שימער... ווי פרישע דארפישע מעכטער, וואס קומען צום ערשטען מאל אין שטאדט אריין, אזוי קומען זיי, די אבגרונטען, צוגעהן אויף דער ווילדער חתונה פונ'ם ים, פערזוכען דאס הייפע זורגע ים־געקעכץ און חאפען א ברייטען דארפישען טאנץ פון איין אונענדליכקייט ביז דער צווייטער...

פרעהליך און שרעקליך צוזאמען איז די ים'ישע חתונה. עס פידלען מיליאנען אונגעזעהענע כלי־זמר.

און די דערוואיל ליעגסט און צרות און קעלט אויבען אויפ'ן דעק, איינגעקאטשעט אויף דיין בעטעל, די אליין מיט דיין ים־קראנקהייט, און דער קאפ דרעהט דיר און דרעהט, און דאס אויער ווערט שיער א מושעל — אזוי פול איז עס מיט ים־גערויש... אבער פלוצלונג — דו ווייסט נישט ווי אזוי — נעהמט שפרינגען א פונק אין הארץ, שפרינגט אריין פון דארט אין די אויגען און מאכט זיי אזוי הויס... אויך דיר בעהערשט מיט אמאל א ווילדע ים־פרייד, דו פערגעסט אן אלץ מיט איינאנדער און ערקענסט נישט מעהר ווי אנ'אלטען הייליגען פערז פון אנ'אלטען הייליגען דיכטער:

ים יהום — ונפשי תעלז,
כי אל מקדש אלהיה קרבה.

(„און ס'ברומט דער ים — און ס'פרעהט זיך מיין נפש: זי קומט אליין נעהנטער צום הויז פון איהר גאט“).

היינט איז דער לעצטער טאג: היינט דארף זיך דאס שיף אבשטעלען ביי די ברעגעס פון אפריקא...

אויס שטורם, אויס „ים־קראנקהייט“, ים און הימעל לאכען! פריי און פראנק שפאצירט אום דער עולם איבער'ן דעק, איבער'ן שיף שפרייט זיך שוין, ווי אנ'אונגענדליכע חופה, דער בלויער אין־סוף פון א טראפישען הימעל, און די מעוועס פרעהען זיך, דרעהען זיך, פאטשען מיט די פליגעל און שרייען, דאכט זיך, אויף זייער לשון: „ערד! ערד! ערד!“

אפריקא! אפריקא! אפריקא!

ווי א גיגאנטישער ווייסער חלום געהט זי אויף פאר אונז. דאס שיף געהט אלץ לאנגזאמער. די פיהלסט, אז אט־אט וועט עס זיך אבשטעלען. עס בלאזט פון אפריקא'ס ווייסע ברעגעס מיט היץ. מאטראסען בינדען־אב ביי־צייטענס די שטריק מיט א ברייטען נצחון־שמייכעל, ווי איינער זאגט: „אויסגעפיהרט“. אלץ ווערט אבגעגאסען מיט זון. עס שטראהלען די פערלאשענסטע אויגען. א פאלמען־שטאדט הויבט

זיך, פעלזען רעדען אויף שטום־לשון און לאדען איין. אלע שטולער געהט דאס שיף, אלין שפילער, די מעחעס דרעהען זיך אלין פלינקער און אט נידערן זיי פון דער הויך און רוהען אינ׳ם בלוי־גאלדענעם ים, ווי קעניגען אין זייערע מלכות׳דיגע בעטען.

מיר אלע זענען ווי ניי־געבוירענע קינדער פון דער מאמע־שיף. דאס שיף לאזט אונז צום ערשטען מאל ארויס אויף דער וועלט, און ווי קליינע קינדער דארפען מיר זיך ווידער לערנען געהן, שטעלען א פוס אויף דער יבשה.

דער הימעל האט אנגעטהון א קרוין פול מיט ליכט פון ששת־ימי בראשית: זון, זון, זון... פון אלע זייטען זון! —

און דער ים שמייכעלט. דאס בעט ער זיך איבער מיט׳ן שיף, און דאס שיף שטעלט זיך אב, וויל נישט געהן ווייטער, ווי איינער זאגט: „איצט בין איך דיין, אינגאנצען דיין. טהו מיט מיר, וואס דו ווילסט“.

עולם קומט זיך צוזאמען פון אלע קאיוטעס, אלט און יונג, ארים און רייך, און אט שטעהט מען קעפ אויף קעפ, אין לאנגע רייהען, און מען ווארט. דאס ווארט מען אויף דעם צוריקגעבען די רייזע־פעסער...

און דאס שיף דערווייל, צוגעבונדען צום ברעג, ווינקט אריבער אין דער שפיל צו דער יבשה: „ווארט! אט באלד לאז איך זיי ארויס“...

ווי פון אונטער דער ערד וואקסען־אויס עטיאפען, סמאלע־שווארצע אפריקאנער אין לאנגע ווייסע העמדער, עגיפטישע אראבער, שווארצע, דארע און הויכע, ווי די שדים, און דאס גאנצע שדים־געזינדעל לויפט אום ווי פער׳סמ׳ט, שרייט, פילדערט, מאכט מיט די הענד, חאפט אונגעבעטענערהייד דיינע זאכען צו צוטראגען זיי צום ברעג, קריעגט־זיך און זידעלט־זיך אויף וואס די וועלט שטעהט...

דו בעקומסט דיין רייזע־פאס, גנב׳עסט זיך ארויס פון דעם פילפארבינגען גיהנם, וואס איז פערפולט מיט די געשרייען פון ווילדע אפריקאנישע „בירגער“, און געהסט אראב. א טיעפע דורות־אלטקייט צוזאמען מיט א שווערער טראפישער היין איבער־ראשען דיך גלייכצייטיג; א נייע וועלט, — דיר דוכט, א ח ל ו ם פון א וועלט, — וויקעלט זיך אויף פאר דיר, ווי א גרויסער שרייענדיג־בעמאלטער לייווענט. דורך די ענגע גאסען שלעפען זיך טריט ביי טריט פערטראכטע קעמלען און ס׳קלינגען מאנאטאז די גלעקלעך אויף זייערע העלזער...

דו ביזט אין דער פאלמען־שטאדט א ל ע ק ס א נ ד ר י ע ן.

ה. ד. נאָמבערג.

קום, געליעבטער!

(נאָוועליע)

דאָס קליינע טייכעלע האָט צומאָל קיין נאָמען נישט אין דער געגענד. עס ליעגט ווי פערלאָרען נעבען ראַנד פון סאָסנאָוועון וואַלד און קיקעלט זיין וואַסער שטיל און בעהאַלטען איבער אַ זאַמדיגען באָדען. אַ מאָגערע ערד איז אַרום. אויפ׳ן האָריזאָנט זעהען זיך די פליגעל פון אַ ווינד-מיהל, סילועטען פון צעוואָרפענע חאַטעס. די פעלדער מיט זייער שיטערן קאָרן מאַכען אַ קרענקליכען איינדרוק. אין דער צובליהטסטער צייט פון יאָהר, ווען די ערד איז בעדעקט מיט שפע און מיט אַ שווער געוועטעניש, ג׳יז דאָ טרויעריג און מעלאַנכאָליש, פונקט אַזוי ווי דאָרט, אין וואַלד, אין די וואוינונגען צווישען די סאָסנעס, וואו עס האַלטען זיך אויף שווער־קראַנקע מיט דעם צייכען פון טויט אויף זייער רויט-געפלעקטען פנים. דאָ הערט זיך נישט קיין געזאַנג ביים צוזאַמענקלויבען די סנאָפעס. די זאַנגען האָבען קוים צו עטליכע קערענדלעך, און דאָס שטרוי איז נידריג. אַהער שיקט מען שניידען דעם אַלטען צובראָכענעם זיידען, אָדער די נאָך-מעהר-געהויקערטע באָבען. יונגע און בליהענדיגע קערפערס. מיידען-אויס אַוועקצולעגען זייערע פרישע כוחות אויף דעם באָדען.

דאָס טייכעל פליסט געקרימט און געבויגען, אַזוי ווי די גופים פון די, וואָס שניידען דאָרט די תבואה. עס דערלויבט זיך נישט צו מאַכען אַמאָל אַ שאַרפערן בויג און אַראָבנויגען אין אַ זייט, כדי אָנצונעהמען אַנ׳אַנדער ווענדונג. מען הערט, קוים אַ געמורמעל. איבריגענס, זעלטען איז דאָ אין דער נאָהנט אַנ׳אויער פון אַ מענש אָדער אַ בהמה.

פון ביידע זייטען וואַקסען ווערבעס, נידריג, געבויגען און געקרימט. זיי מאַכען אויך דעם איינדרוק פון פערלאָזענער וויסטער אַלטקייט, וואָס האָט די יוגענד-צייט שוין פערגעסען. ערגיץ-וואו רייסט זיך אַריין אַנ׳אַראָבגעהאָנגענער צווייג אין דער ברייט פון וואַסער, הויבט דאָס טייכעל אָן צו רעדען, עס ווערט לעבעדיגער און היימישער אַרום, גלייך ווי אַנ׳עכאָ וואָלט אָבגעשלאָגען פון די לאַנג-פערגאַנגענע צייטען, מיט פיעל צעהנדליגער טויזענד יאָהרען צוריק, ווען דאָ, אויף דעם אָרט, האָט געפלאָסען אַ גרויסער ברייטער טייך מיט רוישענדיגע כוואַליעס, און דער אור־אַלטער מענש האָט דאָ געפּאַטשט מיט זיינע האָהריגע הענד די וואַסערן. דער באָדען אַרום, דאָס אָנגעטראָגענע זאַמד טראָגען די שפּורען פון אַ מעכטיגען שטראָם, וואָס האָט זיך דאָ אַמאָל דורכגעטראָגען

אָבער לאַנג שוין איז דאָס אַריבער. די צייכען זענען אויסגעמעקט, און נור דאָס אויג פון אַ פאָרשער, אָדער פון אַנ׳אינטעליגענטען ליידיג-געהער, וואָס וויל מיט עפּיס בעשעפטיגען זיין קאָפּ, געוועהנט צו אַרבייט, חאַפּט-אויף די געבליבענע שפּורען און ער ווייסט דעם סוד פון דער אַמאָליגער גרויסקייט פון אָט דעם קליינעם אָרימען רינעלע, וואָס אָהן אַ נאָמען.

אין די הייסע טעג פלעגט דאָ שפּאַצירען אַ יונגער מענש איינער און אַליין. ער פלעגט קומען פון סאָסנאָווען וואַלד אַרויס מיט פּאַמעליכע טריט און שעה'ן גאַנצע נאָכגעהן דעם לויף פון טייכעל אַרויף און אַראָב. ער איז טיילמאָל אַריין אין שפּאַליער צווישען די ווערבעס און געזעצט זיך אָברוהען אויף אַ געבויגענעם שטאַם, מיט'ן שטעקען פלעגט ער גראָבען די ערד, פויל און נאַכלעסיג, ווי איינער, וואָס האָט נישט עפּיס בעסערס צו טהון. ער האָט זיך ווי געשפּיעלט, אָבער אין זיין שפּיעל איז געלעגען אויך אַ ביסעל נייגיריגקייט, ווייל ער איז געווען איבערצייגט, אַז אַ גרויסער, שטאַרקער טייך האָט אַמאָל דאָ געהאַט זיין געלעגער. און זיין פאַנטאַזיע האָט איהם געטראָגען ווייט אַוועק, צו די לאַנג-פערגאַנגענע דורות פון מענשען און אַנדערע בעשעפּעניש, וואָס האָבען אַמאָל געלעבט און זענען אַלע שוין פערשוואונדען אין תהום פון אייביגקייט. טייל פון זיי זענען אינגאַנצען אויסגעראָטען געוואָרען, נישט איבערלאַזענדיג אפילו זייער זכר אין געשטאַלט פון קינדס-קינדס-קינדער.

דאָס קלאָרע וואַסער'ל איז גערונען פּאַמעליך און האָט אָבגעשפּיגעלט זיין געשטאַלט. עס איז געווען אַ שענער יונגער גוף. אַ טונקעלע, מאַטאָווע, דורכזיכטיגע הויט פון פּנים, שוואַרצע רונדיגע ברעמען, שוואַרץ-גלאַנצענדיגע האָהר. אָבער דאָס הערליכסטע פון דעם פּנים איז געווען דאָס אויסגעטאָקטע, פערצערטעלטע מויל, די זיסע ליפּען, ווי געבאָרען צו לאַנגע, פער'חלום'טע קושען אין טונקעלע מאַי-אָווענדען, ווען די קאַרשען בליהען ווייס. ער האָט אויסגעזעהן זעהר יונג, פון אַ יאָהר פינף און צוואַנציג, חאָטש ער איז שוין געווען נאָהנט דרייסיג. דאָס פּנים איז געווען פריש און בעלעבט, נור אַ קליינע מיעדיגקייט איז געלעגען דערויף, גלייך ווי ער וואָלט געווען אָבגעמאַטערט פון אַ לאַנגען וועג. די אויגען נור האָבען געגליהט נישט היימליך.

אַז ער האָט זיך אויפגעהויבען, האָט זיך געפיהלט די שווערקייט און מאַטקייט פון זיין וועזען. עס האָט זיך געדוכט, אַז דער קאָפּ ציהט מיט זיך אַראָב זיין שלאַנקע פיגור, און עס האָט זיך פערלאָרען די סימעטריע צווישען די אַקסלען. דאָס אָבער האָט נישט לאַנג געדויערט. אינסטינקטיוו האָט ער ווידער אויסגעגליכען זיין קערפּער און, געלעהנט אויפ'ן שטעקעלע, פלעגט ער ווידער שפּאַצירען אַרויף און אַראָב ביז דעם אונטערגאַנג פון דער זון, טיילמאָל נאָך אין דער נאַכט אַריין.

ער פלעגט פיעל מאָל זעהן דאָ די שטערען אַרויסקומען, און די לבנה אויפגעהן פון מזרח. פון וואַלד-אַרויס פלעגען דעמאָלט צו איהם שטימען רופען, מענערישע און מיידעלשע: „האַלאָ! האַלאָ!" ער פלעגט קורץ אָבענטפערן און זיך פערלירען צווישען די סאָסנעס.

דאָס טייכעל האָט פערלאָרען זיין איינציגען בעזוכער, האָט זיך נאָך טיעפער פערשטעקט און פערהוילען צווישען די ווערבעס און געטראָגען ווייטער זיין אָרים ביסעל וואַסער דורך דער נאַכט צו דעם ווייטען, אומבעקאַנטען ים. פיעל לאַנגע דורות זענען שוין אַריבער זינט דאָס טייכעל האָט אויפגעהערט דירעקט בעהאָפטען צו זיין מיט דער גרויסער אונענדליכער סטיכיע זיינער.

די לבנה איז אַרויס אויפ'ן מיט פון הימעל. צום שפּיגעל פון וואַסער האָט אָבער קוים אַן אָבגלאַנץ דערלאַנגט. טרויעריג איז געווען. אַ שטיל פער'דאגה'ט געמורמעל האָט זיך קוים געהערט, און אַלטע גייסטער פון פערגעסענע עפּאָכען האָבען זיך געטראָגען צווישען דעם פלאַנטער פון די צווייגען.

דער דאָזיגער יונגער מענש איז געקומען פון דער לוסטיגער שטאָדט פּאַריז אַהער דאָ צו זיינע עלטערן, און דאָס האַרץ האָט איהם געזאָגט, אַז ער איז געקומען שטאַרבען. מיט דריי יאָהר צוריק האָט די קראַנקהייט איהם געהאַפּט פּלוצלונג, אומגעריכט; אַזוי ווי אַ טיגער זיין קרבן, איז זי איהם בעפאַלען אין כעמישען לאַבאָראַטאָריום אין מיטען דער אַרבייט. אין עטליכע שעה אַרום איז ער שוין געלעגען אין זיין צימער, האָט געשלונגען אייז, און אַ שטרענגען אָנזאָג געהאַט פון דאָקטאָר, נישט צו געבען זיך קיין ריהר, נישט צו רעדען. צו איהם איז געקומען אין דער אָבגערעדטער שעה זיין לעצטע ליעבע, די קליינע פערשלייערטע דאַמע מיט די וואונדערליכע אויגען, וואָס איהר נאָמען און שטאַנד האָט זי נישט געוואָלט ענטפּלעקען.

מיך רופט מען „ליעב און שווייג" האָט זי געענטפערט אויף אַלע זיינע פראַגען. געפינענדיג דעם דאָקטאָר ביי איהם אין צימער און דערזעהענדיג איהם אין אַזאַ לאַגע, האָט זי קוים בעוויזען אויסצושרייען „מאָן דיע!" און איז אַוועק.

מיט איהר איז אַוועק זיין יוגענד און דער רייץ פון זיין לעבען, – די וואונדערליכע פאַריזער ליעבע-געשיכטען, וואָס האָבען איהם אַליין טיילמאָל אויסגעזעהן, ווי מעשיות פון טויזענד און איין נאַכט.

– מיין יונגער פריינד – האָט דער דאָקטאָר, האַלטענדיג זיין פּולס, געזאָגט – איהר האָט אַ ביסעלע צו-פיעל זיך דערלויבט. ביי אייער שענהייט און אייערע יאָהרען איז דאָס קיין וואונדער נישט. איצט, מיין פריינד, מוז מען זיין צוריקגעהאַלטען. איך ראַט אייך, נישט צו געפינען זיך אין געזעלשאַפט פון יונגע פרויען...

פון דעמאָלט-אָן האָט זיך פאַר איהם אָנגעהויבען אַ לעבען, אויסגעפילט מיט קוראַציע, אין סאַנאַטאָריומס אין דער שווייץ און עגיפּטען. ער איז חדשים-ווייז געווען געזונד, חדשים-ווייז האָט ער געהוסט און געפיבערט. ער האָט פערלאָזט די כעמיע, וואָס ער האָט זיך געהאַט איהר איבערגעגעבען מיט דער גאַנצער ענערגיע פון אַ יונגען זוכענדיגען גייסט, און פון דעם זיסען שפּיעל פון בלוט, פון די וועקסעלדיגע ליעבעס איז געבליבען נור אַן ערינערונג.

ער האָט זיך נאָך מיט דעם רעשט פון זיין ענערגיע געוואָרפען אויף דעם שטודיום פון היסטאָריע, צום לעצטען אָבער האָט איהם די געשיכטע פון אונזער ערד, די געאָלאָגיע, אינגאַנצען פערחאַפּט. ביי דעם דאָזיגען שטודיום האָט ער זיך איינגעלעבט אין די עפּאָכען פון מיליאָנען יאָהרען, געהערט די שטים פון לאַנגע אויסגעמעקטע דורות, און די טראַגעדיע פון זיין אייגען לעבען איז ווי פערווישט און אָבגעמעקט געוואָרען אין דעם ים פון אונענדליכע וואַנדלונגען.

דער זומער האָט זיך דערווייל דערנעהנטערט צום סוף. די טעג זענען געוואָרען קירצער, און אַלץ אומעטיגער פלעגען זיך די פאַרבען פאַרנאַכט צושפּיעלען נאָכ'ן אונטערגאַנג פון דער זון. ביינאַכט פלעגט שוין שפּאַצירען אַ קיהלער ווינד. דאָס געזונדטע יונגוואַרג איז שוין צוריק אין שטאָדט אַריין אין די שולען, די עלטערע זענען זיי נאָכגעגאַנגען. די קראַנקע זענען געבליבען, ווי אַליין. פלעגען זיך צוויי פאָר אויגען טרעפען, פלעגען זיי געשווינד אַראָבלאָזען די בליקען. אַ מורא האָט זיך געטראָגען אין דער לופט – די מורא פאַר דעם טויט-טראָגענדיגען אָסיען.

די קרענק האָט צוגענומען, דאָס פיבער האָט געשטיגען, און אַלץ עקשנותידיגער פלעגט ער קומען צום טייכעל, פערברענגען זיינע שעה'ן. ווייט פון פרעמדע בליקען, פון רחמנות-ווערטער, האָט ער זיך דאָ געפיהלט, ווי אין אַ היים,

ניי-געפונען און צוגעגרייט. צו איהם האָבען גערופען שטימען פון פערגעסענע דורות, און נייע קומענדיגע דורות האָבען זיך אָבגעשפיגעלט אין זיין פאַנטאַזיע. דער מין מענש איז שוין דעמאָלט פערשוואונדען פון דער ערד מיט זיינע ליידען און פריידען, און ריעזיגע פליהענדיגע בעשעפענישען מיט אונגעהויער גרויסע און קלוגע אויגען זענען די איינציגע בעהערשער פון דער וועלט...

ער פלעגט פיבערן, חלומ'ן און פאַנטאַזירען און געפיהלט זיך בערוהיגט און געטרייסט.

אין אַ פעררעגענטען טאָג איז ער אַראָב צום טייכעל. ס'איז געווען שפעט נאָכמיטאָג, אין די שעה'ן, ווען דאָס פיבער פלעגט אָנהויבען צו גליהען פון זיינע אויגען אַרויס, און די נישטיגע, לאַנגווייליגע געדאַנקען פלעגען פערשווינדען פון זיין צוהיצטען מח, אָבטרעטענדיג זייער אָרט פאַר דעם פרייען שפיעל פון זכרונות, בילדער און פאַנטאַזיעס. אַ שוואַכקייט איז איהם בעפאַלען. אַ שוידעריגע קעלט האָט זיך געוויקעלט אַרום זיין גוף, די צייהן האָבען געקלאַפט. דערנאָך איז געקומען אַ זיסע וואַרימקייט. האַלב-אויסגעצויגען איז ער געלעגען אָנגעלעהנט אויף אַ ווערבע, מיט האַלב נור אָפענע אויגען, וואָס האָבען גאָרנישט געזעהן, אויסער דאָס געראונצעלטע וואַסער.

ער האָט לאַנג געמוזט זיצען אַזוי אין פיבער. אַרום איז שוין געווען פינסטער. דער ווינד האָט צוטראָגען די וואָלקענס און האָט זיי געיאָגט שטיקערווייז איבער'ן טונקעלען הימעל. פון מזרח-זייט איז אויפגעגאַנגען די לבנה, ווי אַ רויטער פלעק, אַזוי ווי אין בלוט אויסגעבאָדען, און ווען דער ווינד האָט אויפגעהערט, האָט זיך שווער געלעגט עפּיס אַ וויסטע שטילקייט. עס האָט זיך געדוכט, אַז דאָס וואַסער אין טייכעל איז פערגליווערט געבליבען שטעהן.

ער האָט געפיהלט, אַז די שעה איז אַ וויכטיגע און דערהויבענע, און דאָס האַרץ האָט ביי איהם גענומען קלאַפען אין דערוואַרטונג.

די שטילקייט איז טאַקע באַלד איבערגעריסען געוואָרען. שטראָם-אַרויף האָט זיך אין טייכעל עפּיס געריהרט, פון דער טיעפעניש איז עס געקומען, ווייל דאָס וואַסער האָט דאָרט געשוימט און געזידט. איהם איז בעפאַלען עפּיס אַן'אַלטער ציטער פון אַבייאַרטען.

און ער האָט דערהערט אַ רוף, צו איהם געווענדט. עפּיס פרעמדע קלאַנגען זענען דאָס געווען, אַ טיעפע, קלאָרע ווייבערישע שטים. זיינע אויערן האָבען אויפגעחאַפט די פרעמדע קלאַנגען.

— „זאַ—לי גאַ—בו! זאַ—לי גאַ—בו!”

ער האָט דערזעהן, ווי עס וויעגט זיך אין וואַסער אַ קאָפּ מיט אַ געדיכטער נעץ אַרומגעהאַנגענע האָהר, ווייסע רונדיגע אַקסלען. באַלד איז זי אינגאַנצען אַרויס פון וואַסער—אַ ריעזיגע, נאַקעטע פרוי מיט האָהר ביז צו די קניה. זי האָט זיך בעוויזען און ווידער זיך פערלוירען צווישען די צווייגען.

זי האָט מיט די הענד געריבען די אויגען און האָט זיי געעפענט ברייט און גרויס. ער האָט געוואוסט, אַז דאָס רייבט זי די אויגען, וואָס זענען שוין לאַנג אָבגעוועהנט צו זעהן; איהר איז געפעלען דאָס בילד פון דער נאַכטיגער וועלט.

ער איז געזעסען אויף זיין אָרט, אַרומגענומען פון אַ געפיהל פון גליק, און געזעהן, ווי זי בלאָנדזשעט אַרויס אויף דער לאָנקע, און געהערט, ווי זי רעדט און רעדט אויף איהר פערגעסענער שפראַך פון אַן'אור-אַלטען שבט.

די קלאַנגעז זענען געווען ווילד-פרעמד, דאָך האָט ער פערשטאַנען, וואָס זי רעדט.

מיט איהרעווילדע קלאַנגען האָט זי אויסגעדריקט איהר פרייד, וואָס זי זעהט ווידער דעם הימעל און די שטערען און די לבנה נאָך אַ שלאָף פון אַזוי פיעל טויזענדער יאָהרען. זי האָט דערצעהלט די געשיכטע, ווי אַזוי איהר אַלטער מאַן האָט זי געחאַפּט אַמאָל, אין אַ מאָמענט פון קנאה, פאַר די האָהר און געוואָרפען אין וואַסער אַריין, און צום סוף האָט זי זיך צולאַכט, ווי אַנ׳אמת׳ע ווילדע, פון איהר מאַנ׳ס אַלטקייט, וואָס האָט איהר יונגקייט און שענקייט נישט געקאָנט גע-ניסען...

ווידער און ווידער איז געקומען דער רוף און צייכען פון ליעבע:

—זאַ—לי גאַ—בו!

וואָס האָט געהייסען: קום, גאַליצבטער!

ער האָט זיך נישט אָנגערופען. אַזוי האָט ער דאָס ליעב געהאַט אין זיינע סטודענטישע יאָהרען. זאָל געדויערן לענגער די זיסע שעה פון וואַרטען, פון צו-רייצטער פאַנטאַזיע און צושפּיעלטען בלוט.

י האָט לאַנג געבלאָנדזשעט און גערופען, ביז אַ פערבענקטע געבראָכענקייט האָט זיך געהערט אין איהר רוף. אין איהר שטים האָבען געגומען קלינגען גע-שטיקטע טרעהרען און אַ ווילדע פערצווייפלונג.

—„קום, גאַליצבטער! מיין קערפּער איז צובליהט, און ער וואַרט אויף דיר אַזוי לאַנג. זעה מיינע ברוסטען, ווי צייטיג און פול! הער, ווי דאָס בלוט פולסירט אונטער מיין הויט! מיינע אָרעמס זענען וויך און וואַרים, שמעקענדיג זענען מיינע האָהר, ווייס און שטאַרק מיינע צייהן, רויט מיינע ליפען, גליהענדיג איז מיין אויג, און איך געה-אויס פאַר ליעבע! רוף דיך אָן, גאַליצבטער! מיין נאָמען איז חוה. דער-קענסט מיך נישט?״

—דאָ בין איך!—האָט ער זיך אָנגערופען.

פלינק און גרינג, אַזוי ווי אַ גאַזעל, איז זי געלאָפען נאָך זיין שטים נאָך, געבראָ־כען די צווייגען, וואָס האָבען איהר פערשטעלט דעם וועג, מיט צופלאָסענע האָהר איז זי געקומען, מיט אַ ווילדער פרייד אין די אויגען, און האָט זיך געוואָרפען אויף איהם מיט אויסגעשטרעקטע אָרעמס.

אָבער ער האָט איהר געוואונקען, נישט צו-נאָהנט צו קומען צו איהם, און האָט איהר געוויזען אַנ׳אָרט נעבען זיך.

—דער דאָקטאָר האָט מיר געראַטען מעסיגקייט—האָט ער געזאָגט—וואַרט-צו. דאָס פיבער וועט דורך, איך וועל צוריקקרידיגען מיינע כוחות און איך וועל דיך צו-דריקען צו מיין ברוסט...

ער האָט אויסגעשטרעקט זיין האַנד צו גלעטען איהרע האָהר, און האָט ווילד אויסגעשריען:

—דו ביזט אומריין, שלאַנגען וויקלען זיך אַרום דיר. זעה, דיין גוף האָט זיך אָנגענומען מיט אַלערליי פוילעכץ און קריכעכץ, אין דער צייט, וואָס דו ביזט געשלאָפען... ווי שרעקליך!

ער האָט שווער אָבגעזיפצט און געעפענט די אויגען.

אַרום איהם זענען געשטאַנען זיינע נאָהנטע, וואָס האָבען איהם אַ לאַנגע צייט געזוכט, און געשריען „האַלאָ!״, וואָס דער גאַנצער וואַלד אַרום האָט אָבגעענט-פערט מיט עכאָ׳ס. ער האָט קוים פערשטאַנען, וואָס מיט איהם טהוט זיך. אַ שוואַ-כען און שווער-אָטעמענדיגען האָט מען איהם אָבגעפיהרט אַהיים.

פון יענעם טאָג אָן האָט ער מעהר נישט פערלאָזט דאָס בעט, און די ווי-

זיעס זעָנען פון איהם נישט אָבגעטראָטען. די היימישע האָבען זיך אַלץ געריקט צו זיין בעט, און איהם האָט דאָס געערגערט. זייערע פערזאָרגטע פּנים'ער האָבען אָנגעוואָרפען אויף איהם נור אַ גראַהע, וויסטע שרעק און ווען די שעה פון געשטייגערטען פיבער פלעגט קומען, האָט ער מיט כּעס אַלע פערטריבען פון זיך.

—לאָזט מיך צו-רוה! לאָזט מיך אַליין!

די נאַכט איז צוגעפאַלען און ער האָט קיין ליכט נישט געלאָזט אָנצינדען אין שטוב. דעמאָלט איז פערשוואונדען די גראַהע שרעק, און פון טייכעל פלעגט קומען די ריעזיגע נאַקעטע שענקייט.

אין לאַנגע געשפּרעכען אויף איהר פרעמדער און דאָך אַזוי מעלאָדישער שפּראַך האָט זי איהם אָנגעטרויט איהר ליעבע. איהר ווילדע תאוה איז איצט איבערגעגאַנגען אין אַ שטיל פערבענקט געפיהל, און זי האָט זיך געהאַלטען אָבגערוקט פון איהם.

איהם האָבען זיך דערמאָהנט אַלע די לאַסקעס און צערטליכקייטען, די פערליעבטע בליקען און פיעל-בעדייטענדיגע ווערטער, וואָס האָבען איהם אַזוי פיעל גליק געגעבען אין לעבען, און ער האָט געטראַכט, ווי נישטיג און קליין דאָס אַלץ איז קעגען דער איינער ליעבע, קעגען דעם גליק, וואָס שפּראָצט פון דעם נאָהנטען קערפּער, וואָס געהער צו איהם און וואַרט אויף איהם.

—קום, דו, מיין גרויס גליק, מיין גרויסע ליעבע,—האָט ער גערעדט.

זי אָבער האָט זיך צוריקגעצויגען פון איהם. עס האָט געהייסען: די צייט איז נאָך נישט געקומען.

—דאָס מזל האָט אַ לאַנג וואַרטען אונז בעשערט?

—יאָ, יאָ,—האָט זי טרויעריג געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ. און זי האָט זיך בעקלאָגט פערטרויט:

דער ים איז איצט ווייט אָבגערוקט פון דאַנען. יעדע נאַכט לויפט זי הונדערטער מיילען צו וואַשען איהר גוף, איבער בערגער און טהאָלען לויפט זי, פערוויקעלט אין איהרע האָהר און פערשלייערט מיט דער טונקעלקייט פון דער נאַכט. די וואַנדערנדיגע מחנות פויגעל לאָזט זי הינטערשטעליג הינטער זיך, דער ווינד קאָן זי ניט איבעריאָגען. אַזוי איילט זי און לויפט צום ים צו באָדען זיך אינ'ם שוים פון די כוואַליעס אין דער שעה פון האַלבער נאַכט. קעגען פריהמאָרגען מוז זי שוין זיין צוריק, בעהאַלטען זיך צווישען די ווערבעס, אַז אַ פרעמדער בליק זאָל נישט פאַלען אויף איהר.

און זי פלעגט אַריינפאַלען אין אומעט:

דער טאָג געדויערט אַזוי לאַנג. פויל דערהויבט זיך די זון ביז צום זעניט און פאַמעליך לאָזט זי זיך אַראָב צו מערב. טויזענד יאָהר איז אַ טאָג. ערשט אין אָוונד, אין דער טונקעלקייט קאָן זי איהם קומען זעהן...

מיט זיינע פערברענטע ליפּען האָט ער דעמאָלט געשטאַמעלט און גערופען:

—קום, קום אַזוי ווי דו ביזט... איך וועל דיך קושען און ליעבען און וואַרטען... קום נעהנטער, ווייל איך קאָן מיין בענקשאַפט מעהר נישט איבערטראָגען.

זי אָבער האָט טרויעריג און שמייכלענדיג, מיט צערטליכער געדולדקייט געשאָקעלט מיט'ן קאָפּ:

—נאָך נישט, נאָך נישט! מיין לייב איז נאָך נישט ריין...

ציטערן פלעגט דעמאָלט זיין גוף און אַ קאַלטער שווייס האָט איהם בעדעקט.

ביז אַמאָל, אין אַ נאַכט פון סוף חודש תשרי, האָט ער געהערט איהר שטים רופען פון דער ווייטען, פול גליק און פרייד, אַזוי ווי דאָס ערשטע מאָל דאָרט ביים טייכעל. דער רוף פון ליעבע האָט געקלונגען הילכיג, ווילד-שטיפעריש פון די

ווערבעס אַרויס, דורך דער לאָנקע און צווישען די סאָסנעס פון וואַלד.

„זאַ—לי גאַ—בו!״

און ער האָט פערשטאַנען, אַז די שעה פון גרויסען גליק איז געקומען. די שעה, וואָס אויף איהר וואַרט דער געליעבטער ווי אויף אַ לוין פאַר זיין צער און בענק-שאַפט—די דערפילונג און ענטציקונג.

זי איז געקומען איילינג, ליכטיג און פריידיג, אַ שעלמיש געלעכטער האָט געשפיעלט אין איהרע אויגען, אָבער די גלידער איהרע האָבען שטיל און בעהאַלטען געציטערט אין ערוואַרטונג.

—„קום, געליעבטער!״—האָבען איהרע ליפען קוים געשעפטשעט.

און זי האָט זיך געצויגען צו איהם מיט איהר ריעזיגען בלאַנקען קערפער, וואַרים און ריין, האָט איהם איינגעפרעסט אין איהרע אָרעמס, איינגעגעסען זיך אין זיינע ליפען, און ער האָט זי געקושט הייס און לאַנג, ביז ס'האָט איהם פערפעהלט אָטעם

אַ טויטער שטאַרער גוף איז געבליבען ליעגען אויפ'ן בעט. אויפ'ן פנים איז געווען פערגליווערט די ענטציקונג, און די ליפען זענען געווען פערצויגען, ווי פון לאַנגע הייסע קושען אין די מאַי־אָווענדען, ווען די קאַרשען בליהען ווייס.

דוד האָפּשטיין.

מיר שטאַמען פון פּעלזען...

מיר שטאַמען פון פּעלזען!
פון פעלזען, צוזאַמען אויף מילשטיין פון צײַטען...
מיר שטאַמען פון פעלזען.
וואָס האָבען דעם גורל פערבונדען
מיט ים׳ען,
מיט ווינטען,
מיט ווײַטען...
מיר שטאַמען פון פּעלזען,
וואָס האָבען צובראָכען
דעם יאָך פון׳ם גליווערנעם שטעהען.
מיר געהען —
און וועלדער נור וויסטע
אונז קאָנען פערהאַלטען...
מיר וענען די ערשטע
אין פאַלדען פון ווינטען,
מיט וויכערס געבונדען,
מיט כוואַליעס געשוועסטערט,
געברידערט מיט שטורעם —
קיין מזרח, קיין מערב, קיין צפון, קיין דרום!

שטאָדט.

שטאָדט!
דו האָסט מיך פון ווייטען גערופען
מיט הורושען פון דראַמ!
כ׳האָב שטענדיג אויף בארג דיך געזעהען!
דו האָסט מיך פון ווײַטען געצויגען
מיט צוואַנגען
פון שײַן און פון שימער —

דו האָסט מיך פערנאַרט
און דו האָסט מיך געפאַנגען !
די רוה פון מיין דאָרפישען צימער
האָסטו מיר צועקבערט
מיט פייפען פון צוגען,
צושפאָלטען, צושפליטערט
מיט ציטער פון רעלסען...
און הויכען איז שטענדיג געהאַנגען,
איז שטענדיג געגאַנגען
דער אומרוה פון דיינע פערצוויבערטע קלאַנגען —
שטאָדט !
דו האָסט מיך געפאַנגען !
פאַר מיינע פערבלענדעטע אויגען,
אויף פעלדער, אויף וועלדער-בעראָט,
איצט ליעגט דיין אַלמעכטיגער שטיינערנער קערפער
מיט רעהרען פערוואָרצעלט און טיעף פון דער ערד,
צושליידערט די אָרעמס,
געהויפענט, געגאַרענט,
צוקעסטעלט, צוצימערט,
און גרונטען פערשוואַרצט און און הויכען בעשימערט,
מיט קוימענס פערשפיצט און מיט שאַרפען פערטורעמט,
פערקניפט און פערגאַרטעלט מיט רעלסישע שלאַנגען,
בעפלאָכטען, בעהאַנגען
מיט שפינוועבס פון דראָט —
שטאָדט !
דו האָסט מיך געפאַנגען !

ווען ס'קריצען ציינער...

ווען ס'קריצען ציינער צונויפגעפרעסטע,
ווען ס'בליצען פונקען פון די אויגען,
ווער קאָן מיר עצה'ן מעסטען.
ווער קאָן מיך פרעגען :
האָסטו אָבגעוואויגען ?
איך וויים נור איינס.
און אָט דאָס איינס נור קאָן איך צעהלען :
ס'איז הייס

דאָס האַרץ,
עס טרייבט
נאָך בלוט,
עס גליהט
פון וועה,
עס בליהט
פון מוטה,
און וועה אוי מוטה איצט קאָן איך נישט צוטיילען!

אין הייזער־קריינ פערטריבען,
מיט דערנער שטאָלענע פערצאַמט —
וואָס איז מיר נאָך פערבליבען?
עס פלאַמט אין פלאַמט
מיין בלייך געזיכט,
און טרעהרען שווערע
פערביטערן דאָס קלאָרע ליכט
פון מיינע בענקענדיגע אויגען...
אין נידער פון פאַרנאַכטען,
אין שטייגען פון פריהמאַרגען,
אין בלוטען העלישע
מיין איינזעג איז פערבאָרגען!
ווען הייזער שטעהען
אין פלאַם פון וועה־געשרייען,
ווען כוואליען גרויל זיך קוויקלען איבער גאַסען —
ווער קאָן מיר הייסען וואַרטען,
ווער קאָן פערוועהרען האַסען?...

ץ׳ ע ח.

ליב קוויטקאָ.

דאָס פידעלע.

איך זאָל האָטש ענדיגען מיין דינינק פידעלע,
וואָס כ׳שניין און טעסע עס א גאַנצען פריה.
פון שוועבעלעך־קעסטעלע, מיט פינגער פיבערשע,
איך שניין און טעסע עס אַ גאַנצען פריה.

—בייז געוויטער, וואַרט א ווייל פון יענער זייט!—
איך מוז פערטעסען נאָך דעם אונטער־טייל.
און דו, טויט, שטעה אַ ווייל ביים שוועל און וואַך
אויף מיר—
איך מוז פערגלעטען נאָך דעם אויבער־טייל.

אָט שטעלען שטיפטעלעך אין גלאַטען העלזעלע,
און ציהען הערעלעך אויף גאַנצער לענג,—
די רוצחים הוליען שוין אין הויף דעם שכנ׳ישען
און שוין פערהאַקט מיין טהיר מיט זייער בליק.

אָ, נאָך א הערעלע פון קאָפּ אין פידעלע...
אָ, ליעבע, ציטער נישט, לאָז נאָך אַ האָהר—
אַ קליינע פידעלע דעם בלאַסען קינדעלע,
אָ, זאָל עס זיין איהם נור צו לאַנגע יאָהר.

דעם קליינעם קינדעלע אַ דינינק פידעלע,
מיט דינעם פּעדימעל אויף הערצעל דעם;
זים־זים מיט שמיציקעל, ווי קליינע פליגעלע —
„דעם טאַטענס פידעלע... דער מאַמעס פידעלע"...

מיין קינד.

ווילט זיך נישט קלאָגען, קלאָגט זיך דאָס האַרץ,
קלאָגט זיך מיין יונגער בליהענדער טרוים:
זיין וועט מיין קינד, מיין פֿריידיגער בליט
אַ טרויעריג קינד, אַנ'אומעט-געמיט.
זיין וועט מיין קינד אַ שרעקיגער צווייג
מיט פחד בעהויכט,
מיט אָווענד בעגרויט.
בעט איך דיך, טאָג,
בעט איך דיך, נאַכט,
פֿעהלט-אויס מיין שוועל מיט אייער געקלאָג,
מיט אייער געקלאָג.
לאָזט מיר מיין וויל,
איך וועב זי אַליין
אַ מענטעלע צאַרט
פֿאַר וואַלכל, מיין קינד.
בעט איך דיך, ווינט,
אייך, אויגען פון ווינט,
רחמים איך בעט:
געהט אייך פֿאַרביי,
שלייכט אייך פֿאַרביי!

---

* * *

טראָגט די שטאָדט איהר שווערען גורל
פֿאַר דעם וויסטען טאָג און נאַכט.
צעהלט זי שטיל די יאָהרען איבער
פֿאַר דעם וויסטען טאָג און נאַכט.
זאָגט-אָב ודוי.
שליסט די אויגען,
טראַכט:
„ב'וועל צו חלום אפשר קומען
יענעם זון-קוואַל
אינ'ם ווייטען פֿרייהייט-פֿריה."

אין וועל זאָגען:
—זון-קוואַל לויטער,
איך בין חלום
פון אַנ׳אַלטער
שטאָדט, אַ טויטער
יודען-שטאָדט.
אין פערשטאָפּטען לאַנד גזאָטעמט,
פון פערשטאָפּטען פאָלק פערפיינינגט,
יודען-שטאָדט.
וועלען קינדער אפשר קומען
ביי דעם זון-קוואַל פיהרען שפּיעל
און פון זון-קוואַל הערען מעשיות...
און ביז טיעפען האַרץ פעראַכטען
ס׳גראָבע פאָלק פון לאַנד פערשטאָפּטען;
און ביז טיעפען בלוי גערענקען,
און אַ ליעדעל צערטליך זינגען
נאָך דער טויטער שטאָדט, דער אַלטער
יודען-שטאָדט".

---

* *
*

כ׳האָב דיר נישט וואָס אָנצוזאָגען
פאַר מיין טויטער וויל.
שנאה—אויב דו קאָנסט דערטראָגען
ביז צום צווייטען דור,
נעהם און גיב איהם איבער מיין צופיקטען האַרץ,
שנאה צו דעם מאוס׳ן פּרצוף,
צו דעם ערל-פּאָלק!
כ׳עפען-אויף דעם קוואַל פון ליעבע
פאַר מיין טויטער וויל,
שעפּ די קוועלענדיגע ליעבע צו מיין גרייזען פאָלק!
אָנגעוועהטאָגט האָט מיין האַרצען
יעדער זייער וועה;
אויסגעזויגען מיר דאָס חיות
יעדער זייער בליק...
יעדע מינדעסטע בעוועגונג

פון מיין אַלטען פּאָלק
האָט בעלויכטען מיר זיין אורשפּרונג
און זיין ווייטסטען גאַנג,
האָט פערקלעמט מיט גליה מיין האַרצען
גרונד געפּעסטיגט—„זיין״!

שעפּ פון קוואַל פֿון איבערפולטען,
אין מיין טויטער וייל,
אין דיין מאַרך דערטראָג די ליעבע
צו דעם צווייטען דור.

קיגח.

ע. נ. פרענק.

די מִלְחָמָה געגען דער „הֶפְקֵרוּת“ אין אַמאָליגען וואַרשא.

א קאפיטעל געשיכטע פון דעם אינערליכען יודישען לעבען אין ווארשא אין דער ערשטער העלפט פון 19־טען יאהרהונדערט.

(פון ארכיוו־קוועלען)

א.

פינסטער, גליטשיג און דער שמש יאָגט. — יודען וואוינען אין ענגע בנינים אויף ענגע שמוציגע, נישט־ברוקירטע געסלעך. — „פּאַציעיוב“. — רדיפות און אָרימקייט זענען די סבה פון ענגקייט און שמוץ. — אין די ענגע געסלעך פיהלען זיך יודען, ווי אין דער היים. — יודישע חברות, מנינים, ספרי־תורה, קדוש־לבנה און חופּות.—„קול יעקב“ ווערט פונאַנדערגעגאָסען איבער די גאַסען פון ווארשא.— אנ׳אָבצאָהל דעם אָפיציאַל פאַר תפלות און יודישע שמחות. — די אָבגעהיטקייט פון עבירות. — אויסער־האַלב די יודישע געסלעך. — דעם שמש׳ס שמירה אויף די בעטען און געפּעס. — צוהאַקט, צובראָכען און געשלאָגען.—דער שמש אַלס שפּיאָן. — די אימה פאַר׳ן שמש. — אָנקלאָגעס העלפען נישט. — דער געהיימער קהל. — דער גלות פון איין בלאָטע אין אַנ׳אַנדער גרעסערער בלאָטע. — די גזירה אויף דירות. — צוזייחט און צושפּרייט. — די שמשים פערליערען זייער אָפיציעלען אמט און זייער גרויסע שליטה. — עפּיס ווערט קאַליע. — די „פּרעמדען־פראַגע“. — דער „טאָג־צעטעל“ דאַרף בטל ווערען און קיין וואַרשאָווער יוד איז זיך וועגען דעם נישט משתדל. — די השתדלות פון פוילישען אָדעל און גרויסע בעאַמטע וועגען יודען. — א כרוז פון קהל און בית־דין וועגען בעהעלפער. — אמת׳ע שרעקליכע הפקרות.—קהל איז אָבהענגיג און דער יודישער המון רעאַגירט.

שרייבענדיג וועגען יודען אין אַמאָליגען וואַרשא, איז אונז כמעט אונמעגליך נישט צו געבען אַלס הקדמה די קורצע און זעהר שאַרפזיניגע ווערטער, וועלכע מיר האָבען שוין געבראַכט אויף אַנ׳אַנדער אָרט [1], אין נאָמען פון אַ פּאַרצייטיגען יודישען משכיל, וואָס האָט כאַראַקטעריזירט דאָס דעמאָלדיגע יודישע לעבען אין וואַרשא מיט פאָלגענדע ווערטער:

„פינסטער, גליטשיג און... דער שמש יאָגט“.

קיין בעסערע זואַראַקטעריסטיק קאָן נישט זיין.

פינסטער און גליטשיג איז געווען דאָס יודישע לעבען אין וואַרשא. רדיפות פון דרויסען, דוחק אינוועניג, ביי יעדען נישט-פאָרזיכטיגען שריט פון אַ יוד איז ער געפאַלען אין תפיסה אַריין, האָט פערלוירען זיין ביסעל האָרעוואַניע, זיין גע-זונד און דערצו נאָך האָבען די שמשים גע׳רודפ׳ט, אַכטונג געגעבען אויף יעדען טריט און שריט פון איטליכען יוד, ער זאָל אָבהיטען אַלע דינים און מנהגים און זאָל, חלילה, נישט עובר זיין אויף עפּיס אַ דין.

---

[1]) „העבר“, כרך ב׳, פטרוגרד, תרע״ח.

ענדע דעם 18-טען און אָנהויב דעם 19-טען יאָהרהונדערט האָבען יודען אין וואַרשא געוואוינט אין ענגע בנינים, וואָס זענען געשטאַנען צווישען נאָוואָ-סענאַ-טאָרסקא און סענאַטאָרסקא [1], און אויך אין פערשידענע קליינע, ענגע, שמוציגע, נישט-ברוקירטע געסלעך, וועלכע האָבען זיך געצויגען פון סענאַטאָרסקא, אויף דעם אָרט, וואו עס געפינט זיך היינט די גאַס ביעליאַנסקא, רעכטס, לינקס און ווידער רעכטס און לינקס, און האָבען געטראָגען פערשידענע נעמען: זשיראָווסקא, קלאָפּאָצקאַ, טלאָמאַצקא, ביבליאָטעטשנאַ א. א. וו. [2]

היות, יודען האָבען דעמאָלט אין אַנדערע ערטער אין וואַרשא נישט גע-טאָרט וואוינען און די גרויסע אָרימקייט, וואָס האָט געהערשט צווישען יודען אין פוילען, האָט זיי געשטויסען דוקא אין דער דאָזיגער שטאָדט, וואו, האָטש עס איז זיי אויסגעקומען אויסצושטעהן זעהר פיעל רדיפות, האָט מען דאָך אין איהר געקאָנט עפּיס פערדיענען, האָבען אין יעדער דירה געמוזט וואוינען צו עטליכע פאַמיליעס און ממילא איז אין די יודישע וואוינונגען געווען זעהר ענג און אויך זעהר שמוציג.

אין אָט די געסלעך האָבען זיך יודען געפיהלט, טראָץ אַלע רדיפות, ווי טאַקע ביי זיך אין דער היים. אין די הייזלעך, וואָס זענען געווען אַרומגעצוימט מיט הויכע, הילצערנע פאַרקאַנעס, האָבען זיי זיך געגרינדעט פערשיעדענע חברות, ווי: „חברה תהלים“, „חברה משניות“ און אויך „חברה ש״ס“, „שומרים לבוקר“, „הכנסת כלה“, „הכנסת אורחים“, „בקור חולים“, מעוז לדל“, „גמילות חסד“ און—ועל כולם—„חברה קדישא“. און יעדע חברה האָט זיך געהאַט איהר מנין, און יעדער יוד, וואָס האָט עפּיס אַ ביסעל מעהר פערדיענט, האָט זיך געלאָזט שרייבען אַ ספר-תורה, און דאָס ספר-תורה איז אַריינגעפיהרט געוואָרען מיט גרויס פּאַראַד, מיט כלי-זמרים און געזאַנג אין איינס פון די שוהלעכלעך. מען האָט מקדש לבנה געווען אויף דער גאַס פריי און פראַנק בקול רם; מען האָט חתונה גע-מאַכט קינדער און חתן-כלה האָט מען געפיהרט מיט כלי-זמרים צו דער חופּה איבער די געסלעך ביז פאַר דער שוהל פון דעם מנין, צו וועלכען דער מחותן האָט געהערט. און די קולות פון די יודישע תפלות, פון יודישע זמירות, פון תהלים, משניות און גמרא, פון יודישע נגונים האָבען זיך פונאַנדערגעגאָסען איבער די גאַסען פון וואַרשא, וואָס האָט אַזוי שטאַרק געקעמפט הונדערטער יאָהרען געגען דעם יודישען ישוב אין שטאָדט, און זיי זענען אויך אָנגעקומען אין די קלויסטערס און נישט איינמאָל זיך פערמישט מיט די מאָנאָטאָנע קלאַנגען פון די גלאָקען. כדי די קאָטוילישע גייסטליכע זאָלען נישט העצען דעם המון געגען יודען, ווייל זיי ערלויבען זיך אַזוי אָפען צו „פערשוועכען“ די שטאָדט, און אויך כדי זיי, די גייסטליכע, זאָלען מיט זייער אייגענעם כח דאָס נישט פערוועהרען, האָבען יודען

---

[1] אויף דעם אָרט, וואו עס געפינט זיך איצט דאָס גרויסע טעאַטער אין וואַרשא, איז דעמאָלט געווען דער ערשטער פּאַציעיוב, וואו יודען האָבען געהאַנדעלט מיט אַלטוואַרג. די קראָמען זענען אומגעאַרבייט גע-וואָרען פון אַ פּאַלאַץ פון אַ געוויסער פּוילישער פאַמיליע מיט׳ן נאָמען פּאַציעי און אויף איהר נאָמען איז ער גערופען געוואָרען פּאַציעיוב. פון דעמאָלט אָן ווערט גערופען יעדער הויף אין וואַרשא, וואו יודען פער-קויפען אַלטוואַרג, מיט׳ן נאָמען „פּאַציעיוב“.

[2] די דאָזיגע נעמען ווערען געברוי׳כט אין דעם דעקרעט פון דעם זאַקסישען קעניג פון 16. מערץ 1809. פון די אַלע געסלעך איז איבערגעבליבען נור איינס, טלאָמאַצקאַ, וואו, ווי אויף אַ זכר, אַז דאָרט איז גע-ווען אַ יודישער ישוב, ווען יודען האָבען אַנדערש־וואו אין וואַרשא נישט געטאָרט וואוינען, געפינט זיך היינט די גרעסטע יודישע סינאַגאָגע אין דער שטאָדט.

אין געוויסע צייטען אַרייננעטראָגען דעם אָפּיציאַל געוויסע סומען געלד, און דערנאָך איז עס געוואָרען ווי אַ געזעץ, אַז יעדע שוהל און יעדער יוד, וואָס האָט התונה געמאַכט אַ קינד אָדער געמאַכט אַנ׳אַנדער שמחה, האָט געמוזט אַריינ־טראָגען דעם אָפּיציאַל אַ געוויסע סומע, און אום יודען זאָלען נישט קאָנען מעלים זיין דעם דאָזיגען אָבצאָהל, האָט דער אָפּיציאַל איהם איבערגעגעבען אַ יור אין אַרענדע ¹).

אין פלוג דוכט זיך, אַז אין אַזאַ אַטמאָספּערע האָט אַ שמש מעהר נישט גע־האַט צו טהון, ווי אָבצוהיטען די שוהל און דעם בית־דין. וואָרום וואוינענדיג אַזוי ענג געפּאַקט, וואו יעדע בעוועגונג, יעדער ריהר פון יעדען איינציגען איז באַלד בעוואוסט געוואָרען אַלע איינוואוינער, האָט זיך דאָך יעדער יוד אַליין געמוזט היטען, ער זאָל, חס ושלום, נישט טהון קיין שום עבירה, ער זאָל, חלילה, נישט עובר זיין אויף קיין שום דין, כדי ער זאָל נישט זיין צו שאַנד און צו שפּאָט. אויסערהאַלב די יודישע געסלעך האָט זיך כמעט קיין שום יוד נישט געקאָנט ווייזען, וואָרום דאָרט איז ער זעהר אָפט בעפאַלען געוואָרען פון יונגערע און עלטערע קריסטען, וועלכע האָבען איהם געשלאָגען מכות רצח ²), און אַ פשיטא, אַז אַ יוד האָט נישט גע־קאָנט קומען אויף קיין פּערוויילונגס־אָרט. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז דוקא די שרעקליכע ענגקייט, וואָס האָט געהערשט אין די יודישע געסלעך, האָט מיטגעבראַכט די נויטווענדיגקייט פון דעם שמש׳ס שמירה אויף דער זיטליכקייט און אויף כשרות.

זעהר ענג איז געווען אין די יודישע דירות, עטליכע פאַמיליעס מיט קינדער צוזאַמען האָבען געוואוינט אין איין צימער׳ל און דער שמש האָט געמוזט האָבען די השגחה, אַז יעדע פּאָר בעטען פון איטליכען פּאָר־פאָלק זאָל זיין אָבגעצוימט מיט עפּיס אַ מחיצה, אַ שפּאַניש ווענטעל, אַ ליילעך, אַ פּאָר ברעטלעך און אויך, אַז די בעטען פון יעדען פּאָר־פאָלק זאָלען זיין אָבגערוקט איינס פון אַנדערן, ווי דער דין איז.

אין דער גרויסער ענגשאַפט איז אויך שווער געווען צו האָבען בעזונדערע שענקלעך אויף פליישיג געפעס און בעזונדערע אויף מילכיג געפעס, און דאָס האָט דאָך לייכט געקאָנט גורם זיין צו טרפות, צונויפצומישען מיליכיגע מיט פליישי־גע כלים, און מען האָט געמוזט האָבען השגחה, אַז אַזעלכע בעזונדערע שענקלעך זאָלען זיך יאָ געפינען אין יעדער שטוב.

און דער שמש האָט טאַקע השגחה געגעבען אויף יעדער שטוב, אויף יע־דען ווינקעלע. אומגעריכט, אומגעזעהן איז ער אַריינגעפאַלען אין אַ שטוב, בודק גע־ווען, געפאָרשט, געפרעגט, און—וועה צו דער יורענע, וואָס האָט נישט געהאַט בע־זונדערע ערטער אויף מילכיגס און פליישיגס. אָך און וועה צו דעם פּאָר־פאָלק, וואָס האָט נישט געהאַט קיין מחיצה צווישען די בעטען, אָדער וואָס האָט אַריינ־גענומען צו זיך אין שטוב אויף אכסניא אַ פרעמדען יוד און אַרום זיין בעט קיין מחיצה נישט געמאַכט. דער שמש האָט צוהאַקט, צובראָכען און פיעל מאָל אויך געשלאָגען פרויען און מענער ³).

---

¹) הויפּט־אר. אין וואַרשא, מאַגיסטראַט־אַקטען 503/484; ז׳: ע. נ. פרענק, „העירונים והיהודים בפולין“, וואַרשא 1921, זייט 86.

²) ז׳ ע. נ. פרענק, דאָרט זייט 73, 72.

³) די געהיימע אָנקלאָגע פון הירש דאַווידאָוויטש צו דער פּאָליציי (8 מאַי 1805, אַקטען פון דער פּאָליציי 809. אַר. פון אַלטע אַקטען אין וואַרשא).

און די שמשים זענען געגאַנגען נישט מיט זייער אייגענעם כח, אָדער בלויז מיט דעם כח פון בית-דין. זיי זענען געקומען מיט'ן כח פון דער מאַכט. נאָך אין יאָהר 1770 האָט דער מאַרשאַלעק ליובאָמירסקי ארויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז דער שמש פון דעם שתדלן (אָפיציעל האָט די וואַרשאַווער קהלה קיין רב נישט געהאַט האָבען, נור אַ שתדלן) מוז גלייכצייטיג שפּיאָנירען די יודישע גנבים[1]. אין די שפּעטערע יאָהרען, ווען די צאָהל יודען אין וואַרשא איז גרעסער געוואָרען און ממילא האָבען זיך אויך די שמשים געמעהרט, זענען זיי אויך מחויב געווען צו זיין ביים בעשטימען די שטייערן פון יודען און אויפצוגעבען דעם נאָמען פון יעדען יוד און דעם צושטאַנד פון זיין פערמעגען. דער שמש איז אַלזאָ אַריינגעקומען אין יעדע יודישע שטוב אַלט אָפיציעלער שפּיאָן און אויך אַלס בעאַמטער. ער האָט דאָך כלומר'שט געמוזט וויסען, צי דאָרט האַלטען זיך נישט אויף קיין גנבים און וואָסערע געשעפטען עס ווערען דאָרט געפיהרט. און מורא האָבען האָט מען דאָך געמוזט פאַר איהם: ער האָט געקאָנט מעלדען דער מאַכט, אַז דאָרט און דאָרט האַלטען זיך אויף פערדעכטיגע מענשען. און באַלד זענען די יודען אַרעסטירט און געפייניגט געוואָרען. אויס'ן בעסטען פאַל האָט ער געקאָנט אויפגעבען, אַז די און די זענען זעהר פערמעגליך און קאָנען צאָהלען גרויסע שטייערן. עס זענען אַפילו געגאַנגען אָנקלאָגעס צו דער מאַכט פון פערשיעדענע יודען אויף דער אויפפיהרונג פון די שמשים, דאָס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפען. וואַהרשיינליך, האָט זיך דער געהיימער קהל שוין געסטאַרעט וועגען דעם.

די טעטיגקייט פון די שמשים האָט אָבער געמוזט מיט דער צייט איבערגעריסען ווערען.

לויט די דעקרעטען פון דעם זאַקסישען קעניג (1809), וועלכער האָט געהערשט איבער דעם וואַרשאָווער הערצאָגטום (1807—1814), זענען יודען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון יענע בלאָטיגע געסלעך אין זענען איבערגעטראָגען געוואָרען אין אַ גרעסערע בלאָטע: אויף די גאַסען קרולעווסקאַ און מאַרשאַלקאָווסקא, וועלכע זענען אין יענע צייטען געווען כמעט פוסט, וויסט און נור וואו-נישט-וואו האָט זיך געפונען אַ הויפעל מיט עטליכע בנינים'לעך, אין וועלכע יוז'ען האָבען זיך געמוזט בעזעצען.

די דאָזיגע הויפלעך האָבען אָבער נישט געקלעקט. לויט דעם קעניגליכען דעקרעט פון 6. מערץ 1809, האָט געמעגט וואוינען אין אַ הייזעל, וואָס האָט 2—3 צימערן, נור איין פאַמיליע, 4—5 צימערן—צוויי פאַמיליעס, 6—7 צימערן—דריי פאַמיליעס א. אַ. וו.[2]. יודען האָבען זיך אַלזאָ פערשפּרייט אין די זייטיגע גאַסען—זיעלנא, באַגנאָ, גזשיבאָוו, גזשיבאָווסקאַ, פאַנסקאַ און, זענענדיג צוזייהט און צושפּרייט, האָט ממילא איינער דעם צווייטען נישט געקאָנט קאָנטראָלירען און אויך די שמשים האָבען קיין גרויסע שליטה נישט געקאָנט האָבען. זייער אָפיציעלען אַמט פון שפּיאָנען האָבען זיי פערלוירען אין דער צייט פון דעם וואַרשאָווער הערצאָגטום, און

---

[1] פון אַ רעפּעראַט, וואָס דער וואַרשאָווער מאַגיסטראַט און די צעכען האָבען דערלאַנגט דער פּרייסישער מאַכט אין יאָהר 1801 (הויפּט־אַרכיוו אין וואַרשא, 1125).

[2] דאָס גאַנצע איבערטראָגען יודען אויף קרולעווסקא און מאַרשאַלקאָווסקא האָט געהאַט דעם צוועק צו פּערבויען יענע געגענד. דערנאָך, ווען די גאַסען זענען דורך יודען פערבויט געוואָרען, זענען זיי ווידער איבערגעטראָגען געוואָרען אין אַן אַנדער וויסטע געגענד: אויף פראַנציסקאַנער און נאַלעווקי (איינ'ן בעפעהל פון קייזער אַלעקסאַנדער דעם ערשטען פון 19־טען יוני 1821. איבערגעטראָגען זענען זיי געוואָרען אין יאָהר 1824).

יודען, וואס האבען געוואוינט כמעט יעדע פאמיליע אין א בעזונדער הייזעל, האבען גאנץ דרייסט געקאנט נישט אריינלאזען צו זיך דעם שמש.

ווי עס האט דעמאלט אויסגעזעהן דאס אינערליכע יודישע-לעבען בכלל אין ווארשא, קאנען מיר נישט וויסען פון די קוועלען, וואס מיר האבען פאר זיך. איין זאך איז אונז אבער קלאר, אז עס האט עפיס געמוזט קאליע ווערען אין די אמאליגע ריינע זיטען, און די ווארשאווער יודען האבען אלדאס בייז צוגעשריבען די פרעמדע, וואס קומען-אן פון דער פראווינץ, און ווייל קיינער קען זיי נישט, ערלויבען זיי זיך צו טהון מעשים אשר לא יעשו. און מיר זעהען טאקע, אז אפילו די גרעסטע שתדלנים פון יודען אין ווארשא האבען זיך קיינמאל נישט משתדל געווען אין יענע צייטען, מבטל צו מאכען די גזירה כון "טאג-צעטעל", וואס יעדער יוד, וועלכער איז אנגעקומען פון דער פראווינץ קיין ווארשא, האט געמוזט אויסקויפען פאר פינף זילבער-גראשען (איין זילבער-גראשען—7½ קופער-גראשען אדער 3¾ קאפ.) אויף 14 טאג, חאטש לויט דער קאנסטיטוציע פון ווארשאווער הערצאגטום און אויך לויט'ן דעקרעט פון קעניג (10. פעברואר 1809) און דעם בעשלוס פון סיים (24. מערץ 1809), האט דער דאזיגער אבצאהל בעדארפט בטל ווערען. עס האבען זיך וועגען דעם משתדל געווען יודען פון דער פראווינץ, גרויסע לייט פון פוילישען אדעל און אויך גרויסע בעאמטע, וועלכע האבען בעדארפט האבען געוויסע יודען אין ווארשא, אבער נישט די ווארשאווער יודישע שתדלנים, חאטש זיי האבען גוט געוואוסט, אז די ווארשאווער מוניציפאליטעט, וועלכע צווינגט יודען אויסצוקויפען דעם "טאג-צעטעל", איז עובר אויף א בפירוש'ן דעקרעט פון קעניג און א בעשלוס פון סיים. [1]

קהל מיט'ן בית-דין צוזאמען האט אין יענע צייטען (1810) ארויסגעגעבען א כרוז, אז קיין שום יוד זאל זיך נישט דערוועגען אנצונעהמען א בעהעלפער אדער לעהרער א בחור, וואס זאל לערנען מיט זיינע קינדער, סיי יונגלעך, סיי מיידלעך, פעררופענדיג זיך אויף דעם מאמר פון דער גמרא: "ולא ילמד רוק סופרים" (אז בחור טאר נישט לערנען מיט קינדער), ווייל דאט ברענגט צו אויסגעלאסענקייט. נור היות די שליטה פון די שמשים האט זיך שוין געהאט געענדיגט, האט מען זעהר וועניג זיך געמאכט פון דעם כרוז און קהל האט געמוזט עטליכע מאל בענייען דעם כרוז מיט שארפערע אזהרות (קיין חרם איז נישט ערלויבט געווען ארויסצוגעבען).

עס האט זיך אויך דעמאלט אריינגעחאפט צווישען יודען אמת'ע, שרעקליכע הפקרות, פון וועלכער יודען אין פוילען בכלל און אין ווארשא בפרט זענען ביז יענע צייטען ריין געווען [2] — נעמליך, עס האבען זיך געפונען צווישען יודען אויסוואורפען, וועלכע האבען געעפענט אויסגעלאסענע הייזער.

וועגען די דאזיגע הייזער האט זיך קהל געווענדט (20. אפריל 1814) צו דער פאליציי-פערוואלטונג, מיט א בקשה, זיי צו פערמאכען. קהל האט אבער בעקומען א תשובה (20. מאי 1814), אז די פאליציי-פערוואלטונג איז מסכים צו שליסען די דאזיגע הייזער, נור מיט'ן בעדינג, אז קהל זאל פריהער אויסגעפינען א מיטעל, אז די אויסגעלאסענע פרויען זאלען קאנען און מוזען זיך ערנעהרען פון עהרליכען

---

[1]) ז' ע.נ. פרענק, "לתולדות היהודים בנסיבות ורשה", "התקופה" ספר רביעי, ורשה, תרע"ז, ז' 471—478.

[2]) צווישען אלע פארוואורפען, וואס שונאי ישראל אין פוילען האבען געמאכט יודען, געפינען מיר נישט קיין איינעם וועגען אויסגעלאסענקייט.

פערדיענסט און עהרליכער אַרבייט [1]. קהל האָט זיך אָבער נישט געקאָנט פער־נעהמען מיט די דערמאָהנטע פרויען, און נור צוליעב דער שטעלונג פון יודישען המון האָבען די שאַנד-הייזער געמוזט ווערען געשלאָסען, אָדער איבערגעטראָגען וייט פון די יודישע גאַסען [2].

ב.

אָהן ממשלה פון שמש. — אַ נייע ממשלה מיט אַ נייער קאָנסטיטוציע. — השתדלות'ן, וואָס האָבען זיך נישט איינגעגעבען. — מיליטער־דיענסט. — אַ גזירה וועגען אַ נייעם גלות. — אין אַ נייער בלאָטע אַריין.—נישטאָ קיין מוטה צום קאַמף געגען הפקרות.—יודען פערבויען און בעזעצען די פראַנצישקאַנער גאַס. — דאָס שטרענגע רעליגיעזע לעבען. — ווידער ענג, שמוציג, חברות און מנינים, שוהלען און בתי־מדרשים.—מען זיצט און מען לערנט. — דער שמש וועקט פאַרטאָג. — איינער אַרויס, דער צווייטער אַריין. — ענג, שמוציג, דומפיג. — די בלאָטעס טריקענען נישט. — ריהות. — קלעצער אויפ'ן הויף — אַ רעטונג פון שטיקעניש. — דער שמש יאָגט. — ווידער בעקומט דער שמש זיין מאַכט. — מען האָט מורא. — דאָס לעבען טהוט דאָס זייניגע. — אַ ווינטעלע אַ מחיה. — דער „פלאַץ־בראַני" מיט גראָז, בלומען און אַ וועלדעל. — וואַסער מיט אַ גן־עדן־טעם. — גערטנער מיט פערוויילונגען און געטראַנקען. — מען חאַפּט זיך אַרויס פון דער גאַס. — די שמשים זענען מקיים פסק און דראָהען נאָך דערצו. — „חברה" גיט זיך אַן עצה.—עס טאַנצען בחורים מיט מיידלעך. — דער רב ווענדט זיך צו דער מאַכט. — די שמשים מיט מיליציאַנטען צוזאַמען מאַכען אָבלאַוועס אויף טענץ. — די יודישע יוגענד בערוהיגט זיך. — דער שמש הערשט אומעטום.

גענוג לאַנג איז געווען די וואַרשאַווער יודישע קהלה אָהן דער ממשלה פון רעם שמש. עס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירען דאָס וואַרשאַווער הערצאָגטום און עס איז אָנגעקומען אַ נייע ממשלה מיט אַ נייער קאָנסטיטוציע: די ממשלה פון די רוסען און די קאָנסטיטוציע פון אַלעקסאַנדער דעם ערשטען. קהל איז בעשעפטיגט געווען מיט השתדלות'ן וועגען פרייהייס, וועלכע האָבען זיך נישט איינגעגעבען, און הערנאָך—מיט נייע השתדלות'ן געגען נייע גזירות, וועלכע האָבען זיך אויך נישט איינגעגעבען. אַ ביסעל שפּעטער (1817) האָט מען זיך געמוזט משתדל זיין וועגן מבטל מאַכען די גזירה פון מיליטער-דיענסט פאַר יודען און דאָס האָט זיך אַפילו יאָ איינגעגעבען, נור ביני-לביני איז אָנגעקומען די גזירה פון אַ נייעם גלות. קוים וואָס יודען האָבען זיך אַ ביסעל אויפגעבויט און איינגעאָרדענט אויף קרולעווסקאַ און מאַרשאַלקאָווסקא, האָט מען אָנגעהויבען שמועסען, אַז באַלד וועט מען זיי פון דאָרט אַרויסטרייבען. זיי האָבען שוין דאָרט געהאַט זייערע מנינים, זייערע שוהלען. אויף מאַרשאַלקאָווסקא האָבען זיי זאָגאַר שוין געהאַט איינגעאָרדענט אַ הקדש, אָדער אַ שפּיטאָל, אין אַ הויז, אויף וועלכען די גבאים אביגדור גרוימאַן, מאיר הירשל'ס און רפאל בער'ס האָבען בעקומען אַ ספּעציעלע ערלויבניש צו קויפען, און פלוצלונג געהט, פערלאָזט דאָס אַלץ און געהט אין נייע בלאָטעס אַריין. אַלע מיני השתדלות'ן האָבען אָבער נישט גע'פועל'ט און יודען האָבען זיך געמוזט איבערטראָגען אויף פראַנצישקאַנער גאַס (1824), דאָרט זיך ווידער אָנהויבען בויען און איינאָרדנען, ווידער זיך געפינען ערטער אויף שוהלען און מנינים, ביני־לביני איז קהל געווען בעשעפטיגט און נישט געהאַט דעם מוטה צו קעמפען געגען

[1] פּאָליציי־אַקטען 1084, אַר. אַלטע אַקטען אין וואַרשא.

[2] אַר. וו. ג., רעליגיעזע פראַגען.

Юрьевская Еврейская библиотека имени Д-ра Я. А. Зэйгоса №

דער „הפקרות״, וואָס האָט זיך פערברייט צווישען דעם יודישען המון.

נישט לאַנג האָט אָבער דאָס איינאָרדנען געדויערט. אין פערלויף פון די דריי יאָהר, וואָס עס האָט געדויערט צווישען אַרויסגעבען דעם בעפעהל וועגען דעם גירוש פון קרולעווסקא און מאַרשאַלקאָווסקא און איבערטראָגען-זיך אויף פראַנציסקאַנער, האָבען רייכערע יודען דאָרט געקויפט פלעצער און געבויט הייזער, אָדער זיי האָבען געקויפט הילצערנע הייזלעך (קיין פאַרטיגע געמויערטע הייזער האָבען יודען נישט געטאָרט קויפען אַפילו אויף דער גאַס, וואָס איז אָנגעוויזען געוואָרען צום וואוינען). די אַלטע, קליינע הויפלעך, וואָס האָבען זיך געפונען אויף דער גאַס און האָבען אָנגעהערט צו קריסטען, זענען אויך איבערגעגעבען געוואָרען אויסשליסליך יודען [1]).

און איצט ערשט האָט זיך אויפ׳ס ניי אָנגעהויבען דאָס שטרענגע רעליגיעזע לעבען צווישען יודען. די הייזער און הייזלעך זענען געווען פול געפאַקט מיט יודען. ווידער האָבען געוואוינט צו עטליכע פאַמיליעס אין איין שטוב (אויפ׳ן דעקרעט פון 1809, וועגען דער צאָהל פאַמיליעס אין די דירות, האָט מען שוין קיין אַכט נישט געלעגט). ווידער האָבען אויפגעלעבט פיעל פערשיעדענע חברות און מנינים, שוהלען און בתי מדרשים. בחורים, יונגע-לייט און אויך עלטערע מענשען זענען געזעסען טאָג און נאַכט און געלערנט. סוחרים, בעלי-מלאכות, גאַסען-הענדלער, מעקלערס, וואָס זענען געווען גאַנצע טעג בעשעפטיגט, פערהאָרעוועט, פערמאַטערט, האָבען בין מנחה למעריב און פאַרטאָג געלערנט אין מנין, אָדער אין בית המדרש גמרא, משניות, עין יעקב, מדרש, געזאָגט תהלים, וואָס איינער האָט געקענט, אַליין, אָדער מיט אַ רבי׳ן אָדער געהערט אַ דרשה פון אַ מגיד. און קיינער, אויסער ווער עס איז געווען קראַנק, אָדער פעררייזט, האָט נישט געטאָרט פעהלען אין זיין מנין, בעת דעם לערנען און בפרט בעת תפילה בצבור. כדי די פערמאַטערטע מענשען זאָלען נישט פערשלאָפען, האָט יעדען פאַרטאָג דער שמש פון יעדען מנין געשטעלט זיך אויפ׳ן הויף, וואו זיינע בעלי-בתים האָבען געוואוינט, און גערופען הויך יעדען ביים נאָמען, אום איהם אויפצעוועקען פון שלאָף. איין שמש פון איין מנין איז אַרויס און דער צווייטער פון צווייטען מנין איז אַריין און ווידער גערופען בקול רם ד׳ נעמען פון זיינע בעלי-בתים. יאָ גערן, נישט גערן האָט זיך יעדער יוד אויפגעכאַפּט פון שלאָף און געגאַנגען אין מנין. קיינער האָט זיך דאָך נישט געוואָלט קאָמפּראָמיטירען אין די אויגען פון די שכנים, פון זיינע מנין-לייט. קיינער האָט דאָך נישט געוואָלט גילטען פאַר אַ קל, פאַר אַ נישט-פרומען.

און ענג איז געווען, און שמוציג איז געווען, און שרעקליך דומפיג איז גע-

---

[1]) קריסטען האָבען זיך גיך אַרויסגעצויגען אפילו פון זייערע אייגענע הייזער, וואָס האָבען זיך געפונען אויף די גאַסען, וואָס זענען אָנגעוויזען געוואָרען פאַר יודען, ווייל זיי האָבען נישט געוואָלט, און אפשר אויך נישט געקאָנט, וואוינען צווישען דער ענג-געפאַקטער מאַסע יודען, וועלכע האָבען זיך געהאַט זייערע בעזונדערע אייגענאַרטיגע מנהגים. נאָך אין יאָהר 1810 האָט דער אינערן-מיניסטער פון וואַרשאַווער הערצאָגטום געשריבען אין זיין ראַפּאָרט צום קעניג, אַז צוליעב דעם, וואָס מען ערלויבט נישט יודען צו קויפען געמויערטע הייזער אויך אין די גאַסען, וואָס זענען אָנגעוויזען געוואָרען פאַר יודען, שטעהען דאָרט פיעל הייזער ליידיג, „ווייל קריסטען ווילען נישט וואוינען אין די גאַסען, וואו פיעל מענשען פון אַלטען גלויבען זענען פערזאַמעלט״. דעם 25-טען אַפּריל 1812 האָט דער אינערן-מיניסטער געשריבען צום מיניסטאָרען-ראַט: „די לעבענס-אַרט פון יודען צווינגט נישט איינמאָל קריסטען צו פערלאָזען זייערע הייזער, וואָס געפינען זיך צווישען יודישע וואוינונגען״ (אַקטען פון קויפען נחלאות דורך יודען, ערשטער באַנד, אַר. אַלטע אַקטען אין וואַרשא).

ווען אין די יודישע גאַסען. עס איז דאָך דעמאָלט נאָך נישט געווען קיין קאַנאַלי-זאַציע און וואַסער-לייטונג. עס איז אַפילו קיין ברוק אויף די הויפען נישט געווען. די בלאָטעס זענען געווען שרעקליך גרויס און טיעף, אַזוי אַז אַפילו זומער זענען זיי נישט אינגאַנצען אויסגעטריקענט געוואָרען. ווינטער און אין אַ רעגען-וועטער איז מען שיער נישט דערטרונקען געוואָרען און מען האָט געמוזט לעגען באַלקעס און קלעצער אויף די הויפען, כדי מען זאָל קאָנען אַריבערגעהן פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערן. מען קאָן זיך דעריבער פאָרשטעלען, וואָס פאַר אַ לופט דאָרט איז געווען, וואָס פאַר אַ ריחות עס האָבען זיך דאָרט געפיהלט.

זומער-צייט אָוועגד און נאָך מעהר שבת, ווען אויך די סוחר'טעס זענען געווען פריי, זענען זיך אויף די קלעצער, וואָס זענען געווען אויסגעלעגט אויפ'ן הויף, געזעסען פרויען און מיידלעך מיט קינדער, זוכענדיג אַ רעטונג פון דער שטיקעניש, וואָס האָט געהערשט אין שטוב. ווען-נישט-ווען האָט זיך אויך אַוועקגע-זעצט אַ מאַנסביל, אַ בעל-מלאכה, אַ געזעל, אָדער אַ לערן-יונג פון אַ בעל-מלאכה, אַ משרת פון אַ געוועלב. נור דאָ איז אָבער אַרויסגעטראָטען דער שמש, וועלכער האָט די מאַנסבילען פעריאָגט אין שוהל, בית-המדרש, אָדער מנין.

דער שמש פון קהל און בית-דין האָט בכלל צוריקבעקומען זיין מאַכט. ער האָט ווידער בעזוכט די יודישע וואוינונגען און געמאַכט אָרדנונג מיט די בעטען און מיט מילכיג און פליישיג געפעס, מיט'ן שטעלען טשאָלענטער פרייטאָג צו דער צייט, מיט'ן אויפהערען האַנדלען און אַרבייטען פרייטאָג, כדי מען זאָל, חלילה, צו קיין חלול שבת נישט קומען, און זומער-צייט—ביי די קלעצער, עס זאָלען, חס ושלום, נישט זיצען מאַנסבילען מיט פרויען צוזאַמען. און דעם שמש האָט מען זיך נישט אַנטקעגענגעשטעלט. מען האָט מורא געהאַט פאַר קהל, וועלכער האָט געהאַט די מאַכס פון איינטיילען די שטייערן, וואָס יודען האָבען געצאָהלט. מען האָט געצי-טערט פאַר איינשרייבען אין פנקס פון חברה קדישא. מען האָט זיך אויך נישט געוואָלט קאָמפראָמיטירען אין מנין, וועלכער האָט געקאָנט אויפהערען צו געבען עליות און אַנדערע כבודים.

דאָס לעבען האָט אָבער געטהון דאָס זייניגע. ענג, שרעקליך דומפיג און שטיקענ-דיג איז געווען די לופט אין דער יודישער גאַס און נישט איינמאָל האָט אַ ווינ-טעלע געוועהט פון גאָר נישט ווייט און געבראַכט אויף אַ רגע אַ שמעקענדיגען ריח פון וואַלד, גראָז, בלומען. אַ מחיה! און שבתים און ימים-טובים, זומער-צייט, ווען די טעג זענען גרעסער און דער עולם איז פריי פון בעשעפטיגונג, פון אַרבייט, האָט מען זיך נישט געקאָנט בעהערשען און מען האָט זיך פון דער גאַס אַרויסגעכאַפּט. מען האָט פערגעסען אָן תהלים, פרק, משניות, עין-יעקב, דרשות און אויך אָן די חרפות, וואָס עס וועט אויסקומען צו ליידען, און ווי מיט אַ מאַגנעט איז מען געשלעפּט געוואָרען דאָרט אַהין, פון וואַנען דאָס שמעקענדיגע לופטעל איז אויף אַ ווײלע אַנגעקומען. און ווייט האָט מען נישט געדאַרפט געהן. דאָרט, הינטער'ן מוראַנאָוו האָט זיך ווייט, ווייט געצויגען דער „פלאַץ-בראַני", וואָס איז געווען בעדעקט מיט גראָז און בלומען. דאָרט איז אויך געווען אַ וועלדעל, וואו מען האָט זיך געקאָנט שיצען פון די ברענענדיגע זונען-שטראַהלען. רעכטס, דאָרט, וואו עס געהט היינט די ליניע פון דער קאָוולער אייזענבאַהן, האָט זיך אויך געפונען אַ קוואַל, וואָס זיין וואַסער האָט געהאַט אַ טעם גן-עדן. נישט ווייט פון דאָרט זענען געווען גערטנער, וואו עס זענען פאָרגעקומען פערשיעדענע פערוויילונגען און עס זענען פערקויפט געוואָרען פערשיעדענע געטראַנקען.

עס האָבען זיך אַלזאָ אַהין אַרויסגעכאַפּט משרתים, געזעלען פון בעלי-מלאכות,

פערשיעדענע „מופקרים״, דיענסט-מיידלעך, בעלי-מלאכה׳טעס א. ד. ג‎ל. און אז מען איז ארויסגעקומען אויף דער פריי, האט זיך שוין צוגעטשעפעט א בחור צו א מיידעל און מען איז געגאנגען צוזאמען, שפאצירט צוזאמען, און מען האט שוין נישט געקוקט אויף דעם, וואס קיין עירוב איז דארט נישטא, און מען האט געטראגען טאשען-טיכלעך און אנדערע זאכען.

די שמשים זענען דאן ארויסגעטרעטען זעהר ענערגיש געגען דער „הפקרות״. זיי זענען זעהר אפט בעפאלען די שפאצירענדיגע און זיי אויפ׳ן ארט מקיים פסק געווען: געשלאגען, געקיילט-געביילט, און די, וואס זיי האבען געקאנט, האבען זיי געשראקען מיט „איינשרייבען אין פנקס״. זיי וועלען דאך אמאל מוזען אנקומען צו קהל—וועט קהל געדענקען.

„חברה״ האט זיך אבער אנ׳עצה געגעבען: זיי האבען נישט שפאצירט אויפ׳ן פלאץ, אין וועלדעל, נור זיי האבען זיך געוויילט אין די גערטנער, וועלכע האבען געהערט צו קריסטען, און ווייל זיי זענען געווען הינטער דער שטאדט, זענען זיי נור זונטאג און אין קריסטליכע חגאות בעזוכט געווארען פון קריסטען, און שבתים און יודישע ימים-טובים זענען זיי געווען כמעט ליידיג.[1]

דארט האבען שוין די שמשים קיין שליטה נישט געהאט. צו קריסטען אין די גערטנער האבען זיי שוין נישט געקאנט קומען, און די „מופקרים״ האבען דארט טאקע געטהון, וואס זיי האבען זיך געוואלט, געטאנצט בחורים מיט מיידלעך, געטרונקען און בעצאהלט אום שבת און יום-טוב.

עס האט זיך אבער געגען דעם אויך געפונען אנ׳עצה. יודען האבען געגען אזעלכע זאכען תמיד זיך געקאנט העלפען. וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען קאמף געגען הפקרות, האבען יודען נישט געקארגט קיין געלד, און זיי האבען דאס זייעריגע אויסגעפיהרט.

דעם 3. אויגוסט 1827 האט דער ווארשאווער רב, ר׳ שלמה זלמן ליפשיץ (בעל „חמדת שלמה״) זיך געווענדט צו דער מוניציפאליטעט-מאכט מיט א ביטע, אין וועלכער ער שרייבט, אז די לעצטע צייט האט די יודישע יוגענד אנגעהויבען זיך ערלויבען שבתים און ימים-טובים צו פערברענגען די צייט מיט פוסטע זאכען, ווי טענץ און אנדערע פערוויילונגען אין גערטנער און שענק-הייזער, אנשטאט וואס לויט די דינים פון יודישען דת איז יעדער יוד מחויב צו זיצען אין שוהל, לערנען און דאווענען און היות, ווער עס פיהרט זיך נישט אויף לויט זיין גלויבען און ווער עס פערנעהמט זיך מיט אונווירדיגע זאכען, קאן קיין גוטער און טרייער בירגער נישט זיין, בעט ער די מוניציפאליטעט-מאכט, זי זאל אנגעהמען מיטלען דאס צו שטערען. ער, דער רב, פון זיין זייט איז גרייט ארויסצושיקען שמשים, וועלכע זאלען נישט דערלאזען קיין פריצות און הפקרות צווישען יודען. ער בעט אבער, אז די מוניציפאליטעט-מאכט זאל געבען מיליציאנטען צו-הילף די שמשים.

דעם 8. אויגוסט איז ארויסגעשיקט געווארען דעם רב אנ׳ענטפער, אז די מוניציפאליטעט-מאכט איז גרייט צו ערפילען דעם רב׳ס בקשה און עס ווערט ארויסגעגעבען א בעפעהל דער מיליציע, זי זאל געבען הילף די שמשים, וואס ווע-

---

[1]) געצייכענט לויט די מינדליכע שילדערונגען פון דעם געוועזענעם סעקרעטאר פון „דאזאר בוזשני־טשי״ אין ווארשא, יעקב ראטוואנד, וועלכער איז געשטארבען בערך 1910 אין עלטער פון עטליכע נייינציג יאהר און האט גוט געדענקט אלע פאסירונגען פון יענע צייטען. פערגלייך: ה. נוסבוים Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie, ווארשא 1881, זייט 60–66.

ען האָבען אַ בעפאָלמעכטיגונג פון רב. [1]

פון דעמאָלט אָן האָבען די שמשים בעקומען אַ קראַפט, ווי אַנ'אמת'ע מאַכט און יעדען שבת און יום-טוב האָבען זיי אין דער בעגלייטונג פון מיליציאַנטען געמאַכט אָבלאַוועס אין די גערטנער אויף דער יודישער יוגענד, שלאָגענדיג מכות-רצח די יודישע יונגלעך, וואָס זיי האָבען דאָרט געטראָפען.

די יודישע יוגענד האָט זיך אָלזאָ געמוזט „בערוהיגען", האָט זיך נישט גע-קאָנט אַרויסריהרען פון דער יודישער גאַס, און שבתים און ימים-טובים האָבען זיי געמוזט פערברענגען די צייט אין די מנינים.

דער שמש האָט דאַן געהערשט איבער די יודען נישט נור אין די יודישע הייזער אין הויפען, נאָר שוין אויך אין די קריסטליכע גערטנער און שענק-הייזער אויסער-האַלב דער שטאָדט, און פון אונטער זיין שליטה האָט מען זיך נישט געקאָנט אַרויסבעקומען.

ג.

דער פוילישער אויפשטאַנד שטערט דעם שמש אין זיין טעטיגקייט. — די „הפקרות" וואַקסט און מען קאָן נישט העלפען. — די פאָלקס-גוואַרדיע און די יודישע אָבטיילונג. — די העזה פון די יודישע גהאַרדיע-לייט. — די ווילד-משונה'דיגע „איין-און-דרייסיגער". — „די בעכטע פון די יודען". — די מעשים פון די תקיפים. — דער מאַסקאַראַד פון יודישע ווייבלעך. — ווידער „פּי-אַץ בראָני". — גענעראַל-פאָליצמייסטער פון דער טעטיגער אַרמעע אָנשטאָט דער מוניציפּאַליטעט-מאַכט. —מען טאַנצט, ווייל זיך און דער שמש קאָן דערצו גאָרנישט טהון. — וואָס דער רב האָט נישט געקאָנט, האָט קהל געמאַכט. — על פי דיני הקאָדעקס טאָר מען נישט טאַנצען. — אַ בעפעהל, אַז פאָליציי זאָל העלפען די שמשים בעקעמפען די „הפקרות".—די שליטה פון די שמשים לעבט-אויף.

נישט לאַנג האָט אָבער געדויערט די געוועלטיגונג פון שמש. איבערגעריסען האָט זי דאָסמאָל דער פוילישער אויפשטאַנד, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען דעם 29. נאָוועמבער 1830 און זיך געענדיגט דעם 8. סעפּטעמבער 1831. בעת די אונרוהען אין שטאָדט איז אונמעגליך געווען די שמשים צו ערפילען די פליכט פון זייער אַמט, און טענץ מיט פערוויילונגען האָבען אָהן דעם אויך נישט געקאָנט פאַרקומען. און אויך דערנאָך, ווען עס איז אין שטאָדט רוהיגער געוואָרען, האָבען זיך די שמשים געמוזט פערהאַלטען רוהיג, האָטש „אַרבייט" איז געווען זעהר פיעל, פיעל מעהר ווי פריהער.

די „הפקרות" איז געוואַקסען און טהון דערצו האָט מען גאָר נישט געקאָנט. בעת דעם אויפשטאַנד איז געגרינדעט געוואָרען אין וואַרשא אַ „פאָלקס-גוואַרדיע", וועלכע האָט געהאַט דעם צוועק אָבצוהיטען די אָרדנונג אין שטאָדט און אויך בע-הילפיג זיין דעם פוילישען מיליטער. ביי דער דאָזיגער גוואַרדיע איז געגרינדעט גע-וואָרען אַ יודישע אָבטיילונג, וועלכע איז בעשטאַנען מייסטענס פון משרתים אין די געוועלבער, בעלי-מלאכות א. ד. גל. די אַלע האָבען זיך אָבגעשוירען בערד און פאות און זיך געקליידט מיליטעריש. דיענענדיג אין דער גוואַרדיע, האָבען זיי אָנגענומען העזה, זיך צוגעוועהנט צו קוקען פון דער הויך, מיט חוצפה, אויף אַלע אַנדערע, איינגעהויקערטע, געבויגענע יודען. אפילו קהל (דעמאָלט „דאָזאָר-בוזשניטשי")

[1] אַקטען פון וואַרשאַווער מאַגיסטראַט 1029, הויפּט-אַר.

און בית-דין האָבען זיי נישט געאַכט. ווען דער אויפשטאַנד האָט זיך געענדיגט, האָבען זיי זיך שוין מעהר נישט געלאָזט וואַקסען די בערד און פאות און נייִט געקליידט זיך יודיש. תקיפים זענען זיי געוואָרען.

די ראָזיגע יודען, וואָס האָבען אויף דער יודישער גאַס אויסגעזעהן אַזוי ווילד-משונה׳דיג, האָט מען גערופען: „די איין-און-דרייסיגער", און דער ראָזיגער נאָמען איז געווען ווי אַ תירוץ אויף דעם, פאַרוואָס מען ערלויבט עפּיס. אַזוי אַזעלכע ברואים פריי און פראַנק זיך אַרומדרעהען צווישען יודען.

און די „איין-און-דרייסיגער" האָבען זיך געפיהלט שטאַרק, תקיפים זענען זיי ביי זיך געווען. די פוילישע געזעלשאַפט האָט זיי בעטראַכט אַלס די בעסטע פון יודען און האָט מיט זיי גיכער געשעפטען געמאַכט, ווי מיט אַנדערע יודען, און אויך די מאַכט האָט זיי מעהר געאַכט. פאָרט עפּיס מענשען, וואָס האָבען געהאַלטען געוועהר אין דער האַנד און זענען „מענשליך" געקליידט. און זיי האָבען זיך ערלויבט דאָס, וואָס אַנדערע יודען האָבען זיך בשום אופן נישט געקאָנט ערלויבען [1]. שבת און יום-טוב זענען זיי זיך אַרויס אין די קריסטליכע גאַסען און דאָרט פערבראַכט די צייט אין גערטנער און שענקען; זייערע פרויען, וועלכע האָבען געהאַט געשוירענע קעפּ און געטראָגען בינדעס, אָדער הויבען מיט סטענגעס, ווי אַלע יודישע ווייבער און ווייבלעך אין יענע צייטען, האָבען זיך, זעלבסטפערשטענדליך, נישט געקאָנט ווייזען דאָרט, וואו זייערע מענער זענען געווען. זיי האָבען אָבער אויך דער-צו געפונען אַנ׳עצה. זיי האָבען אין געהיים אַרויסגעשיקט זייערע דיענסטען מיט אַ פעקעל מלבושים אין אַ געוויס הויז אויף איינער פון די קריסטליכע גאַסען, די פרויען זענען נאָכגעגאַנגען, און דאָרט, אין טויער, האָבען זיי זיך איבערגעקליידט „קריסטליך" און אויפ׳ן קאָפּ האָבען זיי אָנגעטהון אַ שייטעל מיט אַ הוט, און אַזוי זענען זיי גע-גאַנגען מיט זייערע מענער צוזאַמען. די דיענסט האָט די יודישע מלבושים אַהיים געטראָגען און אויף דער נאַכט האָבען זיי שוין געוואַרט אויף דעם בעשטימטען אָרט און די ווייבער האָבען צוריק אָנגעטהון די יודישע מלבושים און זענען גע-גאַנגען אַהיים. [2]

דער ביישפּיעל פון די „איין-און-דרייסיגער" האָט געווירקט אויף אַנדערע. זיי האָבען נישט געקאָנט נאָכטהון די „איין-און-דרייסיגער". זיי האָבען נישט געהאַט די העזה זיך פורש צו זיין פון כלל ישראל און קליידען זיך „דייטש", שערען די בערד און פאות. עס איז זיי אונמעגליך געווען דאָס צו טהון, וואָרום זיי וואָלטען געווען ווי אין חרם, און וואָל-טען נישט געקאָנט עקזיסטירען (די „איין-און-דרייסיגער" האָבען געלעבט, ווי מיר האָבען שוין דערמאָהנט, בלויז פון קריסטען) און דורכדעם האָבען זיי זיך נישט געקאָנט ווייזען אין די גערטנער און פערוויילונגס-ערטער, וואָס זענען געווען אין די קריסטליכע גאַסען (מען וואָלט זיי דאָרט נישט אַריינגעלאָזט). דערפאַר האָבען זיי ווידער שפּאַצירט אויף „פלאַץ בראָני", אין וועלדעל, און פערבראַכט אין גערטנער און שענקען, וואָס זענען דאָרט געווען. די פריהערדיגע מוניציפּאַליטעט-מאַכט מיט דער מיליציע, וועלכע פלעגט געבען הילף די שמשים ביים בעקעמפען די „הפקרות", האָבען שוין נישט עקזיסטירט און זייער שליטה איז איבערגעגעבען געוואָרען דעם גענעראַל-פּאָליצ-מייסטער פון דער טעטיגער אַרמעע און דער פּאָליציי, וואָס איז געשטאַנען צו זיין בעפעהל. צו דעם דאָזיגען גענעראַל-פּאָליצמייסטער האָט זיך שוין דער רב נישט

---

[1] פון די שילדערונגען פון יעקב ראָטוואַנד.

[2] ה. נוסבוים, דאָרט ז׳ 61.

געקאָנט ווענדען. דאָס פערלאַנגען עפּיס אַ ממשלה פאַר זיך וואָלט געווען פאַר'ן רב אַ סכּנה.

און די „הפקרות" איז ביי־לביני נאָך מעהר געוואַקסען. עס איז געקומען דערצו, אַז נישט נור זומער־צייט, נאָר אויך הערבסט און ווינטער האָט זיך די יודישע יוגענד געוויילט. עס האָבען זיך געפינען אויך אין די יודישע גאַסען שענק-הייזער און כּתם שטיבער, וואו די יוגענד האָט זיך פערזאַמעלט שבת און יום-טוב, געטאַנצט און זיך געוויילט. און די שמשים האָבען גאָרנישט געקאָנט גע-געגנווירקען. ביי דער נייער אָרדנונג האָבען זיי מורא געהאַט פאַר דער פּאָליציי.

נור דאָס, וואָס דער רב האָט נישט געקאָנט אויפטהון, איז געמאַכט געוואָרען דורך קהל, אָדער „דאָזאָר בוזשניטשי".

דעם 14. נאָוועמבער 1833 (מיט'ן נומער 677) האָט זיך דער דאָזאָר גע-ווענדט צום גענעראַל-פּאָליצמייסטער מיט אַ ביטע, אין וועלכער ער האָט געשריבען, אַז דער רב האָט איהם מודיע געווען, דאָס אין וואַרשא זענען פאַראַן ערטער, וואו די יודישע יוגענד פערזאַמעלט זיך שבת און יום-טוב, „פערברענגט די צייט מיט טענץ און פערוויילונגען, ווי אויך מיט אַנדערע אויסגעלאַסענע זאַכען", וועלכע זענען פערוועהרט לויט די יודיש-רעליגיעזע דינים, און דער רב בעט דעם דאָזאָר, ער זאָל זיך משתדל זיין, „עס זאָלען אָנגענומען ווערען מיטלען געגען דער אַנטי-רעליגיעזער אויסגעלאַסענקייט".

און דער דאָזאָר דערווייזט אין זיין ביטע, אַז על פּי הקאָדעקס דאַרפען טאַקע אָנגענומען ווערען אַזעלכע מיטלען

„האָטש—שרייבט ער—אין די דינים פון ציוויל-געזעץ געפינט זיך גאָר נישט וועגען דעם, אַז מען זאָל מעגען זיך אַריינמישען און השגחה-האָבען אויף דעם הויזליכען רעליגיעזען לעבען פון פּריוואַטע איינוואוינער, פונדעסטוועגען שרייבען-פאָר די אַרטיקלען 77 און 78 פון דעם פּוילישען שטראָף-קאָדעקס, אַז קיינער טאָר נישט געבען קיין גרונד צו רעליגיעזער ערגערניש, און טענץ, פערוויילונגען און אויסגעלאַסענקייט אין עפענטליכע הייזער, פערזאַמלען זיך אין שבתים און ימים-טובים איז פערוועהרט לויט דער יודישער רעליגיע, און דאָס איז אַ בפירוש'ע רע-ליגיעזע ערגערניש". דעריבער בעט דער דאָזאָר דעם גענעראַל, ער זאָל ערלויבען, אַז די שמשים מיט דער הילף פון די צירקעל-אויפזעהער (רעווירנאָוועס) זאָלען האָ-בען השגחה, אַז להבא זאָל אַזעלכעס מעהר נישט פאָרקומען, און די יודישע יוגענד, וואָס וועט זיך יאָ פערזאַמלען אויף טענץ און פערוויילונגען, זאָלען זיי הייסען זיך פונאַנדערגעהן. „די. ווידער, וואָס וועלען נישט פאָלגען דעם בעפעהל פון די שמשים, זאָלען זיי (די שמשים) בעפאָלמעכטיגט זיין זיי צו צושטעלען אין דער נאָהנטסטער קאַנצעלאַריע פון פּאָליציי-קאָמיסאַר."

דעם 28. נאָוועמבער 1833 (מיט'ן נומער 60,347) האָט דער גענעראַל-פּאָליצ-מייסטער מודיע געווען דעם דאָזאָר, אַז ער איז איינשטימיג מיט זיין מיינונג און אַז ער האָט שוין אַרויסגעשיקט אַ געהעריגען בעפעהל צו די צירקעל-קאָמיסאַרען פון דער אויספיהרונגס-פּאָליציי. [1]

אַזוי-אַרום האָבען די שמשים צוריק בעקומען זייער שליטה און ווידער גע-נומען הערשען.

---

[1] פּאָליציי-אַקטען, דאָרט.

ד.

די שמשים בעל־הבית'עווען ווידער. --רעוויזיעס, „אָרדנונג"־מאַכען און אָבלאַוועס. — די שמשים שטראָפען מיט'ן כח פון דער פּאָליציי. — אַנ'אָנקלאָגע צום זשאַנדאַרמעריע־פּולקאָווניק. --די שמשים מעגען נור חאַפּען, אָבער נישט שטראָפען. — די „כופקרים" און זייערע ליידען. — אַ ציעג אין אַ הויף מיט סטענגעס. — דער עונש פון שטיפעריי. --חרפּה, בושות, קלעפּ, שמיץ און אַרעסט. --זאָל זיין קלעפּ פון שקצים און פּעוואָרפען ווערען מיט שטיינער, אַבי זיך געווילט. — „סאַסקע קעמפע". — אַ מיטעל געגען די שמשים. — קהל געגען דער שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט אויף „סאַסקע קעמפע". — אויך דאָרט איז פּאָליציי בעהילפיג די שמשים. — אַנ'אַנדער מין יודען. — עמי־הארצים אָהן טראַדיציעס. — פאַר „קרובים למלכות" האָט מען דרך־ארץ. --אמת'ע פערברעכער געגען יודישען דת זענען ראשי הקהל. — 1,200 רובל יעהרליך אויף „רעליגיעזען סטראַזש". — דער המון טאָר נישט דאָס, וואָס זיי מעגען. — דער רב ר' שלמה זלמן ליפשיץ און זיין גרויסע הכנעה פאַר הערמאַן עפּשטיין. — דברי כבושין פאַר דעם „איידעלען, פיינעם, פיעלמעכטיגען הערר".

ווידער האָבען די שמשים אָנגעהויבען בעל-הבית'עווען אויף דער יודישער גאַס. ווידער האָבען זיי געמאַכט רעוויזיעס און „אָרדנונג" אין די יודישע שטיבער. זיי האָבען זיך שוין נישט בענוגענט מיט די אָבלאַוועס אויף די שענקהייזער און שטיבער, וואו עס האָבען געזאָלט פאַרקומען טענץ און פערוויילונגען, ווי אויך אויף דעם „פלאַץ בראָני". זיי זענען אויך בעפאַלען און האָבען געשלאָגען מכות רצח יעדען, אויף וועמען זיי האָבען געהאַט אַ פערדאַכט און איהם זוגעטראָפען שבת, אָדער יום-טוב געהן אין דער ריכטונג אויסערהאַלב דער שטאָדט. דאָס לעבען אויף דער יודישער גאַס איז געוואָרען שרעקליך געדריקט. די שמשים האָבען אויף זייער אַרט „בעשטראָפט" נישט נור פאַר „הפקרות" אָדער „אויסגעלאַסענקייט", נאָר אויך פאַר יעדען מין שטיפעריי פון אַ יונגעל, אָדער אַ דערוואַקסענעם. אומעטום זענען זיי געווען פול, אומעטום האָבען זיי געהאַט זייערע אויגען און אויך זייערע הענד. און זיכער זענען זיי געווען מיט זייער מאַכט; די פּאָליציי האָט דאָך מיט זיי מיטגעהאַלטען, זיי מיטגעהאָלפען. מעהר האָט מען דאָך נישט בעדאַרפט, ווי דעם בעפעהל פון גענעראַל-פּאָליצמייסטער, אַז פּאָליציי דאַרף די שמשים בעהילפיג זיין אין געוויסע פאַלען, כדי קהל זאָל אויס'פועל'ן, דורך בעוואוסטע מיטלען, אַז שטענדיג זאָל די פּאָליציי מיטהעלפען.

ווען עס איז שוין צו-שווער געווען איבערצוטראָגען די אויפפיהרונג פון די שמשים, האָבען זיך עפּיס יודען געווענדט מיט אַנ'אַנאָנימער אָנקלאָגע צום פּולקאָווניק פון זשאַנדאַרמען-קאָרפּוס, וועלכער האָט דעמאָלט פערטרעטען די שטעלע פון וויצע-פּרעזידענט פון דער שטאָדט וואַרשא, און זיך פאַר איהם בעקלאָגט אויף די שרעקליכע גוואַלס-טהאַטען פון די שמשים.

דער פּולקאָווניק האָט די זאַך אויסגעפאָרשט און דעם 3. אויגוסט 1837 האָט ער צוגעשיקט צום „דאָזאָר-בוזשניטשי" אַ בעפעהל (מיט'ן נומער 13,148), אַז נישט די שמשים און נישט דער רב טאָרען מאַכען פּסקים. די שמשים מעגען נור פערהאַלטען די, וואָס זיי חאַפּען ביי טענץ, ווי אויך ביי אַנדערע פערוויילונגען, וואָס זענען לויט דער יודישער רעליגיע פערבאָטען, און זיי צושטעלען צו די פּאָליציי-קאָמיסאַרען, די לעצטע ווידער זענען מחויב צו צושטעלען די פערהאַלטענע צו דער דעציזיע פון דער מוניציפּאַליטעט-מאַכט, וועלכע וועט בעשטראָפען יעדען לויט די פאָרשריפטען. [1]

---

[1]) אַקטען פון וואַרשאָווער מאַגיסטראַט, 1230.

דער דאָזיגער בעפעהל האָט אויף אַזוי פיעל געהאָלפען, אַז די שמשים האָבען עפענטליך, אויף דער גאַס, קיינעם נישט געשלאָגען. זיי האָבען אָבער ווייטער גע־מאַכט אָבלאַוועס מיט דער הילף פון פאָליציי, אָבגעפיהרט די „מופקרים" צום פאָ־ליציי־אַמט און אין וואָכענטעג צוגעשטעלט צום דאָזאָר, וועלכער האָט די פער־האַלטענע אָבגעשיקט גלייך צום וויצע-פרעזידענט. די חרפות און בושות, וואָס די „מופקרים" האָבען געליטען, און די קלעפּ, וואָס זיי האָבען בעקומען אויפ׳ן וועג, ווי אויך אין צירקעל אָדער אין מוניציפּאַליטעט-אַמט, אַחוץ די שטראָפען, וואָס זיי האָבען דערנאָך בעקומען, זענען אָבער אויך נישט גענוגענד געווען צו בעזייטיגען די „הפקרות" צווישען יודען.

ווי ווייט די שמשים מיט קהל זענען געווען עמפּפינדליך אויף יעדער אַרט שטיפעריי, וואָס האָט קיין שום שייכות נישט געהאַט צו „אויסגעלאַסענקייט", קאָן בעווייזען דער דאַקומענט, וואָס מיר גיבען דאָ איבער אין אַ ווערטליכער איבער-זעצונג:

גומער 363 וואַרשא, 8 אייגוסט, 1837

דאָזאָר בוזשניטשי
פון דער איזראַעליטישער געמיינדע
אין וואַרשא.

ראַפּאָרט.

צום
פיעלמעכטיגען הערר
וויצע-פרעזידענט
פון דער שטאָדט וואַרשא.

איך האָב די עהרע מודיע צו זיין, אַז דער דערמיט אָבגעשיקטער איצעק יונה קאָלעבקאָ האָט זיך ערלויבט צו טהון אַ מעשה-רע, וואָס געהט-איבער די גרעניץ פון אָנשטענדיגקייט: ער האָט אָנגעטהון אַ הויב מיט סטענגעס אַ ציעג און אַזוי האָט ער זי געפיהרט איבער דער גאַס. ווייל די דאָזיגע מהאט זיינע האָט געקאָנט אַרויסרופען אַן אַוואַנטורע, האָט דער „דאָזאָר בוזשניטשי" איהם פערהאַלטען און שיקט איהם אָב צו דער דעציזיע פון פיעלמעכטיגען הערר.

מיטגליעד פון דאָזאָר

(די אונטערשריפט איז אונלעזבאַר. [1])

ווי אַלט דער דאָזיגער „שווערער פערברעכער" איז געווען און וואָס פאַר אַ שטראָף ער האָט בעקומען, האָבען מיר אין די אַקטען נישט געפונען. וואַהרשיינליך, איז ער געווען גאָר אַ יונג יונגעל, אַ שטיפער און זיין שטראָף איז געווען, ווי די שטראָף פון אַנדערע „פערברעכער", וועמען די שמשים האָבען געחאַפּט און צוגעשטעלט דער פאָליציי: פון צוואַנציג ביז הונדערט שמיץ און עטליכע טעג אַרעסט.

אויף אַזאַ אופן איז אין אמת׳ן געלונגען דעם בית-דין און קהל איינצושטילען די „אויסגעלאַסענקייט" און די זינד געגען דער „אַנשטענדיגקייט" אין דער יודישער גאַס. די אימה פאַר׳ן שמש איז געפאַלען אויף גרויס און קליין, אויף יונג און אַלט, און קיינער האָט זיך נישט געוואַגט צו טהון עפּיס אַזאַך, וואָס קאָן אַמאָל דעם שמש נישט געפעלען ווערען.

דאָס לעבען האָט אָבער פאָרט געטהון דאָס זייניגע. שטאַרקער איז דאָס לעבען פון אַלע שמשים, און אויך פון דער אימה פאַר חרפות און בושות, פאַר קלעפּ, שמיץ און אַרעסט. די יוגענד, וואָס האָט זיך נישט געקאָנט פערזאַמלען אויף פערוויילונגען אין וואַרשא, אויף „פלאַץ-בראַני", אין די גערטנער, האָט זיך געפונען אַנ׳אַנדער אַרט, וואוהין דעם שמש׳ס ממשלה האָט שוין נישט דערגרייכט: אויף

[1]) פערשיעדענע פעראָרדנונגען, אַרכיוו וו. ג.

„סאַסקע קעמפּע" איז מען געגאַנגען און דאָרט זיך געוויילט. דאָס איז, אמת, סאַקע געווען נישט בעקוועם. וויַיט איז געווען, דער וועג צו שלעכטער. אַ בלאָטיגער, און געהענדיג איז מען נישט איינמאָל בעוואָרפען געוואָרען מיט שטיינער און בע-קומען קלעפּ פון גרעסערע און קלענערע שקצים. מען האָט זיך אָבער פאָרט אַמאָל געמוזט אַרויסרייסען פון דער ענגשאַפט, פון דער שטיקעניש, פון די אונאָנגענעה-מע ריחות, פון דער שרעקליך מרה-שחורה׳דיגער אַטמאָספערע. עס האָט געצויגען, געשלעפּט צו אַ פרישער, ריינער לופט, צו עפּיס אַ פרייערער בעוועגונג, צו אַ ווייַ-לע אויפגעהייטערטקייט, אַ פרעהליכערער רגע. און אַ מעלה האָט די „סאַסקע קעמפּע" געהאַט גאָר אַ גרויסע: זי האָט נישט אָנגעהערט אָפּיציעל צו וואַרשאַ, נור צום וואַרשאָווער קרייז (obwód) און די פּאָליציי האָט דאָרט נישט געגעבען די שמשים קיין הילף. פערקעהרט, פאַר עטליכע מטבעות, אַ פּאָר גלעזלעך בראָנפען אָדער ביער, וואָס די פּאָליציאַנטען האָבען בעקומען פון די „אויסגעלאַסענע", האָבען זיי זיי נאָך געשיצט פאַר די שמשים און זיי נישט צוגעלאָזט צו די פערוויילונגס-ערטער.

און אַזוי האָט זיך די יודישע יוגענד פערזאַמעלט, יעדען שבת און יום-טוב אויף „סאַסקע קעמפּע", פערבראַכט דאָרט די צייט מיט טענץ און אַנדערע פערוויילונגען און די שמשים האָבען גאָרנישט געקאָנט העלפען.

נישט לאַנג האָט דאָס אָבער געדויערט. דאָס בית-דין מיט קהל האָבען אויך אויף „סאַסקע קעמפּע" געוואָרפען זייער אויג. די וועלט איז אין ערגיץ נישט הפקר.

דעם 4. יוני 1839 האָט דער וואַרשאָווער „דאָזאָר-בוזשניטשי" זיך געווענדט צום קאָמיסאַר פון וואַרשאָווער קרייז מיט אַ ביטע, אַז כדי נישט צו דערלאָזען צו דער „שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט", וועלכער די יודישע יוגענד גיט זיך אָב שבתים און יום-טובים אויף „סאַסקע קעמפּע", פערברענגענדיג דאָרט די צייט מיט טענץ און אַנדערע פערוויילונגען, ווייל אין וואַרשאַ איז די פּאָליציי מחויב בעהילפיג צו זיין די שמשים ביים פונאַנדערטרייבען און חאַפּען די אויסגעלאַסענע — זאָל אויך ער, דער קרייז-קאָמיסאַר, אַרויסגעבען אַ בעפעהל, אַז די פּאָליציי פון „סאַסקע קעמפּע" זאָל צו-הילף קומען די שמשים, ווען זיי וועלען קומען „שטערען די אויסגעלאַסענע פערוויילונגען."

און דער קרייז-קאָמיסאַר האָט דעם 10. יוני אָבגעענטפערט, אַז ער האָט שוין אַזאַ בעפעהל אַרויסגעגעבען. [1]

אויף אַזאַ אופן איז די „סאַסקע קעמפּע" אויך פערמאַכט געוואָרען פאַר דער יודישער יוגענד און קיין יוד האָט זיך נישט געטאָרט אַרויסרייסען פון אונטער דער מאַכט פון שמש.

דאָס אַלץ איז אָבער געזאָגט געוואָרען נור געגען יודען פון המון: בעלי-מלאכות, משרתים, הענדלער, מעקלערס א. ד. גל. עס האָט זיך אָבער געפונען אין וואַרשאַ אַ מין יודען, וואָס האָבען נישט נור פאַר׳ן שמש, נאָר אויך פאַר׳ן בית-דין קיין שום מורא נישט געהאַט. פערקעהרט: דער רב אַליין מיט אַלע איבריגע יודען האָבען פאַר זיי געציטערט, זיי גרויסען כבוד אָנגעטהון, חאָטש זיי זענען געווען מחללי שבת בפרהסיה, האָבען געגעסען טרפות און ראַזירט די בערד, גע-שוירען די פאות, געקליידט זיך גוי׳איש און בכלל זיך אויפגעפיהרט ווי גויים.

דאָס זענען געווען די זעהר רייכע יודען, באַנקירען, ווי יעקב עפּשטיין מיט

---

[1] אַקטען פון רעליגיעזע פּראָגען, דאָרט

זיינע זיהן, חיים יונה (יוזעף) יאַנאַש, מאיר בערזאָן, מאַטיאַס ראָזען און פיעל אַנ־דערע. ד״ה רוב פון זיי איז געווען אויפגעקומענע גבירים, וואָס האָבען געשטאַמט פון נידריגען קלאַס מענשען און, זענענדיג עמי־הארצים און נישט האָבענדיג קיין טראַדיציעס פון דער היים, איז זיי זעהר לייכט געווען זיך פורש צו זיין פון כלל ישראל און צוליעב געשעפט זיך קליידען אַנדערש, ווי אַלע יודען, שערען די פאות און ראַזירען די בערד. דערנאָך, ווען זיי זענען שטאַרק רייך געוואָרען, האָבען זיי זיך מתקרב געווען צו פריצים, זענען געוואָרען קרובים־למלכות, זיך אויפגעפיהרט ווי אמת'ע ערלים, האָטש נישט איינער פון זיי, ווי, למשל, עפשטיין, בערזאָן און יאַנאַש, האָבען זיך נישט געקאָנט רעכט אונטערשרייבען. פאַר די אַלע האָט געצי־טערט די גאַנצע קהלה מיט'ן בית־דין צוזאַמען. עטליכע פון זיי זענען געווען פאַר־שטעהער פון קהל, אָדער „דאָזאָר־בוזשניטשי" און פון יודישע אַנשטאַלטען. יעקב עפשטיין איז געווען איינער פון קהל און לאַנג־יעהריגער קוראַטאָר פון יודישען שפיטאַל, אָדער הקדש. חיים יונה יאַנאַש איז געווען יאָהרען־לאַנג מיטגליד, טיילמאָל אויך פרעזעס פון „דאָזאָר־בוזשניטשי". מאַטיאַס ראָזען (ער איז געווען אַ זוהן פון אַ יודישען באַנקיר און האָט געהאַט אַ געוויסע בילדונג) איז געווען פרעזעס פון ראַט פון די יודישע שוהלען. דעסגלייכען אַנדערע פון זיי זענען געווען גאַנצע דעה־זאָ־גער אין דער קהלה.

דאָס אינטערעסאַנטסטע פון אַלעם איז, אַז די פּראָגרעסיווע לייט האָבען זיך קיינמאָל נישט אַנטקעגענגעשטעלט דעם קאַמף, וואָס קהל האָט געפיהרט געגען דער „הפקרות" פון הכ־ן, נור פערקעהרט: זיי אַליין האָבען נאָך דערצו מיטגעווירקט.

עס ליעגט פאַר אונז אַ פּראָטאָקאָל פון דער זיצונג פון „דאָזאָר־בוזשניטשי" פון 23. מאַי 1842, אין וועלכען מיר לייענען, אַז אויפ'ן פערלאַנג פון רב (ר' חיים דאַווידזאָהן) איז בעשלאָסען געוואָרען אַריינצוטראָגען אין עטאַט פון דער קהלה אַ סומע פון 1200 רובל יעהרליך (אַזאַ סומע איז אין יענע צייטען גערעכענט געוואָ־רען פאַר זעהר אַ גרויסע, נעהמענדיג אין אַכט, אַז אַן'אויבער־שמש האָט דעמאָלט געגומען אַ פענסיע פון 5 רובל אַ חודש), אויפצוהאַלטען „די רעליגיעזע סטראַזשי" (בית־דין־שמשים, וואָס האָבען געפיהרט דעם קאַמף געגען „הפקרות").

אונטערגעשריבען אונטער דעם דאָזיגען פּראָטאָקאָל זענען, צווישען אַנדערע: מאַטיאַס ראָזען—אַלס פרעזעס פון „דאָזאָר", יוזעף (חיים יונה) יאַנאַש און יעקב טו־גענדהאָלד—אַלס מיטגליעדער פון „דאָזאָר".

ווי עס שיינט, האָבען די „פּראָגרעסיווע" לייט נישט געוואָלט, אַז דער המון זאָל אויך ווערען „פּראָגרעסיוו", ווי זיי, כדי זיי זאָלען נישט אויפהערען צו זיין די „מיוחסים" פון דער קהלה.

ווי ווייט די דאָזיגע מיוחסים זענען געווען תקיפים און אַלע האָבען פאַר זיי געציטערט, בעווייזט דער דאָזיגער פאַקט:

איינער פון יעקב עפשטיין'ס זיהן, הערמאַן (זיינע אַלע קינדער האָבען זיך שפּעטער גע'שמד'ט), איז געווען אַדמיניסטראַטאָר פון די שטייער־איינקונפטען אין וואַרשא און אין פּראַגא. אויף דער צאָל־קאַמער האָבען געאַרבייט עטליכע יודען און זיי זענען געצוואונגען געווען צו אַרבייטען, ווי דער אַדמיניסטראַטאָר אַליין, אויך שבת און יום־טוב. דער רב, ר' שלמה זלמן ליפשיץ, איז פון דער מעשה גע־וואויר געוואָרען און עס האָט איהם זעהר געקרענקט.

דוכט זיך, אַז דער רב האָט זיך בעדאַרפט ווענדען צום „דאָזאָר", ער זאָל דערלאַנגען דער שטאָדט־מאַכט אַ ביטע, אַז עס זאָל פערוועהרט ווערען יודען מחלל

שבת זיין בפרהסיה, כדי נישט אַרויסצורופען קיין „רעליגיעזע קרענקונג", ווי טאָקע דער רב מיט'ן „דאָזאָר" האָבען געטהון אין ענין פון „הפקרות"—פון טאַנצען און אַנדערע פערוויילונגען.

די דרייסטקייט געגען הערמאַן עפשטיין האָט אָבער דער גרויסער רב און בעריהמטער גאון נישט געהאַט. כדי דאָך צו קעמפען געגען חלול-שבת, האָט ער געשיקט צו הערמאַן עפשטיין אַ פּוילישען בריעף, וואָס איז פול מיט הכנעה און חנופה צו דעם „פיעלמעכטיגען הערר". „אַ שמערצענדע ידיעה—שרייבט דער רב—איז צו מיר אָנגעקומען. מיין גאַנצע נשמה איז פול געוואָרען מיט פערביטערונג, געוואויר ווערענדיג, אַז אויף דער צאָל-קאַמער זענען בעשעפטיגט עטליכע יודען אויך שבת און יום-טוב". „איהר, פיעלמעכטיגער און גנעדיגער הערר, וואָס זענט אַזוי בעוואוסט מיט אייער איידעל האַרץ און מיט אייער פיינער נשמה, ווילט זיכער נישט מאַכען מענשען אַזוי פיעל קרענקונג", און דאַדורך זאָל ער זיך מרחם זיין און בעפרייען די עטליכע יודען פון דער אַרבייט אין די טעג, וואָס יודען איז נישט ערלויבט צו אַרבייטען [1].

אַז ער, הערמאַן עפשטיין אַליין, דאַרף אויך נישט אַרבייטען שבת און יום-טוב, האָט זיך דער רב שוין נישט אונטערגעשטעלט אַפילו מרמז צו זיין. מיר געפינען אויך נישט אין גאַנצען גרויסען בריעף אַפילו קיין זכר פון עפּיס דברי מוסר, ווי עס פּאַסט פאַר אַ רב, נור בלויז דברי כבושין: רחמנות זאָל האָבען דער איידעלער, פיינער „פיעלמעכטיגער הערר". מעהר נישט.

קיין אַנדערע דבורים האָט דער וועלט-בעריהמטער גאון נישט געהאַט פאַר אַ פּאַרשוין, ווי הערמאַן עפשטיין, וואָס איז אין אמת'ן געווען אַ קרוב למלכות.

ה.

אַ קאַמף געגען השכלה-ספרים. — חסידים און „מגלה טמירין". — תמר'ל.—דרײַ גאָלדענע רענדלעך פאַר אַנ'עקזעמפּלאַר „מגלה טמירין". — בראַנפען מיט לעקעך און מוסר-ווערטער. — אַ סוחר אַ משכיל און זיינע השכלה-ספרים. — חסידים נעהמען זיך אַ משומד צו-הילף. — טשערסקער, דער אויבער-צענזאָר און שפּיאָן. — אַ גזירה אויף ספרים, וואָס ווערען אַרײַנגעפיהרט פון אויסלאַנד. — דער 7-טער באַנד פון „כרם חמד". — זשאַנדאַרמען און פּאָליציי בעפאַלען האַלבע נאַכט די וואוינונג פון משכיל און נעהמען איהם אין ציטאַדעל. — אַ פירוש אויפ'ן פסוק „בשנת היובל" און די פראַנצויזישע רעוואָלוציע. — דער עונש פאַר פערשפּרייטען כפירה-ספרים. — דער קאַמף געגען הפקרות מוז געלינדערט ווערען. — ראַביינער—„מופקרים". — אַ שלעכטער ביישפּיעל.

אַ שווערער קאַמף איז אויך געפיהרט געוואָרען אין וואַרשא געגען אַנ'אַנדער מין „הפקרות", נעמליך—געגען לייענען השכלה-ספרים.

צווישען די יודישע זקנים אין וואַרשא ווערען נאָך ביז היינט דערצעהלט מעשיות וועגען קאַמף, וואָס חסידים האָבען געפיהרט געגען דעם ספר „מגלה טמירין", וואָס איז אַ פּאַראָדיע אויף כלומר'שטע בריעף פון רביים און חסידים. יעדער חסיד'ישער פאָטער האָט זעהר אָפט בודק געווען די ספרים פון זיינע קינדער, אום צו זעהן, אויב צווישען זיי געפינט זיך נישט דער „מגלה טמירין." זיי זענען אויך אַריינגעקומען אין די הייזער פון פּראָסטע יודען, וואָס האָבען זייערע קינדער

---

[1] דאָרט.

געלאָזט לערנען תורה, און געוואָרענט, מען זאָל, חלילה, נישט אַריינלאָזן דעם „טרפה-ופסול", „מגלה טמירין", וואָרום אויף דער שטוב, וואו ער געפינט זיך, מוז קומען אַנ׳אומגליק.

און ווער עס איז געווען דעם יונגעל, אָדער דעם יונגען-מאַן, ביי וועמען דער „מגלה טמירין" איז ענטדעקט געוואָרען. אַז דער ספר איז צוריסען און פערברענט געוואָרען—דאָס איז זעלבסטפערשטענדליך. נור די, וואָס האָבען איהם געהאַלטען ביי זיך, זענען פון זייערע עלטערן געשלאָגען און לאַנג גע׳רודפ׳ט געוואָרען.

דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפען אויסצוראָטען דעם „סם-המות". אין וואַרשא זענען געווען מעהר מתנגדים, ווי חסידים און זיי, די מתנגדים, האָבען גענומען דעם „מגלה טמירין" אונטער זייער שוץ.

חסידים האָבען געזוכט אַ מיטעל און, ענדליך, ווי זיי האָבען געמיינט—געפונען.

אין וואַרשא האָט אין יענע צייטען (די צוואַנציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט) געלעבט די בעריהמטע גרויסע עשירה און נדיבה תמר׳ל (די פרוי פון בעוואוסטען עשיר און נדבן בערקאָ, פון וועמען עס שטאַמט די פאַמיליע בערקזאָהן), וואָס איז געווען אַ גרויסע אָנהענגערין פון חסידות און רביים (אין איהרע געשעפטען זענען געווען אָנגעשטעלט דער רבי ר׳ בונם פון פרזשיסוחא און דער רבי ר׳ מענדיל קאָצקער). צו איהר האָבען זיך אַלזאָ חסידים געווענדעט און געבעטען, זי זאָל געפינען עפיס אַנ׳עצה אַ סוף צו מאַכען מיט דעם „טרפה-ופסול".

חסידים האָבען געמיינט, אַז זי וועט מיט געלד קאָנען אויס׳פועל׳ן ביי דער רעגירונג, אַז דער ספר זאָל קאָנפיסקירט ווערען, און די, ביי וועמען מען וועט איהם געפינען, זאָלען ווערען אַרעסטירט.

תמר׳ל האָט אָבער געוואוסט, אַז ביי דער רעגירונג וועט זי אין דער זיכט אָנטרעפען אויף גרויסע שטערונגען מצד די עטליכע געבילדעטע יודען, וואָס זענען געווען קרובים למלכות און וואָס מיט זייערע מיינונגען האָט מען זיך גערעכענט.

זי האָט זיך דערום אַנ׳אַנדער עצה געגעבען:

זי האָט געהייסען אויסרופען אין אַלע שוהלען, בתי-מדרשים און מנינים, אַז ווער עס וועט צו איהר ברענגען אַ „מגלה טמירין", וועט פון איהר בעקומען דריי גאָלדענע רענדלעך.

און דאָס האָט געווירקט. פון דער גאַנצער שטאָדט און אויך פון דער פראָווינץ האָט מען געבראַכט צו תמר׳לען „מגלה טמירינ׳ס". זי האָט בעצאָהלט פאַר יעדען עקזעמפלאַר דריי רענדלעך און אין די אויגען פון די מענשען, וואָס האָבען די עקזעמפלאַרען געבראַכט, האָט זי זיי פערברענט [1], מכבד געווען די ברענגער מיט לעקעך-און-בראָנפען, און דערביי געזאָגט אַ פאָר מוסר-ווערטער.

וויפיעל עקזעמפלאַרען עס האָבען זיך נאָך געפונען אויף דער וועלט, האָט שוין תמר׳ל נישט געקאָנט וויסען.

אין קאַמף געגען ספרי-השכלה האָט מען זיך נישט אָבגעשטעלט אַפילו פאַר די שווערסטע מסירות, ווי עס בעווייזט פאָלגענדער פאַקט:

אין וואַרשא האָט געוואוינט אַ רייכער און בכבוד׳ער סוחר, אַ משכיל, זאָטענ-

---

[1]) אין יענע צייטען זענען נאָך קיין סטערעאָטיפען נישט געווען, און אויב אַלע עקזעמפלאַרען פון אַ ספר זענען פערניכטעט געוואָרען און דער מחבר האָט דעם כתב־יד נישט געהאַט, האָט ער איהם שוין נישט געקאָנט איבערדרוקען. חוץ דעם האָט דאָס פערברענען דעם „מגלה טמירין" נאָכ׳ן צאָהלען פאַר איהם דריי רענדלער געהאַט אַ זעהר גרויסען דעמאָנסטראַטיווען כאַראַקטער.

בערג. ער פלעגט אָפט פאָהרען קיין אויסלאַנד, און צוריקקומענדיג האָט ער מיט זיך שטענדיג מיטגעבראַכט השכלה-ספרים, וועלכע ער האט געליהען יונגע-לייט צום לייענען.

חסידים האָבען זיך דערפון דערוואוסט און בעשלאָסען אַ סוף מאַכען מיט'ן פערשפרייטען אפיקורסות צווישען יודען אין וואַרשא. זיי האָבען געפּרובט אויף זאָטענבערג'ן ווירקען מיט גוטען, מיט בייזען—אומזיסט. ער האָט זיי אויסגעלאַכט. ווי האָבען אָבער געפונען אַ גוט מיטעל, איהם אונשעדליך צו מאַכען.

אין יענע צייטען (1844) איז אין וואַרשא געווען אויבער-צענזאָר פון העבּרעאישע שריפטען און ספרים איינער אַ משומד, טשערסקער, וועלכער איז גלייכצייטיג אויך געווען אַ שפּיאָן. צו איהם האָבען זיך געווענדעט די, וואָס האָבען געפיהרט דעם קאַמף געגען דער השכלה, מיט דער בקשה, ער זאל א סוף מאַכען מיט'ן אַריינבּרענגען אין לאַנד השכלה-ספרים.

טשערסקער, בעקומענדיג פון די חסידים פאָראויס אַ גוטען מתנת-יד, האָט זיך טאַקע ענערגיש גענומען צו דער זאַך. אַלס שפּיאָן האָט ער מודיע געווען דער מאַכט, אַז צווישען יודען ווערען פערשפרייט אידעען פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע דורך ביכער, וואָס ווערען אַריינגעפיהרט פון אויסלאַנד. די מאַכט האָט, אַלזאָ, געהייסען אַכטונג געבען ביי די גרעניצען אויף די יודען, וואָס קומען פון אויסלאַנד, און קאָנפיסקירען ביי זיי די יודישע ביכער, וואָס זיי פיהרען מיט זיך.

ווען זאָטענבערג איז צוריקגעפאָהרען פון אויסלאַנד, האָט ער געפיהרט מיט זיך דעם זיעבטען באַנד פון זאַמעל-בוך „כרם חמד", וואָס איז קאָנפיסקירט געוואָרען, ווי אַלע אַנדערע ספרים, וואָס זענען אַריינגעפיהרט געוואָרען אין לאַנד.

זאָטענבערג איז זיך אַהיים געפאָהרען רוהיג קיין וואַרשא, און האָט זיך ווענִיג וואָס געקימערט וועגען דעם „כרם חמד", וואָס מען האָט ביי איהם צוגענומען, זענענדיג זיכער, אַז מען וועט איהם דעם ספר צוריקגעבען, נאָכדעם, ווי ער וועט דורכגעלייענט ווערען אין צענזור, וויסענדיג, אַז אין איהם געפינט זיך נישט קיין שום וואָרט, וואָס זאָל קאָנען זיין פערדעכטיג, און טאַקע דערום האָט ער געבעטען, מען זאָל פערצייכענען זיין נאָמען און זיין אַדרעס.

עטליכע וואָכען זענען אַריבער און פלוצלונג, האַלבע נאַכט, ווערט דאָס הויז, וואו זאָטענבערג האָט געוואוינט, בעלאַגערט פון זשאַנדאַרמען און פּאָליציימען פּאָלט אַריין אין זיין וואוינונג, מען מאַכט אַ שטרענגע רעוויזיע, מען נעהמט צו אַלע אויסלענדישע ספרים, וואָס געפינען זיך ביי איהם, און איהם אַליין פיהרט מען אָב אין ציטאַדעל.

מיט וואָס האָט ער אַזוי שווער געזינדיגט, אַז מען זאָל איהם בעפאַלען אין מיטען נאַכט און אָבפיהרען אַזש אין ציטאַדעל?

זיין פאַמיליע און גוטע פריינד האָבען זיך בעמיהט די זאַך צו דערגעהן און נאָך פיעל מיה און קאָסטען איז זיי געלונגען געוואויר צו ווערען, אַז ער ווערט בעשולדיגט אין אַ גאָר געפעהרליך פערברעך, דהיינו: ער פערנעהמט זיך מיט דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

ווי? וואָס? ווען? ווי קומט דאָס צו אַ בכבוד'ן, רייכען סוחר, ער זאָל זיך פערנעהמען מיט רעוואָלוציע? וואָס פאַר אַ בעוויז האָט מען עס אויף דעם?

נאָך ווייטערע מיה און קאָסטען איז מען געוואויר געוואָרען נאָך מעהר: אין אַ ספר, וואָס זאָטענבערג האָט געבראַכט פון אויסלאַנד, געפינט זיך אַ פערשטעלטער, רמז'דיגער רעיון וועגען דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

אָבער אויב אַזוי, אויב נור „אַ פערשטעלטער, רמז'דיגער רעיון", קאָן מען

דאָך שוין עפּיס טהון. קאָן מען דאָך שוין דערוויזען, אַז דער גאַנצער חשד איז פאַלש.

זאַטענבערג׳ס קרובים האָבען זיך אַלזאָ געווענדט צום צענזאָר און סעקרעטאָר פון צענזור-קאָמיטעט פאַר יודישע שריפטען און ביכער, יעקב טוגענדהאָלד און איהם געבעטען, ער זאָל די זאַך קלאָר מאַכען.

דאַן איז מען ערשט געוואויר געוואָרען, וואָס די מעשה איז: אין זיעבטען באַנד פון „כרם חמד״, וואָס מען האָט צוגענומען ביי זאַטענבערג׳ן ביי דער גרע-ניק, געפינט זיך עפּיס אַ פּירוש אויף דעם פסוק „בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו״, און אויף דעם דאָזיגען פּירוש האָט דער אויבער-צענזאָר, טשערסקער, געזאָגט, אַז דאָס איז אַ בעהאַלטענע חקירה וועגען דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס ווערט דאָרט אָנגערופען מיט׳ן נאָמען „שנת היובל״.

טוגענדהאָלד׳ן איז דעמאָלט לייכט געווען צו דערוויזען, אַז טשערסקער׳ס מיינונג איז פאַלש און זאַטענבערג איז בעפרייט געוואָרען, אָבזיצענדיג אין ציטאַ-דעל מעהר פון אַ האַלב יאָהר [1]. פון דעמאָלט-אָן האָט ער שוין געוואוסט, ווי גרויס עס איז די שטראָף פון די, וואָס פערשפּרייטען צווישען יודען כשירה-ספרים.

אָט אַזוי האָט מען אַמאָל געקעמפט אין וואַרשא געגען אַלע מיני הפקרות. מיט דער צייט האָט אָבער דער קאַמף געמוזט געלינדערט ווערען. די ראַבינער-שול, וואָס איז געגרינדעט געוואָרען אין יאָהר 1826, האָט יעדעס יאָהר אַרויס-געלאָזט אַ געוויסע צאָהל געענדיגטע ראַבינער—„מופקרים״ (די ערשטע שילער זענען געווען מייסטענס יתומים, וואָס האָבען באַלד בעקומען קליידונג און גאַנצע אויס-האַלטונג, שפּעטער — אויך קינדער פון די „איין-און-דרייסיגער״ און אַנדערע „מחוצפים״), און די דאזיגע „מופקרים״, קאָנענדיג זיך פערטיידיגען פאַר דער מאַכט און זענענדיג „דייטש״ געקליידט, האָבען נישט נור אַליין נישט געאַכט דעם שמש און אפילו דעם רב, נאָר אויך פאַר אַנדערע געדיענט אַלס ביישפּיעל. פיעל מאָל זענען זיי אויך אָפען אַרויסגעטראָטען צו פערטיידיגען די, וואָס זענען פון שמש און קהל גע׳רודפ׳ט געוואָרען.

Dr. S. Bychowsky

[1] בקיצור איז די דאָזיגע מעשה איבערגעגעבען געוואָרען אין דעם דייטש-יודישען וואָכענבלאַט „Orient״, נומער 35 פון יאָהר 1844. טוגענדהאָלד האָט געענטפערט אויף דעם אין דעמזעלבען וואָכענבלאַט נומער 3 פון יאָהר 1844. אין זיינע שריפטען (כתב־יד) דערצעהלט ער די גאַנצע זאַך אויספיהרליך.

ד״ר ז. ביחאָווסקי.

יודישע נערווען און יודישע דעגענעראַציע.

I

מיט דרייסיג יאָהר צוריק האָט אַ תלמיד פון בעריהמטען פּאַריזער דאָקטאָר שאַרקאָ אַרויסגעגעבען אַ בוך אונטער'ן נאָמען: „דער פּערוואָגעלטער יוד" (Le juif errant). דאָס בוך האָט דעמאָלט געמאַכט אַ געוויסען רועם אין דער וויסענשאַפט־ליכער וועלט און געהאַט, נאָך מיין מיינונג, אַ גרויסען איינפלוס אויף די אַנשויאונגען פון די אייראָפּעאישע געלעהרטע (בפרט דאָקטוירים) איבער יודען בכלל.

שאַרקאָ איז דעמאָלט געשטאַנען אויפ'ן שפּיץ פון זיין רוהם. ער איז געוועזען דער שעפער פון דער מאָדערנער נעוורָאָלאָגיע, און בעזונדערס האָט ער דורך זיינע פונדאַמענטאַלע אַרבייטען געוואָרפען אַ גאַנץ ניי ליכט אויף איינע פון די אינטערע־סאַנטסטע נערווען־קראַנקהייטען, וואָס האָט געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע אין דער וועלט־געשיכטע—אויף דער היסטעריע. שאַרקאָ'ס פּאַציענטען האָבען זיך רעקרוטירט פון די רייכסטע און אַריסטאָקראַטישסטע שיכטען פון אייראָפּא און אַמעריקא. פירסטען און געקרוינטע קעפּ פלעגען פאָהרען קיין פּאַריז צום מייסטער פון „סאַלפּעטריער" (אַזוי האָט געהייסען דער שפּיטאָל, וואו שאַרקאָ האָט געאַרבייט), די גרעסטע געלעהרטע און קינסטלער פון דער גאַנצער וועלט פלעגען עולה רגל זיין קיין פּאַריז צו הערען זיינע פאָרלעזונגען. און פּלוצלונג האָט זיך אין שאַרקאָ'ס קאַבינעט—אין דעם קאַבינעט, וואו עס פלעגט זיך שטענדיג געפינען דאָס פיינסטע, עלעגאַנטסטע פּובליקום, אָנגעהויבען ווייזען אַ גאַנץ נייער מין פּאַציענטען, וואָס נישט ער און איבערהויפּט אפשר קיינער אין פּאַריז האָט זיי נאָך קיינמאָל נישט געזעהן: אָבגעריסענע, פער'חושכ'טע, פערקנייטשטע, צוזאַמענגעבויגענע מענשען מיט האַלב־ווילדע, קאָמישע מאַנירען, וואָס מ'האָט זייער שפּראַך גאָרנישט אָדער קוים געקאָנט פערשטעהן. און דער עיקר איז געווען, וואָס די דאָזיגע אַלע פּאַציענטען, וועלכע זענען געקומען זוכען הילף ביים גרויסען מעטר (Maître) אַזש פון ווייטע מדינות—אַז די אַלע האָבען אייגענטליך נישט געהאַט, ביי אַ גענויער אונטערזוכונג, קיין שום אינטערעסאַנטע אָדער זעלטענע קראַנקהייט. עס זענען געווען גאַנץ פּשוט'ע חולאים, אייגענטליך, לויט שאַרקאָ'ס בעגריפען, איבערהויפּט קיין חולאים נישט: געוועהנליכער קאָפּ־וועהטאָג, עצירות, שלעכטער אַפּעטיט ז. אַ. וו.

שאַרקאָ און זיינע אַסיסטענטען האָבען זיך נאָך מעהר פער'חדוש'ט, ווען זיי האָבען זיך פונאַנדערגערעדט מיט די פּאַרשוינען און זענען פון זיי געוואויר געוואָרען, אַז זיי, די אָבגעריסענע קבצנים, פאָהרען שוין אַרום מיט זייערע קליינע, נישט־אינטערעסאַנטע קראַנקהייטען גאַנצע חדשים, פון איין אוניווערזיטעט־קליניק אין צווייטען, פון אי[illegible] צום צווייטען.

די קראַנקהייטען, פ[illegible] מענשען האָבען דעם געלעהרטען נישט אינטערעסירט; דערפאַר האָט איהם אָבער שטאַרק פעראינטערעסירט דער דאָזיגער, פאַר איהם אינ־

גאַנצען נייער מענשען-טיפּ בכלל. דער גרויסער דאָקטאָר איז געווען אויך אַ גרויסער קענער פון קונסט-געשיכטע, און ער האָט זיך דערמאָהנט, אַז ער האָט אין בילדער-גאַלעריעס—אויף אַלטע בילדער און צייכנונגען פון 16-טען און 17-טען יאָהרהונדערט—געזעהן גראָד אַזעלכע איינגעבויגענע, צוזאַמענגעקנייטשטע, מיט וועהטאָג דורכגעזאַפּטע מענשען, וואָס וואַנדערן אָהן אַ ציעל און אָהן אַ צוועק. דאָס איז געווען דער פערשאָלטענער „אייביגער יוד״, אַזוי ווי דאָס מיטעלאַלטער האָט איהם אויפגעפאַסט.

צוקוקענדיג זיך צו זיינע נייע פּאַציענטען, האָט שאַרקאָ אַפילו געפונען אַנ׳עהנליכקייט אין דעם צוקנייטשטען פנים, אין דער גישט-אויסגעקעמטער באָרד, אין האַלטען די הענד א. אַ. וו. און ער האָט געהייסען זיין תּלמיד שרייבען אַ דיסערטאַציע איבער דעם בלאָנדזשענדיגען יוד, איבער דעם יוד, וואָס לויפט שוין אַרום הונדערטער יאָהרען אָהן אַ ציעל און אָהן אַ צוועק; וואָס ווערט געיאָגט פון איין דאָקטאָר צום אַנדערן, פון איין שפּיטאָל צום אַנדערן, דורך אַ נישט-געוועהנליכער, נישט-נאָרמאַלער קראַפט; וואָס קאָן אָהן געלד און אָהן אַ שפּראַך דורכוואַנדערן דורך אַלע אייראָפּעאישע קליניקען מיט דעם איינציגען קלאָגען-זיך אויף עצירות אָז׳ער שלעכטען אַפּעטיט.

שאַרקאָ׳ס פּאַציענטען זענען געווען אָרימע פּוילישע און ליטווישע יודען, און ער האָט אַרויסגעפיהרט זייער יחוס פון דעם „אייביגען, פערשאָלטענעם יודישען וואַנדערער״. זייער קלאָגען-זיך האָט איהם פאָרגעשטעלט אין אַ גאַנץ אַנדער ליכט: דאָס איז נישט קיין געוועהנליכער קאָפּ-וועהטאָג אָדער געוועהנליכער אישיאַס. צוליעב אַזעלכע נאַרישקייטען פאָהרט אַ נאָרמאַלער מענש נישט פון איישישאָק אַזש קיין פּאַריז צו שאַרקאָ׳ן. דאָס זענען סימבאָלען פון שווער-קראַנקע נשמות, פון זינט דורות דעגענערירטע נערווען.

אַזוי איז ענטשטאַנען די לעגענדע פון די יודישע דעגענערירטע נערווען, פון דער יודישער דעגענעראַציע.

.II

און די לעגענדע האָט אָנגעהויבען וואַנדערן פון איין פּראָפעסאָר צום צווייטען, פון איין בוך אין אַנדערן. זי איז געוואָרען וואָס אַמאָל פּאָפּולערער און איז אויך באַלד אַריבערגעגאַנגען אין דער פּובליציסטיק.

דער בעריהמטער לאָמבראָזאָ (אַליין אַ יוד) האָט אין זיין בעריהמטען ווערק „גאונות און משוגעת״ דורכגעפיהרט דעם געדאַנק, אַז יודען, וואָס גיבען-אַרויס אַזוי פיעל טאַלענטען אויף אַלע געביטען פון דער וויסענשאַפט און קונסט, ׳גיבען אויך די גרעסטע צאָהל פון נערווען-און גייסט-קראַנקע. אויך נאָרדוי—לאָמבראָזאָ׳ס אַ פייערדיגער חסיד—האָט פערעפענטליכט (דאָס איז נאָך געווען פאַר באַזעל) זעהר אַ שאַרפען אַרטיקעל איבער דער יודישער דעגענעראַציע. דער וויענער פּסיכיאַטר קראַפט-עבינג האָט, געשטיצט אויף זיין סטאַטיסטיק, אויך אויפגעוויזען, אַז ביי איהם היילען זיך פּראָצענטמעסיג אַ סך מעהר יודען, ווי קריסטען. נאָך אַנדערע פּראָפעסאָרען, וואָס פּראַקטיצירען אין די נאָהענטע שטעדט פון יודישען ישוב (בערלין, ברעסלוי, קעניגסבערג), האָבען געבראַכט אַלץ מעהר מאַטעריאַל צו דערזעלבער פראַגע.

און באמת האָט מען אין יערען אַמבולאַטאָריום פון די אויסלענדישע בעריהמט-

הייטען שטענדיג געפונען אונזערע היימישע יודען אין זייערע נישט גאַנץ ריינע מלבושים און מיט זייערע נאָך אַנדערע „נישט-אייראָפּעאישע" מאַנירען. זעהר אָפט זענען נאָך מיט איין קראַנקען מיטגעפאָהרען עטליכע קרובים, און דאָס אַלץ האָט געפּ'רעש'ט, געפילדערט, איז געלאָפען אין איין טאָג פון איין קליניק אין צווייטען אָדער צו די פּראָפעסאָרען אַהיים מיט רעקאָמענדאַציעס פון פערשיעדענע פעראייינען, האָט צונויפגערופען קאָנסיליומס פון דריי־פיער און נאָך מעהר „גרויסע" פּראָפעסאָרען. און דוקא אָפט זענען דאָס געווען אָדער גאָר נישט קיין שווער־קראַנקע אָדער קראַנקע, וואָס מ'האָט זיי בכלל נישט געקאָנט העלפען. אַלענפאַלס, זענען עס געווען מענשען, וואָס האָבען זיך, לויט די אייראָפּעאישע בעגריפען, גאַנץ אומזיסט אַרומגעשלעפט איבער די שפּיטאָלען און קור-ערטער.

די סטאַטיסטיק פון דער יודישער נערוועזיטעט איז געוואַקסען און מיט איהר אויך די לעגענדע פון דער יודישער דעגענעראַציע. יודען זענען דעגענערירט, זייערע נערוועז, זייער גאַנץ פּסיכיש לעבען איז צוקאַליעטשעט, נישט צום אויסהיילען. ס'האָבען זיך אויך געפונען טעאָרעטיקער, וואָס האָבען אָנגעהויבען בעווייזען, אַז עס מוז אַזוי זיין, ווייל יודען זענען אַלט און יעדעס פאָלק (די טעאָריע איז דעמאָלט געווען זעהר פּאָפּולער אַדאַנק דרעפּער'ן) מוז דורכמאַכען די אייגענע סטאַדיומס, וואָס אַנ'איינציג בעשעפעניש, דאָס הייסט געבוירען ווערען, זיך ענטוויקלען, בלייבען אַ געוויסע צייט שטאַרק און דערנאָך אונטערגעהן. אַנדערע האָבען אויך געזוכט די סבה פון דער יודישער דעגענעראַציע אין דעם, וואָס יודען זענען זיך מתחתן מיט נאָהענטע קרובים און איבערהויפּט נור מיט איינאַנדער, און האָבען אָנגעוויזען אויף דער איינציגער רפואה—געמישטע שדוכים צווישען יודען און קריסטען, כדי אויפצולעבען דאָס אַלטע אָבשטאַרבענדיגע יודישע בלוט דורך נייעס און פרישען בלוט פון אַנדערע פעלקער.

די לעגענדע פון דער יודישער דעגענעראַציע איז געוואָרען אַ וויסענשאַפטליך פּראָבלעם.

III.

זינט יאָהרען בעשעפטיג איך זיך מיט אָט דעם פּראָבלעם. עס אינטערעסירט מיך אַלס דאָקטאָר, עס רייצט מיך אַלס יוד און עס קוועלט מיך אַלס ציוניסט. יודען מאַכען ווירקליך דעם איינדרוק פון זעהר נערוועזע בעשעפענישען. ספּעציאַליסטען פון נערוועז-קראַנקהייטען שעפען דעם גרעסטען טייל פון זייער הכנסה פון יודען, די אַנשטאַלטען פאַר נערוועז-קראַנקע זענען פול מיט יודען. דאָס איז אַלץ אמת. בעטראַכט מען אָבער דעם גאַנצען ענין טיעפער, שטודירט מען גרינדליכער דאָס גאַנצע פּראָבלעם פון דעם נערוועזען מענשען בכלל, בעזונדער די אַלע פּערוויקעלטע פראַגען, וואָס זענען מיט דעם פּראָבלעם ענג פערבונדען, קומט מען צו דער איבערצייגונג, אַז אַזוי ווי עס שטעלען עס פאָר די סטאַטיסטיקער, איז די זאַך נישט, אַז מען מוז נאָך גוט דורכקלערען און גרינדליך דורכאַרבייטען אַ סך שאלות-ותשובות, איידער מען הייבט-אָן רעדען פון דער יודישער דעגענעראַציע און פון דעם אונטערגאַנג פון יודישען פאָלק.

דאָ איז נישט דאָס אָרט אַרומצורעדען בפּרטות דעם גאַנצען מהות פון נערוועז-קראַנקהייטען בכלל, די סבות, וואָס רופען זיי אַרויס, און די פאָלגען,

וואָס זיי האָבען פאַר'ן יחיד און פאַר'ן כלל. דאָך עטליכע בעמערקונגען מוז איך דאָ געבען.

גרויסע ופּוחים און דיסקוסיעס זענען געפיהרט געוואָרען און ווערען נאָך ביז איצט געפיהרט אין דער וויסענשאַפטליכער וועלט איבער דער פראַגע, פון וואַנען אייגענטליך נעהמען זיך די פערשיעדענע נערווען-קראַנקהייטען. ס'איז געווען אַ צייט, ווען מען האָט געהאַלטען, אַז כמעט אַלע-נערווען-קראַנקהייטען ענטשטעהען ביי מענשען, וואָס האָבען שוין בירושה אַנ'אָבגעשוואַכט נערווען-סיסטעם, וואָס קומען, אַזוי צו זאָגען, אויף דער וועלט־שוין מיט אַ געוויסער אָנלאַגע צו דער אָדער יענער נערווען-קראַנקהייט. גאַנצע ביבליאָטעקען זענען געדרוקט געוואָרען איבער דער ירושה-מעגליכקייט פון נערווען-קראַנקהייטען. מ'האָט בעשריבען הונדערטער פאַמיליעס, וועמענס מיטגליעדער פון עטליכע דורות האָבען געהאַט די אייגענע אָדער עהנליכע נערווען-קראַנקהייטען. עס האָט אַלזאָ געהייסען, אַז אינ'ם נערווען-סיסטעם פון דעם קראַנקען געפינען זיך אינוועניגסטע אָנגעבוירענע סבות פון זיין קראַנקהייט. שפּעטער אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אַ סך נערווען-קראַנקהייטען און דוקא אַזוינע, וואָס זענען שווער צו היילען און מאַכען דעם פּאַציענט כמעט פאַר אַ לא-יוצלח (אינוואַליד) אויפ'ן גאַנצען לעבען, ענטוויקלען זיך צוליב סבות, וואָס קומען פון דער אויסען-וועלט.

די דיסקוסיע איבער דאָס פערהעלטעניש צווישען די ביידע אַרטען נערווען־קראַנקהייטען האָט לאַנג געדויערט און איז נאָך ביז איצט נישט אינגאַנצען פערענדיגט. יעדענפאַלס שטעהט די וויסענשאַפט-איצט אויף דעם שטאַנדפונקט, אַז די אויסערליכע סבות שפּיעלען זעהר אַ גרויסע ראָליע אין דער ענטוויקלונג פון די שווערסטע נערווען-קראַנקהייטען. אמת, ס'זענען אויך דאָ נערווען־קראַנקהייטען, וואָס געהען-איבער אין גאַנצע משפחות און אַפילו אין עטליכע דורות, נאָר זיי זענען אַ סך זעלטענער, ווי די נערווען-קראַנקהייטען, וואָס דער מענש נעהמט זיי זיך, אַזוי צו זאָגען, אַליין,־מיט'ן אייגענעם ווילען אָדער פאַלט אַריין אין זיי דורך אַ צופאַל.

די הויפּט-ראָליע שפּיעלען דאָ פערשיעדענע פערגיפטונגען. אַזוי, צום ביישפּיעל, קומען־פאָר ספּעציעלע נערווען־קראַנקהייטען ביי מענשען, וואָס האָבען צו טהון אַ סך מיט בליי, קוועקזילבער, שוועבעל-קויהלענשטאָף, אַרשעניק א. אַ. וו. דער עיקר אָבער—און אין דעם זענען מיר פעסט איבערצייגט—ווירקען זעהר שעדליך אויפ'ן נערווען־סיסטעם פון מענשען און רופען אַרויס זעהר שווערע קראַנקהייטען צוויי גיפטען—אַלקאָהאָל און סיפיליס.

און גראָד די נערווען-קראַנקהייטען, וואָס מיר רופען זיי אָן אָרגאַנישע, ד. ה. אַזעלכע, וואָס רופען-אַרויס בעשיינפערליכע, זעהר שווערע פערענדערונגען אין די נערווען־אַפּאַראַטען, האָבען צו פערדאַנקען כמעט זייער גאַנצע עקזיסטענץ די דאָזיגע צוויי שרעקליכסטע גיפטען, וועלכע פער'סמ'ן פאַמעליך דעם מענשען און אויך גאַנצע פעלקער. סיפיליס און אַלקאָהאָל—דאָס זענען די צוויי גרעסטע בייטשען, וואָס פערפאָלגען דעם איצטיגען מענש און פיהרען איהם פאַמעליך, אָבער אונפערמיידליך צום שרעקליכסטען אָבגרונד. פון דער קרימינאַל-סטאַטיסטיק ווייסען מיר אויך, אַז דער רוב פערברעכער זענען סיפיליטיקער און אַלקאָהאָליקער.

וויל מען, אַלזאָ, וויסען, ווי גרויס עס איז דער אמת'ער מאַסשטאַב פון דער נערווען-דעגענעראַציע ביי אַ געוויסער בעפעלקערונג אָדער אַ גאַנץ פאָלק, וויל מען ווירקליך זיך מאַכען אַ בעגריף פון דעם, ווי עס זעהט אויס דער צושטאַנד פון די נערווען ביי אַ בעשטימט פאָלק, וואָס פאַר אַ ווידערשטאַנדס־קראַפט זיי האָבען און וויפיעל זיי

קאָנען אַריבערטראָגען,—דאַרף מען קודם כל אונטערזוכען דאָס שייכות פון דעם פאָלק צו די צוויי גיפטען, ד. ה. וויפיעל און ווי אַזוי עס געברויכט אַלקאָהאָל און ווי אָפט עס איז אָנגעשטעקט מיט סיפיליס.

IV.

די פראַגע וועגען דער שעדליכקייט פון שאַרפע משקאות (בראָנפען, וויין, ביער, קאָניאַק, ליקער) איז נישט בלויז אַ מאָראַלישע—זי האָט אויך אַ גרויסע מעדיצינישע און סאָציאָלאָגישע בעדייטונג. אין אייראָפּא און אין אַמעריקא עקזיסטירען טויזענדער פעראיינען, וואָס קעמפען געגען דעם געברויך אָדער מיסגעברויך פון אַלקאָהאָל. אין אַלע אייראָפעאישע שפּראַכען ערשיינען ספּעציעל צייטשריפטען, וואָס פיהרען אַ פערביטערטען קאַמף געגען דעם דאָזיגען „גרעסטען אומגליק" פון דער מענשהייט. פאַר דער מלחמה פלעגען אָבגעהאַלטען ווערען נאַציאָנאַלע און אינטערנאַציאָנאַלע קאָנגרעסען, געווידמעט ספּעציעל אָט דער פראַגע. דאָקטוירים פון די פערשיעדענסטע ספּעציאַליטעטען האָבען געבראַכט אַ גרויס מאַטעריאַל, וואָס בעווייזט דעם שעדליכען איינפלוס פון אַלקאָהאָל אויף דער אָדער יענער פונקציע פון אָרגאַניזם. אַם מייסטען האָבען זיך אָבער מיט דער פראַגע בעשעפטיגט דאָקטוירים פון נערווען-און גייסט-קראַנקהייטען. דער בעריהמטער צירכער פּסיכיאַטער פאָרעל, דער מינכענער פּסיכיאַטער קרעפּעלין און זייערע צאָהלרייכע תלמידים האָבען דעם גרעסטען טייל פון זייער וויסענשאַפטליכער אַרבייט געווידמעט דעם פּראָבלעם. מיר קענען איצט אַ סך שווערע נערווען-און גייסט-קראַנקהייטען, וואָס ענטוויקלען זיך ביי מענשען, וועלכע געברויכען בראָניש אַלקאָהאָלישע משקאות. צווישען די קראַנקהייטען זענען דאָ אַזעלכע, וואָס זענען שווער צום אויסהיילען און וואָס לאָזען-איבער ביי זייערע קרבנות שפּורען אויפ'ן גאַנצען לעבען, און נישט בלויז אויף זיי אַליין, נאָר אויך אויף זייערע קינדער. מיר ווייסען איצט כמעט זיכער (מ'האָט עס אויך אויסגעפּרובט אויף פערשיעדענע חיות, דורכדעם, וואָס מ'האָט זיי אַריינגעשפּריצט אין מאָגען אַלקאָהאָל), אַז קינדער, וואָס ווערען געשאַפען בשעת איינער פון די עלטערן איז שכור, קומען אויף דער וועלט שוין שוואַך און זענען מסוגל צו בעקומען שפּעטער די אָדער יענע נערווען-אָדער גייסט-קראַנקהייט.

דער אמת פאָדערט אָבער צו זאָגען, אַז די בעוועגונג געגען אַלקאָהאָל האָט די גאַנצע פראַגע וועגען דער גרויסער שעדליכקייט פון אַלקאָהאָל נישט וועניג איבערטריבען. פּערזענליך בין איך אויך אַן ענטשיעדענער געגנער פון אַלקאָהאָל און האַלט, אַז עס וואָלט געווען איינס פון די גרעסטע גליקען פאַר דער מענשהייט, ווען זי זאָל איהם לחלוטין אויפהערען צו געברויכען. איך חלום פון אַ צייט, ווען מענשען וועלען אַליין, אָהן שום אַגיטאַציע פון אויסען און אָהן רעגירונגס-דעקרעטען, קומען צו דער איבערצייגונג, אַז מען קאָן זיך אינגאַנצען בעגעהן אָהן אַלקאָהאָל און די כוחות, וואָס ווערען איצט פערוועכדט אויף דער פאַבריקאַציע און דעם האַנדעל מיט אַלקאָהאָל, וועלען קאָנען פערווענדט ווערען אויף פּראָדוקטיווער, נוצליכער, דאָס לעבען בעשיינענדער אַרבייט.

בעטראַכט מען אָבער, אַז ס'זענען דאָ פעלקער, וואָס געברויכען שוין זינט הונדערטער יאָהרען דאָס אָדער יענס אַלקאָהאָל-געטראַנק (צ. ב. די דייטשען-ביער, פראַנצויזען—וויין, סלאַווען-בראָנפען), און זענען דאָך נישט דעגענערירט, און

זענען דאָך נישט אונטערגעגאַנגען, נאָר פערקעהרט, האָבען נאָך דערהאַלטען אין זיך גרויסע שעפערישע כוחות; קוקט מען זיך צו צום אַלקאָהאָל-פּראָבלעם פון דעם שטאַנדפּונקט,—מוז מען מודה זיין, אַז דער אַלקאָהאָל אַליין איז נאָך נישט די איינציגע סבה פון די אַלע קראַנקהייטען, וואָס מ׳האַלט זיי פאַר אַ פּועל-יוצא פון איהם. אַחוץ דעם אַלקאָהאָל-נעהמט מען איצט אָן אין דער וויסענשאַפט—זענען דאָ נאָך אַנדערע סבות, וואָס פיהרען צו דער אָדער יענער קראַנקהייט, אַפילו ביי דעם גופא, וואָס געברויכט אָפּט אַלקאָהאָל. מ׳זעהט אָפט, אַז צווייי מענשען אין די אייגענע יאָהרען און כמעט מיט דעם אייגענעם אויסזעהן טרינקען דעם אייגענעם סכום אַלקאָהאָל—איינער ווערט שכור, דער צווייטער בלייבט ניכטער. מען זעהט אויך מענשען, וואָס טרינקען אָפּט אַלקאָהאָל און דאָך ווערען זיי נישט נערווען-און גייסט-קראַנק, בעת אַנדערע ווערען שוין פון אַ סך ווענינגער טרינקען שווער קראַנק. וויכטיג איז אויך דאָס, אַז ס׳זענען דאָ מענשען, וואָס ווען זיי ווילען, קאָנען זיי זיך אָבהאַלטען פון טרינקען, בעת אַנדערע קאָנען עס ביים בעסטען ווילען בשום אופן נישט אויספיהרען: עס צווינגט זיי, עס יאָגט זיי צום פלעשעל.

וואָס בעווייזט דאָס אַלץ?

דאָס בעווייזט, אַז ס׳זענען דאָ מענשען (און-לויט דער סטאַטיסטיק—זעהר אַ סך מענשען), וואָס זייערע נערווען געפינען זיך אין אַזאַ נישט-נאָרמאַלען צושטאַנד, אַז אַלקאָהאָל רופט ביי זיי אַרויס שווערע נערווען-קראַנקהייטען. דאָס זענען, ווי מ׳זאָגט אין דער מעדיצין, מענשען מיט מינדערווערטיגע נערווען, קאַנדידאַטען אויף שווערע נערווען-און גייסט-קראַנקהייטען, דעגענעראַטען.

V.

ווי פערהאַלטען זיך יודען בנוגע דעם אַלקאָהאָל?

ס׳איז אַ פאַקט, וואָס קיינער קאָן איהם נישט אָבלייקענען, אַז ביי יודען טרעפען זיך כמעט לגמרי נישט די אַלע קראַנקהייטען, וואָס זענען פערבונדען מיט׳ן געברויכען אַלקאָהאָל. מען קאָן יאָהרען-לאַנג פּראַקטיצירען צווישען יודען, מען קאָן דורכשטודירען די סטאַטיסטיק פון די גרויסע יודישע שפּיטאָלען און קוים זעהן אָדער געפינען יודישע נערווען-קראַנקע אַלקאָהאָליקער. דער אונטערשיעד וואַרפט זיך בעזונדערס אין די אויגען, ווען מ׳פערגלייכט, צום ביישפּיעל, די פּאַציענטען פון דער פּסיכיאַטריע-און נערווען-אָבטיילונג אין אַ יודישען שפּיטאָל מיט די פּאַציענטען פון די אייגענע אָבטיילונגען אין די רוסישע און דייטשע שפּיטאָלען. עס פעהלט כמעט אינגאַנצען דער מין קראַנקע.

די יודישע מאָראַליסטען און אַפּאָלאָגעטען פלעגען דעם פאַקט ברענגען אַלס בעווייז פון דער ריינקייט און ניכטיגקייט פון דער יודישער נשמה. אין אמת׳ן גערעדט, איז דאָס נישט ריכטיג. יודען טרינקען אויך. אפשר נישט אַזוי פיעל, ווי די סלאַווען און גערמאַנען, אָבער אַלענפאַלס זענען יודען בכלל נישט אַבסטינענט. יודען האָבען אַפילו ליעב אַ ביסעל בראָנפען פאַר׳ן עסען אין, ווי מ׳זאָגט, פאַר די פיש און נאָך די פיש. ווי מיר ווייסען, איז נאָך נישט לאַנג אין אַ סך ערטער דער גאַנצער מסחר מיט אַלקאָהאָל געלעגען אין יודישע הענד, אָנהויבענדיג פון די גרויסע ברענערייען און רעקטיפיקאַציעס און ענדיגענדיג מיט די קליינע שיינקען. און דאָך זענען יודען פריי פון אַלקאָהאָל קראַנקהייטען.

דאָס יודישע נערווען-סיסטעם איז נישט אַזוי עמפּפינדליך געגען אַלקאָהאָל,

עס פערטראָגט דעם אַלקאָהאָל, עס איז שטאַרק גענוג נישט צו צולאָזען זיינע שעד-ליכע ווירקונגען און זיך זיי אַנטקעגענצושטעלען. וואָלטען יודען ווירקליך געווען דעגענערירט, וואָלט מען דוקא ביי זיי געדאַרפט בעגעגענען אַ גרויסע עמפפינדליכ-קייט בנוגע שאַרפע משקאות און מאַסענווייז די אַלע קראַנקהייטען, וואָס מיר ווייסען געוויס, אַז זיי האָבען אַ שייכות מיט אַלקאָהאָל.

מיט דעם גאַנצען ערנסט פון דער וויסענשאַפטליכער אָביעקטיוויטעט מוז מען אָנערקענען, אַז דאָס פעהלען פון דעם אַלקאָהאָל-פּראָבלעם ביי יודען איז אַ זיכע-רער בעווייז געגען דער טעאָריע פון דער שרעקליכער יודישער נערוועזיטעט און דעגענעראַציע*).

צוליעב פערשיעדענע טעמים מוז איך דאָ נאָך זעהר קורץ בעריהרען די פראַגע וועגען סיפיליס ביי יודען. כמעט אַלע עלטערע סטאַטיסטיקעס פון לענדער מיט אַ גרויסען יודישען ישוב ווייזען-אויף, אַז סיפיליס איז ביי יודען זעלטענער, ווי ביי אַנדערע בירגער און ממילא זענען ביי יודען אויך וועניגער די נערוועז-קראַנקהייטען, וואָס זענען מיט איהם ענג פערבונדען.

די נייערע סטאַטיסטיק—צ. ב., פון ניו-יאָרק—איז פאַר אונז נישט מעהר אַזוי גינסטיג. די סיפיליזאַציע געהט אָפט פּאַראַלעל מיט דער ציוויליזאַציע. גאַנץ פריהע חתונות און די ריינקייט פון משפחה-לעבען, וואָס האָבען יעדענפאַלס שטאַרק פער-היט געגען דער פערשפרייטונג פון סיפיליס צווישען יודען, זענען נור נאָך גע-בליבען ביי געוויסע קלאַסען אין פוילען. דער מאָדערנער אייראָפּעאישער יוד איז דורך זיין גאַנצען שטייגער לעבען מעהר עלול זיך אַנצושטעקען מיט סיפיליס, ווי זיינע זיידעס.

ביז איצט אָבער איז די צאָהל פון סיפיליטיקער און פון סיפיליטישע נער-ווען-און גייסט-קראַנקע ביי יודען געווען נישט גרעסער, ווי ביי אַנדערע פעלקער, גיכער נאָך—בעדייטענד קלענער.

VI.

מיר שיינט, אַז דער וועג, וואָס איך האָב דאָ אָנגעצייכענט, איז דער איינ-ציג־ריכטיגער, וויסענשאַפטליכער, און נור אויף אַזאַ אופן קאָן מען זיך ווירקליך אויסאַרבייטען אַ בעגריף פון דער מאָס גייסטיגע כוחות, וואָס ליעגען אין דער נשמה פון אונזער פאָלק. איך האָב מיר געגעבען מיה צו פערגעסען דערביי, אַז איך בין אַליין אַ קינד פון דעם פאָלק, איך האָב טיעף בעהאַלטען אַלע מיינע פּערזענליכע סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס. איך האָב דאָס פּראָבלעם בעטראַכט פון ריין-וויסענ-שאַפטליכען שטאַנדפּונקט. אַ סך מאָטיווען, וואָס זענען פאַר דעם מעדיקער זעהר אינטערעסאַנט און וויכטיג, האָב איך דאָ געמוזט אָוועקלאָזען. און איך מוז זאָגען, אַז ביז איצט האָב איך נישט געקאָנט געפינען קיין שום ערנסטען סאָלידען בעווייז, וואָס זאָל שטיצען די לעגענדע פון דער יודישער דעגענעראַציע.

בעטראַכט מען נאָך די פראַגע פון היסטאָרישען שטאַנדפּונקט, דערמאָהנט מען

*) איך מוז דאָ צוגעבען, אַז אַנדערע קראַנקהייטען, וואָס זענען בעשטימט אָבהענגיג פון אַלקאָהאָל, ווי פּרטעריאָסקלעראָז, מאַנכע לעבער־און נירען־קראַנקהייטען, זענען ביי יודען גאָרנישט זעלטען. דאָס זענען אָבער נישט קיין דעגענעראַטיווע קראַנקהייטען, וואָס געהען איבער פון איין דור אויפ'ן צווייטען.

זיך די גרויסע צרות, וואָס יודען האָבען געליטען זינט הונדערטער און טויזענדער יאָהרען, די שלעכטע היגיענישע בעדינגונגען, אין וועלכע זיי האָבען געלעבט אין געטאָ און אין וועלכע זיי לעבען נאָך ביז איצט אין די גרויסע און קליינע יודישע שטעדט,—מוז מען נאָך קומען מעהר צו דער איבערצייגונג, אַז די ווידערשטאַנדס-קראַפט ביי יודען איז נאָך זעהר אַ גרויסע. דערצו קומט נאָך צו דער פאַקט, אַז די שטערבליכקייט פון קליינע קינדער איז ביי יודען קלענער, ווי ביי אַ סך אַנדערע פעלקער, צווישען וועלכע זיי לעבען, און אַז אויך די שטערבליכקייט צוליעב אַ סך אַנשטעקענדיגע קראַנקהייטען, ווי צ. ב., טיפוס און דיזענטעריע, איז ביי יודען נידריגער; דאָס פערשטאַרקט נאָך מעהר די איבערצייגונג, אַז פון דעגענעראַציע קאָן דאָ גאָר קיין רייד נישט זיין.

פון די פראָבעס אויף פערשיעדענע פלאַנצען און חיות ווייסט מען, אַז מינים, וואָס פאַלען אַריין אין דעגענעראַציע, פערמעהרען זיך וואָס אַמאָל ווייניגער, ביז זיי שטאַרבען אינגאַנצען אויס. ביי יודען דאַגעגען איז דער צו-וואוקס פון דעם נייעם דור גרעסער, ווי ביי אַ סך אַנדערע פעלקער. בפרט אין דער אמת׳ער יודישער פאַמיליע, וואו דאָס פערשאָלטענע צוויי-קינדער-סיסטעם האָט זיך נאָך נישט אָנגענומען.

און דאָך זאָגט די סטאַטיסטיק, אַז יודען זענען אַ סך מעהר קראַנק אויף נערווען-און גייסט-קראַנקהייטען, ווי קריסטען! און דאָך געפינט מען אין אַלע אַמבולאַטאָריומס, פּאָליקליניקען און קור-ערטער פאַר נערווען-קראַנקע פערהעלטניסמעסיג אַ סך מעהר יודען, ווי קריסטען! דאָס איז אַ האַרבע פראַגע פאַר דעם, וואָס קוקט נור אויף די טויטע טרוקענע ציפער, פערטיעפט מען זיך אָבער אין דער פסיכאָלאָגיע פון דעם יודען, אין זיין סאָציאַלען און עקאָנאָמישען לעבען, ערשיינען די ציפער אין אַ גאַנץ אַנדער ליכט.

דער פאַקט אַליין, וואָס יודען מאַכען-אויס אַזאַ גרויסען פּראָצענט אין די אַלע איבענדערמאָהנטע סטאַטיסטישע טאַבעלעס, בעווייזט אייגענטליך נור, אַז צווישען די מענשען, וואָס זוכען הילף ביי נערווען-דאָקטוירים, איז דאָ אַ גרויסער פּראָצענט יודען. דאָס בעווייזט אָבער נאָך נישט בשום אופן די אמת׳ע צאָהל פון די קראַנקע בכלל. פון דער פּראַקטיק פון לעבען ווייסען מיר, אַז ס׳זענען דאָ שווערע קראַנקע, וואָס היילען זיך ווייניג, און להיפּך—לייכטע קראַנקע, וואָס היילען זיך אָהן אַן אויפהער. איך בין איבערצייגט, אַז אין אַ סך סטאַטיסטיקעס זענען באַצייכענט דיזעלבע קראַנקע יודען, ווייל זיי זענען אַרומגעפאָהרען צו פערשיעדענע פּראָפעסאָרען און ביי יעדען פון זיי פּעטער געמאַכט די רובריק פון די נערוועזע, דעגענערירטע יודען. ס׳איז איבערהויפּט אַן אינטערעסאַנט טעמאַ, צו פערגלייכען, ווי פערשיעדענע מענשען פון פערשיעדענע קלאַסען און נאַציאָנאַליטעטען היילען זיך און ווי אַזוי זיי פערהאַלטען זיך צו זייער קראַנקהייט און צו די דאָקטוירים. דער פּלאַץ איז דאָ צו קורץ וועגען דעם צו ריידען. אָבער יעדער פון אונז—נישט נור דאָקטוירים—ווייסט דעם אונטערשיעד אין דער בעציהונג צווישען יודען און נישט-יודען. אין דער יודישער נשמה ליעגט אַ גרויסער און אַלטער צוטרוי צו דער מעדיצין. די גרעסטע און הייליגסטע מענשען האָבען זיך ביי יודען פערנומען מיט היילען קראַנקע. דער תלמוד איז פול מיט מעדיצינישע, פאַר יענער צייט—זעהר שעהנע, ידיעות. דער תלמוד האָט פערבאָטען צו וואוינען אין אַ שטאָדט, וואו עס איז נישטאָ קיין דאָקטאָר. דער רמב״ם איז געווען אַ פּראַקטישער דאָקטאָר. אויפ׳ן „ורפא ירפא״ זאָגט די גמרא: „מכאן שניתן רשות לרופא לרפאות״. פון דער נאַטור איז דער יוד נישט קיין פאַטאַליס. ער גלויבט נישט. אַז וואָס אייננעמאַל אין

בעשטימט, מוז אויסגעפיהרט ווערען. יעדען גזר דין-און אַ קראַנקהייט איז דאָך
אויך אַ שטראָף פון גאָט—קאָן מען דורך די אָדער יענע גייסטיגע און מאַטעריעלע
מיטלען אָבווענדען און איבערקעהרען פון שלעכטען צום גוטען. מיט יעדען דאָק־
טאָר געהט-מיט אַ מלאך. דער יודישער פּאָלקלאָר איז פול מיט אמונה אין דער מעדי-
צין און דאָקטוירים. דער יוד טראַכט וועגען זיין געזונד מעהר, ווי דער נישט־יוד
ביי די אייגענע אומשטענדען. זאָגט מען אַ נישט־יודען, אַז ער האָט אַ לייכטע
קראַנקהייט און זי וועט שנעל אַוועקגעהן, גלויבט ער אייך און וואַרט מיט געדולד.
דער יוד געהט אָבער געוועהנליך נאָך צו אַן׳אַנדער דאָקטאָר, כּדי זיך צו איבער־
צייגען, אויב דער ערשטער דאָקטאָר האָט נישט געהאַט קיין טעות. דאָס געזונד
איז ביי איהם צו-טייער („וחי בהם ולא שימות בהם"—שטעהט ביי די מצוות פון דער תורה),
אַז ער זאָל זיך פערלאָזען אויף איין דאָקטאָר. אַ יוד פערשטעהט כמעט נישט,
ווען מ׳זאָגט איהם, אַז זיין קראַנקהייט איז נישט מעגליך אויסצוהיילען. די רע-
זיגנאַציע, דעם יאוש, וואָס מיר געפינען אַזוי אָפט ביי נישט-יודען, פעהלט
דעם יוד. דאָס איז די סבּה, וואָס מיר טרעפען אַזוי אָפט אין די אויסלענ־
דישע קליניקען פערשיעדענע אונהיילבאַרע יודישע קראַנקע. דער יוד בעקלערט זיך נישט
דערביי, צי ער האָט די מיטלען דערצו, צי נישט, צי עס לוינט צו שטעלען
אין סכּנה די עקזיסטענץ פון דער גאַנצער פאַמיליע אָדער ערנידריגען זיך און
בעטען שטיצע פאַר אַ ספק, טאָמער וועט ער זיך אויסהיילען פון זיין
קראַנקהייט. ער איז זיכער, אַז ער וועט זיך געוויס קאָנען אויסהיילען. ער דאַרף
נור אָנטרעפען אויף דעם „גרויסען" פּראָפעסאָר. קורץ: יודען היילען זיך אַ סך,
דאָס איז אמת, און דערפאַר האָט מען ביי אַן׳אויבערפלעכליכען בליק דעם איינ-
דרוק, אַז די אַבסאָלוטע צאָהל קראַנקע נערוועזע יודען איז אַזוי גרויס. באמת
אָבער קאָן מען נור זאָגען, אַז יודען היילען זיך מעהר, זאָרגען מעהר פאַר
זייער געזונד און געהען און פאָהרען און לויפען מעהר צו דאָקטוירים, ווי זייערע
מיטבירגער. די סבּות דערפון ליעגען, ווי מיר האָבען שוין פריהער געזאָגט,
טיעף אין דעם גאַנצען יודישען וועזען, ווי עס האָט זיך געשיכטליך ענטוויקעלט.
אַלס אַ סימן פון דעגענעראַציע קאָן מען דאָס נישט בעטראַכטען.

VII.

און דאָך זענען יודען נערוועז! אמת, די שווערע דעגענעראַטיווע נערווען-
און גייסט-קראַנקהייטען זענען ביי יודען געוויס אַ סך ווייניגער, ווי ביי נישט-
יודען. ס׳איז אָבער דאָ נאָך אַ גרויסע גרופּע נערווען-קראַנקהייטען, וואָס זענען
אָבהענגיג פון דער סביבה, פון די בעדינגונגען, אין וועלכע דער מענש לעבט.
דער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ, וואָס בעהערשט די גאַנצע קולטורעלע מענשהייט
און וואָס האַלט שטענדיג געשפּאַנט די נערווען פון דעם איצטיגען קולטור-מענ-
שען, האָט אַ גרויסען איינפלוס אויף זיין גאַנצער פּסיכיק און רופט אַרויס פון
צייט צו צייט אַ געוויסע אויפגערייצטקייט און מיעדקייט. די אַמעריקאַנער ווערען
קיינער נישט האַלטען פאַר דעגענעראַטען. זייער טיכטיגקייט, זייער אויסדויער,
זייער גרויסע ווידערשטאַנדס-קראַפט, זייער אינטענסיווע ספּאָרט־לעבען און זייער
פיזישע ענטוויקלונג איז בעקאַנט. און דאָך זענען אַמעריקאַנער דאָקטוירים געווען
די ערשטע, וואָס האָבען „ענטדעקט" ביי זייערע פּאַציענטען איינע פון די פער-

שפּרייטסטע נערווען-קראַנקהייטען — די נעווראַסטעניע. ערשט דורך די אַמעריקאַ-
נישע ווערק איבער דער קראַנקהייט זענען מיר אויך אין אייראָפּא אויף איהר
אויפמערקזאַם געוואָרען און האָבען אָנגעהויבען זי צו געפינען וואָס אַמאָל
מעהר און אָפטער, ד. ה. וואָס אינטענסיווער און אָנגעשטרענגטער ס׳איז געוואָרען דאָס
לעבען אויך ביי אונז אין אייראָפּא. דאָ האַנדעלט זיך נישט וועגען גרויסע פּלוצ-
לונגע קאַטאַסטראָפעס, ווי ערד-ציטערניש און דעסגלייכען, נאָר דוקא וועגען די
אַלטעגליכע, וואָכעדיגע לעבענס-בעדינגונגען, וואָס רייצען אָהן אויפהער דאָס נער-
ווען-סיסטעם און רופען אַרויס אין איהם שפּעטער אַ געוויסע אָבשוואַכונג.

איך רעד שוין דאָ נישט פון די לעצטע 5—6 מלחמה-יאָהרען. אויך פריי-
הער, זינט 20—30 יאָהר האָט די צאָהל נעוראַסטענישע קראַנקהייטען אָנגעהוי-
בען שרעקליך וואַקסען. איצט בעשטעהט נישט קיין שום ספק, אַז נעוראַסטעניע איז
דער עיקר פערבונדען מיט דער גאַנצער סביבה, מיט דעם גאַנצען לעבען
פון קראַנקען, מיט דעם קאַמף, וואָס ער פיהרט אין זיין עקאָנאָמישען, געזעלשאַפט-
ליכען און אינטעלעקטועלען לעבען, און מיט די בעדינגונגען און פאָדערונגען פון
איצטיגען לעבען. טויזענדער בעאָבאַכטונגען האָבען בעשיינפערליך געוויזען, אַז די
שווערסטע נעוראַסטעניקער קאָנען זיך זעהר גוט ערהאָלען און ווערען ווייטער
פעהיג צו פיהרען זייער פריהערע אָנגעשטרענגטע פיזישע און—דאָס איז דער עיקר—
גייסטיגע אַרבייט, ווען מען בעפרייט זיי אויף אַ געוויסער צייט פון זייער אַלטעג-
ליכען קאַמף, ווען מען טוישט-איבער זייער סביבה, ווען מען רייסט זיי אַרויס פון
זייער פאַבריק, קאָנטאָר, רעדאַקציע א. אַ. וו. און מען פערשאַפט זיי אויף אַ פּאָר
וואָכען ווענינגסטענס אַ רוהיג גערעגעלט לעבען, אָהן דאגות און אָהן אויפרעגונגען,
אָהן דעם גאַנצען גרויסען אַפּאַראַט, וואָס דער קולטורעלער מענש איז אַ ווי שטאָלץ
אויף איהם און אָהן וועלכען ער קאָן זיך איצט שוין גאָר נישט בעגעהן. די הונ-
דערטער און טויזענדער סאַנאַטאָריומס, ווייט פון דעם רעש און רויך פון דער
גרויסער שטאָדט; ערגיץ אויף אַ באַרג נעבען ים, אָדער אין אַ שענעם וואַלד, זע-
נען איבערפולט סאַקע מיט אַזעלכע נעוראַסטעניקער, וואָס זייערע נערווען רוהען
זיך דאָ אויס, כדי זיי זאָלען נאָך אַ פּאָר וואָכען ווייטער קאָנען אָנהויבען דאָס
גרויסע געיעג און דעם שווערען קאַמף. אַלע די פערשידענע רעקלאַמירטע הייל-
אַנשטאַלטען און מעטאָדען, וואָס בעווייזען ווירקליך ביי אַ סך קראַנקע גרויסע
וואונדער, בעשטעהען דער עיקר אין דעם פערענדערן די סביבה, אין דער מנוחה,
וואָס זיי גיבען דעם מידען קראַנקען. מיט איין וואָרט, אַלע די קראַנקהייטען,
וואָס האָבען אַ שייכות צו נעוראַסטעניע, קאָן מען נישט בלויז היילען, נאָר אויך
אויסהיילען, אויב ס׳איז דאָ די מעגליכקייט צו בעפרייען דעם קראַנקען. אויף אַ
געוויסער צייט ווענינגסטענס, פון זיינע אַלטעגליכע אָנשטרענגענדיגע בעשעפטיגונגען.

די נעוראַסטעניע איז אַלזאָ נישט קיין דעגענעראַטיווע קראַנקהייט, וואָס פּאַ-
ראַליזירט די כוחות פון מענשען אויף אייביג. פערקעהרט, צווישען די נעוראַסטע-
ניקער געפינען מיר מענשען מיט דער גרעסטער אונטערנעהמונגס-קראַפט, מיט דעם
גרעסטען אָרגאַניזאַטאָרישען און שעפערישען טאַלענט: פאַבריקאַנטען, קינסטלער,
געלעהרטע, מלוכה-מענשען א. אַ. וו.

קוקט מען זיך צו נעהנטער צו אונזערע יודישע נערווען-קראַנקע, זעהט מען,
אַז דער גרעסטער טייל פון זיי, אָהן אַ גוזמא ניינציג פּראָצענט, בעשטעהט טאַקע
פון נעוראַסטעניקער. אונז זענען גוט בעקאַנט די אומגעוועהנליכע לעבענס-בעדינ-
גונגען, אין וועלכע דער יוד—און בפרט דער יוד, וואָס וואוינט צווישען די סלאַ-
ווישע פעלקער—האָט ביז איצט געמוזט פיהרען זיין קאַמף פאַר׳ן קיום. דאָס איז

געוועז נישט נור א קאמף פאר ברויט, נאר פאר לופט („טשערטא״!), פאר די עלעמענטארסטע מענשליכע רעכט, פאר דאס רעכט צו ערציהען די קינדער, פאר דאס רעכט איבערצונעכטיגען אין דער אדער יענער שטאדט. און מיר ווייסען, וואסערע המצאות און שפיצלעך, וואסערע פערשיעדענע חריפות׳דיגע קאמבינאציעס האט יעדער יוד געמוזט בעווייזען, כדי ער זאל זיך קאנען דורכשטופען דורכ׳ן לעבען. ס׳איז דעריבער נישט קיין חדוש, וואס זייערע נערוועז זענען געווען גערייצט און מ׳יעד אין א גרעסערער מאס, ווי ביי אנדערע פעלקער. אבער דאס זענען נישט קיין דעגענעריטע, אויף אייביג-פערלוירענע מענשען. א ביסעל מנוחה, א ביסעל שכחה פון דער פערשאלטענער סביבה מיט איהרע מאראלישע שפיזען—און דער נעווראסטעניקער האט זיך בערוהיגט, דער הונד, ווי היינע וואלט געזאגט, איז ווידער געווארען א פרינץ, א רוהיגער, נארמאלער, ארבייטס-פעהיגער מענש.

א פאר יאהר פאר דער מלחמה האב איך געהאט זעהר אנ׳אינטערעסאנטען שמועס מיט אנ׳אמעריקאנישען פראפעסאר (א קריסט), ווען איך האב א גאנצען טאג ארומגעפיהרט איבער די ווארשאווער יודישע גאסען. איך בין גראד דעמאלט געוועז זעהר פעסימיסטיש געשטימט. ער האט מיך בערוהיגט. קומט קיין אמעריקא, האט ער געזאגט, און זעהט זיי דארט. איהר וועט זיי נישט דערקענען. זיי זענען מיינע בעסטע סטודענטען. זיי זענען די טיכטיגסטע בירגער.

„איך בעוואונדער די נערוועז פון די פויליש-רוסישע יודען—האט מיר אמאל געזאגט פראפ. יענדראסיק פון בודאפעשט, נאכדעם, ווי איך האב איהם א פאר שעה דערצעהלט איבער אונזערע לעבענס-בעדינגונגען—אזוי פיעל קאנען איבערטראגען און דאך נישט צוזאמענפאלען און נאך קאנען ארבייטען און שאפען. שטארקע, אייזערנע נערוועז האט איהר!״

VIII.

פון דעם כלומרשט וויסענשאפטליכען פראבלעם בלייבט נור די לעגענדע. חי לאנג וועט זי נאך ארומבלאנדזשען אין פערשיעדענע לעהר-ביכער און פובליציסטישע ארטיקלען? ווי לאנג וועט נאך דער אייביג-פערוואגלעטער, צוזאמענגעבראכענער יוד, וואס שארקא האט איהם געפונען אויף די אלטע בילדער, זיין א סימבאל פון דעם יוד? וואס פאר אנ׳איינפלוס וועלען האבען אויף די יודישע נערוועז די גרויסע איבערקעהרענישען, וואס קומען איצט פאר אין דער גאנצער וועלט בכלל און אין דער יודישער בפרט?—איך וויל מיך דא נישט אריינלאזען אין היסטאריאזאפישע חקירות. איך בין איבערצייגט, אז די לעגענדע פון דער יודישער דעגענעראציע וועט וואס אמאל מעהר צושוואומען ווערען און אפשר אויך אין משך פון דער צייט אינגאנצען פערשווינדען—פונקט אזוי ווי קיינער גלויבט איצט נישט מעהר אין דעם, אז יעדעס פאלק מוז דורכמאכען די אלע שטופען וואס א יחיד און שפעטער אונטערגעהן. מיר ווייסען איצט גאנץ גוט די סבות, פארוואס א סך גרויסע, שטארקע און רייכע פעלקער זענען כמעט ווי פערשוואונדען. דאס איז נישט געווען קיין נאטירליכער טויט, ווי מ׳האט אמאל געמיינט. די סבות פון זייער טויט זענען געלעגען נישט אין זייער נארמאלער ענטוויקלונג, ווי, למשל, די גסיסה פון אנ׳אלטען אבגעשוואכטען מענשען, נאר אין די נישט-נארמאלע, סאציאלע און פאליטישע בעדינגונגען, אין וועלכע זיי האבען געלעבט. פון ביאלאגישען שטאנדפונקט איז עס איבערהויפט אנ׳אונזין צו רעדען פון דעם נארמאלען טויט פון א פאלק אדער א ראסע; פערקעהרט, מיר ווײ-

סען און זעהען אין דער באָטאַניק און אין דער זאָאָלאָגיע, אַז פערשיעדענע מינים און ראַסען פון פלאַנצען און חיות פערפאָלקאָמען זיך שטענדיג און אַרבייטען אין זיך אויס אין משך פון דער צייט נייע מיטלען און נייע כוחות, דורך וועלכע זיי פאַסען זיך בעסער צו צו די בעדינגונגען פון דער סביבה און קאָנען זיך טיכטיגער שיצען געגען זייערע שונאים און קאָנקורענטען. דעם אויסדרוק „צופאַסען זיך צו דער סביבה" דאַרף מען פערשטעהן אין ברייטען ביאָלאָגישען זין פון וואָרט. דאָס הייסט נישט אָבשוואַכען און אָבטעמפּען זייערע חאַראַקטעריסטישע אייגענשאַפטען, דאָס טיפּישע אין זיי, און מאַכען זיי עהנליך צו די אַנדערע אַרומיגע בעשעפענישען, אָננעהמען זייער פאַרב, זייער אויסזעהן, זייערע מנהגים (מימיקרי). דאָס איז אין לעבען פון פלאַנצען און חיות אַ נישט-נאָרמאַלע, קראַנקע ערשיינונג, וואָס פיהרט סוף כל סוף צו אונטערגאַנג, צו אונטערדריקונג, צו פּאַראַזיטיזם. פערקעהרט, דאָ האַנדעלט זיך וועגען אַ פּראָצעס פון פערפאָלקאָמונג און בעסערער און פיינערער אויסבילדונג פון דעם טיפּ און זיינע ספּעציעלע אייגענשאַפטען, נעהמענדיג אין אַכט די אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בעדינגונגען פון דער אומגעבונג, דאָס הייסט נישט צופאַסען זיך צו די אַנדערע בעשעפענישען, וואָס לעבען אין דערזעלבער סביבה, נאָר בעסער און גרינדליכער אויסנוצען פאַר דער עקזיסטענץ אַלע נאַטירליכע בעדינגונגען, עס הייסט בעהערשען און בעקעמפען די בעדינגונגען און זיי דיקטירען דעם אייגענעם ווילען

דאָס לעבען פון פעלקער און מענשען ווערט אויך בעוועגט דורך די אייגענע שפּרינג-פעדער, און וועה איז דעם פאָלק, וואָס פערגעסט אָן דעם און איז מיט זיך אַזוי צופריעדען, אַז עס געפינט נישט פאַר נויטיג ווייטער זיך צו ענטוויקלען, עס ווערט פערשטיינערט.

פון דעם שטאַנדפּונקט מוז מען בעטראַכטען דאָס איצטיגע אויפוואַכען פון דעם נאַציאָנאַלען יודישען בעוואוסטזיין אין אַלע זיינע פאָרמען אַלס זעהר אַ וויכטיגען און נאַטירליכען ביאָלאָגישען ערהאַלטונגס-און זעלבסט-פערטיידיגונגס-פּראָצעס. פון ריין נאַטור-וויסענשאַפטליכען אָביעקטיווען שטאַנדפּונקט מוז מען דעם יודישען נאַציאָנאַלען קאַמף פאַר בעסערע, מעהר ליכטיגע און פרייע לעבענס-בעדינגונגען און לעבענס-פאָרמען בעטראַכטען פאַר איינס פון די וויכטיגסטע מיטלען אָבצופרישען דאָס יודישע פאָלק, צו בעפרייען עס פון די שעדליכע בעדינגונגען, וואָס רייצען זייערע נערווען און צווינגען זיי אָפט צו אַן איבערנאַטירליכער אַרבייט.

שאַרקאָ'ס לעגענדע פון דעם פערוואָגעלטען יוד, לאָמבראָזאָ'ס תורה פון דעם דעגענערירטען יוד וועלען בעהאַלטען ווערען אויף אייביג אין דעם גרויסען אַלמענשליכען היסטאָרישען אַרכיוו, וואו עס געפינען זיך שוין אַ סך אַנדערע לעגענדעס און תורות איבער אונזער פאָלק, ווי די לעגענדע פון דעם שלעכטען יודישען ריח (foetor judaicus), פון דעם באַקען מצות מיט קריסטליך בלוט, א. אַ. וו., א. אַ. וו.

ד״ר א. פּאָרשער.

די וויסענשאַפט און די טעכניק אין דער וועלט־מלחמה.

ס׳וואָלט געווען א גרויסער טעות, ווען מען זאָל מיינען, אז דעם 1־טען אויגוסט 1914 האָט מיט׳ן ערשטען האַרמאַטען־שאָס זיך אינגאַנצען אָבגעשטעלט. דאָס וויסענשאַפטליכע לעבען אין מערב־איראָפּא. אמת, אלץ, וואָס איז נאָך יונג געווען און האָט אויף א וועלכען־עס־איז אופן געקאָנט אַנטייל־נעהמען אין גרויסען וועלט־קאַמף, צי דירעקט, צי נישט־דירעקט, האָט געוואָרפען די טאָג־טעגליכע בעליעבטע בעשעפטיגונג און געאיילט זיך שטעלען אין דער דיספּאָזיציע פון קריעגס־מיניסטער, כדי „צו דיענען דעם פאָטערלאַנד”, ווי מען האָט עס אין די מיליטאַריסטישע קרייזען בעצייכענט; אָבער צוליעב דעם אליין האָט דאָס וויסענשאַפטליכע לעבען זיך נישט געקאָנט אָבשטעלען, ווייל אויך דער מאָדערנער מיליטאַריזם נויטיגט זיך דאָך אין א גרויסער מאָס אין דער וויסענשאַפט. איבערדעם, זענען אָבער געבליבען פריי פון מיליטערישען „דיענסט פאר׳ן פאָטערלאַנד” זעהר פיעל עלטערע געלעהרטע, וועלכע האָבען ווייטער שטיל און בעשיידען געפיהרט זייער אייביג־הויבע און ווכטיגע אַרבייט. איינער פון אזעלכע געלעהרטע איז געווען דער ייד אלבערט איינשטיין, דער איצט בערימטער פּראָפעסאָר פון פיזיקאַ־מאַטעמאַטישע וויסענשאַפטען, וועלכער איז מפורסם געוואָרען אין דער וועלט דורך זיין רעלאַטיוויטעט־טעאָריע.

וועגען אַלבערט איינשטיין׳ס טעאָריע האָט מען אין מערב־איראָפּא שוין פיעל געשריבען און דיסקוטירט, אָבער דאָס ברייטע פּובליקום האָט נאָך זיין וואָרט וועגען דער דאָזיגער טעאָריע נישט געזאָגט, מעגליך דערפאַר, וואָס עס האָט נאָך נישט תופס געווען אויף זיין שטייגער און וואָס עס האַנדעלט זיך. דאָס גרויסע פּובליקום האָט זיך זיין אייגענעם אופן תפיסה. אזוי, למשל, האָט עס פון דער גרויסער און געניאַלער טראַנסצענדענטאַל־טעאָריע דאַרווינ׳ס ארויסגעצויגען נור איין שאַרף־אויסגעדריקטען בעגריף: „דער מענש איז ענטשטאַנען פון א מאַלפּע”, און פון דער גרויסער סאָציאַלאָגישער וויסענשאַפט פון קאַרל מארקס איז ביים ברייטען פּובליקום ענטשטאַנען דער בעגריף וועגען „צ׳ים אהר לבילני”. אויף אזא אופן האָט דאָס ברייטע פּובליקום נאָך נישט תופס געווען דעם מהות פון איינשטיינ׳ס טעאָריע און דערום האָט עס נישט געקאָנט נעהמען בנוגע איהר א וועלכע־עס־איז שטעלונג. עס איז אָבער קיין ספק נישט, אז פריהער אָדער שפּעטער וועט דוקא איינשטיינ׳ס טעאָריע אריינגעהן אין בלוט און מאַרך פון יעדען פיעל־וועניג אינטעליגענטען מענשען, ווי דאָס איז אויך פאָרגעקומען מיט דער וויסענשאַפטליכער טעאָריע פון גרויסען ניוטאָן. אָבער דאָס וועט מוזען פאָרקומען שוין נישט דורך דער פּרעסע, נאָר דורך דער שולע. דער לעהרער וועט פון דור צו דור איינפלאַנצען אין די יונגע מוחות די בעגריפען פון רעלאַטיוויטעט, ביז ס׳וועט ענדליך קומען א צייט, ווען די זאַך וועט ווערען בעטראַכט אלס אקסיאָמע, ס׳הייסט, א זאַך, וועגען וועלכער ס׳לאָזט זיך גאָר נישט דיסקוטירען. און ווען מען וועט עמיצען שטעלען א פראַגע וועגען אט דער טעאָריע, וועט ער ענטפערן קורץ: ווי קאָן דען זיין אנדערש? אזוי איז עס געווען מיט ניוטאָנ׳ס טעאָריע „וועגען שווערקייט”—

ס׳הייסט וועגען דעם, אז „אַלץ פאַלט אויף דער ערד, ווייל די ערד ציהט עס צו זיך״, און אַזוי איז עס געווען מיט פיעל אַנדערע לעהרעס, וואָס געהערען היינט צום אייזערנעם וויסענשאַפטליבען קאַפּיטאַל פון דער מענשהייט.

איינשטיינ׳ס טעאָריע האָט אָבער נאָך עטוואָס אַנאַלאָגישעס מיט אַלע גרויסע ענטדעקונגען: איהר פאַטער איז אייגענטליך נישט איהר ענטדעקער, נור איהר וויסענשאַפטליבער בעגרינדער. איינשטיין האָט זיין טעאָריע נישט ענטדעקט, נור ער האָט זי וויסענשאַפטליך בעגרינדעט, און פאָרגעקומען איז עס הויפּטזעבליך אין דעם שטילען וויסענשאַפטליבען קאַבינעט אין גרויסען מלחמה־טומעל. אַזוי, למשל, האָט מען שוין אין אַלטערטום זיך משער געווען, אַז די פּלאַנעטען דרעהען זיך נישט אַרום דער ערד צוזאַמען מיט דער זון, נור אַרום דער זון. עס זענען אַפילו געווען עטליבע געלעהרטע אין אַלטען גריבענלאַנד, וועלבע האָבען עס ערקלערט בפירוש, און דאָך טראָגט די דאָזיגע לעהרע קאָפּערניקוס׳עס נאָמען, ווייל ער איז געווען דער ערשטער, וועלבער האָט מיט אַנדערטהאַלבען טויזענד יאָהר שפּעטער אָט די השערה גרינדליך ערקלערט און דערוויזען איהר ריבטיגקייט. איהר וויסענשאַפטליבע מעגליבקייט האָבען ערקלערט ערשט שפּעטער די געלעהרטע קעפּלער און ניוטאָן, אָבער דאָס געהערט שוין צו דער ענטוויקלונג פון קאָפּערניקוס׳עס טעאָריע, ווייל קאָפּערניקוס האָט מיט זיינע חשבונות פאָלקאָם ערקלערט אַלע אין זיין צייט בעוואוסטע, אַסטראָנאָמישע ערשיינונגען און שוועריגקייטען.

מיט אַלבערט איינשטיינ׳ען איז אויך דאָס אייגענע. דער פראַנצויזישער געלעהרטער אנרי פּואַנקאַרע און דער פיזיקער לאָרענץ האָבען שוין פריהער פאַר איינשטיינ׳ען זיך אַרויסגעזאָגט וועגען דער גרויסער וואָהרהייט, אַז אַלערליי בעוועגונגען, סיי די בעוועגונג פון די פּלאַנעטען, סיי די בעוועגונג פון די ליכט־שטראַהלען, צי פון דעם קול, מוזען געניטען ווערען נור רעלאַטיוו, דאָס הייסט: מען דאַרף געדענקען, אַז אויך מיר, די בעאָבאַכטער, בעוועגען זיך אונאויפהערליך און, ווען מיר וואָלטען זיך געפינען אין א צושטאַנד פון פאָלקאָמער רוה, וואָלטען מיר בעקומען גאָר אַנ׳אַנדער בילד פון יענע בעוועגונגען. אַלבערט איינשטיין האָט אָבער אָט די גרויסע וואָהרהייט ערקלערט און בעגרינדעט וויסענשאַפטליך, און דערפאַר וועט זי אייביג טראָגען זיין נאָמען, און די צייט, אין וועלבער אָט די טעאָריע איז בעגרינדעט געוואָרען, וועט הייסען: די צייט פון דער גרויסער וועלט־מלחמה.

די וואָהרהייט פון דער רעלאַטיווער בעאָבאַכטונג פון יעדער בעוועגונג קאָן מען אין קורצען ערקלערען, א שטייגער, אַזוי: ווען צוויי צוגען געהען ביידע גלייך מיט איין געשווינדיגקייט און מיר זיצען אין איינעם פון זיי, זעהען מיר, ערשטענס, אין וואַגאָן אַרום זיך אַלץ אין דער רוה; צווייטענס, דורכ׳ן פענסטער זעהען מיר דעם צווייטען צוג שטענדיג פאַר זיך אויפ׳ן זעלבען אָרט, און אָט האַלט זיך אונז, אַז דער צווייטער צוג שטעהט אויף איין אָרט. קוקען מיר דאַגעגען אין קעגענאיבער־ליגענדיגען פענסטער, זעהען מיר, ווי די פעלדער פליהען פאַרביי אונז, און אונז דאַכט זיך דעריבער, אַז די פעלדער בעוועגען זיך. מיר האָבען דאָ אַלזאָ אַזאַ פאַל: דאָס, וואָס בעוועגט זיך ווירקליך, ערשיינט אונז אַלס רוהענד אויף איין אָרט, בעת דאָס, וואָס רוהט, ערשיינט אונז אַלס אין שטענדיגער בעוועגונג. נעהמען מיר דעריבער איצט אין אַכט, אַז די ערד בעוועגט זיך שטענדיג אין א געוויסער ריבטונג אַרום דער זון און אַרום איהר אַקס, ווערט פאַר אונז קלאָר, אַז אַלע בעוועגונגען פון די שטערען און פּלאַנעטען, צי די בעוועגונגען פון די ליכט־שטראַהלען, וועלבע מיר בעאָבאַכטען, מוזען אין דער ווירקליבקייט פאָרקומען גאָר אַנדערש, ווי זיי ערשיינען אונז. און אָט האָט פּראָפעסאָר אַלבערט איינשטיין אויסגערעכענט און דערוויזען, ווי אַזוי עס קומען־פאָר ווירקליך אָט יענע בעוועגונגען און ווי אַזוי מען מוז זיי פערשטעהן. און דערוויזען האָט ער עס נישט בלויז אויפ׳ן סמך פון טיעפע חשבונות, נאָר אויך עקספּערימענטאַל, לויט דער בעאָבאַכטונג פון די ליכט־שטראַהלען בשעת א לקוי־חמה, ווי איך [illegible]

קליינעם פּלאַנעט מערקור.

לעת עתה פיהרט נאָך אַלבערט איינשטיין א האַרטען קאַמף מיט די געלעהרטע, וועלכע ווילען נישט אָנערקענען די ריכטיגקייט פון אַלע זיינע חשבונות און זייערע מסקנות; ערשטענס, צוליעב דעם, וואָס דאָס איז שוין דער גורל פון יעדער נייער לעהרע און, צווייטענס, צוליעב דעם, וואָס איינשטיין איז אַ יוד, און דערצו נאָך אַ נאַציאָנאַלער יוד. ס'איז אָבער זיכער, אַז ס'איז נישט ווייט די צייט, ווען די גאַנצע געלעהרטע וועלט וועט אָנערקענען די ריכטיגקייט פון זיין טעאָריע.

טייל מענשען, בעזונדערס די, וועלכע זענען ווענינ בעקאַנט מיט דער ענטוויקלונג פון דער וויסענשאַפט, האָבען נאָכ'ן בעקענען זיך מיט איינשטיינ'ס טעאָריע געמיינט, אַז ער האָט געבראָכען די ביז־איצט אַנגענומענע וויסענשאַפט און בעזונדערס ניוטאָנ'ס קלאַסישע מעכאַניק. דאָס איז אַ טעות. אייביגע וואָהרהייטען ברעכט מען נישט. עס איז אָבער מעגליך צו מאָדיפיצירען און געבען זיי אַ ברייטערן זין. און אָט דאָס האָט איינשטיין געטהון בנוגע ניוטאָנ'ס מעכאַניק און דער מאָדערנער פיזיק.

אויב די מלחמה־צייט קאָן זיך ריהמען מיט דער בעגרינדונג פון איינשטיינ'ס טעאָריע, וועלכע בעציהט זיך סוף־כל־סוף אויפ'ן געביט פון ריין־וויסענשאַפטליכען דענקען, האָט מען אָבער אין דערזועלבער צייט אויך געפיהרט פאָרשונגען אויפ'ן געביט פון אונזער פּראַקטישער וויסענשאַפט. אַזוי האָט מען דוקא אין דער אונרוהיגער צייט געמאַכט רייזעס צום צפון־פּאָל און צום דרום־פּאָל. די רייזע צום צפון־פּאָל איז אונטערגענומען געוואָרען דורך אַ רוסישען קאַפּיטאַן. די דאָזיגע רייזע האָט זיך אַפילו געענדיגט אומגליקליך, און מען האָט געמוזט שיקען הילף פון ענגלאַנד, כדי אַרויסצוהעלפען די רייזענדע, וועלכע זענען מיט זייער שיף פערנומען געוואָרען דורכ'ן אייז אין ים־הקרח אַזוי, אַז זיי האָבען זיך נישט געקאָנט ריהרען פון אָרט. אָבער די ענטדעקונגען און בעאָבאַכטונגען, וועלכע די רייזענדע האָבען דערביי געמאַכט, האָבען אַ גרויסען ווערטה פאַר אונזער בעקאַנטשאַפט מיט'ן ווייטען צפון, ווי אויך פאַר דער ווייטערדיגער מעגליכקייט צו פיהרען דאָרט וויסענשאַפטליכע פאָרשונגען.

עהנליכע ידיעות זענען אויך דערהאַלטען געוואָרען פון אַ'ן עקספּעדיציע צום דרום־פּאָל, וועלכע האָט זיך אָבגעשטעלט אויף איינער פון די ווייטע דרום־אינזלען און פיהרט דאָרט וויסענשאַפטליכע פאָרשונגען.

אויף געוויסע געביטען פון דער עקספּערימענטאַלער וויסענשאַפט האָט די מלחמה־טעטיגקייט גופא געפיהרט צו געוויסע פערפאָלקאָמונגען. בעזונדערס שטאַרק איז געווען דער פאָרשריט, וואָס די מעדיצין האָט געמאַכט אויפ'ן געביט פון דער כירורגיע. די שרעקליכע מלחמה האָט טאָג־טעגליך געבראַכט אין די שפּיטאַלען און לאַזאַרעטען טויזענדער צוקאַליעטשעטע מענשען, און די בעסטע כירורגען פון מערב־אייראָפּא און אַמעריקא האָבען דאָ געהאַט פאַר זיך אַ ברייט געביט פאַר דער ענטוויקלונג פון דער כירורגיע מיט אַלע איהרע נעבען־וויסענשאַפטען. איין ענגלישער בעריהמטער כירורג, למשל, האָט זיך נישט געשראָקען אַרויסצוזאָגען, אַז די געווינסען פון דער כירורגישער וויסענשאַפט פאַר דער מענשהייט זענען אַזוי גרויס, אַז מיט דער צייט וועט זי אָבצאָהלען מיט גרויסע פּראָצענטען פאַר אַלע הרוגים אין דער מלחמה, אויסקורירענדיג אַזעלכע פאַלען, וואָס מען האָט פאַר דער מלחמה געהאַלטען פאַר פאָלקאָם האָפנונגסלאָז. מעגליך, אַז אין דער דאָזיגער ערקלערונג שטעקט פיעל גוזמא; מעגליך, אַז זי שטאַמט פונ'ם געפיינינטען געוויסען פאַר די פאַרגעקומענע מערדערייען, וואָס זוכט זיך אַ טרייסט. אַ פאַקט איז אָבער, אַז די כירורגיע האָט זיך ווירקליך שטאַרק ענטוויקעלט דורך דער רייכער פּראַקטיק, וואָס זי האָט געהאַט אין די מלחמה־יאָהרען.

אין דערזעלבער צייט האָט מען אָבער אויך דערוויזען דעם גרויסען נוצען, וואָס מען קען האָבען אין [illegible] אין דער טעראַפּיע, בעזונדערס אין דער בעהאַנדלונג פון אַ

ראַק (קרעבס). איצט בעמיהען זיך אַלע גרויסע קליניקען צו בעקומען פאַר זיך חאָטש אַ גאַנץ קליינעם קוואַנטום פון׳ם דאָזיגען בעמישטען עלעמענט, כדי צו פערווענדען עס אין דער בעהאַנדלונג פון פערשיעדענע קראַנקהייטען, בעזונדערס פון אַ ראַק.

די מלחמה־טעטיגקייט האָט ענדליך אויף נאָך אַ געביט געפיהרט דירעקט צו וויסענשאַפטליכע פאָרשונגען—אויפ׳ן געביט פון אַרכעאָלאָגיע. די מלחמה־אָפּעראַציעס, וואָס ענגלאַנד און פראַנקרייך האָבען געפיהרט אין אָריענט, אין מעסאָפּאָטאַמיען, סיריען און גאַנץ פּאַלעסטינע, האָבען נויטיג געמאַכט די דורכפיהרונג פון נייע וועגען דורך לענדער, וואָס ליעגען שוין אַ פּאָר טויזענד יאָהר וויסט און לער און וואו עס זענען אין טיפען אַלטערטום געווען גרויסע שטעדט און ס׳האָט זיך געהאַלטען דאָרט דער צענטער פון דער אַמאָליגער ציוויליזאַציע. די אַרבייט צו מאַכען נייע וועגען איז פערבונדען מיט גרויסע אויסגראָבונגען; ס׳קומט־אויס דורכצושניידען בערג, אָנצושיטען טאָלען א. א. וו. מאַכענדיג די אויסגראָבונגען, האָט מען זיך אָנגעשטויסען אויף פיעל אַלטע בנינים און גאַנצע שטעדט. די דאָזיגע אַרבייט ווערט איצט ווייטער פאָרטגעזעצט דורך די איבערבעריהמטע אַרכעאָלאָגישע פאָרשער—די ענגלענדער—בעזונדערס אין בבל און פּאַלעסטינא, און די אַרכעאָלאָגישע אוצרות, וואָס מען ענטדעקט דערביי, זענען אַזוי גרויס און אַזוי רייך, אז ס׳איז גאָר שווער לעת עתה נאָך אָבצושאַצען זייער ווערטה. בעזונדערס נישט אָבצושאַצען זענען די דאָזיגע אַרכעאָלאָגישע ענטדעקונגען פאַר אונזער, יודישער, געשיכטע. דא נישט לאַנג, למשל, האָט אונזער בעוואוסטער געלעהרטער ד״ר נחום סלושץ, וועלכער איז מיטגליעד פון אַן אַרכעאָלאָגישער ענגלישער קאָמיסיע, ערקלערט, אז איהם איז געלונגען צו ענטדעקען די אַלטע שוהל פון תנא רבי מאיר, ביי טבריה, מיט פיעל כלים פון יענער צייט. די דעמאָלדיגע עפּאָכע איז געווען אַזאַ רייכע אין געשיכטליכען זין, און מיר וויסען וועגען איהר נאָך, ליידער, אַזוי וועניג פון אַרכעאָלאָגישע קוועלען, אז די געמאַכטע ענטדעקונגען מוזען האָבען אַ גרויסען ווערטה נישט בלויז פאַר אונז, יודען, נאָר אויך פאַר דער אַלגעמיינער וויסענשאַפט. ווער וויסט, מעגליך, אז אָט די ענטדעקונגען וועלען קלאָר מאַכען געוויסע ספקות אין אַלגעמיינעם רעליגיעזען לעבען פון די פעלקער—ספקות, פאַר וועלכע מיר שטעהען נאָך עד היום, ווי פאַר אַ רעטעניש און אַ מיסטעריע...

במשך פון די מלחמה־יאָהרען זענען די טעכנישע הויכשולען אין מערב־אייראָפּא געווען—אָדער פערמאַכט, אָדער דאָס אַקאַדעמישע לעבען איז אין זיי געווען פּאַראַליזירט; אין די פאַבריקען, ווידער, וואו ס׳ווערען אָפט געבוירען גאַנץ אָריגינעלע טעכנישע ערפינדונגען, האָט מען געאַרבייט כמעט אויסשליסליך פאַר די בעדערפנישען פון דער מלחמה. אָבער אין די וויסענשאַפטליכע לאַבאָראַטאָריומס האָבען געאַרבייט די בעסטע געלעהרטע אונאויפהערליך. אמת, אויך אָט די אַרבייט איז געווען אָנגעווענדט צום הויפּט־צוועק—ווי אַזוי אויסצוראָטען מענשען וואָס מעהר און וואָס גרינגליכער. אין דער ריכטונג האָט די טעכניק בעוויזען גבורות ונפלאות. איצט אָבער, ווען דער מלחמה־קאָשמאַר איז שוין אַריבער, האָט מען זיך גענומען אָנווענדען אַלע טעכנישע מלחמה־ערפינדונגען פאַר׳ן פריעדליכען לעבען.

איינע פון די שעדליכסטע און, בלי ספק, אויך העסליכסטע ערפינדונגען אויפ׳ן דאָזיגען געביט איז געווען די ערפינדונג פון שטיקענדע גאַזען. די דאָזיגע ערפינדונג איז געווען שרעקליך נישט בלויז דערמיט, וואָס דורך איהר פלעגט מען ליידט בעגעהן אַ מאַסען־מאָרד—אין דער מלחמה געהערט אַזאַ זאַך נישט צו די גרעסטע חדושים,—דורך איהר פלעגט מען פּאַראַליזירען מענשען, אָדער מאַכען זיי פאַר איביגע קאַליקעס, דורכדעם, וואָס זיי פלעגען בלינד ווערען. אין דייטשלאַנד איז היינט די צאָהל פון אַזעלכע מלחמה־בלינדע זעהר גרויס, און דאָס זענען עלענדע, אומגליקליכע, פאַר וועלכע עס איז נישטאָ קיין שום טרייסט אז

דער וועלט. אַפילו די לעצטע טרייסט צו דערזעהן עגדליך נאָך די פיעל מלחמה־יאָהרען דאָס אייגענע היזגעזינד, ווייב און קינדער אָדער עלטערן, איז זיי נישט בעשערט. וועגען אָנהייבען אַ לעבען אויפ'ס ניי קאָן דאָך פאַר זיי אודאי קיין ירייד נישט זיין. האָט מען טאַקע אין יעדען היוז פערשאַלטען די דאָזיגע טיוולאָנישע ערפינדונג און מען האָט אַפילו דעם ערגסטען שונא נישט געוואונשען געטראָפען צו ווערען דורך איהר.

אָבער אָט ווייזט זיך אַרויס, אַז דוקא פון אָט דער דאָזיגער ערפינדונג וועט אַ וועלט אפשר האָבען דעם גרעסטען נוצען, די ערפינדונג פון די שטיקענדע גאַזען, כשהיא לעצמה, געהערט געוויס נישט צו די וואונדערליכסטע. אין יעדען כעמישען לאַבאָראַטאָריום ווייסט מען שוין לאַנג פון גיפטיגע גאַזען, וועלכע זענען, אַזוי אָדער אַנדערש, שעדליך פאַר אונזער אָרגאַניזם און קאָנען אויך פעראורזאַכען אַ געשווינדען טויט. די ערפינדונג איז אָבער בעשטאַנען אין דער טעכנישער איינריכטונג צו קאָנען ווירקען דורך אָט די גאַזען אין אַ געוויסען אָרט און אויף אַ געוויסען מהלך, ווי אויך דערין, וואָס אַזוי צו האָבען זיי גרייט צו יעדער מינוט אין אַ געהעריגער איינריכטונג. איצט איז די דאָזיגע פראַגע פאָלקאָם געלעזט געוואָרען, און אָט געהט מען אויסנוצען די שטיקענדע גאַזען אין דער אַגריקולטור, וואו מען וויל דורך זיי אָפטויטען אַלערליי שעדליכע פאַראַזיטען, וואָס לעבען אין דער ערד און שעדיגען אויף די פעלדער די תבואות, און אין די גערטנער—די פרוכט־בוימער. אַזוי, למשל, ווערען אָפט אין די וויין־גערטנער פערניכטעט די וויינשטאָקען דורך אַ געוויסער לויז—פילאָקסעראַ. ווען אָט דער פאַראַזיט בעווייזט זיך אין אַ קאַנט, פערניכטעט ער ליכט אין אַ קורצער צייט אַלע וויין־גערטנער. ביז איצט האָט מען געגען איהם געקעמפט מיט פערטיידיגונגס־מיטלען, וואָס זייער צוועק איז געווען צו פערהיטען, אַז די לויז זאָל זיך נישט בעווייזען. אין יענע ערטער אָבער, וואו זי האָט זיך געהאַט בעוויזען, איז קיין אַנדער ברירה נישט געווען, ווי אויסרייסען תיכף די געשעדיגטע וויינשטאָקען. כדי די שעדליכע לויז זאָל נישט קאָנען פערשפרייטען זיך ווייטער. ענגליבע שאָדענס פלעגט מען ליידען אויף די פעלדער פון די מייז און אַנדערע שרצים, וועלכע פלעגען פערניכטען זעהר אָפט די גאַנצע אַרבייט פונ'ם לאַנד־אַרבייטער.

אָט די און נאָך פיעל אַנדערע ענליכע פאַראַזיטען וויל מען זיך נעהמען פערניכטען מיט דער הילף פון די שטיקענדע גאַזען. אין דייטשער געלעהרטער טעכניקער האָט פאַר־ריגען סוף־זומער קאָנסטרואירט, ערשטענס, אַזאַ מין שפריצער, וואָס מיט זיין הילף קאָן מען אַריינשפריצען אונטער די וואָרצלען פון די בוימער די שטיקענדע גאַזען און אַזוי־אַרום פערניכטען די שעדליכע לייז, וואָס לעבען אין אָט די וואָרצלען; צווייטענס, האָט ער קאָנסטרואירט אַזאַ־מין אַקער, וואָס שפריצט אַריין אויטאָמאַטיש אין דער ערד בשעת'ן אַקערן די שטיקענדע גאַזען און טויט דאָרט אָפ אַלע נעסטען פון די שרצים ורמשים, וואָס זענען שעדליך פאַר די פעלדער, ווי אויך די אייער, פון וועלכע זיי וואַקסען שפעטער אַרויס. די דאָזיגע נייע ערפינדונג איז העכסט וויכטיג דערמיט, וואָס זי לאָזט זיך ליכט אָנווענדען, קאָסט נישט טייער און איז נישט שעדליך פאַר'ן אַרבייטער, ווייל אויף דער ערד בלייבט נישט קיין שפור פונ'ם שטיקענדען גאַז בשעת דער ווירקונג פון די אַפאַראַטען. איבער דער פערפאָלקאָמונג פון דער דאָזיגער ערפינדונג ווערט איצט פיעל געאַרבייט און, לויט ווי פאַכמענער זאָגען, קאָן מען פון איהר ערוואַרטען אַזעלכע גינסטיגע רעזולטאַטען, אַז די אַרבייט פונ'ם גערטנער און לאַנד־אַרבייטער וועט דורך איהר פאָלקאָם גאַראַנטירט ווערען פון אַלערליי שעדליכע פאַראַזיטען סיי אין פעלד, סיי אין גאָרטען.

די שטיקענדע גאַזען זענען אין דער מלחמה־צייט אָנגעווענדעט געוואָרען שוין אין אַ שפעטערדיגער עפּאָכע, דאַן, ווען דער קאַמף איז געוואָרען אַ פערביטערטער ביז פערצווייפ־לונג. ס'איז אָבער געווען אַן אַנדער געביט פון דער טעכניק, אויף וועלכען די אַרבייט האָט זיך אָנגעהייבען שוין מיט עטליכע יאָהר פריהער פאַר דער מלחמה און אין די מלחמה־

יאהרען איז די דאזיגע ארבייט דערפיהרט געווארען ביז דער העכסטער פערפאלקאמונג מיט רייהען דא וועגען דער אעראנויטיק אדער לופט־פליהעריי. די דאזיגע ערפינדונג איז אלט שוין אייגענטליך העכער הונדערט יאהר. אבער ביז דער לעצטער צייט איז דער פראקטישער נוצען פון איהר געווען נישט בעזונדערס גרויס, ווייל די לופט־באלאנען זענען געווען נישט קיין לענקבארע, ס׳הייסט, אז דער פליהער האט נישט געהאט קיין מיטלען צו פיהרען זיי אהין, וואו ער האט געהאט נויטיג, נאר ער איז שטענדיג געווען אין דער מאכט פון ווינד: וואוהין דער ווינד האט געבלאזען, אהין האט ער דעם באלאן מיט׳ן רייזענדען פערטראגען. ערשט אין אנהויב פון צוואנציגסטען יאהרהונדערט איז עס געלונגען צו קאנסטרואירען לענקבארע פליה־אפאראטען. די דאזיגע ארבייט איז געפיהרט געווארען אין צוויי ריכטונגען: 1) די קאנסטרוקציע פון אנ׳אפאראט, וואס איז לייכטער פאר דער לופט, מיט א מעכאניזם צו לענקען איהם אין פיהרען, וואוהין מען דארף, און 2) די קאנסטרוקציע פון אנ׳אפאראט, וואס איז שווערער פאר דער לופט. אין מיט א מעכאניזם צום לענקען. פאר דער ערשטער אויפגאבע האט זיך גענומען דער דייטש גראף צעפעלין, און איבער דער צווייטער האט מען פיעל געארבייט אין פראנקרייך און אין אמעריקא. ביידע אויפגאבען האט מען גלענצענד געלעזט נאך ערב דער וועלט־מלחמה. דער ערשטער אפאראט הייסט טאקע צעפעלין, און דער צווייטער—אעראפלאן. די הויפט־ראליע שפיעלט אין ביידע אפאראטען דער פראפעלער, אדער דער לופט־שרויף מיט זיינע מעכטיגע פליגלען וועלכער דרעהט זיך מיט א געשווינדיגקייט פון 6000 מייל אין א מינוט און מעהר. דורך דער דאזיגער געשווינדיגקייט יאגט ער ארויס אזוי פיעל לופט פאר זיך, וואס וועגט מעהר ווי דער גאנצער אפאראט. דער אפאראט ווערט דערויבער געטריבען דורך דער לופט, וואס הינטער איהם, און טאקע דאס שטערט איהם פון פאלען אויף דער ערד. פערשטעהט זיך, אז דורכ׳ן געבען דעם פראפעלער די געווינשטע ריכטונג, בעקומט דער גאנצער אפאראט דיזעלבע ריכטונג אין זיין פליהונג. דער צעפעלין האט אבער נאך איבערדעם די מעלה, וואס אין איהם געפינט זיך אויך א באלאן מיט גאז, וואס איז לייכטער פאר דער לופט, כדי אין פאל, ווען דער פראפעלער ווערט קאליע, זאל ער זיך נאך אלץ האלטען אין דער לופטען.

אין דער מלחמה־צייט האט מען אזוי שטארק ענטוויקעלט די קאנסטרוקציע פון ביידע מינים פליה־אפאראטען און בעזונדערס די קונסט צו בענוצען זיך מיט זיי, אז ביי היינטיגען טאג מאכט מען מיט זיי א לופט־רייזע מיט קיין נישט גרעסערער ריזיקע, ווי מיט דער באהן אדער מיט א דאמפ־שיף אויפ׳ן אקעאן. אין דער שלום־צייט וואלט די ענטוויקלונג פון דער פליה־קונסט בשום אופן נישט געגאנגען מיט אזא טעמפא, ווי זי איז געגאנגען אין דער מלחמה־צייט, ווייל ס׳וואלטען געפעהלט די קאפיטאליסטען, וואס זאלען אויסלעגען די דאזיגע ריעזיגע סומעס געלד, וואס מען האט געמוזט פערטהון דערויף, ווי אויך די מענשען־פיאנערען, וואס וואלטען זיך געוואלט ווידמען אזא געפעהרליכער פראפעסיע, ווי די פליהעריי איז תחילת געווען. אין דער מלחמה־צייט אבער האבען די קעמפענדע מלוכות פערטהון הונדערטער מיליאנען אויף דער קאנסטרוקציע פון די פליה־אפאראטען און קיין מענשען האבען אודאי נישט געפעהלט, ווייל מען האט דערויף בעשטימט גאנצע מיליטערישע באטאליאנען.

דער רעזולטאט פון דער דאזיגער נויט־אנשטרענגונג איז אזעלכער, אז ער שטייגט אריבער די ערווארטונג, וואס די דרייסטעסטע פאנטאזיע האט געקאנט האבען: אין יאהר 1909 איז דער פראנצויז בלעריא צום ערשטען מאל אריבערגעפלויגען אויף זיין אעראפלאן דעם קאנאל לאמאנש צווישען פראנקרייך און ענגלאנד, און א וועלט האט דעמאלט געשטוינט. היינט מאכט דער אעראפלאן רעגעלמעסיגע רייזעס צווישען די גרעסטע מערב־אייראפעאישע שטעדט, און די זאך קומט שוין [illegible] פאר גאנץ געוועהנליך, ווייל אין דער מלחמה־צייט האט מען אזעלכעס געזעהן טאג־[illegible]יך ביי פיעל שווערערע בעדינגונגען,

געמליך — אנשטאט א האגעל פון שראפנעלען...

איצט גיהט מען איינארדנען א לופט-פאסט צווישען אלע איראפעאישע שטעדט; מען געהט שוין אפילו איך מאכען א רייזע אין דער לופטען מיט'ן אייזערנעם אעראפלאן אויך איבער'ן אטלאנטישען אקעאן, פון די ברעגעס פון איראפא צו די ברעגעס פון אמעריקא, און גיבען וועלען מיר געוויס זיך דערווארטען, ווי מען וועט זיך בעדינען מיט'ן אעראפלאן נישט בלויז אריבערצופיהרען די פאסט, נאר אויך פאסאזשירען. אזוי-ארום וועט מען, ביי דער געשווינדיגקייט פון דער לופט-רייזע, קאנען אנבייסען אין ווארשא, עסען מיטאג אין פאריז, אווענד-ברויט — אין לאנדאן און קומען צוריק נעכטיגען אין בערלין. וואס פאר אנ'ענטוויקלונג עס וועט דערביי בעקומען דער מסחר, איז געוויס איבעריג צו רידען. ווי עס שיינט, וועט מען פאר א רייזע איבערזעצען מעהר די צעפעלינס, ווי די אעראפלאנען, ווייל זיי זענען אימשטאנד אריבערצופיהרען גרעסערע משאות און גיבען גרעסערע בעקוועמליכקייטען פאר די רייזענדע, ווי דער אעראפלאן.

פאראלעל מיט דער ענטוויקלונג פון דער אעראנויטיק האט זיך אויך ענטוויקעלט די קאנסטרוקציע פון די אונטערוואסער-שיפען. אין דער דאזיגער אויפגאבע איז דייטשלאנד געגאנגען פאראויס, ווייל זי האט אין דער אונטערוואסער-שיפעריי געזעהן דאס איינציגע מיטעל צו קעמפען געגען דעם מעכטיגען פיינדליכען פלאט, וואס האט פערשפארט אלע דייטשע האפענס און אבגעשניטען זי פון דער גאנצער וועלט.

אויך די קאנסטרוקציע פון די אונטערוואסער-שיפען איז נישט געוועזען קיין נייעס, ווייל די פלאנען זייערע, ווי אויך טיילווייז די אויספיהרונג זענען שוין געמאכט געוועזען פריהער. אבער די דרינגענדע נויט, אין וועלכער דייטשלאנד האט זיך געפונען צוליעב דער בלאקאדע, איז אזוי גרויס געוועזען, אז די דייטשע רעגירונג האט בעשטימט גרויסע קאפיטאלען פאר דער קאנסטרוקציע פון די דאזיגע שיפען און די בעסטע טעכניקער און געלעהרטע האבען געארבייט אויף דער לעזונג פונ'ם שווערען פראבלעם פון דער אונטערוואסער-שיפעריי. די דאזיגע לעזונג איז די דייטשען גלענצענד געלונגען, ווי מען קאן עס ארויסזעהן האטש דערפון, וואס איין דייטשעס אונטערוואסער-שיף האט אין מיטען דער מלחמה געמאכט די לאנגע רייזע איבער'ן אטלאנטישען אקעאן און איז געקומען צו די ברעגעס פון אמעריקא גאר אונבעמערקט פון דער שטארקער שמירה, וואס דער ענגליש-פראנצויזישער פלאט האט דעמאלט געהאלטען אויפ'ן ים. פונדעסטוועגען איז נאך היינט שווער צו זאגען, אויב ס'וועט ווירקליך געלינגען איינצוארדנען און גיבען א רעגעלמעסיגע שיפעריי אונטער וואסער, ווייל נאך אלעם זענען די דייטשע אונטערוואסער-שיפען, לויט זייער דימענזיאן, אדער אומפאנג, נישט קיין גרויסע. די ארבייט איבער דער פערפאלקאמונג פון דער אונטערוואסער-שיפעריי אין אט דער ריכטונג ווערט איצט ווייטער געפיהרט זעהר ענערגיש אין אמעריקא.

א גרויסען פארטשריט האט געמאכט במשך פון דער מלחמה אויך די באליסטיק, אדער די קונסט צו שיסען ווייט מיט הארמאטען. די הויפט-שוועריגקייט בעשטעהט אין דער הינזיכט דערין: וואו נעהמט מען א מיטעל צו פאראליזירען די קראפט פון דער ערד, וועלכע ציהט-צו צו זיך דעם שווערען גראנאט בשעת זיין פליהען און צווינגט איהם צו פאלען אויף דער ערד, איידער ער דערגרייכט זיין ציעל. טייל דייטשע טעכניקער האבען דעריבער פארגעלעגט אזא מין קאנסטרוקציע: דער הלל פון הארמאט איז נישט קיין גלייכער, נאר א ספיראלער, דאס הייסט: ער דרעהט זיך אין דער פארם פון אנ'עגבער. דער גראנאט מוז אלזא דורכגעהן דעם הלל פון הארמאט, דרעהענדיג זיך, און נישט גלייך, מיט'ן געזעץ פון אינערציע, וועט ער אויך אין דער לופט שוין געהן נישט גלייך, נאר דרעהענדיג זיך און דעריבער וועט די צוציהענדיגע קראפט פון דער ערד נישט קאנען ווירקען אויף איהם מיט איהר גאנצער שטארקייט. מיט אט אזא הארמאט זאל עס הא-

בען געלונגען די דייטשען צו שיסען אזש פאַר הונדערט פופציג קילאָמעטער ווייט אין טרעפען אין די פאַריזער פאָרשטעדט. אין שלום-צייט קאָן מען פון אַזאַ ערפינדונג קיין דירעקטע נוצען אפילו נישט האָבען; אָבער די פראַגע האָט א הויבע וויסענשאַפטליכע בערייטונג, וועלכע קאָן אויסגענוצט ווערען ביים מאַכען געוויסע עקספערימענטען. טעאָרעטיש איז די זאַך דעריבער זעהר וויכטיג, האָטש מען דאַרף האָפען, אַז ס'וועט שוין מעהר צו קיין מלחמות נישט קומען און ממילא וועט מען פערשפאָרען צו שיסען אזש פאַר הונדערט קילאָמעטער ווייט. די דייטשע געלעהרטע ערקלערען אָבער, אַז דוקא די עקספערימענטען, וועלכע מען האָט במשך פון דער מלחמה געמאַכט אין דער באַליסטיק, וועלען פיהרען צו נייע גרויסע ערפינדונגען און ענטדעקונגען.

בכלל מוז מען בעמערקען, אַז ווי אָרים עס זאָלען אויך זיין די וויסענשאַפטליכע ערפינדונגען און ענטדעקונגען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרען במשך פון די טרויעריגע מלחמה-יאָהרען, האָבען זיי דאָך אָבער אָט די מעלה, אַז טייל פון זיי זענען געמאַכט געוואָרען אַזוי געשווינד און מיט אַזאַ ערפאָלג, וואָס מען וואָלט עס בשום אופן נישט געקאָנט ערוואַרטען אין שלום-צייט. נישט אומזיסט זאָגט מען: די נויט ברעכט אייזען. די מלחמה-נויט האָט געצוואונגען די רעגירונגען צו געבען געלד אויף אַזעלכע ריין-וויסענשאַפטליכע און טעכנישע ערפינדונגען, אויף וועלכע מען פלעגט ביי זיי אין שלום-צייט עס קאָנען בעקומען זעהר שווער און זעהר זעלטען. די מלחמה-צייט האָט אויך געשאַפען דעם נויטיגען מענשען-מאַטעריאַל פאַר די גרויסע און שווערע ערפינדונגען און זייער אויסנוצונג.

מען דאַרף האָפען, אַז לפחות דאָס וועט זיין די איינציג גוטע ירושה, וואָס די מלחמה האָט דער מענשהייט איבערגעלאָזט: די גרייטקייט צו שאַפען קאַפּיטאַלען און מענשען פאַר געניאַלע ערפינדונגען און ענטדעקונגען פון דער געלעהרטער וועלט!

די ביטערע מלחמה-נויט האָט אויך געטריבען די דייטשען אויסצואַרבייטען פערשיעדענע ערזאַצען אין אכילה ושתיה, ווי אויך אין שטאָפען פאַר הלבשה, פאַר דער אויסאַרבייטונג פון שטריק, זעק ובדומה. אַזוי, למשל, האָט מען פון פאָקשיווע (קראָפּיווע) זיך גענומען אויסאַרבייטען וועב-שטאָפען, מען האָט געפונען מיטלען אויסצואַרבייטען שטאָפען, וואָס זאָלען פערטרעטען קראָכמאַל און אייווייס א. אַ. וו. די דאָזיגע עקספערימענטען זענען נאָך נישט אַלע דערפיהרט געוואָרען ביז צום ענדגילטיגען צוועק, דאָך קאָנען זיי מיט ערפאָלג אויסגענוצט ווערען דורך דער וויסענשאַפט און געבען אַ שטויס צו גרויסע ערפינדונגען.

יוסף טונקעל.

די יודישע פּאַראָדיע.

(מאַטעריאַל פאַר אַ שטודיום)

אין אייגענטליכען זין פון וואָרט איז פּאַראָדיע אַלץ, וואָס ווידערהאָלט זיך, וואָס חזר'ט זיך איבער. אין דער אַלט-גריכישער פּאָעזיע איז פּאַראָדיע געווען דאָסזעלבע, וואָס רעפריין.

מיט דער צייט האָט אָבער דאָס וואָרט פּאַראָדיע בעקומען אַנ'אַנדער בעגריף. אונטער'ן וואָרט פּאַראָדיע האָט מען אָנגעהויבען פערשטעהן די נאָכאַהמונג, דאָס נאָכמאַכען עמיצענ'ס אַ סטיל, עמיצענ'ס אַ פאָרם, און אין דעם זין איז עס געוואָרען איינע פון די פאָרמען פון קאָמישען, הומאָריסטישען און סאַטירישען שאַפען.

דאָס נאָכמאַכען עמיצענ'ס אַ גאַנג, עמיצענ'ס אַ מינע, אַ שטים רופט ביי אונז אַרויס אַ געלעכטער, הגם דער גאַנג, די מינע און די שטים זענען בעצם גאָרנישט לעכערליך. דאָס שפּיעלען פון אַ גראַמאָפאָן, דאָס בילען פון אַ הונט, דאָס זעגען פון אַ זעג—אַן-און-פאַר-זיך איז עס לחלוטין נישט קאָמיש, זאָל עס אָבער עמיצער גענוי נאָכקרימען און נאָכאַהמען, וועט ער דערמיט רייצען אונזערע לאַך-נערווען און אַרויסרופען אין אונז אַנ'עמפפינדונג פון קאָמיזם. די פּאַראָדיע אין ענגערן און בעסערן זין בעגרעניצט זיך אָבער נישט בלויז מיט'ן נאָכקרימען און נאָכמאַכען. נאָכאַהמען, נאָכמאַכען און דערביי אויסגעפינען און אַרויסברענגען די לעכערליכע זייטען פון דעם נאָכגעמאַכטען און אויסגעלאַכטען—דאָ ערשט הויבט זיך אָן די אייגענטליכע קינסטלערישע פּאַראָדיע.

פון דעם מין פּאַראָדיע בעשטעהט באמת אַ גרויסער טייל פון הומאָריסטישען שאַפען: פּאַראָדיעס אויף ליטעראַרישע ווערק, אויף אַ מענשען, אויף אַ קלאַס, אויף אַ גאַנצער עפּאָכע, אויף דער גאַנצער מענשהייט.

בעזונדערס פּאָפּולער איז די ליטעראַרישע פּאַראָדיע, די פּאַראָדיע אויף אַ ווערק: דאָס נאָכמאַכען אָדער נאָכאַהמען אַ געוויסע בעקאַנטע ליטעראַרישע פאָרם און זי דערפיהרען ביז אַנ'עמפפינדונג פון קאָמיזם.

ווי אַזוי ווערט די עמפפינדונג אַרויסגערופען?

צווישען די עלעמענטען, וואָס שאַפען דעם איינדרוק פון קאָמיזם, איז איין עלעמענט אַמשטאַרקסטען בולט, און דאָס איז דער עלעמענט פון קאָנטראַסט. דער קאָנטראַסט צווישען דאָן קישאָט און סאַנטשאָ-פּאַנטשאָ, צווישען אונזער מנחם מענדיל פון יעהופּעץ און זיין ווייב שיינע שיינדיל, צווישען דעם אָפּטימיזם פון טוביה דעם מילכיגען און זיין טרויעריגערווירקליכקייט—אָט דער קאָנטראַסט שאַפט דעם קאָמיזם פון די דאָזיגע ווערק און די דאָזיגע געשטאַלטען.

די פּאַראָדיע איז ליטעראַרישער קאָמיזם, געשטיצט אויף דעם אייגענעם פּרינציפּ: קאָנטראַסט צווישען פאָרם און אינהאַלט.

צווי אַנטקעגענגעזעצטע מדרגות פון העכערס און נידעריגס, געהויבענס און נישטיגס, יום-טוב׳דיגס און וואָכעדיגס בעגעגענען זיך צוזאַמען.

דער פּאַראָדיסט, דער ליטעראַרישער קאָמיקער, נעהמט אַ פּאַרטיגע פאָרם און לעגט אַריין אין איהר אַן׳אַנדער אינהאַלט. ער נעהמט אַ פאָרם, צו וועלכער מיר זענען געוועהנט צו בעציהען זיך מיט חשיבות, און בעהעפט זי מיט אַן׳אינהאַלט פון אַ נידריגער מדרגה.

רעדט מיט׳ן נוסח פון זאַראַטוסטראַ וועגען צוריסענע שטיועל, און איהר שאַפט די פּאַראָדיע: „נישט קלאָג, דו, מענש, וואָס דיינע שטיועל זענען צוריסען. עס קומט אַ צייט, ווען דו וועסט קויפען נייע!"

אָדער רעדט מיט ביאַליק׳ס ביבלישען פּאַטאָס וועגען אַנ׳איי:

„און גאָט האָט מיר געזאָגט אַזוי: דו געה אין מאַרק און קויף אַנ׳איי!"

פּאָרמען פון פּאַראָדיעס זענען דאָ דריי:

די פּאַראָדיע אַליין קאָן זיין אָהן אַ שום אינהאַלט, נאָר מיט דער הילף פון ׳דער פּאַראָדיע ווערט אויסגעלאַכט אַ געוויסער אָריגינאַל (רוימישע פּאַראָדיע). אַזאַ פּאַראָדיע איז, למשל, די פון יצחק בער לעבענזאָן (ריב״ל) אויף אַ שטיק תורה פון אַ חסיד׳ישען רבי׳ן:

...„אלה תולדות נח... נח איש צדיק היה בדורותיו... דער פסוק איז זעהר שווער פון אָנהויב ביז׳ן סוף (פויזע, דערנאָך מיט אַ משוגה׳דיגען קול): האַ, האַ, האַ!... אמת! אמת! עס איז טאַקע זעהר שווער! באמת זעהר שווער! האַ! האַ! האַ! אלה תולדות נח!... צדיק תמים היה... פליאה! האַ! האַ! האַ!.. (מיט אַ ניגון): טאַטע, טאַטע!.. התהלך.. דערבאַרימדיגער צדיק!... התהלך—רחום-צדיק!.., מרא דעלמא... באָם, באָם, באָם!... נו, נו, נו... האַ, האַ, חאַ, באַ, באַ, באַ... צינד-אָן ליכט..." („די הפקר-וועלט", צווייטער טייל).

אין דער פּאַראָדיע גופא איז דאָ קיין שום אינהאַלט נישטאָ. דער גאַנצער קאָמיזם בעציהט זיך בלויז אויפ׳ן אָריגינאַל.

צו דעם צווייטען מין פּאַראָדיעס געהערט די,׳ וואָס פערמאָגט אַליין אַ געוויסען אינהאַלט און דער אָריגינאַל ווערט דערביי נישט אָנגעריהרט, נישט גע-טאַדעלט און נישט אויסגעלאַכט—ער בלייבט ביי זיין חשיבות. עס ווערט בלויז גע-באָרגט די פאָרם פון אָריגינאַל, כדי מיט דער דאָזיגער פאָרם אויסצודריקען אַ זעלב-שטענדיגען הומאָריסטישען אינהאַלט (די גריכישע פּאַראָדיע). דאַן איז עס אַ פּאַראָ-דיע נישט „אויף", נאָר „נאָך" דער אָדער יענער פאָרם.

צו דעם סאָרט פּאַראָדיע געהערט „דאָס ליעד פון קוגעל" פון אברהם בער גאָטלאָבער, פּאַראָדיע נאָך שילער׳ס בעריהמטען ליעד „די גלאָקע":

זעט געברענט, גלאַנצט און שיינט.
פון לעהם געמאַכט, דאָס לאָקשענטעפּעל,
ווערען מוז דער קוגעל היינט!
געשווינד אַהער פלוימען-עפּעל!
דער אויווען מוז זיין הייס,
רינען מוז דער שווייס—
זאָל דער טשאָלענט געראָטען אין אויווען,
דאָך די ברכה קומט פון אויבען.
וויל דער מלאך דעם קוגעל נישט באַקען,
העלפט קיין בראָקען, העלפט קיין האַקען

דאָס ליעד „די גלאָקע" איז אין יענער צייט געווען שטאַרק פּאָפּולער אין די משכיל׳ישע קרייזען און נישט איין שרייבער האָט זיך בענוצט מיט דעם דאָזיגען ליעד פאַר זיינע פּאַראָדיעס. אַזוי, למשל, האָט אויך שלמה עטינגער אָנגעשריבען

אַ פּאַראָדיע „די ליכט", וואו מיט דעם נוסח פון „די גלאָקע" שילדערט ער, ווי ווייבער מאַכען ליכט ערב יום כפור.

אַזוי איז אויך מיט די „צוויי חסידים" פון י. ל. גאָרדאָן, אַ פּאַראָדיע נאָך די „צוויי גרענאַדיערע" פון היינריך היינע:

צוויי חסידים זענען געגאַנגען צו פוס
אויף סוכות צום רבי'ן קיין ריזין –
זיי האָבען געוואָלט הערען דעם שמועס
דעם רבי'נס מיט די אושפיזין.

דאָ האָבען זיי אונטערוועגס דערהערט,
דאָס עס איז אַ גרויס אומגליק געקומען:
ר' סראָלצע ליעגט נעביך ווי אַ באַרג אין דער ערד,
מען האָט איהם אין פעסטונג גענומען.

דאָ האָבען די חסידים געטהון אַ געשריי
און אויף זיך געריסען די הויט:
– געוואַלד, ברודער, שרייט איינער, אָח אונז און וועה,
דערפון וועל איך קריגען מיין טויט.

דער אַנדערער וואָיעט אויך ווי אַ הונד:
– יאָ, דיר איז צו שטאַרבען גרינגער;
איך אָבער האָב דאָך ווייב און קינד,
וואָס וועלען מיר אויסגעהן פון הונגער.

– וואָס אַרט אונז אַ ווייב, וואָס אַרט אונז אַ קינד —
מיר האָבען פאַרוואָס בעסערס צו בעטען:
לאָזען זיי פאַר הונגער פגר'ן ווי הינד — —
דער רבי, דער רבי אין קייטען.

נאָר איין בקשה וועל איך צו דיר האָבען:
אַז קומען וועלען מיינע לעצטע מינוטען,
זאָלסטו אין ריזין מיך זעהן צו בעגראָבען,
מיט ריזינער ערד מיך בעשיטען,

דעם שבת'דיגען טלית מיט דעם זילבערנעם קאַנט,
די תפילין מיט די ברייטע רצועות,
איך בראָנפען אַ פלאַש גיב מיר אין האַנד
און דעם שופר צו בלאָזען די תקיעות.

אַזוי וועל איך רוהיג אין מיין חדר ליעגען,
מיין שלאָף וועט מיר קיינער נישט שטערען,
ביז איך וועל אַמאָל דעם הייליגען נגון
פון דעם רבי'נס זמירות דערהערען.

דער רבי וועט טרעטען אויף מיין קבר דאָס גראָז,
דערפון וועל איך אויפשטעהן ממילא —
אויפשטעהן און טרינקען בראָנפען אַ גלאָז
און בלאָזען אַ תקיעה גדולה...

אָדער פרוג'ס פּאַראָדיע נאָך היינע:

נייע צייטען – נייע מענשען,
נייע מענשען – נייע בילדער:
העל און ליכטיג אין דעם גרויסען
שענעם טאַנץ־זאַל אין „סאָבראַניע".

אין דעם גרויסען שענעם טאַנץ־זאַל
זאַמלען זיך צונויף צום „אָווענד"
אַלע שענסטע, אַלע בעסטע,
[illegible]נכטע טעכטער פון יריחו;
אַלע ב[illegible], אַלע בעסטע,
פיינכ[illegible] טעכטער פון יריחו,

פֿון יריהו און פֿין הבריז,
פֿון בערדיטשעוו און פֿון קאָוונא;
פֿריילין מאַריאַ פּסהאָוויטש,
נאַסטיאַ קאַפּהאַן, פּראַסיאַ לניך,
און די שענע איזאַבעלאַ —
איזאַבעלאַ לאַקשען-צימעס.
אַלע זענען זיי געקליידעט
נאָך דער לעצטער, שענסטער מאָדע,
און זיי זינגען גאָר אַנ'אַנדערס,
גאָר אַנ'אַנדערס נייעס לידעל:
„קומט אַהער, אַהער, חתנים!"-
זינגען מאַריאַ, נאַסטיאַ, פּראַסיאַ,
און די קלוגע איזאַבעלאַ,
איזאַבעלאַ לאַקשען-צימעס.

עס קומט נאָך די דריטע פֿאָרם פֿון פּאַראָדיע, וואו דער הומאָר און די סאַטירע בעציהען זיך אויף דעם אָריגינאַל. און דערביי פֿערמאָגט די פּאַראָדיע אַליין אַ געוויסען זעלבשטענדיגען אינהאַלט.

סערוואַנטעס'עס „דאָן קישאָט", למשל, איז אַ פּאַראָדיע אויף די שפּאַנישע ריטערליכע ראָמאַנען פֿון זיין צייט; דערביי איז עס אָבער אַן-און-פֿאַר-זיך אַ זעלבשטענדיג און געניאַל הומאָריסטיש ווערק אויך פֿאַר יענע, וואָס זענען מיט די שפּאַנישע ריטערליכע ראָמאַנען גאָרנישט בעקאַנט. אַזוי אויך „מסעות בנימין השלישי" פֿון מענדעלי מוכר ספרים, וואָס איז טיילווייז אַ פּאַראָדיע אויף געוויסע רייזע-בעשרייבונגען און איז אויך אַ הומאָריסטיש ווערק אַן-און-פֿאַר-זיך.

די יודישע פּאַראָדיע האָט זיך על פי רוב געהאַלטען ביי דער גריכישער פֿאָרם. זעלטען, ווען די סאַטירע האָט זיך דאָ בעצויגען אויפ'ן אָריגינאַל גופא. דער לעצטער איז קיינמאָל נישט בעריהרט געוואָרען און געבליבען ביי זיין חשיבות. דער יודישער פּאַראָדיסט-קאָמיקער האָט בלויז געבאָרגט די פֿאָרם פֿון ווערק, כדי אין דערזעלבער פֿאָרם צו שאַפֿען זיין אייגענעם וויץ, זיין אייגענעם הומאָר, אָנגעווענדעט אויף גאַנץ אַנדערע ערשיינונגען.

דערצו האָבען די פּאַראָדיסטען זיך בענוצט מיט דער פֿאָרם פֿון אַזעלכע ווערק, וואָס זענען זעהר פּאָפּולער און פֿערשפּרייט צווישען עולם: תפילות גמרא, קדוש, פיוט, ודוי, תנאים, מגילות—אַפילו שטיקער חומש.

בענוצענדיג זיך מיט די דאָזיגע פֿאָרמען, האָט דער יודישער פּאַראָדיסט חוזק געמאַכט פֿון אַלע לעכערליכע ערשיינונגען אין יודישען לעבען און זיי אויסגעלאַכט.

נאָך גאָר אין-דער אַלטער העבּרעאישער ליטעראַטור, אויף וויפֿיעל מיר שטויסען זיך דאָרט אָן אויף הומאָריסטישע און סאַטירישע שטעלען, געפֿינען מיר שוין די פֿאָרם פֿון פּאַראָדיע.

אָט איז, למשל, אַ סאַטירישע פּאַראָדיע אויף סדום'ס געזעצען, וואָס ווערט געבראַכט אין מדרש:

„פֿיער שופֿטים זענען געווען אין סדום: שקראי, שקרוראי, זייפֿאי און מצלי-דין. זייערע געזעצען:

דער בעל-הבית, וואָס האָט אַנ'אָקס אין טשערעדע, דאַרף פּיטערן די סטאַדע איין טאָג, און דער, וואָס האָט גאָר קיין אָקס נישט—צוויי טעג;

דער, וואָס שניידט-אָב אַנ'אויער ביים אייזעל, געהט דער אייזעל אריין אין זיין רשות אַזוי לאַנג, ביז דאָס אויער וואַקסט אָב צוריק;

ווער עס געהט אַריבער די בריק, איז מחויב אָבצוצאָהלען פֿיער זוזים, און ווער עס געהט איבער דעם טייך צו-פֿוס — אַכט זוזים; דער, וואָס קריגט געשלאָגען, דאַרף נאָך דעם שלעגער צוצאָהלען פֿאַר בלוט-לאָזען א. א. וו."

די העברעאישע ליטעראַטור פון נאָכ'ן חורבן איז בכלל אָרים אין הומאָר און סאַטירע, בפרט אין דער לייכטער פאָרם פון פּאַראָדיע.

דאָס ענדערט זיך אָבער מיט'ן רענעסאַנס פון דער העברעאישער ליטעראַטור אין דער אַראַבישער עפּאָכע, וואָס פערמאָגט שוין אַנ'עשירות פון פיינעם הומאָר און צעהלט צווישען איהרע דיכטער אַזעלכע פּרעכטיגע פּאַראָדיסטען, ווי די אבן עזרא'ס, ר' יהודה הלוי, ר' שמואל הנגיד, אלחריזי און אַנדערע.

מיט עטליכע יאָהרהונדערט שפּעטער, שוין אין אָנהויב פון דער נייער צייט, בעגעגענען מיר זיך ווידער מיט דער פיינער סאַטירישער פּאַראָדיע ביי **עמנואל הרומי**, און צוזאַמען מיט די נייע, וועלטליכע ווינטען, וואָס הויבען-אָן זיך אַריינ-חאַפּען אויך אין דער יודישער גאַס, ווערט די פּאַראָדיע אַלץ אַנ'אָפטערע ערשיי-נונג אינ'ם יודישען שאַפען.

כדי נישט זויפצורייצען געגען זיך די אַלגעמיינע געדריקטע און רעליגיעזע שטימונג פון פאָלק, האָבען די פּאַראָדיסטען אויסגענוצט יענע יום-טובים, ווען עס איז ערלויבט זיך אַ ביסעל משמח צו זיין, און דאָ האָט זיי בעזונדער אַרויסגעהאָל-פען „דער יודישער קאַרנאַוואַל"—פּורים.

פּורים איז דער טאָג, ווען עס איז ערלויבט אַפילו אָנצוטרינקען זיך עד דלא ידע, פּורים איז דער יום-טוב פון פאָלקסטימליכער פרעהליכקייט, מ'דאַרף דעם עולם לוסטיג מאַכען, און דאָס בעסטע מיטעל דערצו איז—די פּאַראָדיע.

דער גרעסטער טייל יודישע פּאַראָדיעס איז געשאַפען געוואָרען אין צוזאַמענ-האַנג מיט פּורים, ווען דער קאָמיקער און פּאַראָדיסט פיהלט זיך אַ ביסעל **הפקר'**-**דיג**, און ער האָט זיך נישט אָבגעשטעלט צו פּאַראָדירען אַפילו זאַכען, וואָס זע-נען הייליג און רעליגיעז, אָבי זיי זענען פּאָפּולער און פערשפּרייט צווישען פאָלק: תפילות, תנ"ך, תלמוד, זוהר, שלחן-ערוך, חיי-אדם, אזכרת-נשמות, אל מלא רחמים, קדוש, הבדלה, ודו׳ גט'ן, כתובות וכדומה אַזעלכע זאַכען, וואָס האָבען אַ ברייטען אומ-גאַנג אין פאָלק.

שוין אין 12-טען יאָהרהונדערט בעווייזט זיך דאָס ערשטע פּאַראָדיע-ביכעל לכבוד פורים, „מעריב לפורים", פון מנחם בן אהרן: אַ רייהע קלענערע פּאַראָדיעס אויף פערשיעדענע תּפילות, פּיוטים, ברכות וכדומה.

אין 14-טען יאָהרהונדערט בעווייזט זיך די פּאַראָדיע „מסכת פורים" פון בע-ריהמטען סאַטיריקער „קלונימוס בן קלונימוס", געשריבען אין פאָרם און סטיל פון תלמוד.

פון דאַן אָן בעווייזען זיך כסדר איינע נאָך דער אַנדערער גאַנצע מענגעס פּורים-פּאַראָדיעס, שפּרוכען און פּורים-שפּילען אין אַלערליי פאָרמען און אַלערליי געשטאַלטען: „זוהר החדש לפורים", „זכרון פורים", „מגלת שטרות" „מסכת שכורים" און נאָך פיעל אַנדערע.

ווייטער קומען פּאַראָדיעס, וואָס האָבען אַ וועניגע שייכות צו פּורים: „מסכת עניות" פון די"ק, „מסכת אַמעריקע", „מסכת למלמדים", „מסכת לסוחרים" א. אַ. וו.

די דאָמינירענדע צאָהל פּאַראָדיעס געהערט אָבער צו דער פּורים-ליטעראַטור, אַזוי אַז צווישען דער גרויסער צאָהל העברעאישע פּאַראָדיע-חבורים ווערען אָנגע-צעהלט ביז 175 פאַר פּורים אַליין, פון זיי 72 אונטער איין נאָמען „מסכת פורים".*)

די יודישע ליטעראַטור, וואָס הויבט זיך אָן פון איבערזעצונגען פון העברע-

*) זעה: פּראָפ׳ ריר שטיינשניידער, „פּורים אונד דיע פּאַראָדיע".

אישע רעליגיעזע ספרים, איז אויך אויף דעם געביט פון דער פּאַראָדיע געבליבען גיסט הינטערשטעליג.

די פּאַראָדיע-שרייבער און פורים-שפּיעלער, וואָס זענען על פּי רוב געווען פאָלקס-מענשען און האָבען בעגריפען די פאָלקסטימליכקייט פון דעם יום־טוב, האָבען געמוזט זייערע פורים־ווערק שאַפען אין דעם פאָלקס-לשון.

די ערשטע יודישע פּאַראָדיע ווערט אויך אָנגערופען „מסכת פורים" (ער־שיענען אין פראַנקפורט, אין יאָהר 1708) און איז וואַהרשיינליך אַנ׳איבערזעצונג פון איינער פון די העברעאישע פּאַראָדיעס:

„מסכת פורים גאַר שין גיטראַכט, פורים אוג דיא לייט צו ערן גימאַכט, גלייך אַז חזן איינער אין קרעפּלאַך קראַכט, ווער דאָ ווערט דרינען פוז לייגען, ווערט זיין הערץ טון דער פרייאַז, אַז ווען ער האָט געטרונקען דעם גוטן יין."

ווייטער בעווייזען זיך אין יודיש פערשיעדענע פורים-אויסגאַבען: לצנות, פורים-שפּיעלען וכדומה. „אקטא אסתר מיט אחשורש" (פּראָג, 1720), „די שטאָלצע ושתי" (ברעסלוי, 1797), „עררעטונג פון די יודען דורך מרדכי און אסתר" (1800) „מגילת ישרה פון מפלת המן" (1896) און נאָך פיעל אַנדערע—ביז צו דער לעצטער צייט.

אין די אַלע ווערק ווערט אַמשטאַרקסטען אויסגענוצט די פאָרם פון פּאַראָדיע.

אין איין פורים-שפּיעל, וואָס איז ערשיענען אין פראַנקפורט אין 17-טען יאָהרהונדערט, געפינען מיר זאָגאַר אַ פּאַראָדיע אויף ודוי:

א ודוי פאַר המנ׳ען.

מרדכי: זאָג ודוי חאָרט אין חאָרט,
וועט זיך דיר זעצן אַ מכה, אַזוי גרויס וויא אַ קחאָרט.
זאָג: המלאך—דער גיזאַלצענער,
הגואל—דער אומגעזיפּטער (?),
אותי—מיר,
אַ מכה דיר,
מכל—דער שטעקין,
רע—דער בייזער שטערן,
יברך—ער זאָל מאַכין קניקען
את—אין
הנערים—די יונגע לאָמפּין,
ויקרא—און עס זאָל ווערין אויסגעריסען
שמי—דיין נאָמען,
וימח שמו—און זיין נאָמען (ווייזט אויף המנ׳ען)
אברהם דער שינדער,
יצחק דער בלינדער,
יעקב האָט אָנגעמאַכט אַ פול זעקעל מיט קינדער,
וידגו—און זאָלסט אָנלעגען
בקרב—פיס׳ן קעפּעלעי,
הארץ—אין דער ערד אריין.

אָדער:

מרדכי ביים מלך (פּאַראָדיע אויף תנאים):
אין אַ גוטער שעה!
זענט איר ביידע דאָ,
זעצט זיך אַנידער ביידע,
איך בין אייך אַנ׳אַלטער זיידע,
נו, לייענען די תנאים?
אלה התנאים,
איר זענט ביידע גרויסע גוים;
אלה הבגדים

קדחת מיט כשר'ה פּאָדים;
נדן גיב איך ק"ן שאָק רוחות,
אַ דירה—אין הקדש,
מזונות—אין די הייזער,
אַ פּלאַץ—אויף דעם בית־החיים,
הכל שריר וקים.
הערט, קינדער, זאָגט מיר נאָך וואָרט ביי וואָרט,
וועט זיך אייך זעצען אַ מכה ווי אַ קוואָרט."

אין אַ צווייטען אָרט (אין אַ שפּעטערדיגער אויסגאַבע) ווערט פּאַראָדירט דער „הרי את". מרדכי איז מקדש-קדושין אחשורש'ן מיט ושתי'ן:

הרי—
עס זאָל אייך זיין ווינד און וועה,
את—
שמייסען זאָל אייך דער קיעווער קאַט,
ניט דער אָדעסער—
ער שמייסט בעסער.
מקדשת—
יאַק סאַבאַקאַ ברעשעס,
לי—
דאַרפסטו ליעגען אין קרעמענצוגו אין הקדש-ליעג הי;
בטבעת—
חערען זאָלט איהר געשוואָלען, ווי אַ פּאַס,
כדת משה וישראל—
אַ כפרה זאָלט איהר ווערען פאַר מיר און פאַר כל ישראל.

אסתר רעדט דאָרט מיט'ן נוסח פון תחנות, און מרדכי—מיט'ן נוסח פון סליחות.

„מרדכי: איך וויל אַ ביסעל סליחות קלאַפּערין. אל ארך אפים אתה, אז המן זאָל ווערען פּראַטה (?), פראטה זאָל ער ווערען, אויפעסין זאָלין איהם די ווערים, די הערים זאָלין איהם אויפעסין, דו, גאָט, זאָלסט אָן איהם פערגעסין"...

פיעל פּאַראָדיעס, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען צוליעב פורים, האָבען אָן-און פאַר-זיך גאָר קיין זין נישט און פערמאָגען נישט קיין שום אינהאַלט. דער גאַנ-צער קאָמיזם פון די דאָזיגע פּאַראָדיעס ליעגט דוקא אין דער אומגעלומפּערטקייט, נאָכקרימעניש און פרימיטיווער לצנות. דער דאָזיגער קאָמיזם בעציהט זיך נישט אויפ'ן אָריגינאַל און אויך נישט אויף דעם אינהאַלט פון דער פּאַראָדיע גופא. דאָס זענען בלויז לעכערליכע גרימאַסען פון אַ קלאָון, העויות פון אַ לץ—אין פאָרם פון וואָרט.

צו דעם דאָזיגען מין פּאַראָדיע געהערט אָן די גרויסע צאָהל פורים-דרשות פון פורים-רבנים, די צודרעהטע קדוש'ן, די איבערגעקעהרטע מגילות און אַנדערע פּאַפּוריען, וואָרט־קאָזשעליקעס און אַקראָבאַטישע וואָרט-קונצען, ווי דער בעקאַנטער קדוש: „יום הששי ויכלו השמים, השמים מספרים כבורו, כבודו מלא עולם, משרתיו שואלים, איה שרה אשתך א. אַ. וו. אַזוי די איבערגעקעהרטע מגלה:

„יהוי מבי אשחורש אוה אשחורש הלמך מדהו ודע שוכ, בשע וערשים ואמה מנידה, במים מהה כבשת הלמך אשחורש א. אַ. וו."

אָדער:

מי שברך
המן, קורח,
בלק, בלעם,
זרת ושתי,
הוא יברך...
בעָביר שילך בתחמילות.

בזכות זה ינטלו אותו
מכּכּר לכּפר
מעיר לעיר,
מאסטראָג קסינמבּח״,
געבונדען אין שטריק,
געשמידען אין קייטען,
בּחבלי ברזל,
ונאמר אמן.
מי שבּרעך
הענד און פיס,
ציין, ביין,
קרענק אליין,
טשטאָב טי אומער,
ונאמר אמן.

די איבעריגע ימים-טובים זענען וועניגער רייך אין דער פּאַראָדיע. מעגליך, ווייל די אַלע איבעריגע ימים-טובים זענען נישט אַזוי וואָכעדיג, נישט אַזוי פּאָלקס־טימליך-זאָרגלאָז, נישט אַזוי הפקר׳דיג. דאָך זענען לכבוד די איבעריגע ימים-טובים אויך געשאַפען געוואָרען מעהרערע פּאַראָדיעס.

איין פּאַראָדיע, „זמר לחנוכה״, געשריבען אויף דעם נוסח פון שבת׳דיגע זמירות, איז נאָך עלטער פון דער ערשטער פּורים-פּאַראָדיע (ערשינענען אין פּראָג אין יאָהר 1676). אַ צווייט ביכל („זאת חנוכה-ביכעל״) איז ערשינען אין פראַנקפורט איז יאָהר 1702.

די עלטסטע פּאַראָדיע אויף פסח איז בעקאַנט אונטער׳ן נאָמען: „דעקרעט דעם קעניגס דער ביידען סדר-נעכטע״.

פון דאַן אָן געהט נישט דורך אַ יאָהר, עס זאָל נישט געשאַפען ווערען עפּיס אַ פּאַראָדיע אויף די דינים פון פסח, אָדער אויף דער הגדה: „דאָס ליעד פון דער מצה״ (נאָך שילער׳ס „גלאָקע״) פון יאָזעף הערץ (1854), „די הגדה פון היינטיגער צייט״, פון מאַראַכאָווסקי (1885), „דאָס ליער פון מה נשתנה״ פון לינעצקי, שפּעטער: „די אַמעריקאַנער הגדה״ פון שאַרקאַנסקי, „די אַמעריקאַנער הגדה״ פון מאָריס ראָזענפעלד א. אַ. וו.

מיט דעם וואוקס פון דער נייער יודישער ליטעראַטור אין אייראָפּא, ווי אין אַמעריקא, וואַקסט אויך די פּאַראָדיע. די לעצטע פּערליערט ביסלעכווייז דאָס ספּעציעלע שייכות צום יום-טוב און בעקומט אַן׳אַלגעמיינעם כאַראַקטער. דאָ און דאָרט בעווייזען זיך פּאַראָדיעס אויף יודיש־רעליגיעזע ווערק, ווי אויך אויף בעקאַנטע פּאָפּולערע ווערק פון אייראָפּעאישע שרייבער.

יצחק יואל לינעצקי, אונטער׳ן נאָמען: עלי קצין הצחקיאלי, שרייבט אַ סעריע פּאַראָדיעס: „דער וועלט-לוח אין יאָהר אין כסף״ (1883), „אַ סטאַטוע פון אַ פלוידערזאַק״ (אַ פּאַראָדיע נאָך די „אַני מאמינ׳ס״, 1885) און נאָך עטליכע „כּתבים״—פּאַראָדיעס.

דאַן:

„דרייפוס-מחזור׳ל״ פון גאָלדפאַדען (1899), „תפלה למהללאל״ פון גאָטלאָבער (איבערזעצט דורך בוכבינדער, 1885), „אַ פעקעל נייע מאָדנע תחינות ובקשות, אזכרת נשמות און אל מלא רחמים״ (1906), „דער ייער זשורנאַל אָדער דער ווייבערשער חיי-אדם פון בע״ז״ (1889).

אויך אין דער אַמעריקאַנער יודישער ליטעראַטור בעווייזען זיך פון צייט צו צייט מעהר אָדער וועניגער געלונגענע פאַראָדיעס: שאַרקאַנסקי—„אַרויסמופען, צי נישט אַרויסמופען? זיך אַרויסקליובען, אָדער זיך נישט אַרויסקליובען? אַ מאָנאָלאָג פון אַ קוואַרטיראַנט״, פאַראָדיע נאָך „זיין אָדער נישט-זיין״ פון האַמלעט; ווינטשעווסקי—„דער שטן מקטרג״, אַ פאַראָדיע נאָך געטהעס פאַוסט-פראָלאָג, און „שלשה עשר עקרים״.

צווישען די אַמעריקאַניש-יודישע פאַראָדיעס פון דער לעצטער צייט איז נאָך כדאי אָנצעווייזען אויף דער פאַראָדיע פון אַ. הורוויטש: „די אַמעריקאַנער פרקים אָדער דער קהלש׳ער ריב-אייזען״ (1895!), אַ פאַראָדיע נאָך די „פרקי אבות״:

משה קבל תורה מסיני־ קאָלומבוס האָט ענטדעקט דאָס נייע לאַנד פון אַמעריקא און זי איבערגעגעבען צום פרעזידענט, דער פרעזידענט—צום סענאַט, דער סענאַט—צום טראַסט, דער טראַסט-צו שקלאַפעריי אז״וו...

עקיבא, דער זוהן פון טשאַרלי, זאָגט: די בעטראַכט נאָר די דריי זאַכען און די וועסט זיין אימשטאַנד צו עקזיסטירען אין אַמעריקא: פערגעס ווער דו ביזט, וואָס דו ביזט געוועזען אין טהו, וואָס דו קאָנסט. הוא היה אומר: ביזט געוועזען אַ שמש אין דערהיים, ווער דאָ אַ כלל-טהוער; ביזט געוועזען אַ דרדקי־מלמד, ווער אַ רב אין דער אָרטאָדאָקסישער עדה; ביזט געוועזען אַ באַנקעס-שטעלער אין באָד, ווער דאָ אַ דאָקטאָר; ביזט געוועזען אַ באַראַבאַנשטשיק, ווער אַ קאָמפּאָזיטאָר; ביזט געוועזען אַ פורים-שפּילער, ווער דאָ אַנ׳אַרטיסט; ביזט געוועזען אַ שווינדלער, ווער דאָ אַ „פּאָליטישען״, ביזט געוועזען גלאַט אַ גאָרנישט, ווער אַ פרעזידענט פון אַ חברה״...

עס וואָלט פערנומען צו-פיעל צייט און אָרט, אָבצושטעלען זיך גענוי אויף דער גאַנצער פאַראָדיע־שאַפונג פון דער לעצטער צייט, אָנהויבענדיג פון די צופעליגע פאַראָדיעס, וואָס זענען צעוואָרפען דאָ און דאָרט אין פערשיעדענע ווערק פון דער נייער יודישער ליטעראַטור, ביז צו די ספּעציעלע, בעזונדערע פּאַראָדיעס, וואָס זענען געשריבען זעלבשטענדיג.

אַזוי, למשל, בעגעגנען מיר אָפט ביי מענדעלי מוכר ספרים פּאַ־ראָדירען דעם לשון פון תחינות, עברי-טייטש, מלמד׳ישע „אויסרעדען״, טייטשען וכדומה. אַזוי אויך ביי שלום עליכם׳ן געפינען מיר פון צייט צו צייט פאַראָדיעס אויף די העכסט־אינטערעסאַנטע ראָמאַנען פון שמר וחברותו. אויך פרישמאַן האָט אַמאָל אַ שטיף געטהון מיט אַ פאַראָדיע אויף שלום אַש׳ס „גאָט פון נקמה״, דעסגלייכען פרוג מיט זיין פאַראָדיע אויף די פּאָעטען—גראַמען-פלעכטער:

טאַטע,
שמאַטע
איצע,
פּיצע,
פּיצעריצע.
טעפּעל,
קנעפּעל,
קעפּעל,
יויך.
אפיקומן,
קוימען,
רויך...

ביז צו ר׳ מרדכי׳לען, וועלכער, האָבענדיג אַ בעזונדערע נויגונג צום ליטעראַרישען וואָרט-שפּיעל, קאַלאַמבור, עקספּראָמט וכדומה, האָט שוין געשאַפען זעלבשטענדיגע ווערק אויף דעם פעלד פון פאַראָדיע.

אַמבעסטען צייכענט זיך אויס זיין מוסטערהאַפטע פאַראָדיע אויף וואַרשאַוו-

זקי'ס „אויפ'ן פריפעטשיק:"

אויפ'ן פריפעטשיק ברענט א פייער'ל,
און אין שטוב איז היס, —
און א שרייבער'ל, נאָך גאָר אַ פרייער'ל
לערנט אלף־בית.
— זאָג־זשע, תלמיד'ל, זאָג־זשע, נחת'ל,
וואו דו האַלטסט שוין דאָ ?
— כ'לערן טראַף אַצינד, אַט איז אַ פתח'ל
פתח אַלף — אַ.
אויפ'ן פריפעטשיק ברענט א פייער'ל,
און אין שטוב איז היס, —
פאַר אַ שורה האַפט ער שוין אַ דרייער'ל.
שרייבט, געהט־אָב מיט שווייס.
אַ פּאָעט גאָר גרויס, האָט זיין גלייכען נישט
סיידען עדגאַר פּאָ —
דאַנקען גאָט, געחאַפּט אַצינד דעם רעכטען שניט
חירק אַלף — אִ.
דאַרף אַמאָל דערהערען אונזער שטערן
אַ נייס פון סטיל מאָדערן,
שרייבט ער אויך שוין נור נאַטור-ליטעראַטור,
גראָס־שטראָם־באָם — שור־בור.
בלאָזען ווינטעלעך, בילען הינטעלעך,
שוויבלען, גריבלען פינטעלעך,
הפקר פּעטרישקע. קיין עברי גאָר נישטאָ.
קמץ אַלף... וויאָ !
ווי דערלעבט מען שוין אַנ'אַקאַדעמיעלע
אין אַ גוטער שעה ;
אַ סטיפּענדיע מאַכען מיט אַ פּרעמיעלע
פאַר קמץ אַלף — אָ !

איצט, ווען די ספּעציעלע אויסגאַבען פון הומאָריסטיש-סאַטירישע זשורנאַלען און וויץ-בלעטער, ווי אויך די קאַבאַרעט-און מיניאַטור-טעאַטערן מיט אַלע זייערע בעגלייטענדע פאָרמען פון טראַוועסטיע, קאַלאַמבור, בורלעסק, שאַרזש און קאַריקאַ-טור זענען געוואָרען אַ תמיד'יגע און אָנגעזעהענע ערשיינונג אין דער יודישער גאַס, איז אויך די פאָרם פון פּאַראָדיע אויסגעוואַקסען צו אַ זעלבשטענדיגער מדרגה.

אַ גאַנצע פליעאַדע, מעהר אָדער ווייניגער טאַלענטירטע אויסגעשפּראָכענע הו-מאָריסטען שאַפען אויף דעם געביט פון פּאַראָדיע, רעאַגירענדיג אויף לי-טעראַרישע ערשיינונגען, ווי אויך אויף אַלע פּאָליטיש־געזעלשאַפטליכע פראַגען פון טאָג.

ד״ר אברהם גליקסמאַן.

דער אַנטיסעמיטיזם אַלס סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישע ערשיינונג.

גע׳ווידמעט פרוי ד״ר קאַבלער.

הקדמה.

פאַרוואָס האַסען אונז די פעלקער אַזוי שטאַרק? אין דער לעצטער צייט וואַגען מיר כמעט נישט זיך אָבצושטעלען אויף דער פראַגע.

מיט אַ יאָהר 30—40 צוריק פלעגען נאָך אַרויסגעהן גרויסע ווערק, וואָס זענען געווען געווידמעט דעם וועזען פון אַנטיסעמיטיזם. בעריהמטע געלעהרטע, ווי לערואַ-באָליע, לאָמבראָזאָ, פאָן-לושאַן און פיעל אַנדערע האָבען בעהאַנדעלט די ערשיינונג פון אַנטיסעמיטיזם היסטאָריש, פילאָזאָפיש, פסיכאָלאָגיש, עטיש, נאַטור־וויסענשאַפטליך, מעדיציניש א. א. וו. אויך אין העברעאיש איז אין יענע יאָהרען אַרויסגעגאַנגען אַ גרעסער בוך פון נחום סאָקאָלאָוו איבער „דער אייביגער שנאה צום אייביגען פאָלק״ („שנאת עולם לעם עולם״), וואָס האָט געפונען פיעל לעזער.

איצט זענען מיר געוואָרען גלייכגילטיג צו דער פראַגע. דער מענשליכער גייסט יוערט טעמפּ פאַר אַלטעגליכע געשעהענישען, און דער אַנטיסעמיטיזם איז איצט געוואָרען אַ נאָרמאַלע, נאַטירליכע ערשיינונג, אויף וועלכער מען פרעגט נישט מעהר קיין קשיות. וואָלט נישט אין מאַנכע לענדער די בעציהונג צו יודען געווען אַ ביסעל מענשליכער, וואָלטען אַלע אודאי געמיינט, אַז עס מוז שוין אַזוי זיין: יודען מוז מען שלאָגען, רודפ׳ן—דערפאַר זענען זיי יודען.

קריסטליכע געלעהרטע שטעלען זיך דאָך נאָך אויך איצט אַמאָל אָב אויפ׳ן פראָבלעם פון אַנטיסעמיטיזם. פון צייט צו צייט זעהען מיר דאָך נאָך אין אַנדערע ליטעראַטורען שטודיומס, בראָשורען, צייטשריפטען, וואָס בעשעפטיגען זיך מיט דער יודישער פראַגע. די יודישע ליטעראַטור שווייגט וועגען דעם אינגאַנצען. אונזער וויסענשאַפטליכע ליטעראַטור בעריהרט כמעט נישט דאָס פראָבלעם, און אונזער פרעסע האָט אַזוי פיעל צו טהון מיט׳ן פראַקטישען אַנטיסעמיטיזם, מיט׳ן אַנטיסעמיטיזם פון דער פויסט, אַז עס פערגעהען איהר די אויגען. צוליעב די פיעל בוימער, זעהט זי נישט דעם וואַלד.

פסיכאָלאָגיש איז אונזער אַפּאַטיע געוויס לייכט צו בעגרייפען—נאָך טויזענד־יעהריגע רדיפות ווערט מען אַנ׳אפיקורס בנוגע אַלע לעזונגען און ערקלערונגען. אונזער פאָרשונג אָבער האָט פונדעסטוועגען בכלל נישט דאָס רעכט, דאָז פראָבלעם פון אַנטיסעמיטיזם אַראָבצונעהמען פון דער טאָג-אָרדנונג, און בעזונדער האָט זי נישט דאָס רעכט דערויף— איצט. קיינמאָל אין דער מענשליכער געשיכטע איז דאָס פראָבלעם פון אַנטיסעמיטיזם נישט געווען אַזוי קלאָר און בולט, אַזוי שאַרף

צוגעשפיצט, ווי גראָד איצט. און אויף אַ קלאָרע פראַגע איז שוין לייכטער צו ענט-פערן.

דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך איצט. נאָך דער מלחמה, פערשפרייט אין אַלע לענדער אין אַזאַ מאָס, ווי דאָס איז נאָך נישט געווען אין קיין שום צייט. רע-וואָלוציעס האָבען אויפגעפלאַקערט אין אַלע לענדער, טויזענד-יעהריגע טראַדיציעס זענען אונטערגעגאַנגען, איינגעוואָרצעלטע אָרדנונגען און איינריכטונגען זענען אויס-געריסען געוואָרען, געהייליגטע קרוינען פון געזאַלבטע מלכים וואַלגערן זיך אין בלאָטע, דערנידריגטע פעלקער זענען דערהויבען געוואָרען, גאַנצע מדינות אין פעל-קער זענען אויפגעשטאַנען תחית-המתים, די רעאַקציע איז כלומר'שט געשלאָגען אויף דער גאַנצער ליניע, דעמאָקראַטיע און אַפילו סאָציאַליזם זענען געקומען צו הערשאַפט. „שוין הילכען אומעטום די אייזערנע שריט פון די אַרבייטער-באַטאַליאָנען" (לאַסאַל) – און יודען פערפאָלגט מען נאָך! פרעגט זיך: אם לא עכשיו—אימתי? אויב די יודען-פראַגע איז נישט געלעזט געוואָרען אין אַזאַ גינסטיגער צייט, פערקעהרט, דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך איצט נאָך פערשטאַרקט,—צי זאָלען מיר נאָך איבערהויפט האָפען? צי זאָלען מיר נישט אויף אייביג זיך אונטערשרייבען אונטער אחד-העם'ס בע-קאַנטער אויספיהרונג, אַז אַפילו, ווען די גאַנצע וועלט וועט אָנגעפילט ווערען מיט יושר און ליעבע, וועט מען דאָך די יודען ווייטער האַסען?—

איך מיין, אַז אַזאַ אָנשויאונג איז נישט ריכטיג און בפרט דאַרף זיך אַ יודי-שער סאָציאָלאָג נישט אָבזאָגען, די פראַגע צו בעהאַנדלען. עס האַנדעלט זיך, סוף כל סוף, פאַר אונז נישט וועגען אַ בלויז אַבסטראַקטען, מעטאַפיזישען ענין; דאָס איז אויך נישט קיין ערשיינונג פון דער נאַטור, וועלכע בלייבט דעם מענש פער-באָרגען אין איהר מהות. עס איז אַ געזעלשאַפטליכע פראַגע, עס איז די פראַגע פון אונזער צוזאַמענלעבען מיט די פעלקער, אַלזאָ אַ פראַגע, וואָס די געזעלשאַפט איז מחויב צו זוכען אויף איהר אַנ'ענטפער. דער פילאָזאָף העגעל האָט אַמאָל געזאָגט: „געגען דעם צושטאַנד אין דער נאַטור קאָן דער מענש נישט קעמפען, אָבער אין דער מענשליכער געזעלשאַפט נעהמט-אָן יעדע פראַגע די פאָרם פון רעכט אָדער אונרעכט געגען אַ גרופע מענשען אָדער אַ קלאַס".

יאָ, עס האַנדעלט זיך פאַר אונז אין אונזער הייליגסטען מענשען-רעכט, אין זיין אָדער נישט-זיין—און זיין ווילען מיר פאָרט! אַזוי ווי מיר האָבען נישט אויפ-געהערט צו זוכען אַ לעזונג פאַר דער סאָציאַלער פראַגע, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס מ'האָט טויזענדער יאָהרען פאַר איהר קיין לעזונג נישט געפונען, אַזוי דאַרפען מיר נישט אויפהערען צו זוכען אַ לעזונג, אָדער לפחות אַנ'ערקלערונג פאַר'ן אַנטי-סעמיטיזם. אַזוי ווי די סאָציאַלע פראַגע איז נישט צו יעדער צייט דיזעלבע, און יעדע צייט האָט איהר סאָציאַלע פראַגע, און יעדע צייט זוכט אַנדערע מיטלען, זי צו לעזען,—אַזוי ענדערט זיך אויך דאָס וועזען פון אַנטיסעמיטיזם. דער איצטיגער אַנטיסעמיטיזם איז אַ גאַנץ אַנדערער און מיר מוזען איצט זוכען נייע, מעהר מאָ-דערנע מיטלען פאַר זיין לעזונג.

די מלחמה האָט פערשאַרפט אונזערע חושים פאַר סאָציאַלע ערשיינונגען, מיר האָבען טויזענדער זאַכען „אומגעלערנט", מיר שטעהען איצט אויפ'ן וועג פון נייע לעבענס-פאָרמען און גאַנץ אַנדערע פערהעלטנישען אין אַלע לענדער. מיר מוזען דע-ריבער אויך אויפ'ן געביט פון אַנטיסעמיטיזם אויפ'ס ניי זוכען צו ערפאָרשען זיין וועזען—אַלץ, וואָס מיר האָבען ביז אַהער אויף דעם דאָזיגען געביט געלערנט, איז שוין איצט פערעלטערט. יעדער יוד איז מחויב זיך צו בעמיהען צו פערש[illegible]הן, ווי ווייט עס איז מעגליך, די בעציהונגען פון די פעלקער צו איהם. פון דעם, [illegible]י דער

יוד בעציהט זיך צו דער פראגע פון אנטיסעמיטיזם, איז אויך אבהענגיג זיין בעצי־הונג צום יודענטום, זיין פאליטישע געזינונג, זיין וועלט־אנשויאונג, צום טייל אויך־זיין גודל אלס מענש און יוד.

I

פאלשע וועגען.

פארוואס האסט מען די יודען שוין עטליכע טויזענד יאהר אין אלע לענדער? אמת, אונזערע שונאים זענען מייסטענס שארלאטאנעס, וואס בענוצען זיך מיט דער פיינדשאפט צו אונז צוליעב נידערטרעכטיגע, פאליטישע אדער פערזענליכע סבות. זיי ווערען מייסטענס געפיהרט פון בלינדע, מאוס׳ע און ווילדע אינסטינקטען. עס זענען דאך אבער אויך צווישען אונזערע שונאים פארהאן איידעלע און קלוגע מענשען. און נאכמעהר: צו אונזערע שונאים קאנען מיר אויך צוצעהלען עטליכע פון די בע־דייטענדסטע מענשען פון אלע צייטען — ווי, למשל, שאפענהויער, ריכארד וואגנער א. א.

נאך מערקווירדיגער איז פאר אונז דאס, וואס דער אנטיסעמיטיזם (מיר מיינען נישט דעם וואולגארען אנטיסעמיטיזם פון דעם מין: „קויפט נישט אין א יודיש געוועלבעל״) איז ביי א טייל מענשען דוקא פערבונדען מיט א בעשטימטען אריסטאקראטישען און עסטעטישען געפיהל, וואס פארט זיך אזוי גוט מיט׳ן געפיהל פון אבנייגונג צו יודען. וואס איז די סבה פון אזא מערקווירדיגער ערשיינונג?

מען וואלט בעשטימט געקאנט מיינען, אז אונזערע שונאים וועלען אונז געבען א קלארע תשובה אויף דער פראגע. נאר אויך ביי אונזערע שונאים געפינען מיר נישט קיין בעגרינדעטע ערקלערונג.

וואס האבען אונזערע שונאים אלץ נישט געזאגט און געשריבען איבער זייער האס צו אונז? וואס פאר א משונה׳דיגע, ווילדע בלבולים, וואס פאר א מאדנע פער־פלפול׳־טע טעאריעס האבען זיי נישט אויפגעבויט, כדי צו בעגרינדען זייער שנאה צו אונז, שוין נישט רעדענדיג פון די בעריהמטע מיטעלאלטערליכע בעשולדיגונגען, אז מיר האבען געשענדעט קריסטליכע הייליגטימער, פערגיפטעט די ברונעמס, פערגאסען בלוט פון אינשולדיגע קליינע קינדער א. א. וו., וואס די האהר אויפ׳ן קאפ שטעלען זיך־אויף, הערענדיג זיי. דערמאהנען מיר נור עטליכע פון די בעקאנטסטע פארוואורפען אין דער נייסטער צייט: מען האט אונז געהאסט פאר אונזער גאוה, פאר אונזער דערוויטערן־זיך אריסטאקראטיש פון אלע פעלקער (פיכטע) און מען האט אונז געהאסט דערפאר, וואס מיר מישען זיך אויס מיט די פעלקער און נעהמען־אן זייער קולטור, וואס מיר קריכען [כלומר׳שט אריין אין א פרעמדער סביבה; מען האט אונז געהאסט דערפאר, וואס מיר האבען כלומר׳שט געקרייציגט דעם נוצרי, וואס מיר האבען נישט געהאט קיין רעליגיעזע שום אדער מענשליך־אינערליכע בעציהונג צו דער גרויסער ערשיינונג פון קריסטענטום און זענען דעם קריסטענטום גייסטיג געבליבען אינגאנצען פרעמד (טשעמבערלען), און מען האט אונז געהאסט דוקא דערפאר, וואס מיר האבען געשאפען דאס קריסטענטום און דערמיט „פערגיפטעט״ די גאנצע מענשהייט (דיהרינג, צום טייל אויך נישע); מען האט אונז געהאסט אלס ענערגיש, שטאנדהאפט און אויסהאלטעוודיג פאלק, וואס איז גייסטיג מעהר בעגאבט פון אלע פעלקער, אזוי אז די פעלקער קאנען מיט איהם נישט קאנקורירען, און מען האט אונז געהאסט אלס מינדערווערטיג, קליין, שוואך, עלענד און אראבגעקומען פאלק פון דעגענערא־

טען; מען האָט אונז געהאַסט פאַר אונזער איבערטריבענעם אידעאַליזם, ווייל מיר
זענען שטענדיג ווייבליך-ראָמאַנטיש, פערחלומ׳ט, פערבענקט און האָבען „ביים גאַנ-
צען שאַרפזין קיין חוש נישט פאַר דער ווירקליכקייט״ (שמאָלער, פירקאַנד), און מען
האָט אונז געהאַסט אַלס פאָלק פון מאַטעריאַליסטען, וואָס שטעקט צוזאַמען מיט זיין
ה׳ז׳ה נור אין גשמיות, און האָט קיין שום בעציהונג נישט צו די העכסטע אידע-
אַלען (שאָפענהויער, טשעמבערלען א. א.); מען האָט אונז געהאַסט, ווייל מיר זענען
פערזונקען אין רעליגיע, פאַנאַטיש, און מען האָט אונז געהאַסט דערפאַר, וואָס מיר
זענען אפיקורסים אין האָבען אינגאַנצען קיין רעליגיע נישט; מען האָט אונז גע-
האַסט, ווייל מיר זענען קאָנסערוואַטיוו, שונאים פון ליכט און פאָרטשריט, און מען
האָט אונז געהאַסט דוקא דערפאַר, וואָס מיר זענען כלומר׳שט שטענדיג לינקע, ראַ-
דיקאַלע רעוואָלוציאָנערען און צושטערער; מען האָט אונז געהאַסט דערפאַר, ווייל
מיר און אונזער תורה, תלמוד, שלחן-ערוך זענען אינגאַנצען אונמאָראַליש, און מען
האָט אונז געהאַסט דערפאַר, וואָס מיר האָבען חרוב געמאַכט די יסודות פון נאַטיר-
ליכען, שענעם, געזונטען לעבען דורך אַ שטרענגער, לאַנגווייליגער אָדער קראַנק-
האַפט-ווייכער „מאָראַלין״ (ניטשע א. א.).

דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך שטענדיג צוגעפאַסט צום גייסט פון דער צייט
יעדער וויסענשאַפטליכער פאָרטשריט, יעדע נייע סאָציאַלע אָדער רעליגיעזע בעווע-
גונג איז שטענדיג אויסגענוצט געוואָרען צו אַנטיסעמיטישע צוועקען. קוים איז נור
ענטשטאַנען די לעהרע פון די ראַסען (זי האָט נאָך אפילו ביז איצט נישט קיין פע-
סטע יסודות) און שוין האָט מען געפונען, אַז אונזער ראַסע איז אַנ׳אַנדערע, אַ נידע-
ריגערע, ווי די פון די איבריגע פעלקער, אַזוי אַז עס איז אַ מצוה, אונז אויסצוראָ-
טען, כּדי די העכערע ראַסען זאָלען הערשען; קוים האָט נור אויסגעבראָכען די
וועלט-מלחמה, האָט מען באַלד געפונען, אַז נור מיר, יודען, זענען שולדיג אין דער
קאַטאַסטראָפע; קוים איז נור ענטשטאַנען דער באָלשעוויזם, האָט עס באַלד אין דער
גאַנצער וועלט געהילכט, אַז אַלע יודען זענען באָלשעוויקעס, אָדער אַלע באָלשעווי-
קעס זענען יודען.

עס פערשטעהט זיך, אַז די אַלע אנטקעגענגעזעצטע פאָרוואורפען קאָנען קיין
יסוד נישט האָבען. עס איז פון זיי נור צו זעהן, אַז אונזערע שונאים זוכען אַנ׳ער-
קלערונג פאַר זייערעווילדע אינסטינקטען און קאָנען זי נישט געפינען.

אונזערע שונאים, הייסט עס, געפינען נישט קיין אויסגעהאַלטענעם, אייבהייטלי-
כען ענטפער אויפ׳ן אַנטיסעמיטיזם—ווי-זשע זאָלען מיר איהם געפינען?

ווענדט מען זיך צו דער וויסענשאַפט און מ׳זוכט דאָרט אַ זאַכליכע ערקלע-
רונג. אָבער קיין אָביעקטיווע וויסענשאַפט [illegible] די בעציהונגען צו יודען איז כמעט
נישטאָ. אויך דער וויסענשאַפטליכער [illegible] איז אויף דעם געביט פערנעבעלט פון
אינסטינקטען און הערט נור דעם קול פון זיין בלוט. פון דער אידעאַליסטישער זייט
חקר׳נט מען זיך כסדר איבער אונזער רעליגיע, איבער אונזער פסיכיק, און די מאַ-
טעריאַליסטען ווידער רעדען וועגען אונזער ראַסע, עקאָנאָמישע בעדינגונגען א. א. וו.
די ראַסען-פאַנאַטיקער פרובען בעגרינדען דעם אַנטיסעמיטיזם כלומר׳שט אויף אַ נאַ-
טור-וויסענשאַפטליכען יסוד. אַזוי רעדט מען היינט אין דער כלומר׳שטער וויסענ-
שאַפט פון דער יודיש-חת׳ישער (פון בני-חת) נאָז, וואָס קוקט נישט גראַד אָדער
אַרויף („אַ סימן פון שטאָלץ, העלדישקייט און מוטה״), [illegible] די נאָז פון די אַריער;
פון די יודישע אויגען, וואָס „פערמאָגען נישט די בלו[illegible] פון הימעל״ („אַ סימן
פון גערמאַנישער פרייהייט״), נאָר „דאָס בעזונדערע שוואַ[illegible] פון דער ערד״ (טשעמ-
בערלען). די הויפט-ראָליע שפּיעלט אין די אַלע אָבהאַנד[illegible]ן דער געבוי[illegible] יודי-

שען קאָפּ, דער שאַרבען, וועלכער איז קורץ אין געגענזאַץ צו דעם לאַנגען שאַרבען, וועלכען מען געפינט ביי די גערמאַנען. אַלעס גרויסע, וואָס איז נור אַמאָל אין דער וועלט געשאַפען געוואָרען, שטאַמט, לויט דעם רוב פון די דאָזיגע טעאָריעס, נור פון די גערמאַנען. נישט נור ישו הנוצרי און דאַנטע זענען געווען גערמאַנען, נאָר אַפילו רעמסס II, דער מלך פון מצרים!

ס׳איז נישט כדאי זיך לאַנג אָבצושטעלען אויף די שגעונות. אַ גאַנצע רייה גרויסע געלעהרטע אויפ׳ן געביט פון אַנטראָפּאָלאָגיע און ראַסען־פאָרשונג האָט נאָכגעוויזען, אַז די אַלע רייד זענען בלויז שפּינוועבס פון דילעטאַנטען, אַז קיין פעסטע, אייביגע ראַסען זענען אפשר בכלל נישטאָ, אַז ראַסען ענטשטעהען געשיכטליך דורך די בעדינגונגען פון לעבען, פון דער סביבה, קלימאַט, עקאָנאָמישע פערהעלטנישען א. א. וו. און בפרט קאָן, לויט אַלע סימנים, קיין רייד נישט זיין פון אַ בעזונדער סעמיטישער אָדער גאָר יודישער ראַסע (פּאָן־לושאַן). אַ גאַנצע רייה וועלט־בעריהמטע גאונים, דערונטער אויך דער פילאָזאָף קאַנט, האָבען געהאַט דוקא קורצע שאַרבענס.

אַ סך גרויסע מענשען פון אונזער צייט האָבען פּשוט חוזק געמאַכט פון די ווילדע ראַסען־השערות און זיי אינגאַנצען אויסגעלאַכט.

עס איז בעקאַנט דער אַפאָריזם פון פרידריך ניטשע: „אַ וואָרנונג: נישט אומצוגעהן מיט מענשען, וועלכע גלויבען אין דעם ראַסען־שווינדעל". און דער בעריהמטער יוריסט איהערינג האָט אַמאָל געזאָגט, אַז „ווען מען וואָלט די פעלקער פערטוישט אין זייער וויעגעל, וואָלטען די אַריער געווען סעמיטען, און די סעמיטען — אַריער".

ווען עס וואָלט אַפילו יאָ בעשטאַנען אַזוינס, וואָס מ׳רופט „בעזונדערע ראַסע" — ווי שווער וואָלט עס געווען, אַזעלכע נאַטור־וויסענשאַפטליכע בעגריפען איבערצוטראָגען אויף גייסטיגע ענינים, ווי שווער וואָלט עס געווען צו געפינען אַ צוזאַמענהאַנג צווישען דעם בוי פון שאַרבען, צווישען האָהר און נעגעל און די גייסטיגע, מאָראַלישע שאַפונגען; ווי שווער וואָלט געווען צו ערקלערען די שנאה צו אַ פאָלק — אַ גייסטיגע ערשיינונג — צוליעב זיין פיזישען חאַראַקטער. ווי שווער עס איז בכלל צו געפינען אַ צוזאַמענהאַנג צווישען גייסט און קערפּער, ווייסט יעדער מענש, וועלכער האָט זיך נור אַ ביסעל בעשעפטיגט מיט פילאָזאָפיע אָדער פּסיכאָלאָגיע.

דערווייטערן מיר זיך אָבער פון די אַלע טאַשען־שפּילערישע קונסט־שטיק און ווענדען זיך צו דער סאָציאָלאָגיע, קומען מיר אויך נישט קיין סך ווייטער. דער סאָציאַליזם חזר׳ט אונז מייסטענס איבער די כלומר׳שט היסטאָריש־מאַטעריאַליסטישע מיינונג, אַז נור די עקאָנאָמישע בעדינגונגען זענען שולדיג אין אונזער גורל. מיר דערמאָהנען די אַלע טעאָריעס נור דרך־אגב און קאָנען זיך דאָ נישט אַריינלאָזען אין גרויסע חקירות איבער׳ן עצם מהות פון היסטאָרישען מאַטעריאַליזם, נור דאָס איז פאַר מענשען מיט אַ ביסעל פילאָזאָפישע ידיעות זיכער: די עקאָנאָמישע בעדינגונגען שאַפען נישט די שנאה, זיי ווערען פיעל מעהר געשאַפען דורך דער שנאה אָדער צוזאַמען מיט דער שנאה. די שנאה איז איינע פון די פאָרמען, אין וועלכע דאָס עקאָנאָמישע לעבען פאָרמירט זיך. ווען עס ענטשטעהען „ספּעציעלע" עקאָנאָמישע „בעדינגונגען", קאָן דורך זיי שפּעטער די שנאה פערגרעסערט ווערען — די עקאָנאָמישע בעדינגונגען קאָנען אָבער נישט שאַפען אַ נייע גייסטיגע ערשיינונג. דורך די עקאָנאָמישע בעדינגונגען לאָזט זיך אויך נישט ערקלערען אַ ספּעציעלע אַרט שנאה. ווען מיר רעדען פון „ספּעציעלע" עקאָנאָמישע „בעדינגונגען", ענטהאַלטען שוין די דאָזיגע בעדינגונגען אין זיך אויך די שנאה.

פון קאַרל מאַרקס אַליין איז גאָר נישטאָ וואָס צו ריידען: ער האָט פּערטרעטען די מיינונג, אַז דאָס יודענטום בעשטעהט נור אויף וואוכער און ווען עס וועט אונטערגעהן דער קאַפּיטאַליזם מיט׳ן וואוכער, וועט אויך אונטערגעהן דער אַנטיסעמיטיזם צוזאַמען מיט׳ן יודענטום („צור יודענפראַגע, נאכלאַס״, באַנד I ז. 426). אַ פיינע טרייסט פאַר אונז! מיט וויסענשאַפט האָט די מיינונג אָבער ווייניג צו טהון, הגם זאָמבאַרט האָט זיך אָן דער מיינונג אָנגעהאַפּט און אויף איהר יסוד אָנגעשריבען אַ גרויס אַנטיסעמיטיש בוך

בלאָנדזשענדיג אַזוי און נישט געפינענדיג קיין ענטפער אויף אונזער פראַגע, קומען מיר אָפּט צו די מערקווירדיגסטע בעשלוסען. אַ טייל פון אונז קומט צום טאָן פון „אתה בחרתנו״: מען האָט אונז פיינט דערפאַר, ווייל מיר שטעהען העכער פון אַלע פעלקער. די פעלקער קאָנען אונז נישט בעגרייפען און זייער שנאה צו אונז איז די שנאה פון קליינע מענשען צו אַלץ, וואָס איז גרויס און דערהויבען. ווי פאַלש און נישט-מאָראַליש עס איז אויך אַזאַ אָנשויאונג, איז זי דאָך אין איהרע ווירקונגען נישט אַזוי שעדליך. אַלע גרויסע פעלקער, ווי, למשל, די גריכען, רוימער און אין אונזער צייט די ענגלענדער, פראַנצויזען און דייטשען האָבען בעצם געהאַט נישט קיין קלענערע מיינונג פון זייערע פעלקער און פון זייער קולטור-שליחות. „נור לומפען זענען בעשיידען״—פלעגט געטהע זאָגען. בעצם לעבט יעדעס פאָלק און וויל זיך דערהאַלטען אַלס פאָלק דערפאַר, ווייל עס גלויבט אין זיין בעזונדערן ווערטה. די רוימער האָבען, ווי בעקאַנט, אַראָבגעקוקט אויף די פרעמדע פעלקער, ווי אויף באַרבאַרען. אָבער אַזאַ אָנשויאונג, וועלכע איז געוויס נאַטירליך ביי אַנדערע פעלקער, ברענגט אין אונזער לעבען אַריין אַ גרויסע טראַגעדיע—די טראַגעדיע פון דער דיסטאַנץ—די דיסטאַנץ צווישען אונזער לעבען און אונזער ווערטה... מען מוז שוין זיין טיעף רעליגיעז, מען זאָל זיך קאָנען אַנ׳עצה געבען מיט אַזאַ קאָנפליקט אין דער נשמה..

נאָך פיעל ערגער איז אָבער, ווען אַ טייל יודען קומט צו אַ פּונקט להיפּכ׳דיגען בעשלוס און זאָגט זיך: נישט בחנם האָבען דאָך עפּיס די פעלקער אונז אַזוי פיינט, מן הסתם שטעקט דאָך אין אונז געניג שלעכטס... אַזאַ אָנשויאונג האָט אונז אַפילו אָפּט אויסגעלייטערט און געפיהרט צו אַ חשבון-הנפש; זי ברענגט אָבער דעם יוד מייסטענס צו פערצווייפלונג—איינער פון אונזערע גענ׳אַלסטע יונגע-מענשען (וויינינגער) איז דורך אַזאַ אָנשויאונג געקומען צו זעלבסט-מאָרד.

II.

מלחמות.

מיר קאָנען דאָ נישט אַרומרעדען די אַלע בלבולים, פלפולים, בעשולדיגונגען און טעאָריעס בנוגע יודען. מיר האָבען בלויז געוואָלט ווייזען דעם לעזער דורך עטליכע פון די בעקאַנטסטע שלאָג-ווערטער, ווי ווייט אַלץ, וואָס מען האָט ביז אַהער געזאָגט און געשריבען איבער׳ן אַנטיסעמיטיזם, בעפרידיגט נישט און פערלאַנגט אַ גרינדליכע רעוויזיע.

מיר ערלויבען זיך אַרויסצוזאָגען דעם געדאַנק, אַז דאָס גייסטיגע פּראָבלעם פון אַנטיסעמיטיזם וועט קאָנען געלעזט ווערען נור דאַן, ווען מיר וועלען פערשטעהן דעם מהות פון—מ ל ח מ ו ת. ווי ס׳זאָל נישט זיין, איז דאָך דער אַנטיסעמיטיזם נור אַ טייל

פון די גרויסע קאַמפּען און מלחמות, וואָס שפּיעלען זיך אָב צווישען די פעלקער. נאָר ווען מיר וועלען זיך אָבשטעלען אויף דער ערשיינונג, וועלען מיר קאָנען אָבווענגען און אויסמעסטען די געזעלשאַפטליכע כחות, דערקענען די בעציהונגען פון האַס און ליעבע, וואָס בויען און צושטערען דאָס לעבען פון די נאַציעס. אַ פאַרצייטיגער גריכישער דענקער האָט שוין אויפגעשטעלט דעם זאַץ, אַז „דער קריעג איז דער טאַטע פון אַלע זאַכען.“

שוין אין זייער מעטאָד זענען די סאָציאַלע וויסענשאַפטען אויפגעבויט אויפ׳ן יסוד פון קאַמף און קאָנקורענץ צווישען יחידים, קלאַסען און פעלקער. לאָמיר פּרובען אויך די מלחמה אַוועקשטעלען אַלס יסוד פאַר דער ערקלערונג פון אַנטיסעמיטיזם

די מלחמה, ווען מיר וועלען אָבזעהן פון פילאָזאָפישע און עטישע ערקלערונגען און זי בעטראַכטען פון שטאַנדפּונקט פון פּאָזיטיווער סאָציאָלאָגיע, ציהט הויפּטזעכליך איהר יניקה פון דעם קאַמף פאַר׳ן קיום.

מיר מיינען דאָ נישט בלויז דעם מאַטעריעלען קאַמף, וועלכען דאַרווין האָט געפונען ביי די חיות. מיר זענען ווייט פון דער אָנשויאונג, אַז די מענשליכע געזעלשאַפט איז דער איינצעלנער מענש זענען אונטערטעניג בלויז די נאַטור-געזעצען; פערקעהרט. זעצען, וועלכע דער מענש געפינט אין דער געזעלשאַפט און אין זיין גייסטיגען ווע... ...גט ער איבער אויף דער נאַטור, כדי בעסער צו פערשטעהן דורך זיי די ערשיינונגען פון לעבען. דער מענשליכער גייסט איז אונז קלאָרער, פערשטענדליכער, ווי די שטומע נאַטור—מיר פערשטעהען די נאַטור דורכ׳ן גייסט און נישט דעם גייסט דורך דער נאַטור. דער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ איז אַ גייסטיגער פּרינציפּ. עס איז בעקאַנט, אַז די לעהרע פון קאַמף פאַר׳ן קיום איז ענטשטאַנען אין די סאָציאַל-וויסענשאַפטען נאָך פריהער, ווי אין די נאַטור-וויסענשאַפטען (דורכ׳ן גלח מאַלטוס).

ווי פּאָפּולער עס איז דאָס שלאָג-וואָרט פון קאַמף פאַר׳ן קיום, פערגעסט מען אָבער וועגען דעם, ווען מען רעדט פון מלחמה. די מאַסע ערקלערט זיך געוועהנליך די מלחמה דורך דער שולד פון מאָנאַרכען, פּרעזידענטען, גענעראַלען—אָט זיי, די גרויסע לייט, האָבען דאָס די וועלט חרוב געמאַכט. וויפיעל מינט איז פערגאָסען געוואָרען, וויפיעל ענערגיע איז פערוועגדט געוואָרען אין משך פון דער לעצטער מלחמה איבער אַזעלכע נאַרישע שאלות און וכוחים, ווי, למשל: ווער איז שולדיג אין דער מלחמה? ווער האָט באמת אָנגעהויבען די מלחמה? א. אַ. וו. די פראַנצויזען האָבען די גאַנצע צייט בעשולדיגט נור די דייטשען, די דייטשען ווידער האָבען בעשולדיגט מייסטענס ענגלאַנד, און יעדער צד האָט געגלויבט, אַז ער איז גערעכט. עס האָט אַ פּנים, ווי די מלחמה וואָלט בכלל געווען אַנ׳ערשיינונג, וואָס איז אָבהענגיג פונ׳ם ווילען פון איינצעלנע מענשען, פון זייער גוטסקייט אָדער שלעכטסקייט, און איז נישט קיין אייביגע ערשיינונג אין לעבען פון די פעלקער, וואָס בעשטעהט אויך אין פריעדענס-צייטען דורך קאָנקורענץ און בעוואָפנונג. אַפילו די סאָציאַליסטען, וואָס האָבען כלומר׳שט אַ סאָציאַל-פילאָזאָפישע שיטה איבער דעם אויסברוך פון מלחמות, האָבען זיך אויך די גאַנצע לעצטע יאָהרען אַרומגעקריעגט איבער דער „שולד-פראַגע“—שוין דערפאַר אַליין, וואָס זייער קאַרל מאַרקס האָט אַמאָל ערלויבט דעם פערטיידיגונגס-קריעג. זיי האָבען בעשולדיגט דעם קאַפּיטאַליזם, אָדער—אַזוי לאַנג ווי זיי זענען געווען אין דער מינדערהייט און ווייט פון רעגירונגס-טיש—די רעגירונגען. זענען די סאָציאַליסטען אָבער געווען בעטייליגט אין דער רעגירונג, האָבען זיי זיך געמוזט ענטשליסען אויף אַלע גרויזאַמקייטען פון דער מלחמה, ווי אַלע אַנדערע פּאַרטייען.

עס איז פאַר אונז קיין ספק נישט, אַז די אַלע וכוחים איבער דער שולד פון

דער מלחמה זענען בעצם פאַלש. מיר אַלע מענשען, יונג און אַלט, זענען שולדיג אין דער מלחמה, וועלכע פליסט אַרויס פון אונזער געזעלשאַפטליכען קיום. אַזוי איז עס שוין אין דער מענשליכער געזעלשאַפט, אַז ווען יעדערער פון אונז האָט אַפילו געשטרעבט מיט'ן גאַנצען האַרצען צום איידעלסטען, בעסטען און העכסטען, צו קול-טור, יושר און שלום—האָבען מיר אַלע צוזאַמען דאָך געשאַפען די שרעקליכע מלחמה פרעגט די בעדייטענדסטע אָנפיהרער פון דער וועלט־מלחמה, און זיי וועלען אַיין אַלע זאָגען, אַז זיי האָבען די מלחמה בשום אופן נישט געוואָלט אַרויסרופען, נאָר זיי זענען דערצו געצוואונגען געוואָרען דורך די פערהעלטנישען. „נויט קען נישט קיין געבאָט"—האָט בעטמאַן-האָלוועג זיך פערטיידיגט, און ער איז געווען גערעכט. יעדע מענשליכע טהאַט ברענגט מיט זיך עפיס, וואָס דער מענש האָט געוואָלט, און עפיס, וואָס איז ווי געוואָרען אָהן זיין ווילען, אָדער גאָר—געגען זיין ווילען. ווען די געזעלשאַפט שטרעבט צו איהרע העכסטע אידעאַלען און פיהרט־איין די גרעסטע סאָציאַלע רעפאָרמען, שאַפט זי צוגלייך דערמיט אויך פיעל נישט-געוואָלטע שלעכטע ערשיינונגען און, להיפך, פון שלעכטסטען, פון מאָרד, מלחמה—ווערט אָפט געשאַפען עפיס גוטס. וויפיעל אומגליק בריינגען דער מענשהייט די רעוואָלוציעס, וואָס שטרע-בען דוקא צום בעסטען פאַר'ן מענשען! צושטערענדיג דאָס שלעכטע, צושטערען זיי אויך פיעל גוטעס. „דאָס, וואָס דאַרף דערהאַלטען ווערען אין לעבען, און דאָס, וואָס דאַרף אונטערגעהן, איז דאָך אַזוי שטרענג מיט איינאַנדער פערבונדען" (אַמיעל).

עס איז שוין אַ גרונד-געדאַנק פון קאַנט'ן אָן, אַז אַ טייל פון לעבען איז אונז „געגעבען" און אַ טייל ווערט פון אונז געשאַפען. געוויס, אונזער אויפגאַבע איז אי־בער־צושאַפען דאָס געגעבענע; די אויפגאַבע שטויסט זיך אָבער שטענדיג אָן אויף אַ ווידערשטאַנד מצד דעם, וואָס קומט נישט פון אונז... „עס איז דאָ עפיס אין אונז, וואָס איז איבער אונז" (העגעל).

שטרעבענדיג צו אַ גערעכטער רעוואָלוציע, שאַפט די מענשהייט שטענדיג עפעס אַזוינס, וואָס זי האָט אין איהר אידעאַל נישט געקאָנט זעהן. דאָס איז גע-ווען דער גורל פון אַלע אוטאָפיעס. דער שכל טהוט נור אַ טייל, דאָס לעבען בעזאָרגט די אַנדערע העלפט.

טויזענדער יאָהרען האָבען מיר אַלע געבויט דאָס לעבען פון דער געזעלשאַפט געצאָהלט פאַדאַטקעס, געדיענט אין מיליטער, געזוכט אונזער גליק,—און ממילא גע-שאַפען אויך מלחמות. די גאַנצע ביז-אַהעריגע געזעלשאַפט, מיט איהר ציוויליזאַציע און קולטור איז אויפגעבויט אויפ'ן יסוד פון מיליטער און מלחמות, און יעדער פון אונז, ציוויליזירטע מענשען, האָט אין דעם זיין חלק.

דער ענגלישער אַרבייטער בעקומט אַ לוין, וואָס איז הונדערטער מאָל העכער פון דעם לוין פון אַ כינעזישען קולי, פיעל העכער אויך פון דעם לוין פון אַ פויל-שען אַרבייטער, ווייל ער געניסט פון ענגלאַנד'ס פלאַץ און הערשאַפט איבער די ימים, פון גינסטיגע האַנדעלס-אָבמאַכונגען א. אַ. וו., דורך וועלכע ענגלאַנד קאָן אויסנוצען די וויטסטע לענדער און פערטיילען צווישען איהרע בירגער זייערע פראָדוקטען. עס איז געוויס אמת, ווען די סאָציאַליסטען זאָגען, אַז דער קאַפיטאַ-ליסט געניסט פון דער מלחמה. עס איז אָבער נישט אמת, אַז דער אַרבייטער האָט פון דער מלחמה גאָר קיין פערדיענסט נישט.

III.

קאַמף און געגענזייטיגע הילף.

די רעליגיעזע אָנשויאונג, וועלכע זעהט אין דער מלחמה די שולד פון דער גאַנצער זינדיגער מענשהייט, האָט, לויט אונזער אויפפאַסונג, אין זיך אַ טיעפען קערן. אין אַ בעשטימטער מאָס האָט טאָלסטאָי אפשר רעכט געהאַט, ווען ער האָט גע׳טענה׳ט, אַז די מלחמה און אַלע סאָציאַלע אונגערעכטיגקייטען אין דער וועלט האָבען זייער שורש אין די זינד פונ׳ם ציוויליזאַציע-מענש; אַז נור ווען מיר וועלען לעבען ווי פשוט׳ע פויערים און זיך אָבזאָגען פון אַלע „איבערפליסיגע" גיטער, פון אַלע ציוויליזאַציע-רייכטימער, וועלען מיר קאָנען דורכקומען אָהן קנעכטשאַפט און אָהן מלחמות. אָבער אַלס אַנ׳עכטער רוס האָט טאָלסטאָי נישט געזעהן דעם אָבגרונט צווישען אידעאַל און ווירקליכקייט. ער האָט נישט געזעהן דעם גאָט, וועלכער שטעהט הינטער דער מענשליכער געשיכטע. דעם גרויסען רוסישען „מוזשיק" האָט זיך געדאַכט, אַז דער מענש דאַרף נור אַ קליין ביסעל וועלען און די אַלע רעזול-טאַטען פון אַ פיעל טויזענד-יעהריגער געשיכטע וועלען איבער-נאַכט בטל ומבוטל ווערען, און דאָס „מלכות השמים" וועט זיך אויף אייביג בעזעצען אין אונזער „עמק השפל".

אַלס תלמיד פון ריסאָ, האָט ער בלויז געזעהן די מענשליכע גוטסקייט. אַלס מזרח-קריסט האָט ער נור געזעהן דעם כח פון ליעבע, וואָס פילט-אָן די וועלט. וואָס שלעכטע איז ביי איהם נישט געוועזן אַ רעאַלע מאַכט אין וועלט-בנין, נור אַ פיקציע. פון זיין רבי שאָפּענהויער האָט ער נור געלערנט, ווי גרויס עס איז די מאַכט פון רחמנות, ער האָט אָבער נישט געזעהן, ווי זיין רבי, די מאַכט פון שלעכטס און ווי ווייט דאָס גוטע איז מיט׳ן שלעכטען פערבונדען, אַזוי אַז איינס קאָן נישט לעבען אָהן צווייטען („די וועלט איז געשאַפען געוואָרען מיט׳ן מדת הדין און מדת הרחמים").

נישט פיעל האָט זיך אין הויפּט-פּרינציפּ דערווייטערט אַ צווייטער רוס, און דוקא איי-נער פון די, וועלכע האַלטען שטאָל און אייזען פון דער מענשליכער ציוויליזאַציע—פּעטער קראָפּאָטקין. דער בעקאַנטער אַנאַרכיסט פּרובט אונז ווייזען אין איינעם פון זיינע ווערק*), אַז דער כח, וועלכער דערהאַלט די מענשליכע געזעלשאַפט, איז נישט דער קאַמף פאַר׳ן קיום, נאָר דוקא די „געגענזייטיגע הילף"—דאָס, וואָס די מיטגליעדער פון דער געזעלשאַפט העלפען זיך געגענזייטיג אין זייער קאַמף מיט די האַרטע בעדינגונגען פון דער נאַטור. דורך טויזענדער משלים, אָנהויבענדיג פון לעבען פון די קלענסטע אינזעק-טען און ווערים, ביז אַרויף צום מאָדערנעם קולטור-מענש, ווייזט ער אונז דעם כח פון דער געגענזייטיגער הילף, וואָס איז איינגעפלאַנצט פון דער נאַטור ביי אַלע בעשעפענישען. קראָפּאָטקין האָט געוויס רעכט און מיר קאָנען קיין איין מינוט נישט צווייפלען אין דעם, וואָס פאַר אַ גרויסע בעדייטונג עס האָט אין דער געשיכ-טע און געזעלשאַפט די „געגענזייטיגע הילף". די געזעלשאַפט וואָלט אפשר נישט געקאָנט קיין איינציגען טאָג בעשטעהן, ווען די מענשען וואָלטען זיך נישט געהאָל-פען. פון אַ ציוויליזאַציע אָדער קולטור איז גאָר נישטאָ צו רעדען—דערצו וואָלטען מיר אַודאי נישט געקומען. קראָפּאָטקינ׳ען איז אָבער בשום אופן נישט געלונגען

*) „Mutual aid als a factor of Evolution", London 1906.

צו דערוויייזען, אַז אין דער נאַטור הערשט בלויז די געגענזייטיגע הילף און נישט אויך צוגלייך דער קאַמף. ער האָט אויך נישט געזעהן די רעאַלע מאַכט פון בייזען, און זיין פעהלער איז נאָך גרעסער ווי טאָלסטאָי׳ס. וואָס מיר קאָנען מוחל זיין דעם רעלי- גיעזען טאָלסטאָי, קאָנען מיר בשום אופן נישט מוחל זיין דעם פּאָזיטיוויסט קראָפּאָטקין.

פיעל טיעפער האָט אַריינגעקוקט אין דעם וועזען פון דער געזעלשאַפט, הגם אויך איינזייטיג, דער גרעסטער געגנער פון טאָלסטאָי׳ס קריסטענטום, פרידריך ניטשע. ניטשע האָט געזעהן, אַז די מאַכט, וועלכע דער־הויבט און ענטוויקעלט דאָס לעבען, איז דוקא דער קאַמף. ער האָט פון זיין רבי שאָפּענהויער נישט איבערגענומען „דאָס מיטלייד״, נור דוקא דאָס פערשטענדניש פאַר׳ן שלעכטען... פאַר׳ן קאַמף. מענ- שען קעמפען אָבער נישט אין לעבען בלויז כדי צו לעבען, נור פאַר אַ בעזונדער אַרט לעבען. גלייכהייט און ברידערליכקייט בריינגען די מענשען אַראָב פון וועג, מאַכען זיי שוואַך—זיי זענען דער אונטערגאַנג פון דער געזעלשאַפט. די „הערען״ קעמפען שטענדיג פאַר אַ שטאַרק אינטענסיוו לעבען, כדי העכער צו לעבען, ווי די אַנדערע—פאַר קולטור-ווערטען, פאַר ווערטען פון „הערען״ און נישט פאַר „גוטער״, לאַנגווייליגער „שקלאַפען-מאָראַל״. נאָר דער דאָזיגער קאַמף פון „הערען״ און „הערען- פעלקער״ גיט דעם לעבען, דער געשיכטע און געזעלשאַפט זייער וועזענטליכען אינהאַלט.

אַזוי ווייט ווי מיר וועלען צוריקבליקען אין דער מענשליכער געשיכטע, ווע- לען מיר זעהן, אַז דאָס קולטור-לעבען איז שטענדיג געווען אויסגעפילט מיט קאַמף, קאַמף צווישען פאַמיליעס, שבטים, ראַסען, פעלקער—פאַר גאָט, פאַר הערשאַפט און קולטור. מען האָט נישט געקעמפט דערפאַר, כדי גלייך צו זיין, נאָר כדי מעהר צו זיין—כדי צו אונטערדריקען די אַנדערע און זיי צו בעהערשען.

אָבער אויך ניטשע האָט נור געזעהן איין זייט פון לעבען. ער האָט—אין גע- געזאַץ צו די רוסען—געהאַט אין אויג נור דאָס ראַפינירטע לעבען פון מערב און נישט געזעהן דאָס פשטות פון לעבען. טאָלסטאָי און קראָפּאָטקין האָבען נישט גע- זעהן די מאַכט פון שטן, דאָס בייזע; ניטשע האָט נישט געזעהן גאָט, דאָס גוטע, די רעאַלע מאַכט פון גוטסקייט און ליעבע: דעם סינטעז פון ניטשע און טאָלסטאָי, הגם אויך רוסיש איבערטריבען, איז אפשר אַמקלאָרסטען צו געפינען ביי דאָסטאָ- יעווסקי׳ן, אין וועמענס נשמה דאָס גוטע און שלעכטע האָט זיך שטענדיג געראַנגעלט אויף טויט און לעבען. דאָסטאָיעווסקי האָט געוואָגט אָנצוקוקען דאָס דאָפּעלטע פּנים פון לעבען: ער האָט אין אַלע זיינע ווערק געזעהן, ווי שטרענג פערבונדען עס זע- נען אין מענשען׳ס נשמה ליעבע און האַס, בויען און צושטערען, צער און פרייד, האָפנונג און פערצווייפלונג, שלעכטס און גוטס.

ווען מיר בעטראַכטען דאָס לעבען פון דער געזעלשאַפט, זעהען מיר, אַז האַס און ליעבע, עגאָאיזם און אַלטרואיזם, געגענזייטיגע הילף און קאַמף זענען שטענדיג אָבהענגיג פון איינאַנדער (זעה: זימעל, איינלייטונג אין די מאָראַל-וויסענשאַפטען, קאַפּיטעל ן). מיר קומען צו גוטס דורך שלעכטס און צו שלעכטס דורך גוטס. אַזוי קאָן, למשל, דאָס גוטע לויט מאַרקס׳ן—די סאָציאַליסטישע געזעלשאַפטס-אָרדנונג— נור קומען צו איהר הערשאַפט דורך שלעכטס, דורך אַ ביטערן קלאַסען-קאַמף און אַ מורא׳דיגען קאַפּיטאַליזם. וואָס ערגער—אַלץ בעסער איז שוין אַנ׳אַלטער סאָציאַליסטי- שער פּרינציפּ.

שוין פיזיאָלאָגיש קאָן מען געפינען, אַז דער מענשליכער קערפּער ווערט צוזאַ- מענגעהאַלטען נור דורך אַ קאַמף. אַפילו דאָס שטאַרקסטע געפיהל פון ליעבע—די ליעבע צום אַנדערן געשלעכט—איז אָפט, ווי בעקאַנט, פערבונדען מיט אַ בעשטימטער שנאה צו

דעם אייגענעם געשלעכט,—אַנ׳ערשיינונג, אויף וועלכער עס האָבען זיך שוין אָבגעשטעלט מעדיצינער און בעלעטריסטען. מיר האַסען מייסטענס המנ׳ען, ווייל מיר האָבען ליעב מרדכי׳ן, און פערקעהרט. די ליעבע צו דער אייגענער משפּחה—געוויס אַ גוטע מידה—ברייננגט אונז אָפט דערצו, מיר זאָלען בע׳עולה׳ן אַנדערע מענשען.

אַזוי איז עס אויך אין דער געזעלשאַפט מיט דער ערשיינונג פון מלחמה.

די ליעבע צום אייגענעם פאָלק און צו זיינע קולטור-גיטער ברייננגט אונז אָפט צו האַסען אַנדערע פעלקער, וועלכע זענען שעדליך פאַר אונזער קולטור, און מיט זיי מלחמה צו האַלטען. מיר זוכען געוויס נישט דעם האַס, נאָר די ליעבע, מיר שאַפען אָבער שטענדיג דורך אונזער ווילען עפּיס געגען אונזער ווילען. ראַסקאָלניקאָוו האָט כלומר׳שט געוואָלט גליקליך מאַכען די מענשהייט און ער איז אַזוי געקומען אומצוברייננגען אַ פּרוי. דוקא ווייל מיר ליעבען דאָס אייגענע פאָלק און זיינע גייסטיגע גיטער, האַסען מיר דאָס אַנדערע פאָלק און זיין „פערדאָרבענעם״ גייסט, און דוקא דערפאַר, ווייל מיר האָבען פיינט דאָס אַנדערע פאָלק, פעראייניגען זיך מיט לייב און לעבען אַלע „זיהן פון אונזער פאָלק״, כדי צו קעמפען געגען אונזערע „שונאים״.

מיר האָבען עס אויך אין דער לעצטער צייט פון מלחמה געקאָנט זעהן, ווי שטאַרק עס איז געוואַקסען—דוקא דורך דער גרויזאַמער מלחמה—די געגענזייטיגע הילף אין דער געזעלשאַפט. אין קיין שום צייט אין דער מענשליכער געשיכטע איז אפשר נישט אַרויסגעוויזען געוואָרען אַזוי פיעל גוטס, איז נישט געזעהן געוואָרען אַזוי פיעל באַרימהאַרציגקייט, ווי אין דער צייט פון דער לעצטער מלחמה.

דעם קאַמף געפינען מיר שטענדיג אין דער געשיכטע, און דער דאָזיגער כח, וואָס האָט אַזוי פיעל צושמעטערט און צושטערט נאָך אויסען, אויסגעריסען מיט׳ן וואָרצעל גאַנצע פעלקער, מדינות און זייערע קולטורען, אָפט חרוב געמאַכט דעם גאַנצען ישוב—דערזעלבער כח האָט שטענדיג געבויט און געשאַפען דאָס לעבען אינעוויינינג, דערהאַלטען און געשטאַרקט דאָס לעבען פון די פעלקער. אַזוי געפינען מיר אין דער געשיכטע, אַז די געגענזייטיגע הילף האָט שטענדיג געהערשט אינעוויינינג: אין דער משפּחה, אין שבט, אין קלאַס א. אַ. וו. און דער קאַמף איז שטענדיג געווען געווענדט נאָך אויסען: עס האָט מלחמה געהאַלטען אַ קלאַן מיט אַ קלאַן, אַ פאַמיליע מיט אַ פאַמיליע, אַ קלאַס מיט אַ קלאַס, אַ פאָלק מיט אַ פאָלק, אַ פערבאַנד פון פעלקער מיט אַ פערבאַנד פון פעלקער א. אַ. וו. דורך שנאה, דורך בעוואָפנונג און מלחמות זענען די פעלקער געקומען צו שטאַרקע אָרגאַניזאַציעס, צו שטאַטען, צו אייגענע קולטורען.

IV

די בעדייטונג פון מלחמות.

בעטראַכטענדיג די געזעלשאַפט, קאָנען מיר זעהן, אַז דער קאַמף איז מעהר דער כח, וואָס בעוועגט די געשיכטע, בעת די „געגענזייטיגע הילף״ דערהאַלט זי. אַזוי ווי די וועלט-געביידע דערהאַלט זיך און ענטוויקעלט זיך דורך די כחות פון צוציונג און אָבשטויסונג, אַזוי בעוועגט זיך אויך דער סאָציאַלער בנין דורך קאַמף און געגענזייטיגער הילף, דורך האַס און ליעבע, ווי אַ גריכישער פילאָזאָף האָט עס שוין געזעהן פאַר טויזענדער יאָהרען. ווען עס וואָלט אין דער וועלט געהערשט

בלויז ליעבע, וואָלט זי אודאי נישט געקאָנט האָבען קיין קיום. דאָס איז אויך בעשטימט די כונה פון מענדוויל׳ס בעריהמטען משל מיט די ביהנען, וואָס האָט אין 17. יאָהרהונדערט אַרויסגערופען אַזוי פיעל אויפמערקזאַמקייט. מענדוויל שילדערט אין משל פון אַ ביהנשטאָק, ווי אַ געזעלשאַפט געהט אונטער, ווייל אַלע איהרע מיטגלידער זענען גוט און וואוילטעטיג, און ווי זי קומט דוקא צו בליהען, ווען אַלע זענען עגאָאיסטען.

בכלל האָבען מיר, זינט עס איז ענטשטאַנען די פּאָליטישע עקאָנאָמיע דורך אַדאַם סמיט און זיינע תּלמידים, זיך שוין צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז דער גאַנצער יסוד פון דער געזעלשאַפט, פון דער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג, איז דער קאַמף פון יחידים און פעלקער—די קאָנקורענץ, צוליעב וועלכער די פעלקער דערגרייכען זייער העכסטע מדרגה. אויף דעם יסוד זענען געבויט אַלע סאָציאַלע וויסענשאַפטען.

אין דער לעצטער צייט האָט פראַנץ אָפּענהיימער בעוויזען, אַז דאָס לעבען איז געבויט אויף צוויי פרינציפּען: אַנ׳עקאָנאָמישען—די גיטער, וואָס ווערען דורך די מאַסען אויסגעאַרבייט און געשאַפען (אפשר „די געגענזייטיגע הילף״), און אַ פּאָליטישען, וואָס איז געבויט אויף רויב—אויף דעם, וואָס קלאַסען בערייכערן זיך דורך מלחמות.

מיר לייקענען געוויס נישט דעם עקאָנאָמישען פאַקטאָר, די „געגענזייטיגע הילף״ און איהר בעדייטונג און פאַלען אויך נישט אַריין אין דעם אַנטקעגענגעזעצטען פעהלער פון פעטער קראָפּאָטקין, צו זעהן אין דער וועלט בלויז קאַמף און מלחמות. מיר מוזען אָבער בעטאָנען די בעדייטונג פון מלחמה, אָהן וועלכער מיר קאָנען די געשיכטע נישט בעגרייפען. ביז איצט איז די מלחמה זיכער געווען דער וויכטיגסטער פאַקטאָר אין לעבען פון די פעלקער. מאַנכע געלעהרטע פאַסען-אויף די גאַנצע געשיכטע פון דער מענשהייט אַלס אַ געשיכטע פון מלחמות. דעם דייטשען אימפּעריאַליסט ראָהרבאַך איז עס געלונגען אָנצושרייבען די גאַנצע געשיכטע פון דער מענשהייט פון שטאַנדפּונקט פון דער מיליטערישער אָרגאַניזאַציע פון די פעלקער. באמת זעהען מיר אין לויף פון דער גאַנצער געשיכטע, ווי אַלע פעלקער געפינען זיך שטענדיג אין אַ קאַמף מיט איינאַנדער. יעדע קולטור און ציוויליזאַציע איז געווען אויפגעבויט, געגרינדעט און דערהאַלטען אויפ׳ן יסוד פון מיליטער און מלחמה. די קולטור פון די גריכען האָט נור געקאָנט בעשטעהן און זיך ענטוויקלען דורך זייערע מיליטערישע נצחונות. ווען גריכענלאַנד איז געפאַלען, האָבען די רוימער ווידער געגרינדעט אַ נייע ציוויליזאַציע דורך פייער און שווערד. רוים איז אונטערגעגאַנגען, לויט דער מיינונג פון פיעל פאָרשער, ווייל איהר בעריהמטע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע איז שפּעטער, ווען זיי האָבען זיך צונויפגעמישט מיט אַנדערע פעלקער, געוואָרען הינטערשטעליג געגען די פרישע באַרבאַרישע כחות. פראַנקרייך האָט זיך פערייניגט און איז געוואָרען אַ שטאַרקע מלוכה און אַ קולטור-לאַנד דורך איהרע מלחמות מיט די ענגלענדער. שפּאַניען האָט זיך ענטוויקעלט דורך איהר מלחמה מיט די מאַווריען. די פעראייניגטע צפון-מלוכות פון אַמעריקא האָבען זיך ענטוויקעלט דורך פרייהייטס-מלחמות מיט ענגלאַנד. די שווייץ איז געוואָרען אַ דעמאָקראַטישע פרייהייטליכע רעפּובליק דורך איהרע מלחמות מיט די האַבסבורגער א. אַ. וו. וואָס פאַר אַ בעדייטונג וואָלט, למשל, יאַפּאַן און איהר קולטור געהאַט אין דער וועלט, ווען זי וואָלט נישט דורך איהר מיליטערישער אָרגאַניזאַציע און מלחמה אַריין צווישען די ציוויליזירטע נאַציעס? נאָר דורך מלחמות האָבען זיך די פּרימיטיווע פעלקער מיט איינאַנדער בעקענט און זענען געקומען צו אַנ׳אויסטויש מיט זייערע פּראָדוקטען.

אין דער מינערוואַ פלעגט מען זעהן נישט בלויז די געטין פון מלחמה, נאָר אויך אַ קלוגע, שאַפענדיגע קראַפט, וועלכע בעגייט דאָס לעבען. די מלחמה-געטין איז צוגלייך געווען דער סימבאָל פון בליהענדע שטעדט און וואַקסענדע פעלדער. דער קריעג איז געווען די אידעאַלסטע בעשעפטיגונג פון די גריכען—אַלע גריכישע פי-לאָזאָפען פלעגען זיך בעציהען מיט גרויס אַכטונג צום קריעג. מלחמה און לעבען איז פאַר זיי אָפט געווען דאָסזעלבע.

דאָס רוימישע רעכט האָט, ווי בעקאַנט, אין געגענזאַץ צו אונזער מאָדערנעם רעכט, בעטראַכט די מלחמה אַלס דעם נאָרמאַלען רעכטליכען צושטאַנד צווישען די פעלקער, און דעם שלום דאַגעגען געהאַלטען פאַר אַ בעזונדערן, אויסנעהמליכען אָבמאַך. דער גאַנצער שטאָלץ פון דעם Civis romanus האָט זיך געשטיצט אויף דעם, וואָס די רוימער פלעגען זייערע בירגער אין אַלע לענדער פערטיידיגען דורך מיליטערישער מאַכט. פון די גערמאַנען איז נישטאָ וואָס צו רעדען. זייער גאַנץ לעבען איז געווען אויפגעבויט נור אויף מלחמה. פאָלק און מיליטער זענען געווען דאָסזעלבע. דער גאַנצער ישוב, די פערטיילונג פון ערד איז אין מיטעלאַלטער גע-ווען אויפגעבויט אויף אַ מיליטערישען יסוד. מען האָט דעמאָלט נור געקאָנט בעקומען ערד צום בעאַרבייטען פאַר מיליטער-דיענסט (לעהנ׳ס סיסטעם). די גאַנצע געזעל-שאַפטליכע היעראַרכיע איז געווען געגרינדעט אויף מלחמה.

דורך מלחמות זענען ענטשטאַנען און האָבען זיך ענטוויקעלט כמעט אַלע רע-ליגיעס, אַלע געטער. די מייסטען געטער זענען געווען קריעגס-געטער. דער נצחון אין מלחמה איז געווען דער נצחון פון אַ גאָט און די מפלה אין מלחמה איז גע-ווען זיין מפלה. דער קאָראַן האָט נור געקאָנט ענטשטעהן דורך דער מיליטערישער מאַכט פון די קאַליפען און סולטאַנען, וואָס האָבען איהם איינגעפיהרט מיט פייער און שווערד. שפּאַניען, פראַנקרייך, בײַערן און עסטרייך האָבען דורך מיליטערישער מאַכט נישט דערלאָזט אין זייערע לענדער זיך ענטוויקלען די רעפאָרמאַציע. דאַגע-גען האָט קראָמוועל נור דורך מיליטערישער מאַכט איינגעפיהרט די רעפאָרמאַציע אין ענגלאַנד. אויך ביי די שוועדען און צפון-דייטשען איז די רעפאָרמאַציע איינ-געפיהרט געוואָרען מעהר דורך מיליטער, ווי דורך רעוואָלוציעס. אַלע פּוילישע אויפשטאַנדען זענען געווען פערבונדען מיט רעליגיעזע שטרעבונגען.

דורך מלחמות זענען ענטשטאַנען און האָבען זיך ענטוויקעלט אַלע מלוכות און דורך מלחמות זענען זיי אונטערגעגאַנגען (גומפּלאָוויטש און פראַנץ אָפּענהיי-מער). הויפּטזעכליך דורך מלחמות איז ענטשטאַנען דער קאַפּיטאַל און געקומען צו זיין הערשאַפט אין דער וועלט (דיהרינג און לעצטענס אויך זאָמבאַרט). דורך מלחמות האָבען זיך ענטוויקעלט דאָס רוב אָרגאַניזאַציעס און סאָציאַלע איינריכטונ-גען פון די פעלקער, זייערע אַלע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע אָבמאַכונגען, אַלע בעציהונגען פון פעלקער צו איינאַנדער. דורך מלחמות האָבען זיך ענטוויקעלט דאָס רוב מנהגים, געברויכען און אומגאַנגס-פאָרמען אין דער געזעלשאַפט (ספּענ-סער). אַלץ האָט געלעבט אין און פאַר דער מלחמה. דאָס גאַנצע לעבען איז שטענ-דיג געווען ווי דורכגענומען פון מלחמה-גייסט. פון דער מלחמה ציהט זיין יניקה אַ גרויסער טייל פון פּאָעזיע, מינעזאַנג און פאָלקס-ליעד, מוזיק און מאָלעריי. אַ גרויסער טייל פון אונזער שפּראַך בעדיענט זיך מיט מיליטערישע אויסדרוקען א. אַ. וו. פון דער מלחמה ערנעהרען זיך די מייסטען אינסטינקטען פון דער געזעל-שאַפט און פון יחידים.

אין דער מלחמה ליעגט אויך פערבאָרגען דער אינסטינקט פון אַנטיסעמיטיזם.

V

יודען און מלחמה.

מיר קעהרען זיך אום צוריק צו אונזער פראגע—צו יודען.

די מלחמה איז „א געזעץ״ אין לעבען פון די פעלקער. מיר, יודען, שטעהען אויסער דעם געזעלשאפטליכען געזעץ. דאס לעבען פון דער געזעלשאפט איז געבויט, ווי מיר האבען געזעהן, אויף צוויי פרינציפען—אויף האס און ליעבע, אויף „געגענזייטיגער הילף״ און קאמף: געגענזייטיגע הילף אינעווייניג און קאמף געגען אויסען. דאס לעבען האט זיינע צוויי זייטען און קאן נישט אנדערש בעשטעהן.

מיר, יודען, לעבען בלויז מיט זיך, אינערליך, און האבען אין קאמף פון די פעלקער קיין שום חלק נישט. עס פעהלען אונז אויך די מייסטען אייגענשאפטען, וואס האבען זיך ענטוויקעלט ביי די פעלקער צוליעב זייערע מלחמות—אייגענשאפטען, אהן וועלכע עס איז שווער צו לעבען אין דער געזעלשאפט. מיר זענען אנ׳אויסנאהם צווישען די פעלקער.

ווען מיר וועלען בעטראכטען די געשיכטע, וועלען מיר געפינען אונזער בעזונדערן, גאנץ מערקווירדיגען גאנג צווישען און דורך די פעלקער.

אין אונזער גוטער און גליקליכער יוגענד-צייט זענען אויך מיר געוועזען א מלחמה-פאלק, ווי אלע אנדערע פעלקער. דער גייסט פון אונזערע הייליגע ספרים אטעמט אומעטום מיט מלחמה, נקמה, קראפט און הערליכקייט. די עלטסטע שטעלען פון אונזער תורה זענען מלחמה-ליעדער (די שירה פון דבורה, אז ישיר א. א.). ד׳ צבאות איז געוועזען דער נאמען פון אונזער גאט—ער האט אליין אנגעפיהרט אונזערע מלחמות. אלס א פאלק פון בעזונדערע ווערטען האבען די פעלקער מיט אונז געקעמפט און מיר מיט זיי—א „מלחמת מצוה״. אונזער נאטירליך געבאט איז געוועזען „אויסצומעקען זייער נאמען פון אונטער׳ן הימעל״.

אין לויף פון אונזער געשיכטע איז געקומען א צייט, ווען די גרעסטע דעמאלדיגע אויבערמאכט, די רוימער, האבען מיט אונז געקעמפט. עס האט געקעמפט די רוימישע ציוויליזאציע מיט דער יודישער קולטור. פאר אונז איז נישט געוועזען קיין אנדער אויסוועג: אדער בעזיעגען אונזערע שונאים—אנ׳אונמעגליכע זאך,—אדער אויפגעבען אונזער קולטור און אונטערגעהן אלס פאלק. דיביידע זאכען זענען נישט געשעהן. מיר האבען נישט געזיעגט, אבער מיר האבען אויך נישט אנגענומען די פרעמדע קולטור, ווי דאס געזעץ פון לעבען האט געפאדערט. און נישט בלויז, וואס די איבער-מאכט האט אונז נישט בעזיעגט, נאר מיר, בעזיעגטע, האבען איבערגעלעבט אונזערע זיעגער, און אונזער יודישער גאט האט איבערגעלעבט אלע גריכישע און רוימישע געטער.

אבער פאר וועלכען פרייז זענען מיר דעמאלט נצול געווארען פון אונטערגאנג? מיר זענען געווארען אנ׳אנדער פאלק. אונזער קולטור האבען מיר נישט אויפגעגעבען, מיר זענען אבער אנדערש געווארען אין אונזער אויספאסונג פון לעבען, אין אונזערע ווערטען.

עס איז נישט דא דער פלאץ צו ערקלערען, ווי עס איז געקומען אזא אומוואנדלונג אין לעבען פון אונזער פאלק. גענוג, אז דאס יודישע פאלק האט דעמאלט אויפגעהערט צו זיין א מלחמה-פאלק. דאס יודישע פאלק האט אנגעהויבען בויען זיין קיום אויף אידעאלען׳ און נישט אויפ׳ן שווערד, ווי אנדערע פעלקער. מיר האבען דעמאלט געשאפען—אפשר אלס שוואכע, ווייל מיר האבען נישט גע-

האָט קיין אַנדער ברירה, און לעבען האָט זיך פּאָרט געוואָלט—דעם אידעאַל פון פריעדען און ברידערליכקייט צווישען אַלע פעלקער, דעם אידעאַל פון משיח; מיר האָבען בעוויזען, אַז מען קאָן לעבען אָהן אַ לאַנד, אָהן מאַכט, מיט בלויז תורה און אידעאַלען; מיר האָבען געשאַפען אידעאַלען, וועלכע זענען געווען געגען דעם לויף פון דער וועלט, „געגען דער נאַטור”—אידעאַלען, וועלכע קיין שום פאָלק האָט נישט געקאָנט אָננעהמען, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דאָס קריסטענטום האָט זיך כלומר'שט צווישען זיי פערשפּרייט; אידעאַלען, מיט וועלכע עס איז געוויס שווער צו שטאַרבען און נאָך שווערער צו לעבען. דורך די דאָזיגע אידעאַלען (און ווייל מיר האָבען זויפגעהערט צו קעמפען) זענען מיר נצול געוואָרען פון אונטערגאַנג—אָבער דורך דעם דאָזיגען שפּעטערדיגען טייל פון אונזער תורה זענען מיר צוגלייך געוואָרען פרעמדע און באַהעמיעס אין דער משפחה פון די פעלקער. אונזער לע-בען האָט זיך אויפגעהערט בוי'ען אויף די אַלגעמיינע סאָציאַלע געזעצען, אויפ'ן גלייכגעוויכט, וואָס עס שאַפט די מלחמה צווישען די פעלקער. אונזער לעבען שטיצט זיך אויף אַנ'„אינדיווידועל געזעץ”—אונזער מלכות איז נישט פון דער וועלט.

און אָט אין דעם דאָזיגען בעזונדערן, נישט-נאַטירליכען קיום אויף צו להכעיס אַלע פעלקער; אין דעם, וואָס מיר זענען געבליבען לעבען אויף צו־להכעיס דעם סאָציאַלען געזעץ; אין דעם, וואָס אונזערע שונאים איז נישט געלונגען אונז צו פער-ניכטען, ווי עס וואָלט געמוזט זיין; אין דעם, וואָס מיר האָבען אונז בעהאַלטען פאַר אונזער גורל—אין דעם דאָזיגען אומ-נאָרמאַלען קיום שטעקט דער סוד פון אַנטיסעמיטיזם.

אַ תלמוד'ישער זאָץ זאָגט: „כשלקה הרי הוא כאחיך”. דאָס איז אויך אַ סאָ-ציאַל-פּסיכאָלאָגישער כלל. ווען אַ פאָלק האָט אַ פיינדליך פאָלק בעזיעגט אָדער גע-שלאָגען, האָט עס פערלוירען מיט דער צייט זיין שנאה צו איהם. דאַגעגען האָבען מיר געזעהן, אַז ווען אַ פאָלק האָט געפיהרט מלחמה און עס האָט זיין ציעל (צו פערניכטען אָדער אונטערטעניג מאַכען דעם געגנער) נישט דערגרייכט, האָט זיך נאָך פערשטאַרקט זיין שנאה. דאָס יודישע פאָלק האָט מען גע'רודפ'ט, געשלאָגען, פערטריבען פון זיין לאַנד, אָבער דאָך נישט בעזיעגט. דער יוד פיהרט ביז איצט זיין אייגען לעבען—די שנאה צו איהם איז דערפאַר טאַקע שטענדיג געוואַקסען. ווייל דאָס יודישע פאָלק לעבט אין דער לופט און קיין שום פאָלק קאָן זיך אָן איהם נישט נוקם זיין און צושטערען זיין לאַנד—ווי דאָס געזעץ פון לעבען פאָ-דערט,—פערשטאַרקט זיך די שנאה צום יוד פון טאָג צו טאָג. דאָס איז געוויס אויך די סבה, וואָס דער אַנטיסעמיטיזם איז אַזוי אויסגעוואַקסען נאָך דער מלחמה. די מלחמה איז געווען אַ צייט פון בילאַנסען צווישען די פעלקער. די פעלקער האָבען זיך אַלע אָבגערעכענט איינס מיט'ן אַנדערן און זיי קאָנען איצט אפשר צוריקקומען צו נאָרמאַלע בעציהונגען: זייער שנאה צו איינאַנדער האָט זיך אָבגעקיהלט. נאָר מיט'ן יוד האָט מען זיך נישט געקאָנט אָברעכענען—ער האָט קיין „קאָנטאָ קורענט” נישט ביי די פעלקער.

קלאָרער וועלען מיר קאָנען פערשטעהן די דאָזיגע אַנשויאונג, ווען מיר וועלען בעטראַכטען דעם דועל, וועלכער שטאַמט אויך פון גייסט פון מלחמה און פעאָדאַליזם: אין אַ פעראיין פון דייטשע אָפיצירען אָדער סטודענטען, למשל, ווען דער געגנער, וואָס ווערט געפאָדערט צום דועל פאַר אַ בעליידיגונג, גיט-איבער זיין וויזיט-קאַרטע און נעהמט־אָן דעם קאַמף, בערוהיגט זיך דער בעליידיגטער און דער קאַמף צווישען

די געגנער נעהמט־אָן אַ פאָרם פון געגענזייטיגער אַכטונג. גאַנץ אַנדערש איז עס אָבער, ווען דער געגנער נעהמט נישט אָן די פאָדערונג, אָדער גיט נישט אויף זיין ריכ־טיגען אַדרעס. דעמאָלט איז נישט נור, וואָס זיין געגנער בערוהיגט זיך נישט, נאָר די שנאה שטייגט נאָך אונענדליך און נעהמט־אָן די פאָרם פון פעראַכטונג. דער מענש, וועלכער האָט נישט אָנגענומען די פאָדערונג, פערליערט זיין כבוד ביי אַלע „בעסערע״ מענשען; ער ווערט פון אַלעמען פעראַכט און קאָן זיך נישט ווייזען אין דער געזעלשאַפט, ער איז ווי הפקר און יעדער מענש האָט דאָס רעכט, איהם צו שפייען אין פנים אַריין.

ווען ער וועט רעדען וועגען יושר: וואָס הייסט שלאָגען ? -וועט ער זיך נאָך מעהר לעכערליך און נידריג מאַכען. אַזוי רעדט נישט קיין מענש פון כבוד.

דאָס איז די בעזונדערע שטעלונג פון יודישען פאָלק צווישען די פעלקער, וועלכע האַלטען זיך שטענדיג אין איין דועלירען.

דאָס יודישע פאָלק קאָן נישט איבערגעבען זיין וויזיט־קאַרטע די געגנער— עס לעבט אין דער לופט, אָהן אַ לאַנד, אָהן אַן־אַרמעע. עס וואוינט פאָסט־רעסטאַנט און קאָן די פעלקער זיין אַדרעס נישט אָנגעבען.

מיט יעדען פאָלק קאָן מען פיהרען מלחמה: עס פערטיידיגט מיט׳ן שווערד זיינע אינטערעסען, זיין קולטור. דערפאַר האָט עס אַ פּלאַץ און אַכטונג צווישען די אומות, וואָס לעבען שטענדיג מיט פייער און שווערד. דאָס יודישע פאָלק פיהרט זיין משונה׳דיג לעבען—און פערטיידיגט עס נישט. דער יודישער שטאַנדפונקט איז נישט, ווי דער פון אַנדערע פעלקער. דער יוד שטעלט זיך נישט אויפ׳ן באָדען פון אונבעדינגטער סאַטיספאַקציע. עפּיס רעדט דער יוד מיט די פעלקער, וועלכע ווילען זיך מיט איהם דועלירען, וועגען יושר און הומאַניטעט — קיין וואונדער נישט, וואָס זיי פעראַכטען איהם אַזוי שטאַרק.

אַלע בעציהונגען צווישען די פעלקער זענען געבויט אויף מלחמה—דער פּאָ־דאַל איז די העכסטע מאָראַלישע אינסטאַנץ ביז היינטיגען טאָג. די ווערטען פון כבוד, גבורה, קאַמף זענען ביז איצט די העכסטע ווערטען פון דער מענשהייט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס די פעלקער זענען כלומר׳שט קריסטליך. דער יוד שטעהט אָבער אָן אַ זייט פון די אַלע ווערטען. עפּיס גילט דאָס אַלץ נישט פאַר איהם. ער לעבט נישט מיט די בעגריפען פון מלחמה־ריטער. מיט׳ן יודישען פאָלק קאָן מען קיין מלחמה נישט פיהרען און קיין שלום נישט שליסען—דער יוד איז נישט פון ישוב, און ווייל דער יוד שטעלט זיך נישט אויפ׳ן שטאַנדפונקט פון סאַטיספאַקציע און גיט קיין סאַטיספאַקציע נישט, איז ער הפקר און יעדער מענש מעג איהם פעראַכטען, ווי מיר האָבען עס געזעהן אין פאַל פון דועל.

אַלע אומות קעמפען איינס מיט׳ן אַנדערן, דועלירען זיך,׳ און זייער קאַמף נעהמט־אָן רעכטליכע און ריטערליכע פאָרמען פון געגענזייטיגער אַכטונג—דער קאַמף מיט׳ן יוד נעהמט־אָן די פאָרם פון פאָגראָמען, קלעפּ פון פעראַכטונג—אַזוי פיהרט מען זיך מיט דעם, וואָס נעהמט קיין דועל נישט־אָן. ביי אויפגעקלערטע פעלקער בעהאַלט זיך די שנאה הינטער אַ קולטור־מאַסקע. זי ווירקט אָבער אויך דאָרט טיעף אין דער נשמה. „פעראַכטעטע יודען! זיי זענען נישט סאַטיספאַקציע־פעהיג״—אַ פאָלק, וואָס פערטיידיגט נישט זיין כבוד.

דערמיט ערקלערט זיך אויך דאָס, וואָס מיר געפינען דעם אַנטיסעמיטיזם הויפּטזעכליך אין די העכערע אַריסטאָקראַטישע קרייזען. דער אַנטיסעמיטיזם איז

שטרענג פערבונדען מיט׳ן פעאדאלען גייסט און מיט דער עסישער אנשויאונג פון מיליטער און מלחמה, וועלכע איז הויפטזעכליך צו געפינען אין דער „בעסערער״ געזעלשאפט. דאס אייגענע אויך מיט פעלקער: וואס מעהר א פאלק שטעקט אין מיליטאריזם, אלץ מעהר האסט עס די יודען. אם וועניגסטען איז דער אנטיסעמיטיזם פערשפרייט אין די אינדוסטריעלע לענדער, ווייל זיי זענען ווייטער פון פעאדאליזם. דאס איז דער פאל מיט ענגלאנד, אמעריקא.

VI

די פערספעקטיווען.

דער אנטיסעמיטיזם קאן אונטערגעהן: א) ווען די מענשליכע געזעלשאפט וועט זיך איינגאנצען בעפרייען פון מיליטאריזם און פון זיין בעזונדערער וועלט-אנשויאונג, וועלכע הערשט ביז יעצט. ב) ווען אויך דאס יודישע פאלק וועט צוריק ווערען א מלחמה-פאלק אין זיין לאנד (אפשר איז דאס דער זין פון דעם בעקאנטען מאמר, אז משיח וועט קימען אין א דור, וואס איז כלו חייב אדער כלו זכאי).

געלעהרטע, ווי ספענסער און לעצטענס פראנץ אפפענהיימער, וועלכע האבען איינגעזעהן די גרויסע בעדייטונג פון מלחמות אין לעבען פון די פעלקער, האבען דאך אין זייערע ווערק פארגעזאגט א צייט, צו וועלכער מיר דערנעהנטערן זיך אין אונזער ענטוויקלונג,—א צייט, ווען עס וועט אונטערגעהן דער טיפ פון פעאדאלען מיליטער-מאן און עס וועט הערשען דער אינדוסטריעלער מענש, וועלכער לעבט פון ארבייט און נישט פון רויב (ספענסער); ווען דאס לעבען פון די פעלקער וועט נישט זיין מעהר געבויט אויפ׳ן יסוד פון מלוכה—פון מלחמות און מארד; ווען עס וועט אונטערגעהן די בלוטיגע ארדנונג, אין וועלכער די מלחמה איז א נויטיוועניגקייט, און עס וועט זיך אויפ׳ס ניי ארגאניזירען די מענשהייט אויפ׳ן יסוד פון געזעלשאפט, ארבייט און „געגענזייטיגער הילף״ (אפפענהיימער).

דער מאדערנער סאציאליזם, בעזונדערס דער יודישער, ערווארט אן׳עהנליכע לעזונג. דער יודישער סאציאליזם האט נישט זיין שורש אין די עקאנאמישע בעדינגונגען פון יודישען פראלעטאריער, נאר פיעל מעהר אין די ליידען פון יודען אלס פאלק. דער יודישער סאציאליסט ערווארט פון סאציאליזם הויפטזעכליך א לעזונג פון דער יודישער פראגע. ער גלויבט, אז נור דורך ערלעזונג פון דער גאנצער מענשהייט קאן אויך דאס יודישע פאלק אויסגעלעזט ווערען פון זיינע צרות. דאס איז אבער אן׳אידעאל פאר משיח׳ס צייטען. דעם צווייטען וועג, וועלכען מיר האבען דערמאהנט, האט געוועהלט דער ציוניזם. דער ציוניזם ווארט נישט אויף דער ערפילונג פון די אלגעמיין-מענשליכע אידעאלען. ער איז „דוחק את הקץ״ און זוכט א לעזונג פאר דער יודישער פראגע אין אונזער זינדיגער צייט.

דער ציוניזם וועהלט דעם וועג פון אלע פעלקער. ער בעקענט זיך צום נאטור-געזעץ, צו דער רעאלער פאליטיק פון די פעלקער, ער שטעלט זיך אויפ׳ן שטאנדפונקט פון סאטיספאקציע. דורכ׳ן ציוניזם ווערט דער יוד א מיטגליעד צווישען די דועל-פיהרענדע און דועל-פעהיגע פעלקער, און דעריבער בעמערקען מיר ביי אונזערע שונאים א געפיהל פ אכטונג פאר׳ן ציוניזם. איינער

פון אונזערע גרעסטע שונאים האָט אָנגערופען דעם ציוניזם: „די איידעלסטע רעגונג אין יודענטום”. דער ציוניזם איז—דאָס אָנגעבען דעם יודישען אַדרעס, דאָס איבערגעבען די וויזיט-קאַרטע אויף דעם אַרויסרוף פון געגנער.

*

פ. ס.

אין די מיינונגען, וועלכע איך האָב אַרויסגעזאָגט אין דעם אַרטיקעל, זעה איך דעם סוד פון אונזער לאַנגען וואַנדערן פון פאָלק צו פאָלק, פון מדינה צו מדינה. אפשר האָט אונז די געטליכע השגחה געוואָלט דערהאַלטען און בכיון אונז פערטריבען פון אונזער לאַנד, כדי אונז צוריקצופיהרען אַהין אין אַ צייט, ווען עס וועלען אויפהערען די מלחמות צווישען די פעלקער, און אונזער קיום וועט קאָנען זיין געזיכערט, ווי אונזערע נביאים האָבען געזעהן.

עס איז קיין ספק נישט, אַז ווען מיר וואָלטען געבליבען אין אונזער לאַנד, וואָלט שוין איצט פון אונז קיין שריד ופליט נישט געבליבען, לויט'ן געזעץ פון מלחמה, וואָס האָט ביז איצט געהערשט אין דער געזעלשאַפט.

דאָס איז אפשר דער סוד פון נצח ישראל.

ש. ל. ציטראָן.

צו דער געשיכטע פון „דבוק“.

נאָך די אַלע פערשיערענע מיינונגען, וואָס זענען ביז אַהער אַרויסגעזאָגט געוואָרען וועגען אַנ—סקי'ס „דבוק“, הן אין דער פּרעסע און הן אין ליטעראַרישע שמועסען, ווערט עס אַלגעמיין אָנערקענט אַלס קלאַסיש ווערק. דורכדעם בעקומט פאַר אונז אַ בעזונדער אינטערעס נישט בלויז די ענטשטעהונגס-געשיכטע פון דער דאָזיגער דיכטערישער שאַפונג, נאָר אויך אַלע אַנדערע פּרטים, וואָס האָבען צו איהר אַ וועלכע-עס-איז שייכות. פון מיינע אָפטע געשפּרעכען מיט אַנ—סקי'ן זענען מיר פערבליבען אין זכרון איינינע דאַטען, וואָס קאָנען אַריינטראָגען געוויסע בעלייכטונגען אין דער זאַך.

* * *

אַמאָל האָב איך מיט אַנ—סקי'ן פּערפיהרט אַ שמועס וועגען שריפטשטעלער, וועלכע שרייבען זייערע זאַכען גאַנץ לייכט, און וועגען אַזוינע, ביי וועמען עס שרייבט זיך זעהר שווער. דאַן האָט מיר אַנ—סקי געזאָגט כהאי לישנא:

— איך האָב פון שטענדיג אָן געשריבען, און שרייב איצט אויך, אָהן שום שוועריגקייטען. פון דעם, וואָס מען רופט ליטעראַרישע חבלי-לידה, האָב איך קיינמאָל נישט געוואוסט. איך האָב אָבער, בעזונדערס אין די ערשטע פאַר צעהנדליג יאָהר פון מיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, געהאַט די טבע נישט אָבצושיקען דעם כתב-יד באַלד אין רעדאַקציע, נאָר אַריינלעגען איהם אין טיש-קעסטעל, פון צייט צו צייט אַריינקוקען אין איהם, יעדעס מאָל פון איהם וואָס אויסמעקען אָדער אין איהם עפּיס מוסיף זיין. דער דאָזיגער פּראָצעס פלעגט זיך ביי מיר ציהען ביז ס'פלעגט ביי מיר געבוירען ווערען אין געדאַנק אַ נייע בעשעפעניש. ערשט דעמאָלט פלעג איך דעם מאַנוסקריפּט גאָר פון דאָס ניי איבערשרייבען און אַוועקלאָזען איהם אין דער גרויסער וועלט אַריין.

אויף דעם האָב איך בעמערקט:

— נאָך אַ סך פריהער פאַר אייך האָבען זיך שוין שריפטשטעלער ביי אונז אַזוי נוהג געווען.

— ווער, למשל?

— מאפו האָט ביי זיך געהאַלטען זיין „אהבת-ציון“ צוויי און צוואַנציג יאָהר נאָכאַנאַנד ביז ער האָט ביי זיך גע'פועל'ט צו פערעפענטליכען איהם אין דרוק.

— צוויי און צוואַנציג יאָהר?! — האָט אַנ—סקי אויסגערופען מיט גרויס התפעלות — ווי האָט דאָס אַ מענש אַזוי פיעל געדולד? אַ וואונדער, וואָס ער איז ביי איהם נאָכדעם אַרויסגעקומען אַזוי קינסטלעריש געשליפען. ממש ישעיה!

און באַלד האָט ער מיר אַ פרעג געטהון:

—זאָגט מיר, כ'בעט אייך, ווען האָט איהר געלייענט דעם „אהבת-ציון"?

—דאָס איז געווען ס'ערשטע העברעאישע ביכעל, וואָס איך האָב געלייענט.

—און איך, שטעלט אייך פאָר, האָב זיך שוין יונגעלווייז בעהאַט אָנגעלייענט מיט העברעאישע ביכלעך ווי אַ פויק, כ'בין שוין געווען קלאָר אין גאָרדאָנ'ען און אין סמאָלענסקינ'ען און אין ליליענבלומ'ן און איך האָב נאָך אַלץ נישט געוואוסט, אַז ס'איז דאָ אויף דער וועלט אַזאַ מין „אהבת-ציון". דערגאַנגען בין איך דאָס גאַנץ צופעליג.

דערביי האָט מיר אַנ—סקי איבערגעגעבען דעם פאָלגענדען חאַראַקטעריסטישען פאַקט:

—העברעאישע ביכער צום לייענען פלעגט מיר תמיד רעקאָמענדירען מיינער אַ בעקאַנטער בחור, וועלכער האָט געלערנט אין בית-המדרש, וואו איך פלעג קומען טעגליך דאַוונען. האָט ער מיר נור אָנגעוויזען אויף אַ ספר, האָב איך מיך תיכף געסטאַרעט צו בעקומען איהם און האָב איהם דורכגעלייענט. אויפ'ן „אהבת-ציון" האָט ער, קענטיג, פערגעסען. איינמאָל, אין אַ געוויסען בין-מנחה-למעריב, איז צו מיר צוגעגאַנגען דער בחור און האָט מיר דערצעהלט מיט אַ מין ווילדער בעגייסטערונג, אַז ס'איז דאָ אין העברעאיש אַ ראָמאַן אין דריי טייל, ער הייסט „התועה בדרכי החיים" פון דעם גרויסען שרייבער סמאָלענסקין, און אַז דער דאָזיגער ראָמאַן איז עפּיס גאָר אַנ'אויסנאַהם פון דער וועלט. מ'קאָן איהם אָבער אין שטאָדט ניט בעקומען, ווייל ער קאָסט פיער רובל, און דעריבער קויפען איהם נור די גאַנץ גרויסע גבירים, און אַזעלכע גבירים זענען ביי אונז ניטא. האָט אָבער געדאַרפט טרעפען, אַז קומענדיג נעכטען אויפ'ן „טאָג"—דער בחור האָט געגעסען „טעג"—צום וואַלד-סוחר איקס, האָט ער צו זיין גרויס ערשטוינען מיט אַמאָל דערזעהן, אַז דעם בעל-הבית'ס יונגע שנור, וועלכע ער האָט נישט לאַנג אַראָבגעבראַכט פון דענעבורג, זיצט ביים טיש און קוקט בשעת'ן עסען אריין אין אַ ספר, וועלכער איז ניט קיין אַנדערער, ווי נור סמאָלענסקינ'ס „התועה". בכן דאַרף מען זיך מישב זיין, ווי אַזוי בעקאַנט צו ווערען מיט דעם דאָזיגען נגיד'ישען יונגען ווייבעל און בעקומען ביי איהר דאָס בוך אויף אַ צוויי, דריי טעג. איהם, דעם בחור, איז דאָס אונמעגליך מפני כמה טעמים, און דער עיקר, ווייל עס קאָן פאַר איהם ווערען געפעהרליך, ווען מ'זאָל זיך דערוויסען, אַז ער לייענט „ביכלעך." לעגט ער דעריבער מיר פאָר, אַז איך זאָל עפּיס זעהן טהון אין דעם. אָבער וויפיעל איך האָב זיך נישט משתדל געווען אין דער זאַך אַליין און דורך אַנדערע, האָב איך גאָרנישט געפועל'ט. ס'האָט נישט געהאָלפען אפילו דער בריעף, וואָס כ'האָב אַריינגעשיקט דעם ווייבעל, אין וועלכען איך האָב איהר אָבגעמאָלט מיט פינף-גאָרענדיגע מליצות, ווי „מיין צונג לעכצט נאָך אַ הייליג העברעאיש וואָרט". נאָכדעם האָבען מיר זיך דערוואוסט, אַז דערין האָט געהאַט אַ יד דעם ווייבעל'ס מאַן, וועלכער איז געווען אַ שלעכטער מענש פון דער נאַטור. אין אַ צייט אַרום—איך האָב זיך דאַן שוין לאַנג מיאש געווען פונ'ם „התועה"—בין איך אַמאָל אַריין צו אַנ'איינבינדער, געבען איהם פערריכטען אַ ספר. צוקוקענדיג זיך צו די פערשיעדענע ספרים, וואָס זענען געלעגען ביי איהם אויפ'ן טיש, האָט מיר אַ בליק געטהון פאַר די אויגען דער „התועה". ס'האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דאָס איז דערזעלביגער עקזעמפּליאַר פון יענעם ווייבעל, וועלכען זי האָט אָבגעגעבען דעם איינבינדער צו צומאַכען צו איהם אַ נייעם רוקען. כ'האָב גענומען אַריינ'טענה'ן מיט'ן איינבינדער, אַז ער זאָל מיר לייהען דעם ספר אויף אַ פאָר טעג און איך וועל איהם בעצאָהלען פאַר'ן איבערלייענען, וויפיעל ער וועט פון מיר פערלאַנגען. ער האָט אָבער אויף קיין פאַל נישט געוואָלט אַרויסגע-

בען דעם „התועה" פון שטוב אפילו אויף אַ מינוט. כ׳האָב זיך ביי איהם גענומען בעטען. כ׳האָב געזאָגט, אַז דאָס געהט מיר, ממש, אין לעבען, כ׳האָב זיך אָנגעשלאָגען צו ברענגען איהם דעם גרעסטען משכון און האָב איהם דערביי געשוואָרען, אַז איך וועל אָבהיטען דאָס בוך, ווי דאָס אויג אין קאָפּ; אָבער קיינס פון די אַלע מיטלען האָט אויף איהם נישט געווירקט—ער קאָן נישט און קאָן נישט, ער האָט מורא זיך אָנצוהויבען מיט׳ן ווייבעל. די גאַנצע צייט פון אונזער וכוח שטעה איך מיר אַזוי און לאָז נישט אַרויס פון האַנד דעם „התועה" און בלעטער איהם און חאַפּ אין איהם וואַרפען אַנ׳אויג, און איך פיהל, ווי עס רינט מיר די סליוגע פון מויל... מיט אַמאָל פאַלט מיר אַריין אַ געדאַנק און איך גיב אַ פרעג דעם איינבינדער: „און קומען צו אייך אַהער לייענען דאָס בוך וועט איהר מיר ערלויבען?" „אָת, מיט אַלע כבוד׳ן—האָט מיר דער איינבינדער געענטפערט—אָבער נור, ווען איך בין פריי פון דער אַרבייט, דאָס הייסט: אום פרייטאָג צו נאַכט". דאָס איז גראָד געווען אַ ווינטערדיגער דאָנערשטאָג. אויף מאָרגען, פרייטאָג, גלייך נאָך וועטשערע בין איך אַוועק צום אַיינבינדער. דאָרט האָב איך זיך אַוועקגעזעצט נעבען אַ וואַרימער רובקע און פאַר׳ן שיין פון אַ קליינעם נאַפט-לעמפּעל האָב איך גענומען לייענען דעם „תועה". דער אינהאַלט פון דער ערצעהלונג האָט מיך פשוט בעצויבערט, איך האָב געשלונגען אַ בלעטעל נאָך אַ בלעטעל און האָב נישט געפיהלט, ווי די שעה׳ן זענען געפלויגען. בשעת איך האָב געהאַלטען ביים סוף פון דריטען טייל, איז שוין דער איינבינדער אויפגעשטאַנען צום ערשטען „מנין"...

—„דער עיקר איז אָבער דאָס—האָט פערענדיגט אַנ-סקי:—ערשט דורכ׳ן „תועה" בין איך דערגאַנגען, אַז ס׳איז ביי אונז געווען אַ שרייבער מאפו, און אַז דער דאָזיגער מאפו, וועמען סמאָלענסקין פערגלייכט צו ישעיהו הנביא, האָט אָנגעשריבען אַ ספר מיט׳ן נאָמען „אהבת-ציון". אויף מאָרגען האָב איך שוין בעקומען דעם „אהבת ציון", האָב איהם דורכגעלייענט כמעט בנשימה אחת, און דער רושם, וואָס ער האָט אויף מיר געמאַכט, איז געווען אין לשער. צוויי און צוואַנציג יאָהר האָט איהם מאפו געהאַלטען ניט געדרוקטערהייד! איך הער דאָס ערשט".

* *
*

איינמאָל האָב איך געפונען אַנ—סקי׳ן, ווי ער זיצט און שטעלט צונויף אַ רשימה פון ווילנער יודישע זשורנאַליסטען און ליטעראַטען.

—כ׳האָב בדעה—אַזוי האָט ער מיר ערקלערט-פּאַרצולייענען מיין „דבוק" פאַר אונזערע חברים; וויל איך זיי איינלאַדען אויף מאָרגען אין אונזער לאָקאַל.

אין אַ קליינער ווײַלע אַרום האָט ער מיך געפרעגט:

—איהר האָט מיר אמאָל דערצעהלט, אַז מאַפו האָט ביי זיך געהאַלטען זיין „אהבת-ציון" אין כתב-יד צוויי און צוואַנציג יאָהר, איידער ער האָט איהם געדרוקט. אפשר קאָנט איהר מיר שוין זאָגען, צי האָט מאַפו געהאַט אויך דיזעלביגע געוועהנהייט וואָס איך, צו וועלען אויסהערען וואָס מעהר מיינונגען וועגען זיינע ווערק, כל-זמן זיי געפינען זיך נאָך אין מאַנוסקריפּט?

—דאָס איז מיר נישט בעקאַנט, האָב איך איהם געענטפערט.

—וויפיעל מאָל, מיינט איהר—האָט אַנ-סקי פאָרטגעזעצט זיין אָנגעהויבענעם שמועס—און אין וויפיעל ליטעראַרישע קרייזלעך און פאַר וויפיעל איינצעלנע פערזאָנען האָב איך שוין פאַרגעלייענט מיין „דבוק" אין משך פון די פיער יאָהר זינט איך האָב איהם אָנגעשריבען? איך געדענק שוין גאָר היינט די צאָהל נישט. היינט וויפיעל מאָל האָב איך מיך איידער-וואָס-ווען מישב געווען מיט קאָלעגען, יודען און

קריסטען, צי איך זאָל עס גאָר לכתחילה שרייבען.

דאָ האָב איך אַנ—סקי'ן אַ פרעג געטהון:

—האָט איהר זיך עפּיס לאַנג אַרומגעטראָגען מיט דער אידעע פון „דבוק"?

אויף דעם האָט מיר אַנ—סקי געענטפערט:

—די אידעע איז מיר אַרויפגעשוואומען נאָך אין יאָהר 1911, בשעת כ'בין אַרומגעפאָהרען אין וואָלינער און פּאָדאָליער גובערניעס צו זאַמלען די ווערק פונ'ם יודישען פאָלקלאָר. קומענדיג קיין יאַרמאָלינעץ, אַ קליין שטעדטיל אין פּאָדאָליער גובערניע, האָב איך נישט געפונען קיין אכסניא וואוהין צו פערפאָהרען. איך געדענק שוין היינט נישט, צי ווייל עס איז דעמאָלט געווען אַ יריד אין שטעדטיל, אָדער צוליעב אַנ'אַנדער סבה, זענען די צוויי, דריי איינפאָהר-הייזער געווען בעזעצט מיט אורחים, און פאַר מיר מיט דעם מוזיקער ע נ ג ע ל איז נישט געווען קיין אָרט. דאַן האָט אונז אַריינגענומען צו זיך אויף נאַכטלעגער דער שטעדטילדיגער גביר, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסע געררומיגע דירה. דאָס איז געווען אַ ברענענדיגער חסיד, וועלכער פלעגט איינמאָל אין חודש פאָהרען צום רבי'ן און האָט אָהן איהם קיין שום טריט נישט געטהון. געהאַט האָט ער אַ טאָכטער אַ בת-יחידה, אַ מיידעל פון אַ יאָהר 18—17, זעהר אַ סימפּאַטישע, אַ שלאַנקע מיט אַ לענגליכ'ן בלאַסען פנים, מיט צוויי גרויסע קאַרשען-אויגען און אַזעלכע טיעפע! און עניוות'דיג איז דאָס געווען, ווי די צניעות אַליין; גערעדט האָט זי, קוים וואָס מ'האָט געהערט, שטענדיג האָט זי געהאַלטען די אויגען אַראָבגעלאָזט, און תמיד פערטראַכט. דאָס מיידעל האָט מיך פעראינטערעסירט; אָבער וואָס איך האָב מיך נישט צוקליגט צו פערפיהרען מיט איהר אַ געשפּרעך, האָט זיך דאָס מיר נישט איינגעגעבען. נישט קוקענדיג מיר גלייך אין פנים, האָט זי מיר אויף אַ צעהנט וואָרט געענטפערט איינס, און דאָס אויך אַזוי נידעריג, אַז איך האָב קוים דערהערט, וואָס זי זאָגט. איך האָב אָבער געהאַט די געלעגענהייט צו בעמערקען, אַז שבת צו די סעודות, בעת עס עסט ביי זיי ביים טיש אַ גאַנץ יונגער קלויזניקעל, אַ שען זיידען בחור'ל מיט בלאָהע, פער'חלומ'טע אויגען און מיט אַ פּאָר לאַנגע, געקרייזעלטע פאות, פלעגט דאָס מיידעל ווערען ממש אַנ'אַנדער מענש, ווי אַ נייע הויט וואָלט זיך אויף איהר אַרויפגעצויגען. אַליין ביים טיש איז זי נישט געזעסען, זי פלעגט אָבער אַריינטראָגען פון קיך די חלקים און אָוועקשטעלען זיי פאַר איטליכען בעזונדער און יעדעס מאָל, ווי עס פלעגט קומען צום בחור'ס חלק, פלעג איך דערזעהן, ווי זייערע ביידענס, שטענדיג אַראָבגעלאָזטע אויגען הויבען זיך אויף און קוקען זיך אַריין מיט שמאַכטענדיגע בליקען איינע אין די אַנדערע... כ'האָב תיכף פערשטאַנען, אַז די דאָזיגע צוויי יונגינקע, רייניגקע נשמה'לעך פלאַטערן, ציהענדיג זיך מאַגנעטיש איינס צום צווייטען, פערבאָרגען פון די אַרומיגע, און—ווער ווייסט?—אפשר אויך פון זיך אַליין. דעם לעצטען שבת-צו-נאַכט נאָך הבדלה, ביי אַ גלעזעל טיי, איז דער חסידישער גביר געווען בעזונדערס אויפגעלעגט, האָט מיר דערצעהלט וועגען זיינע געשעפטען און פערענדיגט מיט דעם, אַז ער האַלט אין גיכען זיך מתחתן זיין מיט אַ גרויסען עושר, אַ מיוחס פון שדה-לבן, וועלכער האָט אויך אַ זוהן אַ בן-יחיד און אַ גאַנץ געראָטענעם, אַנ'עילוי און אַ צדיק תמים. דאָס האָט מיר אַרויפגעבראַכט אויפ'ן געדאַנק, אַז אָט אין דעם הויז וועט זיך סוף כל סוף מוזען אָבשפּיעלען אַ טראַגעדיע. פון יענעם שבת-צו-נאַכט אָן האָבען זיך מיר אין געדאַנקען גענומען פאָרשטעלען פערשיעדענע מעגליכקייטס-פאָרמען פון דער דאָזיגער טראַגעדיע. אויף דער רייזע אין די ווייטערדיגע שטעדט און שטעדטליך זענען מיר די בילדער ביסלעכווייז צורונען געוואָרען. אין אַ צייט אַרום האָבען זיי ביי מיר אויפגעלעבט גאָר פון דאָס

גיי, אָבער נישט רעאַל, נור צושוואומען. אַמאָל אין אַנ׳אָווענד—און איך בין שוין דאַן געווען צוריק אין פעטערבורג—בין איך געזעסען און האָב סאָרטירט די צעהנדליגער מעשיות׳לעך און לעגענדעס וועגען „דבוקים״, וועלכע כ׳האָב צוזאַמענגעקליבען אונטערוועגס. איין לעגענדע האָט מיך פערהאַלטען. אויף מאָרגען האָב איך אָנגעצייכענט ביי מיר אין ביכעל די ערשטע, נאָך גאַנץ טונקעלע אפילו, קאָנטורען פון — כ׳האָב אַליין נישט געוואוסט פון וואָס. כ׳האָב אָבער דערפיהלט, אַז ס׳הויבט זיך ביי מיר אָן צו שאַפען עפּיס אַזוינס, וואָס ציהט זיין יניקה פון פאָלקלאָרישען קוואַל אויפ׳ן באָדען פונ׳ם איצטיגען רעאַלען לעבען.

—דערווייל האָט אויסגעבראָכען די וועלט-מלחמה—אַזוי האָט אַנ—סקי פערענדיגט,—וועלכע האָט פערשלונגען מיך מיט אַלע מיינע ליטעראַרישע פּלענער. כ׳בין אינגאַנצען כלל-טהוער געוואָרען. ס׳האָט מיך גענומען רייסען צו אונזערע ברידער קיין גאַליציען. אויפ׳ן וועג קיין וואַרשא איז מיר גאָר אומגעריכט איינגעפאַלען, אַז זענענדיג ביי פּרצ׳ן זאָל איך מיט איהם אויספיהרליך אַרומרעדען דעם פּלאַן פון מיין „דבוק״ (דעמאָלט איז שוין ביי מיר געווען בעשלאָסען צו דראַפּירען מיין ערצעהלונג אין דער מיסטעריע פון דער „דבוק״-לעגענדע). כ׳האָב אָבער געפונען פּרצ׳ן אַזוי צובראָכען און אַזוי נידערגעשלאָגען. און אַזוי אין אַנשפּרוך גענומען פון די יודישע צרות, אַז כ׳האָב מיך, פּשוט, נישט ערלויבט צו פערפיהרען מיט איהם אַ געשפּרעך וועגען ליטעראַריש-קינסטלערישע ענינים. און מיר איז דאַן באמת איינמאָל אויסגעקומען צו הערען, ווי פּרץ האָט זיך אָבגערופען צו אַ יונגען ליטעראַט, אַז אַנטקעגען דער שרעקליכער טראַגעדיע, וואָס קומט איצט פאָר אינ׳ם לעבען פון יודישען פאָלק, דאַרף פערשטומט ווערען ביז אַ צייט די יודישע לירע. אין גאַליציען בין איך אַריינגעפאַלען אין אַ מיסטישע סביבה, וועלכע איז נאָך געוואָרען פיעל מיסטישער דורך די שרעקליכע יודישע רדיפות און יסורים, וועלכע האָבען דערמאָהנט אין די טעג פון די נוסעי-הצלב און פון גזרת ת״ח. כ׳האָב געזעהן אַרום זיך מענשען-שאָטענס, מיט סודות׳פולע געזיכטער, וועלכע שוועבען אום, ווי אין אַנדערע, אונז אומבעקאַנטע וועלטען... איינמאָל נאָך מעריב בין איך אַריין אין גאָרליצער בית-המדרש. איהר גערענקט דאָס אויסערליכע בילד פונ׳ם ערשטען אַקט אין מיין „דבוק״? דאָס איז אַ פּינקטליכע קאָפּיע פונ׳ם גאָרליצער בית-המדרש, ווי ער האָט זיך פאַר מיר ענטפּלעקט אין יענער ווינטער-נאַכט. פון דעמאָלט אָן האָט ביי מיר דער רעיון פון „דבוק״ אָנגעהויבען צו ווערען אַלץ צייטיגער און צייטיגער. אין טאַרנאָוו, בעת די שטאָדט איז נאָכאַנאַנד בעשאָסען געוואָרען פון אַנ׳עסטרייכישען צוויי-און-פערציג סענטימעטער-האַרמאַט, האָב איך מיר אַמאָל אין אַנ׳אָווענד אַוועקגעזעצט און אָנגעוואָרפען אויפ׳ן פּאַפּיר דעם ערשטען אַקט. דעם צווייטען אַקט האָב איך אָנגעשריבען מיט עטליכע וואָכען שפּעטער, און אַלץ אין גאַליציען. אַראָבהאַפּענדיג זיך אויף אַ קורצער צייט קיין קיעוו, צו דעם יודישען הילפס-קאָמיטעט, האָב איך דאָרט די צוויי אַקטען פאָרגעלייענט דאָס ערשטע מאָל פאַר דעם אינזשענער מ. נ. סירקין, וועמען עס איז שטאַרק געפעלען געוואָרען דאָס עצם טעמאַ, נישט קאָנענדיג מיר אַרויסזאָגען אַ בעשטימטע מיינונג. די לעצטע צוויי אַקטען פון „דבוק״ האָב איך שוין אָנגעריבען שפּעטער אין מאָסקווע.

* *
*

אין אַ געוויסען ווינטערדיגען פרייטאָג-צו[illegible] דאָס איז געווען עטליכע

טעג שפּעטער נאָכדעם, ווי די באָלשעוויקעס זענען צום ערשטען מאָל אַריין קיין ווילנא, האָט אַנ-סקי פאָרגעלייענט זיין „דבוק״ אין אַנ׳ענגען קרייז פון ליטעראַטען, זשורנאַליסטען און אַרטיסטען. איבער אַ געוויסער סבה בין איך צו דער פאָרלעזונג נישט געקומען, און אויף מאָרגען האָב איך דערפאַר בעקומען פון אַנ-סקי׳ן אַ שטאַרקען אויסרייד. יעדע מיינונג וועגען זיין ווערק איז ביי איהם געווען אָנגעלעגט און טייער. די מיינונגען, וואָס זענען דאַן אין ליטעראַטען-קרייז אַרויסגעזאָגט געוואָרען וועג׳ן „דבוק״, האָבען אַנ-סקי׳ן נישט בעפריעדיגט. אַזוי האָט ער מיר דעמאָלט אויסדריקליך געזאָגט. מיט אַ בעזונדער אויפרעגונג האָט ער גערעדט וועגען דער מיינונג פון אַ קאָמוניסטישען זשורנאַליסט, וועלכער האָט געזאָגט, אַז אין אַזעלכע צייטען ווי די היינטיגע שרייבט מען נישט אַזויגע רוהיגע זאַכען, נאָר מען רופט דעם עולם צו העראָאישע מעשים.

אַנ-סקי האָט מיר דאַן געזאָגט:

—מ׳קאָן אַרויסטראָגען וועגען מיין דראַמע די ערגסטע מיינונג, אָבער מען דאַרף דאָך זי פריהער פערשטעהן, און אַזאַ פערשטענדניש האָב איך כמעט ביי קיינעם נישט געפונען. פערשטאַנען האָבען מיך, דאַכט זיך, נור די גוים... אַז איך האָב פאָרגעלייענט דעם „דבוק״ פאַר סטאַניסלאַווסקי׳ן, פון מאָסקווער רוסישען קינסטלערישען טעאַטער, האָט ער מיר זיך תיכף אָנגעשלאָגען פאָרצושטעלען עס אויף זיין ביהנע. ווען נישט דאָס באָלשעוויסטישע איבערקעהרעניש, וואָלט דאָס געוויס צו שטאַנד געקומען, און דער עולם וואָלט זיך בעקענט מיט מיין דראַמע לויט איהר ר ו ס י ש ע ן טעקסט.

—נאָר וואָס האָב איך מיך צו בעקלאָגען אויף ו י ל נ א—האָט אַנ-סקי נאָך אַ קליינער פויזע פאָרטגעזעצט זיין שמועס—אַז אָ ד ע ס איז אויך געווען נישט בעסער. דאָרט האָב איך פאָרגעלייענט מיין „דבוק״ ביים זיידען, ביי מענדעלי׳ן. דערביי זענען געווען נאָך עטליכע פון די אָדעסער חשוב׳סטע יודישע שריפטשטעלער, צווישען זיי ביאַליק, ראַווניצקי און אויך דוד פרישמאַן, וועלכער האָט דאַן פערבראַכט אין אָדעס. און איך דאַרף אייך זאָגען, אַז ביי די גדולים האָב איך אויך נישט בעמערקט קיין בעזונדער פערשטענדניש פאַר מיין „דבוק״. מענדעלי אַליין האָט די גאַנצע צייט געשוויגען, ראַווניצקי, ווייסט איהר דאָך, איז סתם אַ שווייגער. ביאַליק האָט עפּיס יאָ אַרויסגעזאָגט עטליכע בעמערקונגען, אָבער אויבערפלעכליכע. פרישמאַן האָט עפּיס געזאָגט און נישט דערזאָגט. נאָכדעם האָט מען מיר איבערגעגעבען, אַז פרישמאַנ׳ען געפעלט דער „דבוק״ לחלוטין נישט. טאָמער ווייסט איהר זיך וואונדערן פאַרוואָס ער האָט נאָכדעם דעם „דבוק״ אָבגעדרוקט אין זיין „תקופה״, האָב איך אויף דעם צוויי טעמים: ערשטענס, איז שוין דאָס געווען שפּעטער אין מאָסקווע, וואו מ׳האָט וועגען דעם „דבוק״ נישט אויפגעהערט צו רעדען אין די יודישע און אין די נישט-יודישע ליטעראַרישע קרייזען. און דוקא צו גוטען, און, צווייטענס, האָט דערצו גורם געווען דער זכות פון ביאַליק׳ס איבערזעצונג...

מיט גרויס ענטוזיאַזם האָט זיך אַנ-סקי אָבגערופען וועגען ביאַליק׳ס איבערזעצונג, און האָט מיר אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג, אַז אין העברעאיש איז דער „דבוק׳ אַרויסגעקומען אין פיעל ערטער אַ סך שטאַרקער, ווי אין יודיש און רוסיש. נאָר איין קליינע בעמערקונג האָט ער געמאַכט צו ביאַליק׳ס איבערזעצונג פון ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער׳ס „דודעלע״. אַנ-סקי האָט געפונען, אַז וואו עס שטעהט דאָרט „אתה״, האָט געדאַרפט שטעהן דער אַראַמעאישער „א נ ת״. איך האָב דאַן אָבגעשלאָגען אַנ-סקי׳ס בעמערקונג מיט דעם, אַז דאָס וואָלט געהאַט אַ זין נור אין דעם פאַל, ווען דער גאַנצער „דודעלע״ וואָלט געווען איבערגעגעבען דורך

ביאַליק'ן אין אַראַמעאישען סטיל, אָבער נישט אַריינשטעלעז איין אַראַמעאיש וואָרט אין אַ דורכאויס העברעאישען שיר.

* *
*

איינס פון אַנ-סקי'ס קולטורעלע אויפטהועכצען אין ווילנא איז געווען די גרינ-דונג פון דער היסטאָריש-עטנאָגראַפישער געזעלשאַפט, וועלכע ווערט היינט אָנגע-רופען אויף זיין נאָמען. בעת אַנ-סקי האָט געדאַרפט אָבפאָהרען קיין וואַרשא, האָט זיך די דאָזיגע געזעלשאַפט געפונען מאַטעריעל אין זעהר אַ קריטישער לאַגע. דאַן האָט זיך אַנ-סקי אויסגערופען פאָרצולייענען זיין „דבוק“ אויף בילעטען פאַר אַ גרעסערן עולם. איך דאַרף דערצו בעמערקען, אַז דאָס איז געווען אַ גאַנץ קורצע צייט נאָכדעם, ווי אַנ-סקי האָט איבערגעטראָגען זעהר אַ שווערע קראַנקהייט.

די פאָרלעזונג איז פאָרגעקומען אין דעם זאַל פון דער קהלה. אַנ-סקי האָט מיט זיין לייענען דעם עולם ממש בעצויבערט. אָבער פלוצלונג האָט ער זיך שטאַרק פערהוסט און האָט זיך געחאַפּט פאַר'ן האַרצען. צו דעם גרעסטען בעדויערן פון דער גאַנצער אוידיטאָריע האָט אַנ-סקי געמוזט מפסיק זיין, און איהם האָט פערביטען דער אַרטיסט מ אָ ר ע וו ס ק י.

אַנ-סקי האָט זעהר גע'חלש'ט זעהן זיין „דבוק“ אויף דער י ו ד י ש ע ר ביהנע. וואוינענדיג ביי אונז אין ווילנאָ, האָט ער וועגען דעם געפּרובט פיהרען אונטערהאַנדלונגען אַפילו מיט אַ גאַנץ קינסטלעריש-שוואַכינקער טרופּע.

נישט בעשערט געווען דעם מייסטער פון „דבוק“ צו זעהן מיט זיינע אויגען, ווי זיין דיכטערישע שאַפונג געפינט אַלגעמיין פערשטענדניש און אָנערקענונג און ווערט אַ קלאַסיש וועלט-שטיק.

ווילנא.

ב. יאושזאָהן.

עפּיזאָדען.

א) מיין ערשטער האָנאָראַר.

אָנגעהויבען שרייבען האָב איך זעהר פריה. אַ יונגעל פון 16—15 יאָהר, און שוין האָט זיך דער יצר-הרע גענומען צו מיר און מיט פערשיעדענע „איינריידענישען" און „אויסריידענישען" געוועקט און גערייצט אין מיר די תאוה צו שרייבען, און נישט אַזוי צו שרייבען, ווי צו „זיין געדרוקט". וואָס דער בעל-דבר איז דערמיט אויסען געווען און פאַרוואָס עס איז איהם אַזוי שטאַרק געגאַנגען, אַז איך זאָל דוקא „זיין געדרוקט"—חיים איך עד-היום נישט. זיכער איז ביי מיר בלויז, אַז ווי צו אַלע זאַכען, צו וועלכע דער בעל-דבר רעדט-צו זיינע קליענטען, האָט ער אויך דערביי מיין טובה נישט געמיינט...

סיי-ווי, אָבטשעפּען זיך פון דעם „פגע" איז אַ שווערע זאַך. ער האָט מיך געפּאַקט און איך האָב זיך געלאָזט פון איהם פיהרען.

ווי עס איז בעקאַנט יעדען אָנפאַנגער, איז דאָס עצם-שרייבען אַליין פון די „קליינינקייטען". דאָס רעכטע אומגליק הויבט זיך ערשט אָן מיט'ן ווילען „זיין געדרוקט". דאָס איז אַ מורא'דיגער וועג, פול מיט בזיונות, אויסלאַכעניש, בטול, פעראַכטונג, „מוסר-זאָגעניש", לויפעניש, ענטטוישונג, פערצווייפלונג, וואָס האָבען שוין נישט איין יונג לעבען פון דער וועלט געבראַכט, נישט איין אָנפאַנגער צו זעלבסטמאָרד געטריבען... מען דאַרף בעזיצען אַן'אייזערנע סבלנות, אום צו קאָנען דאָס אַלץ איבערטראָגען און נישט אַראָבפאַלען פון מוטה. אָבער סבלנות אַליין איז נאָך ווייניג. עס איז זעהר און זעהר נויטיג דערצו אַ היבשע דאָזע חוצפה, גאוה און איינריידעניש, דער עיקר—„בעקאַנטשאַפט" אין די „ליטעראַרישע קרייזען", און היות ווי נישט יעדער אָנפאַנגער איז זוכה געבענטשט צו זיין מיט די אַלע מעלות און מדות-טובות, האָבען זיך דערום ביי מיר זעהר גיך אַראָבגעלאָזט די פליגעל און איך האָב שוין כמעט אויפגעגעבען דעם געדאַנק צו „זיין געדרוקט".

יאָ, לאָמיך נישט זאָגען קיין ליגען. „געדרוקט" בין איך שוין איבער דער צייט יאָ געווען. אָבער נישט צו מיר האָט אָנגעהערט דער כבוד און קיינער האָט נישט געוואָלט גלויבען, אַז ס'איז „מיינס". ומעשה שהיה כך היה: כ'האָב אָנגעשריבען אַ „פעליעטאָן" און עס אַוועקגעטראָגען אין דער רעדאַקציע פון דער דעמאָלט איינציגער יודישער טעגליכער צייטונג אין וואַרשא. איינער פון די רעדאַקטאָרען האָט עס ביי מיר צוגענומען, מורמלענדיג עפּיס בייז אונטער דער נאָז, און אין עטליכע טעג אַרום איז דער „פעליעטאָן" געווען געדרוקט, אינגאַנצען, וואָרט ביי וואָרט, געענדערט בלויז די אונטערשריפט: אָנשטאָט מיין פּסעוודאָנים האָט דער דאָזיגער רעדאַקטאָר, אַ בעקאַנטער יודישער שרייבער, אונטערגעשריבען זיך אַליין... אומזיסט בין איך געקומען מיט טענות, אומזיסט האָב איך געשריען: אני שלמה. וועלבסטפערשטענדליך, איז דער רעדאַקטאָר, וועלכער האָט מיך נאָך דערצו גוט אויסגעזידעלט פאַר מיין חוצפה, געווען מעהר בעגלויבט פון מיר. אַ טייל האָבען

געלאַכט, אַנדערע ווידער האָבען מיט בעדויערן געקוקט אויף דעם „מאַניאַק", וועלכער איז אַפּנים נישט ביים פולען זינען...

אַ שטיקעל צייט האָט זיך דער יצר-הרע געשעמט מיר אין די אויגען אַריין צו קוקען. ער איז געלעגען שטיל אין אַ ווינקעל און מיך נישט געטשעפּעט מצהר. אָבער ביסלעכווייז האָט ער מיך ווידער גענומען אַריינגאַרען. וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער האָט ער אין מיר געררייצט די תאוה: שרייב!

און איך, דער זינדיגער, האָב איהם געפאָלגט און געשריבען.

כ'האָב אָנגעשריבען אַ „וויץ-בלאַט", אַ נאָמען געגעבען איהם: „דער קהל-שגץ" און געגומען זוכען אַנ'„אַרויסגעבער". דאָס איז אין יענע יאָהרען נישט אַזוי לייכט געוועזען צו געפינען. ענדליך האָב איך געפּאַקט אַ בעלן: אַ יורישען מוכר-ספרים, אַ פּשוט'ער רומ"ל'ניק, וועלכער האָט צו די „נייע זאַכען" בטבע קיין גרויס שייכות נישט געהאַט. משה געוועזען האָט ער זיך מיט מיר פינף רובל, און דאָס זאָך בתנאי, „אויב דאָס בלאַט וועט געהן גוט".

זעלבסטפערשטענדליך, אַז פאַר די פינף רובל, ריכטיגער: פאַר דער הבטחה פון די פינף רובל, האָב איך שוין אויך געמוזט ליגען גאַנצע טעג אין דרוקעריי, אַכטונג געבען אויף דער אַרבייט, צוא-ילען די זעצער, מאַכען די „קאָרעקטע", „געהן אַ גאַנג", נישט אָבטרעטען פון דער מאַשין בעת'ן דרוקען, איבערצעהלען די עקזעמפּלאַרען, שרייבען קאַרטלעך צו די פראָווינצער מוכרי-ספרים וועגען „פערשפּרייטונג" פון בלאַט, וכדומה.

דאָס בלאַט איז, צו מיין גרויס פרייד, זעהר גוט „געגאַנגען", אַזוי אַז מ'האָט עטליכע מאָל צוגעדרוקט, קיין האָנאָראַר אָבער האָב איך אַלץ נישט בעקומען.

צוערשט האָט ער מיך געהייסען וואַרטען עטליכע וואָכען, ביז מען וועט זעהן, „וואָס פראָווינץ וועט זאָגען" און צי וועט נישט זיין קיין „חזרה", און ווען עס זענען אַריבער עטליכע וואָכען און קיין „חזרה" איז נישט געוועזען, האָט ער זיך סתם אָנגעהויבען בייזערן און אויפוייזען, אַז על פּי יושר דאַרף איך נאָך איהם צוצאָהלען. צי דען איז נאָך וועניג פאַר מיר, וואָס ער האָט אַריינגעלעגט געלד און אַרבייט אין מיין „שרייבעכץ"? וואו איז דאָס געהערט געוואָרען—האָט ער גע'-טענה'ט—אין דער וועלט, אַז דעם שרייבער, לא-די, וואָס מען נעהמט ביי איהם קיין געלד נישט פאַר'ן דרוקען, זאָל מען נאָך בעצאָהלען פאַר'ן שרייבען?

און מען מוז מודה זיין, אַז לויט די מנהגים און השגות, וואָס האָבען נאָך צו יענער צייט געהערשט אין דער מוכרי-ספרים'שער וועלט, איז ער געוויס גערעכט געווען...

איך בין אָבער נישט אָבגעשטאַנען. טאָג פאַר טאָג בין איך געלאָפען צו איהם. עס איז מיר נישט געגאַנגען אַזוי אין די עטליכע רובל, ווי אַ'ינ'ם רייצענדען וואָרט „האָנאָראַר", ווי אין דער גייסטיגער בעפריעדיגונג, ווי אין דעם שענעם געדאַנק, אַז פאַר „מיין בלויזען טראַכטען מיט'ן קאָפּ" צאָהלט מען מיר געלד און אַז דערמיט אונטערשייד איך זיך פון די געוועהנליכע בשר-ודמ'ס, וועלכע טראַכטען דאָך און קלערען דאָך אויך גאַנצע טעג, און דאָך האָט זייער טראַכטען קיין שום ווערטה נישט...

—גיט מיר חאָטש עפּיס—האָב איך זיך געבעטען ביי איהם, וועלענדיג חאָטש ווי-עס-איז בעפריעדיגען מיין גייסטיגען „איך".

—קיין געלד נישט—איז מיין מוכר-ספרים אַ ביסעל ווייכער געוואָרען—שוה-כסף קאָן איך אייך געבען.

—זאָל זי שוה-כסף!—האָב איך געענטפערט אַ צופריעדענער, אַבי חאָטש צו האָבען די איי פון „האָנאָראַר", פון בעקומען געצאָהלט פאַר'ן „בלויזען טראַכ-

טען מיט׳ן קאָפּ״.

ער האָט זיך אומגעקעהרט צו דער פּאָליצע, אַרויסגענומען פון דאָרט דאָס ערשטע און בעסטע, וואָס ס׳איז איהם אונטער דער האַנד געקומען, און מיר דער-לאַנגט—

אַנ׳איינגעבונדענעס טייטש-חומש, אַ „צאינה-וראינה״ און אַ קליין וויענער סדור׳ל, רעגאַל-פּאַפּיר.

כ׳האָב צוגעהאַפּט דעם „האָנאָראַר״ מיט ביידע הענד און בין אַהיים געלאָפען אַ שיינענדיגער, אַ צופריעדענער, אַנ׳איבער-גליקליכער פונ׳ם געדאַנק, אַז דאָס איז פאַר מיין „בלויזען טראַכטען מיט׳ן קאָפּ״.

דאָס טייטש-חומש האָב איך אַוועקגעשאָנקען דער באָבען, עליה השלום, וועל-בע האָט יעדען שבת געלייענט דערכּון די סדרה מיט זעהר אַ האַרציגען נגון.

און אינ׳ם וויענער סדור׳ל, רעגאַל-פּאַפּיר, דאַווען איך עד-היום...

ב) שנאת־חנם.

ווי וועהטאָגט מיר דאָס האַרץ נאָך היינט און יעדעס מאָל, ווען איך דער-מאָהן זיך אָן דעם!

אַ פעטער האָב איך געהאַט: אַ שטילער, אַנ׳ערנסטער, תמיד פערטיפט אין הויכע מחשבות, געלעבט מעהר אויפ׳ן הימעל, ווי אויף דער ערד.

איך האָב זיך געפיהלט צו איהם זעהר צוגעבונדען און איהם ליעב געהאַט, חאָטש ער איז אין זיין פרומקייט זעהר שטרענג געווען, חאָטש מיט זיין שטענדי-גען מוסר-זאָגען פלעגט ער אויף יעדערן אַ מרה-שחורה אָנוואַרפען.

כ׳האָב איהם ליעב געהאַט פאַר זיין עהרליכקייט, פאַר זיין שטילקייט, פאַר זיין ערנסטקייט.

אַ חלוש, אַ האַרץ-ליידענדער פונ׳ם שפּעט-דאַווענען און אָפטע תעניתים, איז ער אין זיינע לעצטע יאָהרען מעהר צו-בעט געלעגען, ווי אַרומגעגאַנגען. כמעט יעדע פאַר טעג פלעג איך אַריינגעהן צו איהם, אָבזיצען שעה׳ן-לאַנג נעבען זיין בעט, וואו ער איז געלעגען מיט אַ חסיד׳יש מוסר-ספר אין האַנד, און ערנסט איינהערען זיך אין זיינע מוסר-רייד, אין זיינע מעשיות פון פערשיעדענע צדיקים און „גוטע יודען״ און זייערע מנהגים, וואָס ער פלעגט דערצעהלען מיט אַ בעזונדער האַרציגער דבקות.

אויך פון מיר האָט דער פעטער שטאַרק געהאַלטען, נישט אַזוי ווייט צוליעב מיינע „כשרונות״ אין לערנען, ווי צוליעב דעם, וואָס ער האָט שטאַרק געהאָפט און איז געווען איבערצייגט, אַז איך וועל געהן אין זיינע דרכים...

אָרימער! צי האָט זיך איהם געקאָנט דען חלומ׳ן אַפילו, אַז דערזעלבער, אויף וועמען ער לעגט אַזוי פיעל האָפנונגען, טראָגט זיך גאָר אַרום מיט אַנדערע פלענער אין קאָפּ, אַז ער איז שוין, ליידער, „געהאַפּט אין דער מעשה״, אַז ער שרייבט און דרוקט שוין בגנבה „פעליעטאָנען״ אין פערשיעדענע צייטונגען?

נישט נור דער פעטער, נאָר אַפילו אין דער היים האָט מען דערפון נישט געוואוסט, בלויז אַ לייכטען חשד נור האָט מען געהאַט, אַז עפּיס טראָג איך זיך אַרום מיט פולע קעשענעס מיט פּאַפּירען, „עפּיס שרייב איך אַלץ אינאיינעם״, אָבער וואָס דאָס איז פאַר אַ מין „שרייבעכץ״—איז מען אַזוי גיך נישט דערגאַנגען.

אין מיין אויפפיהרונג איז, חלילה, נישט קענטיג געווען, אַז איך זאָל זיך האָבען עפּיס וואָס געענדערט...

און פּלוצים—איז עס געשעהן.

מ׳האָט געפונען אין שטוב אַנ׳אָנגעשריבענע זאַך, וואָס כ׳האָב אויס אונפאָר-זיכטיגקייט אַרויסגעלאָזט פון קעשענע. איין בליק דערין—און דער חשד האָט מעהר קיין צווייפעל נישט איבערגעלאָזט. דער ס״ד איז אַנטפּלעקט געוואָרען.

מ׳האָט אַוועקגעטראָגען דאָס אָנגעשריבענע פּאַפּיר צום פעטער, ער האָט אַ קוק געטהון—און זיין בלייך געזיכט איז געל געוואָרען, ווי וואַקס. דאָס קראַנ-קע האַרץ האָט זיך מורא׳דיג געטרייסעלט און זיין לעצט ביסעל אָטעם פערהאַלטען, זון מיט זיינע דאַרע ציטערדיגע הענד האָט ער זיך פאַר׳ן קאָפּ אָנגעכאַפּט.

—הלואי—וואָלט—איך—דאָס—נישט—דערלעבט! — האָט ער אויסגערעדט מיט אַלע כחות, ווערענדיג איינגעגאַנצען בעגאָסען מיט קאַלטען שוויים.

—וואָס שטעהט דען דאָרט? וואָס האָט ער אַזעלכעס אָנגעשריבען? — האָ-בען די אַרומיגע געפרעגט מיט שרעק, אין אַ טיעפע מרה-שחורה האָט זיך איבער אַלע הענד צולעגט.

—וואָס ער שרייבט — האָט דער פעטער געענטפערט סאָפּענדיג — געהט מיך מעהר נישט אָן. ס׳איז שוין גענוג, אַז מען זעהט, ווען ער שרייבט... ער איז אַנ׳עוכר-ישראל, אַ מומר-להכעיס, ער שרייבט אום יום-טוב! אום יום-טוב! -- האָט ער אויסגעשריען נישט מיט זיין קול און איז אַנידערגעפאַלען אויפ׳ן קישען און האָט זיך פונאַנדערגעוויינט.

וואָס אין דערהיים האָט זיך דערנאָך אָבגעטהון — קאָנט איהר זיך פאָר-שטעלען..

פון וואַנען עס נעהמט זיך אויף מיר אַזאַ בעשולדיגונג, האָב איך לחלוטין נישט געקאָנט פערשטעהן.

אַ דערשלאָגענער, מיט אַ שווער געמיט, בין איך אַוועק צום פעטער.

דערזעהענדיג מיך אַריינקומען, האָט ער זיך אויסגעדרעהט צו דער וואַנד און נישט געוואָלט אויף מיר קוקען.

—פעטער—האָב איך שטיל, מיט אַראָבגעלאָזטע אויגען, זיך גענומען מתנצל זיין—אַז איך שרייב אין צייטונגען, דאָס לייקען איך נישט, הגם איך קאָן דיר פערזיכערן, אַז אין די דאָזיגע זאַכען איז, חלילה, קיין שום בייז נישטאָ, פער-שטעהסט? ס׳איז אַזעלכעס... כ׳וויס, אַז דו ווערסט מיך נישט פערשטעהן... אָבער פון וואַנען דו נעהמסט, אַז איך שרייב אום יום-טוב, דאָס קאָן איך נישט משיג זיין. דאָס איז אַ בלבול, פעטער. איך שווער דיר, אַז ס׳איז אַנ׳אויסגעטראַכטער ליגען!

דאָ האָט שוין דער פעטער נישט געקאָנט איינהאַלטען זיין עקשנות׳דיג שווייגען.

—וואָס?!—האָט ער געשריען און פון זיינע אויגען, וועלכע האָבען גלייך גע-קוקט אויף מיר, האָט געשפּריצט אונענדליכער האַס און צאָרן -- אויך שבועות שווערסטו שוין פאַלשע? עוכר-ישראל! און אַז כ׳וועל דיר ווייזען, וואָס דיינע אייגענע הענד האָבען געשריבען, ווערסטו אפשר אויך האָבען די העזה אָבצולייקענען?—נאַ, זעה!—האָט ער אַ זאָג געטהון, פערקרימענדיג דאָס מויל פון פעראַכ-טונג און מיר אונטערגעטראָגען מיט צוויי פינגער דאָס אָנגעשריבענע פּאַפּיר, ווי ער וואָלט זיך עס מיאוס׳ן אין האַנד צו האַלטען—נישט נור, וואָס דו שרייבסט אום יום-טוב, נאָך דו ריהמסט זיך נאָך ד׳ערמיט, אָנשרייבענדיג דערויף בפירוש די דאַטע: „א פסח".

איצט ערשט האָב איך פערשטאַנען, פון וואַנען אָט דער מאָדנער בלבול גענומען זיך.

דער מאַנוסקריפּט האָט אויף זיך געטראָגען די איבערשריפט: „אַ פּסח-פּעליעטאָן". דער פעטער האָט עס געלייענט, ווי צוויי בעזונדערע זאַצען. „א פסח" דאָס איז די דאַטע, וועלכע מ'איז זיך נוהג אַוועקצושטעלען אויף יעדען בריעף, און בעדייט: א' פסח, אַז דאָס שרייב איך דעם ערשטען טאָג פסח. און דאָס וואָרט „פעליעטאָן" איז שוין אַ בעזונדערע זאַך...

אומויסט האָב איך איהם געפּרובט איבערצייגען, אַז דאָס איז אַ פאַלשער, לע-כערליכער פשט, אומזיסט האָב איך געשוואָרען פאַר איהם מיט די הייליגסטע שבועות, אַז דער פעליעטאָן איז נישט געשריבען געוואָרען אום יום-טוב, אומזיסט האָב איך געוויינט פאַר איהם, אַז ער איז אַ חושד-בכשרים...

דער פעטער, זענענדיג אין דער מיינונג, אַז ווי באַלד איך בין חשוד אין חלול-יום-טוב, בין איך אין פאַלשע שבועות אודאי חשוד,—איז געלעגען אויסגעדרעהט צו דער וואַנד און האָט עקשנות'דיג געשוויגען.

נישט ריידען, נאָר אַפילו זעהן האָט ער מיך מעהר נישט געוואָלט.

ביי זיין לויה האָב איך ביטער געוויינט.

כ'האָב געוויינט אויף דער אומזיסטער שנאה צו מיר, אויף דעם אומזיסטען חשד, וואָס ער פיהרט מיט זיך אַוועק אין קבר אַריין...

ווי וועהטאָגט מיר דאָס האַרץ נאָך היינט און יעדעס מאָל, ווען איך דער-מאָהן זיך אָן דעם!

מ. מ. דאָליצקי.

אין אַ קבֿרים־שטיבעל.

(אַ מעשה'לע)

און מעשען־שאָטענס, מענש און טויט,
און ביין און הויט,
מי־ ... גען אויסגעלאָשענע, אָהן ליכט.
וואָס האָבען לאַנג נישט אָנגעזעהן קיין ברויט,—
אַנטלאָפען זענען פון דעם פיינד, וואָס שעכט,
ווייט ערגיץ אין אַ שטאָדט,
און דאָרט געפונען די בעפעלקערונג געדיכט
מיט וואָגלער אָרימע ווי זיי,
פערגעסענע פון גאָט,
פון מענשען און פון מענשען־רעכט...
דאָרט קלאַפען קאַלטע הערצער זיי אַרום,
און קיינער קוקט זיך אום
אויף זייער עלענד, פיהלט נישט זייער וועה —
זיי זענען פ ר ע מ ד ע, אונגעווינשטע געסט...

אַזוי אין הונגער ווערט דער טאָג פערבראַכט,
און ווען עס קומט די שוואַרצע נאַכט,
נישטאָ אַ רגע וואו
זיך לעגען און געפינען רוה...
דאָרט יעדעס יודיש הויז איז פול
און אָנגעפילט איז אויך די שוהל,
דער מרחץ און שפּיטאָל,
דער הקדש און ישיבה, קאָפּ אויף קאָפּ
מיט אָנגעלאָפענע אָהן צאָהל.
דער הונגער שלאָפט דאָרט מיט אַ כראָפּ,
און מיט דעם לעצטען גסיסה־וועה
שטאַרבט איינער אין אַ שטוהל
און פאַלט אויף עטליכע צו דר'ערד אַראָב,
און
מקנ זענען איהם זיין גרינגען טויט...
דער שטוהל נישט ליידיג שטעהט,
פערנומען האָבען איהם באַלד צוויי:
אַ זאַנגען־מאַמע מיט אַ שטרוי —
אַ ק
וואָס טהוט אַ ציה דעם אָטעם שווער
און אָטעמט שוין נישט מעהר...

אַזוי
פינ שאָטענס טרוקענע, פערשמאַכט.

אויף אַ בית־עולם וואַנדלען אום
שפּעט אין דער קאַלטער נאַכט,
אָט דאָ נישט לאַנג, אַצינד,
פון אָנהויב יענער וואָך...
זיי זוכען אַ געלעגער וואו
און קומען צו אַן׳אוהל צו,
און שטיל און שטום,
דאָס קברים־שטיבעל רייסען־אויף זיי דאָרט,
און אין דער קאַלטער קבר־לאָך
געפינען זיי אַן׳אָרט
פאַר זייער רוה...
געלעבט ביז איצטער מיט אַ נס,
אָהן עסען גאַנצע פינף מעת־לעת —
ווי גוט צו האָבען פאַר אַ נעסט
אַ קבר האָטש, וואָס גאָרנישט קאָסט!
און זאָל דער שלאָף
צום הונגער ברייגנען איצט אַ סוף!...

געקומען שלאָף איי מיט אַ פראָסט —
ער ברענט!...
איהם פיהלען נישט די געסט,
ווי זייער חבר דאָרט דער מת...
ווי שלאָפט זיך זיי געשמאַק און זיס
דאָרט צווישען יענע קאַלטע קבר־ווענט!
דער טויטער, דאַכט זיי, גלעט
די הענד:
די פיס...
אַ זאַנפטע וואַרימקייט אַזש ביז
צום האַרץ דערגעהט...
און ליעב ער רעדט:
„חברים, קומט אין שוים פון טויט
און רוה!
וואו עלענד איז נישטאָ און נויט,
וואו מענשען־בעסטיע פוילט אין שטויב
און קיינער האָט צו טהאָן
מיט מאָרד און רויב!"...
די אורחים שמייכלען צו —
די ליפּען הויבען־אָן
בעוועגען זיך, ווי זיי
געשעפּטשעט וואָלטען איצט צו גאָט אַ לויב,
דערפאַר וואָס קומט
אַ סוף צו זייער וועה —
און באַלד אויף אייביג ווערען זיי פערשטומט...

177
Д-ра П. А.
№

צבי פרילוצקי.

די ראָליע פון דער יודישער פרוי

אין מאָדערנעם יודיש-געזעלשאַפטליכען לעבען.

אַן איבערליך פעריפערדיג בילד ערשיינט פאַר אונזערע אויגען, ווען מיר בעטראַכטען די לאַגע פון דער יודישער פרוי און איהר ראָליע אין געזעלשאַפטליכען לעבען אין פערלויף פון אונזער פיער-טויזענד-יעהריגער געשיכטע.

איך וועל דאָ זיך נישט אָפּשטעלען אויף די פרימיטיווע ביבלישע פרויען, וואָס די פאָלקס-שאַפונג האָט אַרום זייער נאָמען אויסגעוועבט פערשיעדענע לעגענדעס, ווי, למשל, די „מוטער רחל“, וועלכע איז געוואָרען אַ מין פאַטראָנעסע פון יודישען פאָלק; זאָיך וועל דאָ אַנווייזען אויף מעהר רעאַלע טיפּען, ווי דבורה (די יודישע „יונג-פרוי פון אָרלעאַן“), וועלכע האָט אין אַ צייט פון אַ נאַציאָנאַלען אומגליק פעראייניגט אַלע צושפּליטערטע שטאַמען פון פאָלק און זיי געפיהרט צו אַ נצחון איבער'ן שונא. זי האָט דערגרייכט אין דער ביבעל צום נאָמען „נביאה“ און צו איהר אָנדענקען איז פערבליבען אין תנ"ך אַזאַ שענער עפּאָס, ווי די „שירת דבורה“. אַזעלכע פרויען-טיפּען, אויב נישט פון דערזעלבער מדרגה, זענען, האָהרשיינליך, געווען נאָך מעהר.

מיר בעגעגענען ווידער אַ צווייטען טיפּ, שוין נישט אויף'ן העראָאיש-פּאַטריאָטישען, נאָר אויף'ן קולטורעלען געביעט: אין ספר „מלכים“ ווערט דערצעהלט, אַז אין יאשיהו'ס צייטען האָט מען געפונען אין'ם ישאַין פון בית-המקדש די אור-שריפט פון דער ביבעל, עס זענען נויטיג געווען ווינענשאַפטליכע עקספּערטען, אַרויסצוגעבען וועגען דעם א משפט, און צווישען די אויטאָריטעטען איז אויך פערצייכענט דער נאָמען פון דער פרוי חולדה.

אַזעלכע גלענצענדע פרויען-טיפּען פון דער ביבלישער צייט זענען גענוג צו בעווייזען, אַז די יודישע פרוי איז דעמאָלט נישט געווען קיין נידריגגעשטעלט בעשעפעניש אין געזעלשאַפטליכען זין.

אויך פון אַ שפּעטערדיגער עפּאָכע — פון בית-שני יצנען פעראייביגט געמען פון פרויען, וואָס האָבען געשפּילט אַ ראָליע אין אונזער נאַציאָנאַלען לעבען, ווי די העלדישע יהודית, וועלכע האָט געראַטעוועט די שטאָדט בתול פון הולופרנוס, אָדער „חנה, די מוטער פון די זיבען זיהן“.

נאָר נאָך דער שרעקליכער ערשיטערונג. וואָס דאָס יודישע פאָלק האָט איבערגעלעבט דורכ'ן חורבן — האָט זיך די לאַגע געענדערט.

אין תלמוד געפינען מיר שוין אַ מין מנהגים, וואָס זענען געווענדעט געגען דער גלייכבערעכטיגונג פון דער פרוי. מיר הערען שוין אַזעלכע אויסדריקען, ווי: „אין חכמה לאשה אלא בפלך“ (אַ פרוי פערשטעהט נאָר צו שפּינען), אָדער „המלמד בתו תורה כאילו מלמדה תפלות“ (ווער עס לערנט זיין טאָכטער תורה, איז גלייך, ווי ער לערנט זי געמיינהייטען).

די פרוי האָט אין דער שווערער עפּאָכע נאָכ'ן חורבן בעקומען אַן אַנדער געשטאַלט אין געזעלשאַפטליכען זין. ווי אין דער בלוהונגס-צייט פון יודישען פאָלק, און אויב אין

די ערשטע הירות (נאָכ׳ן חורבן) הערען זיך נאָר שטימען לטובת די פרויען־רעכט — ווערט מיט דער צייט די לאַגע פון דער פרוי אַלץ מעהר רעכטלאָז.

די וואַנדערונגען און די רדיפות, וואָס האָבען זיך פערשטאַרקט פון דור צו דור, האָבען מיטגעווירקט, אַז דער פריער געדאַנק זאָל בכלל איינגעשרומפען ווערען און דאָס האָט אויך פערשטאַרקט די נעגאַטיווע בעציהונג צו דער פרוי, בעזונדערס זינט אַ גרויסער טייל יודען זענען געוואָרען איינוואוינער פון מאַחמעדאַנישע לענדער און די דאָרטיגע רעכטליכע און געזעלשאַפטליכע בעציהונג צו דער פרוי האָט געפונען אַנ׳אָבקלאַנג אויך ביי יודען.

און יענער צייט, ווען ס׳האָט זיך קריסטאַליזירט דאָס רעליגיעזע לעבען פון יודענטום און גלות, איז אנגענומען געוואָרען דער פרינציפּ, אַז „נשים פטורות מן המצוות“ (פרויען זענען פטור פון מצוות); די כוונה איז מעגליך געווען אַ גוטע: גרינגער צו מאַכען אַ ביסעל דעם יאָך פון דער „עקרת הבית“ און דער שווערער צייט פון רדיפות און וואַנדערונגען, עס איז אָבער דאָך געווען אַ רעכט־בעגרענצונג, דען אויב די פרוי טראָגט אויף זיך קיין פליכטען ניט, קאָן זי אויך נישט האָבען קיין פּרעטענזיעס אויף רעכט. דאָס איז דאָך אַנ׳אַנגענומענער כלל, אַז ווער עס האָט נישט קיין פליכטען, קאָן אויך קיין רעכט נישט פאָדערן.

און צוזאַמענהאַנג מיט דער רעכטלאָזיגקייט פון דער פרוי קאָן מען אויך ערקלערען דאָס, וואָס די מעכטע׳ האָט מען נישט געלערנט קיין תנ״ך און קיין יודישע למודים. דער יודישער פרוי איז געבליבען פאַלקאָם פרעמד די נאַציאָנאַלע שולע — דער חדר, וועלכער האָט ביי אַלע זיינע חסרונות געהאַט אַזעלכע אונשעצבאַרע פערדינסטען און נאַציאָנאַלען זין, די דאָזיגע שולע, וואו ס׳האָט זיך געשמידעט און פערהאַרטעוועט דער יודישער גייסט, אום צו קאָנען געבען אַ ווידערשטאַנד די אויסערליכע איינפלוסען. די יודישע פרוי און אַלגעמיין האָט אַזוי אַרום נישט געקאָנט זיין בעוואוסטזיניג אין בערגענגעבען דעם ירענטיב. וועלכעס זי האָט נישט ערלערנט און כמעט נישט געקענט, זי איז פערבליבען און איהר סביבה, ווייל ס׳איז איהר געווען פרעמד אויך אַנ׳אַנדערע סביבה. זי איז געווען איינגעשלאָסען און „געטאָ“.

נאָר ס׳זענען אַריבער די פינסטערע צייטען פון מיטעלאַלטער און ס׳האָט זיך אנגעהויבען אַנ׳איבערברוך און דער וועלט־געשיכטע.

עס איז אָנגעקומען די עפּאָכע פון „אויפקלערונג“, פון פאָרטשריט, און די יודען זענען מיטגעריסען געוואָרען מיט דעם אַלגעמיינעם שטראָם.

די דאָזיגע עפּאָכע, וועלכע האָט צושטערט אַ סך אַלטע פאָרמען, האָט אויך אַ טרייסעל געטהון דעם רעליגיעזען פונדאַמענט, אויף וועלכען דאָס יודישע לעבען האָט זיך פעסט געהאַלטען און גלות, נישט קוקענדיג אויף אַלע פערפאָלגונגען.

די אַלגעמיינע פרייהייטס־בעוועגונג האָט געפונען אַנ׳אָבקלאַנג און געטאָ און האָט אַרויסגערופען מיטקעמפער און דער יודישער גאַס, בעזונדערס און דייטשלאַנד, וואו משה מענדעלסאָן איז געוואָרען דער גייסטיגער אנפיהרער פון דער נייער בעוועגונג, וואָס איז בעוואוסט מיט׳ן נאָמען: „השכלה“.

דער צוועק פון די ערשטע „משכילים“ איז געווען, ערשטענס: „מאַכען יודען מענשען־גלייך“ — און צווייטענס: אויסקעמפען דאַדורך בירגערליכע רעכט פאַר יודען.

און זייער פּאָליטיש־פילאָזאָפישען ווערק „ירושלים“ בעמיהט זיך מענדעלסאָן צו בעווייזען, אַז אַלע איינוואוינער פון איין לאַנד (שטאַאַטס־אנגעהעריגע) רעכענען זיך אויך אַלס איין פאָלק און נאַציאָנאַלען זי און דאַרפען האָבען גלייכע רעכט. הייטיגע צייטען וויסען מיר שוין צו אונטערשיידען צווישען די דאָזיגע בעגריפען: עס קאָנען זיין „שטאַאַטס־אנגעהעריגע“, וועלכע בעשטעהען פון פערשידענע נאַציאָנאַליטעטען און

פערשיעדענע שטאמען, און יעדער דארף יעדע נאציאנאליטעט האבען דאס רעכט אויף פרייע ענטוויקלונג ביז נאציאנאלער אויטאנאמיע; אין מענדעלסאנ'ס צייט אבער האט מען נאך דערפון ניט געוואוסט און מ'האט געהערשט די מיינונג, אז די נאציאנאלע מינדערהייטען דארפען איינגעשלונגען ווערען דורך דער מעהרהייט. דעמאלט איז ארויסגעשטעלט געווארען די פאלשע און שעדליכע טעאריע, אז יודען זענען נישט קיין נאציאנאליטעט, נאר בלויז א רעליגיעזער קבוץ.

מענדעלסאן האט אין שום ספק זיך דאן נישט געקאנט פארשטעלען, וואס פאר א צרה די דאזיגע טעאריע קאן ברענגען דעם יודענטום, בעדראהענדיג פשוט זיין עקזיסטענץ.

א מייל פערטיידיגען אוהם, זאגנדיג, אז ס'האט איהם בכלל געפעהלט דער היסטארישער חוש און דערום האט ער נישט פאראויסגעזעהן די סכנה, וואס דראהט דער יודישער עקזיסטענץ פון אזא טעאריע. צו אונזער בעדויערן, האט זיך די טעאריע פערשפרייט זאגאר איבער די גרענעצען פון דייטשלאנד און איהרע רעזולטאטען זענען געווען זעהר טרויעריגע: פון איהר איז ארויסגעוואקסען די א ס י מ י ל א צ י ע, געגען וועלכער מיר מוזען איצט פיהרען אזא פערביטערטען קאמף.

לויט דער טעאריע, אז יודען זענען נישט קיין נאציאנאליטעט איז אויסגעקומען, אז צווישען יודען פון פערשיעדענע לענדער איז נישטא קיין נאציאנאלער צוזאמענהאנג און אז ס'איז נישטא קיין יודישע נאציאנאליטעט, זענען דאך ממילא שוין נישט נויטיג די אלע אטריבוטען, וואס זאלען יודען בעצייכענען אלס נאציאנאליטעט: ס'זענען נישט נייטיג קיין בעזונדערע שפראך, קיין בעזונדערע ליטעראטור, קיין בעזונדערע קיכעס א. א. וו. א. א. וו. עס בלייבט נור איבער די רעליגיע, אבער אויך זי איז שוין געווארען שטארק אונטערגעגראבען. די אמונה איז צווישען די משכילים אבגעשוואכט געווארען און האט שוין נישט געקאנט געבען די גבורה, דעם מוטה, צו ליידען יסורים פאר'ן יודענטום.

דאך צווישען די מאנספערזאנען האבען זיך נאך געפונען פועל, וועמען דער „ריח תורה“ האט נאך בעלעבט און ביי וועמען די טראדיציע פון ח ד ר, ישיבה, בית־המדרש האט נישט געקאנט פאלקאם אויסגעלאשען ווערען.

אונזער היסטאריקער פראפעסאר גרעץ, דערמאהנענדיג די מיינונג פון א בערלינער דאמע, א משומדה, אז אין אנהויב פון 19־טען יאהרהונדערט האבען אין פערלויף פון 30 יאהר זיך אויסגע'שמד'ט א העלפט יודען פון בערלין, זאגט ער וועגען דעם: „יעדער, וואס האט געלערנט תנ"ך אין דער ערשטער קוועלע און האט געפרובט שרייבען אין דער נביאים־שפראך, האט נישט געקאנט איבערווארפען דאס יודענטום, חאטש ער האט זיך שוין געוואקעלט און געליטען אונטערדריקונג“.

אנדערש איז אבער געגאנגען בנוגע די פרויען. אויב ביי די מאנספערזאנען זענען נאך געבליבען אין הארצען פונקען פון יודישקייט, זענען ביי די יודישע פרויען אויך קיין שוואכע פונקען נישט געווען. קיין חדר האבען זיי נישט בעזוכט, קיין יודישע למודים האבען זיי נישט געלערנט און זיי זענען דערום געווען די ערשטע איבערצוגעבען זיך דער פראקטישער אסימילאציע.

אין בערלין, וואו ס'איז געבוירען געווארען די טעאריע פון דער יודישער ענטנאציאנאליזירונג, זענען די ערשטע פאהן־טרעגערינס פון דער קאנסעקווענטער אסימילאציע געווען — דריי יודישע פרויען.

די ווירקונג פון די דאזיגע דריי פרויען איז געווען אונגעהויער גרויס, ווייל זיי האבען זיך אויסגעצייכענט פון דער גאנצער סביבה, ערשטענס, דורך זייער נאטירליכער שענהייט און פרויען־צויבער, דורך וועלכע זיי האבען צוגעצויגען צו זיך א סך פערעהרער

רער, בעזונדערס צווישען דער יוגענד; צווישענס, דורך זייער רייכטום, וואס האט זיי געגעבען די מעגליכקייט, איינצוארדנען „סאלאנען“ אין גרויסען אייראפעאישען סטיל; דריטענס, דורך זייער בילדונג. זיי האבען בעהערשט שפראכען, געקענט די מאדערנע אייראפעאישע ליטעראטור, מוזיק, א ביסעל קונסט. דערצו פלעגען זייערע „סאלאנען“ צוציהען בעוואוסטע פערזענליכקייטען פון דער קריסטליכער געזעלשאפט.

צוליעב דעם אלעמען איז דער איינפלוס פון די דאזיגע פרויען געווען אונגעהויער גרויס.

די ערשטע צווישען די דריי אסימילאציע־העלדינס איז געווען הענריעטע הערץ. זי איז געווען די טאכטער פון א שפאניאלישען יוד — א דאקטאר, דעלע־מאס, האט זיך אויסגעצייכענט מיט אן׳אונגעוועהנליכע שענקייט און גראציע. שוין צו 15 יאהר האט זי גאנץ בערלין געבראכט אין ערשטוינונג מיט איהר צויבער. די עהמעטיקער פון יענער צייט בעשרייבען יעדע איינצעלהייט פון דער דאזיגער אונגעוועהנליכער שענהייט, וועלכע איז געווען א וואונדער פון דער נאטור, ווי, למשל, די בעריהמטע פראנצויזישע הערצאגין רעקאמיע, וועלכע האט זיך גארנישט געעלטערט און, ווי די ביאגראפען דערצעהלען, האט זי אין עלטער פון 70 יאהר אויסגעזעהן ווי א יונגע דאמע. אויך הענריעטע הערץ איז ביי עטליכע און 50 יאהר געווען אזוי שען, אז דער בעריהמטער שריפטשטעלער בערנע האט צו 17 יאהר אין איהר זיך שטערבליך פערליעבט.

הענריעטע הערץ האט זיך אויך אויסגעצייכענט מיט זעלטענע גייסטיגע פעהיגקייטען. דער פאטער האט איהר געגעבען א געהעריגע בילדונג און זי געלאזט לערנען פיעל שפראכען. הענריעטע האט גרינדליך געקענט: דייטש, פראנצויזיש, ענגליש, איטאליעניש, שפאניש, געשפיעלט שען קלאוויר, און איז געווארען דער „אבגאט“ פון דער גאנצער „גאלדענער יוגענד“ אין בערלין.

דער פאטער האט מורא געהאט, זי זאל ניט פערפיהרט ווערען און האט זי דערום פריה חתונה געמאכט, געבענדיג איהר פאר א מאן דעם ד״ר מארקוס הערץ, איינער פון מענדעלסאנ׳ס בעסטע תלמידים, וועלכער איז, ווי עס זאגען עדות זאך־קענער, געווען א גרעסערער דענקער פון זיין רבי׳ן מענדעלסאן. ער האט געשריבען א פירוש צו קאנט׳ס „קריטיק דער ריינען פערנונפט“, וואס האט ביי קאנט׳ן שטארק אויפגענומען.

ד״ר מארקוס הערץ איז געווען איינער פון די גרעסטע דאקטוירים אין בערלין, האט געהאט גרויס פראקטיק, געמאכט א פערמעגען, אבער קינדערלאז, און זיין פרוי הענריעטע האט, אלזא, געהאט די מעגליכקייט איינצוארדנען איהר הויז, אז עס זאל זיין פון די שענסטע „סאלאנען“ אין בערלין. איהר וואוינונג איז געווען א קליינער מוזעאום פון די טייערסטע קונסט־ווערק, און אין „סאלאן“ פלעגט קומען די גרעסטע אריסטאקראטיע פון בערלין: דארט פלעגט מען טרעפען די ברידער פאן־הומבאלדט, פון וועלכע איינער, ווילהעלם, איז געווען א בעריהמטער דענקער און דער צווייטער, אלעקסאנדער, א בעריהמטער נאטור־פארשער. דארט פלעגט אריינקומען דער דיכטער שילער, דער בעריהמטער פראנצויזישער פאליטיקער מיראבא, אויך דער יונגער דיכטער בערנע. אויך א פרינץ פון קעניגליכען הויף איז געווען צווישען די שטענדיגע בעזוכער.

איינער אבער פון הענריעטע הערצ׳ס סאלאן־בעזוכער איז געווען דער געפעהרליכסטער פון אלע, ארויסצופיהרען הענריעטע׳ן פון יודענטום. דאס איז געווען דער ראמאנטיקער שליירמאכער.

לויט די בעשטעטיגונגען פון די שריפטשטעלער פון יענער עפאכע איז די ווירקונג פון

שליערמאַכער׳ן געווען זעהר אַ עט־לינע, נישט בלויז אויף הענריעטע הערץ, נאָר אויף אַלע יודישע בעזוכער פון סאַלאָן. ער האט זיי מיט זיין ראָמאַנטיק געבראַכט צום שמד. און אפילו יענע, וואס האבען נישט געמאַכט דעם לעצטען שריט אַבצופאַלען פון יודענ־טום, האבען אָפטען אַרויסגעוויזען זייער פעראַכטונג צו דער יודישער רעליגיע.

עס איז אַ טרויעריגער פאַקט, אַז כמעט אַלע יודישע בעזוכער פון הענריעטע הערצ׳ס סאַלאָן זענען אַבגעפאַלען פון יודענטום. זי זעלבסט האט געוואַרט, ביז איהר מוטער איז געשטאָרבען, נישט וועלענדיג פערביטערן איהר עלטער, און זייענדיג שוין אַ 57־יעהריגע פרוי, האט זי זיך גע׳שמד׳ט און חתונה־געהאַט מיט איהר פערפריהרער שליערמאַכער.

דער דאָזיגער שריט איז פאַר איהר גאָרנישט געווען שווער, דען וואס האט זי געקאָנט צובינדען צום יודענטום, פון וועלכען זי האט קיין ריכטיגען בעגריף נישט געהאַט? שפּראַכען האט מען זי געלערנט אַ סך, נאָר די ביבעל־שפּראַך נישט. למודים אויך אַ סך, נאָר — יודישע למודים נישט. דער ריכטיגער גייסט פון יודענטום איז איהר געווען פרעמד; איהר זענען געווען בעקאַנט נור די נעגאַטיווע זייטען פון דער יודישער טראַדיציע: ווי די אויסטערלישע מנהגים, וועלכע זי האט נישט פערשטאַנען, און דאָס מרה־שחורה׳דיגע, נישט סימפּאַטישע געטאָ־לעבען, דאַגעגען די נישט־יודישע סביבה איז איהר פאָרגעקומען אָנציהענד. לויט מענדעלסאָנ׳ס טעאָריע, ווידער, איז נישט פאַרהאַן קיין יודישע נאַציאָנאַליטעט און זי געהערט צום דייטשען פאָלק. וואס אַנבעלאַנגט דער רעליגיע, איז עס פאַר איהר נאָר אַ לאַסט, פון וועלכער זי וויל פטור ווערען.

צום שמד איז נור געבליבען אַ קליינער מרחק, וועלכען זי און, לויט איהר איינפלוס, אויך איהרע פערעהרער, האבען דרייסט איבערגעשפּאַנט.

אויסער איהרע פיזישע, מאַטעריעלע און גייסטיגע קוואַליפיקאַציעס האט הענריעטע הערץ בעוויזען איבערצולאַזען שטאַרקע שפּורען אין דער בערלינער יודישער געזעלשאַפט אויף דאָרות, וואס זי האט דערגרייכט אַ טיעפע עלטער פון 83 יאָהר (געבוירען אין יאָהר 1764, געשטאָרבען אין יאָהר 1847).

די צווייטע בעריהמטע יודישע פרוי אין בערלין, וואס האט מיטגעווירקט אין דער אַסימילאַציע־בעוועגונג און געהאַט אַ גרויסען איינפלוס — דאַנק איהר שענקייט, פעיגקייטען און אַלזייטיגער בילדונג — איז געווען ר ח ל ל ע ווי ן־וו אַ ר ע נ ה אַ ג ע ן.

ווי בעצויבערנד די דאָזיגע פרוי איז געווען, בעווייזט דער פאַקט, אַז ווען זי איז שוין אַלט געווען פ ו פ צ י ג יאָהר, האט זיך אין איהר פערליעבט דער גרויסער דיכטער ה יי נ ע — יענער גרויסער קענער פון שענקייט און עסטעטיק, און זי פערבינט אין איינעם פון זיינע פּראַכטפוּלסטע געדיכטען. אויך דער בעריהמטער פראַנצויזישער דיכטער וו י ק ט אָ ר ה ו ג אָ, ווען ער איז געקומען קיין בערלין, האט ער בעזוכט וואַרנהאַגענ׳ס סאַלאָן און זי בעזונגען אין זיין געדיכט „אָריענטאַל“.

וואַרנהאַגען האט ווייט איבערגעשטיגען הענריעטע הערץ דורך איהר נאַטירליכער קלוגשאַפט און אינטעלעקטועלער ענטוויקלונג.

פון איהר טאָג־בוך, וואס איז פערעפענטליכט געוואָרען נאָך איהר טויט, איז צו זעהן, אַז זי האט נישט געהאַט די מינדעסטע ליעבע צום יודענטום. גע׳שמד׳ט האט זי זיך אין עלטער פון 42 יאָהר, נאָכ׳ן טויט פון איהר מוטער, און חתונה געהאַט מיט דעם דיפּלאָמאַט וואַרנהאַגען פאָן ענזע.

נאָך איהר טויט זענען אויך אַרויסגעגעבען געוואָרען איהרע בריעף צו איהרע פריינד און אויך צו איהר מאַן וואַרנהאַגען. אין איינעם פון איהרע בריעף, שוין נאָך אויף דער עלטער, שרייבט זי:

„מיר דוכט, אַז באַלד ווי איך בין געבוירען געוואָרען, איז פאַר מיר ערשינענען

א לעגענדאַריש בעשעפעניש און מיר געבענטשט מיט די ווערטער: זאָלסט זיין גרויס, זאָלסט האָבען א גרויסמוטיגען כאַראַקטער, מיט מעכטיגע געפיהלען, מיט מיעפזיניגע געדאַנקען. דאס לעגענדאַרע בעשעפעניש האט אָבער פערגעסען צו צוגעבען די ווערטער: זאָלסט זיין א יודישע טאָכטער, און דערום בלוטיג איך מיין גאַנץ לעבען".

ווען זי איז געלעגען אויפ'ן קראַנקען-בעט פאַר איהר טויט, האָבען זיך און איהר ווי עפּיס אַנ'אטאוויזם דערוועקט סימפּאַטישע געדאַנקען פאַר'ן יודענטום און זי האט געמורמעלט צו די אַרומיגע מענשען:

„מיך וואונדערט, וואס איהר ליעבט אַזוי שטאַרק און זאָרגט אַזוי פיעל פאַר מיר, די אוועקגעלאָפענע פון מצרים און פון ארץ-ישראל. מיט גרויס פריוד מראַכט איך וועגען מיין פאָלק, מיין געבורט און מיין שיקזאַל, וואס האט פעראייניגט די ווייטע פערגאַנגענהייט, די ווייטע לענדער מיט דער געגענוואַרט".

איהרע רייד האט זי געענדיגט מיט די ווערטער: „דאס, וואס א לאַנגע צייט איז ביי מיר געווען א גרויסע שאַנד און דאס, וואס איך האב זיך געהאַלטען אומגליקליך, פאַר וואס איך בין געבוירען געוואָרען א יודישע טאָכטער, דאס אַליין איז ביי מיר איצט זעהר טייער".

ווען די דאָזיגע פרוי, וועלכע האט געהאַט א קאָפּ פון א דענקער, וואָלט געווען א בעוואוסטזיניגע יודישע טאָכטער, וואָלט זי געווען געקאָנט פיעל אויפטהון פאַר איהר פאָלק און זיין קולטור, נאָר ביי די אומשטענדען, ביי וועלכע זי האט געלעבט און געווירקט, האט זי געבראַכט פיעל שאַדען דעם יודענטום.

די ערשטע פּיאָנערין פון דער אַסימילאַציע איז געווען ד א ר א ט ע א, די טאָכטער פון משה מענדעלסאָן.

עס איז בעוואוסט, אַז משה מענדעלסאָן האט זיך אין דער היים אויפגעפיהרט גאַנץ יודיש, ער פלעגט נישט עסען אָהן א היטעל, פלעגט זיך וואַשען צום עסען און בענטשען, וכדומה, און דאך זענען זיין טאָכטער ד א ר א ט ע א און די איבעריגע קינדער אָבגעפאַלען פון יודענטום. דאס האט געגעבען א גרונד א מאָל ביאָגראַפען צו בעשולדיגען משה מענדעלסאָנ'ען אין צביעות. אַזא מיינונג האט אַמשאַרפסטען אַרויסגעזאָגט דער בעוואוסטער העברעאישער שריפטשטעלער פּ ר ץ ס מ א ל ע נ ס ק י ן.

מען דאַרף בעמערקען, אַז די אַלע אויבענדערמאָהנטע פּיאָנערינס פון אַסימילאַציע האָבען געשטאַמט פון פרומע היימער, נאָר דערביי האָבען זיי נישט געהאַט קיין בעגריף וועגען ריכטיגען גייסט פון היסטאָרישען יודענטום און פון זיינע קולטורעלע אוצרות, בעת די פרעמדע קולטור, וואס זיי האָבען שטודירט, איז פאַר זיי ערשיענען אין א בעזונדערן גלאַנץ, און זיי האט צוגעצויגען זאָגאַר די פרעמדע רעליגיעזע ראָמאַנטיק. דאס יודענטום אַלס נאַציאָנאַליטעט האט פאַר זיי נישט עקזיסטירט, נאָכדעם ווי עס איז פּראָקלאַמירט געוואָרען די טעאָריע, אַז יודען זענען נישט קיין פאָלק, נאָר א מין אָבגעשטאַנענע רעליגיעזע סעקטע. ביי אַזא געדאַנקען-גאַנג איז קיין וואונדער נישט, וואס זיי האָבען דערפיהרט די אַסימילאַציע ביז צו איהר לעצטער קאָנסעקווענץ.

א קרבן פון דער פרעמדער ראָמאַנטיק איז אויך געווען דאָראָטעא מענדעלסאָן.

אין די יונגע יאָהרען האט זי דער פאָטער חתונה געמאַכט מיט'ן באַנקיר שמעון פייט, וועלכער האט נאָך אין זיך געהאַט א ריח-תורה און איז געווען צוגעבונדען צום יודענטום. דאָראָטעא'ן האט אָבער דאס נישט געשמעקט און נאָכ'ן טויט פון איהרע עלטערן האט זי, אין עלטער פון 34 יאָהר, שוין האָבענדיג 4 קינדער, אַוועקגעוואָרפען דעם מאַן, זיך גע'שמד'ט און חתונה-געהאַט מיט'ן דייטשען דיכטער — ראָמאַנטיקער פרידריך שלעגעל.

פון איהרע זיהן זענען די צוויי עלטערע, אויך וועלכע זייער פאָטער שמעון פייט

האט געהאט מעהר השפעה, פערבליבען יודען, האנגען די צוויי יונגערע, וואס זענען געווען אונטער איהר ערציהונג, זענען אויך אבגעפאלען פון יודענטום. איינער פון די דאזיגע צוויי זיהן איז געווען א קונסטלער-מאלער, וואס האט געמאלט הייליגע בילדער פאר די קלויסטערס.

פון די נאציאנאל-יודישע שריפטשטעלער, ווי גרעץ, פרץ סמאלענסקין, אלעזר שולמאן, וועלכע פרעטען-ארוים שארף געגען די דערמאהנטע בערוהמטע פרויען, פון די אסימילאטארישע שריפטשטעלער, ווי פראפ' לודוויק גייגער און קייזערלינג, וועלכע בעציהען זיך צו זיי מיט חסד, און אויך די קריסטליך-דייטשע היסטאריאגראפיע אנערקענען די געוואלדיגע ווירקונג פון די דאזיגע פרויען אויף דער אינטעליגענטער געזעלשאפט פון זייער צייט, און אזוי-ארום איז לייכט צו פערשטעהן, אז ווען די דערמאהנטע פיאנערינס פון דער אסימילאציע זאלען געווען האבען א נאציאנאל-יודישע בעוואוסטזיין — וואלטען זיי געווען א גרויס געווינס פאר די יודישע נאציאנאלע אינטערעסען.

מיר האבען זיך לענגער אבגעשטעלט אויף די פיאנערינס פון דער אסימילאציע אין בערלין, צוליעב דעם, וואס אין דער אזוי-גערופענער „ערוואכונגס-עפאכע", וואס נעהמט-ארום די צייט פון סוף 18-טען און אנהויב 19-טען יאהרהונדערט, האט בערלין געשפיעלט א דאמינירענדע ראליע צווישען אייראפעאישען יודענטום אלס צענטער פון דער השכלה-בעוועגונג; מען דארף אבער בעמערקען, אז נישט בלויז אין דייטשלאנד, נאר אויך אין אנדערע לענדער האבען די יודישע פרויען, וועלכע זענען לויט דער טראדיציע געהאלטען געווארען פון וויטענס פון יודיש-קולטורעלען לעבען, זיך אבגעגעבען מיט א געוואלדיגען אייפער צו דינען דער עקסטער אסימילאציע, וואס איהר קאנסעקווענץ איז געווען — שמד.

אט האבען מיר אזא שנײדענדען בײשפיעל פון פראנקרײך:

דער גרעסטער און איבערגעבענסטער יוד צווישען די פראנצויזישע יודען פון 19-טען יאהרהונדערט ווערט מיט רעכט גערעכענט יצחק אדאלף קרעמיע. אלס יוד איז ער בעזונדערס בעריהמט געווארען דורך זיין גרויסען אנטייל אין דער שפיץ פון דער „דערוויילוגער רעגירונג" אין דער צייט פון דער איבערגאנג פון פראנקרייך, דערנאך איז ער צוויי מאל געווען יוסטיץ-מיניסטער.

קרעמיע איז געווען א גרויסער מלוכה-מאן און געלעהרטער, דערביי אבער איז ביי איהם פערבליבען א שטארקע ליעבע צום יודענטום. פון זיין טעטיגקייט פאר יודען איז געווען אנצעווייזען אויף צוויי מאמענטען: זיין השתדלות בשעת דעם בלוט בלבול אין דמשק אין יאהר 1840, ווען די דארטיגע יודען זענען דורך די סירישע גריכען בעשולדיגט געווארען אין מארד פון גלח טאמאס צוליעב רעליגיעזע צוועקען. דער ענין איז געווען זעהר א געפעהרליכער, ווייל דער בלוט-בלבול איז אונטערגעשטיצט געווארען דורך דעם פראנצויזישען קאנסול ראטי-מענטאן און לויט זיין בעמיהונג זענען ארעסטירט געווארען די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון דער געמיינדע אין דמשק, געגען וועלכע מ'האט אנגעווענדט אינקוויזיטארישע מיטלען אויף אזוי ווייט, אז איינינע פון זיי זענען פערפייניגט געווארען צום טויט.

ווען מ'האט זיך ווענען דעם דערוואוסט אין אייראפא, האבען זיך אבגערופען צוויי יודען אקטיוו צו אינטערווענירען ווענען דעם. איינער איז געווען משה מאנטעפיארע אין לאנדאן, און דער צווייטער — אדאלף קרעמיע אין פאריז.

קרעמיע האט זיך אוועקגעלאזט קיין קאנסטאנטינאפאל, זיך משתדל צו זיין פאר'ן סולטאן.

דאנק זיין בעמיהונג, ווי אויך דער בעמיהונג פון משה מאנטעפיארע, איז געלונגען

צו בעפרייען די אַרעסטירטע און אַרויסבעקומען אַ „פירמאַן“ פון סולטאַן, אַז מ'טאָר קיינמאָל ניט מער ניט דערוועקען געגען יודען אַ בעשולדיגונג אויפ'ן באַדען פון עלילת־דם.

דאָס צווייטע רעזולטאַט פון קרעמיעס בעגעגנונג מיט מאָנטעפיאָרע'ן אין אָריענט איז געווען דער פּלאַן, וואָס איז אין איינינע יאָהר אַרום פערווירקליכט געוואָרען — צו גרינדען אַ יודישע אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל האָבען די אויפגאַבע צו פערטיידיגען די אינטערעסען פון יודען אין דער גאַנצער וועלט. די דאָזיגע אָרגאַניזאַציע האָט בעקומען דעם נאָמען „כל ישראל חברים“ („אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל“).

דאָס איז געשעהן אין אַ צייט, ווען די אַסימילאַציע, וואָס האָט געשטרעבט די יודען פונאַנדערצושיידען און זיי ענטנאַציאָנאַליזירען, איז געווען אין סאַמע ברען.

אַלס כאַראַקטעריסטיק פון קרעמיע'ס בעציהונג צו די יודישע נאַציאָנאַלע גיטער איז גענוג צו דערמאָהנען, אַז בשעת זיין פּרעזידענטשאַפט פון דער חברה „כל ישראל חברים“, איז דורך דער דאָזיגער חברה געגרינדעט געוואָרען אין ארץ־ישראל די קאָלאָניע מיט איהר מוסטערהאַפטער לאַנדווירטשאַפטליכער שולע „מקוה ישראל“, וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז היינט. ביי דער עפנונג פון דער שולע (אין יאָהר 1869) האָט קרעמיע אויף דער פּלענאַר־זיצונג פון דער חברה געהאַלטען אַ זעלטען וואַרימע רעדע, וועגען דער צוקונפט פון יודען אין ארץ־ישראל.

קרעמיע איז איינע פון די ליכטיגסטע פערזענליכקייטען אין דער יודישער געשיכטע פון 19־טען יאָהרהונדערט.

קרעמיע האָט אָבער געהאַט אַ פרוי, וועלכע איז געווען אַנגעשטעקט מיט'ן אַסימילאַטאָרישען גייסט, ווי אַנדערע פּראָגרעסיווע יודישע פרויען פון יענער צייט, און בשעת קרעמיע איז געפאָהרען צו פאַרטיידיגען דעם יודישען כבוד אין אָריענט, האָט זיין פרוי אין דער איבעריגער צייט אָבגעטעהן אַזוינס, וואָס האָט ווייט ניט געשטימט מיט קרעמיע'ס געפיהלען און וואָס האָט איהם פערשאַפט גרויסע שמערצען.

אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען אַ ריין־קאַטוילישער פּאַנסיאָן פון אַ בעוואוסטער גרעפין צו ערציהען קינדער פון דער העכסטער אַריסטאָקראַטיע. קיין ניט־קאַטוילישע קינדער פלעגט מען אַהין ניט אַרייננעהמען. קרעמיע'ס פרוי האָט אָבער דורכאויס געוואָלט ערציהען איהרע קינדער אין דערמאָהנטען פּאַנסיאָן און בשעת קרעמיע'ס אָבוועזענהייט אָבגע'שמד'ט איהרע קליינע קינדער, כדי אַריינצוגעבען זיי אין פּאַנסיאָן!

און אַט צוליעב דער דאָזיגער פּיאָנערין פון אַסימילאַציע איז דער גרויסער יודע (ווי מ'פלעגט רופען קרעמיע'ן) געבליבען אָהן יודישע יורשים, שוין ניט רעדענדיג וועגען אייניקלוך, וואָס דער דערמאָהנטער פאַל האָט געהאַט אויף אַנדערע יודישע מיוחסי'שע פאַמיליעס אין פּאַריז (ווי פּערעירא, פּורטאַדאָ און אַנדערע, ביי וועלכע די פרויען האָבען אויך געשמד'ט די קינדער קליינערהייד).

אויך אין מזרח־אייראָפּאַ האָט, ווען עס האָבען דערגרייכט די השכלה־שטראַהלען פון בערלין און צוזאַמען מיט זיי — די אַסימילאַציע־בעוועגונג, אויך דאָרט זענען די פרויען געווען די ערשטע פּיאָנערינס פון דער קאָנסעקווענטער אַסימילאַציע.

אַ צעטעל פון משומדים איז פערעפענטליכט אין'ם ווערק פון יעסקע—כאָאינסקי „נעאָפיצי פּאָלסצי“ (וואַרשא 1[illegible]); דאָס צעטעל איז גענוג גרויס: דאָרט געפינט מען נעמען פון אַ סך אינטימע פּוילישע כלל־טוער, ווי ראַטוואַנד, זאַוואַדזקי, טעפּליץ, סימאָן א. א. נאָר דאָס איבערגעוויגט צווישען דער פּלעיאַדע משומדים האָבען פרויען.

עס איז ווערטה צו בעמערקען, אַז אַ דאַנק דער ווירקונג פון אַסימילאַטאָרישע פרויען זענען אַוועק פון יודישען לאַגער צוויי ערשט־קלאַסיגע פינאַנסיסטען.

דער ערשטער איז קראָנענבערג. ער איז בעוואוסט דערמיט, וואָס ער האָט

אויסגעבויט די ערשטע באהנען אין פוילען, אויפגעשטעלט פאבריקען און איבערהויפט פיעל געטהון פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון לאנד.

דער צווייטער איז יאן בלאך, אויך אַן אייזענבאהנער און גרויס-אינדוסטריעלער, וועלכער איז נאך דערצו בעוואוסט געוועזן אלס געלעהרטער עקאנאמיסט און איז געווען וועלט-בעריהמט דורך זיין ווערק: „די מלחמה פון דער צוקונפט“, אין וועלכען ער האט מיט א יאהר צוואנציג צוריק פאר דער וועלט-מלחמה פאראויסגעזאגט אלע איהרע שרעקליכע רעזולטאטען.

אט ווי אזוי-ארום די דאזיגע זעהר בעגאבטע פערזענליכקייטען זענען אבגעפאלען פון יודענטום:

קיין ווארשא איז געקומען פון דייטשלאנד, אנגעשטעקט מיט'ן אסימילאציע-גייסט, דער דאקטאר לעא. ער האט דא איינגעארדענט א „סאלאן“, אין וועלכען זיינע זעלטען-שענע טעכטער האבען גרופירט ארום זיך פערעהרער פון זייער שענהייט און מוזיקאלישען טאלענט.

אין אט דעם „סאלאן“ איז קראנענבערג געווען אַנ'אָפטער איינגעהער. ער האט זיך פערליעבט אין איינער פון די שענע שוועסטער און לויט'ן ווילען פון זיין געליעבטער, האט ער זיך צוזאמען מיט איהר גע'שמד'ט.

אויך יאן בלאך האט זיך גע'שמד'ט לויט'ן ווילען פון אַן אסימילאטארישער פרוי פון'ם דערמאהנטען „סאלאן“, מיט וועלכער ער האט חתונה געהאט.

מען וואלט געקאנט אויסרעכענען נאך א היבש צעמעל פון פוילישע יודען, וועלכע זענען אבגעפאלען פון יודענטום א דאנק דער ווירקונג פון פרויען.

מיר וועלען דא נור דערמאהנען אַנ'אויסטערלישען פאקט, אז לעווענטאל, דער אייגענטימער פון „קורייער ווארשאווסקי“, האט זיך גע'שמד'ט שוין אויף דער עלטער און דוקא אין רוים — אויף קאטויליש, לויט'ן ווילען פון זיין צווייטער פרוי — א טאכטער פון מאטיאס בערסאן.

אין רוסלאנד, וואוהין די השכלה-בעוועגונג איז אריינגעדרונגען פון דייטשלאנד, האט די אסימילאציע נישט דערגרייכט אזעלכע עקסטע פארמען. דאך קאן מען דארט אויך פערצייכנען פאלען, ווען אסימילאטארישע פרויען האבען מיטגעווירקט צום אבפאל פון יודענטום.

איך וועל דא ברענגען נור איין ביישפיעל: אין פעטערבורג איז געווען בעקאנט מיט איהרע עקסטרעם-אסימילאטארישע טענדענצען א געוויסע פרוי — א שוועסטער פון ווענגעראוו, דעם בעוואוסטען קריטיקער און אויטאר פון דער גרעסטער רוסישער ליטעראטור-געשיכטע. זי האט חתונה געהאט מיט לודוויק סלאנימסקי, געלעהרטען יוריסט און רעדאקטאר פון דעם גרויסען רוסישען מאנאט-זשורנאל „וויעסטניק יעווראפי“, און האט אנגעהויבען צו צורעדען איהר מאן צום שמד. לאנג איז דאס איהר נישט געלונגען. נאר ווען אויף יודען האבען זיך אנגעהויבען שיטען בעגרענצונגען אין דער צייט פון אלעקסאנדער דעם דריטען, בעזונדערס נאך גירוש-מאסקווע, דעמאלט איז איהר געלונגען צוזאמענצושטעלען א גאנצע גרופע, וועלכע האט זיך מיט אמאל גע'שמד'ט. צווישען זיי איז געווען איהר אויבענדערמאהנטער ברודער ווענגעראוו, איהר מאן לודוויק סלאנימסקי, דער יונגער דיכטער מינסקי (ווילענקין) און נאך אנדערע.

זי האט געפרובט אויך ווירקען אויף דעם רעדאקטאר פון דער גרויסער צייטונג „נאוואסטי“, דעם פאפולערען רוסיש-יודישען זשורנאליסט נאטאוויטש. זי איז געווען זיכער, אז ווען אזא פערזאן ווי ער וועט זיך שמד'ן, וועט דער ביישפיעל ווירקען אויף פיעל אנדערע. איהר איז דאס אבער נישט געלונגען. נאר ווען נאטאוויטש איז איינמאל אבגעפאהרען קיין אויסלאנד, האט די דערמאהנטע אסימילאטארישע פיאנערין ווענגע-

וואס געווירקט אויף גאטאוויטש'עס פרוי, אז זי זאל אפ'שמד'ן איהרע יונגע קינדער, איין איהר בעמיהונג איז געלונגען.

די דערמאהנטע גרופע האט פועל מיה אוועקגעלעגט אפצו'שמד'ן אויך דעם גרויסען פויליש־יודישען דיכטער פרוג, וועלכער האט דאן צוליעב זיין יודישקייט געליטען אי פאייעריעליש, אין כיאראליי. נאר ביי פרוג'ס שטארקען נאציאנאלען געפיהל האבען די אלע פראבעס נישט געקאנט האבען קיין ווירקונג.

א גרויס אומגליק איז געווען פאר'ן יודענטום די מעטינקייט פון דער מאדערנער יודישער פרוי אויפ'ן באדען פון דער אסימילאציע. מיר מוזען אבער אנערקענען, אז דאס איז געשעהן צוליעב דער אייגענער שולד, וואס מ'האט דערוויטערט די יודישע טעכטער פון אונזערע אייגענע נאציאנאל־קולטורעלע אוצרות.

אנטקעגען דער צושטערונגס־ארבייט פון די פיאנערינס פון דער אסימילאציע שטעהט בעזונדערס העל די פאזיטיווע מעטינקייט פון איינציגע בעוואוסטע יודישע פרויען אויפ'ן יודיש־נאציאנאלען באדען.

דאס זענען געווען אזעלכע פרויען, וואס האבען פערמאגט א שטארק יודיש בעוואוסטזיין, און דאס האט געבראכט זעהר גינסטיגע רעזולטאטען אין נאציאנאלען זין.

אזוי, למשל, איז בעוואוסט, אז די פרוכטבארע מעטינקייט פון משה מאנטע־פיארע האט פועל צו פערדאנקען דעם איינפלוס פון זיין מאנטעפיארע'ס פרוי יהודית.

יהודית מאנטעפיארע איז געווען א פאלקאם בעוואוסטזיניגע יודישע פרוי. זי האט געקענט גאנץ תנ"ך, האמש איז דער ענגלישער איבערזעצונג, אויף אויסווענינג, אויף אזוי ווייט, אז ווען איהר מאן האט געוואלט וויסען א פסוק אויף ריכטיג, פלעגט ער זיך ביי איהר אנפרעגען; זי איז אויך געווען בעקאנט מיט דער יודישער געשיכטע און ליטעראטור וועגען יודען. נאר דאס האט זי נאך אויך נישט בעפריעדיגט, זי האט אנגעפאנגען פאר נויטיג צו לערנען העברעאיש, כדי צו שעפען די קענטנישען פון יודענטום פון די ערשטע קוועלען.

מיט איהר יודישער וועלט־אנשויאונג און אויפפיהרונג האט זי גענומען אויך א ווירקונג אויף די אינטעליגענטע יודישע קרייזען אין ענגלאנד.

מ'דארף בעמערקען, אז אין דער צייט, ווען די אסימילאציע־כוואליע האט זיך פונאנדערגעגאסען, האט זי דערגרייכט אויך קיין ענגלאנד און האט אויך אוועקגענומען פועל קרבנות פון יודענטום. אזוי, למשל, האבען די יודישע עלטערן אליין אבגע'שמד'ט דעם יונגען דיזראעלי (שפעטערדיגער לארד ביקאנספילד און פרעמיער־מיניסטער); אויך האט זיך דאן גע'שמד'ט מיט זיין פאמיליע דער בעוואוסטער גאלדסמיט (א פאטער פון קאלאנעל גאלדסמיט, וועלכער איז צוריק געווארען א יוד, ווען ער איז שוין אלט געווען 25 יאהר), און עס איז דאן געווען א סכנה, אז דאס אבפאלען פון יודענטום וועט אננעהמען אנ'עפידעמישען האראקטער ווי אין בערלין. נאר דאנק אויפ'ן הארויזאנט פון ענגלישען יודענטום האבען זיך בעוויזען די נייע צוויי שטערען — באראנעט משה מאנטעפיארע און יהודית מאנטעפיארע — האט די בעציהונג צום יודענטום אין די ענגליש־יודישע קרייזען אנגענומען גאר אנ'אנדער ווענדונג.

ווען דער גרויסער דיכטער לארד בייראן האט ארויסגעגעבען זיינע „יודישע מעלא־דיען", איז יהודית מאנטעפיארע דורך זיי אזוי בעגייסטערט געווארען, אז זי האט זיך פארגענומען, דאס זי מוז בעזוכען דאס היסטארישע יודישע פאטערלאנד. זי האט גע־ווירקט אויף איהר מאן, ער זאל, אין יאהר 1827, מאכען די ערשטע רייזע קיין ארץ־ישראל, זי איז מיט איהם מיטגעפאהרען יעדעס מאל און איהם דערוועקט דארט צו דער טעטיגקייט אויפ'ן געביט פון אויפלעבען ארץ־ישראל.

אין מאנטעפיארע'ס בעשרייבונגען וועגען אלע זיינע נסיעות דערמאהנט ער, אז

אַראַנק דער מיטווירקונג פון י ה ו ד י ת איז ער געפאָהרען זיך משתדל=זיין פאַר יודען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, מאַראָקאָ, רומעניען, רוסלאַנד.

אַ צווייטע פרוי פון מאָדערנעם יודישען אַדעל, וואָס האָט געווירקט אין׳ם זעלבען גייסט, וואָס יהודית מאָנטעפיאָרע, איז א ד ע ל א א י ד ע ר א ט ש י ל ד.

זי איז געבוירען אין פראַנקפורט=אַם=מאַין, וואו די יודישע געמיינדע האָט בעוויזען צו פערבלייבען ביים טראַדיציאָנעלען יודענטום, נישט קוקענדיג אויפ׳ן אַסימילאַציאָנס=שטורם, וואָס האָט מיט אַ געוואַלטיגען אומפּעט זיך דורכגעטראָגען איבער גאַנץ דייטשלאַנד.

אין יענער שטאָדט, וואו ס׳איז אויסגעוואַקסען דאָס הויז ראָטשילד, איז פערבליבען אַ פאַמיליען=מיטגליעד, וואָס האָט זיך מיט זיין צוגעבונדענקייט צו יודישקייט שאַרף אונטערשיידעט פון די אַנדערע פאַמיליען=מיטגליעדער, וועלכע האָבען איבערגעוואַנדערט קיין לאָנדאָן, פאַריז, וויען.

אין דער צייט, ווען די אַסימילאַציע האָט נאָך געהערשט מיט דער גאַנצער קראַפט אין מערב=אייראָפּאַ (אין דער צווייטער העלפט פון 19=טען יאָהרהונדערט), איז דער פראַנקפורטער בעוואוסט געוועזען אין די יודישע קרייזען מיט׳ן נאָמען דער „פרומער ראָטשילד“. ער האָט געפיהרט אַ גאַנץ מאָדערן און רייך הויז נישט ערגער ווי אַלע איבריגע ראָטשילדס און דערביי זיך פעסט געהאַלטען ביים טראַדיציאָנעלען יודענטום.

זיין טאָכטער אַדעלאַאידע האָט פון זיין הויז אַרויסגעטראָגען אַ שטאַרק יודיש בעוואוסטזיין, וואָס האָט לכתחילה באַזירט אויף איהר יודיש=רעליגיעזען געפיהל און האָט זיך שפּעטער פערפעסטיגט דורכ׳ן נאַציאָנאַלען אידעאַל.

ווען אַדעלאַאידע האָט חתונה געהאַט פאַר איהר קרוב אין פאַריז עדמונד ראָטשילד (אַ זוהן פון דזשעמס ראָטשילד), וועלכער איז געוועזען פערהעלטניסמעסיג ווייט פון יודענטום, האָט זי אויף איהם געווירקט אין יודישען גייסט און איהם געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל זיך שטעלען אַן דער שפּיץ פון דער אויפבוי=אַרבייט אין ארץ=ישראל.

כאַראַקטעריסטיש איז פאָלגענדער עפּיזאָד: ווען ס׳איז געלעגט געוואָרען דער פונדאַמענט צום נייעם יודישען ישוב אין ארץ=ישראל אין אָנהויב פון די 80=ער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט און אַלע געלד=מיטלען פון די ערשטע פּיאָנערען זענען אויסגעשעפּט געוואָרען אויף אַזוי פיעל, אַז ס׳האָט געדראָהט אַן אונטערגאַנג דער גאַנצער אונטערנעהמונג, איז איינער פון די ערשטע „חובבי ציון“ ר׳ שמואל מאָהילעווער ז״ל (ביאַליסטאָקער רב) געפאָהרען קיין פאַריז זיך משתדל זיין ביים דעמאָלט בעוואוסטען יודישען פילאַנטראָפּ באַראָן הירש וועגען שטיצע. די דאָזיגע השתדלות האָט זיך נישט איינגעגעבען, ווייל דער באַראָן הירש איז נישט בעגייסטערט געוואָרען פון יודיש=נאַציאָנאַלען אידעאַל. דעמאָלט האָט דער הויפּט=ראַבינער פון פראַנקרייך צדוק הכהן, וועלכער האָט יאָ סימפּאַטיזירט מיט׳ן נאַציאָנאַלען אידעאַל, אויפמערקזאַם געמאַכט דעם „שתדלן פאַר ציון“ (ווי ער האָט אָנגערופען ר׳ שמואל מאָהילעווער), אַז עס איז פאַראַן אין פאַריז אַ יונגערמאַן פון יודישען אַדעל, וועלכער האָט געהייראַט אַ פרוי — אַן איבערגעגעבענע יודישע טאָכטער, וואָס אינטערעסירט זיך שטאַרק מיט יודישער געשיכטע און ליטעראַטור און בכלל מיט יודישע אַנגעלעגענהייטען; צוליעב איהר האָט אויך דער מאַן אָנגעהויבען צו ערלערנען די יודישע וויסענשאַפט און זיך אינטערעסירען מיט יודישע כלל=זאַכען, דערום דאַרף מען זיך פּרובען ווענדען אין דער דאָזיגער ריכטונג.

צדוק הכהן איז טאַקע געווען דער פערמיטלער, וואָס האָט צונויפגעפיהרט דעם „שתדלן פאַר ציון“ מיט׳ן יונגען פילאַנטראָפּ.

אַגב מערקווירדיג איז, אַז אַדעלאַאידע האָט זיך זעהר הייס אָבגערופען אויף די

פלענער פון ר' שמואל מאהיליעווער און האט געהאַט א דעצידירענדע ווירקונג ביים בעשליסען די הילפס-אַרבייט, וואס איהר מאַן האט פאַרגענומען, דורכדעם, וואס זי האט זיך בעטייליגט דערין מיט בעדייטענדע אייגענע געלד-מיטלען, וואס זי האט בעקומען אַלס נדן און אַלס ירושה פון איהר פאָטער.

אדאַנק דער דאָזיגער הילפס-אַרבייט איז דער נייער יודישער ישוב אין ארץ-ישראל דערהאַלטען געוואָרען און האט אויפגעבליהט.

ביי אַלע רייזעס פון באַראָן עדמונד ראטשילד (הנדיב הידוע) קיין ארץ-ישראל איז אַדעלאַאידע מיטגעפאָהרען, האט זיך בעזונדערס אינטערעסירט מיט'ן קאָלאָניסטען-לעבען און זיך זעהר געפרעהט מיט'ן ניי-געשאַפענעם ישוב אין היסטאָרישען יודישען פאָטער-לאַנד.

פערזאָנען, וועלכע שטעהען נאָהנט צו דער זאַך, בעשטעטיגען, אַז די אַלע בעראַטונגען אין פאַריז וועגען די אַנגעלעגענהייטען פון דער קאָלאָניזאַציע, וועגען פערשפרייטען פון פאַלעסטינא-ווייַן א. א. וו. האט אַדעלאַאידע בייגעוואוינט און אַרויסגעוויזען נאָך מעהר אַקטיוויטעט, ווי איהר מאַן עדמונד ראטשילד.

מיט איינעם וואָרט: דער פרוי אַדעלאַאידע האט מען צו פערדאַנקען דאס, וואס עדמונד ראטשילד האט זיך אויפגעהויבען אין נאַציאָנאַלען זין העכער איבער אַלע אַנדערע ראטשילדס און געווידמעט א הויבשען קאַפּיטאַל דער אידעע פון דער יודישער אויפלעבונג אין ארץ-ישראל.

אַלס רעזולטאַט פון דער נאַציאָנאַלער שטימונג איז אויך געווען דער בעוואוסטער, זעהר דרייסטער שריט פון אט דעם ראטשילד אין יאהר 1891 — ווען נאָך דעם גירוש מאסקווע האט ער זיך אָבגעזאָגט צו מאַכען א הלואה רוסלאַנד, נישט-קוקענדיג דערויף, וואס די אונטערהאַנדלונגען צווישען רוסישען פינאַנץ-מיניסטער מיט זיין באַנק זענען שוין געווען פערענדיגט און דער קייזער אַלעקסאַנדער דער דריטער האט שוין געהאַט איינגעשריבען דעם קאָנטראַקט וועגען די בעדינגונגען.

ווי אַזוי אַדעלאַאידע ערציהט איהרע קינדער קאָן מען אורטיילען לויט דעם, וואס איהר בן-יחיד ד ז ש ע מ ס איז ווי אַ מין שד"ר אַרומגעפאָהרען אין אַמעריקאַ צו ווערבירען מיטגלידער פאַר'ן „עקאָנאָמישען ראַט", וואס האט די אויפגאַבע אויפצובויען די יודישע היים אין ארץ-ישראל. דער דאָזיגער דזשעמס ראטשילד איז דער א יי נ צ י ג ע ר צווישען יודישען אַדעל, וואס האט די מעגליכקייט צו האַלטען רעדעס אויף העבראַאיש — אַ דאַנק דער ווירקונג פון זיין מוטער.

די אויבענדערמאַהנטע ביישפּיעלען וועגען דער נעגאַטיווער און פּאָזיטיווער ראָליע פון דער יודישער פרוי אין מאָדערנעם יודיש-געזעלשאַפטליכען לעבען זענען זעהר בעלעהרענד און פערדיענען, אַז די אמת'ע פריינד פון יודישען פאָלק זאָלען וועגען דעם אַ טראַכט-טהון!

פּראָפ׳ ד״ר מאיר באַלאַבאַן.

צו דער געשיכטע פון די יודישע דרוקעריען אין פּוילען.

(אַרכיוו-שטודיען)

I.

די ערשטע דרוקעריי און דער ערשטער לשון-קודש'דיגער און יודישער ספר.

דאָס דרוקען לשון-קודש'דיגע ספרים איז כמעט אַזוי אַלט, ווי די דרוקעריי-קונסט בכלל. שוין אין יאָהר 1475 געפינט זיך אַ העברעאישע דרוקעריי אין רעדזשיאָ און אין פּיאווע די סאַקאָ, אין איטאַליען.

אַ יאָהר שפּעטער איז געגרינדעט געוואָרען אַ דרוקעריי פון לשון-קודש'דיגע ספרים אין מאַנטואַ, אין יאָהר 1481 — אין פּאַראָ (פּאָרטוגאַל), אין 1482 — אין גוואַדאַלאַחאַר (שפּאַניען), אין יאָהר 1503 — אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, אין יאָהר 1508 — אין פּאַריז, אין יאָהר 1512 — אין טיבינגען (דייטשלאַנד), אין יאָהר 1515 — אין סאַלאָניקי, אין 1528 — אין האָלאַנד, און ערשט אין 1534 — אין פּוילען.

דעם 13. מאַי 1534 איז אַרויס פון דרוק דער ערשטער העברעאישער ספר אין פּוילען, „שערי דורא“ — אַ רעליגיעז ווערק פון ר׳ יצחק פון דירען, דייטשער רב אין די יאָהרען 1320—1330. דער ספר איז נעדרוקט אין קראָקאָ, אין דער דרוקעריי פון די דריי ברידער האַליץ אָדער העליץ: שמואל, אשר און אליקום, זוהן פון חיים העליץ. די דאָזיגע ערשטע יודישע דרוקער אין פּוילען האָבען געשטאַמט — ווי מען זעהט פון זייערע נעמען: האַליץ אָדער העליץ — פון האַליטש אין „טשערוואָנאַ רוס“, און דאָס זעהט מען אויך פון זייער לאַטייניש׳ער אונטערשריפט „Judaei Halicienses“. די נייע דרוקעריי ענטוויקעלט זיך שנעל: די פּוילישע יודען נויטיגען זיך אין ספרים און אין די בתי-מדרשים און ישיבות געפינען זיך מיזהענדע יונגע-לייט. די האַליצעס דרוקען די ווערק פונ׳ם לובלינער רב ר׳ שלום שכנא, און פון די אַלטע ספרים — די ווערק פון רבי יהודה הלוי און אַנדערע. אָבער די ברידער האָבען נישט געקאָנט לעבען בשלום און זייער שותפות ווערט צוריסען. שמואל העליץ טראָגט זיך אַריבער קיין אָלוואָ (עלס) אין שלעזיען, וואו ער עפענט אַנ׳אייגענע דרוקעריי, אָבער שוין דעם 1. סעפּטעמבער 1535 ווערט זיין דרוקעריי צושטערט דורך אַ שרעקליכען שטורם, וואָס האָט זיך איבערגעטראָגען איבער אָלוואָ. לערך 60 הייזער זענען דורך דעם דאָזיגען שטורם חרוב געוואָרען, און אין איינעם פון זיי זענען צובראָכען געוואָרען די דרוק-מאַשינען, און צוריסען און צוטראָגען געוואָרען דער גאַנצער גרויסער זאַפּאַס פּאַפּיר. שמואל האָט דאַן פערלאָזט שלעזיען און זיך לאַנג אַרומגעבלאָנקעט אויף דער וועלט, ביז ענדליך האָט ער זיך, לערך אין יאָהר 1553, בעזעצט אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און צוריק זיך אָנגעהויבען בעשעפטיגען מיט דרוק-אַרבייט.

די איבריגע ברידער, אשר און אליקום, האָבען צו זיך צוגענומען זייערע פּירמען

ברודער, און ווײַטער געפֿירט אין קראקא זײַער דרוקערײַ. אבער וואונדערליכע גלגולים און סבות האבען זײַ ארויסגעריסען פֿונ'ם יודענטום, און אלע דרײַ ברידער זענען אריבער צום קאטוילישען גלויבען. דאס איז געווען די צײַט, ווען אין פּוילען האט זיך אנטוויקעלט די רעפאָרמאַציע; פֿיעל „אנדערש־גלויביגע" האבען זיך ארומגעדרעהט אין קראקא, דא האט געלעבט און געווירקט יאן טשעציעסקי, דער תלמיד פֿון עראזמוס פֿון ראטערדאם, אזי נעבען איהם און צוזאמען מיט איהם פֿרימש מאדזשעווסקי, פּישילוסקי און דער דרוקער וואיעוואודקא. געגען די דאזיגע רעפֿאָרמאַטארען איז ארויסגעטראטען מיט'ן גאנצען ברען פֿון רעליגיעזען פֿאנאטיזם דער קראקאווער בישאָף פּיאטר גאמראט, און מיט פֿײַער און שווערד בעמיהט ער זיך אויסצוראטען די „בענײַער". ווי עס שײַנט, האט די מיה פֿון גאמראט נישט פֿיעל געהאָלפֿען, ווי באלד אין קראקא גופא האט די אכטציג־יעהריגע פֿרוי קאטארזשינא מעלכיאראווא וואיגיעל זיך עפֿענטליך בעקענט צו דער יודישער אמונה, און נישט קוקענדיג אויף די בקשות און דראהונגען, האט זי נישט געוואלט אפרופֿען איהר בעקענטניש. לוקאש גורניצקי, דער פֿערפֿאסער פֿון „דוואָרזשאנין", דערצעהלט אויספֿיהרליך וועגען דער וואיגיעל'ס פּראצעס און ווי מען האט זי פֿערברענט אויפ'ן קראקאווער מארק, און דער געגענווארט פֿון אלע גײַסטליכע און א גרויסען המון (1539). אבער גאמראט האט זיך נישט בעגנוגענט מיט'ן פֿערברענען די דאזיגע איינציגע פֿרוי; ער האט געוואלט בעזײַטיגען די „אויפֿרעגענדע בײַשפּיעלען". ד. ה. אלע יודען פֿון קראקא, און ער האט אנגעהויבען איינע איבעררעדען צום שמד, די אנדערע, איינגע'עקשנ'טע, ארויסטרײַבען און רודפֿ'ן.

אויף דעם דאזיגען באדען איז וואהרשיינליך בארגעקומען דער שמד פֿון די דרײַ ברידער — יודישע דרוקער, און שוין לערד אין יאהר 1537 האבען מיר, אנשטאט אשר, אליקום א. א. וו., די נײַע קריסטען: אנדזשיי, יאן און פּאוועל, וועלכע האבען נאך ווײַטער א בשותפֿות'דיגען סקלאד פֿון יודישע רעליגיעזע ספֿרים, רײַך פֿערפֿולט מיט איינענע און פֿרעמדע אויסגאבען. ווי צו־להכעיס זײַערע פֿריהעריגע גלויבענס־ברידער, דרוקט יאהאננעס העליץ דעם „טורים" פֿון רבינו יעקב בן אשר און בעצײַכענט די דאטע פֿון דער איבנאבע „Anno incarnationis Domini 1538", און נעבען העברעאישע ספֿרים הויבט ער אן ארויסגעבען מיסיאנערישע ווערק פֿון דער קאטוילישער טעאלאגיע. דער צווײַטער ברודער — אנדזשיי — האט זיך אריבערגעצויגען קײַן ברעסלוי, וואו ער האט אין יאהר 1538 געעפֿענט אן איינבינדערײַ און בעקומען בירגער־רעכט. די צערעמאניע פֿון אײַנגעשריבען ווערען אין די שטאדטישע ביכער איז פֿארגעקומען דעם 29. יאנואר; דער שטאדטישער שרײַבער האט קאליגראפֿיש אויסגעשריבען דעם נאמען „אנדרעאס העליץ, דער בוכבינדער, א געטויפֿטער יוד", און איהם ארויסגעגעבען א פּאטענט מיט פֿיעל חתימות.

דער ריהרעוודיגסטער פֿון די ברידער — פּאוועל — איז ארומגעפֿאהרען איבער דער גאנצער מלוכה, זוכענדיג קונים פֿאר זײַנע העברעאישע און לאטײַנישע געדרוקטע ווערק. אויפ'ן וועג האט ער זיך בעשעפֿטיגט אויך מיט מיסיאנערישער ארבײַט, און געזוכט שאף כמו זײַן נײַער סטאדע. איהם איז געלונגען, איבעררעדען אדער צווינגען צום אננעהמען די קאטוילישע רעליגיע 14 יודען און יונגע יודישע מעדכטער אין פּוזנא (1537). דער פּויזנער בישאָף אליין האט אויסגעפֿיהרט די טויף־צערעמאניע, און דער געגענווארט פֿונ'ם וואיעוואדע לוקאש גורקא, פֿיעל פֿערזאנען פֿון דער שליאכטע און שטאדטישע אײַנוואוינער, דעם מאגיסטראט פֿון פּויזנא, די ה"ה פֿון דער „ראדע און לאווע". די געטויפֿטע מיידלעך האבען בעקומען פֿון זײַערע טויף־פֿאטערס צו 10 מ. אויף אויסשטײַערונג. צווישען די משומדים האט זיך, וואהרשיינליך, געפֿונען פּאוועל'ס זוהן, וואס האט

ביים שמד בעקומען דעם נאמען פון זיין פאטראן, דעם וואיעוואדא גורקא: לוקאש.

די דאזיגע אויפפיהרונג פון די דרוקער האט אויפגעבראכט די יודען, בעזונדערס די פרנסים פון דער קראקאווער קהלה; דער ענטפער אויפ'ן שמד איז געווען א באיקאט: קיין שום יוד טרעט נישט אריבער די שוועל פונ'ם קראקאווער ביכער־מאגאזין, די ביכער ליגען אויף די פאליצעס, די דרוקעריי האט נישט קיין ארבייט. אבער די האליצעס האבען זיך נישט דערצו געשמד'ט, כדי צו ליידען פון די „אונגלויביגע זשידעס“. נישט אומזיסט האבען זיי אנ'אפוטרופוס אין דער פערזאן פונ'ם בישוף גאמראט. דורך איהם בעקומען זיי א צוטריט צום הויף, און דער קעניג, זיגמונט „דער אלטער“, בעשטימט אין יאהר 1537 א קאמיסיע, אויסצופארשען און ברעכען דעם באיקאט פון זייער בוכהאנדלונג. אין דער קאמיסיע זענען אריין, אויסער גאמראט'ן אליין: סעבאסטיאן בראניצקי, כעלמער בישוף און פויזנער נאמינאט, סאמועל מאצעיעווסקי — קעניגליכער מארשאלעק און כעלמער נאמינאט, סעווערין באנער, דער קאשטעלאן פון ביעטש און דער קראקאווער וואיעוואדא קמיטא. די דאזיגע קאמיסיע האט בעפוילען, צו מאכען אנ'אינווענטאר פון דער בוכהאנדלונג, און א דאנק דעם בעזיצען מיר איינעם פון די עלטסטע קאטאלאגען פון א העברעאישער בוכהאנדלונג אין פוילען. אין סקלאד ביי די האליצעס האבען זיך געפונען: 800 עקזעמפלארען מחזורים, 850 סליחות, 500 טורים, 400 יוצרות, 300 מנהגים, 200 זמירות אין א גרעסערער אויסגאבע און 300 אין א קלענערער. דאס איז געווען די ליטעראטור, וואס די יודישע פאמיליעס אין יענער צייט האבען געפאדערט; קיין ש"ס ופוסקים האט מען נאך דעמאלט אין פוילען נישט געדרוקט; מען האט זיי געבראכט פון אויסלענדישע דרוקערייען, בעזונדערס פון דניאל באמבערג אין ווענעדיג, און פון דער דרוקעריי פון די סאנצינאטעס. די קראקאווער דרוקערייען האבען אין יענער צייט צוגעשטעלט נאר ביליגערע ספרים און די סאמע נויטיגסטע. אלע ספרים צוזאמען (3350 בענדער) האט די קעניגליכע קאמיסיע אבגעשאצט אויף 1600 פוילישע גילדען, ד. ה. דורכשניטליך א האלבען גילדען אדער 15 גראשען פאר א באנד. דעם דאזיגען גאנצען זאפאס האט מען אבגעגעבען דער יודישער קהלה אין קראקא און זי געצוואונגען בעצאהלען די האליצעס די גאנצע סומע אין 12 ראטעס, אין משך פון דריי יאהר.

אזוי זענען די האליצעס פטור געווארען פון זייערע יודישע ספרים, און פון דעמאלט־אן האבען זיי שוין געקאנט דרוקען בלויז „קריסטליכע סחורה“. דאס טהוט טאקע יאן, וועלכער דרוקט אין זיין דרוקעריי קאטוילישע און טעאלאגישע ווערק, ווי, למשל, דעם „שפיגעל פון אפיקורסים“ — „Speculum Hereticorum fratris Ambrosii Catharini Politi Senensis“, דעם סטאטוט פון די דאמיניקאנער און פיעל אנדערע. דאס לעצטע אונז בעוואוסטע ווערק ערשיינט פון דער דאזיגער דרוקעריי אין יאהר 1561.

אנדערש פיהרט זיך אויף זיין ברודער פ א וו ע ל. ביי דער צוטיילונג פון דער דרוקעריי האט ער בעקומען די העברעאישע שריפט, און האט בעשלאסען, זי אויסצונוצען פאר יעדען פרייז. די געלונגענע מיסיאנערישע ארבייט אין פויזען האט איהם געטריבען צו דער ארבייט פון שמד'ן יודען און, זעענדיג אבגעשטויסען פון זיי, האט ער בעשלאסען ווירקען אויף זיי דורכ'ן געדרוקטען ווארט. מיט עטליכע יאהר פריהער איז ערשיענען אין דייטשלאנד די איבערזעצונג פונ'ם „ברית חדשה“ דורך מ א ר ט י ן ל ו ט ה ע ר. פאוועל, וועלכער איז געווען א הייסער קאטאליק און א חשוב ביים ערצ־קאטוילישען קראקאווער בישוף, מאכט נישט קיין שהיות, און דרוקט אין זיין דרוקעריי די דאזיגע איבערזעצונג מיט ה ע ב ר ע א י ש ע ב ו כ ש ט א ב ע ן, צום געברויך פון זיינע פריהעריגע גלויבענס־גענאסען און צו קאנען זיי אבדרייסען פון יודענטום. דאס

ווערק איז ארויסגעגעבן געוואָרן אין די יאָהרען 1540—41 אין איז, ווי פויל אנדערע, געווידמעט דעם בישאָפ גאמראט. אין דער גרויסער לאטייניש-ער הקדמה ערקלערט דער ארויסגעבער-דרוקער די סבות, וועלכע האבען איהם בעוועגט צו דער דאזיגער שווע-רער און טייערער ארבייט, און ער ענדיגט מיט דער בעמערקונג, אז דעם דאזיגען „נייעם טעסטאמענט" וועלען אויך פערשטעהן די „גלויביגע", אויב זיי וועלען זיך נור אויסלער-נען דעם יודישען אלף-בית. דער „נייער טעסטאמענט" איז האלבצעס אויסגאבע אונז אין פוילען האט ערשטע דייטשע ווערק, געדרוקט מיט העברעאישע אותיות, און הגם ער איז אויף ריין דייטש, אהן לשון-קודש'דיגע ווערטער, מיט וועלכע די יודישע שפראך האט זיך אין יענער צייט אויסגעצייכענט, דאך קאן מען איהם רעכנען אלס דעם ערשטען ספר אין יודיש, וואס איז געדרוקט געוואָרען אין פוילען. ווי עס שיינט, האבען די פוילישע יודען נאך געערנט דעמאלט א גענוג ריינעם דייטש, ווייל די פוילישע שטעדט האבען נאך געהאט מייסטענס א דייטשע בעפעלקערונג.

מיר ברענגען דא דעם גאנצען טיטעל פון דעם דאזיגען בוך:

דאָס נויי טעסטימענט, דאס דא תצרס גינענט עבאניעֿליוס, דאָס
אישט אויף דויימש איין וראליכיר (fröhliche) באטשאפט,
גלייך חי אים עבירייעשן בשורה טובה
Gedruckt zu Krakau durch Paul Helic im Jahre
MDXXXX

אויפ'ן לינקען טיטול-בלאט געפינט זיך די מאטא:

„אם ה' לא יבנה בית, שוא עמלו בוניו בו" (תהלים 127, 1)
Si Dominus non aedificaverit domum, frustra labora-
verunt aedificantes eam.

דערנאך געהט די זעלבע צוטאטע אויף גריכיש, דערנאך דער הערב פון בישאָף גאמראט, און אונטער'ן הערב נאך א פסוק פון תהלים.

אלס מוסטער פון דער שפראך ברענגען מיר עטליכע פסוקים פון אנהויב:

בשורת מתי

דאס אישט דאש בוך בון (von) דער גיבוירט יעזוז קריסטי, דער דא איז איין זון דוד דעם זונס אברהם. אברהם האט גיבארן יצחק...... די געבורט קריסטי וואר אבר אלזו גיטון: אלס מרים, זייני מוטר דעם יוסף פֿרטרוועט (vertraut) וואר, אי זי מיט איינאנדער צו הוים זאסן, ערפאנד זיכס, דש זי שוואנגער וואר פון דעם היילינגן גייסט".

דער יודישער „ברית חדשה" פון פאוועל העליץ האט אבער לגמרי פערפעהלט זיין צוועק. די יודען האבען זיך בכלל נישט געוואלט קויפען דאס דאזיגע ווערק. דער ארויסגע-בער האט אלזא בעשלאסען צו פערקויפען עס קאטאליקען. אבער וועלכער קאטאליק וועט קויפען א בוך, וואס איז געדרוקט אויף העברעאיש? דאס שרעקט נישט אב דעם דורכ-געטריבענעם משומד. ער נעהמט זיך אונטער, אויסצולערנען קריסטען די העברעאישע אותיות און מאנכע ווערטער, און ער גלויבט, אז דאס וועט שוין זיין גענוג, אויף דורכ-צולעזען אזא וויכטיג ווערק. פאוועל איז מבטיח די קריסטען נאך אנדערע נוצען פון קענען דעם העברעאישען אלף-בית, דען זיי וועלען קאנען קאנטראלירען די יודישע בריעף און האנדעלס-ביכער און דאדורך זיך בעקענען מיט אלע יודישע געשעפטען. צו דעם צוועק פערפאסט פאוועל און גיט ארויס אנ'„עלעמענטאר-אדער לעזע-ביכלעין", פון וועלכען יעדער קאן, אהן הילף פון א לעהרער, אין א קורצער צייט זיך אויסלערנען „יודע דייטש ביכלען, מיססיווען (ביטעס), זענדבריעפע, שולדבריעפע מיט העברעאישען אדער יודישען בוכשטאבען געשריבען ווערדען..." דאס דאזיגע ביכעל, פון וועלכען אנ'איינציגער עקזעמפלאר געפינט זיך אין ברעסלויער שטאדט-ביבליאטעק, איז ערשינע-

נען דעם 21. יוני 1543 אין הונדעפעלר (פויליש: „פשיע פאליע"), אין שלעזיען; דארט אליזא וואוינט שוין פאוועל האליטש, „אמאליגער קראקאווער יודרוקער ניי-קריסט", און דא ווערען פערלוירען זיינע שפורען. אפשר האט ער צוריקגעקעהרט צום יודענטום? רען, אין יאהר 1548 לעזען מיר, אז עמיצער קויפט אין ברעסלוי א הויז „אויף דער שמידע- בריקע", וועלכעס האט אמאל געהערט צו פאוועל האליטש „דעם פערלויפענען יוד" — דעם אנטלאפענעם יוד.

אין די יאהרען 1578—1593 לעבט און פיהרט א דרוקעריי אין פויזנא לוקאש האליטש, וואהרשיינליך — פאוועל'ס זוהן און מויף-זוהן פון פויזנער וואיעוואדא לוקאש גורקא 1).

II.

שפעטערע דרוקערייען אין קראקא.

א גרויסע און דויערהאפטיגע דרוקעריי פון העברעאישע ספרים אין קראקא האט געגרינדעט יצחק פראסניץ בן אהרן, אדער קורץ: יצחק מדפיס. די דא- זיגע דרוקעריי האט עקזיסטירט פון 1569 ביז 1626 און האט ארויסגעגעבן ווערק, וועלכע קאנען פולשטענדיג קאנקורירען מיט די דרוקערייען פון ווענעדיג. יצחק אליין איז געווען א פאכמאן. און האט געהאט א בעוואוסטען בעל-מגיה שמואל בן יצחק בעהם, וועלכער האט פריהער געארבייט אין די ווענעדיגער דרוקערייען, און אויסערדעם איז ער געווען א גרויסער למדן 2).

אין דער דאזיגער דרוקעריי זיינען געדרוקט געווארען אלע ווערק פון די בעריהמטע רבנים אין XVI און XVII-טען יאהרהונדערט: רמ"א, רש"ל, מהרש"א און אנדערע, פירושים און יודישע איבערזעצונגען, סידורים, סליחות, קינות, א. ד. גל. יצחק מדפיס האט ליעב געהאט די ליטעראטור, האט אליין געשריבען שירים אין לשון-קודש און זיי אבגעדרוקט צום סוף פון די ספרים, וואס ער האט ארויסגעגעבן פון זיין דרוקעריי. אזוי געפינען מיר גאר נישט קיין שלעכטען שיר, אבגעדרוקט אויף דער לעצטער זייט פון כפר אגדה, וועלכען ער האט ארויסגעגעבן אין יאהר 1571.

לערך אין יאהר 1600 האט יצחק צוריקגעקעהרט קיין פראסניץ און דא איז ער געשטארבען אין יאהר 1613. זיין דרוקעריי האבען ווייטער געפיהרט זיינע דריי זוהן: אהרן, משה-יהושע און יששכר-בער. און אנהויב פון'ם XVII-טען יאהרהונדערט איז די דאזיגע דרוקעריי געווען אזוי גרויס, אז זי האט זיך געקאנט אונטערנעהמען דרוקען דעם גאנצען תלמוד ירושלמי און תלמוד בבלי. אלע דריי ברידער זענען אליין געשטאנען ביי די זעץ-קאסטענס און געארבייט, און אויסערדעם האבען זיי געהאט צוויי פרעמדע זעצער: יעקב בן מאיר פון העלישוי און אהרן בן משה פון קרומענוי. און די צוואנציגער יאהרען פון 17-טען יאהרהונדערט גערט דער דאזיגער דרוקעריי שלעכט; אהרן מדפיס, דער שעה פון דער פירמע, פערזעצט אין יאהר 1622 ביי וואלענטי לאנציק, קראקויער בירגער און רעטמאראמאר, — „צוויי תכשיטים, איינער פון דימענטען, דער

---

1) הויפט-ארכיוו אין ווארשא Metryka Koronna באנד 59, זייטען 321—324 — 31/XII 1539. ווי ערזשבאווסקי: פאלאניקא פון XV און XVI יאהרהונדערט, אין דער ביבליא- טעק פון ווארשאווער אוניווערזיטעט. ווארשא 1899. בראן: „געשיכטע דער יודען אין שלעזיען", העפט V, ברעסלוי 1910.—„דאס נייע טעסטאמענט", ארויסגעגעבן דורך פאוועל האליטש, געפינט זיך אין דער יאגעלאנישער ביבליאטעק אין קראקא אין אן איינציגען עקזעמפלאר. און אין שטאדטישען ארכיוו און שטאדטישער ביבליאטעק פון ברעסלוי געפינט זיך דער איינציגער עקזעמ- פלאר פון'ם דערמאהנטען יודישען עוואנגעליאר פון פאוועל האליטש.

2) פרידבערג: הדפוס העברי בקראקא, קראקא, 1900.

צווימעי פֿון רובינגען", פֿאַר 1200 פּוילישע גילדען און קאָן זיי נישט אויסקויפֿען. יעה־דלית איז אַזוי גרויס, אַז אהרן קאָן נישט בעצאָהלען דעם פּראָצענט, און לאַנצקי דראָהט איהם, אַז ער וועט פֿערקויפֿען די דאָזיגע איינציגע תכשיטים זיינע.1) אין 1623 קלאָגט־אָן אהרנ'ען דער איינבינדער פּוישעק, אַנ'אייִדעם פֿונ'ם פֿערשטאָרבענעם מאַרצין גיסער, דערפֿאַר וואָס „ער וויל נישט אָבנעהמען די אינסטרומענטען, וועלכע געהערען צום יודישען שריפֿט", וואָס ער האָט ביי איהם בעשטעלט פֿאַר 16 גילדען, און וויל אויך נישט אויסקויפֿען דעם משכון, מיט וועלכען ער האָט געזיכערט צו אָבנעהמען די אַרבייט2). אין דעמזעלבען יאָהר מאָהנט ביי איהם דורכ'ן גערוכט דער שטאָדטי־שער איינוואוינער סטאַניסלאַוו סאָמאָלאַ 40 פֿל., אַלס רעשט פֿון 90 פֿל., וועלכע ער האָט געבאָרגט אויף אַ „מעמבראַן" (כתב התחייבות)3). די חובות האָבען דערדריקט אהרנ'ען און זיינע ברידער, אַזוי אַז זיי האָבען געמוזט אין יאָהר 1626 פֿערשליסען די דרוקעריי.

אין יאָהר 1627 איז געגרינדעט געוואָרען אַ נייע דרוקעריי, אָבער באַלד איז זי אונטערגעגאַנגען. ערשט אין יאָהר 1631 האָט געעפֿענט אין קראָקא א דרוקעריי מ נ ח ם בן משה שמשון, המכונת נ ח ו ם מ י י ז ע ל ס. דאָס איז געווען אַ רייכער מענש, וועלכער האָט די דרוקעריי איינגעאָרדענט אין זיין אייגענעם הויז אויף דעם קוזמיר און האָט ענטוויקעלט זעהר אַ רירהרעוודיגע דרוקערישע טעטיגקייט. אַ מענגע ספֿרים זענען יאָהר־יעהרליך אַרויס פֿון דער דאָזיגער דרוקעריי, און אין די קהל'שע ביכער בעגעגנען מיר פֿיעל קאָנטראַקטען מיט מחברים און אַרויסגעבער. אַזוי, למשל, מאַכט מיט איהם אָב אין יאָהר 1646 ר' צבי הירש, דער זוהן פֿונ'ם בעוואוסטען רב ר' יוסף פ״ץ (דער „שארית יוסף"), צו דרוקען זיינע ווערק מיט'ן נאָמען „נחלת צבי" און „עטרת צבי", וועלכע בעדאַרפֿען זיין פֿונ'ם זעלבען פֿאָרמאַט, אויפֿ'ן זעלבען פּאַפּיר און מיט די זעלבע אותיות געדרוקט, ווי דער „בית חדש" פֿון ר' יואל סירקעס. דער קאָנטראַקט איז אונטערגעשריבען אין חודש טבת, און דער ספֿר האָט בעדאַרפֿט זיין פֿאַרטיג אין חודש ניסן, ד. ה. אין משך פֿון 3—4 חדשים. דער מחבר צאָהלט 10 פּוילישע גילדען פֿאַר'ן דרוק און פּאַפּיר אין 1000 עקזעמפּלאַרען, און דעם דרוקער איז נישט ערלויבט צו דרוקען מעהר ווי 50 בויגען איבער 1000. דער דרוקער בעדאַרף צוגעהמען צוויי זעצער: איינעם זעהר אַ גוטען און איינעם אַנ'ערגערן, און צוויי „פּרע־סענציהער". די בעצאָהלונג איז איינגעטיילט געוואָרען אין עטליכע ראַטעס, דערביי איז אויסגענומען געוואָרען, אַז אויפֿ'ן רעכנונג בעדאַרף דער מחבר יעדע וואָך איינ־צאָהלען אַזוי פֿיעל, וויפֿיעל עס נעהמען די זעצער. ווען עס זאָל זיך אַרויסווייזען, אַז דער דרוקער האָט עמיצען פֿערקויפֿט אַנ'עקזעמפּלאַר פֿון די איבריגע 50 בויגען, מוז ער בעצאָהלען 100 פּוילישע גילדען שטראָף4).

אין דעמזעלבען יאָהר (23 אדר) פֿערפֿליכטעט זיך נחום מייזעלס אָבצודרוקען פֿאַר'ן בוכהענדלער ר'. נאָטע 6000 קליינע סידורים און נעהמט פֿאַראויס דאָס געלד, ר' נאָטע פֿערפֿליכטעט זיך אַליין צו געבען פּאַפּיר גאַנצע 7 באַלען. אין דערזעלבער צייט פֿערפֿליכטעט זיך נחום אָבצודרוקען 650 סליחות פֿאַר אַנ'אַנדער דרוקער. נחום מייזעלס האָט מורא געהאַט פֿאַר קאָנקורענץ, און דערום, יעדעס מאָל, ווען ער האָט איינגענומען אַ זעצער, אָדער אַ לעגער, אָדער אַ מאַשינניסט (פּרעסענציהער), האָט ער

---

1) לאַנדעס־אַרכיוו אין קראָקא, וואָיעוואָדישע ביכער, באַנד I, זייטען 586, 1435, 1746 און 2531.

2) דאָרט, זייטע 873.

3) דאָרט, זייטע 2137.(לשון קודש: ממרן)

4) וועטשטיין: קדמוניות בפנקסאות ישנים № 11.

מיט איהם אויסגעגומען, אז ווען ער וועט פון איהם אוועקגעהן, טאר ער ביי קיינעם נישט אין קראקא, און אפילו אויף איינענער האנד, נישט בעשעפטיגען זיך מיט דרוק־מלאכה. אזא אבמאך האבען מיר מיט שלמה גלעזער, וועלכער נעהמט־אן אין יאהר 1647 ביי מייזעלס'ן ארבייט אויף דריי יאהר. ער בעקומט אין ערשטען יאהר 30 פוילי־שע גילדען, אין צווייטען — 40, און אין דריטען — 60 גילדען יעהרליך, און אויסער־דעם 5 גילדען א חודש אויף עסען. אין משך פון די דריי יאהר בעדארף ער אויסלערנען די מלאכה א יונגעל, וועלכען דער פרינציפאל וועט איהם אנווייזען. פאר'ן למוד וועט ער בעזונדערס בעקומען 10 גילדען[1].

נישט קוקענדיג אויף די פועל בעשטעלונגען האט מייזעלס נישט געקאנט זיך האלטען, ווען עס זענען אנגעקומען די אומגליקליכע יאהרען פאר דער רעפובליק (1648—1660). קיינער האט דעמאלט נישט געטראכט וועגען ליטעראטור, קיינער האט נישט געצאהלט די דרוקעריי־חובות, די מחברים זענען זיך צולאפען איבער איירופא און דער דרוקער איז כסדר אריינגעפאלען אין גרעסערע חובות — ער האט געמוזט יעדעס מאל נעהמען נייע הלואות אויף היפאטעק פון זיין הויז. ווען נאך דער אינוואזיע און דער אקופאציע פון די שוועדען זענען די בעציהונגען געווארען נאר־מאל'ער, האט מייזעלס שוין נישט געקאנט צוריקקעהרען צום גלייכגעוויכט. ער איז געשטארבען אין יאהר 1659, איבערלאזענדיג די דרוקעריי זיין איידעם.

די סבה, פארוואס אלע דרוקערייען האבען באנקראטירט און זענען געפאלען, איז געווען די קאנקורענץ פון די איטאליענישע און דייטשע דרוקערייען. נאך אינ'ם יאהר 1539 בעקומען די ברידער נעאחריינאוו א קעניגליכע פריווילעגיע, צו פערקויפען ביכער די יודען אין קראקא, פויזנא און רייסען. דער פאק בעטרעפט: 800 מחזורים, 850 סליחות, 500 טורים, 400 יוצרות, 200 מנהגים, 30 חומשים, 300 סידור גדול, 300 סידור קטן[2].

דעם 10־טען אפריל 1566 גיט־ארויס דער פוילישער קעניג זיגמונט אויגוסט א פריווילעגיע אויף פיער יאהר דעם יודען בענעדיקט לעווימא (ר' ברוך הלוי) פון קראקא, צו ברענגען און פערקויפען לשון־קודש'דיגע ספרים, וואס ווערען געדרוקט אין אויסלאנד[3].

געגען דער דאזיגער קאנקורענץ האבען זיך פערטיידיגט די פוילישע יודען, ארויס־געבענדיג א פערבאט צו ברענגען ספרים פון אויסלאנד. יעדעס מאל האט דער יודישער סיים, ד. ה. דער „ועד ארבע ארצות“ ארויסגעגעבען אזעלכע פערבאטען, ווי, למשל, אין יאהר 1606 אנ'איסור, צו ברענגען ספרים, וואס זענען געדרוקט אין באזעל, אבער מייסטענס האט דאס גאנץ ווייניג געהאלפען. אזוי לעזען מיר אין דעם אנטיסעמיטישען ביכעל פון מאיעצקי'ן[4], „אז אין הויז טונ'ם מיעשמשאנין מאראגנאניע אויף גראדזקא גאס אין קראקא, האנדעלט א יוד מיט פערשידענע ביכער, וועלכע קומען איהם אן פון ווענעדיג“, און אין די קהלה־אקטען בעגעגנען מיר אין יאהר 1646 א קאנטראקט, לויט וועלכען פיער קראקאווער בירגער קויפען ביי הבחור כמ' ברוך בענדט פון ווארמס: 300 חומשים קטנים מיט הפטורות, 450 גרויסע 4°, 123 קליינע חומשים מיט התרגום והפטורות וכו' געדרוקט אין יאהר 1644. אלס דעקונג גיבען די קויפער דעם בוכהענדלער צוויי וועקסלען אויף 500 און 125 פ. גילדען[5].

די דאזיגע קאנקורענץ פון די אויסלענדישע דרוקערייען האט בעגראבען אלע

1) פריעדבערג: לוחות זכרון, זייטע 3—32.
2) Berson: Dyplometorjusz dotyczący Żydów w dawnej polsce № 498.
3) דארט נומ' 105.
4) Żydowskie okrucieństwa, mordy i zabobony, Kraków 1636. str. 54.
5) וועטשטיין: דברים עתיקים נומ' 27.

אינלענדישע דרוקערייען, סיי אין קראקא, סיי אין לובלין[1], וואו עס עקזיסטירט שוין אין יאהר 1547 א העברעאישע דרוקעריי. נישט קוקענדיג אויף די געשרייען און די פערבאטען פונ'ם יודישען סיים (ועד ד' ארצות), ברענגען די יודען אויך ווייטער זייערע ספרים פון אויסלאנד. דער גרעסטער געשריי האט זיך דערוועקט, ווען אין סוף פון 17־טען יאהרהונדערט האט אזא אויסלענדישער דרוקער אריבערגעפיהרט זיין דרוקעריי קיין פוילען. דאס איז געווען ר' אורי ייבש (פייבוש)' הלוי פון אמסטערדאם[2].

III.

יודישע דרוקערייען אין זשאלקיעוו און לעמבערג.

לעמבערג האט נישט געהאט קיין גליק צו א העברעאישער דרוקעריי. בעת אין קראקא ערשיינט שוין אין יאהר 1534 דער ערשטער לשון־קודש'דיגער ספר, און נישט פיעל שפעטער — אויך אין לובלין, איז אין לעמבערג כסדר שטיל. צי דארט געפינט זיך קיינער נישט צו עפענען א „דרוקעריי־פרעס", אדער די צוויי דרוקערייען פון קראקא און לובלין זענען שוין גאנץ גענוג, צו בעפרידיגען די בעדערפנישען פון די יודען אין פוילען — גענוג איז, אז דא געפינט זיך נישט קיין דרוקעריי כמעט ביז ענדע פון 18־טען יאהרהונדערט. דאך עקזיסטירט א דרוקעריי נישט ווייט פון לעמבערג — אינ'ם נאהנטען זשאלקיעוו, און איהר גרינדער איז אורי פייבוש הלוי פון אמסטערדאם, דער עלטער־זיידע פון דער פאמיליע לעטערים און מדפיס (מאדפעס), אין דערמיט אויך דער פאטער פון דער יודישער דרוקעריי אין לעמבערג.

וואונדערליך איז דער גורל פון דעם דאזיגען ערשטען זשאלקיעווער דרוקער, אדער איינגענטליך: דער גורל פון זיין פאמיליע. איהר גורל און וואנדערונגען איז א מיניאטור־בילד פון דער וואנדערונג פון יודען בכלל: עמדען—אמסטערדאם—זשאלקיעוו—לעמבערג—וויען, דאס זענען די סטאציעס אויף דעם דאזיגען יסורים־וועג. דאס זענען די וועג־זיילען אויף דעם דאזיגען שליאך, וועלכער פיהרט פון מערב קיין מזרח און צוריק קיין מערב. ליידער, איז דער וועג נאך נישט פערענדיגט.

. . . . , ...

אין יאהר 1589 האט געווילדעוועט א שרעקליכער שטורם אין דער אומגעגענד פון דער שטאדט עמדען, אין פריזלאנד. צוויי שיפען זענען געשוואומען פון שפאניען און צוגעקומען צום ברעג. אויף די שיפען האבען זיך געפונען 10 אריסטאקראטישע מאראנען („אנוסים") מיט זייערע ווייבער און פיער קינדער, און געפיהרט האבען זיי מיט זיך פיעל טייערע סחורות, געשטיקטע קליידער, גאלד און זילבער. די שיפען האבען זיי געדונגען, כדי צו קומען אין דעם רייכען און שענעם אמסטערדאם, אבער דער שטורם האט אויסגעבראכען און געשליידערט די שיפען מיט די מענשען, ווי א שאל פון א נוס. דאן האבען זיי מתפלל געווען צום רבונו של עולם, ער זאל זעהן זייער פיין און רחמנות האבען אויף זיי: זיי פאהרען דאך קיין אמסטערדאם, כדי זיך אומצוקעהרען צו זייער פאלק ישראל און נישט דינען מעהר קיין פרעמדע געטער. און גאט האט רחמנות געהאט אויף זיי, די חוואליעס האבען זיך בערוהיגט, אבער ווען די מאטראסען האבען נאכגעזעהן די שיפען אויבען און אונטען, האבען זיי געזעהן, אז עס געפינען זיך פיעל שפאלטען, דורך וועלכע עס בעקומט זיך אינוועניג וואסער.

1) זעה: באלאבאן די יודענשטאט פאן לובלין, בערלין, יודישער פערלאג 1919, זייטע 2 אין פרידבערג: לתולדות הדפוס העברי בלובלין, קראקא, 1901.

2) זעה: Balaban: Dzieję Żydów w Krakowie i na Kazimierzu, tom I, Kraków 1913, st. 433.

מיען האט אלזא בעשלאסען, אריינפאהרען אין פארט פון עמדען, כדי דא צו רעפארירען די שיפען.

קומענדיג אין שטאדט, האבען די אנוסים געדונגען א וואוינונג אין א שענעם הויז, כדי צו אבּרוהען און אוועקלעגען זייער באגאזש. ווען זיי האבען זיך אביסעל אויסגערוהט, האבען זיי בעשלאסען צו בעטראכטען די שטאדט, און האבען בעשטעלט א קליין יונגעל, ער זאל זיי ארומפיהרען און בעוויזען די מערקווירדיגקייטען, וואס זענען ווערטה צו בעטראכטען. אויפ'ן וועג האבען זיי דערזעהן אין א פענסטער א פעטע געשאכטענע גאנז, און נעבען איהר א צעטעלע אויף אן'אונבעקאנטער שפראך. צוריקקומענדיג אין דער אכסניא, האבען זיי וועגען דעם דערצעהלט דעם ווירט און געבעטען איהם, צו שאפען זיי א גאנז אויף מיטאג. דער ווירט האט תיכף געשיקט א יונגעל, און ווען דאס יונגעל איז צוריקגעקומען מיט דער גאנז, האט ער אויסגערופען: „זעהט, איך האב געקויפט די גאנז ביים יודען משה אורי הלוי, אט איז נאך דאס העברעאישע צעטעל אנגעהאנגען אויפ'ן האלז!“ די שפאנישע געסט האבען פערוואונדערט אויסגערופען: „צי האבען מיר גוט געהערט, צי איז מעגליך, אז דא זאלען וואוינען יודען?“ דער ווירט, וועלכער איז אליין אויך געווען א יוד, האט געענטפערט: „אזוי איז עס, אין 1581, ווען 7 האלענדישע פראווינצען האבען זיך אבגעריסען פון דער שפאנישער קרוין, האבען די גענעראל-שטאאטען ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז יעדערן, אהן אונטערשייד פון אבשטאמונג און רעליגיע, איז ערלויבט צו בעזעצען זיך אויף דער דאזיגער ערד און אויספיהרען די געבאטען פון זיין רעליגיע, אויסער די קאטאליקען, וועלכע זענען נאך גרייט צו מאכען א פערשווערונג, כדי צוריקקעהרען צום שפאנישען כצעפטער!“... און די שפאנישע לייט האבען דערויף געענטפערט: „מארגען געהען מיר צו דעם דאזיגען מאן, דען מיר ווילען רעדען מיט איהם אונטער פיער אויגען“.

אויף מארגען איז דער ווירט פונ'ם הויז געגאנגען מיט צוויי פון די אנגעזעהענסטע אנוסים צו ר' משה אורי, און ווען יענער האט דערזעהן די חשוב'ע געסט, איז ער ארויס אנטקעגען זיי און זיי אריינגעפיהרט אין זיין הויז. ווען זיי האבען אנגעהויבען רעדען מיט איהם אויף שפאניש, האט ער גערופען זיין זוהן, ער זאל זיין דער איבערזעצער, ווייל ער אליין האט נישט פערשטאנען די דאזיגע שפראך. די לייט האבען געזאגט אויף שפאניש: „מיר האבען דיר אנצופערטרויען א גרויס געהיימניש, פיהר אונז אין דעם ווייטסטען צימער פון דיין הויז, כדי מיר זאלען קאנען רעדען און קיינער זאל אונז נישט אונטערהערען“. און ווען ער האט זיי אהין אריינגעפיהרט, האבען זיי איהם געזאגט: „איצט קאנען מיר זיך דיר אנפערטרויען: מיר זענען נישט קיין קאטאליקען, און נישט קיין שפאניער, נאר מיר זענען יודען און צוויי מאל אין טאג זאגען מיר, פונקט ווי דו, די תפלה און דעם אני מאמין וועגען גאט'ס איינציגקייט. מיר זענען אנטלאפען פון קאסטיליען, כדי צו קאנען אין אמסטערדאם עפענטליך דינען דעם איינציגען גאט; דען מיר האבען געהערט, אז דארט איז דאס ערלויבט צו טהון עפענטליך. נאר דער שטורם האט אונז פערטריבען אהער, אלזא ווילען מיר דא אריינטרעטען בברית אברהם און זיך לאזען מל זיין; אויסערדעם ווילען מיר האבען א לעהרער און א רב פאר אונז און פאר אונזערע זיהן, כדי ער זאל אונז לערנען די עקרים פון גאט'ס תורה און זאל מעגליך דאווענען מיט אונז און אונזערע קינדער. ווער עס וועט קומען צו אונז, וועט קיין חרפה נישט האבען, איהם וועט קיין זאך נישט פעהלען, דען גאט ברוך הוא האט אונז געבענשט מיט רייכטום מיט דער פולער האנד!“

און משה אורי הלוי האט געענטפערט: „געלויבט זאל זיין דער אויבערשטער, וועלכער האט אייך געבראכט אין אונזער הויז; זייט שטארק און אויסגעהאלטען, און מיר

וועלען ערפילען אנדערע כענעהרען. אבער דא קאן דאס נישט געשעהן, פאהרט אלזא קיין אמסטערדאם, און מיר וועלען אהין קומען נאך אייך".

און זיי זענען אוועקגעפאהרען קיין אמסטערדאם, נאכדעם ווי זייערע שיפען זענען רעפערירט געווארען. דעם 22. אפריל 1593 האבען זיי געדונגען א הויז אויף דער גאס יאנקהערישטראאט, און דרויי וואכען שפעטער איז געקומען אהין ר׳ משה אורי מיט זיין פאמיליע, פערקויפענדיג פריהער זיין הויז און סחורות אין עמדען.

שוין אויפ׳ן צווייטען טאג איז משה אורי צוגעטראטען צו דער ארבייט, און דער ערשטער, וואס איז אריבערגעגאנגען צום יודענטום, איז געווען דער פרומער זקן דון יעקב טיראדא[1].

. . . .

משה אורי פייבוש הלוי איז געווען דער ערשטער לעהרער פון דער נייער אמסטערדאמער קהלה ביז זיין טויט (1544—1620), און זיין זוהן אהרן איז געווען חזן ביי דער ראזינגער קהלה פיעל יאהרען[2]. א זוהן פון אהרן און איינקעל פון משה׳ן איז אונזער אורי פייבוש הלוי.

ער איז דער איינגענטליכער פון א בעריהמטער דרוקעריי, וועלכע דרוקט שוין אין די זעכציגער יאהרען פונ׳ם 17-טען יאהרהונדערט א מענגע ווערק. אין די יאהרען 1676—1678 האט אורי פייבוש אונטערגענומען די אויסגאבע פון א יודיש-דייטשער איבערזעצונג פון גאנץ תנ״ך, אויסגעפיהרט דורך יקותיאל בליטץ. אבער די ראזינגע אויסגאבע איז געווען איבער זיינע כחות, און דערום האט ער צוגענומען אלס שותפים צוויי בירגער קריסטען: דעם לאוונק וויהעלם בלוי און דעם יוריסט וואווזשינעץ (לארענצא) באקע. וועלענדיג, אז זייער קאפיטאל זאל זיין זיכערער, האבען זיך בייעדע שותפים בעמיהט צו בעקומען פון יאן סאביעסקי א פריווילעגיע, וועלכע פערזיכערט דעם ראזינגען תנ״ך דאס רעכט צו פערקויפט ווערען אין פוילען, און פערבאט יעדע קאנקורענץ-אויסגאבע אין משך פון צוואנציג יאהר. נאך פריהער האט אורי פייבוש בעקומען אן׳עהנליכע פריווילעגיע אויף 10 יאהר פונ׳ם יודישען סיים, ד. ה. פונ׳ם „ועד ארבע ארצות" אין פוילען. אבער נישט קוקענדיג אויף די ראזינגע פערזיכערונגען, האט די קאנקורענץ נישט גערוהט, און דער זעצער יוסף וויטצענהויזען האט געמאכט אן׳עהנליכע איבערזעצונג, און אבגעדרוקט האט זי דער רייכער אמסטערדאמער דרוקער און ארויסגעבער יוסף אטיאס[3].

ווי עס שיינט, האט אורי פייבוש צוליעב דער ראזינגער קאנקורענץ נישט געקאנט זיך האלטען אין אמסטערדאם, און לערך אינ׳ם יאהר 1690 האט ער זיך אויף שטענדיג אריבערגעצויגען קיין פוילען. דא האט ער זיך בעזעצט אין זשאלקיעוו, וואו ער האט געזאלט בעקומען א פריווילעגיע פון יאן III[4]. די ראזינגע פריווילעגיע איז ביז איצט נישט געלונגען אבצוזוכען, נאר וואהרשיינליך האט זי עקזיסטירט, דען אויף איהר האבען זיך פערופען אורי׳ס אוראייניקלעך אין יאהר 1782, בשעת דער ערשטער עסטרייי-

---

1) דוד דע באריאס (איידער ער איז געווארען א יוד: דאן מיקעל דע באריאס); האנדשריפט אין דער אמסטערדאמער ביבליאטעק, ארויסגעגעבען דורך זולצבאך: בילדער אויס דער יודישען פערגאנגענהייט, פראנקפורט א"מ, 1914. לויט א קאפיע און בעזיץ פון ליפמאן פרינס, פראנקפורט דמיין". ווי עס שיינט, האט די ראזינגע הראניק, אבער שוין א געדרוקטע (אמשטערדאם 1714), געזעהן לעטערים ביים פאטער אין הויז, און ער רעדט וועגען איהר אין זיינע ערינערונגען „זכרון בספר" (ווינען 1869) זייט 13.

2) לויט לעטערים האט ער געזאלט אין זיין לעבען האבען נע׳מל׳ט 930 אנוסים.

3) גרעץ, געשיכטע, באנד IX, זייטע 488 און ווייטער.

4) לעטערים רעכענט, אז ניט אורי פייבוש, נאר זיין זוהן חיים דוד האט זיך בעזעצט אין זשאלקיעוו, און דאס איז געשעהן לויט דער פאזיטיווער ארויסרופונג פון קעניג יאן III סאביעסקי. ווי עס שיינט, איז דאס געווען א מסורה ביי דער פאמיליע, אבער זי האלט נישט אויס

בישער רעוויזיע פון דרוקערייען, און די מאכט האט גישט דערוועקט קיין שאלות.

די צייט, אין וועלכער ר׳ אורי פייבוש האט זיך בזעצט אין זשאלקיעוו, איז געווען פאר דער יודישער קהלה אין יענער שטאדט א גליקליכע. דארט האט געוואוינט יאן III, „דער האר פון זשאלקיעוו“, און נעבען איהם צוויי איינפלוסרייכע יודען: דער הויף-דאקטאר ד״ר שמחה מנחם און דער אדמיניסטראטאר פון די שטייערן און רייסען, בצלאל בן נתן. וואהרשיינליך, האבען זיי גענומען אונטער זייער שוץ די נייע דרוקעריי און איהר געגעבען הילף געגען די תחבולות פון די געגנער. און קיין געגנער האבען אין פוילען נישט געפעהלט. אורי פייבוש האט געדרוקט ריין און שען, בעת די הינטערשטע-ליגע דרוקערייען אין קראקא און לובלין האבען געקלאפט נאכלעסיג און אויף זעהר שלעכטען פאפיר. שוין אין יאהר 1680 בעקלאגען זיך די פרנסים פון „ועד ארבע ארצות“ אין יאראסלאוו אויף דעם שלעכטען און מטושטש׳ן דרוק פון די ספרי-למוד, דורך וועלכע די יוגענד פערדארבט זיך די אויגען. דער „ועד“ בעשליסט צו מאכען א סוף מיט דער זאך: „אויספלאסטערן די שטעג, בעזייטיגען די שטיינער ביים וועג, פערשטארקען דעם עץ החיים“, ד. ה. ער בעפעהלט צו דרוקען גוט און אהן פעהלערן. געגען דער דאזיגער ירידה פון דער דרוקעריי-קונסט האט א סך אויפגעטהון ר׳ אורי פייבוש און וועגען איהם זאגען די „תקנות הועד“ פון יאהר 1697 פאלגענדעס:

„מיר האבען געזעהן דעם גרויסען חורבן, צוליעב דער ירידה פון דער דרוקעריי-קונסט אין אונזער לאנד; צוליעב די דאזיגע דרוקער איז כמעט די תורה פערגעסען געווארען ביישראל, ווייל די אותיות אין זייערע אויסגאבען האבען פערנארישט און בלינד געמאכט די אויגען פון די ליעבע יונגלעך, וועלכע זיצען איבער די ספרים, און דערויף זענען אויפמערקזאם געווארען די געלעהרטע זקנים און אלופים פון די ארבע ארצות, אבער דאס האט נישט פיעל געהאלפען, ביז עס איז נישט געקומען אין אונזער גרעניץ ר׳ אורי פייביש הלוי, צו בעלויכטען די ערד און איהרע איינוואוינער“.

אויף א זיצונג פון דעמזעלבען „ועד“ האט מען זיך בעראטען וועגען דער דאזיגער דרוקעריי, וואס איהרע צוויי עלטערע שוועסטער האבען געוואלט זי פאר יעדען פרייז איינברענגען. זי דעם צוועק האבען זיי געבראכט פון אויסלאנד פרעמדע סחורה און זי פערקויפט אין זייערע דרוקערייען, און דאדורך קאנקורירט מיט די אויסגאבען פון ר׳ אורי פייבוש. דער „ועד ד׳ ארצות“ איז געשטאנען אויף דער זייט פון ר׳ אורי און האט בעשלאסען, אז יעדער פון די דריי דרוקערייען אין לאנד (קראקא, לובלין, זשאלקיעוו) איז ערלויבט אין משך פון יאהר צו דרוקען, נור צו 700 בויגען, און חוץ דעם נור קליינע דרוק-זאכען, און נור ביי זיך, אבער נישט אין אויסלאנד. אויף יעדער דרוקעריי איז בעשטימט געווארען א קאנטראלער. אלס קאנטראלערען פון דער זשאלקיעווער דרוקעריי זענען בעשטימט געווארען דער לעמבערגער רב און דער קעניגליכער ד״ר שמחה מנחם מיונה 1).

אבער נישט פיעל האט געהאלפען דער בעשלוס פון „ועד ד׳ ארצות“, דען צוויי יאהר נאכדעם (1699) בעשעפטיגט זיך דערזעלבער ועד ווידער מיט דער זשאלקיעווער דרוקעריי און פערבאט די בוכהענדלער און דרוקער צו ברענגען פון אויסלאנד אדער איבערדרוקען אין לאנד די ספרים, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען דורך ר׳ אורי. ס׳איז אויך מערבאטען די דרוקערייען און בוכהענדלער צו ברענגען פון אויסלאנד דייטש-יודישע ביכער, וועלכע האלטען ווייניגער, ווי 10 דרוק-בויגען.

נאך אורי פייבוש׳עס טויט האבען איבערגענומען די דרוקעריי זיינע צוויי אייניקלעך (זוהן פון זיין פרוה-פערשטארבענעם זוהן חיים דוד): אהרן און גרשון. ביידע דרוקען

---

1) שלמה בובער, קריה נשגבה, זייטע 104—105.

בעזונדער און צוזאַמען, און האט בעוויזען, אז די פּרעסן זענען געווען צוטיילט און אַז אין זשאָלקיעוו האָבען זיך געפונען צוויי דרוקערייען. אַזוי דרוקען אין יאהר 1732 אהרן און גרשון, די זוהן פון חיים-דוד און אייניקלעך פון אורי פייבוש, דעם ספר „בית לוי“ פון ר׳ לוי בן שמואל מבראדי, „מיט דער ערלויבניש פון׳ם קרוינפּרינץ יאַקאָב“. אין יאהר 1753 האבען מיר אַן׳אַנדער קאָמבינאַציע: דאס ווערק „קול-יהודה“ דרוקט גרשון צוזאַמען מיט׳ן איידעם פון זיין ברודער אהרן, דוד בן מנחם מאַן. אין יאהר 1766 זעהען מיר ווידער די דאָזיגע שותפים אויפ׳ן טיטול-בלאַט פון אלכסנדר שור׳ס ווערק „שמלה חדשה“, „אונטער דער הערשונג פון׳ם ווילנער וואָיעוואָדע, פירשט קאַראָל סטאַניסלאַוו ראַדזיוויל“. אונטער׳ן טיטול איז צוגעגעבען „אַמסטערדאַם מיט זשאָלקיעווער אותיות“.1)

אהרן בן חיים-דוד האט געהאַט אַ זוהן מיט אַ טאָכטער. דער זוהן האט געהייסען, ווי זיין זיידע, חיים דוד, מיט׳ן ביינאָמען „מדפיס“ (דרוקער); די טאָכטער האט חתונה געהאַט מיט דוד, מנחם׳ס זוהן, און נאָך זיין טויט האט זי חתונה געהאַט מיט ר׳ צבי הירש ראָזאַנעס, לעמבערגער רב (געשטאָרבען 1805). חיים דוד איז געווען פערהייראַט מיט טויבע און געהאַט אַ זוהן אהרן מדפיס, און דער האט געהאַט אַ זוהן אברהם יוסף, אייגענטימער פון אַ דרוקעריי כמעט ביז ענדע XIX-טען יאהרהונדערטס (לעמבערג, קאַזימיערזשאָווסקא №21).

דער צווייטער צווייג פון דער דאָזיגער משפּחה הויבט זיך אָן מיט ר׳ גרשון און אין די עסטרייכישע צייטען נעהמט זי אָן דעם נאָמען ל ע ט ע ר י ס. פון איהר שטאַמט דער בעוואוסטער געלעהרטער ר״ה מאיר הלוי לעטעריס (1800—1871)2).

. . . .

ווען עסטרייך האט פערנומען גאַליציען, האט די נייע מאַכט אָנגעהויבען אין יאהר 1782 נאָכקוקען די דרוקעריי-אַנגעלעגענהייטען, און זיך פערנומען אויך מיט די יודישע דרוקערייען. מען האט, קודם כל, געמאַכט אַ רשימה פון אַלע עקזיסטירענדע דרוקערייען און פעסטגעשטעלט, אַז אַזעלכע עקזיסטירען נור אין סאַמבאָר און אין זשאָלקיעוו. די סאַמבאָרער דרוקעריי (אָדער אייגענטליך צוויי קליינע דרוקלעך) האט געהאַט אַ פּריווילעגיע פון אויגוסט III, און זי האט געדרוקט בלויז לוחות און קליינע בראַשורען. דאַגעגען אין זשאָלקיעוו האבען זיך געפונען גאַנצע דריי דרוקערייען, וועלכע האבען אָנגעהערט צו די דערמאָהנטע אייניקלעך פון ר׳ אורי פייבוש און זיך פּערופען אויף דער פּריווילעגיע פון יאַן III. די הויף-קאַנצעלאַריע האט בעפוילען, נאָכצוזעהן די דאָזיגע פּריווילעגיע און דערווייל דערוועקט דעם געדאַנק: צי וואלט נישט גלייך געווען, אריבערפיהרען אַלע דריי דרוקערייען קיין לעמבערג און שאַפען פון זיי איין גרויסע דרוקעריי? דעם 20. מאַי 1782 האט דער קייזער יאזעף II געשיקט אַ ריי פראַגען צו דער הויף-קאַנצעלאַריע, און שוין דעם 4. יוני זענען די אַקטען געווען אין דער גאַליציישער גובערניאַל-פערוואַלטונג. אַ גאַנץ יאהר (4. יולי 1783) האט די גאַליציישע גובערניאַל-פערוואַלטונג נישט געגעבען קיין פּאָזיטיווען ענטפער, נאָר אריבערגעשיקט סטאַטיסטישע מאַטעריאַל קיין ווין, און דערצו צוגעגעבען נאָך אַ ריי וויכטיגע פראַגען:

1) צי וואלט געווען ראַציאָנאַל די פעראייניגונג פון אַלע דרוקערייען?

2) צי דאַרף מען דער דאָזיגער פעראייניגטער דרוקעריי געבען מאָנאָפּאָלען אויף 10 יאהר?

---

1) וואַכשטיין: קאַטאַלאָג דער סאָ״א—קאָהנישען שענקונגען (מנחת שלמה). באַנד I, ווין 1911.

2) אין דער געשיכטע פון די דאָזיגע דרוקערייען אין די עסטרייכישע צייטען האב איך מיך געשטיצט אויף די אַקטען פון׳ם ארכיוו פון אינערן-מיניסטעריום אין ווין: פאַסציקולען IV, באַנד 7, נו׳ 2627, און אויך: הויז-האָף-און שטאַאַטס-ארכיוו אין ווין, שטאַאַטס-אַקטען פון י. 1775, № 1652, אויך די רשימות אין ארכיוו פון לעמבערגער שטאַטהאַלטעריי, ז. 1172, מאַנכע ערגענצונגען ברענג איך פון די מעמואַרען לעטעריס: „זכרון בספר“, ווין, 1869.

3) צי דאַרף מען בעגרענצען דעם אַריינפיהר פון ביכער, וואָס דרוקען זיך אין אויסלאַנד?

4) צי די צענזור דאַרף איבערגעגעבען ווערען דעם פּראָפעסאָר פון העבּרעאיש אין דער אוניווערזיטעט, וואָס ווערט נעגרינדעט אין לעמבערג? צי דאַרף ער בעקומען אַ געהילף? און אַזוי ווייטער.

די פּעראיינינגטע הויף־קאַנצעלאַריע, הויף־קאַמער און „הויף־באַנקאָדעפּוטאַציאָן“ האָבען דעם 1 אַפּריל אַרויסגעגעבען פאָלגענדען בעשלוס: „עס איז געוואונשען צו פּעראייניגען אַלע דרוקערייען, דערביי אָבער געהען־אַריין אין רעכנונג נור דריי: 1) חיים אהרן (מדפּיס); 2) זיין שוועסטער יהודית — די אלמנה פון דוד מנחם מאַן, צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט מיט'ן לעמבערגער רב ראזאנעס; 3) וואָלף גרשון (וואָלף, זוהן פון גרשון לעטערים) — די איבריגע בעלנים דאַרף מען נישט נעהמען אין בעטראַכט, ווייל אָדער זיי קענען גאָר נישט די דרוקעריי־קונסט, אָדער זיי בעזיצען נישט קיין קאַפּיטאַל און נישט קיין זאַפּאַס פון ביכער און מאַטריצען. דער רעפערענט האָט אָבער נישט קיין גרויסען צוטרוי אויך צו די דאָזיגע דריי, ווייל זיי רייסען זיך אַרום איינער מיט'ן אַנדערן, און וואָלף לעטערים איז פערשולדיגט איבער די אויערן. די הויף־קאַנצעלאַריע האָט נישט מסכים געווען צו פּעראייניגען די דרוקערייען, דאַגעגען אָבער האָט זי זיך אַרויסגעזאָגט פאַר געבען לאַנג־יעהריגע מאָנאָפּאָלען אויף טייערע ווערק, ווי אויך צו בעגרענעצען דעם אַריינפיהר פון אויסלאַנד. די קריסטליכע דרוקער, אויב זיי וועלען זיך פערפליכטען צו דרוקען העבּרעאישע ספרים, דאַרף מען געבען דיזעלבע פּריווילעגיעס, ווי די יודישע; די צענזור בעדאַרף פיהרען דער פּראָפעסאָר פון לעמבערגער אוניווערזיטעט צוזאַמען מיט אַ ספּעציעלען געהילף“.

דערמיט האָט זיך געענדיגט די לאַנג־יעהריגע שרייבעריי און אַלע וואָלט געבליבען ווי פריהער, ווען דערווייל וואָלטען נישט אויסגעפיהרט געוואָרען די בעפעהלען פון'ם 4. יוני און 19. אָקטאָבער 1782 און מ'וואָלט נישט נעצוואונגען די זשאָלקיעווער דרוקער אַריבערצופיהרען זייערע דרוקערייען קיין לעמבערג. ל ע ט ע ר י ס האָט תיכף געפאָלגט, דאַגעגען אָבער מ ד פ י ס און זיין שוואָגער ד ו ד ב ן מ נ ח ם מ אַ נ ן האָבען זיך אַריבער־געצויגען קיין לעמבערג ערשט דאַן, ווען מ'האָט פערשלאָסען זייער דרוקעריי אין זשאָלקיעוו.

אין יאָהר 1791 זעהען מיר אין לעמבערג פאָלגענדע יודישע דרוקערייען: 1) חיים מדפּיס; 2) יהודית ראזאַנעס (פריהער מאַנן); 3) משאָרנא, אלמנת פון וואָלף לעטערים, צוזאַמען מיט איהר זוהן גרשון; 4) זלמן ראַפּאַפּאָרט, אָדער יהודה זלמן בן נפתלי הערץ, המכונה זלמן יאָרעש ראַפּאַפּאָרט.

משאָרנא לעטערים איז פערבליבען אין לעמבערג העכסטענס ביז העלפט פון יאָהר 1793, דען דעם 3. אויגוסט אין יענעם יאָהר האָט זי בעקומען אַ הויף־קאָנצעסיע, צו פיהרען איהר אונטערנעהמונג אין זשאָלקיעוו. די דרוקעריי פון יהודית מאַנן האָט איינציג מאָל געביטען איהרע איינענטימער. נאָכ'ן טויט פון איהר מאַן מ אַ נ ן האָט יהודית אַליין געפיהרט די דרוקעריי, און דערנאָך צוזאַמען מיט איהר צווייטען מאַן, דעם רב ראזאַנעס. נאָר איהר טויט האָט נעפיהרט די דרוקעריי דער רב ראזאַנעס, און דערנאָך אַ פּיהריר איז געווען יהודית'ס זוהן אָדער שטיפזוהן: נפתלי הערץ גראַסמאַן. אין יאָהר 1804 בעט ראזאַנעס די גובערניאַל־פערוואַלטונג, איבערשרייבען די קאָנצעסיע אויפ'ן נאָמען פון'ם זעלבען גראַסמאַן, ווייל סיי־ווי פיהרט ער שוין 12 יאָהר די דאָזיגע אונטערנעהמונג. ביז ס'איז אָנגעקומען דער ענטפער פון'ם גובערניום איז ראזאַנעס געשטאָרבען, און גראַסמאַן אַליין האָט שוין דערלאַנגט אַ ביטע און בעקומען

אַ קאנצעסיע פון שטאַאַטסראַט דעם 11. דעצעמבער 1804, נומר 1477—22323 (ארכיוו פון אינערן-מיניסט. אין וויען IV, ב. 7, נומ' 2627, אַקט 119).

נאָך גראַסמאַנ'ס טויט האָט די דרוקעריי געפיהרט זיין אלמנה: חוה גראַסמאַן.

נאָך וועגען צוויי יודישע לעמבערג-זשאלקיעווער דרוקעריען דערצעהלען אונז די אַקטען פון וויענער מיניסטעריום און פון די ביבליאָטעקען: זיי געהערען צו מאַיערהאָפער און צו רובינשטיין.

אברהם יהודה ליב מאַיערהאָפער, אַדער ווי ער הייסט אין די אַקטען: יודאַס מאַיערהאָפער, איז אַ גרויסער יחסן. אמת, זיין טאַטען קענען מיר נישט, אָבער זיין שווער איז דער לעצטער סעקרעטאר פונ'ם „ועד ד' ארצות“ און דער רב פון זשאָלקיעוו, ר' פנחס העלפערין פון שווערזש; דער פאַטער פון דעם ראַזינגען ר' פנחס און דער זיידע פון מאַיערהאָפערס פרוי איז געוועזן דער פאַרלעצטער פרנס פונ'ם ועד, אַדער דער מאַרשאַלעק פון די יודען אין קרוין-פוילען, און האָט געהייסען ר' אברהם בן חיים (ניפטר געוואָרען 1762 אין לובלין).1)

מאַיערהאָפער האָט בעקומען די קאנצעסיע אויף אַ דרוקעריי אין זשאָלקיעוו דעם 20. מאַי 1791, און נאָך זיין טויט נעהמט-איבער די ראַזינגע דרוקעריי זיין זוהן משה, לויט אַ דעקרעט פון דער הויף-קאַנצעלאַריע דעם 26-טען סעפט. 1811. פון די אַקטען דערוויסען מיר זיך, אַז סיי יהודה, סיי משה זענען געווען זעהר רייכע, דען זיי האָבען פערמאָגט צוויי הייזער אין זשאָלקיעוו, וועלכע זיי האָבען ספעציעל צוגענומען אויף אַ דרוקעריי. אין יאָהר 1840 איז דער אייגענטימער פון דער ראַזינגער דרוקעריי משה'ס זוהן: שאול מאַיערהאָפער.

די דרוקעריי פון רובינשטיין עקזיסטירט וואַהרשיינליך אהן אַנ'אָפיציעלע ערלויבניש שוין לערך אין יאָהר 1800, וויל פון יענער צייט געפינען מיר שוין זאַכען, וואָס זענען דאָרט געדרוקט. ערשט אין יאָהר 1807 בעט אוריאַס רובינשטיין וועגען אַ קאנצעסיע אויף אַ דרוקעריי אין לעמבערג, אין לענגט-ביי צו דער בימע אַ צייגניש פון לערנען זיין פאַך אין ברעסלוי. אָבער וועגען זיין בעגעהר דערוויסען זיך די צוויי אַנדערע לעמבערגער דרוקער: אהרן מדפיס און הערץ גראַסמאַן, און זיי דערלאַנגען אַנ'אַלאָנטערטעניגסטע „מסירה“ אַדער ידיעה, אַז רובינשטיין האָט קיינמאָל נישט געזעהן פאַר די אויגען ברעסלוי און האָט אַלזאָ דאָרט נישט געקאָנט לערנען די דרוקעריי-קונסט. רובינשטיין האָט געוואוסט, ווי זיך משתדל צו זיין וועגען זיין עסק, און מיט דער ראַזינגער „שתדלנות“ האָט ער איבערצייגט די הויף-קאַנצעלאַריע, אַז די לעמבערגער דרוקער זענען אוהם שונאים, און ער האָט בעקומען אַ קאנצעסיע דעם 7. פעברואַר 1808. באַלד האָט רובינשטיין אנגעהויבען די אַרבייט און זיין שוין „קאַנצעסיאָנירטער“ דרוקעריי, דען אין יאָהר 1809 האָט ער שוין אָבגעדרוקט דאָס מאַטעמאַטישע ווערק פון אליהו מזרחי. דערביי האָט ער נישט פערגעסען צוגעבען זיין גאַנצען טיטול: „ק. ק. פריווילעגירטע רובינשטיינישע דרוקעריי“, פונקט ווי אויף אַנ'אַנדער ווערק האָט ער אנגעגעבען: „אוריאַס רובינשטיין מיט בוכשטאַבען אויס וויען“.

אָבער צו-ענג איז רובינשטיינ'ען געווען אין לעמבערג. דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען דער קייזער פראַנץ האָט „גע'מרפה'ט“ דעם גרעסטען טייל פון די לעמבערגער גאַסען, ד. ה. ער האָט אַרויסגעזעצט פון זיי די יודען און זיי אַריינגעשפּאַרט אין גהעטאָ. רובינשטיין האָט נישט געוואָלט זיצען „אין פינסטערניש“ צוזאַמען מיט אַנדערע, און מעג ער אפילו דאַדורך מוזען פערלאָזען לעמבערג און זיך אַריבערטראַגען אין זיין געבורטס-שטאָדט זשאָלקיעוו. אָבער די מאַכט האָט דאָס איהם נישט ערלויבט.

---

1) באַלאַבאַן מאיר: די יודענשטאָדט פאָן לובלין, בערלין 1919, זייט 68 און ווייטער.

ער האט זיך אליין בענוצט מיט דעם „איבערפאל פון שונא“, כדי אונטער זיין שוץ צו פערלאזען אין יאהר 1809 די „קייזערליכע“ שטאדט. מיט'ן נאמען „איבערפאל“ רופען אן די וועלכע אקטען דאס פערנעהמען לעמבערג דורכ'ן מיליטער פון ווארשאווער פירשטענטום דעם 27. מאי 1809 און שאפען דא א צענטראלע רעגירונג. אבער דער דאזיגער עפיזאד האט געדויערט נור ביז'ן 20. יוני 1), דען אין יענעם טאג האט די עסטרייכישע מאכט צוריקגעקעהרט, און רובינשטיין וואלט געהאט א שטרענגע שטראף פאר זיין „נישט־פאטריאטישער“ אויפפיהרונג, ווען ער וואלט נישט דערוויל געשטארבען. זיין אלמנה (חיה) האט, אלס בענגעדיגונג, צוריק בעקומען די קאנצעסיע, אבער נור אויף לעמבערג און אויך דאס נור אין יודישען קווארטאל. אין דער פאמיליע רובינשטיין זיינען אבער פארגעקומען נישט קיין זעהר „רעכטע זאכען“, דען אין דער גובערניאל־רעגירונג איז אנגעקומען א בריעף, אונטערגעשריבען „חיה רובינשטיין“, מיט'ן וואונש, אז מען זאל ערלויבען איבערטראגען די דרוקעריי קיין זשאלקיעוו און איבערשרייבען די קאנצעסיע אויפ'ן נאמען פון איהר שוואגער: יצחק רובינשטיין. חיה האט זיך ביי־צייטענס דערוואוסט וועגען דעם דאזיגען שפיצעל פון איהר שוואגער און האט וועגען דעם מודיע געווען דער מאכט. די זאך איז אנגעקומען צום שטאטסראט און ווין, דערוויל אבער איז חיה דעם 3. יאנואר 1813 געשטארבען, און איהר שוואגער יצחק רובינשטיין האט פארגעלעגט איהרס א צוואה, אין וועלכער זי מאכט איהם פאר איהר יורש. די הויף־קאנצעלאריע האט אבער יצחק'ן נישט געגלויבט, און דורך א דעקרעט פונ'ם 22. יולי 1813 האט זי אבגענומען די קאנצעסיע פון דער דאזיגער דרוקעריי און בעפוילען, צו פערשליסען די גאנצע אונטערנעהמונג.

אין יאהר 1830 ווערט געגרינדעט אין לעמבערג די באלאבאנישע דרוקעריי, וועלכע עקזיסטירט ביז היינט, חאטש כמעט אלע מאנסלייט פון דער דאזיגער פאמיליע זיינען אויסגעשטארבען.

אנדערע העברעאישע דרוקערייען זיינען געגרינדעט געווארען אין לעמבערג אין העלפט פון XIX יאהרהונדערט און נאך איינציגע יאהר זיינען זיי אונטערגעגאנגען. די ביבליאגראפישע רשימות גיבען־אן די נעמען: ס. באק און א. י. מענקעס, ד. ה. שרענצעל, קוגעל און לעווין, פ. פארעמבא (ביי וועלכען מיכל וואלף האט געדרוקט זיינע אויסגאבען), בערל לייב בן צבי נעכעלעס און פועל אנדערע.

אנ'אריגינעלער טיפ פון א לעמבערגער דרוקער איז געווען אורי וואלף סאלאט, ווארשיינליך אויך אנ'אור־איינקעל פון אורי פייבוש פון אמסטערדאם, חאטש פון א זייטיגער ליניע. א קליינער, טרוקענער, מיט זעהר א פלינקען שכל, איז ער נלייכצייטיג געווען א דיין און אלס אזעלכער איז ער געזעסען אין בית־דין צוזאמען מיט'ן רב נאטאנזאהן, ארענשטיין און אנדערע. א גרויסער למדן, אבער א שרעקליכער מתנגד, איז ער געווען א חשוב ביי די משכילים, אבער נישט געהאט קיין צוטרוי ביי די חסידים, וועלכע גרופירען זיך ארום דער שוהל פון ר' יעקב גלאנצער, וואו עס האט געשפילט א גרויסע ראליע אנ'אנדער אור־איינקעל פון אורי פייבוש פון אמסטערדאם: דער דרוקער אברהם יוסף מרפים.

סאלאט'ס זוהן, ר' משולם סאלאט, האט נאכ'ן טאטער איבערגענומען די שטעלע פון דיין, אבער מיט דער דרוקעריי האט ער זיך נישט פערנומען. נאך פערשיעדענע גלגולים איז זי אריבערגעגאנגען אלס אייגענטום פון יהושע וואלף, דער אין לעמבערג בעקאנטער פאטריאט פון „בעלזער הויף“ און אמאליגער רעדאקטאר פונ'ם „קול מחזיקי הדת“. א חסיד מיט לייב און לעבען, האט וואלף געדרוקט וואהל־אויפגעקומען, בשעת ווען משולם

1) פּאַוולאָווסקי בראָניסלאַוו: „לוואָוו אין יאָהר 1809“. לוואָווער ביבליאָטעק. נומער III לוואָוו 1909.

סאַלאַט — דער זוהן פון אורי וואלף — האט זיך פערנומען מיט לומדות, און נישט קוקענדיג אויף דער שנאה מצד די חסידים, איז ער געווארען שטאדט־רב אין לעמבערג.

נישט לאַנג איז אבער דער רב ר' משולם סאַלאַט געזעסען אויף זיין כסא הרבנות, דען אין עטליכע יאהר ארום איז ער געשטארבען, און מיט זיין טויט איז אבגעהאַקט געווארען די דורות־טראַדיציע פון אורי פייבוש. די יונגערע דורות זענען שוין אינגאנצען אוועק מיט'ן פארטשריט פון דער צייט: די יונגע מדפיס'ים, איינקלעך פון אברהם יוסף, גבאי אין יעקב גלאנצערס קלויז, זענען שוין דאקטוירים און פראפעסארען. סאַלאַט איז אַדוואקאַט, און וואס עס איז געווארען מיט די לעטערים'עס — איז אונז אונבעקאַנט. אַזוי פיעל ווייסען מיר, אַז מאיר הלוי לעטערים איז געוועזן אַ דאקטאר און האט ערלויבט אנגעבען זיין נאמען אויף די תנ"ך, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען דורך דער אנגליקאַנישער ביבלישער געזעלשאַפט. אַזוי האבען זיך געענדיגט דריי יאהרהונדערטען און צעהן דורות דרוקערישע ארבייט פון דער דאזיגער פאַמיליע.

יחוס־בריעף

פון דער פאַמיליע מדפיס־לעטערים 1)

משה אורי הלוי אין אַמסטערדאַם (1620—1644).

אהרן בן אורי, חזן אין אַמסטערדאַם.

אורי פייבוש, דרוקער אין אַמסטערדאַם (אין 1690 אין זאָלקווי).

חיים דוד

- **אהרן**
  - **חיים דוד מדפיס** (1782)
    - **אהרן מדפיס** זיין פרוי: חיה טויבא (1829)
      - **אברהם יוסף מדפיס**
  - **יהודית 2)** ערשטער מאַן: דוד בן מנחם מאנן; צווייטער מאַן: הרב ראַזאַנעס
    - **הערץ גראַסמאַן (1804)** זיין פרוי חוה (1837)
- **גרשון**
  - **טאָכטער 2)**
  - **וואָלף** זיין פרוי: טשאַרנע (1796)
    - **גרשון לעטערים** זיין פרוי: חוה 3)
      - **ד"ר מאיר לעטערים** (1800—1871)

IV.

די פראַגע צו גרינדען די ערשטע העברעאישע דרוקערי אין ווארשא

אין דער צווייטער העלפט פונ'ם 18־טען יאהרהונדערט, ווען דער חסידיזם

1) דער יחוס־בריעף אין זיינע גרונד־שטריכען איז אנגעגעבען לויט יואכשטיין (קאטאלאג I זייטע XVII), פערמעהרט און פערברייטערט לויט גרעץ: געשיכטע IX, זייטע 488, ווי אויך לויט'ן ארכיוו פון אינערן־מיניסטעריום אין ווין, פאַסצ. IV, באַנד 7, נומער 2127, און די ערינערונגען פון לעטערים „זכרון בספר", ווין 1869.

2) לויט וואכשטיין איז ראזאנעס געוועזן אנ'איידעם פון גרשון, אבער פון די אקטען איז צו זעהן, אַז ער איז אהרן'ס איידעם. איך וואלט ארויסגעזאגט די השערה, אז באמת איז ר. געוועזן פריהער גרשונ'ס איידעם, און נאכ'ן טויט פון זיין פרוי האט ער צום צווייטען מאל התונה געהאט מיט יהודית, אהרנ'ס טאָכטער און די אלמנה פון דוד, מנחם מאנ'ס זוהן.

3) א טאָכטער פון אריה, אב"ד אין מילאטין („זכרון בספר" זייט 18).

האט זיך שטארק פערשפרייט, זענען אויף די מזרח-קאנטען פון דער רעפובליק, אין אלעקסיניעץ, פאריצק, סלאבוטא א. א. ענטשטאנען קלענערע דרוקערייען, וועלכע ווירקען א געוויסע צייט און גיבען-ארויס פיעל חסידישע און אנדערע ספרים.

אין דערזעלבער צייט איז געמאכט געווארען א פראבע צו גרינדען א דרוקעריי אין וו א ר ש א. נאך פון די צייטען פון די מאזאוויעצקער פירשטען האט ווארשא געהאט די פריווילעגיע „de non tolerandis Judaeis", ד. ה. אז יודען איז נישט ערלויבט געווען דארט צו וואוינען. די ווארשאווער שטאדטישע בירגער („מיעשטשאנעס") האבען שטארק אבגעהיט זייער פריווילעגיע, און נור בשעת די סיימען — ווען עס זענען אנגעפאהרען פיעל פון דער שליאכטע און פרעמדע סוחרים — איז אויך פאר יודען געווען ערלויבט צו קומען און האנדלען אין דער הויפט-שטאדט. נאכ'ן געענדיגטען סיים האט דער טרומייטער פון מארשאלעק ארויסגערופען די יודען פון שטאדט. אבער די יודען האבען שטענדיג געפונען אן עצה, ארומצוגעהן דעם פערבאט, און הינטער די ראגאטקעס פון שטאדט — ביי דער פראטעקציע פון די אייגענטימער פון די הינטער-שטעדטישע „יורידיקעס" — האבען זיי געגרינדעט דאס נייע ירושלים („נאוואַ יערוזאלימא") און נייע-פאטאק, און דא האבען זיי געפיהרט דעם האנדעל אין דער צייט צווישען איין סיים און דעם אנדערן. אבער די ווארשאווער „מיעשטשאנעס" האבען נישט געוואלט פערטראגען די געפעהרליכע קאנקורענץ און זיך בעמיהט ארויסצוזעצען די יודען אויך פון די הינטער-שטעדטישע ישובים. זיי איז דאס געלונגען אין יאהר 1776, און דאן האט מען ארויסגעטריבען אלע יודען פון די פאר-שטעדט און זייערע קראמען גלייך-געמאכט מיט דער ערד.

אין יענער צייט פון דער „יודישער צושפערונג" האט זיך אנגעהויבען די בעמיהונג צו גרינדען א יודישע דרוקעריי אין ווארשא. דער האנדעלס-קאמיסאנט פונ'ם קעניגליכען הויף און דער ליפעראנט פון דער קעניגליכער מאנעטען-פאלאטע, לייזער איזאקאוויטש (בן יצחק) פון קראמאשין בעקומט פון סטאניסלאוו אויגוסט א פריווילעגיע צו עפענען א העברעאישע דרוקעריי „אין זיין ירושה-ארט גאלענדזינאוו אין פראגא ביי ווארשא". דאס איז געווען דערפאר, וואס דער קעניג האט איינגעזעהן, „אז די יודישע דרוקערייען זענען ארונטערגעקומען", און אז בעדייטענדע סומען „געהען-ארויס יעדעס יאהר פון לאנד קיין אויסלאנד, צו ברענגען יודישע ביכער, סיי צו זייערע תפלות, סיי לוחות און אנדערע, און היות ווי יודען אין קרוין-פוילען און אין ליטא זענען נישט קיין קליינער טייל פון די איינוואוינער, איז דורכ'ן געברויך פון ביכער, וואס געהערען צו זייער געבעט אין די געבעט-הייזער, שוהלען און פריוואטע הייזער... זענען זיי געצוואונגען, אין אויסלאנד צו קויפען".

דער קעניג גיט-איבער די מאכט און השגחה אויף דער דאזיגער דרוקעריי. דאס רעכט צו ברענגען מענשען, מאשינען און מאטעריאלען דעמזעלבען לייזער איזאקאוויטש און זיין איידעם יאנאס (יונה) יאקובאוויטש, און דערמיט „ווערען אבגעשאפט די פריווילעגיעס, וואס זענען דורך איהם אדער זיינע פארגענגער ארויסגעגעבען געווארען אלע אנדערע יודישע דרוקערייען". די צוויי דערמאהנטע „פריווילעגירטע" איז אויך ערלויבט צו ברענגען פון אויסלאנד „תלמודישע ספרים" אויף אזא אופן: „קודם כל זאל ער אין יעדע שטאדט און שטעדטיל פון קרוין-פוילען און ליטא פונאנדערטיילען פריהער צו איין באנד פונ'ם דערמאהנטען ש"ס אויף פרענומעראטע, ד. ה. אבנעהמענדיג פאראויס א העלפט פון דעם, וואס אלע עקזעמפלארען פון תלמוד וועלען קאסטען, און די צווייטע העלפט דאן. ווען דער גאנצער תלמוד, וועלכער בעשטעהט פון 12 בענדער, וועט צוגעשטעלט ווערען. צווישענס: אז אין גרעסערע שטעדט זאלען זיי אויספערקויפען די גרעסערע ש"ס'ן... און אין די קליינע שטעדט — די קלענערע ש"ס'ן און דערביי

נאר צו איין עקזעמפלאר... דרימענס: אז די שוהלען און פריוואטע מענשען, וועלכע וועלען געבען געלד אויף דעם דאזיגען תלמוד, זאלען זיין זיכער, אז פאר זייער געלד וועלען זיי בעשטימט בעקומען דאס גאנצע ווערק פון תלמוד, און דערום גיבען־מיר־צו די אויבענדערמאהנטע לייזער און יונה אלס גענעראל־קאסירער דעם בערוהמטען אדאם זימאן, א סוחר פון דער אלטשטאדט ווארשא; ביי זיינע סובאלטערנען (אנגעשטעלטע) דארף זיך געפינען די קאסע פון הכנסה און הוצאה, און אין זיין נאמען וועלען די דאזיגע סובאלטערנען ארויסגעבען א קוויט איטליכער שטאדט אויף דאס בעקומענע אבאנאמענט־געלד און וועלען איהר ערוב זיין, אז דער גאנצער תלמוד וועט בעשטימט צוגעשטעלט ווערען"...

האבענדיג אין טאש די קעניגליכע פריווילעגיע, האט לייזער קראטאשינער אנגע־הויבען זוכען שותפים. הגם ער איז געווען א קאמיסאנט אין ברעסלוי אין משך פון 25 יאהר, האט ער נישט געמאכט קיין פערמעגען, און די אויסלענדישע בוכהענדלער אין אמסטערדאם, פראנקפורט א. א. וו. האבען געזוכט א זיכערערן קונה, ווי לייזער. ער האט אלזא אנגעהויבען בענוצען דעם גוט־בעקאנטען[1] אפאראט פון בעקאנטמאכונגען אויף ירידען און מערק און האט צו זיי צוגעגעבען „א פונקט אויף שותפות, ווער עס וואלט וועלען צוטרעטען צו א פריווילעגיע, ארויסגעגעבען אויף א דרוקעריי". ווייל אבער עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דרוקען און פערשפרייטען רעליגיעזע ספרים, האט ער זיך בעמיהט און בעקומען פון דריי דעמאלט בעוואוסטע רבנים הסכמות, וועלכע ער האט אויך געהייסען אויסרופען אין די שוהלען, בשעת די ירידען אין יאראסלוי, לובלין, קראקא א. א. וו.

די דאזיגע הסכמה פון די רבנים—א מין מאראל־צייגניש פאר'ן „פריווילעגירטען"— איז געווען געשריבען אויף לשון־קודש און איז אין דערזעלבער שפראך בעקאנט געמאכט געווארען צווישען יודען, אבער צו די קאנצעסיע־אקטען איז בייגעלעגט געווארען א פוילישע איבערזעצונג, וועלכע איז זעהר חאראקטעריסטיש און אינטערעסאנט. דארט ווערט געזאגט:

„צו אלערערשט גיבען מיר א לויב, אזוי דעם דורכלויכטיגסטען קעניג אויף דר'ערד געזעהן, ווי דעם אלערהעכסטען קעניג אויפ'ן הימעל, לויט אונזער אמונה! הערט, יודען, און קוקט זיך צו. היינטיגען טאג האבען אונזערע אויגען געזעהן

[1] צו דער כאראקטעריסטיק פון לייזער'ן און די מענשען פון זיין צייט ברענג איך דא א בריעף, וועלכען ער האט געשיקט צום גראף מאשינסקי, ווי אויך צום רוסישען געזאנדטען אין ווארשא, סאלדערן.

Hochwohl Geborener,
Höchst Hoch Gebietender Herr!

Ihre Hochwohlgeborene Hoch Gebietende Exellenz werden zu Gnaden halten, dass ich als ein Sclave mir die Freiheit bediene Ihro Exellenz mit dieses mein untertänigstes Pro memoria zu incommodieren. Flehe Ihro Exellenz um Gnade an, mich eine Resolution von Ihro Exellenz zu erhalten, damit ich wage Ihro Exellenz meine Sache vorzutragen, mich was Ihro Exellenz schon vorgetragen haben, auf das demütigste muss einen-als den wenden, Ihro Exellenz die Proben von mir sehen, welche tausend Juden nicht zeigen werden und nicht können. Flehe Ihro Exellenz nochmals auf das demütigste an, mich einen Rat, dieweil es bloss auf Ihro Exellenz hohen Gnade beruht, ein Halt Ihro Exellenz befehlen und vor gut finden, mich an Ihro königlichen Majestäten zu wenden, will dero Befehl gehorsamen, Schmeichele mich der guten Hoffnung, dass Ihro Exellenz dero hohen Gnade, welche hoch und wert ist, nicht entziehen werden. Empfehle mich nochmals an Ihro Hochwohlgeboren Exellenz höchst hoch Gebietender Herr aller gnädigsten Schulz.

Warschau den 5 Maj 1770.

Leiser Isaak
von Kruteschin.

וואונדער, וואס גאט'ס חסד האט אונז בעוויזען צו אונזער גוטס, אז זיין האנד ניט זיך צו אונז שטענדיג, ווי בעשטימט פונ'ם רבונו של עולם. הגם מיר, וועלען זיין אין גועלמשאפט, וועט ער דאך ארײנגעבען אין הארץ בינ'ם מלך מיר זאלען האבען פון איהם חסדים, ווי מיר זעהן יעצט די גנעדיגע האנד פונ'ם דורכלױכטיגסטען קעניג פון גאנץ קרוין-פוילען און ליטא, דעם פעסטען, בארמהארציגען, זיין שטוהל זאל דערהויבען ווערען איבער אלעמען און זאל לײכטען ווי די זון לעולם ועד, אזוי אז זיין בעפעהל זאל זיין איבער אלע גלויבענס, און די פײנד זאלען פאלען פאר זײנע פיס, עס זאל זיין פריעדען פאר זיין קעניגרײך, און זײנע קינדער זאלען אויך האבען די מלוכה מיט די געהײמע מיניסטארען, זיין ליבער נאמען זאל איהם געבען רחמנות אויף אונז, יודען, און מיר אלע, אונטער זײנע פליגלען, מיר זאלען זיין אין פריעדען, און אלץ, וואס גאט וועט ארײנגעבען אין זיין הארצען, זאל ערפילט ווערען אהן שום ענדערונג, און דעה געגעבענער פריווילעגיע פונ'ם דורכלױכטיגסטען קעניג אויפצושטעלען א יודישע דרוקערײ, כדי צו דרוקען לוחות, תלמוד און פערשיעדענע אנדערע ספרים, וואס קומען-צו יעדעם יאהר אין אונזערע למודים, וועלכע זענען פריהער געדרוקט געווען אין קראקא, און לובלין, נור צוליעב די שווערע צײטען חרוב געווארענע, גלײך ווי זיי וואלטען קײנמאל ניט געווען און קיין צייכען פון זיי איז ניט פערבליבען, נאר מען בעדארף זוכען אין פרעמדע לענדער און פאר אונזער געלד דארט דרוקען. און יעצט האבען מיר נעזעהן, ניט בלויז געהערט, די פריווילעגיע פונ'ם דורכלױכטיגסטען קעניג, אונזער גנעדיגסטען האר, און די הענד פונ'ם געטרײען אליעזר יצחק, וועלכער איז דורך 25 יאהר אויך מיט א פריווילעגיע פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט דער קאמיסאנט אויף אלע סחורות אין ברעסלוי, אויף וואס ער האט דאקומענטען פון אלע פוילישע סוחרים. גאט זאל איהם העלפען אויך צו דער דאזיגער מעטיגקײט; די דרוקערײ, וואס איז פערשפראכען געווארען אויף גאלענדזינאוו, בעשטימט אויף די יעניגע מקומות, וועלכע מען קאן מיט דאקומענטען און עהרליך אויסווײזען, ווי עס ווערט געזאגט אין דער פריווילעגיע. דערויף בעדארפען מיר געבען א שבח צו גאט, וואס ער האט גענויגט דאס הארץ פון דורכלױכטיגסטען מלך אונזער גנעדיגען האר, און אונזערע ספרים צו אומקעהרען, בעגײען האט ער בעוויליגט דורך זיין גנעדיגען בעפעהל. און מיר, די אונטערגעשריבענע, בעשטעטיגען מיר לויט אונזער דת און מיט א שבועה, אז קײנער זאל זיך ניט אונטערשטעלען צו דרוקען ספרים אויף זײער נאמען, אז קײנער זאל איהם ניט שטערען אין דעם, וואס ער וויל דרוקען... זײער דרוקערײ וועט אויסווירקען, אז עס זאלען ניט קומען קיין פרעמדע מענשען פון אויסלאנד, צו מהון זיי אנ'אונרעכט... נעהמענדיג דאס אין אכט, ווי עס האבען גענומען אויך אונזערע אבות אבותינו די רבנים, ארויפלעגענדיג א קללה אויף די, וואס שטערען איינע די אנדערע, לעגען מיר אויך ארויף א חרם אויף אזעלכע מענשען, וואס שטערען אויפצושטעלען א דרוקערײ פון יודישע ספרים אויף 10 יאהר. דערויף גיבען מיר א לויב און א שבועה און א ברכה, אז די מלוכה זאל וואקסען און לײכטען, ווי די העלסטע שטערען אין הימעל און אנ'עצה דעם, וואס ער וועט אויסטראכטען, אז גאט דער האר זאל העלפען אלץ צום גוטען דעם דורכלױכטיגסטען קעניג, אז זיין שטוהל זאל דערהויבען ווערען, ווי דער אויפגאנג פון דער זון.

15. יולי 1776.

העשיל, רב אין רימעשוואל

יפת (יאפעט), רב אין גאוויטיאסטא

לוי (לעוועק), רב פון ושעריעבקי".

נישט פיעל האבען געהאלפען די הסכמות פון די רבנים און די פערעפענטלי-

ביינג פון די „פונקטען"1) און דער פריווילעגיע אויף די ירידען און אין די שוהלען. קיין שותף האט זיך ניט געפונען. ווי עס שיינט, האט די צושטערונג פון „נאווא יערוזאלימא" און „נאווי פאטאק" אבגעשראקען די קאפיטאליסטען, אריינצולעגען געלד אין אזא נישט־זיכערער אונטערנעהמונג. דער „פריווילעגירטער" פרייער ליזער קראקאווער האט זיך געווארפען און געזוכט פערשיעדענע מיטלען און איינפאלען, אבער אומזיסט. גאנצע דריי יאהר נאכ'ן בעקומען די פריווילעגיע איז ער נאך אליין נישט צוגעטראטען צום עסק, נאר געזוכט א שותף און צוגלייך די פראטעקציע פון פערשיעדענע שררות, כדי צו בעקומען א צוטריט צום קעניגליכען הויף. די געפלאנטע דרוקעריי איז נישט געגרינדעט געווארען און די קעניגליכע פריווילעגיע איז געבליבען א טויטער בוכשטאב, א נאקט פאר'ן ארכיוו, א צייגניש פון א גוטען רצון, ווי עס זענען געווען פיעל אין יענער צייט און פוילען נאך דער ערשטער צוטיילונג.2)

ערשט נאך דער דריטער צוטיילונג פון פוילען, און נאכדעם ווי ווארשא איז פערנומען געווארען דורך די פרייסען, הויבט־אן דארט דרוקען העברעאישע ספרים פיאטר זאוואדזקי, און נאך זיין גיכען טויט — זיין אלמנה „מאדאם זאוואדזקא" (1800).

---

1) „די פונקטען פון שותפות אויף א דרוקעריי, וועלכע עס וואלט וועלען צושטעהן צו דער פריווילעגיע, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אויף דער דאזיגער דרוקעריי ליזער פון קראקאשין:

1) פערשיעדענע יודישע ספרים וועלען געבראכט ווערען קיין ווארשא פון אויסלאנד, דהיינו פון אמסטערדאם, אדער פון שלעזיען, אדער פון פראנקפורט, אבער אויף זיי וועלען נישט נויטיג זיין קיין מזומנים, נאר געבען דעם סוחר ערבים אויף א טערמין, וואס איז צוגעפאסט צו די בעדערפעניששען פונ'ם קויף אדער פערקויף פון די דאזיגע ספרים.

2) כדי דעם, וואס וועט וועלען צוטרעטען אלס שותף צו דער פריווילעגיע, צו פערזיכערן, אז ער קאן נישט האבען קיין שום היזק אויף די דאזיגע ספרים, דאדורך ווייל די סוחרים, ביי וועלכען מען וועט קויפען די דאזיגע ספרים, קאנען נישט זיין קיין ערבים, דען אין זייער קאסע וועט דער גאנצער פערדיענסט אריינגעלעגט ווערען, אויף צו גרינדען די דרוקעריי—ארויסנעהמען נור דעם אין דער פריווילעגיע בעשטימטען אבצאהל פאר'ן דורכלויכטיגסטען מלוכה־אוצר.

3) בנוגע דעם פערקויף פון די ספרים וועלען מיר שטענדיג האבען צוויי שרייבער, ביידע צדדים צוליב בעסערן צוטרויען, און מיט די, וואס פאהרען־ארום מיט ספרים איבער די ירידען, וועט אויך זיין דאס זעלבע.

4) כדי צו זאמלען געלד אויף די ש"ס'ן אין די שטעדט און שטעדטלאך, בעדארף אויך דער שותף שיקען זיין נאמן און איהם פערזיכערן מיט זיינע קבלות, וואס ער וועט זיי ארויסגעבען אויף צו פערענדיגען די דאזיגע ש"ס'ן און זיי דערין פערזיכערן.

5) אויף די הוצאות ביים דאזיגען עסק בעדארף דער שותף זיי געבען, וואס עס וועט נור זיין נויטיג, און אפילו יעדען חודש מאכען א חשבון. אויף וועלכער צייט דאס שותפות צוזישען אונז זאל געדויערן, וועלען מיר וועגען דעם זיך אברעדען.

6) ווען גאט וועט געבען, עס וועט קומען די צייט אויסצושטעלען די דרוקעריי, קאן די שותפות בטל ווערען, סיידען דער שותף וועט אויפ'ס ניי מיט מיר אברעדען, וויפיעל ער בעדארף געבען אויף ברענגען מייסטערס און געהילפען צו דער דרוקעריי.

ווער עס וועט איינגעהן אויף די פונקטען, וואס זענען אויבען אויסגערעכענט, און ווער עס וויל זיך פערנעהמען מיט דעם עסק, זאל זיך זעהן מיט מיר און רעדען. ווייל איך האב דערויף א פארטיגע פריווילעגיע פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט און פון דער ווירדיגסטער קאמיסיע".

2) די זאמלונגען פון דער וויסענשאפט־אקאדעמיע אין קראקא, האנדשריפט Education nationale, באנד 134 זייטע 144, רעפאזיט פון מאראם פאפיעל.

ד"ר י. שיפּער.

פֿון דער געשיכטע פֿון טעאַטער-קונסט ביי יודען.

(דאָס טעאַטער פֿון די יודישע קאָמעדיאַנטען אין 17. און 18. יאָהרהונדערט).

פֿערשיעדענע בעריהמטע און נישט-בעריהמטע קריטיקער און געשיכטע-פֿאָרשער האָבען אונז צוגעוועהנט צו בעטראַכטען אברהם גאָלדפֿאַדען פֿאַר דעם פֿאָטער פֿון יודישען פֿאָלקס-טעאַטער, אַזוי אַז פֿאַר נישט איינעם פֿון די לעזער וועט דאָס אונטער-קעפּעל פֿון דער דאָזיגער אָבהאַנדלונג: „דאָס טעאַטער פֿון די יודישע קאָמעדיאַנטען אין 17-טען און 18-טען יאָהרהונדערט" זיין עפּיס גאַנץ אונערוואַרטעט.

אמת, אַז דאָ און דאָרט פֿלעגט מען טיילמאָל, אַגב אורחא, עפּיס דערצעהלען וועגען רבנים פֿון 17-טען און 18-טען יאָהרהונדערט, וואָס זאָלען האָבען אַרויסגעטרעטען מיט מוסר-ווערטער געגען יודישע טעאַטער-בעזוכער. אמת, אַז טייל אויטאָרען, וואָס פֿלעגען פֿון צייט צו צייט שרייבען וועגען יודישען טעאַטער, האָבען געוואוסט וועגען די „מערקווירדיגקייטען", וועלכע דער פּראַגער שריפֿטשטעלער פֿון אנהויב 18-טען יאָהרהונדערט י. שודט גיט-איבער וועגען די טעאַטער-שטיקעס, וואָס זענען אויסגעפֿיהרט געוואָרען דורך קאָמפּאַניעס פּראַגער און האַמבורגער ישיבה-בחורים אונטער דער לייטונג פֿון בערמאַן פֿון לימבורג. מען האָט, אמת, אין די יודישע ענציקלאָפּעדיעס, ווי אויך אין אַ ריהה איינצעלנע אַרטיקלען איטירט די טיטלען פֿון טייל „פּורים-שפּיעלען", וועלכע זענען ערשיענען אין דרוק אין אנהויב 18-טען יאָהרהונדערט. אָבער די אַלע דאָזיגע ידיעות פֿלעגט מען גיבען עפּיס אַ שטייגער ווי כראָניק-מעלדונגען, מען האָט נישט געזוכט דעם אינערליכען צוזאַמענהאַנג, מען האָט זיך נישט בעמיהט גע-נויער צו אַנאַליזירען יענע איינצעלהייטען, און ממילא איז אויך נישט געלונגען ציריק-אויפֿצושטעלען דאָס בילד, וואָס וואָלט אונז געקאָנט האַטש געבען וועלכען-עס-איז בע-גריף וועגען מצב פֿון דער יודישער טעאַטער-קונסט אין יענע ווייטע צייטען, וואָס זע-נען אָבגערוקט פֿון אונז מיט אַ לאַנגער ריהה דורות.

עפּיס ווי צו אַ „נאָלי מע טאַנגערע", ווי צו אַ „ריהר-מיך-נישט-אָן", האָט מען זיך פֿערהאַלטען צו די צאָהלרייכע „פּורים-שפּיעלען", וועלכע האָבען נישט איינעם פֿון אונז, מיט אַ צוויי—דריי צעהנדליג יאָהר צוריק, אויפֿגעהייטערט דאָס האַרץ און די נשמה בעת דעם יודישען קאַרנאַוואַל אום פּורים, און הגם טיילמאָל פֿלעגט דער אָדער יענער יודישער שרייבער זיך אָבשטעלען און בעוואונדערן דעם שפּראַך-שטימעל פֿון אונזערע „פּורים-שפּיעלען", פֿאָרדעסטוועגען האָט קיין איינער פֿון זיי נישט געגעבען זיך די מיה פֿעסטצושטעלען די צייט, ווען זיי זענען ענטשטאַנען, אָדער אויפֿצווייזען, אונ-טער וועלכע איינפֿלוסען זיי זענען געשאַפֿען געוואָרען.

ווי בלינדע, אַלזאָ בלאָנקען מיר טיילמאָל אַרום אונזערע אוצרות, וועלכע די

„גנוזאמטע פאלקס־שאפונג" האט צונויפגעזאמעלט אויפ'ן לאנגען וועג פון יודישען געשיכטע־לעבען. א מערקווירדיגע לעבעדיגע בעציהונג צו דער אייגענער פער־גאנגענהייט..

ארייגפיהרענדיג דא דעם לעזער אין איינעם פון די ווינקעלער, וואס געפינען זיך אינ'ם לאבירינט פון דער יודישער פערגאנגענהייט, וועל איך דא צוזאמען מיט איהם נעהמען שנעלע טריט, און זיך טיילען מיט איהם נאר מיט די וויכטיגסטע רעזולטא־טען, וועלכע עס איז מיר געלונגען צו בעקומען נאך מיהפולע זוכונגען און פאר־שונגען.

די טעכניק פון די פארשונגען, ווי אויך דעם וויסענשאפטליכען אפאראט, מיט וועלכען איך האב אפערירט, גיב איך איבער אין א ברייט בוך וועגען בוהנע־קונסט ביי יודען; דער ערשטער טייל פון דאזיגען בוך איז נישט לאנג איבערגעגעבען געווארען אין דרוק. צום דאזיגען בוך שיק איך אויך אב דעם לעזער, וועלכער וויל מיט דעם ענין זיך טיעפער בעקענען.

I.

דער יחוס־בריעף פון די יודישע קאמעדיאנטען.

עס איז קיין ספק נישט, אז דער יחוס־בריעף פון די יודישע קאמעדיאנטען איז כמעט אזוי אלט, ווי פון די נישט־יודישע אקטיארען.

ווי בעוואוסט, איז די אייראפעאישע דראמע ענטשטאנען פונ'ם גייסט פון דער מוזיק. דאס װאר אלטע „טעאטער" אין פריהען מיטעלאלטער איז געווען נישט מעהר ווי אן אראטאריום. ערשט מיט'ן מאריעט, ווען די זינגער, וואס פלעגען צוהעלפען אין די קירכע־געזאנגען, האבען גענומען זיך פערשטעלען און קאסטיומען און אילוסטרירען פערשידענע געזאנגען מיט מאטיקעס און בעוועגונגען, איז ענטשטאנען די דראמע. דאס איז געשעהן שוין אין 10־טען יאהרהונדערט. מיט דער צייט האט מען אויך אין יענער געזונגענער דראמע („מיסטעריום"), וועלכע איז אים אלגעמיין געווען גענוג לאנגווייליג און פלעגט געהאלטען ווערען אין א פרעמדער שפראך, אין לאטיין, אנגעהויבען אריינפלעכטען קאמישע סצענעס, די אזוי־גערופענע אינטערמעדיא, וועלכע זענען, אהן צווייפעל, די ערשטע קינדערלעך פון דער היינטיגער קאמעדיע. גע־וועהנליך, פלעגען די דאזיגע סצענעס אין מיסטעריען, אין וועלכע עס טרעטען ארויס טייוואלים, דינען אלס גוט פעלד פאר קאמישע ארויסטרעטונגען. אינ'ם „טייוועל" האט אויפגעלעבט די אלטערטימליכע פיגור פונ'ם קאמיקער — מימוס.

און אט, כמעט אין איין צייט מיט די קאמיקער־טייוואלים אין די קריסטליכע מיסטעריען בעווייזט זיך אויך אן'עהנליכע פיגור אין די יודישע געסלער. דאס איז דער יודישער וויצלינג — דער „ליץ". צום ערשטען ווערען דערמאהנט די דאזיגע יודישע לצים אין די ספרים פון רבי אליהו בן יצחק פון קארקאסאנא, וועלכער האט גע־לעבט אין 13־טען יאהרהונדערט. די דאזיגע יודישע „טייוואלים" פלעגען, אהן שום ספק, אויפטרעטען אין א געוויסער ארט, פאר אונז שוין פערלוירענע־געגאנגענע יודישע מיסטעריען. וואהרשיינליך, פלעגען זיי אויך שפיעלען די וויכטיגע ראליע פונ'ם „טייוועל", וואס איז געווען די צענטראל־פיגור אין די „טויטען־טאנצען" (אזא סארט וועלטליכע סצענע־פארשטעלונג), וואס זענען זייט דעם מיטען פון 14־טען יאהרהונדערט זעהר פאפולער געווען. פונקט ווי זייערע קריסטליכע קאלעגען, פלעגען אויך זיי געבען זייער גע־

זיכט אַ מיוט־בלויך אויסזעהן, אַ שפּיגעל ווי עס מהווען עס נאָך היינט די אַקטיאָרען אין די צירקען.

פֿון די קריסטליכע „מיראַאַלים“ פֿיהרט די ענטוויקלונגס־ליניע אין איין זייט צו די איטאַליענישע „בופאָנען“, וועלכע פּלעגען אַלס ווינציגער שוין אין 15־טען יאָהר־הונדערט וויילען די קעניגליכע און מאַגנאַטען־הויפען, און אין דער צווייטער זייט צו די פֿאָלקס־„פּראַנטען“, וואָס פּלעגען אין דייטשע און סלאַווישע לענדער, אַנהויבענדיג פֿון 18־טען יאָהרהונדערט, אונטער די פֿערשידענסטע נעמען (שפּילמאַן, מינניק, זשאָנגלער א. אַ. וו.), געהן איבער די הייזער מיט וואונשען „צו דער ווייהנאַכטען אדיר (־אָדער) אבירסטען(־אָבערסטען) טאָגען“. די דאָזיגע פּראַנטען אָרגאַניזירען זיך אין בעזונדערע צעכען און ווייזען אַרויס זייערע קונץ־שטיק הויפּטזעכליך אויף פּערטיערענע שמחות נישט נאָר אין די מאַגנאַטען־הויפען, נאָר אויך אין די הייזער פֿון די רייכע מיעשטשאַנען.

די־זעלבע ענטוויקלונגס־ליניע קאָן מען אייך אויסגעפינען בנוגע אונזערע „לצים“.

צום סוף פֿון מיטעלאַלטער זענען זיי אָדער „בופאַנען“־ווינצלינגער, אַ שפּיגער, ווי דער ייִד סקאַקאָלאַ, וועלכער פלעגט וויילען דעם איטאַליענישען מאַגנאַט באָרזאָ עסטע און וועמענס באַרמרעט פֿון יאָהר 1470 מען קאָן נאָך היינט זעהן אויף די פרעסקעס פֿון פּאַלאַץ פֿון שיפֿאַנאָי,— אָדער זיי זענען „שפּילמאַנען“ אָדער „מאַרשאַליקען“, אַ שפּיגער, ווי אַ יעקיל קרוב אָדער משה שטאַפּעלשטיין, וועגען וועלכע דער ספר המדות, וואָס איז אָנגעשריבען געוואָרען אין 15־טען יאָהרהונדערט, זאָגט: „דער שם איז גרויש, דיא נשמה איז קליין“.

דער איטאַליענישער טיפּאַן מירעפּי־אַן שוין צום סוף פֿון מיטעלאַלטער אויף אַ קאָנקורענט אין די „ירודים־אַקטיאָרען“, וועלכע ענטוויקלען די אימפּראָוויזירטע קאָמעדיע און אין 16־טען יאָהרהונדערט פֿיהרען זיי שוין צו דערצו, אַז עס ענטשטעהען פֿיעל־הענדיג פעסטע סצענישע טיפּען, ווי פּולישינעלע, אַרלעקין, קאַפּיטאַן, פּאַנטאַלאָנע, קאָלאָמבינאַ, דער דאָקטאָר־שאַרלאַטאַן (דאָקטאָר פֿון באָלאָן) וכדומה.

דער שפּילמאַן־פּראַנט פֿון מיטעלאַלטער ענדערט אין די רעפאָרמאַציע־צייטען זיין נאָמען אויף „נאַר“ און אַלס הויק־מאַכער. אַלס נאַר, ווייזט ער אַרויס זיינע חכמות אין די פֿאָלקס־קאָמעדיעלער, די אַזוי־גערופענע „פאַסטנאַכט־שפּיעלע“. מיט דער צייט האָט דער „נאַר“ זיך אָנגעהויבען צו הבר'ן מיט די איטאַליענישע „ירודים־אַקטיאָרען“ און האָט איבערגענומען פֿון זיי איינינגע סצענע־טיפּען, און גאָר אַמפּריהסטען דעם טיפּ פֿון נעאַפּאָלער „פּולישינעלע“, וועלכער האָט אין די פֿערשידענסטע לענדער בעקומען זיין געהעריגען נאָמען, אַלזאָ — אין פֿראַנקרייך: פּאָלישינעל, אין ענגלאַנד: פּונשאַ, אין דייטשלאַנד: וואורסטעל־האַנז, אָדער האַנז־וואורסט.

טייל פֿון די דערמאָהנטע ירודים־אַקטיאָרען אָדער „נאַרען“ האָבען שוין אין 16־טען יאָהרהונדערט זיך אַריינגעקריגען אין די פֿירשטען־הויפען און דאָרט געלעגט דעם פֿונדאַמענט אונטער דעם אַרטיסטישען טעאַטער, די אַזוי־גערופענע הויף־טעאַטערן, און וועלכע עס ענטוויקלען זיך: דער נייער „גענאַנג־סטיל“, ווי אויך די דעקאָראַציע־קונסט.

און אַט אויך דאָ זעהען מיר אַז דעמזעלבען וועג, וועלכען עס האָט דורכגעמאַכט דער קריסטליכער „טעוועל־אַרלעקין“ פֿון די ראָמאַנישע מיסטעריען ביז ער איז געוואָרען דער אין פֿערשידענפאַרבינגע בגדים בערימטער אַרלעקין פֿון דער איטאַליענישער גאַסען־קאָמעדיע (קאָמעדיאַ דעל' אַרטע), אָדער דער דייטשער טעוועל־אַרלעקין („דער ווילדע יעגער“), ביז ער איז געוואָרען דער „נאַר“, — אַט דעמזעלבען וועג האָט אויך דורכגעמאַכט דער ייִדישער „טעוועל“, דער „לץ“. אין 16־טען

יאהרהונדערט, אין די לענדער, וואו עס ווירקט דער איינפלוס פון דער דייטשער קולטור, הייסט ער, פּונקט ווי ביי זיינע דייטשער קאָלעגע, דער „נאַר“, און דער דאָזיגער נאָמען בלייבט ביי איהם אַזש ביז צום סוף פון 18-טען יאהרהונדערט. דער הויפּט-מקום פון די יודישע „נאַרען“ איז געוועזען אין פּראַג. מיר טרעפען זיי דאָ אין דער מיט נעמען בעצייכענטער רשימה פון דער יודישער בעפעלקערונג פון יאהר 1576 (שמעון נאַר, אָדער סימאָן „בלאָזען“, קאַבמאַן בלאָזען, ראַלמאַן בלאָזען, רוזשא בלאָזנאָוואַ), מיר זעהען זיי נאָך אויך אויף די פּראַגער קופּער-שטיכען, וואָס שטעלען-פאָר די יודישע „פעסט-צוגען“ פון די יאהרען 1716 און 1741. דער פּירוש, וועלכען דער שוין-דערמאָהנטער שודט גיט צום בילד פון יאהר 1716, ערקלערט: „וואָלף געסטלער, דער קהל-נאַר, איז געקומען צורייטען, ער האָט פּלומערלעך זיך אנגעהאנגען, ווי אויך אַ רויטען שלייער, ווי עס געהען די ווייבער אין פּראַג, און אויך אַ בלויען מאַנטעל אנגעקנעפּט פון האַלז ביז איבער דעם גאַנצען פערד, און דאָס גאַנצע קלייד איז בעהאַנגען געוועזען מיט בלויז הערנדלעך (אַזאַ פּראַגער געבעקס), וויאַזוי האָט ער פון זיך געגעסען און אויף די פּאַסט געבלאָזען“. ווייטער האָט מען אין צוג געזעהן מאַרשירען „אין האַלב-קלוגען און האַלב-נאַרישען יוד, וועלכער איז פון קאָפּ ביז צו די פיס געוועזען האַלב מיט אַרלעקין, האַלב קלוג מיט זייבערע קליידער אויפגעפּוצט, אַ שטאַנגע פון קווער אין דער האַנד, אום די נאָכגעהענדע פּלאַץ צו מאַכען. צוויי גאַנצע נאַרען, מאַן-און ווייבס-בילד, אין שוואַרץ-כאַמעט מיט גאָלד פערבראָמטער שענער קליידונג, האָבען אַזוי אַרום געוואָלט פערנעהמען פאַר די פּריי-עיינגע דעם ערשטען פּלאַץ“.

דאָסזעלבע געפינען מיר אויך אין צוג פון יאהר 1741:

„צוויי יודען אויף פערד, פון וועלכע איינער איז געוועזען קאָסטבאַר געקליידעט אַלס פּרינץ, און דער צווייטער האָט אויפגענומען אַלערליי קאַרעסען“ (ליעבע-ווערטער),— „אין האָכצייט-נאַר, איבער אַל בעהאַנגען מיט הילצערנע קוך-געשיר, און מיט אַ הינער-נעסט אויפ'ן קאָפּ אנשטאַט אַ הוט“,— „אין גרין-געקליידעטער אַרלעקין“ — ענדליך „עטליכע נאַרען, פון וועלכע איינער איז געוועזען געקליידעט, ווי אַ קליין מיידעל, וואָס פיהרט אַנ'אַלטען מאַן און גיט איהם עסען אין מויל, און דער אַנדערער מאַכט מיט אַ פאַלש פערד וואונדערליכע קונצען“. אונזערע דאָזיגע „נאַרען“, וועלכע מען דאַרף בעטראַכטען אַלס די פּראָפעסיאָנעלע יודישע קאָמעדיאַנטען, האָבען זעהר אויפמערקזאַם נאָכגעשפּירט די ענטוויקלונג פון דער סצענע-קונסט ביי זייערע דייטשע קאָלעגען, און האָבען מיט אַ בעזונדער ליעבע פערשפּרייט אין די יודישע געהעטאָס די לעבעדיגע „פאַסטנאַכט-שפּיעלע“.

פיל יודישע „נאַרען“ האָבען, נאָכ'ן בייישפּיעל פון זייערע דייטשע קאָלעגען, זיך איינפאַך אַ נאָמען געגעבען „האַנז-וואורסטען“. מיט אַזאַ דאָזיגען בערימטען יודישען האַנז-וואורסט בעקענט אונז דער קופּער-שטיך פון יאהר 1710, וואָס שטעלט פאַר דעם פּאָרטרעט, אָדער קאַריקאַטור, פון אַ געוויסען יאַקוב ריעז. ווי עס צו זעהן פון די צושריפטען און פון ליעדער, וואָס געפינט זיך דאָרט אויפ'ן קופּער-שטיך, איז דאָס געוועזען אַ פּראָפעסיאָנעלער קאָמעדיאַנט. ער האָט געשטאַמט פון פּראַג, וואו ער איז געבוירען געוואָרען, צום גרויסען נחת פון זיין פאָטער מאַרקוס, אין יאהר 1660. ער איז געוועזען אַ גרויסער בריה און פערשטעלט זיך דאָס ליעד אויפ'ן קופּער-שטיך מיט פאָלגענדע קאָמישע כאַראַקטעריסטיק פון אונזער קאָמעדיאַנט:

„אין ריעז דעם נאָמען נאָך, אַ קאַרליק און זיין לענג,
אַ לץ און פּאַליאַ און אַ קליינעם לייב
דער יודישער האַנז-וואורסט. פאַר די פירשטען אַ צייטפערטרייב“.

ווי עס איז צו זעהן פון דער דאזיגער צושריפט, האט אונזער יודישער „האנז-ווורסט" בעוויזען זיינע קונץ-שטיק נישט נור צווישען די געוועהנליכע בשר-ודם'ס, נאר אויך און די פירשטליכע הויפען.

און אן אלטען דרוק פון יאהר 1789 (פלעגעל: „געשיכטע דער האפנארען") געפינען מיר ידיעות וועגען עהנליכע יודישע האנז-וואורסטען אין די שלעזישע קהלות: „די דאזיגע נארען קליידען זיך אין לעכערליכע מלבושים, מאכען חוזק איינער פון צווייטען אין גראטעסקע-לידער, שפרינגען איבער די טישען און בענק, און איינער רייט אויך אויפ'ן צווייטען". א געוויסען שם האבען זיך פון זיי ערווארבען אברהם מאזעס ליבטוויץ, ווי אויך משה בן יעקב ברטנשטיין פון גלייוויץ, און ענדליך אויך זייערס א קאנקורענט, ווייזט אויס — נישט קיין ערגערער, א געוויסער אברהם מענדיל.

א הויבש ביסעל ידיעות וועגען די יודישע „נארען" אין 18-טען יאהרהונדערט האבען מיר אויך פון די יודישע קהלות אין פיהרט אין פראנקפורט-אם-מאין. אין פיהרט טרעפען מיר אין יאהר לערך 1728 זאגאר א יודישע פרוי א קאמעדיאנטקע. דאס איז „פייגעלע", די טאכטער פון קאמעדיאנט לעוו.

די דאזיגע הבריה-לייט האבען אויך נישט געפעהלט אין פוילען. דא הייסען זיי אויך „קאספאר", „קאצפער", ווי אויך „מאנדריק", אדער „פרינץ מאנדרינא". דער לעצטער נאמען איז אייגענטליך אן איראנישע סגי-נהור-בעצייכנונג פונ'ם אמאליגען „פאר" („מאנדרי" — קלוגער). דאגעגען דער נאמען „קאספאר", „קאצפער" איז, אהן שום ספק, געבארגט ביי דער קאמישער פיגור קאספאר אין די מיסטעריען פון די דריי מלכים („דריי-קעניג-שפיעלע").

איינעם פון די דאזיגע יודישע „נארען", וואס שטאמען פון פוילען, טרעפען מיר אין אנהויב 18-טען יאהרהונדערט אין שנאיטאך. וועגען איהם דערצעהלט אן אלט-געדרוקט בוך פון יאהר 1774 (קירכנער: יודישעס צערעמאניאל): „אזוי האט רבי העניך (דאס איז רבי חנוך העניך פון שנאיטאך, דער ארויסגעבער פון „ראשית בכורים") געלויבט א „נערישען מענשען", וועלכער איז געבוירען געווען אין פוילען און האט געהייסען רבי שלמה, וויל ער איז פון גאט געשאפען געווארען צום ציעל, אז ער זאל די לייט לוסטיג מאכען; מחמת דעם האט א זעהר רייכער יוד, מיט'ן נאמען אייזיק, געלאזט מאכען דעם דאזיגען מענש א נארען-קלייד".

אמטייסטען יודישע לצים האבען זיך געפונען אין דער גרעסטער יודישער קהלה אין פוילען בעת'ן 18-טען יאהרהונדערט, אין בראד. דא טרעפען מיר זיי אויף חתונות, וואו זיי רייטען פאראויס פאר די חתונה-געסט אויף פערד אין א זעהר קאמישער פאזיציע — זיצענדיג אויסגעדרעהט מיט'ן געזיכט צום וויידעל פון פערד.

די סצענע-קונסט פון אונזערע יודישע „נארען" איז געשטאנען אונטער דער השפעה פון די קונץ-שטיק פון די ירידים-אקטיארען, וואס האבען אין איטאליען אין 16-טען יאהרהונדערט ענטוויקעלט די „קאמעדיע אל אימפראוויזא", ווי אויך פון דער קונסט פון די קאמעדיאנטען אין ענגלאנד. די דאזיגע ענגלישע קאמעדיאנטען האבען שוין אין 16-טען יאהרהונדערט זיך א גרויסען רוהם ערווארבען און אין דער צווייטער העלפט פון דאזיגען יאהרהונדערט האבען זיי, לויט'ן מוסטער פון די איטאליענישע אקטיארען, ארגאניזירט א ריי וואנדערענדע קאמפאניעס, וועלכע האבען בעזוכט פערשידענע געגענדען פון איראפא.

איידער מיר וועלען בעהאנדלען דעם איינפלוס פון זייער קונסט אויפ'ן רעפערטואר און טעכניק פון די יודישע אקטיארען, דארפען מיר נאך זיך בעקענען מיט א ספעציעלען

טיפּ פון יודישע אַקטיאָרען, וועלכער פערנעהמט אַ כּבוד'יג אָרט אין דער געשיכטע פון הויף־טעאַטערן. איז, נעמליך, שוין אין די ערשטע יאָהר־צעהנדליגער פון 16־טען יאָהרהונדערט טרעפען מיר אין די הויפען פון די איטאַליענישע מאַגנאַטען, נעבען די קאָמפּאַניעס אָרגאַניזירטע איטאַליענישע קאָמעדיאַנטען, אויך אָרגאַניזירטע קאָמפּאַניעס יודישע אַקטיאָרען. אַ היבש ביסעל ידיעות וועגען זיי האָבען זיך דערהאַלטען אין דער געשיכטע פון הויף פון די מאַגנאַטען גאָנצאַגא אין מאַנטואַ, ווי אויך פון די פירשטען עסטע אין פעראַראַ.

אויפ'ן מאַנטואַ'ער הויף בעווייזען זיך די יודישע אַקטיאָרען צום ערשטען מאָל אין יאָהר 1521, און זיינט דעמאָלט זעהען מיר זיי דאָ שוין אונאויפהערליך ביז'ן יאָהר 1630, ד. ה. ביז דעמאָלט, ווען מאַנטואַ איז געפאַלען און איז איינגענומען געוואָרען דורך די דייטשען. נעבען די אַקטיאָרען טרעטען אויך אַרויס יודישע מוזיקער, קאַפּעל־מייסטער, טאַנץ־מייסטער און בעלער־אַראַנזשערען. צווישען די אַקטיאָרען האָט זיך בעזונדערס אויסגעצייכענט אין יאָהר 1542 א ב ר ה ם ד ע ל' א ר פּ אַ, וועלכער איז געווען גלייכצייטיג אויך אַ גוט־בערימטער ליראַ־שפּילער. אין דער צווייטער העלפט פון 16־טען יאָהרהונדערט האָט אויפ'ן מאַנטואַ'ער הויף אויסגעשיינט אַלס בערימטע אָפּערן־זינגערין מאַדאַמאַ א ײ ר אָ פּ אַ, אַ שוועסטער פון בערימטען יודישען קאָמפּאָזיטאָר סאַלאָמאָן דע' ראָסי. בעזונדערס בעליעבט ביי די פירשטען גאָנצאַגא איז געווען דער יודישער אַקטיאָר ס י מ א נ ע ב א ס י ל ע א, וועלכער איז צוליעב דער אַנערקענונג פאַר זיין קונסט בעפרייט געוואָרען פון דער פליכט צו טראָגען די געלע לאַטע. דער מאַגנאַט, וואָס האָט איהם פּראָטעזשירט, שרייבט וועגען איהם אין איינעם פון זיינע בריעף, „אַז מיט זיין שפּיל איז ער אימשטאַנד נאָכצומאַכען די קאָמישע רעדענס־קלאַנגען פון פיעל פּערזאָנען". דעם גרעסטען פערדיענסט פאַר דער ענטוויקלונג פון דער סצענע־קונסט אויפ'ן מאַנטואַ'ער הויף האָט אין יענע צייטען געהאַט דער יוד יהודה דע סאָממאָ פּאָרטאַ לעאָנע (אויך בעקאַנט אונטער'ן נאָמען לעאָנע עבּרעאָ). געבוירען אין יאָהר 1527, האָט ער תחלת זיך אויסגעוועהלט אַלס פאַך צו זיין אַ סופר, אָבער ער האָט זיך איבערגעוואָרפען צו דער פּאָעזיע, און צום סוף, אין יאָהר 1560, אַנטוויקעלט ער זיין גרויסען סטיל אין זיין טעאַטער־טעטיגקייט. פון יאָהר 1560 אָן טרעפען מיר איהם אין הויף אין מאַנטואַ, וואו ער אַרבייט אויף אַלע געביטען, וואָס האָבען נור האָבער־עט-איז שייכות צו דער סצענע־קונסט. ער איז געווען גלייכצייטיג טעאַטער־דירעקטאָר, דראַמע־שרייבער, און טעאָרעטיקער פון דער טעאַטער־קונסט. פון זיינע ווערק האָבען זיך דערהאַלטען 12 סצענע־פּיעסען. זיי זענען פאַר יענער צייט כאַראַקטעריסטישע הויף־דראַמען, און וועלכע דאָס הויפּט־ציעל שיינט צו זיין דער גלאַנץ און פּראַכט. וואָס נוגע איניגע זיינע דראַמען, קאָן מען פעסטשטעלען, אַז מען האָט זיי מיט ערפאָלג אויפגעפיהרט אין מאַנטואַ'ער טעאַטער. די אָבהאַנדלונג וועגען סצענע־קונסט, וואָס איז אָנגעשריבען געוואָרען דורך יהודה דע סאָממאַ, געהערט צו די בעסטע אָבהאַנדלונגען, וועלכע די איטאַליענישע ליטעראַטור פון 16־טען יאָהרהונדערט פערמאָגט אויף דעם געביט.

פון דער ביאָגראַפיע פון אונזער יהודה איז בעזונדערס ווערטפול פאַר אונזער ציעל די ידיעה, אַז אין יאָהר 1567 האָט ער זיך בעמיהט ביי די פירשטען גאָנצאַגאַ וועגען אַ ערלויבניש צו גרינדען אַ ספּעציעל טעאַטער פאַר יודען. זיינע בעמיהונגען האָבען קיין ערפאָלג נישט געהאַט. אָבער נישט קוקענדיג דעריבער, האָט מיט 20 יאָהר שפּעטער אַ געוויסער, אונז אונבעקאַנטער אימפּרעסאַריאָ נאָכאַמאָל פאָרגעלעגט דעם־זעלבען פּלאַן די פירשטען גאָנצאַגאַ, נעמליך — צו גרינדען צוויי טעאַטערן: איינס פאַר קריסטען און איינס פאַר יודען. דער דאָזיגער געדאַנק האָט דאָסמאָל געטראָ־

פען אויף א בעסערן באדען, איז נישט בעוואוסט. זיכער איז נור, אז אין מאנטוא האט עקזיסטירט א ספעציעלע קאמפאניע יידישע אקטיארען און אז נאך אין אנהויב 17־טען יאהרהונדערט האבען זיי אויפגעפיהרט זאכען. זייער ספעציאליטעט איז געוועזען קאמעדיעס. עס איז אויך בעקאנט, אז די דאזיגע אקטיארען האבען שטרענג אבגעהיט אלע רעליגיעזע פארשריפטען און אז, למשל, אום שבת האבען זיי נישט געשפּילט.

נאך פריהער ווי דורך די פירשטען גאנצאגא זענען איינגעלאדען געווארען די יו־דישע קאמיקער דורך די פירשטען עסטע אין זייער הויף אין פעררארא. ליידער אבער זענען וועגען די יודישע קאמעדיאנטען אין פעררארא פערבליבען ווייניגער ידיעות, ווי וועגען זייערע קאלעגען פון מאנטוא.

אנ'עהנליכע ראליע, ווי יהודה דע סאממא'ס אין מאנטוא, האבען ערפילט אין פעררארא די צוויי יודישע מגורשים פון שפאניען, שלמה אושקי און לאזארא גראטיאנא. דאס זענען געוועזען דראמען־שרייבער פאר'ן הויף־טעאטער. עס איז פערבליבען פון זיי א דראמע, וואס איז דורך ביידען צוזאמען פערפאסט געווארען אונטער'ן טיטול „אסתר“, און וואס איהר אינהאלט איז גענומען געווארען פון דער ביבלישער מגלת־אסתר. די דאזיגע זאך האט ארויסגערופען א גרויס אינטערעס נישט נור אין הויף, נאר אויך צווישען די איטאליענישע יודען, אזוי אז כדי עס פערשטענדליך צו מאכען, איז דאס דאזיגע ווערק, וואס איז געווען פערפאסט אין דער שפאנישער שפראך, איבערגעזעצט געווארען אויף איטאליעניש דורך'ן בערימטען רב פון וועניציג רבי יהודה אריה די מודינא (1571—1649).

וועגען די קאמעדיאנטען, וואס האבען געשפּילט אין די הויפען פון די גאנצא־גאס און עסטעס, איז בעוואוסט, אז זיי האבען ארויסגעוויזען זייער בריה'שאפט נישט נור אין די לאנגוויליגע הויף־דראמען און די בלישטשענדע מיט זייערע פראכט־דעקא־ראציעס מעלא־דראמען, נאר זיי האבען זיך שטארק קונה־שם געווען אלס קינסטלער אין דער אימפראוויזירטער קאמעדיע (קאמעדיא דעל' ארטע), וועלכע האט טאקע זיי צו פערדאנקען איהר אויפבליהונג און איהר רוהם איבער גאנץ אייראפא.

שוין אין דער צווייטער העלפט פון 16־טען יאהרהונדערט טרעפען מיר פערשיע־דענע געזעלשאפטען פון איטאליענישע אקטיארען, וועלכע מאכען א „רונד־רייזע“ איבער די שטעדט פון צפון־איטאליען, אין באלאן, מעדיאלאן, גענוא, פלארענץ און וועניציג. גרעסערע קאמפאניעס זענען געגאנגען קיין רוים און נעאפאל. באלד האבען זיי זיך געלאזט אויפ'ן וואנדער־וועג אויך אויסער די גרעניצען פון זייער פאטערלאנד. און אזוי טרעפען מיר קעגען אין יאהר 1577 א געזעלשאפט מאנטוא'ער קאמיקער, די אזוי־גערופענע „געלאזי“, אין פאריז. א טייל פון זיי איז נאך אין דעם זעלבען יאהר אוועק קיין לאנדאן. די מעהרהייט פארשטעלונגען פון די געלאזי איז בעשטאנען פון פאסען, פערשטעלען זיך, פערזאנען־מיספערשטענדנישען, צוויידייטיגע ווערטלעך, לצנות און נבול־פה. באלד נאך דער דאזיגער וואנדער־קאמפאניע זענען געגאנגען אויך אנדערע געזעלשאפטען, ווי די טרופעס אזוי־גערופענע „קאמיצי אוניטי“, „פעדעלי“ וכדומה. די גרעסטע מיוחסים צווישען זיי זענען געווען ביז דער העלפט פון 17־טען יאהרהונדערט די „קאמעדיאנטען פון פירשט אין מאנטוא“, וועמען מען פלעגט אויפ־נעהמען איבעראל אויף זייער וואנדער־וועג מיט אומגעוועהנליכער אנערקענונג.

זעלבסטפערשטענדליך, אז צווישען יענע בערימטע מאנטוא'ער קאמיקער, וועלכע האבען בעת זייער אנוועזענהייט אין ענגלאנד (צווייטע העלפט פון 16־טען יאהרהונ־דערט) אין זעהר פיעל הנזכרטען בערייכערט די שפיעל און רעפערטואר פון ענגלישען טעאטער, האט זיך געפינען נישט איין יודישער אקטיאר, וועלכער איז אין דער טעא־

טער-קונסט אײַנגעפֿירטע געוואָרען אין דער פֿײַנער שולע פֿון יהודה דע סאָממאָ אָדער פֿון זײַנע נאָכפֿאָלגער אין הויף אין מאַנטואַ.

דער אײַנפֿלוס פֿון דער סצענע-קונסט פֿון די יודישע קאָמיקער פֿון מאַנטואַ'ער אָדער פֿעראַראַ'ער הויף האָט שוין אין 16-טען יאָהרהונדערט זיך אַרויסגעריסען פֿון די מאַגנאַטישע הײַפֿען און דערגרײכט אויך צו די יודישע גהעטאָס.

מיר האָבען שוין דערמאָהנט וועגען דער שתדלנות פֿון יהודה דע סאָממאָ און דעם אַנאָנימען אימפּרעסאַריאָ, צו שאַפֿען אין מאַנטואַ אַ בעזונדער טעאַטער פֿאַר יודען. דאָס אָבער, וואָס איז נישט געלונגען אין 16-טען יאָהרהונדערט אין מאַנטואַ, איז געלונגען צו פֿערווירקליכען אין 17-טען יאָהרהונדערט אין ווענעדיג. ווי מיר קאָנען זעהן פֿונ'ם זעהר מערקווירדיגען בריעף פֿון יענע צײַטען, וואָס עס האָט געשריבען דער בעריהמטער רב אין ווענעדיג רבי שמואל אבוהב צו רבי עזריה פיגו, זענען אין די איטאַליענישע גהעטאָס געווען רײַכע יודען, וואָס האָבען, לויט'ן מוסטער פֿון די „בעריהמטע נאַטורען" פֿון די רענעסאַנס-קאָנדאָטיערען, אײַנגעפֿיהרט בײַ זיך אין די הײַזער די הויפֿישע מאַניערען און גענומען אויך שטיצען און זיך זעהר פֿעראינטערעסירען מיט'ן גורל פֿון די יודישע קאָמיקער. אַדאַנק די בעמיהונגען פֿון אַזעלכע מעצענאַטען, איז ענטשטאַנען אַ יודיש טעאַטער אין ווענעדיג, וואָס האָט אַלס „געסט פֿון זינד" פֿערשאַפֿט גרויס עגמת-נפש די פֿרומע רבנים.

ווענעדיג איז אין דער הינזיכט נישט געבליבען פֿעראײַנזאַמט.

אונטער דעם אײַנפֿלוס פֿון די טעאַטערען פֿון איטאַליען און ענגלאַנד האָבען אויך אין די דײַטשע, טשעכישע און פּוילישע גהעטאָס זיך גענומען אָרגאַניזירען וואַנדערענדע קאָמפּאַניעס פֿון יודישע קאָמיקער, וועלכע האָבען ווײַטער געוועבט די טראַדיציע פֿון די יודישע קאָמיקער פֿון „מאַנטואַ'ער פֿירשט".

קומענדיג אין בעריהרונג מיט דער קונסט פֿון די וואַנדערענדע איטאַליענישע און ענגלישע קאָמעדיאַנטען, האָט גענומען פֿון האַרט שעפּען מיט פֿולער האַנד דער יודי-שער „נאַר" פֿון די סלאַווישע און דײַטשע גהעטאָס, אַזוי אַז נאַר און נילען האָבען זיך אין טעאַטער פֿון די יודישע קאָמיקער צונויפֿקאָנצענטרירט דרײַ הויפּט-אײַנפֿלוסען: נעבען די אַלטע „פֿאַסטנאַכט-שפּיעלע" האָבען זיך אין רעפּערטואַר און דער טעכניק פֿון אונזערע יודישע „נאַרען" אַרײַנגעפֿלאָכטען פֿון איין זײַט די עלעמענטען פֿון דער איטאַליענישער „קאָמעדיע דעל' אַרטע" און דער איטאַליענישער מעלאָדראַמע, און פֿון דער צווײַטער זײַט די אײַנפֿלוסען פֿון דער קונסט פֿון די ענגלישע קאָמעדיאַנטען.

.II

וואַנדערענדע קאָמפּאַניעס פֿון יודישע קאָמעדיאַנטען אין די סלאַווישע און דײַטשע גהעטאָס.

(„פּורים-טעאַטער")

די ערשטע װעניגע היסטאָרישע ידיעות וועגען די דאָזיגע וואַנדערנדע יודישע קאָמעדיאַנטען-קאָמפּאַניעס בעווײַזען זיך ערשט אונגעפֿעהר מיט הונדערט יאָהר נאָך דער צײַט, ווען די ענגלישע און איטאַליענישע אַקטיאָרען-קאָמפּאַניעס האָבען אָנגעהויבען זייערע וואַנדערונגען איבער די דײַטשע און סלאַווישע לענדער.

אין דער צײַט, ווען די ענגלישע און איטאַליענישע אַקטיאָרען טרעפֿען מיר אין דײַטשלאַנד, טשעכיען און פּוילען שוין צום סוף פֿון 16-טען יאָהרהונדערט, שטאַמען די פֿריהעסטע ידיעות וועגען וואַנדערנדע יודישע קאָמעדיאַנטען אין די דאָזיגע געגענדען ערשט פֿון דער צווײַטער העלפֿט 17-טען יאָהרהונדערט.

אַז עס האָבן עקזיסטירט אין יענער צייט אַזעלכע יידישע קאָמפּאַניעס, באַווייזט די שטעלע אין׳ם באַרימטן ספר „מגן אברהם“ (פּירוש אויפ׳ן אורח-חיים) פון׳ם גרויס-פּוילישן רב און גאון רבי אברהם פון גומבינען. דער דאָזיגער רב, פּונקט ווי אַמאָל רבי שמואל אבוהב, וואָרנט זיינע לאַנדסלייט נישט צו באַזוכן טעאַטער, פאַררופנדיג זיך דערביי אויף דעם אַלטן איסור פון די חכמי התלמוד.

די ווערטער פון „מגן אברהם“ האָט, אָהן שום ספק, געהאַט מעהר ווי בלויז אַ טעאָרעטישן כאַראַקטער; זי האָט זיך געווים באַצויגן אויף דאָס אַזוי-גערופענע „פּורים-טעאַטער“, וואָס האָט שוין אין 17-טן יאָהרהונדערט געבליהט צווישן יידן. דאָס באַווייזט דער עלטסטער, אונז באַקאַנטער כתב-יד „אחשורוש-שפּיעל“, וואָס שטאַמט פון יאָהר 1697 און געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק אין לייפּציג. אָנגעשריבן האָט עס אַ געוויסער משומד פון קראָקא יאַקאָב פון כריסטיאַניס, אָדער ווי ער האָט געהייסן מיט זיין יידישן נאָמען, משה בין, לויט׳ן אויפטראַג פון געלעהרטן יודאַיקאַ-קענער אין לייפּציג וואַגענזייל. און אָט דער דאָזיגער כתב-יד ענטהאַלט שוין אין מיטול די בפירוש׳ע באַמערקונג, אַז אונזער „פּורים-שפּיעל... איזט... געזעטצט צו איינעם ראַהמען“, ד. ה., אַז ער איז באַשטימט פאַר דער סצענע.

אין יאָהר 1708 באַווייזט זיך אין פראַנקפורט-אַם-מאַין אַ וואַנדערנדע קאָמפּאַניע אונטער דער דירעקציע פון בערמאַן פון לימבורג. וועגן דעם דערצעהלט אונז דער שוין-דערמאָהנטער י. שודט („יודישע מערקווירדיגקייטען“) פאָלגענדע אינטערעסאַנטע איינצעלהייטען:

„... אונזערע פראַנקפורטער יודען (האָבן)... איין פאַר יאָהר פאַר דער שרפה (דאָס הייסט פאַר דעם 14-טן יאַנואַר 1711) אויף זייער פורים הויע אין הויז „צו ווייסן אָדער זילבערנעם קאַם“, וואָס געהערט יעצט צו ווערטהיימער פון וויען, אויפגעשלאָגען אין זייער גאַס אַ טעאַטער, און געשפּיעלט אַ קאָמעדיע פון מכירת-יוסף און איינגעאָרדענט די ביי אַזעלכע שוישפּיעלען געווערנליכע מאַשינען, פאַרגעשטעלט אין פאַרשטעלטע מלבושים אַלערליי אויפצוגען, ווי אויך זאָגאַר אויפגעפיהרט אַ פּיקעלהערינג אין לעכערליכער פאַרשידענפאַרביגער קליידונג... די יודען קאָנען זיך נישט גענוג אַנדערצעהלען פון די וואונדער, ווי עס זיינען דערביי געווען צו זעהן פייער, הימעל, דונערן און אַלערליי וואונדערליכע זאַכען“.

אין׳ם טעאַטער פון בערמאַן האָט מען, ווי שודט דערצעהלט, פאַרגעשטעלט נעבן מכירת-יוסף אויך צוויי קאָמעדיעס: „פון דוד און גלית“, ווי אויך „פון אחשורוש און אסתר המלכה“ („אחשורוש-שפּיעל“). בערמאַנ׳ס קאָמפּאַניע האָט אויך געשפּיעלט אין מעץ און איז באַשטאַנען, לויט שודט׳ן, צווישן אַנדערע פון „איינציגע פּראַגער און האַמבורגער יודען-סטודענטען“.

דאָס איז נישט געווען קיין שטענדיג טעאַטער; די טרופּע פלעגט זיך צונויפזאַמלען אויף אַ געוויסער צייט פאַר פורים און דאַן געבן פאָרשטעלונגען אין פערלויף פון אַ גאַנצן מאָנאַט, ד. ה. 14 טעג פאַר פורים און 14 טעג נאָך פורים.

צום בילד, וואָס שודט גיט אונז וועגן פורים-טעאַטער, קאָן מען נאָך צוגעבן אַ רייה וויכטיגע איינצעלהייטען, וועלכע מען קאָן אַרויסנעהמען פון די, דורך שודט אָבגעדרוקטע צוויי פּיעסען („מכירת יוסף“ און „אחשורוש“), וואָס האָבן אָנגעהערט צום רעפּערטואַר פון בערמאַנ׳ס קאָמפּאַניע.

אויף וויפיעל עס איז צו זעהן פון אינהאַלט פון דער פאַרגעשטעלטער מכירת-יוסף-קאָמעדיע, האָט בערמאַנ׳ס טעאַטער געמוזט האָבן די אַזוי-גערופענע „פערוואַנדלונגס-ביהנע“, ד. ה. אַ סצענע, וואָס איז איינגעאָרדענט אויך אויף אַזאַ אופן, אַז מ׳זאָל קאָנען

שנעל טוישען די דעקאָראַציעס, מחמת אין דער דאָזיגער קאָמעדיע זענען פאָרגעקומען נישט ווייניגער ווי 17 סצענע־טוישונגען (1. אין יעקב׳ס הויז; 2. אויף דער לאַנקע; 3. בײַ רחל׳ס קבר; 4. אין יעקב׳ס הויז; 5. אויף דער לאַנקע; 6. אין יעקב׳ס הויז; 7. אויף דעם „שקלאַפען־מאַרק“; 8. אין פּוטיפר׳ס פּאַלאַץ; 9. אין פּרעה׳ס פּאַלאַץ; 10. „שקלאַפען־מאַרק“; 11. אין יעקב׳ס הויז; 12. „שקלאַפען־מאַרק“; 13. אין פּרעה׳ס פּאַלאַץ; 14. אין יעקב׳ס הויז; 15. אין פּרעה׳ס פּאַלאַץ; 16. אין יעקב׳ס הויז; 17. אין פּרעה׳ס פּאַלאַץ). ס׳איז שווער זיך פאָרצושטעלען, ווי אַזוי מען האָט געקאָנט אויספיהרען די אַלע ענדערונגען, אויב די סצענע וואָלט נישט געווען איינגעאָרדענט על כל פּנים לויט׳ן סיסטעם פון די אין 17־טען יאָהרהונדערט בעקאַנטע „שנור־ראַהמען“, וואָס איז בעשטאַנען אין דעם, וואָס אונגעפעהר אין דער מיט פון דער בּיהנע האָט זיך געפונען אַ ריקער מיט יעדער הילף פון אַ געהעריגער קוליסען־מאַשינעריע, וואָס האָט מעגליך געמאַכט דאָס צוגרייטען די דעקאָראַציעס, אָדער זיי האָבען פאַררעקט די דעקאָראַציעס אין די דאָזיגע בּיהנע־טהיילען, בעת אין דערזעלבער צייט איז אין די אַנדערע טהיילען פאָרגעקומען די פאָרשטעלונג.

פון דער מכירת־יוסף־שפּיעל לאָזט זיך אויך פעסטשטעלען, פון וויפיעל פּערזאָנען עס האָט געקאָנט בעשטעהן די וואַנדערנדע קאָמפּאַניע פון בערמאַן. כדי אויסצופיהרען דאָס דאָזיגע שטיק, האָט מען געדאַרפט לכל הפּחות 30 אַקטיאָרען, דען עס טרעטען אין איהר אַרויס פאָלגענדע פּערזאָנען: יצחק, רחל, יעקב, די צוועלף שבטים, פּרעה, פּוטיפר, דער שר המשקים, זליכה, סרח, דער מלאך, פּיקעלהערינג, מדינים און ישמעאלים ענדליך אַ באַר. פון די דאָזיגע ראָליעס האָבען נור 6 צווייטראַנגיגע זיך נישט פאַרבונדען איינע מיט דער צווייטער און האָבען אַלזאָ געקאָנט פאַרטרעטען ווערען דורך 2—3 אַקטיאָרען. נעהמענדיג אין אַכט, אַז צו דער ראָליע פון מדינים און ישמעאלים האָט מען געדאַרפט האָבען לפּחות 4 אַקטיאָרען, ווי אויך, אַז דער באַר האָט געמוזט בעשטעהן אַמווייניגסטענס פון 4 זינגער, בעקומען מיר אַזאַ אַ קיימאַל פון 25 אַקטיאָרען און 4 כאָריסטען.

אחוץ די אַקטיאָרען און זינגער האָבען זיך אין בערמאַנ׳ס טעאַטער אויך געפונען מוזיקער. טייל פון די אַקטיאָרען זענען גלייכצייטיג אויך געווען זינגער און מוזיקער. בולט׳ע שפּורען דערפון קאָן מען זעהן אין די טעקסטען פון די שטיקעס, וועלכע זענען איבערגעדרוקט בײַ שודט. אַזוי, למשל, האָט דער אַקטיאָר, וואָס האָט אויסגעפיהרט די ראָליע פון סרח בת אשר, געמוזט אויך זינגען און שפּיעלען, מחמת די דאָזיגע סרח בת אשר, מעלדענדיג יעקב׳ן וועגען צוריקגעפינען זיין זוהן יוסף, זינגט דערבײַ אַ ליעדעל און שפּיעלט צו אויף אַ יעדענפאַלס נישט־בּיבּלישען „קלאַוויקאָרד“. אין אחשורש־שפּיעל, וואָס איז אויך אויפגעפיהרט געוואָרען דורך בערמאַנ׳ס קאָמפּאַניע, ווען עס בעווייזט זיך דער קעניג אחשורש, ווערט געשפּיעלט דורך אַ קאַפּעליע אַ ספּעציעלער בעגריסונגס־מאַרש. די העלדען המן און שרייבער, וואָס טרעטען־אַרויס אין דעמזעלבען שטיק, זינגען „דיסקאַנט־טענער און באַס“:

המן... שרייבר ברודר מיר וועלן זינגן
מישקנטענר אונ׳ באַש
דאַש עש זאָל קלינגן
אַז ווי אין איין הוילן פאַס.

אויסער בײַ שודט׳ן בעזיצען מיר נאָך אַ רייהע אַנדערע ידיעות, וועלכע מאַכען אונז קלאָרער דאָס בילד וועגען די יודישע וואַנדערנדע טעאַטערס אין 18־טען יאָהרהונדערט. לערך אין יאָהר 1720 בעווייזט זיך אין פּראָג אַ קאָמפּאַניע, וואָס איז בעשטאַנען

פון בחורים פון רבי דוד אפּענהיימ'ס ישיבה. ווי עס בעווייזט דער טיטל פון דער קאָמעדיע, וועלכע זיי האָבן געשפּילט, געמיינט, „אַקטאַ אסתּר מיט אחשורוש“, האָט מען דאָס דאָזיגע שטיק פאַרגעשטעלט אין אַ געפענטליך טעאַטער (טעאַטרום) ביי דער בעגלייטונג פון פּויקען און אַנדערע מוזיקאַלישע אינסטרומענטען.

אַז עס האָבן עקזיסטירט אין דער דאָזיגער צייט פּורים-טעאַטערס בעווייזט אויך די דרשה פון בערימטען גאון און רב אין 18-טען יאָהרהונדערט רבי יונתן אייבעשיץ אין זיין דרשות-ספר „יערות דבש“, וואו ער מוסר'ט די יידען, דערפאַר וואָס זיי זיצען אין טעאַטער (טעאַטרום) און הערען זיך צו צו שטיקעס, וועלכע אייבעשיץ בעצייכענט מיט די נעמען „שוישפּיעל, קאָמעדיע, אָפּערע“.

ווי ווייט פּאָפּולער עס איז געווען די אינסטיטוציע פון די פּורים-טעאַטערס בעווייזט דער פאַקט, אַז נאָר אומגעפעהר האָט מען אנגעהויבען פאַדערן געדרוקטע שפּיל-טעקסטען. אזוי, למשל, זענען אונז בעקאַנט פון דעם קורצען צייט-פערלויף פון 1708 ביז 1720 אַ היבש ביסעל אויסגאַבען פון געדרוקטע פּורים-שפּילען: 1. „אחשורוש-שפּיעל, 1708; 2. „מכירת-יוסף“, 1712; 3. „אַקציאָהן פון קעניג דוד און גליה“ (אַרויסגעגעבען אין האַנוי 1711—1713); 4. „אחשורוש-שפּיעל“, 1714 (איבערגעדרוקט פון שודט); 5. „מכירת-יוסף“, 1714 (איבערגעדרוקט פון שודט); 6. „זמר לפּורים“, וואָס איז איינענטליך אַ דיאַלאָג צווישען דעם רבי און תּלמיד וועגען דעם פּורים, אויף וועלכען המן דאַרף איבערגעגאַנגען ווערען (האַמבורג, 1715); 7. „אחשורוש-שפּיעל“, 1718 (אמסטערדאַמער אויסגאַבע); 8. „אַקטאַ אסתּר מיט אחשורוש“ (פּראַג, 1720).

און וויפיעל אויסגאַבען זענען אינגאַנצען פערלוירען געגאַנגען און עס איז אפילו קיין זכר וועגען זיי ניט געבליבען!

ווי עס איז צו זעהן פון שודט'ן, ווי אויך פון פּראַגער דרוק פון יאָהר 1720, האָבען די פּראָפעסיאָנעלע יודישע קאַפּעליער צוגעצויגען צום אויפפיהרען זייערע שפּיעלען אויך ישיבה-בחורים (כמו-יעגעבען). אויף ערשטען פּלאַץ האָבען זיך אין אנהויב פון 18-טען יאָהרהונדערט אַרויסגערוקט אין דער הינזיכט די פּראַגער און האַמבורגער ישיבה-בחורים.

דער ניאָהם פון די פּראַגער ישיבה-בחורים האָט דערגרייכט ניט נור קיין פראַנקפורט-אַם-מאַין און עלזאַס, וואו עס האָט געשפּיעלט די קאָמפּאַניע פון בערימטען פון לימבורג, נאָר אויך אין גאַנץ פּוילען און ליטא. דאָס דאָזיגע בעווייזט אַ פאָלקס-ליעדעל, וואָס שטאַמט פון יענער צייט פון ווילנער געגענד און וואָס האָט זיך פראַגמענטאַריש דערהאַלטען אין אַ וואַריאַנט פון אחשורוש-שפּיעל. אינ'ם „פאַרשפּיעל“ פונ'ם דאָזיגען וואַריאַנט זינגט דער מאַרשאַליק:

הערען קאַמעראַטען,
וואָס זייט איהר פאַר אַ לייט
צי זייט איהר ניט פון פּראַג געצויגען,
פון דער שילער זייט?

ווי פערשטעהט דערפאַר, וואָס די שפּילער-קאָמפּאַניע שטאַמט ניט פון פּראַג, ענטפערט דערויף דער מאַר-ביהרער, „קענצלער“:

אָך איך בין איין ניין
מיר זענען ניט פון פּראַג געצויגען
פון דער שילער זייט
מיר אָרים טון ויינען
זענען מיר אלע צוזאַמען.

(פּערגלבה, „לעבען און וויסענשאַפט“, 1912, העפט 5—6).

אונ׳ם זעלבען וואַריאַנט האָבען זיך אויך דערהאַלטען שפּורען פון אַ פּורים־טעאַטער. דער אַרויסטרעטענדער רעזשיסער (דאָ איז עס דער באַר), אַנזאָגענדיג, אַז עס קומען־אַן המן און מרדכי, בענוצט אַזאַ מין ווענדונג:

„צוויי מענער קומען אַריין אין מיין געצעלט".

אין די דאָזיגע ווערטער קלינגט, אָהן צווייפעל, די רעמיניסצענץ פון פאַרשטעלונגען, וואָס זענען פאָרגעקומען אין איבערגעטראַגענע געצעלטען, מיט וועלכע עס האָט זיך בענוצט אַ וואַנדערנדע יודישע קאָמפּאַניע.

דער בייַשפּיל פון די יודישע קאָמעדיאַנטען און ישיבה־בחורים האָט ערמוטיגט אויך געוועהנליכע בעה״בים, ווי בעהעלפערס, בעלי־מלאכות, אויסצופיהרען פּורים־שטיקעס פון רעפּערטואַר פון פּורים־טעאַטער.

דאָ האָט, אָהן שום ספק, אויך געווירקט דער איינפלוס פון די קריסטליכע „זשאַקעס", די שילער פון די יעזואיטישע שולען, וואו מען האָט אויפגעפיהרט און געפלעגט שול־קאָמעדיעס, וואָס זענען אין פיעל הינזיכטען בעאַרבייט געווען לויט'ן מוסטער פון די איטאַליענישע מעלאָדראַמען.

פון אַ מערקווירדיגען לעמבערגער דאָקומענט פון יאָהר 1611 ווערען מיר, נעמליך, געוואויר, אַז די שילער פון די יעזואיטישע שולען פלעגען געהן נאָך „קאַלענדע" ניט נור אין די קריסטליכע הייזער, נאָר פלעגען אויך „זונטאָג אָדער אין אַנדערע הייל־טעג, ווי אויך די וואָך פון פּאַסחאַ" בעזוכען די יודישע הייזער און שפּילען לירישע דראַמען ביי דער בעגלייטונג פון „גרעגערלעך און קלאַפּערס". פונ׳ם זעלבען דאָקומענט ווערען מיר אויך געוואויר, אַז די יודען זענען געווען פערפליכטעט צו באָרגען דעם רעקטאָר און די שילער פון דער יעזואיטישער שולע „קליידער אויף קאָמעדיע", אַלזאָ — קאָסטיומען. די דאָזיגע פליכט ווייזט אויף, אַז יודען האָבען בענוצט עפּיס אַזעלכע קאָסטיומען און אַז זיי האָבען זיך בעוויזען אין זיי אין געוויסע מאָמענטען, אויף דער גאַס, וואַריים אַנדערש, פון וואַנען האָבען די יעזואיטען געקאָנט וויסען, אַז ביי יודען קאָן מען בעקומען „קליידער אויף קאָמעדיע"?

פון דער ערשטער העלפט 18־טען יאָהרהונדערט האָבען מיר בפירוש'ע ידיעות, אַז ביי די פּוילישע יודען זענען מאַסקאַראַדען געווען זעהר פּאָפּולער. אין די פעראָרדנונגען פון פּשעמישלער בישוף פון יאָהר 1743 לעזען מיר, נעמליך, צווישען אַנדערן, אַז אין פּורים „טהוען זיך די יודען און זייערע בחורים פערשטעלען אויף טערקיש און פערשידענאַרטיג, צינדען־אָן פאַקעלען, צינדען אָן פאַר דער שוהל שטרוי ווי טריאומף־פייערן, שיסען אויף די גאַסען, פויקען אויף פּויקלעך און מאַכען אַנדערע אַלאַרמען". הייזט אויס, אַז דער דאָזיגער בישוף האָט ניט בעמערקט די סצענע־פאַרשטעלונגען אום פּורים, וואָס לאָזט זיך ערקלערען דערמיט, וואָס ער האָט נור געקענט די פערהעלטנישען אין פּשעמישל, בעת די פּורים־טעאַטערס פלעגען „אויפשלאָגען זייערע געצעלטען" אין די גרעסערע קהלות, ווי קראָקא, בראָד, לעמבערג א. אַ. וו.

וועגען דעם אַנטייל פון די בעהעלפערס אין די פּורים־פאַרשטעלונגען געפינען מיר מערקווירדיגע בעלויכטונגען אין טייל תקנות פון קהל אין ניקעלסבורג (מעהרען) פון יאָהר 1756, וועלכע בעשטימען פאָלגענדעס:

„מחמת הרעש הגדול הנקרא בהעלפער ראָו לתקן. באשר שנראה עין בעין גודל הפרצה והתקלה הנעשה ע״י השפּילן וואס זייא מאַכן בימי הפורים וועלכע פערטראַגט כמה חרדים בביטול הרבה... ביטלו ולא קיימו את המוטל עליהם ללמוד ולהשגיח עם הנערים וילדים קטנים ובפרט שכל הלילה המה נעורים בהבלי הזמן, וביום ישנים מן המצוות ותלו בהן מילי. בכן מהיום והלאה... ריש הבהעלפעריש דרפן כלל ובכלל קיין שפּילן מאַכין, רק באותה שבוע שחל פּורים ולא יותר ויש גיחו ע״ז המלמדים ישלחם

הגנבאים. אם יעברו ע"ז יוקנסו ע"פ ראות עיני המורה אב"ד ור"מ דקהלתינו ובי"ד שלם בצירוף".

ווי עס איז צו זעהן פון דער דאזיגער תקנה, האבען די בעהעלפערס צוערשט געשפיעלט נישט נור אום פורים, נאר אויך נאך פורים. אבער אונזערע קהל־לייט, זעהענדיג, אז די בעהעלפערס פערגאכלעסיגען די קינדער און די חדרים, האבען בעגרענצט דאס שפיעלען בלויז אויף די פורים־וואך, און האבען דערביי בעשטימט א גערוכט, וואס זאל זיך דערמיט אונטערעסירען און בעשטראפען די בעהעלפערס, וואס וועלען נישט פאלגען די תקנה.

די ניקעלסבורגער קהל־לייט זענען געוועזען יעדענפאלס געניג מעסיג און פערגליך מיט די פראנקפורטער פרומע יודען אדער די פאנאטיקער פון מעץ. וועגען די לעצטע דערצעהלט דער דערמאהנטער שודט, אז זיי האבען זעהר שטארק פערפאלגט בערמאנ'ס קאמפאניע. אזוי, למשל, האט מען אין פראנקפורט עפענטליך פערברענט די אויסגאבען פון אחשורוש־שפיעל, און פון מעץ האט מען ארויסגעטריבען בערמאנ'ס קאמעדיאנטען, ווייל זיי זאלען האבען פערארזאכט די מגפה, וועלכע איז גראד אויסגעבראכען בעת זייער אנוועזענהייט אין שטאדט. אין דעמזעלבען גייסט האט אויך געוואוינט אין האמבורג דער דערמאהנטער ר' יונתן אייבעשיץ, וועלכער האט געמוסר'ט זיינע צוהערער: „וועה צו אייך! ווי וואגט איהר ארויסצוזאגען די הייליגע ווערטער פון תהלים „ובמושב לצים לא ישב", בעת אלײן זיצט איהר צווישען לצים אין טעאטער!" אדער: „ווי קאן מען מתאבל־זיין אויף חורבן ירושלים, ווען מען זיצט אין טעאטער און מען קוקט אויף די שפיעל פון קאמעדיאנטען!"

אבער די אלע תקנות, פערפאלגונגען און מוסר־זאגען האבען קיין איבריגען ערפאלג נישט געהאט; דאס פורים־טעאטער איז געווארען אן אינסטיטוציע, וואס האט זיך אזוי צוגעפגעוואקסען מיט'ן לעבען פון די יודישע פאלקס־מאסען, אז מען האט ענדליך געמוזט... שאפען א נייעם פירוש אויפ'ן איסור פון די חכמי־התלמוד, אויף וועלכען מען האט זיך געהאט בערופען, בעקעמפפענדיג די יודישע קאמעדיאנטען.

דאס האט געטהון אין יאהר 1796 דער פוילישער רב רבי משה קונצער (ספר העין ז. 88), וועלכער רופט־אן דאס טעאטער אן אונשולדיגע פערוויילונג און וויזט־אן (פאלש!) דערויף, אז דער רמב"ם האט נישט גורס־געווען דעם איסור „אין הולכין לטיאטראות"— נישט צו געהן אין טעאטער.

III.

רעפערטואר פון די יודישע קאמעדיאנטען.

די פראגע וועגען רעפערטואר פון די יודישע קאמעדיאנטען אין דער דא בעהאנדעלטער צייט לאזט זיך בעלויכטען אויפ'ן יסוד פון מאטעריאלען פון צוויי קוועלען:

א) קודם־כל אויפ'ן יסוד פון א ריי פורים־שפיק, וועלכע זענען ערשיענען אין דרוק בעת'ן 18־טען יאהרהונדערט אדער זענען פערבליבען אין כתבי־יד'ן פון 18־טען און 19־טען יאהרהונדערט, ווי אויך

ב) אויפ'ן יסוד פון פורים־שפיעלען, וועלכע זענען נאך מיט איניגע צעהנדליגער יאהרען צוריק פארגעשטעלט געווארען אין די כלאווישע געגענדען. די דאזיגע טעקסטען האבען זיך דערהאלטען הויפטזעכליך אויפ'ן וועג פון מינדליכער טראדיציע, מפה אל פה, ווי אויך דאנק די פערעפענטליכונגען דורך ס. וויסענבערג, נ. פרילוצקי, פ. מארעק, גרונוואלד, ווי אויך אנאנימע ארויסגעבער פון די פאלקס־ביכלעך, און זיי קאנען דעריבער בעהאנדעלט ווערען אין אונזער וויסענשאפטליכער פארשונג.

מיט'ן מאַטעריאַל פון דער קאַטעגאָריע ב) קאָן מען דרייסט זיך בענוצען, אום צו שאַפען זיך אַ בילד פון יידישען טעאַטער־לעבען אין דייטשלאַנד און אין די סלאַווישע לענדער בעת'ן 17־טען און 18־טען יאָהרהונדערט. דען מיר געפינען דאַ אַ געוויסע עהנליכקייט אין קרובה'שאַפט מיט די פּורים־שפּיעלען, וואָס זענען אונז בעקאַנט פון דער צייט 1697—1720. איבערדעם לאָזען זיך טייל „שפּראַך־שימלען“, אַנאַכראָניזמען אין אונזערע פּורים־שפּיעלען ערקלערען נור דערמיט, וואָס זיי, די דאָזיגע שפּראַך־פערעלטערונגען, זענען אַ נשאר פון יענע צייטען אין 17־טען יאָהרהונדערט, ווען זיי, די אַנאַכראָניזמען זענען בענוצט געוואָרען אין דער אומגאַנגס־שפּראַך. מיר מוזען ענדליך אויך צוגעבען, אַז דער בוי, ווי אויך דער אינהאַלט פון אונזערע פּורים־שפּיעלען דערמאָהנען אַזוי וויט די טעכניק און אינהאַלט פון די פּיעסען פון די דייטשע „פאַסט־נאַכטשפּיעלע“, ווי אויך די דראַמען און מעלאָדראַמען פון די ענגלישע און איטאַליענישע קאָמעדיאַנטען, אַז די דאָזיגע ערשיינונג לאָזט זיך נישט דערקלערען נור דערמיט, וואָס דער רעפּערטואַר פון די יודישע שפּיעלער איז ענטשטאַנען לויט'ן מוסטער פון רעפּערטואַר פון די וואַנדערנדע טעאַטערס אין 17־טען און 18־טען יאָהרהונדערט. די אַלע דאָזיגע מאָמענטען בעווייזען, אַז אונזערע פּורים־שפּיעלען זענען ענטשטאַנען אין יענע צייטען, ווען עס זענען נאָך אין אומגאַנג געווען די דייטשע „פאַסטנאַכט־שפּיעלע“, און הויפּטזעכליך דער רעפּערטואַר פון האַנז זאַקס און ווען די קונסט פון די ענגלישע און איטאַליענישע קאָמעדיאַנטען האָט וואָס אַמאָל אַליין מעהר בעאיינפלוסט, אַזוי צו זאָגען, די אינטערנאַציאָנאַלע בינהנע. נור אין יענע צייטען, אַלזאָ, הויפּטזעכליך אין 18־טען יאָהרהונדערט, האָבען די דאָזיגע דריי איינפלוסען געקאָנט זיך דורכרייסען דורך די מויערן פון געהעטאָ און אַריינדרינגען אין פּורים־רעפּערטואַר.

ווען מיר זאָגען אַרויס די מיינונג, אַז די פּאָפּולערע „פּורים־שפּיעלען“ זענען ענטשטאַנען אין 17־טען און 18־טען יאָהרהונדערט, ווילען מיר דערמיט כלל נישט בעהאַלטען דעם פאַקט, אַז אין די „פּורים־שפּיעלען“ איז פאַרהאַן גענוג „הוספות“, אַריינגעשטעלטע שטיקער, ווי אויך איבעראַרבייטונגען, וואָס שטאַמען, אָהן צווייפעל, פון שפּעטערע צייטען. אָבער דאָס זענען נור „הוספות“, „אַריינגעשטעלטע צוגאַבען“, דאַגעגען דער עיקר, דער קערן איז געבליבען נישט גערוהרט, דער כאַראַקטער איז פערבליבען אָהן בעדייטענדע ענדערונגען.

נאָך די דאָזיגע אַלגעמיינע בעמערקונגען, ווילען מיר איבערגעהן צו דעם עצם־הענין.

דער רעפּערטואַר פון די יודישע קאָמעדיאַנטען איז בעשטאַנען פון פאָלגענדע סצענע־אויפפיהרונגען:

1) שול־קאָמעדיעס (אָדער ביבלישע), 2) פאָלקסטימליכע קאָמעדיעס, 3) אינטערמעדיעס אָדער אינבאַרמעכעס, 4) לירישע דראַמעס („זינג־שפּיעלע“), 5) באַלעטען.

1) שול־קאָמעדיעס. זייער ערשטער מוסטער, זייער פּראָטאָטיפּ איז דאָס שטיק מכירת־יוסף, וואָס איז איבערגעדרוקט געוואָרען דורך שודט אין יאָהר 1714. דער מחבר פון דער דאָזיגער קאָמעדיע איז אונז אומבעקאַנט, שטיינשניידער (און נאָך איהם אַ גאַנצע רייהע שריפטשטעלער) בעהויפּטען בטעות, אַז דער אויטאָר איז בערמאַן פון לימבורג, הגם שודט שרייבט זעגען איהם בפירוש, אַז ער, בערמאַן, האָט דאָס דאָזיגע שטיק נור אויפגעפיהרט („פּערפּערטיגט און פּרעזענטירט“). דער אינהאַלט פון דער פּיעסע איז כמעט דאָסזעלבע וואָס די ערצעהלונג וועגען מכירת־יוסף אין דער ביבעל. די פּיעסע הייבט זיך אָן מיט דער פערשווערונג פון די ברידער געגען יוסף'ן, און ענדיגט זיך דערמיט, וואָס יעקב קומט קיין מצרים און בעגריסט זיין צוריקגעפינענעם

זוהן. אט דער דאזיגער עפּיזאָד פון דער ביבעל ציהט זיך — ווירקליך, ציהט זיך! — דורך גאַנצע 69 שטיקע און לאַנגווײַליגע סצענעס, אנגעשריבען מיט א טרוקענער גע־נויאיגקײַט. אַלס חאַראַקטעריסטישע אײַנצעלהײַט איז כדאי צו בעצײַכנען, אַז די העל־דען און דער דאזיגער פּיעסע רעדען מיט א שפּראַך פון די אינטעליגענטען צום סוף 17־טען יאהרהונדערט, מישען אַרײַן גאַנץ אָפט פראַנצויזישע ווערטער און ווײַזען זאָ־גאָר אַרויס מיללכאָל זײַער בריה'שאַפט און דער קענטניש פון לאַטײַנישע ווערטער. די דאזיגע פּיעסע וואָלט, אהן שום ספק, זעהר שנעל לאַנגווײַליג געוואָרען אפילו פאַר'ן פּובליקום פון 17־טען און 18־טען יאהרהונדערט, ווען ניט דאס, וואס אין איהר זענען בכוונה אַרײַנגעפלאָכטען געוואָרען געווינסע, פאַר יענער צײַט חאַראַקטעריסטישע פ ע ר־ש י ע ד ע נ אַ ר ט י ג ע ס צ ע נ ע ס, כדי צו ווײַלען דעם עולם. דאס זענען געווען ליעדער, געזונגען מיט דער בעגלײַטונג פון מוזיק־אינסטרומענטען, אַלזאָ, אַזעלכע ווי „שעפער־ליעדער“, „יעגער־ליעדער“ וכדומה, און הויפּטזעכליך דאס בעליעבטע ליעד בײַם פּובליקום: „א ײַ ל ו ס ט י ג ע פּ י ק ע ל ־ ה ע ר י נ ג“.

ווער איז דער דאזיגער פּאַרשוין? פון וואַנען האט זיך דאס געקאַנט אַזאַ פיגור אַרײַנקריגען אין אונזער פּיעסע? דעריוף קאָנען מיר געפינען א תשובה, ווען מיר וועלען זיך בעקענען מיט דער געשיכטע פון די וואַנדערנדע ענגלישע קאָמעדיאַנטען. ווי עס האט שוין בעוויזען דער בערימטער געלעהרטער טעאַטער־פאָרשער ווילהעלם קרײַצע־נאַך: („שוישפּיעלע דער ענגלישען קאָמעדיאַנטען“), איז דער טיפּ פּיקעלהערינג געשאַ־פען געוואָרען דורך דעם קאָמעדיאַנט ראָבערט רײַנאַלד, וועלכער איז אין יאהר 1618 געקומען קײַן דײַטשלאַנד אין דער שפּיץ פון א קאָמפּאַניע וואַנדערנדע ענגלישע שפּיע־לער. רײַנאַלד איז געווען אין דער טרופּע דער קלאָון און, לויט'ן מנהג פון אַלע אַנדערע ענגלישע קאָמיקער, האט ער זיך געגעבען דעם קאָמישען נאָמען „פּיקעלהערינג“ (פּונקט ווי דער ענגלישער קאָמיקער בוזעט האט זיך א נאָמען געגעבען „סאַקוויל“, אדער „טאָל־קענבין“, און דער קאָמיקער ספּענסער — „שטאָקפיש“). נאָך אין יאהר 1627 טראָגט, געוועהנליך, דער טיפּ פּיקעלהערינג אויך אַ פאַר־נאָמען ראָבערט, וואס ווײַזט־אָן אויף דער אָנגעהעריגקײַט פון דער דאזיגער פיגור צו ראָבערט רײַנאַלד.

פון די ענגלישע שפּיעלער האט זיך אין אונזער מכירת־יוסף אויך איבערגענו־מען דער מנהג אין מיטען די על פי רוב זעהר גודנע דעקלאַמאַציעס צו זינגען ליעדער.

נאָכמעהר, שוין דער עצם אַרט פון דער פּיעסע ווײַזט דערויף, אַז זי איז געשאַפען געוואָרען לויט'ן מוסטער פון די אַזוי־גערופענע „כראָניקאַל־היסטאָריעס“, אדער לויט די היסטאָרישע דראַמען, וועלכע האבען אין רעפּערטואַר פון די ענגלישע שפּיעלער פאַרנומען א זעהר בכבוד'יג אָרט און וואס זענען נאָכגעמאַכט געוואָרען אין דײַטשלאַנד דורך די דראַמאַטורגען פון 17־טען יאהרהונדערט, ווי אַנדראַס גריפיוס, כריסטיאַן ווײַזע, יאהאַן ריסט און אַנדערע.

דער דירעקטער מוסטער פאַר אונזער יודישען בעאַרבײַטער, וועמען מיר האבען צו פאַרדאַנקען די מכירת־יוסף, איז וואַהרשײַנליך געווען די ביבלישע דראַמע וועגען יוסף'ן, וואס איז אנגעשריבען געוואָרען דורך כריסטיאַן ווײַזע און וואס מען האט אויפ־געפיהרט אינגעפעהר אין יאהר 1690 אין ציטוי (שלעזיען). דאס דאזיגע בעווײַזט ניט נור די טעמאַ־עהנליכקײַט, נאָר אויך קודם־כל דער סטיל און די פיגור פון האַנז וואורסט, וואס טרעט־אַרויס אין ווײַזע'ס דראַמע. די טרוקענע גענויאיגקײַט, מיט וועלכער עס צײַכענט זיך אויס מכירת־יוסף, דערמאַהנט זעהר בולט ווײַזע'ס סטיל, און דער העלד „פּיקעלהערינג“ פון מכירת־יוסף איז, אַזוי צו זאָגען, זעהר ק א ר ע ק ט, מען קאָן זאָגען, „סאַלאָן־פעהיג“, פּונקט ווי האַנז וואורסט אין די דראַמען פון גימנאַזיום־דירעקטאָר אין ציטוי כריסטיאַן ווײַזע.

צו דער זעלבער קאַטעגאָריע בּיבּלישע דראַמען געהערען אויך די שוין דערמאָהנטע פּיעסען פון די יאָהרען 1711—1720, ווי „אַקציאָהן פון קעניג דוד און גלית", ווי אויך „אַקטאַ אסתּר מיט אחשורוש", וואָס זענען פאָרגעשטעלט געוואָרען אין פּראַג אין יאָהר 1720. שוין די ווערטער אין טיטול: „אַ ק צ י אָ ה ן", „אַ ק ט אַ". ווייזען אויף זייער נאָהנטשאַפט מיט די ענגלישע „קראָניקאַל־היסטאָריעס" און די דייטשע „הויפּט־אונד־שטאַאַטס־אַקציאָנען" פון 17־טען יאָהרהונדערט.

צו דער פּיעסע „אַקטאַ אסתּר מיט אחשורוש" זענען אַמאָהל שטאַרק ענליך די פּראַג־מענטען פון אחשורוש־שפּיעל, וואָס זענען פערעפענטליכט אין די „מיטטהיילונגען צור יודישע פאָלקס־קונדע" (באַנד 10), ווי אויך אין די „יודישע פאָלקס־ליעדער" (באַנד I), אַרויסגעגעבען דורך נ. פּרילוצקי (נומער 75 I, 76 I—II, VII, IV, 77 I—IV).

אין די דאָזיגע פראַגמענטען געפינען מיר, אויסער אַ רייה פערעלטערטע שפּראַך־אויסדריקען, אַרכאַאיזמען, אויך פאָלגענדע מאָמענטען:

א) מרדכי'ס טיף ווערט דאָרט געהאַלטען אין אַנ'ערנסטען טאָן.

ב) עס טרעט אין זיי אַרויס די פיגור „שרייבער", וואָס איז אין דער מגלת־אסתּר אונגאַנצען ניט בעקאַנט (שפּורען דערפון געפינען מיר אין ושתּי'ס ווערטער: „אָה פּרודאַ שראַבּאַ!").

ג) די פּיעסע ענטהאַלט דעם מוסר השכּל, אַז די ווייבער דאַרפען נאָכגעבען דעם ווילען פון די מענער („ושתּי: דאַרום זאָלט עטין ענק נעמען אַ ראיה יעדעס ווייבעלע באַזונדאַ, עטין זאָלט טוען ענקערע מענער האַלטען בּדרך הישר!").

די דאָזיגע דריי כאַראַקטעריסטישע מאָמענטען (נעבען איהם אַנדערע ווייניגער ווערטפולע) פיהרען אונז צו דער פּיעסע, וועלכע איז אַם וואַהרשיינליכסטען געווען דער מוסטער פאַר אונזער אחשורוש־שפּיעל. דאָס איז די פּיעסע אין רעפּערטואַר פון די ענגלישע קאָמעדיאַנטען מיט'ן נאָמען „אסתּר ענד אחשורוש". אין דער דאָזיגער פּיעסע געפינען מיר, נעמליך, אַלע דאָזיגע כאַראַקטעריסטישע שטריכען, וועלכע מיר האָבען געזעהן אין אונזער „אחשורוש־שפּיעל". דער אויטאָר פון דער ענגלישער פּיעסע איז אונבעקאַנט. אַלס האַראַקטעריסטישען פאַקט איז כדאי צו פערצייכנען, אַז די ערשטע ידיעה וועגען דער דאָזיגער פּיעסע איז פערבונדען מיט דער פּערזאָן פון שעקספּיר. דען פון דער ליטעראַטור וועגען שעקספּיר איז בעוואוסט, אַז דער דאָזיגער מייסטער האָט אַנגעהערט צו אַ קאָמפּאַניע אַקטיאָרען, וואָס האָט אין יאָהר 1594 אויפגעפיהרט אין הויף פון לאָרד טשעמבערלען, צווישען אַנדערע, אויך די קאָמעדיע וועגען אסתּר און אחשורוש. די דאָזיגע פּיעסע איז נאָכהער אַוועקגעוואַנדערט קיין דייטשלאַנד, וואו מען האָט זי אויפגעפיהרט נאָך פאַר'ן יאָהר 1605. מען האָט זי דאָ תּחילת געשפּיעלט אויף ענגליש, מיט דער צייט אָבער האָבען די ענגלישע שפּיעלער זיך אויסגעלערנט אַזוי פיעל די דייטשע שפּראַך, אַז שוין אונגעפעהר אין יאָהר 1605 האָבען זיי אנגעהויבען שפּיע־לען „אין האָכדייטשער שפּראַכע". באַלד האָט אויך אַנ'אַנאָנימער שרייבער פון נידער־זאַקסען איבערגעזעצט די פּיעסע „אסתּר ענד אחשורוש" אויף דייטש (פאַר'ן יאָהר 1620), און די דאָזיגע בעאַרבייטונג האָבען די ענגלישע אַרטיסטען געשפּיעלט ניט נור אין דייטשלאַנד, נאָר אויך אין די סלאַווישע לענדער. אַזוי, למשל, האָט מען זי אויפגע־פיהרט אין יאָהר 1626 אין דרעזדען אונטער'ן נאָמען „טראַגי־קאָמעדיע פון דען המן אונד דער קעניגין אסתּר", 1651 אין פּ ר אַ ג, אונטער'ן נאָמען „קאָמעדיע פון דעם קעניג אחשוריש אונד דעם האָפפערטיגען המן", 1660 אין ג י ס ט ר אָ ו (מעקלענ־בורג) אונטער'ן נאָמען „פון דעם האָפפערטיגען המן אונד דער דעמיטיגען אסתּר", 1660 אין ל י נ ע ב ו ר ג א. נ. „פון דער דעמיטיגען אסתּר אונד דעם האָכמיטיגען

המן“, 1665 אין דרעזדען א. נ. „פאן דעם קעניג אחשורש, דער קעניגין אסתר אונד דעם האכמוטיגען המן“, 1672—1676, אין מאסקווע.

די אחשורש-פיעסע האט זיך אויך בעוויזען אין די זאמלונגען פון די פיעסען פון די ענגלישע קאמעדיאנטען, וועלכע זענען געדרוקט געווארען אין דייטשלאנד אין די יאהרען 1620 און 1670.

ווען מיר רעדען שוין וועגען די ביבלישע קאמעדיעס, וואס זענען פארגעשטעלט געווארען דורך די יידישע קאמעדיאנטען, איז כדאי אויך צו דערמאהנען די דראמע וועגען יונה הנביא, וואס האט אויך אנגעהערט צו זייער רעפערטואר. פון דער דאזיגער דראמע זענען איבערגעבליבען נור צוויי פערזען און דער פראלאג, זיי האט פערעפענטליכט און דרוק נ. פרילוצקי אין „יוד. פאלקס-ליעדער“ (I נומער 66), און צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער קאמעדיע וועגען יונה הנביא איז כדאי אויך צו בעמערקען, אז אזא פיעסע וועגען יונה הנביא איז אויך געווען אין רעפערטואר פון די ענגלישע קאמעדיאנטען. אזוי, למשל, איז בעוואוסט, אז די ענגלישע וואנדערנדע קאמפאניעס האבען פארגעשטעלט אין 17-טען יאהרהונדערט „איין קאמעדיע אויס דעם פראפעטען יונה“, וועלכע איז די דייטשע בעארבייטונג פון ראבערט גרינ'ס (געשטארבען 1591) פיעסע א. נ. „ע לאקינג גלעס פאר לאנדאן ענד ענגלאנד“.

2) פאלקסטימליכע קאמעדיעס. אלס זייער פראטאטיפ, אור-מוסטער, קאן מען בעטראכטען די איבערגעבליבענע אין לייפציגער כתב-יד (פון יאהר 1697) פיעסע „איין שיין נייא פורים-שפיל“, וואס איז דאסזעלבע, וואס די דורך שודט איבערגעדרוקטע אחשורש-שפיעל (1708—1714). א זעהר חאראקטעריסטישען וואריאנט פון דעם דאזיגען שפיעל האט פערעפענטליכט פ. מארעק אין „פערעזשיטאיע“ (יאהרגאנג 1910, זייט 226 און ווייטער).

אלס איגענטימליכער פון דער ביבלישער דראמע, וועלכע איז געהאלטען אין אן ערנסטען טאן, איז אין דער דאזיגער קאמעדיע וועגען אחשורש אויפ'ן ערשטען פלאן דער קאמישער עלעמענט. פיקעלהערינג ערלויבט זיך דא אויף אמת'ע ארגיעס. תחילת האט ער דא געשפיעלט די ראליע פון שדכן (דיימליכע שפורען דערפון און דעם מאהילעווער ווארויאנט, פערעפענטליכט דורך מארעק), אבער שוין צום סוף 17-טען יאהרהונדערט איז ער מגילגל געווארען אין מרדכי'ן. אלס מרדכי טרעט ער ארויס אין אחשורש-שפיעל, וואס איז אויפגעפיהרט געווארען לעריך אין יאהר 1708 דורך דער קאמפאניע פון בערמאן פון לימבורג. אויף אונזער קאמעדיע איז ליכט צו דערקענען דעם שטעמפעל פון דער עפאכע,— נעמליך, אז זי איז ענטשטאנען צום סוף 16-טען און אנהויב 17-טען יאהרהונדערט. דאס איז געווען א צייט, ווען — לויט דער חאראקטעריסטיק פון איינעם פון די דייטשע ליטעראטור-היסטאריקער (ע. ענגעל),— „אלץ, וואס האט געדרימעלט אין די נידריגע רייצונגען פון דער פאלקס-נשמה, דער גאנצער שויב פון תאוה און געמיינהייט האט ארויסגעשפראצט און פערפלייצט די ליטעראטור“.

אונזער „מרדכי—פיקעלהערינג“ איז דער קלאסישסטער אויסדרוק פון יענער „גראביאנישער צייט“.

אויב עס האנדעלט זיך אלס מוסטער פאר אונזער יודישער בעארבייטונג פון דער דאזיגער פיעסע, איז דאס געווען די שוין דערמאהנטע ענגלישע פיעסע „אסתר ענד מרדכי“, אדער איהר דייטשע בעארבייטונג.

אינ'ם ענגלישען מוסטער, ווי אויך אין דער דייטשער בעארבייטונג קומען פאר צוויי פאראלעל-לויפענדע אקציעס, און וועלכע איינע איז א פאראדיע פון דער צווייטער. בעת אין דער הויפט-אקציע טרעטען-ארויס אלס הויפט-העלדען אחשורש, מרדכי, ושתי, אסתר און המן,— זעהען מיר אין דעם קאמישען טייל פון דער פיעסע אלס

הויפּט־פיגורען דעם קלאָון, וועלכער טראָגט אין דער דייטשער בעאַרבייטונג דעם נאָמען „קנאַפּקעזע“, ווי אויך זיין ווייב. פּונקט ווי אין דער הויפּט אַקציע האַנדעלט זיך אַליין ארום דאָס טעמאַ וועגען טריישאַפט און געהאַרזאַמקייט פון דער פרוי צום מאַן, אַזוי איז אויך אין דעם קאָמישען מייל, וואו האַנז קנאַפּקעזע קריגט זיך אַרום מיט זיין פּלוניתטע, ווער עס זאָל זיין דער מושל און שטוב.

און אַט דער יודישער אויטאָר, וועלכער האָט פאַר'ן טעאַטער פון די יודישע קאָמעדיאַנטען געגעבען די קאָמישע בעאַרבייטונג פון דער ענגלישער פּיעסע, האָט אויפ'ן ערשטען פּלאַן אַרויסגערוקט די פּ אַ ר אָ ד י ע, וואָס איהר העלד איז דאָ, אַנשטאָט דעם קלאָון האַנז קנאַפּקעזע,—מרדכי. דערביי אָבער, מוז מען צוגעבען, האָט אונזער יודישער אויטאָר, בעאַרבייטענדיג דעם ענגלישען קלאָון אויף יודיש, עס געמאַכט גאַנץ אייגינעל, וועמליך,— ער האָט זיך צוגעפּאַסט צו די יודישע פערהעלטנישען, בעפּעפּערט זיינע חכמות מיט יודישע גאַסען־וויצען, מיט איין וואָרט — ער האָט איהם, דעם קלאָון, אַזוי צו זאָגען, „נאַציאָנאַליזירט“. דאָ גיבען מיר אַ בייספּיעל פונ'ם דאָזיגען „נאַציאָנאַליזירטען“ הומאָר פון מרדכי — האַנז קנאַפּקעזע:

בעשרייבענדיג זיין צוריקקומען פון לייפּציגער יריד, דערצעהלט ער וועגען זיך:

„בין איך ווידער היים קומען, איז מיר מיינע קוא (=קוה) אַנטקעגין קומן, אונ' האָט שלם לעקאַך (שלום עליכם) געבן מיט דען הינטערשטען פּיס, אונ' מיט דען פאָדערשטען פּיס האָט זיא אַ שאַנה ניקלאַפּט, אונ' מיט דען עק האָט זיא לולב געשוימלט און האָט אַך הושענא גימאַכט...“ (אחשורוש־שפּיעל 1708).

עטוואָס ליכט אויף דער פראַגע פון וועלכער געגענד עס האָט געשטאַמט אונזער אַנאָנימער אויטאָר, גיבען אונז איינגע וויצען פון מרדכי־קלאָון, וואָס טראָגען אַ דייטשליבען לאָקאַלען כאַראַקטער און זיי זענען דעריבער היינט שווער צו פערשטעהן. אַזוי, למשל, דערמאַהנט אונזער קלאָון און זיינע דרשות „מאַלין פון אורשפּין“, אדער „גראַסיל פון פּולשוויץ“. דאָס זענען האַרשיינליך געווען און יענע צייטען פּאָפּולערע טיפּען און די שלעזישע שטעדטלעך (די נעמען אורשפּין און פּולשוויץ זענען וואַהרשיינליך פאַראַפּראַזירטע שטעט־נעמען און שלעזיען, וואו עס איז פול מיט די ענדונגען איץ, איצע). זעהר כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס אונטערען בריה'נעז־זיך פאַר'ן פּובליקום מיט פערשיעדענע חכמות באַלט ער אַריין, אונזער מרדכי, סתם אין דער וועלט אַריין מיט אַ ריין־סלאַווישען זאַץ, וואָס קלינגט: „קאשפּר וואדה ווסאקא, יעדנא חארמה, דרוהא צלעפּא, אטשעטי פּאַרשיווא“. דאָס דאָזיגע בעדייט אייגענטליך „Kocpor! woda wysoka, jedna chorma (= kulawa), druha slepa, oczeti (= oczy) parszywe“.

פון דער דאָזיגער ציטאַטע וואָלט מען אייגענטליך געקאָנט אַרויסדרינגען, אַז דער אויטאָר האָט געהאַט אין זיין אַ פּובליקום, וואָס פערשטעהט אויך אַ סלאַווישע שפּראַך, אין אַז ער אַליין האָט געשטאַמט פון סלאַווישע לענדער.

צו די קאָמעדיע פּאָלקסטימליכע האָמעדיעס וואָלט מען געקאָנט נאָך צורעכענען אויך אַ יודישען וואַריאַנט פון אַ קאָמעדיע וועגען דאָקטאָר פויסט. וועגען דעם דערמאָהנט פ׳ מאַרעק („פערעזשיטאָיע“ II, זייט 226), נישט געבענדיג, לייבער, וועגען דעם קיין גענויערע פּרטים.

3) אינטערמעדיעס אדער אינפּראָמעסעס. דאָס זענען אייגענטליך קאָמישע סצענעס, וואָס זענען אַריינגעפּלאָנטען און גאַנג פון דער אַקציע פּמעט אין אַלע פּיעסען פון רעפּערטואַר פון די יודישע קאָמעדיאַנטען. זיי האָבען געדינט אַלס „הוספות“, אַריינגעשטעלטע סצענעס, וואָס האָבען געזאָלט ווילען דאָס פּובליקום,

אזוי צו זאגען, צווישען די „אנטראקטען". אלס עלטסטער ביישפיעל דערפון איז די לעצטע סצענע אין אחשורוש־שפיעל (געדרוקט אין יאהר 1708), וועלכע מיר גיבען דא, ווייל זי איז א הורצע און גוט אונז א געוויסען בעגריף וועגען דער ארט שאפונגען. דאס קאמיש־פאר נאכ'ן אויספירען דעם אורטייל אויף המנ'ען.

אמר המלך לשרייבער:
גיב איך אין גלאז איין זיינע אר'ן
פיל לייכט ווערט ער ווידר ווערען געבארן.
המן שטעהט אויף תחית־המתים און זאגט:
המן: איך בין געוועזן אויף יענר וועלט
און' האב גישויאט פיל געלט.
שרייבער: דו שעלם, וארום האסטו'ס ניט גנומען
המן: איך האב גיפארכטן, איך ווער אום מיין לעבן קומען.

אנ'אינטערעסאנט אינטערמעדיום מיט'ן שמן־ארלעקין אלס הויפט־פיגור געפינען מיר אין א װאריאנט „עקדת יצחק" (נ. פרילוצקי: „זאמלונגען פאר יודישען פאלקלאר", II, זייט 74—73).

זעהר פאפולער זענען געוועזן די אינטערמעדיעס מיט'ן „דאקטאר־שארלאטאן" אלס הויפט־פיגור. אזא אינטערמעדיום געפינען מיר אין „גלית־שפיעל" (נ. פרילוצקי, זאמלונגען I ז. 97), ווי אויך אין „שלמת המלך'ס משפט" (דארט, II 15—114).

צו דער קאטעגאריע אינטערמעדיעס געהערט אויך דער קאמישער פורים־קידוש, וועלכער פלעגט געוועהנליך צוגעטשעפעט ווערען צום אחשורוש־שפיעל.

די בעהאנדעלטע אינטערמעדיעס ווייזען ארויס פיעל געמיינזאמע פונקטען מיט די פארסען, וואס פלעגען ארייגעפלאכטען ווערען אין דער איטאליענישער „קאמעדיע דעל' ארטע", ווי אויך מיט דער דייטשער „פאסטנאכט־שפיעלע". חריפות, אוינפאל, תאראקטעריסטיק איז אין זיי פארהאן זעהר ווענינ, דאגעגען איז פארהאן פיעל גרייטע פיגורען און אפטע איםפראוויזאציע. זייער האראקטעריסטישער שטריך זענען אויך די פערשיעדענע שפראכליכע המצאות, ווי קאלאמבורען, ווערטער־פערדרעהעכצען, צונויפשטעלען די אונוואהרשיינליכסטע קאנטראסטען, צוויידייטיגע צונויזמען.

4) ליריש ע דראמען („זינגשפיעלע"). זייער עלטסטער — יעדענפאלס אין דרוק — מוסטער איז דער אין יאהר 1715 אין האמבורג ארויסגעגעבענער דיאלאג צווישען עם בי טיט זיינע 10 תלמידים, וואס ציהט זיך ארום דער פראגע, אויף וואסער בוים מען האט המנ'ען אויפגעהאנגען. ווי עס בעווייזט דער טיטול „זמירות פורים", האט מען דעם דיאלאג געזונגען.

צו דערזעלבער קאטעגאריע געהער אויך א היבש ביסעל װאריאנטען פון אחשורוש־שפיעל, וועלכע מען דארף, צוליעב זייער אפערן־כאראקטער, אנרופען אחשורוש־זינג־שפיעלען. אזא זעהר אלטער װאריאנט איז דאס אחשורוש־שפיעל, ארויסגעגעבען אין אמסטערדאם, יאהר 1718, וואס זיין שער־בלאט זאגט, אז עס איז געשריבען געווארען „אף איינן נייעי אופן גליך איינער אפערא".

עס איז אויך פארהאן אנ'„אפערע"־בעארבייטונג פון מכירת־יוסף (לעמבערגער דרוק פון יאהר 1856, ווי אויך א װאריאנט, פערעפענטליכט אין די „מיטטיילונגען צור יודישען פאלקסקונדע", 1905).

זעהר מערקווירדיגע זינגשפיעלען האט פערעפענטליכט נ. פרילוצקי אין זיינע „זאמלונגען" I און II, וואו מיר געפינען איינינע װאריאנטען פון „עקדת־יצחק", „חכמת שלמה", „גלית־הפלשתי", ווי אויך לירישע דראמען, א פראגמענט פון „חנה־פנינה־שפיעל" און „שלמה־אשמדאי־שפיעל".

די ליבּרעטעס פון אונזערע ליריִשע דראַמען שטעלען מיט זיך פאָר איבּעראַרבּייטונגען פון ביבּלישע אָדער פאָלקס־קאָמעדיעס, וועלכע זענען געווען אַ טייל פון רעפּערטואַר פון די יודישע קאָמעדיאַנטען און אין וועלכע מען קאָן אויסגעפינען אים אַלגעמיין פרעמדע מוסטערן.

אַזוי, למשל, זענען די וואַריאַנטען פון „אחשורוש־שפּיעל“ און זייער הויפּט־פערזאָנען זעהר עהנליך צו די איבּערגעדרוקטע פאָלקסטימליכע קאָמעדיעס, און אונגעריכט אויך צום שוין־בּעהאַנדעלטען ענגלישען מוסטער. דאָס מכירת־יוסף־שפּיעל געהט, און תוך גענומען, נישט ווייט אַוועק פון דער שול־דראַמע „מכירת־יוסף“ און איהר מוסטער, די דראַמע וועגען יוסף׳ן, אָנגעשריבּען דורך וויזע (פאַר׳ן יאָהר 1680). דער צוזאַמענשטעל פון די סצענעס איז אים אַלגעמיין דערזעלבּער, עס פעהלט נור דער עפּיזאָד צווישען יוסף און פּוטיפרע, ווי אויך די פיגור פּיקעלהערינג. דאַגעגען איז דער מאָן אין מכירת־יוסף־שפּיעל וואָרימער און לעבּהאַפטער, ווי אין דער ביבּלישער דראַמע.

אַלס מוסטער פאַר דער ליריִשער דראַמע „עקדת־יצחק“ האָט געקאָנט דיענען נור איינע פון די פיעל פאָלקס־פּיעסען אָדער פאָלקס־מיסטעריען וועגען אברהם און יצחק, וועלכע עס בעזיצען די דייטשען, איטאַליענער, פראַנצויזען און פּאָליאַקען. די דאָזיגע מיסטעריען שטאַמען על פּי רוב פון 16־טען יאָהרהונדערט און זענען געווען זעהר פּאָפּולער. זעהר פיעל געמיינזאַמעס מיט אונזער „עקדת־יצחק“ האָט דאָס פּוילישע מיסטעריום וועגען אַברהם („סאַקריפיקום אבּראַהע“) פון 16־טען יאָהרהונדערט, וואָס מ׳פלעגט שפּיעלען אין דער חגא „באָזשע ציאַלאָ“. פּונקט ווי אין פּוילישען מיסטעריום, הויבּט זיך אָן די „עקדת־יצחק“ מיט אַ פּראָלאָג, וואָס ענטהאַלט אַ בּיטע צו די צוהערער, אַז זיי זאָלען זיך פלייסיג איינהערען, און נאָכהער געהען די דריי „אַקציאָנען“: I) גאָט זאָגט אברהם׳ן זיין בעפעהל; II) אברהם און יצחק גרייטען זיך אין וועג; יצחק געזעגענט זיך מיט שרה׳ן; III) דער אָנהויבּ פון דער עקדה און די אונטערוועגין פון מלאך.

וואָס אַנבּעלאַנגט די איבּריגע זינג־שפּיעלען האָבּען אַלס זייערע מוסטערן וואָהרשיינליך געדיענט פערשיעדענע ביבּלישע דראַמען, מיט וועלכע עס איז פול די דייטשע ליטעראַטור אין 16־טען און 17־טען יאָהרהונדערט. פון דערזעלבּער קוועלע האָבּען אויך געשעפּט די ענגלישע קאָמעדיאַנטען. אַלס בּיישפּיעל וועלען מיר וויזען אויף די פערשיעדענע דייטשע דראַמען און מיסטעריען „וועגען קעניג שאול“ פון 16־טען יאָהרהונדערט, וואָס דערמאָהנען זעהר אונזער „גלית־שפּיעל“, וואָס הייסט אויך טיילמאָל „מלך־שאול־שפּיעל“. דאָגאָר די געשיכטע וועגען מלך אַגג האָט געדיענט אַלס טעמאַ פאַר אַ דייטשען מעלאָדראַמאַ־שרייבּער אין אָנהויבּ פון 18־טען יאָהרהונדערט. וועגען דערזעלבּער צייט האָבּען מיר אויך אַ ידיעה, אַז מען האָט דאָן געשפּיעלט אַ מעלאָדראַמע אונטער׳ן נאָמען „אַגג“, וואָס איהר אויטאָר איז געווען פּירא.

און אַנ׳אויספיהרליכע אַנאַליז פון די פערשיעדענע זינג־שפּיעלען און און דער פראַגע וועגען זייער אָבּשטאַמונג קאָנען מיר זיך דאָ נישט אַריינלאָזען, מחמת דאָס אָרט איז צו־קליין.

אונזערע ליריִשע דראַמען דערמאָהנען אים אַלגעמיין די איטאַליענישע מעלאָדראַמען, וועלכע האָבּען זיך ענטוויקעלט אין 17־טען יאָהרהונדערט און וואָס זענען, אַ דאַנק די וואַנדערענדע קאָמעדיאַנטען־קאָמפּאַניעס, שנעל אָנגענומען געוואָרען אין די פערשיעדענסטע אייראָפּעאישע לענדער. מיט דער „קאָמעדיא דעל׳ אַרטע“ איז דאָן געוועהנליך אויך פערבּונדען געווען די „דראַמאַ פער מוזיקא“. יעדער פון די קאָמעדיע־אַקטיאָרען האָט געמוזט זינגען און זייער חברה אַקטיאָרען האָבּען צו זיך צוגענומען אַ כאָר און

א פּאר טענצער אדער טענצערינס, האבען זיי שוין געקאנט פארשטעלען מעלאדראמען.

עס איז אויך קיין ספק נישט, אז די איטאליענישע קאמיקער האבען אויך געדינט אלס מוסטער פאר אונזערע יודישע קאמעדיאנטען, ווען זיי פלעגען אין מיט מעלאדיע געהאלטענע געשפרעכען אויפפיהרען די לירישע דראמען. אז מען האט די דאזיגע דראמען ווירקליך געזונגען, בעווייזען די זכרונות פון דער נישט־ווייטער פערגאנגענהייט, ווען נישט איינעם פון אונז פלעגט אויסקומען צו הערען די דאזיגע „פּורים־אַבּערס“, ווי אויך די פערשידענע אנווייזונגען אין די טעקסטען פון אונזערע פּורים־שפּיעלען.

אזוי, למשל, אין איינעם פון די וואריאנטען פון „גלית־שפּיעל“ רופט דער אַרלעקין — פּ י ע ר א ט (אין וואריאנט איז דער דאזיגער נאמען פערדרעהט געווארען אויף „פּאעט“) דאס פּובליקום, אז עס זאל נישט שטערען „צ ו ם ז י נ ג ע ן א ו ן צ ו ם ש פּ י ע ל ע ן“.

עהנליך זינגט אויך אין „חכמת־שלמה“ דער רעזשיסער—פּאיאַץ: „איך בין אהעיא נ׳קומי׳, א שיינע מילאדי א צ ו ז י נ ג י ן“. אין „שלמה־אשמדאי־שפּיעל“ דערצעהלט דער פּאיאַץ וועגען די אַרויסטרעטענדע קאמעדיאנטען: „(מיר) קאמ׳ היינט ציגיין — — — ד י ז י ס ש פּ י ל צ ו ז י נ ג ן“, פון וואס עס איז בולט צו זעהן דעם כאראקטער פון דער פּיעסע אלס „זינג־שפּיעל“. עהנליכע ציטאטען וואלט מען געקאנט ברענגען זעהר פיעל.

5) ב א ל ע ט ע ן. זיי זענען געשטאנען אין ענגען צוזאמענהאנג מיט די שוין־בעהאנדעלטע לירישע דראמען. שפּורען פון באלעט האבען זיך פערהאלטען אין א וואריאנט פון גלית־זינג־שפּיעל (פערגלייך נ. פּרילוצקי, זאמלונגען I. ז. 94). ווען גלית פאלט דורך דוד׳ס האנד, דריקט־אויס דער כאר זיין שמחה אויף אזא אופן, אז ער פיהרט־אויס א באלעט, דאס דאזיגע איז צו זעהן פון דער כאראקטעריסטישער סצענע־בעמערקונג, וואס זאגט: „אזוי ווי גלית ליגט אף דער ערד, נעמען זיך אלע בא די הענט און טאנצין און זינגען“.

.IV

מאסקעס אין די לירישע דראמען און אינטערמעדיומס.

ווען מיר האבען ארומגערעדט דעם רעפּערטואר פון די יודישע קאמעדיאנטען, האבען מיר, אגב אורחא, אויך אנגעוויזען אויף די געמיינזאמע פּונקטען צווישען די יודישע לירישע דראמען און אינטערמעדיומס פון איין זייט און דער איטאליענישער „קאמעדיא דעל׳ אַרטע“ פון דער צווייטער זייט. דא וועלען מיר נעהנטער בעהאנדלען איינס פון די אמטייסטען כאראקטעריסטישע שטריכען פון די דערמאהנטע סצענע־פארשטעלונגען: דאס בענוצען זיך מיט קאפּ־פיגורען, מ א ס ק ע ס. די מאסקע איז דער הויפּט־כאראקטעריסטישער שטריך פון דער איטאליענישער אימפּראוויזירטער קאמעדיע אין 16־טען און 17־טען יאהרהונדערט, און מחמת דעם קאנען מיר אננעהמען די שיטה, אז אונזערע לירישע דראמען און אינטערמעדיומס זענען געשטאנען אונטער דער דירעקטער אדער אינדירעקטער השפּעה פון דער „קאמעדיא דעל׳ אַרטע“.

אזוי, למשל, זעהען מיר טאקע, אז אין אונזערע זינג־שפּיעלען און אינטערמעדיומס שפּיעלען זיך דורך סצענע־טיפּען, וואס האבען אין דער אויפבליהונגס־צייט פון דער „קאמעדיא דעל׳ אַרטע“ זיך ערווארבען, אזוי צו זאגען, אינטערנאציאנאלע פּאפּולאריטעט, אלזא, אזעלכע טיפּישע פיגורען, וואס זייער מוסטער איז פּולישינעלא, אַרלעקין, קאפּיטאַן, פּאנטאלאן, דאקטאר פון באלאן, טאלאסבינע א. א. וו.

לאָמיר אַלזאָ דורכגעהן די דאָזיגע טיפּען גענעריע.

אַמליבסטן לאָזט זיך אויפזוכן אין אונזערע זינג־שפּילען דער טיפּ פון קאַפּיטאַן, וועלכער טרעט־אַרויס אין דער „קאָמעדיאַ דעל׳ אַרטע“ אויך אונטער די נעמען ספּאַווענטאַ, פאַמבאַרדו, מאַטאַמאָרעס א. דגל. דאָס איז אַ ריטער אַ זעלבסטבערימער, ענליך צום טיפּ „מילעס גלאָריאָזוס“ (זעלבסטבערימענדער סאָלדאַט) פון דער קאָמעדיע „פּלויטאַ“. „ווען ער האָט אויפגעהויבן זיין שווערד, האָט די גאַנצע וועלט אַ ציטער געטהון, דאַגעגען אָבער האָט דער דאָזיגער העלד נור בעמערקט וואַנ׳אמת׳ן געגנער, האָבען די פיס ביי איהם אויס מורא גענומען ציטערן... ליעבעס־ראָמאַנסען האָט ער אין די טויזענדער. און הלבות אבילה איז ער גאָר אַ זעלטענער בריה“, — אָט איז די כאַראַקטעריסטיק, וואָס ס׳שרייבט וועגן איהם כלענדראָווסקי („רוים“, געשטאַלטען פון דער באַראָגען־צייט).

אָט די אַלע שטריכען פונ׳ם זיך זעלבסטבערימענדען ריטער לאָזען זיך גלייך געפינען אין אונזערע זינג־שפּילען, ווי גלית, פּרעה, אשמדאי, המן. ווען גלית טרעט־אַרויס מיט זיין שווערד, גיט די וועלט אַ ציטער:

יאָך בין איינאַ
וואָטאַ אי קיינאַ!
יאָך אָב אין מיאַ העלדישע ביינאַ

— — — — — — —

פאַ מיאַ ציטערין דאָס גאַנצי לאַנד

מיר ווילען דערציי נאָך צוגעבען אַזעלכע שטריכען, ווי דאָס בערימען זיך, אַז ער איז אַ בעל־עבירה, האָט נישט דרך־ארץ פאַר עלטערן, איז מחרף־ומגדף און אַלע זייטען, און ענדליך דאָס זיין אַ זולל־וסובא:

טרינקען־פערציג פאַר אקסין
ווי איין שיסעלע לאָקשען
30—40 לעבליך ברויט
און איין קליינע נויט...

זעלבסטפערשטענדליך, אַז דער דאָזיגער גבור איז באמת אַ שרעקליכער פּחדן, ער ציטערט זאָגאָר פאַר זיין אייגענעם קלאַפּ מיט׳ן פוס:

יאָך געב אַ טיפּאַ מיט מאַן רעכטין פוס
כאַפּט מאך אַען קעלט אין הויז...

אַנ׳ענליכע פיגור ווי גלית איז אויך אשמדאי פון „שלמה־המלך־שפּיעל“. אין זיין קאָמישען וידוי כאַראַקטעריזירט ער זיך אַלס אַ צדיק׳ל, וואָס האָט בסך־הכל גאָרנישט געטהון, נישט מעהר ער האָט אַבגענאַרט טאַטע־מאַמע, גע׳גנב׳עט, געווען אַ מחרף ומגדף, געפיהרט ראָמאַנסען מיט גאַסען־פרויען און קליינשטעדטעלדיגע נקבות, געווען אַ זולל וסובא, און ביי דעם אַלעם אַ בערימער, וואָס מ׳זעהט גאָרנישט:

„כ׳אָ׳ גיקאָנט בראָכן ביינער אין מעססין בלויז אף די וואָרשין...“

אייניגע כאַראַקטעריסטישע שטריכען פון ריטער־זעלבסטבערימער לאָזען זיך אויך געפינען אין דער פיגור פּרעה אין „יציאת מצרים“. זעלבסטפערשטענדליך, אַז גאָט־לעסטערער, מאַכט זיך פאַר אַ גבור, ווען איינע פון די מכות פערשווינדען, און ווערט צוריק ווייך ווי אַ לעמעשקע, ווי נור עס בעווייזט זיך אַ צווייטע מכה.

צו די פיגורען, וואָס זיינער מוסטער איז דער „קאַפּיטאַן“, געהער ענדליך אויך המן אין אחשורוש־זינג־שפּיעל.

בעת אין דער פּאָלקס־קאָמעדיע „אחשורוש“ האָט המן געוויסע סימפּאַטישע

שטריכען, אַלס געטרייער מאַן און פֿאָטער (פֿערגלייך די געזעגענונגס־סצענע אין דער שפּיעל, געדרוקט אין יאהר 1708), איז ער אין דער זינג־שפּיעל גאָר אַנ'אַנדערער פּאַרשוין. דאָ איז ער אַ נידערטרעכטיגער מאַן, וואָס וויל מאַכען אַנ'אַטענטאַט אויף אסתר'ן, אַ קאַריעריסט, פֿול אַמביציע, און גלייכצייטיג אויך אַ בעל־פּחדן, וואָס ציטערט כסדר פֿאַר'ן טויט. ער טראָגט דעם טיפּישען קאָסטיום פֿון „קאַפּיטאַן" — „אַ שענע ביין", „שטיוועל־שפּאָרען".

דער צווייטער סצענע־טיפּ פֿון דער „קאָמעדיאַ דעל' אַרטע", וועלכער לאָזט זיך לייכט אויפֿזוכען אין אונזערע זינג־שפּיעלען, איז „פּ אַ נ ט אַ ל אָ נ ע". דאָס איז איינגעמליך אַ ק אָ מ י ש ע ר ט אַ ט ע, אַנ'עלטערער מאַן, וואָס גלויבט קיינעם ניט, אָבער תמיד פֿאַלט ער אַריין.

די דאָזיגע שטריכען געפֿינען מיר ביי יעקב'ן אין „מכירת־יוסף־זינג־שפּיעל". שוין אין דער ערשטער סצענע טרעט ער אַרויס אין אַ קאָמישער פּאָזע, שכּור, גלויבט כּלומרשט ניט, ווען די קינדער דערצעהלען אוהם וועגען טויט פֿון זיין זוהן יוסף, און דאַך לאָזט ער זיך פֿון זיי אָפּנאַרען.

פּאַנטאַלאָנע פֿון ווענעדיג פֿלעגט טיילמאָל אין דער „קאָמעדיאַ דעל' אַרטע" פֿערוואַנדעלט ווערען אין אַ געלעהרטען פֿון באָלאָן, אין אַ דאָקטאָר, צי אַ יוריסט. דעמאָלט פֿלעגט ער ווערען אַ שרעקליכער פּעדאַנט, וועלכער האָט זיך איינגערעדט, אַז אַליין קען ער, אַליין ווייס ער, און באמת איז דאָס געווען אַ הויבשער עם־הארץ.

אַלזאָ, אויך אין אונזערע זינג־שפּיעלען לאָזט זיך געפֿינען דער דאָזיגער תּמ'עוואַטער ד אָ ק ט אָ ר פֿ ו ן ב אָ ל אָ ן, ד אָ ק ט אָ ר־ש אַ ר ל אָ ט אַ ן. ער טרעט־אַרויס אין צוויי אינטערמעדיומס, אין „גלית־הפּלשתּי" און „חכמת־שלמה". שפּורען פֿון אַנ'אינטער־מעדיום מיט דעם דאָקטאָר־שאַרלאַטאַן אַלס הויפּט־פֿיגור האָבען זיך אויך דערהאַלטען אין אַ ווילנער וואַריאַנט פֿון אחשורוש־שפּיעל. דאָס דאָזיגע בעווייזען די ווערטער פֿון לאַך־רעזשיסער:

מ'האָט עס (מרדכי'ן) ניט לאַנג
באַנקעס צוגעשטעלט צום רוקען.

צו די פּאָפּולערסטע מאַסקעס געהערט אַ ר ל ע ק י ן, וועלכער פֿלעגט ווייזען דעם עולם מיט איינגעוואַרטעטע וויצען, ניבול־פּה און סתם המצאה'לעך וכדומה. על פּי רוב פֿלעגט ער אַרויסטרעטען אַלס דינער, פֿלעגט זיין געטריי זיין האַר און נור דערשמע־קענדיג עפּיס נאַשערייען פֿלעגט ער איהם פֿעררעטען. תּאוות־אכילה און ניאוף — דאָס זענען זיינע הויפּט־שטריכען. אַמאָל איז אַרלעקין געווען אַ כיטרער פּראָסטאַק און דערביי אַ שרעקליכער עם־הארץ. ערשט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 17־טען יאהר־הונדערט האָט איינער פֿון די גרויסע אַרטיסטען פֿון „קאָמעדיע דעל' אַרטע" דאָמעניקאָ ביאַנקאָלעטי געמאַכט פֿון איהם אַ פּערזאָן, וואָס איז בעקאַנט אין דער וועלט, אַ ציניקער, עזות־פּנים, כיטרער פֿראַנט און אַ פֿעררעטער. זיין פֿאַלשקייט בעהאַלט ער אונטער דער מאַסקע פֿון נאַאיוויטעט, וואָס די איטאַליענער פֿלעגען רופֿען „גאַפֿאַדזשינאַ". צום סוף 17־טען יאהרהונדערט האָט זיך דער אַלטער אַרלעקין צוגעגעסען דעם עולם; אין דער מאָדע האָט אָנגעהויבען אַריינגעהן „פּעדראָלינאַ" („פּיעראָט"), אָדער לע. סקאַפּין, פֿון מאָליער'ס טעאַטער, — און אויך אין דייטשלאַנד איז ער אַזוי פֿער'מיאוס'ט געוואָרען, אַז מען האָט איהם אינגאַנצען פֿער־טריבען פֿון דער סצענע.

אַלזאָ, אויך אין אונזערע פּורים־שפּיעלען קאָן מען נאָכשפּירען די גאַנצע אַנגע־צייכענטע ענטוויקלונגס־ליניע. פֿונ'ם טיפּ אַ ר ל ע ק י ן.

די עלטסטע שטריכן פון ארלעקין האבן זיך דערהאלטען אין דער פיגור פון שטן, וואס טרעט־ארויס אין אן אינטערמעדיום פון „עקדת יצחק“. די „גאבאדזשינא“ פון אונזער שטן בעשטעהט אין דעם, וואס אום אראבצופיהרען אברהם־אבינו פון דרך־הישר פערשטעלט ער זיך „פאר א שווארצען מאן און פאר א ווייסען כלאן“, אדער פערשטעלט זיך פאר א הונד, און בכלל מאכט ער דעם אנשטעל פון א זעהר אומגליק־ליך בעשעפעניש: „ס'איז נישט גיקומען קיין ביסין אין מיינע אויגין קיין שלאף און מיין מויל“. זעהענדיג, אז אויך דערמיט קאן ער אברהמ'ן נישט פערפיהרען, פער־שטעלט ער זיך פאר א „שלייפער“ און פלוידערט גלאט אין דער וועלט אריין, נישט געשטויגען, נישט געפלויגען, וואס וויזט זיין עם־הארצות און ציניזם: „די תקופה גיפאלט 3 טעג אין ראש חודש תמוז, דערמיט אין גרוסי היצין און גרוסי בליצין אין גרוסי גלימשין. עס זענען ארויסגיגאנגען צווי יונגע מיידלעך, איינס פון 70 יאהר און איינס פון 80 יאהר אין גיפאלען און זיך צוּבראכין א ביין אינם ארזש...“

ווייטערע שפורען פון ארלעקין געפינען מיר אין א וואריאנט פון „אגג־שפיעל“. דא איז פאראן אזא סצענע: דער דינער מעלדעט שאול'ן, אז די ארמעע, וואס דארף זיך שלאגען מיט'ן שונא, איז שוין איבערגעצעהלט. שאול מאכט א „סמאטר“, און דער דינער־ארלעקין מאכט־נאך אין חוזק זיין האר דעם מלך און ווענדט זיך צו די סאל־דאטען מיט די ווערטער: „אלי אין איין לעגג! וועט עין קריגין א גיטי קרענק!“

אם מייסטען אינטערעסאנט זענען די שפורען פון ארלעקין, וועלכע מיר געפינען אין דער פיגור „ערשטער פיראט“ (פאעט) אין איינעם פון די וואריאנטען אין „מלך־שאול־שפיעל“. דער נישט־פעהיגער קאמפילאטאר פון דאזיגען וואריאנט האט צונויפקאמבינירט פיער אדער מעהר מוסטערן און האט אריינ־געלעגט אין מויל פון „ערשטען פיראט“ ווערטער, וואס הערען אין פערשידענע מעקסטען ארויסגעזאגט דורך צוויי פאיאצען־רעזשיסערען און צוויי ארלעקינ'ען, פון וועלכע איינער שפיעלט די ראליע פון א דינער, און דער צווייטער — פון א פאסט־טרעגער. צום ארלעקין־דינער געהערען פאלגענדע ווערטער:

איך בין דער באדינער פאן דעם הויז פאן מיין הער

— — — — — — — — — —

אך, דו ליובע, דו ליובע מיין,
גיט מיר נאר אהער דעם גוטען אונגאר וויין!
א דא אין דערזעלבער פלאשע האב איך גישיקט נאך ביריש ווין.
אך, דו ליובע, דו ליובע מיין!
א דא אין דערזעלבער פלאשע האב איך גישיקט נאך ביריש וויין.
יעצט מאכע איך מיט דער פלאשע שלינגען־שלאנגען
איך שליפע אין מאל אריין!

מיר זעהען דא דעם ארלעקין־דינער, ווי ער נוצט־אויס די אבוועזענהייט פון זיין בעל־הבית, און ביי א פלאש אונגאר־וויין אדער „ביריש“ לאדט ער איין צו זיך זיין געליעבטע, זיין „ליובע“, וועלכע איז נישט קיין אנדערע, ווי יענע לעבעדיגע „פיקאלא, מיא טומא פעפע“, דאס פיפיגע צימער־מיידעל „קאלאמבינא“...

דער אקטיאר, וואס שפיעלט די ארלעקין־ראליע, נוצט אויך אויס די געלעגנ־הייט, אום ווי אמאל די ענגלישע קאמעדיאנטען צו בעווייזען פערשידענע קונץ־שטיק, כשוף־מאכעריי: „יעצט מאכע איך מיט דער פלאשע שלינגען־שלאנגען“ א. א. וו.

אויף די ראליע פון ארלעקין אלס פאסט־טרעגער ווייזען די פאלגענדע ווערטער פון „ערשטען פיראט“: „פאן פאסט בין איך גישיקט גיווארין, צו פאר־

נעמען מיין געוועהר". ווי מיר זעהען, טראגט ער אויסער בריעף אויך געוועהר, פונקט ווי אמאל אין דער „קאמעדיא דעל' ארטע" פלעגט דער ארלעקין אויך ארויסטרעטען, טראגענדיג א שפיז אין דער זייט.

מען דארף ענדליך אויך דערמאהנען דעם ארלעקין-טיפ אין „יציאת מצרים", וואו ער טרעט ארויס אונטער דער מאסקע פון רעזשיסער-פאיאץ. מען קען איהם לייכט דערקענען אין די צינישע ווערטלעך, וועלכע דער פאיאץ דרש'ענט ארונטער... שלעכטער קאמפילאציע פון די קאמעדיאנטען:

אין ער קיניג פרעה מיט אזא טראכט
דיזער מאן האט נאך נימאלס...
מאזעס האט אים ביי ערדן גיפאקט
פרעה איז גיזעסען אונד...

מיר האבען אלזא אויפגעוויזען, אז אין אונזערע פורים-זינג-שפיעלען און אינטערמעדיומים האבען זיך דערהאלטען כמעט אלע מאסקעס-טיפען פון דער איטאליגער „קאמעדיא דעל' ארטע", וועלכע זענען פון טעאטער פון די קאמעדיאנטען-קאמפאניעס דורך מאליער'ס טעאטער אריבערגעגאנגען אין די אייראפעאישע ליטעראטור.

.V

טעכניק פון די פארשטעלונגען.

ווען מיר בעטראכטען דעם רעפערטואר פון די יודישע קאמעדיאנטען בנוגע דער פארשטעלונגס-טעכניק, בעמערקען מיר צוויי ארטען טעכנישע פארשטעלונגען: א) פארשטעלונגען, וואס זענען איינגעארדענט געווארען ביי „דעקאראציעס אויפ'ן ווארט" אין פריוואטע וואוינונגען אויף א שנעל-אימפראוויזירטער סצענע, ווי אויך ב) פארשטעלונגען אין אנ'איבערגעטראגענעם טעאטער, אזוי-גערופענעם פורים-טעאטער.

א) פארשטעלונגען ביי „דעקאראציעס אויפ'ן ווארט".

אין זייער טעכניק איז דייטליך צו בעמערקען דעם איינפלוס פון די דייטשע „פאסטנאכט-שפיעלע" און הויפטזעכליך פון טעאטער פון האנס זאקס (16-טען יאהרהונדערט). די דייטשע „פאסטנאכט-שפיעלע" („קארנאוואל-פארסען") האט מען געוועהנליך פארגעשטעלט אין די קרעטשמעס, ווענן וועלכע א דייטש שריפטווארט זאגט: „וואו גאט א קירכע בויט, זעצט דער טייוועל א ווירטהויז דערנעבען". אין אזא קרעטשמע פלעגט מען אויף שנעל אימפראוויזירען א בינע, ארויסנעהמענדיג די בענק און טישען. די אקטיארען פלעגען אריינקומען אין קרעטשמע שוין אין די קאסטיומען; די שפיעל פלעגען זיי אנהויבען געוועהנליך מיט א ביטע ווענען איבערהערען און ענדיגען פלעגען זיי מיט א געזעגנונגס-ווארט צום פובליקום. אלס „ערזאץ" אנשטאט דעקאראציעס האבען זיי בענוצט אזעלכע ספעציעלע תנועות און העויות, וואס האבען געזאלט אין פובליקום ארויסרופען די געהעריגע דעקאראציעס-איינדריקען.

וואס אנבעלאנגט דעם עצם ארט שפיעלען פון די דאזיגע פאסטנאכט-שפיעלער, כאראקטעריזירט עס י. פעטעיכא: („דאס דייטשע נאציאנאל-טעאטער", 1919) אין פאלגענדע ווערטער: „אדער יעדע איינצעלנע פיגור טרעט ארויס בעזונדער און ערקלערט אין א פאר ווערטער איהר כאראקטער און ווער זי איז, אדער די פאסטנאכט-ראליע ווערט געפיהרט דורך א הילפס-פיגור, אנ„איינשרייער", וועמענס אויפגאבע עס איז צו כאראקטעריזירען יעדען טענצער בעזונדער, ווי עס פלעגען מהון

די העראלדען אויף די רימער-טורנען, וועלכע פלעגען ארויספיהרען יעדען רימעה אויסרופענדיג זיין נאמען, ארט און וואפען".

און אט די אלע דאזיגע פּרטים לאזען זיך גאנץ דייטליך בעמערקען אין א רייה פּורים-שפּיעלען און הויפּטזעכליך אין די לירישע דראמען, וועלכע זענען כמעט אלע געווען צוגעפּאסט צו דער אימפּראוויזירטער סצענע אהן דעקאראציעס. די קאמיפאניע שפּיעלער האט זיך געוועהנליך איהר אנפיהרער, איהר „איינשרייער". דאס איז דער „פּ א י א ץ-ק א ס פּ ע ר א ן" (אדער פּאיאץ קאספּער), וועלכער איז גלייכצייטיג אונספּיציענט, רעזשיסער און סופלער און איין פּערזאן. ער פיהרט ארײן די שפּיעלער אין די וואוינונג, און וועלכער די פארשטעלונג דארף פארקומען, ער שמעלט זיי פאר פאר'ן עולם, בעגריסט דאס פּובליקום, רעקלאמירט די מעלות פון דער פּיעסע, מאכט רוהיג און ארדענט-איין די סצענע:

די זיי ליימי (די שפּיעלערם) וועלן אונז זייער שיין גיפעל!
שנעליר, שנעליר לאסן זיי אין דראסין נישט שטיין,
שנעליר ארייז! ארייז! ארייז!

און אט איז אויך א ביישפּיעל, ווי אזוי דער פּאיאץ-„איינשרייער" רעקלאמירט די פּיעסע:

מיינע ליבע לייטע!
זייט געדולדיג, זייט געדולדיג, איינע קורצע צייטע
— — — — — — — — —
די געשיכטע פון קעניג שאול אויסצוהערין!
קיין לארעם, קיין שטארעם, ביטע נישט צו שטערין!

טייטמאל טרעטען-ארוים צוויי רעזשיסערען, איינער א „דראמאטישער", וואס האט די אויפזיכט איבער דעם דעקלאמאציע-טייל, און דער צווייטער איז איבער דעם „אפּערן"-טייל, איבער די געזאנגען. מיט'ן „בערוהיגען" דאס אלארמירענדע „פּובליק" פלעגען זיך פערנעהמען ביידע רעזשיסערען. דער „דראמאטישער" רעזשיסער ווענדט זיך צום פּובליקום אין דער הינזיכט מיט א פּאר ווערטער, און דער „אפּערע-רעזשיסער" זינגט עס אין א ליעדעל:

„שטיל, שטיל, שטיל!
רוישט ניט ווי אין א מיל!
הערט אוים אלי מיט איין גימיין געפיל!

און אט, ווי אזוי דער פּאיאץ-רעזשיסער ארדענט-איין שנעל א סצענע:

„דרום אויך רוימט אויף, רוימט-אויף!
און שמייסט די שטיב צום פענסטער ארויף!
די טיש אויף דיא בעינק
די ביכר אויף דיא שעינק! (א ח ש ו ר ש-ש פּ י ע ל, 1708).

אדער.

„שמאם, ראם, צאם, שמאסין אין טיש פענסטער אם
די אלי ביכער פון דיזי שעינק
די אלי טישין צו דיזי בעינק". (ע ק ד ת-י צ ח ק).

אויב אין דער פּיעסע פלעגט ארויסטרעטען א כאר, פלעגט ער זיך אויסשטעלען אין צוויי רייהען, און דאס ארט צווישען די ביידע רייהען האט מיט זיך פארגעשטעלט די סצענע. דער דאזיגער מאמענט ווערט לעבהאפט אילוסטרירט אין א וואריאנט פון „עקדת-יצחק":

„דא (וו)עלין ארײנקומין קרייזין צווייי

אין דיזע צווײַ (וו)עלין מאכין א ליארעם און גישרײַ
ווער ועגען זײַ?
צדיק רב אברהם
דא ט' ארײַנקימען זײַנע צען־צוועלף גיבאטינע מענטשען
(וו)עלין אנהײבין צו זאגין, צו זינגען און צו בענטשען

דער פּאיאַץ רופט־אַרויס דעם אַקטיאָר, וועמענס ריזה עס קומט אָן, קלאַפּענדיג דרײַ מאל אין די הענד און אויסרופענדיג זײַן ראַליע:

דאַ וועט באַלד דאַ' צווייטאַ' פּאיאַץ אַרײַנקימען'
אײַנס אין צווײַ און דראַ

הויפּטזעכליך פלעגט עס פּאַרקומען אהן קלאַפּען אין די הענד. עס פלעגט גענוג זײַן בלויז דאָס אויסרופען דעם נאָמען, וואָס איז פּערבונדען מיט זײַן ראַליע:

פרינײַ המן דאַרף אַרײַנקומען
אַרײַן, אַרײַן,
שפּרינג המן, דו מײַן!

דער פּאיאַץ־רעזשיסער איז אויך דער ערשטער אַקטיאָר, „פּרימוס אינטער פּאַרעס“:

„פּ א י אַ ץ: ווינשין זי צו ווײַסין ווער איך בין?
דער ערשטער פאַן די אַקטיערין!“ (ע ק ד ת־י צ ח ק).

ווען אין דער פּיעסע פלעגען אַרויסטרעטען צווײַ פּאיאַצען־רעזשיסערען, האָט דער „פּראָלאָג“, דער „פּאַרשפּיעל“ געהערט צום „דראַמאַטישען“ רעזשיסער, וועלכער פלעגט דאַן הײסען „ערשטער איאַץ“, אָדער „גרויס־פּאיאַץ“. דאַגעגען דער צווייטער פּאיאַץ, אויב ער איז נור נישט געווען דער דיריגענט פון כאָר, פלעגט געוועהנליך שפּיעלען די קלענערע ראַליע פון אַ דינער אָדער „לויפער“ און אַזוי־אַרום געהאַט די אויפזיכט איבער דער אָרדנונג פון דעם גאַנצען סצענע־אַפּאַראַט. אַלס בײַשפּיעל דערצו קאָן דינען אַ וואַריאַנט פון גלית־שפּיעל, אין וועלכען דער לויפער טרעט־אַרויס אַלס געהילף פון פּאיאַץ:

פּ אַ י אַ ץ: אַרײַן, אַרײַן,
הערין לאַפער, דינער דו מײַן!

נאָך בולט'ער ווערט אנגעוויזען די ראַליע פון לויפער אין אַ וואַריאַנט פון „עקדת יצחק“:

ל אַ פ ע ר: שנאַדאַ, לאַקאַ, לאַפּאַ,
לאַם' צעך הערײַן
אטנא, אטנא
דא מעיאַ!

דאָס איז אײַגענטליך אַ צוקאַלעטשעטער טעקסט און עס דאַרף הײסען:

ל אַ פ ע ר: שנײַדער, לאַקאַי, לויפער, לאָזט זיך אַרײַן!
הערט נאָר, הערט נאָר די מער (פונ'ם דײַטשען: מער—ערצעהלונג).

פון דער דאָזיגער קורצער, אַזוי צו זאָגען, אויטאָביאָגראַפיע פון לויפער זעהען מיר, אַז דער אַקטיאָר, וואָס פלעגט שפּיעלען די דאָזיגע ראַליע, האָט אויך אויסגעפיהרט די ראַליע פון אַ לאַקאַי און אַ שנײַדער (אָדער איז מעגליך געווען אַלײן אַ שנײַדער).

בײַ דער דאָזיגער געלעגענהײט דאַרף מען אויך בעמערקען, אַז אונזער לויפער ענטשפּרעכט אינגאַנצען די „פּאַרלויפערס“, וואָס ערפילען אין די „פאַסטנאַכט־שפּיעלע“ די ראַליע פון „אײַנשרײַער“. גאַנץ אָפט טרעט ער אויך אַרויס אין אונזערע

פּורים־שפּילען אין אַ זעלבשטענדיגער ראָליע. דאָס געשיהט געוועהנליך, ווען אויס־נער פון די פּורים־שפּילער ווערט קראַנק אָדער קאָן צוליעב אַן אַנדער סבּה ניט אנטייל־נעהמען אין דער שפּיעל און דאָן פערטרעט „דער ערשטער פון די אַקטיאָרען“ זיין ראָליע (אַזוי, למשל, קאָן מען בעמערקען אין אַ וואַריאַנט פון אחשורש־שפּיעל, ווי דער פּאַיאַץ פערטרעט די ראָליע פון אחשורש און גיט־איבער די רעזשי דעם כּאָר, אָדער דעם כּאָר־קענצלער).

אַנדער אַ פיגור בעווייזט זיך אויף דער סצענע, גיט דער רעזשיסער וועגען איהר אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק; טיילמאָל איז דאָס דאָך ניט גענוג, און דער אַקטיאָר זעלבסט, בעווייזענדיג זיך פאַר'ן „פּובליק“, ערקלערט זיין ראָליע נאָכאַמאָל. אַזוי, למשל, אין ווילנער וואַריאַנט פון „אחשורש־שפּיעל“ זעהען מיר, ווי דער אַקטיאָר, וואָס שטעלט־פאָר דעם מלך אחשורש, הויבט־אָן זיין ראָליע מיט פאָלגענדע ווערטער:

אחשורש: א גוט נ׳אבענד, א חיל־טרי־נ׳אבענד,
צום הער קוואַרטירען!
דען איר זאָלט וויסען
איך בין הער אחשורש!

אין אַ וואַריאַנט פון גלית־שפּיעל, ווען דער רעזשיסער זאָגט־אָן, אַז גלית־הפלשתי גיט־אַריין, כאַראַקטעריזירט ער איהם אין פאָלגענדע ווערטער:

האָך איז (ער) ווי המן
גלית הייסט זיין נאָמען
גלאָך עט׳ א נאָמען
שטרייט אף זאָן נאָמען!

נאָך די דאָזיגע ווערטער קומט אַריין דער אַקטיאָר, וואָס שפּיעלט די ראָליע פון גלית, און ערקלערט נאָכאַמאָל זיין עינדה:

יאָך בין גלית, דעיא גרויסא העלד
פאַ׳ מיא עט ציטערין די גאַנצי וועלט א. א. וו.

עהנליכע ביישפּיעלען זאָלט מען קענען ציטירען זעהר פיעל.

עס איז כדאי צו בעמערקען, אַז אויך דער מנהג אַרויפצופיהרען אויף דער סצענע פיגורען, וועלכע זאָלען זעלבסט ערקלערען זייער ראָליע פאַר'ן פּובליקום, איז איינגעפיהרט געווען ביי די ענגלישע שפּיעלער, ווי אויך אין דער איטאַליענישער „קאָמעדיא דעל׳ אַרטע“.

פון די דאָזיגע קוועלען שטאַמט אויך דער מנהג אין אונזערע פּורים־שפּיעלען, וואָס יעדער אַקטיאָר נאָכ׳ן אָבשפּיעלען זיין ראָליע געזעגענט זיך מיט׳ן פּובליקום. אַזוי, צום ביישפּיעל, אין אַ וואַריאַנט פון אחשורש־שפּיעל (געדרוקט אין טשערנאָוויץ, 1863), נאָכדעם ווי המן שפּיעלט־אָב זיין ראָליע, געזעגענט ער זיך מיט פאָלגענדע ווערטער:

יעצט מוז איך ווערדן פון דער וועלט געבראַכט
דהום הערין אונד פערשטין: איין גוטע נאַכט!

עהנליך ענדיגט אויך איהר ראָליע ושתי אין פראַגמענט אחשורש־שפּיעל, פערעפענטליכט דורך נ. פּרילוצקי (יודישע פאָלקס־לידער I ז. 133):

אונד אַלע פערשטין אַ גוטע נאַכט!

נאָכ׳ן ענדיגען די שפּיעל שטעלען־אָן די שפּיעלער זייערע ביטעלער און בעטען האָנאָראַר:

דא שטעלן מיר אויף ראָש ביטלין
איין פאַר דוציט דוקאַטן צו שיסן הריין

אײן פּאָר הוצײט הוכאָמן װער צו פיל
און פּאָר הוצײט מאָלר איז דער ציל (אחשורוש־שפּיעל, 1708).

ענליך ענדיגט זיך אויך דאָס שלמה־אשמדאי־שפּיעל מיט'ן אַפּעל פון באָר:

יעצונד בעל הבית
געט אונזן שכר
(װ)עט אײך גאָט געבען אַ גליקליך יאָר
און אַלדינג גוט דאַפּאָ

אַ פּאָר װערטער מוזען מיר אויך זאָגען װעגען דער דעקאָראַציע, װעלכע איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פאָרם פון סצענע־פאָרשטעלונגען, װאָס מיר בעהאַנדלען דאָ.

פּונקט װי דאָס אַמאָליגע דײַטשע טעאַטער פון האַנס זאַקס, פלעגט אויך אונזער פאָרשטעלונג פאָרקומען בײַ „דעקאָראַציעס אויפ'ן װאָרט". אין די פּורים־שפּילען האָט מען זיך געװעהנליך געהאַלטען בײַם פּרינציפּ פון „אײנהײט פון אָרט", אַלע געשיכטען זענען פאָרגעקומען אויף אײן פּלאַץ. און מחמת דעם איז גענוג, װען מ'האָט פאַר'ן פּובליקום מיט װערטער „ערקלערט", אַז דאָס אָרט איז אַזעלכעס און אַזעלכעס. אַזוי, למשל, אין חכמת־שלמה „ערקלערט" דער פּאָיאַץ־רעזשיסער, אַז די אַקציע קומט־פאָר אין מראהן־זאַל, און, אַרײַנפירענדיג שלמה המלך, זאָגט ער אָן:

דאָ עס בּאַלד אַראַקומי שלמה המלך
ער ע' צעך זעצן אף די קיניגליכי טראָין,

זעלבסטפאַרשטענדליך, יענע „קיניגליכע טראָין" איז זיך אַ גאַנץ געװעהנליכער שטוהל, אַרום װעלכען דער כאָר שטעלט זיך אַרום און צװײ רײהען, און אײן רײה „יעדנעראַלען" און אין דער צװײטער רײה „סאָלדאַטען". דאָסזעלבע איז אין גלית־שפּיעל, װאו די אַקציע דאַרף פאָרקומען נעבען די טריאומף־בויגענס, װאָס מ'האָט אויפגעשטעלט לכבוד שאול־המלך. די אַקטיאָרען גיבען זיך דאָ אַזאַ עצה: דער כאָר „יעדנעראַלען" שטעלט זיך אויס אין צװײ רײהען און קרײַצען זײערע שװערדען:

יעדנעראַלין: שפּאַנען מיר, שפּאַנען מיר טירין, טוירין, טירין!
ברענגין מיר, ברענגין מיר אין קעניג שאול אַרײַנציפירין!

אויף אַן'עהנליכען אופן, נעמליך — דורך קרײַצען די שװערדען פלעגט מען אויך פאָרשטעלען די תליה, אויף װעלכער מ'האָט המנ'ען אויפגעהאַנגען. דאָס אָבהאַקען דעם קאָפּ דער מלכה ושתי קומט־פאָר אויך אַ ביסעל „אַלעגאָריש", נעמליך — דער תלין װאַרפט אַרויף אויף איהר קאָפּ אַ הימעל און װאַרפט איהר דאַן אום אויף דער ערד. מרדכי פאָהרט אַרויף אויף דער סצענע אויף אַ „פערד", „צוזאַמענגעפלאָכטען" פון צװײ שפּילער אָדער זײַטיגע מענשען.

אויב די אַקציע קומט־פאָר אין פאַרשידענע ערטער, פלעגט דאַן דער פּאָיאַץ־רעזשיסער, פאַר יעדער אָרט־ענדערונג, אַרויסטרעטען און „זאָגען די דעקאָראַציע". אַזוי, למשל, זאָגט אָן דער פּאָיאַץ אין יוסף־שפּיעל: „די ברידער זענען אין מצרים", ד. ה. דאָס פּובליקום דאַרף יעצט אין זינען האָבען מצרים; אָדער „די ברידער אף דעם װעג", אָדער „בײַם טאַטער אין דער הײם", „שמעון ולוי אין תפיסה" א. א. װ.

אין דער ... אונזער פּורים־שפּיעל געװען אונטער צװײ אײַנפלוסען: פון אַלטען דײַטשען ... פון האַנס זאַקס, און פון גישט מעהר און נישט װעניגער װי שעקספּיר'ס טעאַטער, װאו עס זענען אויך קײן דעקאָראַציעס נישט געװען...

ב) אונ'ב װאַנדערנדיגען פּורים־טעאַטער.

אויף דער טעכניק פון די פאָרשטעלונגען אין פּורים־טעאַטער האָבען איבערגע־

לאזט בולט׳ע שפורען די איינפלוסען פון די איטאליענישע און ענגלישע קאמעדיאנטען.

ווי אזוי מען פלעגט רעקלאמירען די פארשטעלונגען און פורים־טעאטער גיט אונז איבער א געוויסע ווערטפולע גאטיץ, וואס האט זיך דערהאלטען פון אנהויב 19־טען יאהרהונדערט: דעם פאקט אין דער דאזיגער גאטיץ קאן מען בעטראכטען אלס רעמינעסצעניץ, אלס נשאר פון די אמאליגע מנהגים, און מחמת דעם קאן מען עס אניוענדען אויך פאר די אלטע צייטען, וואס ווערען דא בעהאנדעלט. מיר לעזען נעמליך ביי ק. עסטרייכער („טעאטער קראקאווסקי“), אז אין יאהר 1834 איז געקומען קיין קראקא א פורים־טעאטער און אז די יודישע קאמעדיאנטען „האבען דאן נישט רעקלאמירט די פארשטעלונגען דורך אפישען, נאר זענען, פערשטעלט אין קאסטיומען, ארומגעפאהרען אויף פערד אהן זאטלען ארום די געסלעך פון געהעטא און אנאנסירט די פארשטעלונגען“.

מען מוז מודה זיין, אונזערע דאזיגע קאמעדיאנטען זענען געווען געטרייע תלמידים פון די איטאליענישע און ענגלישע קאמעדיאנטען. וועגען די ענגלישע קאמעדיאנטען איז בעוואוסט, אז „ביים שאלען פון טרומייטען פלעגען זיי ציהען דורך די שטאדט אהין און אהער און רופען דאס פאלק צום פלייסיגען בעזוך“ (קרייצענאך). וואס אנבעלאנגט ווידער די איטאליענישע קאמעדיאנטען, פלעגען אויך זיי אנאנסירען זייערע פארשטעלונגען מיט א נישט־קלענערן אליארם: דער פאקסינא פון דער טעאטער־קאמפאניע פלעגט ארומגעהן די הויפט־גאסען און פויקענדיג האט ער מודיע געווען בפני כל עם ועדה: „סינארי קאמיקי סאנא ארוואטי!“ — „די הערען קאמיקער זענען געקומען צופאהרען!“ באלד דערנאך האבען זיך בעוויזען די „הערען קאמיקער“ בכבודם ובעצמם אין די בגדים פון ארלעקינ׳ס און פולישינעלעס מיט פויקען און גרעגערס און אנגעמאכט מיט די דאזיגע אינסטרומענטען א טומעל, ווי אין א גיהנם (ק. בלענדראווסקי: „רוים“).

פונקט ווי די אמאליגע איטאליענישע שפילער, האבען אויך אונזערע יודישע קאמעדיאנטען ליעב געהאט צו בעווייזען אויף די פארשטעלונגען עפיס אויסערגע־וועהנליכע קונצען; זיי פלעגען דעריבער מיטפיהרען מיט זיך פערשיעדענע סצענע־מאשינעריעס און כלים. וועגען טעאטער פון בערמאן פון לימבורג (1708—1714) דערצעהלט שודט, אז „די יודען, וואס האבען דאס טעאטער בעזוכט קאנען זיך נישט גענוג אנדערצעהלען וועגען די חדושים, וועלכע מען האט דערביי געזעהן, ווי — פייער, הימעל, דונער און אלערליי וואונדערליכע זאכען“. עס איז דעריבער טאקע קיין וואונדער נישט, וואס דער עולם איז געלאפען אין דאזיגען טעאטער מאסענווייז, אזוי אז — לויט דער ערצעהלונג פון אונזער פראנקפורטער שרייבער — „האט מען אוועקגעשטעלט ביי דער טהיר פון הויז צוויי סאלדאטען, אום אבצוהאלטען דעם גרויסען געלויף“. שודט דערמאהנט אפילו נישט, אז בערמאנ׳ס טעאטער זאל האבען געהאט מיט זיך א קאפעליע; אבער מען קאן זיך מישער זיין, אז אויך אזא קאפעליע איז דארט געווען. דאס בעווייזען מוזיל שפעלען אין די פיעסע־טעקסטען, וועלכע בערמאנ׳ס קאמפאניע האט אויפגעפיהרט אין פראנקפורט. אזוי, למשל, האט אין „מכירת יוסף“ סרח בת אשר געזונגען א ליעד וועגען צוריקגעפינען יוסף׳ן, און דערביי האט זי צובעגלייט אויף קלאווקאדען (קלאוקארדען“). ווידער אין אחשורוש־שפיעל (1708) געפינען מיר אין דער סצענע פאר דעם ערשטען ארויס־טריט פון אחשורוש אנ׳אפעל צו די מוזיקאנטען, אז זיי זאלען אבשפיעלען א בעגריסונגס־„מאריש“. אויך אין דער הינזיכט האט אונזער פורים־טעאטער געהאט

פאר זיך אלס מוסטער די ענגלישע קאמעדיאנטען, וואס האבען די ערשטע אנגע-פוהרט אין זייערע פיעסען די בעגריסונגס-געזאנגען (קרייצענאר).

פון די ענגלישע קאמעדיאנטען האבען אונזערע קאמעדיאנטען אויך איבערגענו-מען דעם מנהג דורכצופלעכטען די דעקלאמאציע-פיעסען מיט געזאנג; צאהלרייכע ביישפיעלען דערצו געפינען מיר אין ביידע פיעסען אין רעפערטואר פון בערמאן פון לימבורג, איבערגעדרוקט ביי שודט.

צו דעמזעלבען געביט פון ענגלישע איינפלוסען געהערט ענדליך אויך די טעכניק, מיט וועלכער עס האט זיך בענוצט דאס פורים-טעאטער בײַם ארויספיהרען אויף דער בינע די „מאסע“, דעם „המן מענשען“. זעהר זעלטען פלעגט דער דאזיגער „המן“ בעשטעהן מעהר ווי פון פיער פערזאן. אין אגג-שפיעל מארשירט פארביי פאר'ן קעניג שאול זיין ארמעע, וואס בעשטעהט פון . . . צוויי זעלנער. די סוויטע פון מלך שאול אין „גלית-שפיעל“, וועלכע מען האט — ווי מיר וויסען פון שודט'ס ערצעהלונגען — פארגעשטעלט אין בערמאנ'ס טעאטער, איז בעשטאנען בסך-הכל פון פיער „יעדנעראלען“.

דיזעלבע טעכניק בײַם פארשטעלען „מאסען“ געפינען מיר אויך אין טעאטער פון האנס זאקס, אין וועלכען די קעניגליכע סוויטע פלעגט בעשטעהן פון צוויי טראבאנטען אדער צוויי יועצים, און א „שליאכט“ פלעגט געפיהרט ווערען דורך „ארמעען“, וואס זענען בעשטאנען בסך-הכל פון צוויי, העכסטענס דריי סאלדאטען. עהנליך איז אויך געווען אין די ענגלישע וואנדערנדע טעאטערס, וואו די גאנצע קאמפאניע פלעגט בעשטעהן ארום-און-ארום פון א 10—18 אקטיארען און זיי האבען דעריבער נישט געקאנט זיך פערגינען ארייננצופיהרען גרעסערע כארען, אדער „מאסען“.

וואס אנבעלאנגט דער טעכניק פון די דיאלאגען, וואס פלעגען געהאלטען ווערען דורכ'ן כאר אין די פיעסען אין רעפערטואר פון די יודישע קאמעדיאנטען, קאן מען זיי ניכער כאראקטעריזירען אלס רעציטאטיוו-מוזיקאלישע אייִדער אלס דראמאטישע, און זיי האבען זיך געבילדעט אונטער'ן איינפלוס פון די איטאליענישע „זינג-שפיעלען“ אדער אפערען, וועלכע מען האט פארגעשטעלט אין די הויף-טעאטערס אין 17-טען און 18-טען יאהרהונדערט.

די „מאסע“, אדער דער „כאר“ האט נישט אין אונזערע פיעסען דיזעלבע בעדייטונג, וואס אין דער דראמע אין אלטערטום. ד. ה. די מאסע, שטעהט נישט איבער דער דראמע, איבער דער אקציע, אלס שופט, אלס רעזאנער, נאר זי דיענט אלס הינטער-גרונד פאר די ארויסטרעטענדע העלדען. אין דער דאזיגער הינזיכט שטעהען אונזערע קאמעדיאנטען נאהענט צום טעאטער פון שעקספיר.

VI.

דאס שפילען און די קאסטיומען פון די יודישע קאמעדיאנטען.

כדי זיך צו שאפען א בילד, ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן דאס שפיעלען פון די יודישע קאמעדיאנטען, בעזיצען מיר אייגענטליך נישט קיין מאטעריאל, אבער דאס דאזיגע ביסעל איז גענוג, אום פעסטצושטעלען די אמאייסטען כאראקטעריסטישע שטריכען. אים אלגעמיינען קאן מען זאגען, אז אויך דאס ארט שפיעלען פון אונזערע קאמעדיאנטען האט זיך געפונען אונטער א שטארקען איינפלוס פון די ענגלישע שפיעלער, וועגען וועלכע פ. גרעגארי גיט פאלגענדע טרעפענדע און אינהאלטספולע כאראקטעריסטיק: „זיי האבען זיך בעמיהט קודם-כל צו געפעלען ווערען די גראבע צוהערער, וועלכע האבען בעזוכט זייער בודע, און אזוי-ארום האבען זיי

איינער דעם צווייטן געלערנט, ווי אזוי צו ווידקען, געמלוך — דורך ברומען, קריצן מיט די ציין, בריה׳נען זיך דורך ארויסהאפן דאס שווערד, כלומר׳שט צוקאלעטשען זיך ביז בלוט און דורך גראבע קאמישע ווינצן״.

און אט זענען דא איינציגע ציטאטן פון די פורים־שפילען, וואו מיר טרעפן זיך צו אויף די אלע מאמענטן:

אין ווילנער וואריאנט פון אחשורש־שפיל קומט־ארויף המן אויף דער סצענע „מיט קוראזש״. אין וואריאנט פון יאהר 1708 זינגט ער אזוי הויך, אז עס ציטערט דאס קופערנע געשיר, וואס הענגט אויף די ווענד אין דער וואוינונג, וואו עס קומט־פאר די פארשטעלונג. אין א פראגמענט פון דרעזדענער פיעסע (פערעפענטליכט דורך נ. פרילוצקי) געהט־צו ושתי צום קעניג „מיט א קליינעם טריט״, דאגעגן איהר ביטע פאר׳ן קעניג רעדט זי ארויס „מיט א גרויס בוטא׳ געשריי...״ די מכשפה אין גלית־שפיעל פיהרט־אויס איהר ראליע מיט א קווינטשערדיגער שטים. גלית ווייזט ארויס זיינע גבורות, מאכענדיג אין דער לופטן מיט׳ן שווערד, ריופענדיג מיט די פיס און מאכענדיג געוואלטיגע קולות:

לאפער: גלית איז זיין נאמען
די גאנצע וועלט טוט ציטערן
פאר זיין שרייען און ברימען.
גלית (קומט אריין, נעהמט ארויס זיין שווערד):
איך געב א טיפא מיט מיין פיס
געהט א דונער מיט א בליץ
איך געב אווארף מיט מיין רעכטער האנט
פאר מיר מאז ציטערין דאס גאנצע לאנד.

דער פאיאץ־פיעראט האט זעהר פלינקע בעוועגונגען און מיט זיין קאסטיום מאכט ער פערשיעדענע שפאסן; טיילמאל בעווייזט ער אויך שטיקעס פון קונצענמאכער.

א מערקווירדיגע אילוסטראציע, ווי אזוי עס האט אויסגעזעהן די כאראקטע־ריזירונג ביי אונזערע אקטיארען, גיט אונז די אין גראם געשריבענע סצענע־בעמערקונג וועגען אסתר המלכה אין אחשוריש־שפיעל (פערעפענטליכט דורך נ. פרילוצקי אין זיינע פאלקס־לידער):

די שיינע אסתר האט זיך גימאכט פארטיג און גרייט
זי האט זיך גיפארבט די באקען, זיי זאלען זיין רויט.

צו דעם לעבהאפטען זשעסטיקולירען און דעם פרימיטיווען כאראקטעריזירען־זיך איז אויך צוגעקומען דער קאסטיום. ווי אזוי עס האבן אויסגעזעהן די קאסטיומען פון אונזערע קאמעדיאנטען, ווייזען אונז פאלגענדע פאר ציטאטען לויט די טעקסטען פון נ. פרילוצקי׳ס פערעפענטליכונגען:

דער פאיאץ איז געווען אנגעטהון אין די בגדים פון אנ׳ארלעקין, אויפ׳ן קאפ האט ער געטראגען א הויכען הוט מיט א לאנגען שפיץ, ווי א הימעל־צוקער, און דער קאסטיום זיינער איז געווען גענוג קאמיש:

פאיאץ: איך בין פאיאץ—קאצפער (א)ליינט
אזוי א דיק אזוי א ברייט!
באטראכט נאר מיר מאגני פיצע
אין הינטן ברייט, אונד אויווען שפיצע!

דער קעניג טראגט א קרוין פון פאפיר, שלמה־המלך האט נאך אויך א רינג אויפ׳ן

פינגער. שאול רעפּרעזענטירט זײַן „מאַיעסטעטי" רערפּיט, וואָס ער טראָגט אַ „גאָלדענעם" בראַסלעט, און אויפ'ן האַרץ — אַנשטאָט דער קעניגליכער קרוין — אַ... גאָלדענעם זײגערל (אַנ'אמת'ער פּורים'דיגער אַנאַכראָניזם!).

יעדנערעלין: ברענגען מיר און קעניג שאול אַרױנצופירן

אַף זײַנעם האַנט
אַ גאָלדענע באַנ
אַף זײַנעם האַרצען
אַ גאָלדענע האָער.

אַשמדאי באַווײַזט זיך מיט אַ קײט אויף די פּלײצעס. דער שטן און עקרת־יצחק טרעט־אַרויס מיילמאל אין אַ מאַסקע „פון אַ שוואַרצן מאַן", מיילמאל אַלס אַ „וואַסער־מאַן".

אין די אחשורוש־זינג־שפּילען טרעט אַרויס מרדכי אַלס שרײַבער און איז כאַראַקטעריזירט ווי:

אַ שלעפּער אַ בעטלער
אַ פּאַטרעט אויף צי' פּיקען
אַ האַרב אויפ'ן רוקען.

אסתר, ווען ער שרײַב'ט דעם קעניג, קומט אַרײַן אין „צירופנע שיר" און טראָגט:
„שפּריִיעגע הויזען
מיט דראָט בעצויגען".

גלית טראָגט אויף דער ברוסט „אײַן פּאַנציר פאַן קופּער און פאַן אײַזען". דוד איז אָנגעטהון ווי אַ פּאַסטוך און האַלט אַ פּײַפעריל אין דער האַנד. די מדינים און מכירת־יוסף געהען אָנגעטהון ווי די „טערקען".

די קאָמישע פיגורען און די אינטערמעדיום פּרעזענטירען זיך אויף פּאַלגענדער אַרט:

דער דאָקטאָר־שאַרלאַטאַן טראָגט ברילען און האַלט... באַנקעס אָדער עפּיס רעצעפּטען־פלעשעלעך. דער רב פּאַהרט אַרײַן רײַטענדיג אויף אַ באָק, און זײַן שמיס איז, לויט אײנער פון די סצענע־בעמערקונגען: „אַ יאַד מיט אַ לאַנגער באָרד, פון הויך סאַמעטען הוטל, אַ קאַפּיטי מיט אַ גאַרטל, אַ רויטי פּאַטשיילי הינטען".

פּיקעלהערינג טראָגט זיך זײַן טראַדיציאָנעלען גאַנג, ווי מיר טרעפען איהם אין די טעאַטערלעך פון די ענגלישע קאָמעדיאַנטען, דהיינו: אַ מיליטערישען מונדיר, אַ זעהר ברייטע „האַלז־קרויזע" אויפ'ן האַלז, ברייטע הויזען, קלײנע שיכעלעך, אַ מיי־ראָלער קאַפּעלוש מיט צוויי זעהר לאַנגע פעדערן און ענדליך מיט אַ באַנטע און דער זײַט.

* *
*

פּרימיטיוו איז געווען די בינע־קונסט פון די ייִדישע קאָמעדיאַנטען, נאָך זיכער ווײַט פון דעם, אַז די אינדיווידואַליטעט זאָל דאָ האָבען געקאָנט קומען צום וואָרט. די מאַסקע, די גרייטע פיגור, דער טיפּ הערשט דאָ אויף דער גאַנצער ליניע.

אין דער צײַט, ווען אין אייראָפּעאישען טעאַטער האָט שוין אין 18־טען יאָהרהונדערט געהילכט דער קאַמף־לאָזונג: „אַוועק מיט די מאַסקעס! צום אינדיווידואום!" — האָט די ייִדישע טעאַטער־קונסט נאָך אין משך פון גאַנצען 19־טען יאָהרהונדערט געטראָגען דעם אַמאָליגען כאַראַקטער.

ניט געענדערט האָט זי איהר פּרצוף זאָגאַר דעמאָלט, ווען גאָלדפאַדען האָט

געשאַפען שטענדיגע יודישע טעאַטערס, און אויך זאָגאַר נישט ראָן, ווען גארדין האָט זיך בעמיהט אָנצוקניפען דעם קאָנטאַקט מיט די קלאַסיקער פון אייראָפּעאישען טעאַטער. ערשט אין די לעצטע צוויי יאָהר־צעהנדליג זענען אין דער הינזיכט פאַר־געקומען גרינדליכע ענדערונגען. און דעריבער טאַקע, ביים שרייבען די דאָזיגע אבהאַנדלונג, האָבען מיר געהאַט דעם איינדרוק, ווי מיר וואָלטען געזאָגט קדיש נאָך עמוואָס, וואָס איז שוין אויף אייביג אַוועק אויפ'ן עולם־האמת...

ה. ל. זשיטניצקי.

אַ קינד.

אַ שפּאַנע צייט נאָכ'ן האָבּן דאָס קינד איז די מוטער געלעגען אין אַ גליקליכער, פריימהאַפטער פערגעסענהייט. די היבאַמע איז שוין געווען אַוועק, די יודענעס, וואָס האָבען נישט פערלאָזט זייער שכנ'טע אויף אַ ווינציגער מינוט, זענען אויך שוין געווען אַוועק; דאָס געריידער, וואָס דאָס קינד האָט אָנגעמאַכט מיט זיין קומען אויף דער וועלט, די געשרייען פון דער געווינערין, דער טומעל, דאָס געלויף — אַלץ האָט זיך איינגעשטילט מיט'ן אנקומען פונ'ם פריהמאָרגען. און די גרויע שטראַהלען פון דעם נייערוואַכטען טאָג, וואָס זענען קוים מיט צרות אַריינגעדרונגען דורך די צוויי נידריגע, טינקע פערפרוירענע פענסטער, האָבען דאָ אנגעטראָגען אַ פערגליווערטע רוהיגקייט, אַ רוהיגקייט אַ בענגליכע, וועלכע דערמאָהנט אָן אַנ'איינגעדרימעלטען שמערץ.

אַ חוץ דער מוטער מיט דעם ניי־געבוירענעם קינד זענען אין דער דאָזיגער גרויער שטוב געוועזען נאָך צוויי מענשען. דאָס זענען געווען דער פיער־יעהריגער בן־ציון און זיין יינגערע שוועסטער, די דריי־יעהריגע צפּרה. זיי זענען געשלאָפען. זיי האָבען געחראָפּעט ווי צוויי אַלטע, פעסט זיך צוגעטוליעט איינער צום אַנדערן און זיך אַרומגעקלאַמערט אין אַ הייסער, ברידערליכער אומאַרמונג. דער קליינער בן־ציון האָט פעסט אַרומגעהאַלטען די שוועסטער ביי דער ברוסט, און די קליינע צפּרה האָט פערוואָרפען זיהרע הענטלעך אַרום דעם האַלז פונ'ם קליינעם בן־ציון. זייערע נעז האָבען זיך בעריהרט, זייערע אָטעמס האָבען זיך אויסגעמישט, זיי האָבען אַריינגעהראָפּעט און אַריינגעפּיפּען איינער אין צווייטענס מויל אַריין. דאָס דאָזיגע אַרומקלאַמערן זיך, די דאָזיגע הייסע אומאַרמונג — דערמיט האָבען זיך די שלאָפענדיגע קינדער געשיצט געגען דעם גרויסען פראָסט. וואָרום דאָס בעטעל, אין וועלכען די קליינע זענען געלעגען, איז געווען זעהר אַנ'אָרים בעטעל; אונטער זיך האָבען זיי געהאַט אַ שטרוי־זאַק מיט אַ ביסעל שמאַטעס, פערדומפּעטען שטרוי, און צוקאָפּענס — איין־איינציג קישען, וואָס איז אַראָבגעפאַלען ערגיץ אין אַ לאָך אַריין; צוגעדעקט זענען זיי געווען מיט אַנ'אַלטער, צוריסענער, אויסגעקראַכענער פלאַכטע. חאָטש די קליינע האָבען זיך פעסט אַרומגעהאַלטען, דאָך האָבען זיי ליידער געציטערט; שלאָפענדיגערהייד האָבען זיך זייערע קליינע לייבער ערגיץ אַריינגעקוועטשט, זיך ערגיץ געוואָלט אַריינגראָבען, ערגיץ אין אַנ'אָרט, וואו די גליעדער וועלען זיך קאָנען דערוואַרעמען. די קאַלטע לופט האָט איינגעזאַפּט אין זיך די וואַרימקייט פון זייערע קערפּערס און אַרומגעלעקט זיי ווי מיט אַ פראָסטיגער צונג. די דיקע הענטלעך פון דער קליינער צפּרה, וואָס זענען געווען פערוואָרפען איבער'ן ברודער'ס האַלז, זענען געווען רויט און אָנגעשוואָלען; דער קליינער בן־ציון האָט גע־

האַלטען פערביסען די ליפּען, זײַנע אויגען זענען געווען צוגעדריקט מיט עפּיס אַ גרויסער אָנגעשטרענגטקייט, די דיקע נאָז איז געווען דערוױטעלט, און אַרום זײַנע פערשלאָ־פענע ברעמען איז געלעגען אײַנגעקריצט אַ כעס. און ער האָט אויסגעזעהן מיט זײַנע סמאַלע־שוואַרצע האָהר, איבער דעם נידריגען, שוואַרצען שטערן, מיט זײַן ברײטן, טונקעל פּנים, מיט די גרויסע אויערן — ווי אַ קלײנער ציגײַנער, וועלכער ליעגט אין שלאָפט ווינטער־צײַט ערגיץ אין אַ וואַלד און דאָס הײסע בלוט איז אין איהם אײַנגע־פרוירען געוואָרען.

די שטיב איז געווען אַ שרעקליך אָרימע. מ'האָט דאָ געקאָנט דורכנישטערן און דורכטרײסלען אַלע ווינקלען, אַלע טעפּלעך, די שענק און די שופּלעדער, און נישט געפינען עפּיס אַזעלכעס, וואָס מ'זאָל קאָנען אָפּבײַסען און אַראָפּשלינגען. אויף אײנעם פון די פענסטער איז געלעגען אַ טימעל מיט זאַלץ, פון וועלכען אַ העלפט איז געווען אויסגעשיט; דערנעבען האָבען זיך געוואַלגערט עטליכע נעגעל, האַרטע, פעדראָסטע, אַבזוריות'דיגע נעגעל, פון וועלכע מען קאָן גאָרנישט אָפּבײַסען; און ווינקעל; נעבען דער קיך, איז געשטאַנען אַ בלעכענער עמער מיט וואַסער, קאַלט, שנײַדיג, האַלב־געפרוירען וואַסער, וועלכעס אַ מענש קאָן בשום־אופן נישט טרינקען. און די דאָזיגע גרויסע אָרימ־קײַט און בלויזקײַט איז דאָ געהאָנגען אין דער לופט. דער נידריגער סופיט איז שווער געלעגען איבער דער שטוב, ווי ער וואָלט וועלען אַלץ אַראָפּדריקען צו דער ערד; די ביער גאָלע ווענד האָבען געאָטעמט מיט אַ גרויסער עלענדקײַט. דאָס בעטעל פון דער מוטער און דאָס בעטעל פון דער קלײנער חברה, דעם קלײנעם בן־ציון און דער קלײ־נער צפּרה, זענען געווען אַרײַנגערוקט אין די ווינקלען און אַרומגעדעקט מיט שאַמענב, אַזוי אַז זײ האָבען עפּיס ווי אײַנגאַנצען נישט פערנומען קײן אָרט אין דער דאָזיגער גרויער שטוב. דאָס שענקעל בײַ דער וואַנד האָט נישט מעהר געהאַט ווי אײן האַלבע טהור — די אַנדערע העלפט איז שוין לאַנג געווען אַרויסגעפאַלען; און די דאָזיגע טהיר איז געווען ברײט אויפגעשפּרײט, אַזוי אַז מ'האָט אַרויסגעזעהן פון אינווײניג די פּאָר אָרימע טעפּלעך, וועלכע זענען געווען שוואַרץ און קאַלט און האָבען אויס־געקוקט אַזוי, ווי מ'וואָלט נאָך אין זײ קײנמאָל נישט געקאָכט קײן עסען. דער טיש איז געווען אָװעקגערוקט אין אַ זײַט, און מיטען דער פּאָדלאָגע האָט זיך געוואַלגערט אַ באַניק. די שטוב האָט אויסגעזעהן אַזוי ווי אַ קעלער, וואו די מײַז האָבען אַלץ אומגעדרײַט, אויסגענאָגט און אויסגעגרײַזשעט. נעבען קיכעל איז געשטאַנען אַנ'אײַזערן אויװעלע און האָט אָװעקגעשיקט אַ העהר ערגיץ אין אַ וואַנד אַרײַן. בײַ־נאַכט, אין דער צײַט פון'ם געריי־דער, האָבען די שכנ'טעס געבראַכט אַ ביסעל האָלץ און געמאַכט אַ פײַער. נאָר איצט האָט דאָס אויװעלע שוין לאַנג אויסגעהױלט דעם לעצטען פונק וואַרימקײַט, עס איז געשטאַנען ווי פערשמאַכט, ווי פערבענקט נאָך האָלץ, און האָט מיט זײַן פערראָסטע־טער קאַלטקײַט נאָך פערגרעסערט דעם פראָסט אין שטיב.

ווען דער טאָג איז שוין געווען אַ ביסעל העלער, האָט זיך געעפענט די טהיר און עס איז אַרײַנגעקומען אַ ווײַבעל, אַרומגענומען אין אַ טיכעל. זי איז מיט שטילע טריט צוגעגאַנגען צו דער קינפּעטאָרין און געשטאַנען אַ ווײַלע גאַנץ שטיל נעבען בעט. דער־נאָך האָט זי געזאָגט מיט אַ ווײַבער, נומער שטים:

— ברײַנע... ברײַנע...

די קינפּעטאָרין האָט ברײט געעפענט איהרע, אַלץ נאָך טרויטהאַפטע, אויגען.

— ברײַנעשי, טרינקט אַ ביסעלע וואַרימע מילך... נאַט אײַך, נעהמט, עס וועט אײַך זײַן צו געזונד...

און דאָס ווײַבעל האָט אָפּער גענומען אַ קריגעלע פון אונטער'ן טיכעל. האָט זיך אַראָפּגעבויגען איבער ברײַנען און זיך נעבען איהר געפּאָרעט. זי האָט גערעדט צו איהר

שטילע ווערטער, אונטערגעהאלטען איהר דעם קאפּ און זי ארומגעהויבט מיט איהר הארציגקייט.

דער קליינער בן־ציון איז שוין נישט געשלאפען... ער האט דערהערט פון ווייטענס א זופּעי און א שלינגען, און עפּיס האט זיך א דרעה־געטהון און א נאג־געטהון ביי איהם אין מאגען. ער האט זיך אזוי האסטיג גענעבען א שטעל־אויף פון געלעגער, אז ער האט שיער נישט צודרעהט די קליינע צפרה. זיין ברענענדיג צינגיינער־אויג האט, ווי א תליין, ארומגענומען דאס גאנצע בילד דארט ביי יענעם בעטעל, וואו מען האט עפּיס געזופּט און געשלונגען. ער איז געווען גרייט איינצושלינגען א האלבע וועלט און איז אזוי געשטאנען א שפּארע ווייל, אויפגעשטעלט אין בעט, אונבעוועגליך, און אלץ געקוקט דארט אהין. דאס צוריסענע העמדעל האט איהם קוים דערגרייכט ביז צום נאפּעל אזוי אז מ'האט איהם ארויסגעזעהן א האלבען בויך און די ברוינע פיס, וואס זענען געווען ווי אויסגעקנעטען פון ברוינעם ליים. ער איז געווען א קורצער, נאר א רונדיגער און א דיקליכער, און האט אויסגעזעהן ווי א קליינער פויער. ער איז געשטאנען מיט צושפּריי־טע פיס, און א צוטערן איז איהם דורכגעלאפען איבער די ליפּען און איבער די אויערן, אזוי ווי ביי א יונג פערדעל, וואס חאפּט זיך צו צו עפּיס מיט א גרויסער גלוסטונג. ער איז געווען גרייט עפּיס צו טהון, אראבצושפּרינגען פון בעטעל, ערגיץ אהינצולויפען, עמיצען צו שלאגען און צו קאפּיען מיט די פיס.

נאר דער דאזיגער קליינער האט שוין געהאט שכל און האט געוואוסט זיך איינצוהאלטען. ער האט נאך עפּיס געדענקט פון ביי־נאכט, די געוויינען און די געשרייען פון דער מוטער, ער האט געוואוסט, אז די מאמע האט געהאט א קינד, און האט פערשטאנען, אז ער דארף איצט זיין אנ'ארענטליכער. און, אראבשלינגענדיג דאס שפּייעכץ, וואס האט זיך איהם אנגעקליבען אין מויל, האט ער זיך אראבגעלאזט און זיך ארונטערגעשארט אונטער דער פלאכטע. דעם כעס, וואס האט זיך אנגעזאמעלט ביי איהם, האט ער אויסגעלאזט צו דער שוועסטער, געבענדיג איהר מיט'ן עלענבויגען א זעץ אין זייט. נאר די קליינע צפרה איז פון דעם נישט אויפגעקומען; זי האט נאך אלץ געהאלטען אויסגעשטרעקט די הענטלעך, ווי זי וואלט נאך מיט זיי עמיצען ארומגענומען און זיך צו עמיצען צוגעקלאמערט.

דאס פרעמדע ווייבעל האט נאך געקוקט צום ניי־געבוירענעם קינד און נאך עפּיס געערעדט צו ברוינען, אלץ מיט איהר ווייבער, מילדער שטים. הערנאך איז זי ארויסגעגאנגען פון שטוב, מיט איהרע שטילע, צארטע טריט. איהר טיכעל האט א בלאז־געטהון מיט עפּיס ליעבעס; זי האט איבערגעלאזט נאך זיך עטוואס ווארימעס, מילדיגעס, וואס האט זיך אויפגעהאלטען א ווייל אין דער גרויער שטוב און זיך צופלאסען אין דער קאלטער לופט.

די מוטער איז שוין נאכדעם געווען אינגאנצען אויפגעקומען פון איהר פרוימהאל־טער פערגעסענקייט. זי האט א ווייל געקוקט מיט ברייט־געעפענטע אויגען אויף די געגענאיבערדיגע וואנד... פון ארום און ארום האט זיך צוגעשלייכט צו איהר, ווי א חיה, עפּיס א שווערקייט, וואס האט זיך אנגעזעצט אויף איהר און זי ארומגעפרעסט, ווי מיט א רייף. זי האט וועגען גארנישט געטראכט, און דאך האט זיך איהר געדאכט מיט א פּייניגליכער עקשנות אלץ געדרעהט ארום דעם ניי־געבוירענעם קינד, וואס איז געפאלען אויף די וועלט אין אזא טיעף־פראסטיגער ווינטער־נאכט און וועלכעס דער ערשטער טאג פון לעבען האט בעגעגנט מיט אזא קאלטען, גרויען גרוים דורך די גידע־ריגע, טיעף־פערפרוירענע פענסטער. דאס קינד איז געלעגען נעבען איהר, ארומגעוויקעלט אין א קישען, און נישט נעגעבען פון זיך קיין שום סימן פון לעבען. עס האט נישט געוויינט און נישט געפּישטשעט. עס האט טיעף געשוויגען. דאס שווייגען איז געווע־

ווען ערגער פון וויינען, ווייל עס האט דערצעהלט וועגען א רייזה טעג, וואס דארפען קיימען, און וועגען גרויסע שוועריגקייטען, וועלכע מ'דארף דורכגעהן. דאס שווייגען האט געהאט אין זיך עפּיס א קלארקייט, עס האט אנגערעגט צו טראכטען פּיעל שלעכטע זאכען, האט אן אלעם דערמאהנט, האט געמאלען בילדער פאר די אויגען. די מומעה האט מיט עפּיס א שפּיציגער שארפקייט, מיט א שארפער עמפּפינדליכקייט, מיט אלע איהרע אויפגעטרייסעלטע און צוריק-איינגעדרימעלטע חושים געפיהלט נעבען זיך דאס שווייגענדיגע קינד. עס האט אויפגעהערט צו זיין א קינד, עס איז געווארען א זאך, א שווערע זאך, וואס האט זיך אנגעהאנגען איבער איהר ווי א וואלקען, געבונדען א און געמאכט זי אומעכטיג.

און אין בריינעס הארצען האט זיך אנגעקליבען א גאנצער קנויל פון כעס. דער מאן איז פון איהר אנטלאפען — און זי מוז דא ליגען אין געהאקטע וואונדען און זיך מוטשען אין קינפעט? איהר בליק איז אלץ נאך געהאנגען אן דער געגענאיבערדיגער וואנד; נאר ער האט איצט געהאט אזא פינקעלדיגע שארפקייט, אז ער האט אויסגעדריקט עפּיס א קללה, א פלוך פון טיעפען הארצען, וועלכער האט אזוי ווי געוואלט דורכבויערן די הארטע וואנד, ארויספליהען פריי, אויפזוכען עמיצען און א שלאג-טהון איבער עמיצענס קאפּ. איבער בריינעס צעוועהטאגטען קערפּער זענען דורכגעלאפען נישט-גוטע פּייערלעך. איהר איז געווען פּריקרע, וואס דאס קינד נעבען איהר האט אזוי אומשולדיג און נעביכדיג געשוויגען; זי האט עס געהאסט, זי האט דעריבער געוואלט, עס זאל וויינען, שרייען, פּייניגען זי, כדי זי זאל עס נאך מעהר האסען.

בריינעס מאן, שמואל-בעריל, איז אוועק פון איהר מיט אנ'ערך צוויי חדשים צוריק. ער איז אפילו נישט געווען פון דעם סארט מענשען, וואס זארגט נישט פאר ווייב און קינדער, לאזט אלץ אויף הפקר און אנטלויפט אין די וועלט אריין. שמואל-בעריל איז געווען א שווייגערס א זוהן, און בריינע איז אויפגעצויגען געווארען, אלס יתומה, ביי זיינע עלטערן אין שטוב, אין דארף. זיי זענען געווען שוועסטער-קינדער און זענען אייביג געווען התן-כלה. זיי האבען געגעסען א סך קעז, א סך זויער-מילך מיט קארטאפעל, זיי זענען אומגעגאנגען מיט די קיה, געברוינט געווארען פון דערזעלבער זון און זענען געווען עהנליך איינער צום אנדערן: זיי האבען ביידע געהאט רויטע פנים'ער, ברוינע העלזער, רויטע הענד, שווארצע האהר, געזונטע, פעסטע ברוינע קערפּערס. שמואל-בעריל איז געווען א קערנדיגער, נישט-איבעריג גרויסער מאנספערשוין, מיט קליינע, תמימות'דיגע אויגען; בריינע איז געווען גרעסער פון איהם, אומגעשיקטער, ברייטער, שלאבריגער, מיט א ברייט פנים און שווארצע וואנסען אויף דער אויבערשטער ליפּ. פון די עלטערנ'ס שווייג האט זיך גארנישט אויסגעלאזט; זיי האבען נאך דער חתונה איבערגעצויגען זיך אין שטאדט אריין און געהאנדעלט מיט אויבסט. זומער-צייט האבען זיי פּערדיענט, דאגעגען האבען זיי ווינטער קיינמאל נישט געהאט צו עסען. די ווינטערס זענען געווען פאר זיי א גיהנום. זיי האבען מיט הונגעריגע אויגען ארויסגעקוקט אויף דעם ליעבען פרוהלינג, ווען די ציבעלעס וועלען וואקסען אין די גערטנער און עס וועלען אויפשפּראצען די ערשטע, קליינינקע, ליעבהארציגע ראש-חודיש-רעטיכלעך. היי-יעהריגען ווינטער איז געווען בעזונדערס שלעכט. אז ס'אויבסט האט זיך אויסגעלאזט, האט שמואל-בעריל געפּרובט האנדלען מיט עופות, וועלכע ער האט געבראכט פון דארף, — נאר ער איז געווען א שטיקעל שלים-מזל, און די שוואנגערע בריינע, וועלכע איז געווען א גרעסערע בריה'טע אין האנדעל, איז געווען שוואך איי... האט געקאנט ווייניג מיטארבייטען. עס איז געקומען א שלעכטע צייט. די בא־ע פאר גראשען זענען אויפגעצעהרט געווארען; די געזונטע, קערנדיגע, פעסט-געקנעטענע קערפּערס האבען ווייניג בעקומען שפּייז; דער קליינער בן-ציון מיט דער קליינער צפּ...

האבען זיך גאנצע טעג ארומגעצופט, ווי צוויי הונגעריגע העהנער, וואס שטעהען צוזאמען אין איין שטיינ; בריינע האט געשאלטען, געשלאגען די הונגעריגע קינדער און איז ארומגעגאנגען א גאנצען טאג א ברומענדיגע, מיט א צוקנעפעלטער חאלקע און מיט צופלאשעטע האהר פון הינטער דער הויב; און דער הערבסט איז געווען אן פייכטער און האט דורכגעשלאגען דורך די מויערן מיט זיין נאסקייט. ביז איינמאל, אין א פריהמארנען, איז שמואל-בעריל אויפגעשטאנען פארטאגס, ארומגעבונדען זיך די בורקע מיט א שטריק, גענומען א זאק אונטער'ן ארעם, אראבגעצויגען דאס היטעל איבער די אויערן — מיט אן בענגליכען טרויער אין זיינע קליינע אויגען — אוועקגעלאזט זיך ערגיץ אין די וועלט אריין און נישט מעהר אהיים געקומען ביז'ן היינטיגען טאג.

און דאס אלץ צוזאמען און אויך די טעג, וואס זענען געקומען שפעטער, האבען איצט דורכגעצויגען, ווי א כמאיע שווארצע כמארעס, איבער בריינעס פערשלאפענעם געהירן. עס איז געווען אין דעם אלעם די רויזיגע שווערקייט פון אן בארג, וואס האט צוגעדריקט בריינען, זי נישט דערשטיקט און אוועקגענומען ביי איהר די מעגליכקייט נאך עפיס צו טראכטען. זי האט נישט מעהר געזעהן די געגענאיבערדיגע וואנד, זי האט פערמאכט די אויגען און איז ווידער פערזונקען אין א דרימעל, אין וועלכען איהר צושרויפטער קערפער האט נישט גענומען קיין אנטייל, א דרימעל פונ'ם בלויזען מח, וועלכער ווערט פערדולט און שלאפט-איין, א צופלאמטער און צובלאנדזשעטער, צוליעב אן פלאנטער פון צו-שווערע און צו-פיינליכע געדאנקען.

דערווייל איז דער טאג געווארען אלץ ליכטיגער. ביים זייטען-ווענטעל פונ'ם פענסטער האט זיך בעוויזען א בלאס-העלער שטרייף, — ווייס-אויס, ערגיץ, אין הימעל, איז אראבגעגאנגען א זון, א קארגע, איינגעשרומפענע ווינטער-זון, וועלכע האט אויך געטראפען דא אהער און איז מיט א גרויסער אנשטרענגונג אדורכגעדרונגען דורך די געפרוירענע שויבען. נאר פונ'ם דאזיגען העלען שטרייף ביים זייטען-ווענטעל פונ'ם פענסטער איז אין שטוב נישט געווארען פרעהליכער. די לופט איז דא געווארען נאך פראסטיגער, טרוקענער און הארטער. די גרויסע עלענדקייט, וועלכע איז דא פריהער געווען ארומגעוויקעלט מיט שאטענס, איז איצט ארויס אויף די ליכטיגע שיין, זי איז געווארען בולט'ער און האט נאך מעהר בעהערשט די שטוב. און די העלקייט האט דערצעהלט עפיס אויף זעהר א פרייקענער, הארטער שפראך: אז דרויסען איז אן נידריגער, בלויער הימעל, א קליינע זון, א פערהארטעוועטע ערד, איינגעפרוירענע וואסערן, טויטע ביימער, שווארצע קראהען און א הארטער, זעהר א הארטער הויך טראגט זיך איבער דעם אלעם און פערוואנדעלט די וועלט אין א שטיין.

י. טרוואקס.

צום אויפבוי פון א נאציאנאלער היים פאר יודען אין ארץ־ישראל.

(געשיכטליך מאטעריאל).

הערצל'ס נבואה.

זינט די ניינצעהן הונדערט גלות־יאהרען האט דאס יודישע פאלק בלויז איינמאל דורכגעלעבט אזא מאמענט, ווי מיר לעבען איצט היינט נאך דער באלפור־דעקלאראציע. דאס איז געווען אין מיטען פירטען יאהרהונדערט לויט דער געוועהנליכער צייט־רעכנונג, אין דער הערשאפטס־צייט פון קייזער יוליאן אפאסטאטא.

קייזער יוליאן, וואס די קריסטליכע קירכען־היסטאריקער האבען איהם אנגערופען אפאסטאטא, ד. ה. דער אבטריניגער, הויפטזעכליך, ווייל ער איז געווען אויסערגעוועהנליך פריינדליך צו די יודען, איז ערשיענען פאר'ן יודישען פאלק כמעט ווי א גואל־צדק. דער דאזיגער כאראקטער־שטארקער ביצאנטינישער הערשער האט פון די בעדריקטע יודען אין ארץ־ישראל ניט בלויז אראבגענומען די שווערסטע שטייערן, נאר ער האט זיך אויך אונטערגענומען אויפצובויען דעם בית־המקדש אין ירושלים. זיין בריעף „צו די יודישע קהלות", אין וועלכען ער רופט־אן דעם נשיא הלל השני „מיין ברודער", איז געווען אנ'אונגעהויער וויכטיגע דעקלאראציע מצד דעם בעסטען גייסט פון דער אלטער וועלט בנוגע צום יודישען פאלק.

עהנליך לויט איהר טאן, האטש ניט לויט די סבות, וואס האבען זי ארויסגערופען, איז די באלפור־דעקלאראציע, וואס איז פערעפענטליכט געווארען פאר אונזערע אויגען. אין רעכטען ברען פון דער גרעסטער פעלקער־שלאכט, בשעת דאס יודישע פאלק אין דער גאנצער וועלט און אין ארץ־ישראל איז אבגעגאנגען מיט בלוט, האט זיך בעוויזען דער מאדערנער „בריעף צו די יודישע קהלות", אין דער פארם פון א דעקלאראציע פון דער גרעסטער מאכט אין דער וועלט — ענגלאנד, וועגען וועלכער הערצל האט נביאות געזאגט נאך מיט צוואנציג יאהר פריהער: „ענגלאנד, דאס גרויסע ענגלאנד, דאס פרייע ענגלאנד, וואס געוועלטיגט איבער די ימים, וועט די ערשטע פון די וועלט־מאכטען פערשטעהן אונזערע צילען".

די פאר־ארבייטען.

הערצל'ס גייסטיגע יורשים, די פיהרער פון דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע אין דער מלחמה־צייט, האבען זיך באלד פון אנהויב גוט אריענטירט. נאך אין

דעצעמבער 1914 איז אין קאָפּענהאַגען פּאָרגעקומען אַ בעראַטונג פון מיטגלידער פון ציוניסטישען אַקציאָנס־קאָמיטעט. אויף דער דאָזיגער בעראַטונג זענען אויסגעאַרבייט געוואָרען די הויפּט־יסודות פון דער ציוניסטישער פּאָליטיק אין דער מלחמה־צייט. קאָפּענהאַגען איז אָנערקענט געוואָרען אַלס ערשטער צענטער פון דער יודישער פּאָליטישער אַרבייט. אַהין זענען געשיקט געוואָרען די מיטגלידער פון אַ.־ק. ד"ר טשלענאָוו און נחום סאָקאָלאָוו.

אין די יאהרען 1915 און 1916 איז מיט'ן פולען אימפּעט געפיהרט געוואָרען די צוגרייטונגס־אַרבייט פון דער ענגלישער עפענטליכער מיינונג לטובת אַ יודיש ארץ־ישראל אונטער'ן ענגלישען פּראָטעקטאָראַט. אין צענטער פון דער אַרבייט איז געשטאַנען דאָס אַזוי־גערופענע מאַנטשעסטערער קרייזעל מיט פּראָפ. חיים ווייצמאַן בראש. דאָרט, אין מאַנטשעסטער, איז געשאַפען געוואָרען אַ בריטיש־פּאַלעסטינישער קאָמיטעט, וועלכער האָט אַרום זיך פערזאַמעלט אַ ריי פּאָליטישע פּערזענליכקייטען, דערונטער דעם רעדאַקטאָר פון „מאַנטשעסטער גוואַרדיען“, סקאָט. דער קאָמיטעט האָט דאַן אָנגעהויבען אַרויסצוגעבען אַ צוויי־וועכענטליכען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „פּעלעסטאַין“, וואָס האָט געטראָגען דעם פּראָגראַם־לאָזונג: „שאַפען אַ יודישע היים אין ארץ־ישראל אונטער ענגלאַנד'ס שוץ“.

אַ מעהר־נאָרמאַלען כאַראַקטער האָט די פּאָליטישע אַרבייט בנוגע ארץ־ישראל אָנגענומען אָנהויב 1917, ווען עס האָבען זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען די קריעגס־אָפּעראַציעס פון דער ענגלישער אַרמעע אויפ'ן באָדען פון ארץ־ישראל. דעם 7־טען פעברואַר 1917 זענען פאָרגעקומען די ערשטע אָפיציעלע אונטערהאַנדלונגען צווישען די פאָרשטעהער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע: סאָקאָלאָוו, ווייצמאַן, ד"ר גאַסטער, הערבערט סעמיועל, לאָרד וואַלטער ראָטשילד, דזשיימס דע־ראָטשילד, בענטוויטש, סאַקער און קאָווען מיט דעם ענגלישען רעגירונגס־פאָרשטעהער, דעם מומחה אין אָריענט־ענינים סער מאַרק סאַיקס. פון דאַן אָן זענען פאָרגעקומען בסדר'דיגע אונטערהאַנדלונגען צווישען די דערמאָהנטע ציוניסטישע און האַלב־ציוניסטישע פּערזענליכקייטען מיט די ענגלישע מאַסגעבענדע פאַקטאָרען.

די באַלפור·דעקלאַראַציע.

דער רעזולטאַט פון די אַלע אונטערהאַנדלונגען איז געווען די פאָלגענדיגע קורצע דעקלאַראַציע, וועלכע איז געמאַכט געוואָרען דעם 2־טען נאָוועמבער 1917 דורך דער ענגלישער רעגירונג אין דער פאָרם פון אַ בריעף פון אויסערן־מיניסטער לאָרד אַרטור דזשיימס באַלפור צום לאָרד וואַלטער ראָטשילד, דעם ערען־פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ענגלאַנד. דער בריעף האָט געהאַט פאָלגענדען אינהאַלט:

„טייערער לאָרד ראָטשילד!

„מיט דער גרעסטער פרייד שיק איך אייך איבער אין נאָמען פון דער רעגירונג פון זיין מאַיעסטעט*) די אויסדריקען פון סימפּאַטיע צו די ציוניסטישע שטרעבונגען, וועלכע זענען בעטראַכט און אָנערקענט געוואָרען דורכ'ן קאַבינעט.

„די רעגירונג פון זיין מאַיעסטעט דריקט־אויס איהר סימפּאַטישע בעציהונג דערצו, אַז עס זאָל געשאַפען ווערען אַ נאַציאָנאַלע היים אין ארץ־ישראל פאַר דעם יודישען פאָלק. זי וועט אָנווענדען אַלע מיטלען צו פערווירקליכען דעם דאָזיגען ציעל; פערשטעהט זיך, אַז קיין זאַך וועט ניט געטהון ווערען, וואָס קאָן אָנריהרען די בירגער־

*) די אָפיציעלע פאָרם אַנשטאַט „די ענגלישע רעגירונג“.

ליבע און רעליגיעזע רעכט פון דער נישט־יודישער בעפעלקערונג, וואס וואוינט אין ארץ־ישראל, און אויך די רעכט און די פאליטישע לאגע פון די יודען אין אלע אנדערע לענדער.

איך בעט אייך, די דאזיגע מעלדונג איבערצוגעבען דער ציוניסטישער ארגאניזאציע".

די נייע תקופה.

די דאזיגע דעקלאראציע, וועלכע איז געקומען פאר די ברייטע יודישע מאסען אומגעריכט, האט אריינגעבראכט אן אונבעשרייבליכע פרייד אין די הערצער פון צוזייהטען און צושפרייטען פאלק. די דעקלאראציע איז געקומען אין דער סאמע קריגעריגער צייט, ווען די יודישע וועלט איז געווען פול מיט יאוש בנוגע דער צוקונפט פון ארץ־ישראל און דעם יודישען ישוב דארט. אין משך פון די פאר יאהר, וואס טערקיי האט געקעמפט ביי דער זייט פון די צענטראל־מלוכות און האט פערוואנדעלט ארץ־ישראל אין א קריגס־פלאץ פון דער ערשטער מדרגה, אונטער דער אנפיהרונג פון דושעמאל־פאשא, האט דער יודישער ישוב געהאט אויסצושטעהן די גרעסטע ענויים. די יודישע בעפעלקערונג אין ירושלים איז דורך גירושים, ארעסטען און מגפות פערקלענערט געווארען אויף א העלפט. פון פערשיעדענע קאלאניעס אין יהודה און פון יפו איז דער גרעסטער טייל פון דער יודישער בעפעלקערונג ארויסגעטריבען געווארען אהן שום־איינזעהעניש. די יודישע קהלה אין יפו, וועלכע איז ביים אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה בעשטאנען פון אנ'ערך 20 טויזענד נפשות, האט אנהויב 1918 געהאט בלויז דרייטהאלבען טויזענד נפשות. די ארעסטירטע און די תפיסות און די פערשלעפטע אין גלות, וועלכע זענען גרעסטענטיילס געווען די בעסטע אינטעליגענטע כחות פון יודישען ישוב (די טערקען האבען זיי חושד געווען אין סימפאטיע צו די ענגלענדער), האבען געהאט אויסצושטעהן די מורא'דיגסטע ענויים מצד די טערקישע מאכטהאבער, וועלכע האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער אכזריות און בעסטיאליטעט.

די ענגלענדער זענען אלזא געקומען קיין ארץ־ישראל אלס די פארויס־אנערקענטע רעטער פונ'ם יודישען ישוב און עס איז גאנץ פערשטענדליך, וואס די באלפור־דעקלאראציע איז דורך דער יודישער בעפעלקערונג אין ארץ־ישראל אויפגענומען געווארען נאך מיט מעהר בעגייסטערונג, ווי דורך די יודען אין דער גאנצער וועלט. די איינגעבוירענע יודען בעצייכענען זי, ווי דער אנהויב פון א נייער תקופה, א נייע צייט־רעכענונג. די ירושלים'ער טעגליכע צייטונג „דואר היום", למשל, דאטירט זיך היינט „דאס פיערטע יאהר פון דער באלפור־דעקלאראציע".

דער נצחון פון ציוניסטישען געדאנק.

נאך דער דעקלאראציע פון דער ענגלישער רעגירונג זענען, ווי א נאטירליכער פועל־יוצא, געקומען די הסכמות פון די איבעריגע גרויסע מלוכות און פון דער אפאסטאלישער רעזידענץ. דעם 28־טען מאי 1918 איז סאקאלאוו אויפגענומען געווארען דורכ'ן פויפסט און האט מיט איהם גערעדט מכח די קריסטליכע הייליגע ערטער אין ארץ־ישראל. דער פויפסט האט ערקלערט, אז ער איז פעראינטערעסירט בלויז דערין, עס זאלען געשיצט ווערען די קריסטליכע הייליגע ערטער. דעם 14־טען יוני האט סאקאלאוו בעקומען פון דער פראנצויזישער רעגירונג א שריפטליכע מעלדונג, אין וועלכער זי דריקט אויס איהר פולע סימפאטיע צום שאפען א יודישע היים אין ארץ־ישראל. עס ווערט בלויז אנגעוויזען, אז די הייליגע ערטער וועלען מוזען בלייבען עקסטעריטאריאל. אויך די איטאליענישע רעגירונג האט צוגעזאגט אונטערצושטיצען די יודיש

שע שטרעבונגען. די פעראייניגטע שטאטען פון צפון־אמעריקא האבען כסדר בערנימען די פרעגדל. כסטע שטעלונג צו דער ציוניסטישער פאליטיק און דאס האט געפונען א בעזונדערן אויסדרוק אין׳ם בריעף פון פרעזידענט ווילסאן צום ראבינער סטעפען ווייז, אלס אפיציעלער פארשטעהער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין אמעריקא.

די פאליטישע ערפאלגען פונ׳ם ציוניסטישען געדאנק אין דער גרויסער וועלט, דאס געווינען די גרויסמאכטען אויף אונזער זייט לטובת א יודיש ארץ־ישראל, זענען בעגלייט געווארען מיט די גלענצענדע נצחונות פון ענגלישען מיליטער אין ארץ־ישראל. פינף וואכען נאך דער באלפור־דעקלאראציע, חנוכה, דעם 9־טען דעצעמבער 1917, האט גענעראל אלענבי איינגענומען ירושלים. אנהויב יאנואר 1918 איז איינגעפיהרט געווארען אן ענגלישע מיליטער־און ציוויל־פערוואלטונג אין יהודה.

דער ערשטער יודישער לעגיאן.

אין פערלויף פון דער גאנצער צווייטער העלפט ווינטער און במשך פונ׳ם זומער 1918 זענען געפיהרט געווארען פערביסענע שלאכטען צווישען דער ענגלישער מיט דער טערקישער ארמעע אין ארץ־ישראל. אויף דער זייט פון די ענגלענדער האט שוין דאן געקעמפט דער יודישער לעגיאן, וועלכער האט אהן ספק געשפיעלט נישט בלויז א מיליטערישע ראליע, נאר אויך געהאט א געוואלדיגע פאליטישע בעדייטונג פאר׳ן יודענטום און פאר׳ן יודישען ארץ־ישראל.

דער יודישער לעגיאן איז אן אמת׳ער פראדוקט פון דער וועלט־מלחמה, וועלכע האט איבערגעארבייט מענשליכע מיינונגען און אנשויאונגען מן הקצה אל הקצה. עס איז פערשוואונדען געווארען די מורא אין די יודישע לאיאלע קרייזען פאר׳ן בעגריף „יודיש מיליטער״. די מעהר מוטיגע האבען געוואגט ארויסצוטרעטען פריהער, און די ווייניגער מוטיגע — שפעטער. נאך אין פעברואר 1915 האט זיך צונויפגענומען אין אלעקסאנדריען (אלכסנדריה של מצרים) א גרופע יונגע יודען, על פי רוב אנטלאפענע פון ארץ־ישראל פון אונטער׳ן טערקישען רעזשים, און האבען בעשלאסען צו גרינדען א יודישען לעגיאן, כדי צוזאמען מיט׳ן ענגלישען מיליטער צו קעמפען פאר דער בעפרייאונג פון ארץ־ישראל. א דעלעגאציע, וואס איז בעשטאנען פון זשאבאטינסקי, גלוסקין, לעוואנטין, טרומפעלדאר און אנדערע, און וואס האט געהאט די אויפגאבע דורכצופיהרען די גרינדונג פונ׳ם לעגיאן ביי דער ענגלישער מיליטער־מאכט, איז פונ׳ם אויבער־קאמאנדיר אין מצרים, גענעראל מאקסוועל, צוריקגעקומען מיט דער ערלויבניש צו שאפען נישט קיין קאמפס־לעגיאן פון דער ערשטער מדרגה, נאר בלויז א טראנספארט־לעגיאן אויף מויל־אייזלען, און אבגעשיקט וועט דער לעגיאן ווערען נישט צום פאלעסטינא־פראנט, נאר אויף גאליפאלי, נעגען דעם דארדאנעלען־פראנט. די אינציאטארען, הגם זייערע האפנונגען זענען לכתחילה צוקלאפט געווארען, זענען דאך איינגעגאנגען אויפ׳ן פארשלאג פון גענעראל מאקסוועל, ווייל זיי האבען אנערקענט, אז די קליינע גרופע וועט דינען אין דער צוקונפט אלס גרונד פאר א יודישען קאמפס־לעגיאן. אנפיהרער פון דעם דאזיגען ערשטען יודישען לעגיאן איז געווען פאלקאווניק פעטערסאן; זיין געהילף — דער בעקאנטער יודישער העלד טרומפעלדאר. דער „ציוניסטישער לעגיאן״, ווי מען האט איהם דאן גערופען, איז בעשטאנען פון 600 מאן און האט זיך אויסגעצייכענט אין אלע אונטערנעהמונגען. זשאבאטינסקי׳ס מיה, אז דער לעגיאן זאל פערוואנדעלט ווערען אין א קאמפס־גרופע, האט אין לאנדאן נישט געהאט קיין ערפאלג און ביי דער ליקווידאציע פון דער גאליפאלי־עקספעדיציע איז דער ערשטער יודישער לעגיאן פונאנדערגעלאזט געווארען (זומער 1916).

דער צווייטער יודישער לעגיאן.

אבער פון א קערענדעל פון דעם ערשטען לעגיאן איז אויסגעוואקסען דער צווייטער — דער יודישער קאמפס־לעגיאן. אין אקטאבער 1916 זענען קיין לאנדאן אנגעקומען אנ'ערך 100 בעפרייטע יודישע לעגיאנערען פון דער גאליפאלי־עקספעדיציע און זענען צוגעטיילט געווארען צום 20־טען פולק, וואו זיי האבען געבילדעט די 16־טע ראטע. ווען דאס ענגלישע קריעגס־מיניסטעריום האט זיך אין אפריל 1917 ענטשלאסען צו שאפען א יודישען לעגיאן צום קאמף פאר ארץ־ישראל, זענען סאלדאטען פון דער דערמאהנטער 16־טער ראטע ספעציעל אויסגעבילדעט געווארען אלס סערזשאנטען און אונטער־אפיצירען פאר'ן קומענדיגען יודישען לעגיאן. אין יולי 1917 האט קערענסקי געשלאסען אנ'אבמאך מיט דער ענגלישער רעגירונג, לויט וועלכען ענגלאנד האט בעקומען דאס רעכט אנצונעהמען אין מיליטער רוסישע בירגער, און דאן איז ערשינען די אפיציעלע מיטטיילונג וועגען דער שאפונג פון יודישען לעגיאן פאר א"י.

דער יודישער לעגיאן איז געווען געטיילט אין דריי פולקען: דער „38־טער קעניגליכער שיסער־פולק" (אנפיהרער פולקאווניק פעטערסאן), 39־טער (פולקאווניק מארגאלין) און 40־טער (פולקאווניק סעמיועל).

דעם 4־טען פעברואר 1918 איז דער 38־טער פולק אבגעפאהרען פון לאנדאן קיין מצרים, בעגלייט מיט א געוואלדיגער בעגייסטערונג פון א גרויסען יודישען עולם. אין דערזעלבער צייט איז דערהאלטען געווארען די ערלויבניש אנצונעהמען פרייוויליגע לעגיאנערען פון אמעריקא און ארץ־ישראל. דער גאנצער יודישער לעגיאן איז בעשטאנען פון 38% אמעריקאנער, 30% פאלעסטינער, 28% פון ענגלאנד, 9% פון קאנאדא און 2% פון ארגענטינא.

אלס דער ערשטער טייל פונ'ם יודישען לעגיאן איז אריין אין דער פייער־ליניע דער 38־טער פולק. דאס איז געווען אין יוני 1918 אויפ'ן וועג קיין שכם און דאן אין עמק־הירדן, וואו ער האט זיך בעגעגענט מיט'ן 39־טען פולק. די ביידע פולקען זענען פעראייניגט געווארען אונטער דער אנפיהרונג פון פולקאווניק פעטערסאן, בשעת דער ארומרינגלונג פון טערקישען מיליטער. דער יודישער לעגיאן האט זיך אויסגעצייכענט און איז אין גענעראל אלענבי'ס בעריכטען כסדר געריהמט געווארען.

דער „ועד־הצירים".

פאר די גייסטיגע צרכים פון די יודישע לעגיאנערען האט געזארגט ניט ווייניג די ציוניסטישע פאלעסטינא־קאמיסיע, וועלכע האט געטראגען און טראגט נאך היינט דעם העברעאישען נאמען „ועד הצירים". די ערשטע קאמיסיע איז געקומען קיין ארץ־ישראל א קורצע צייט נאכדעם ווי גענעראל אלענבי האט איינגענומען ירושלים. די קאמיסיע איז בעשטאנען פון פראפ. וייצמאן, ד"ר עדער, דזשיימס דע־ראטשילד, יוסף זיעף, לעאן סימאן און פראפ. סילווען לעווי, בעגלייט דורך מאיאר ארמסבאי־גאר, אלס פארשטעהער מצד דער רעגירונג. דער הויפט־צוועק פון דער קאמיסיע איז געווען צו זיין א פערבינדונגס־גליעד צווישען דער ענגלישער מאכט מיט דער יודישער בעפעלקערונג. פערשטעהט זיך, אז דער „ועד־הצירים" האט געשפיעלט אויך די גרעסטע ראליע ביי דער הילפס־ארבייט פאר'ן שטארק־געליטענעם יודישען ישוב אין ארץ־ישראל. ליידער, האבען זיך זיינע בעמיהונגען, צוליעב אינערליכע און אויסערליכע מניעות, ניט שטענדיג איינגעגעבען. אזוי איז צו־ניט געווארען דער פלאן מכח'ן קאלאניזירען די דעמאבילוזירטע יודישע לעגיאנערען אין ארץ־ישראל.

די ערשטע ארץ־ישראל־קאמיסיע האט די גרעסטע אכט געלעגט אויף דעם ערצי־

הינג פון יונגען דור אין לאנד. איינע פון איהרע ערשטע ארבייטען איז געווען דאס לייגען דעם פונדאמענט־שטיין פאר דער יודישער אוניווערזיטעט אין ירושלים אויפ'ן הר־הצופים (סקאפוס־בארג). דאס איז געשעהן חמישה־עשר־באב תרע״ח (דעם 24־טען יולי 1918).

אין ערשטען יאהר נאך דער באלפור־דעקלאראציע איז די פאליטישע לאגע פון ארץ־ישראל געווען נישט קלאר, ווי בכלל די לאגע פון נאהנטען מזרח. בעזונדערס האט מיטגעהאלפען צו דער פערפלאנטערונג פון דער סיטואציע די ארבייט פון עמיר פייזל, דער זוהן פון קעניג פון כעדזשאס, וועלכער האט מיט זיין רייטער־מיליטער מיטגעהאלפען די ענגלענדער צום נצחון איבער די טערקען. פייזל האט זיך געהאט ערקלערט פאר קעניג פון סיריען און פאלעסטינא מיט דער רעזידענץ אין דמשק. שפעטער איז ער פון דארט פערטריבען געווארען דורך די פראנצויזען.

ארץ־ישראל אויף דער שלום־קאנפערענץ.

אבער נישט קוקענדיג אויף אלע שטערונגען, האט זיך די פאליטישע ארבייט לטובת א יודיש ארץ־ישראל כסדר גערוקט פאראויס. דעם 27־טען פעברואר 1919 זענען סאקאלאוו, אוסישקין, פראפ. ווייצמאן, אנדריי ספיר און סילווען לעווי אויפגענומען געווארען דורכ'ן 5־ראט פון דער שלום־קאנפערענץ אין פאריז. אין זיין רעדע האט סאקאלאוו בעגרינדעט די היסטארישע רעכט פון יודישען פאלק אויף ארץ־ישראל. דאן האט ווייצמאן געשילדערט די שרעקליכע לאגע פון די יודען אין די מלחמה־לענדער און מאטיווירט די נויטיגקייט, און די אינטערעסען פון דער ציוויליזירטער וועלט, פון א נאציאנאלער היים פאר'ן יודישען פאלק אין ארץ־ישראל. דער דריטער האט גענומען דאס ווארט אוסישקין אויף העברעאיש. דאן, אין מיטען דעם גרויסען מאמענט ווען דאס היסטארישע יודישע ווארט איז געהערט געווארען צום ערשטען מאל פאר די פיהרער פון דער וועלט־פאליטיק, איז געשעהן דער אינצידענט, וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר אונזער גלות: פראפ. סילווען לעווי, דער פארשטעהער פון אסימילאטארישען קרייזעל, וואס גרופירט זיך ארום דער „אליאנס איזראעליט אוניווערסעל“ (חברת כל ישראל חברים) אין פאריז, דערזעלבער, וועלכער איז געווען מיטגליעד פון דער ערשטער פאלעסטינא־קאמיסיע, האט גענומען דאס ווארט און ערקלערט, אז חאטש די ציוניסטען האבען גוטע כוונות, פונדעסטוועגען איז דער ציוניזם א סכנה פאר ארץ־ישראל, וועלכעס איז א קליין לאנד, אזוי אז די אראבער וואלטען דורך דער פערווירקליכונג פון ציוניזם געמוזט שטארק ליידען. סילווען לעווי'ס רעדע האט געמאכט א זעהר דערדריקענדען איינדרוק אין דער יודישער וועלט, אבער אויפ'ן 5־ראט איז איהר ווירקונג געווען א מינימאלע. אויף לענסינג'ס פראגע, וואס דארף מען פערשטעהן אונטער'ן בעגריף „נאציאנאלע היים“, האט פראפ. ווייצמאן געענטפערט, אז דאס דארף מען פערשטעהן אין דעם זין, דאס קען ארץ־ישראל זאלען איינוואנדערן יעהרליך 70 טויזענד יודען און דארט שאפען פאמעליך אזא סביבה פאר יודען, ווי אמעריקא איז פאר די אמעריקאנער און ענגלאנד פאר די ענגלענדער.

אין דערזעלבער צייט, ווען די יודישע פארשטעהער זענען געווען אויף דער שלום־קאנפערענץ אין פאריז, איז אין לאנדאן פארגעקומען צום ערשטען מאל זינט דעם אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה אן אלוועלטליכע ציוניסטישע קאנפערענץ, וועלכע האט א טאג שפעטער אויסגעהערט דעם בעריכט פון די ציוניסטישע מנהיגים. די קאנפערענץ האט אנגענומען א רייהע וויכטיגע בעשלוסען. דאן איז אויך בעשטימט געווארען א נייער „ועד־הצירים“ פאר ארץ־ישראל פון ד״ר עדער, ד״ר יעקב טהאן, ד״ר יוסף לוריא, אוזישע

נער עטינגער, אינזשענער וואלקאנסקי, און אלס נאהנטסטע מיטארבייטער — זשאבאטינסקי און לעווין-עפשטיין פון אמעריקא

די אונקלארע לאגע אין א״י.

דאס לעבען אין ארץ-ישראל איז אונטער דער מיליטערישער פערוואלטונג געווען נישט לייכט. די טויערן פון לאנד זענען געווען געשלאסען פאר נייע איינוואנדערער. בלויז די, וואס האבען שוין געוואוינט א לענגערע צייט אין ארץ-ישראל, איז געווען ערלויבט צוריק ארייגצופאהרען. די עקאנאמישע לאגע פון לאנד האט זיך, אמת, געבעסערט אין פערגלייך מיט דער לאגע אונטער דער טערקישער הערשאפט. דאס האבען בעוויזען די שטייער-ציפערן. די באהן-פערבינדונג ירושלים—קאירא א.א.וו. האט געבראכט נייע לעבען אין לאנד. א בעזונדער אכט איז געלעגט געווארען אויף דער פערשענערונג פון די שטעדט, בפרט אויף דער אויפבויאונג פון ירושלים. נייע גאסען זענען געעפענט געווארען, גערטנער פערפלאנצט געווארען, טיילוויין לויט די פלענער פון פראפ. געדעס און אנדערע.

דערפאר אבער האט זיך די פאליטישע לאגע פון יודישען ישוב און לאנד בכלל פערערגערט. די אדמיניסטראציע, וואס דער גרעסטער טייל פון איהרע מיטגלידער אין נידעריגע בעאמטע זענען געווען אנטיסעמיטיש אדער אנטי-יודיש, האט געקוקט צווישען די פינגער אויף דער אגיטאציע מצד די אראבישע דעמאגאגען, וואס האט שפעטער געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען. די לאגע איז, ווי געזאגט, געווען נישט קיין קלארע. און עס איז פערשטענדליך, וואס אין מאי 1919 האט זיך די שלום-קאנפערענץ ענדליך געזעהן געצוואונגען צו שיקען קיין ארץ-ישראל די אינטערנאציאנאלע קאמיסיע, וואס איז געווען בעשטימט צו מאכען אן אנקעטע ביי דער בעפעלקערונג פון נאהנטען מזרח, ווער זי ווענט פערלאנגט אלס מאנדאטאר. דער אלגעמיינער איינדרוק פון דער קאמיסיע איז געווען, אז דאס גלייכסטע פאר ארץ-ישראל איז דער ענגלישער מאנדאט, און ענגלאנד'ס מאנדאט בעדייט — א נאציאנאלע היים פאר'ן יודישען פאלק.

אין יוני 1919 איז געקומען קיין ארץ-ישראל די ספעציעלע קאמיסיע פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, בעסער געזאגט — פון דער אמעריקאנער ציוניסטישער ארגאניזאציע, וואס איז בעשטאנען פונ'ם אויבער-ריכטער פון די פעראייניגטע שטאטען לואי ד. בראנדייס (עהרען-פרעזידענט פון דער ארגאניזאציע אין אמעריקא), יעקב דע האאז, דער געוועזענער נאהנטער מיטארבייטער פון הערצל'ען, פראפ. פרידענוואלד און ראזאוו. נעהמענדיג אין בעטראכט, אז אמעריקא איז אין יענער צייט געווען די גאנצע אויסהאלטערין פון ישוב, איז א חוין א גרויסער פאליטישער בעדייטונג, האט דער וויזיט פון דער קאמיסיע געהאט אויך א געוואלדיגע בעדייטונג פאר דער ווייטערדיגער פינאנסירונג פון ישוב דורך דער אמעריקאנער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

נאך בראנדייס'עס אבריזע האט זיך די אנטי-יודישע אגיטאציע אין לאנד נאכמעהר פערשטארקט, עס האבען וועניג געהאלפען די שענע הבטחות, וואס די העכסטע מיליטער-בעאמטע אין לאנד האבען געגעבען בראנדייס'ן און אנדערע ציוניסטישע מנהיגים. דער גובערנאטאר, גענעראל סטארס האט אפשר געהאט די בעסטע כוונות. ער האט זיך אפילו אויסגעלערנט העברעאיש און גערעדט אין דער שפראך אויף יודישע אסיפות, למשל, אויף דער רבנים-קאנפערענץ אין ירושלים אין יולי 1919. אבער די בעאמטענשאפט בכלל, ווי געזאגט, איז געווען אנטי-יודיש. אין אויגוסט — סעפטעמבער 1919 האבען זיך די אנטי-יודישע אינטריגעס אנגעהויבען פערשטארקען. סוף סעפטעמבער האט די „קריסטליך-מאהמעדאנישע געזעלשאפט“ אין ירושלים דערקלערט דעה

ענגלישער מאכט א רעזאלוציע, אין וועלכער עס איז געזאגט געווארען: „די יודישע אימיגראציע דארף פערוועהרט ווערען, און יעדער יוד, וואס קומט אין לאנד זיי אלס פריוויליגער סאלדאט, זיי צו אנ׳אנדער צוועק — דארף תיכף צוריקגעשיקט ווערען אין זיין היים-לאנד“. באלד נאכדעם זענען פערוועהרט געווארען צו שפילען און זינגען אויף עפענטליכע ערטער אלערליי נאציאנאלע הימנען. פערשטעהט זיך, אז דא האט מען געמיינט בלויז דעם יודישען נאציאנאלען הימן — די „התקוה“. בכלל איז די שטימונג אין לאנד געווארען א געשפאנטע, און באלד האבען זיך אנגעהויבען ווייזען די פריכטען פון דער שלעכטער זריעה.

ווען דער מיליטערישער גענעראל-גובערנאטאר איבער ארץ-ישראל, גענעראל באלס האט אין מיטען פעברואר 1920 ערקלערט דעם רעדאקטאר פון דער אראבישער טאגליכער צייטונג אין ירושלים „מראת אל שרק“, אז די ענגלישע רעגירונג איז ענטשלאסען אויפצובויען אין ארץ-ישראל די צוגעזאגטע נאציאנאלע היים פאר׳ן יודישען פאלק, האט זיך אנגעהויבען א שטארקע אגיטאציע מצד א רייהע דעמאגאגען און דער רעזולטאט איז געווען די ערשטע דעמאנסטראציע אין א מאהמעדאנישען פייער-טאג דעם 27-טען פעברואר. דער לאזונג פון דער דעמאנסטראציע איז געווען: פראטעסט געגען דער ערקלערונג פון גענעראל-גובערנאטאר. אין דער דעמאנסטראציע האבען זיך בעטייליגט בלויז שטאדטישע אראבער, מייסטענס קריסטען, אבער כמעט גארנישט קיין פאלאכען (דארפס-אראבער), וועלכע זענען דריי-פערטעל פון די איינוואוינער פון לאנד. פונקט אזא אויסזעהן האט געהאט די צווייטע דעמאנסטראציע, וואס איז פארגעקומען מיט צוויי פרייטאגען שפעטער, דעם 13-טען מערץ. אין דער צייט, ווען די ערשטע דעמאנסטראציע איז אריבער שטיל, האט זיך די צווייטע שוין נישט בעגנוגט מיט בלויזע העצ-רעדעס, נאר איז אויך איבערגעגאנגען צו פיינדליכע ארויסטרעטונגען געגען יודען. פאראלעל מיט די דעמאנסטראציעס אין ירושלים זענען אויך פארגעקומען ענליכע דעמאנסטראציעס אין צווייטען עק לאנד, אין חיפה.

טרומפעלדאר׳ס העלדען-טויט

צו יענער צייט איז געווען גאנץ אומרוהיג די לאגע אין סיריען און אויך אין צפון ארץ-ישראל, וואס איז געשטאנען אונטער דער פראנצויזישער אקופאציע. בעת די קאמפען פון׳ם פראנצויזישען מיליטער מיט די אראבישע מורדים האבען גלייך מיט די קריסטליכע ישובים געליטען אויך די גרעסערע יודישע קאלאניע מטולה און די קליינע ארבייטער-ישובים תל-חי, כפר-גלעדי און חמרה. ווען י״ז שבט זענען די ארבייטער פון תל-חי אין מיטען העלען טאג בעפאלען געווארען און עס איז גע׳הרג׳עט געווארען דער ארבייטער שאר, האבען די עטליכע חלוצים פון יענע פונקטען געבעטען א שטארקע שמירה-הילף. ליידער, האט דער „ועד-הצירים“ אין ירושלים, וועלכער איז שוין דאן זיינט עטליכע חדשים געפיהרט געווארען דורך דער גאנץ ענערגישער הא״ג פון מ. מ. אוסישקין, נישט אבגעשאצט די גאנצע ערנסטקייט פון דער לאגע. דעם 1-טען מערץ 1920 איז פארגעקומען א גרויסער אנפאל פון אנ׳ערך 200 בעוואפענטע אראבישע מורדים אויפ׳ן ישוב תל-חי, וועלכע עס האבען פערטיידיגט די דארטיגע חלוצים מיט טרומפעלדאר׳ן בראש. עס האט זיך ענטוויקעלט א פארמעלע שלאכט. דער רעזולטאט איז געווען: זעקס הרוגים מצד די יודען, דערונטער יוסף טרומפעלדאר — דער העלד, וואס איז געווען איינער פון די אנפיהרער פון׳ם ערשטען יודישען לעגיאן אויף גאליפאלי און וואס איז מיט צען יאהר פריהער געווען דער איינציגער יודישער ליניען-אפיציר אין דער רוסישער צארישער ארמעע און זיין העלדנישקייט אין דער יאפאנישער

מלחמה. די לעבען-געבליבענע חלוצים פון תל-חי האבען זיך צוריקגעצויגען, פערברענענדיג הינטער זיך די עטליכע געביידעס פון דעם דאזיגען ישוב.

דער פאָגראָם אין ירושלים.

דער אנפאל אויף תל-חי און דער העלדען-טויט פון יוסף טרומפעלדאר האבען געמאכט א געוואלדיגען איינדרוק אין לאנד, אבער נאך איידער מען האט בעוויזען זיך צו אריענטירען אין דער לאגע, זענען געקומען די טרויעריגע געשעהענישען אין ירושלים. נאך די ערשטע צוויי דערמאהנטע דעמאנסטראציעס איז געקומען די דריטע אום פסח, דעם 4-טען אפריל, בשעת'ן יום-טוב „נעבי-מוסאה". א גרויסע פראצעסיע האט זיך געלאזט צום יפו'ער טויער. בעת די רעדעס איז אויפגעהויבען געווארען דאס בילד פון עמיר פייזול און ער איז פראקלאמירט געווארען אלס „קעניג פון סיריען און פאלעסטינא". עס האט זיך דערהערט א שאס. פראוואקאטארען, וואס האבען אליין די שיסעריי איינגעאָרדענט, האבען בצלר אגיטירט, אז דאס האבען יודען געשאסען אויף דער הייליגער יום-טוב'דיגער פראצעסיע. עס האט זיך אנגעהויבען א געשלעג, וואס האט געפיהרט צו א פאגראם. די אונרוהען האבען געדויערט דריי טעג. דאס רעזולטאט איז געווען: 8 דער'הרג'עטע יודען, 200 פערוואונדעטע, 2 געשענדעטע יודישע פרויען און א היבשע צאהל געהרג'עטע און פערוואונדעטע אראבער. די בעציהונג פון דער מיליטערישער אדמיניסטראציע איז געווען א פערדעכטיגע. די העכערע מאכט האט נישט ערלויבט אין די פאגראם-טעג קיין יודישען זעלבסט-שוץ. און ווען אזא זעלבסט-שוץ איז דורך זשאבאטינסקי'ן און אנדערע דאך איינגעאָרדענט געווארען און האט זיך אויסגעצייכענט אין דער פערטיידיגונג, נישט דערלאזענדיג אין זיין ראיאן קיין אונרוהען, איז ער דורך דער פאליציייאישער און מיליטערישער מאכט געשטערט און דאן ארעסטירט געווארען און אין עטליכע טעג ארום איז געשאפען געווארען א קריגס-געריכט, וואס האט 20 מאן פון דאזיגען זעלבסט-שוץ, דערונטער זשאבאטינסקי'ן אליין, פערמשפט אויף 15 יאהר שווערע תפיסה. ווען זשאבאטינסקי האט געזאגט אין געריכט, אז אויף דער בעשולדיגונגס-באנק דארף זיצען נישט ער מיט זיינע חברים, נאר די אדמיניסטראציע פון לאנד מיט'ן גענעראל באלס און קאלאנעל סטארס בראש, האבען זיינע ריכטיגע ווערטער געפונען אן אָבקלאנג אין דער וועלט. אבער נישט קוקענדיג אויף די מאסען פראטעסטען מצד יודישע און נישט-יודישע קערפערשאפטען פון פערשיעדענע לענדער געגען דער פעראורטיילונג פון זשאבאטינסקי'ן, איז ער מיט זיינע חברים אריינגעזעצט געווארען אין דער תפיסה פון עכו און איז דארט פערבליבען אזוי לאנג, ביז אין גיכען האט זיך געביטען די אויבערשטע אדמיניסטראציע און צוזאמען מיט אויך די לייטונגען, שוואכע און אין א געוויסען זין אנטי-יודישע פאליטיק אין ארץ-ישראל.

דער אקט פון סאן-רעמא.

דער צוזאמענשטויס אין ירושלים איז דאן נישט אהן רעכט בעצייכענט געווארען אין דער פרעסע אלס די חבלי-הגאולה, וואס האבען געמוזט ברענגען צו מעהר ענטשיידענדע שריט בנוגע צו דער פערווירקליכונג פון די יודישע האפנונגען. דעם 24-טען אפריל 1920 איז אויף דער פרעמיערען-קאנפערענץ אין סאן-רעמא בעשלאסען געווארען אריינצונעהמען די באלפור-דעקלאראציע בנוגע ארץ-ישראל אין'ם שלום-טראקטאט, וואס די קאאליציע שליסט מיט טערקיי (אונטערגעשריבען דעם 10-טען אויגוסט 1920). דער דאזיגער פאקט, וועלכער איז פון נארדוי'ן אנגערופען געווארען „דער צווייטער פאקט פון דער נייער יודישער געשיכטע" (נאך דער באלפור-דעקלאראציע),

האט א בו׳טעל בערוהיגט דעם יודישען נאציאנאלען לאגער און אויך די בעפעלקערונג פון ארץ־ישראל. שפעטער האט זיך די פאליטיק פון דער ענגלישער צענטראלער רעגירונג בנוגע ארץ־ישראל נאכמעהר אויסקריסטאליזירט.

אין מאי 1920 איז סער הערבערט סעמיועל, דער געוועזענער ענגלישער פאסטמיניסטער און דאן אינערן־מיניסטער, בעשטימט געווארען אלס הויך־קאמישיאנער, ד. ה. אויבערשטער פערוואלטער פון ארץ־ישראל. סעמיועל איז שוין מיט א פערטעל יאהר פריהער געוועזען אין לאנד מיט א צוויי־חדשים'דיגען בעזוך אלס ספעציעלער קאנטראלער פון דער אדמיניסטראציע און האט זיך געהאט בעקענט מיט די פערהעלטענישען, דער רוגטער מיט די יודישע. ער איז אויך דורך זיין בעזוך פערבונדען געווארען מיט די יודען אין לאנד דורך א משפחה־באנד (זיין זוהן עדווין האט זיך משדך געווען מיט דער טאכטער פון בעקאנטען העברעאישען שריפטשטעלער — פעדאגאג יהודה גראזאווסקי). סעמיועל (דער „נציב העליון“, ווי די יודען אין ארץ־ישראל רופען איהם) האט זיך בכלל צווישען די יודען אין ארץ־ישראל איינגעפונען באלד פון אנהויב, ווי אן איינגענער, און איז אזעלכער ווערט ער כסדר בעטראכט.

אונטער סעמיועל'ס פערוואלטונג.

אונ'ם ברועה, וואס דער ענגלישער קעניג האט סעמיועל'ן מיטגעגעבען צו די איינוואוינער פון לאנד און וועלכען סעמיועל האט פארגעלייענט פאר די פארשטעהער פון דער גאנצער בעפעלקערונג אין ירושלים און אין חיפה, איז בעטאנט געווארען די שאפונג פון א יודישער נאציאנאלער היים. לויט דער פעראָרדנונג פון דער צענטראלער רעגירונג אין לאנדאן, איז איינגעפיהרט געווארען א ציווילע אדמיניסטראציע אין לאנד. צום נציב העליון איז אויסגעוועהלט געווארען א ביראט פון פארשטעהער פון דער לאנד־בעפעלקערונג, צו גלייכע דריטעל פון יודען, מאהמעדאנער און קריסטען. עס איז איינגעפיהרט געווארען דאס דריי־שפראכען־סיסטעם: ענגליש, העברעאיש און אראביש. דאס קויפען און פערקויפען ערד איז ערלויבט געווארען. די אימיגראציע איז פערלייכטערט געווארען, בפרט ווען דער משרד־העליה פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע נעהמט איוף זיך די אחריות פאר'ן איינוואנדערער. סעמיועל האט אויך באלד ערקלערט אן אלגעמיינע אמנעסטיע, דערונטער אויך פאר זשאבאטינסקי'ן און זיינע חברים, וועלכע האבען אבער דערמיט זיך נישט בענוגענט און פערלאנגט א רעוויזיע פונ'ם פראצעס, דורך וועלכער זיי זיינען ענדליך רעהאביליטירט געווארען.

דער יודישער ישוב אין ארץ־ישראל האט אונטער סעמיועל'ס אדמיניסטראציע ערשט רעכט אייפגעלעבט. די פריהער אונטערדריקטע איניציאטיווע און טעטיגקייט האט זיך אנגעהויבען ארויסווייזען אומעטום. פאראלעל דערמיט האט זיך אנגעהויבען די שטארקע ארבייט לטובת ארץ־ישראל אין דער גרויסער וועלט. אין יולי 1920 איז פארגעקומען די גרויסע ציוניסטישע קאנפערענץ אין לאנדאן אונטער בראנדייס'עס פארזיץ. ווייצמאנ'ען און סאקאלאוו'ן איז ווייטער איבערגעגעבען געווארען די הויפט־הנהגה פון דער ארגאניזאציע. עס זענען צוגעצויגען געווארען צו פעראנטווארטליכע ארבייטען בערוהמטע פערזענליכקייטען, וועלכע זענען ביז־אהער געווען פאסיווע ציוניסטען. אזוי איז אן דער שפיץ פון פינאנציעלען ראט געשטעלט געווארען דער מיניסטער פאר עפענטליכע ארבייטען אין ענגלאנד, סער אלפרעד מאנד. עס האט זיך אנגעהויבען אין דער גאנצער וועלט די זאמלונג פאר'ן „קרן היסוד“ (גרינדונגס־פאנד) אין דער סומע פון 25 מיליאן פונט שטערלינג. וועלכע זענען נויטיג אין די ערשטע יאהרען פאר דער אויפבויאונג פון ארץ־ישראל.

די ארגאניזירונג פונ׳ם נייעם לעבען

דאס יודענטום אין ארץ־ישראל איז, ווי עס פאסט אין דעם גרויסען היסטארישען מאמענט, צוגעטראטען צו זיין גרונדליכער ארגאניזירונג. דער „ועד הזמני ליהודי ארץ־ישראל“ (צייטווייליגער קאמיטעט פון די יודען אין א״י), וועלכער איז געשאפען געווארען באלד נאכדעם ווי גענעראל אלענביי האט איינגענומען יהודה, מיט׳ן צוועק צונויפצורופען די קאנסטיטואנטע פונ׳ם יודענטום אין ארץ־ישראל, האט ענדליך נאך אייניגע אונגעלונגענע פראבעס (צוליעב דער אונקלארער פאליטישער לאגע) זיין מיסיע ערפילט: כ״ה תשרי תרפ״א איז די „אספת הנבחרים“ אדער קאנסטיטואנטע געעפענט געווארען אין ירושלים. עס זענען געוועהלט געווארען פארשטעהער פון אלע שיכטען; עס האבען זיך אויך בעטייליגט פרויען־רעפרעזענטאנטינס. דאס האט געבראכט דערצו, אז א קליינע צאהל עקסט־ארטאדאקסישע רעפרעזענטאנטען, וואס האבען פערטראטען אנ׳ערך 10% פונ׳ם ישוב, האבען זיך אבגעזאגט צו בעטייליגען אין די זיצונגען, אבער אויף דער ארבייט און אויטאריטעט פון דער „אספת הנבחרים“ האט דאס קיין שום איינפלוס נישט געהאט. די ערשטע סעסיע פון דער „אספת הנבחרים“ האט אויסגעוועהלט א ועד־לאומי (נאציאנאלער קאמיטעט), וועלכער איז דער לעגאלער פארשטעהער פונ׳ם יודישען ישוב אין ארץ־ישראל כלפי־פנים און כלפי־חוץ.

די איינוואנדערונג אין ארץ־ישראל האט זיך בעזונדערס, פערשטארקט אין די ערשטע ווינטער־חדשים פון תרפ״א, אזוי אז אין די ערשטע חדשים פון 1921 האט די יודישע בעפעלקערונג אין לאנד, וועלכע האט זיך במשך פון דער מלחמה פערקלענערט אויף צוויי דריטעל, שיעך שוין דערגרייכט צו דערזעלבער צאהל, ווי פאר׳ן אויסברוך פון וועלט־קריעג. די צאהל חלוצים וואקסט פון וואך צו וואך. עס פערשטארקט זיך די קאאפעראטיווע בעוועגונג. עס פיהלט זיך אומעטום דער פולס פון אנ׳עכט יודיש לעבען מיט אלע זיינע אינסטיטוציעס, אנהויבענדיג פון די לעהר־אנשטאלטען און ענדיגענדיג מיט׳ן משפט־השלום, דאס יודישע פריעדענס־געריכט, וואס האט לעצטענס געהאט 23 אבטיילונגען אין די שטעדט און קאלאניעס מיט 245 ריכטער. אויך דאס אויבערשטע רבנישע געריכט אין לאנד איז קאנסטיטואירט געווארען אויף דער רבנים־קאנפערענץ (פעברואר, 1921) אין ירושלים; די קאנסטיטואירונג איז פארגעקומען אין אזא פארם, וואס איז ביז איצט געווען פרעמד אין ארץ־ישראל, דהיינו דורך א פעראייניגונג פון אשכנז׳ישען און ספרד׳ישען בית־דין מיט צוויי פרעזידענטען (חכם יעקב מאיר אלס נשיא און הרב קוק אלס אב־בית־דין).

די עפענטליך־רעכטליכע לאגע פון דער יודישער היים אין ארץ־ישראל האט בכלל אנגעהויבען אננעהמען וואס ווייטער אלץ מעהר א רעאלערע פארם אונ׳ם זין פונ׳ם מאנדאט־פראעקט, וואס דארף אין גיכען בעשטעטיגט ווערען דורכ׳ן פעלקער־בונד, און אלס רעאקציע געגען דעם האבען די אראבישע אגיטאטארען ווידער בעגונט זייער ארבייט. אין חיפה איז אין פעברואר פארגעקומען דער אזוי־גערופענער „אראבישער קאנגרעס“, וועלכער האט ארויסגעטראגען א פראטעסט געגען דער שאפונג פון דער יודישער היים און געגען דער פרייער אימיגראציע פון יודען אין לאנד, פערלאנגענדיג אבצושאפען דעם אקט פון סאן־רעמא. אויף ווי ווייט דער דאזיגער „קאנגרעס“ איז נישט געווען דער אויסדרוק פונ׳ם גרעסטען טייל אראבישע איינוואוינער אין ארץ־ישראל און זייערע ווירקליכע אינטערעסען, בעווייזט דער פאקט, וואס בלויז אין וואך נאכ׳ן „קאנגרעס“ האט זיך א גרופע אראבישע עסקנים פון פערשיעדענע געגענדען, בפרט פון ירושלים, דערונטער פארשטעהער פון די ירושלים׳ער אראבישע בעלי־מלאכות־פעראיינען, פארגעשטעלט פאר׳ן נציב העליון הערבערט סעמיועל און איהם ערקלערט, אז זיי זענען

נעגען חיפה׳ער האַנגאַרס און זײַנע החלטות. עס איז איבעריגענס נעבער, אַז די ארץ־ישראל׳דיגע אַראַבער װעלן זיך גאָר און גיכן אײַנלעבן מיט׳ן געדאַנק, אַז ארץ־ישראל איז די יודישע נאַציאָנאַלע הײם.

די גרעניצען.

די פראַגע פון די גרעניצען צװישען ארץ־ישראל און סיריען, דײַטליכער געזאָגט: צװישען ענגלישען מאַנדאַט־געביט און פראַנצױזישען מאַנדאַט־געביט, װאָס איז אַ צײַט לאַנג געװען אַ שװער פּראָבלעם, איז ענדליך לעצטענס געלײזט געװאָרען דורכ׳ן ענגליש־פראַנצױזישען טראַקטאַט װעגען דער אײַנטײלונג פון די מאַנדאַט־געביטען אין נאָהענטען מזרח. די גרעניץ איז בערך פאָלגענדע: פון׳ם פּונקט נסיב (נציב), װעלכער ליגט בײַ דער לעדזשאַס־באַהן, געהט די גרעניץ אין אַ גלײַכען פאַס ביז דער באַהן־סטאַציע סעמאַך (צמח) אױפ׳ן ים־כנרת. דער באַהן־קנופּ דעראַה (אדרעי) בלײַבט אין פראַנצױזישען רשות. װײַטער געהט די גרעניץ דורכ׳ן יאַרמוק־טהאַל, נישט װײַט אָבגערוקט פון דער ברײַטער באַהן־ליניע, װאָס קומט פון דמשק, ציהט זיך לינקס פון ירדן, מי־מרום און הולה־געגענד ביז׳ן האַרף באַניאַס איבער דער קאָלאָניע מטולה, די קאַמע צפון׳דיגסטע יודישע קאָלאָניע, װעלכע בלײַבט אין׳ם שטח פון ארץ־ישראל, ד. ה. אונטער ענגלאַנד׳ס שוץ. די װאַסער־קראַפט פון ליטאַני און יאַרמוק, װעלכע ליגען אין פראַנצױזישען שטח, האָט די יודישע נאַציאָנאַלע הײם דאָס רעכט אױסצונוצען. פון מטולה קרימט זיך אױס די גרעניץ־ליניע און געהט גראָד צום מיטעללענדישען ים ביז ראַס־אַל־נַקוּרַא (סולם־צור). אַ ספּעציעלע ענגליש־פראַנצױזישע קאָמיסיע װעט נאָך בעשטימען די אײנצעלהײַטען פון דער גרעניץ. דאָס בעשטימען די מזרח־גרעניצען פון ארץ־ישראל און עבר־הירדן, צו דרום פון די חורן־בערג, און אױך די דרום־גרעניצען װעט דורכגעפיהרט װערען דורך אַ ספּעציעלען אָבמאַך צװישען דער ענגלישער רעגירונג און דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. בכלל זענען די גרעניצען פאַר ארץ־ישראל גינסטיגער, װי מען האָט געקאָנט ערװאַרטען לױט׳ן ענגליש־פראַנצױזישען אָבמאַך פון 1916. דאָס װיכטיגסטע דערבײַ איז, װאָס דער גאַנצער ירדן, אָנהױבענדיג פון דעם אָרט, װאו עס פעראײניגען זיך זײַנע דרײַ קװאַלען (בײַם דאָרף באַניאַס) ביז׳ן אױסלאַז, געפינט זיך אין׳ם שטח פון דער יודישער נאַציאָנאַלער הײם.

גרױסע פּלענער און גרױסע אױסזיכטען.

דער ירדן און זײַן װאַסער־קראַפט װעט שפּילען אַ גרױסע ראָליע בײַ דער אױפבױאונג פון ארץ־ישראל. הערצל בױט זײַן „אַלטנײַלאַנד“ הױפּטזעכליך אױף דעם ריזיגען אונגעהײַערן אוצר, אױפ׳ן מעכאַנישען כח, װאָס דער שטאַרקער ירדן־שטראָם קאָן געבען; לױט די נײַעסטע אױסרעכנונגען װאָלט אַן עלעקטראָפיקאַטאָרישע סטאַציע אױפ׳ן ירדן געקאָנט געבען העכער צװײ הונדערט־טױזענד פערד־קראַפט. אױף דעם באָדען באַזירט אױך דער גראַנדיעזער בעװאַסערונגס־און עלעקטריפיקאַציע־פּלאַן פון אינזשענער רוטענבערג.

די פעראינטערעסירונג מיט דער פּראַקטישער אַרבײַט אין ארץ־ישראל און דער בעגעהר דאָרט צו בעזעצען זיך איז נאָך קײנמאָל נישט געװען אַזױ שטאַרק אין דער יודישער װעלט, װי אין דער לעצטער צײַט. די אַגיטאַציע־רײַזע פון דזשײמס דע־ראָטשילד, דער זוהן פון נדיב הידוע (דעם פּאַריזער באַראָן עדמונד ראָטשילד) קײן אַמעריקא האָט געהאַט אַ בעדײַטענדען ערפאָלג; עס איז, לױט בראַנדײס׳עס פּראָיעקט, געשאַפען געװאָרען אַן עקאָנאָמישער ראַט פאַר׳ן אױפבױ פון ארץ־ישראל, און װעלכען

עס געהען אַרײַן אויך נישט קײן פּאַרטײ-ציוניסטען. אַ בעדײַטונג האָט אויך צוגעשריבען װערען דער נסיעה פון מיניסטער אַלפרעד מאָנד, דעם פאָרזיצענדען פון עקאָנאָמישען ראַט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, צוזאַמען מיט פּראָפ. װײצמאַן קײן ארץ-ישראל אין חודש יאַנואַר 1921. מאָנד, װעלכער רעכענט זיך פאַר זעהר אויטאָריטעט אויף דעם געביט, זאָגט-פאָר די בעסטע אויסזיכטען פאַר דער עקאָנאָמישער אויפלעבונג פון לאַנד.

דאָס לעצטע װאָרט האָט דאָס יודענטום אין אַמעריקאַ, װאו עס קומען פאָר אין דעם יעצטיגען מאָמענט, װען מיר שרײַבען די דאָזיגע שורות, אונטערהאַנדלונגען צװישען די פיהרער פון אַמעריקאַנער ציוניזם (בראַנדײַס און מעק), װעלכע פאָדערען רײן-פּראַקטישע קאָנסטרוקטיװע אַרבײַט אין ארץ-ישראל, װי אויך פּריװאַטע איניציאַטיװ, און דער דעלעגאַציע פון דער לאָנדאָנער לײַטונג, װאָס בראָש פון איהר שטעהען װײצמאַן און אוסישקין מיט זײער פּאָסטולאַט פון קולטורעלער מעטיגקײט און געזעלשאַפטליכער איניציאַטיװ. מ'דאַרף גלויבען, אַז די בײדע ריכטונגען װעלען קומען צו אַן אויסגלײַך, װאָס עס װעט אַ סך מיטװירקען צו בעזײטיגען די פינאַנציעלע שװעריגקײטען פון דער אַרבײַט אין ארץ-ישראל און צו בעשטאַרקען און פערברײטערן די דאָרטיגע אויפבויאונגס-פּלענער.

אַפּריל 1921.

חיים בן נתן.

ביבליאָגראַפיע.

„מאַטעריאַלען צו דער יודען-פראַגע אין פוילען“.

אַנ'אונגעהייער שווערע, אבער אויך קאלאסאל וויכטיגע ארבייט האט, אין פליג, אויף זיך גענומען דאס פרעסע-ביורא פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען, נעמליך — ארויסצוגעבען אין דער פוילישער שפראך „מאטעריאלען צו דער יודענפראגע אין פוילען“*)

אונגעהויער שווער דאַרף זיין די דאזיגע ארבייט, ווארום די יודען-פראגע אין פוילען איז דאך נישט קיין נייע. נישט פון היינט אן עקזיסטירט זי; אלט איז זי, ווי אלט עס איז דער יודישער ישוב אין פוילען, דאס הייסט אַנ'ערך 800—1000 יאהר. לעבט זי שוין, לעבט און שטענדיג איז זי הייס, ברענענדיג. און פונאנדערגעצווייגט איז זי. נישט איין געביט, נאר דאס גאנצע לעבען נעהמט זי ארום. דערפאר טאקע איז זי אזוי שטארק פערפלאנטערט, אזוי אונפערשטענדליך, אז טאקע תשיט „לית נגר ובר נגר דיפריקינה“ (עס איז נישטא קיין מייסטער און קיין מייסטער'ס זוהן, וואס זאל זי קאנען לעזען). אונפערשטענדליך זיינען פאר אונז א מאסע ערשיינונגען אין דער געשיכטע פון יודען אין פוילען און ממילא קאנען מיר זיך נישט גוט אריענטירען אין דער יודען-פראגע אין דער היינטיגער צייט. סוף כל סוף, נאך אלע חקירות און נאך די פיעל ספרים, וואס זיינען געשריבען געווארען איבער דער געשיכטע פון יודען אין פוילען, פערשטעהען מיר נאך אלץ נישט, פארוואס האבען זיך פארט יודען געהאלטען אין די מדינות פון דער אמאליגער פוילישער רעפובליק פיעל מעהר, ווי אין אלע אנדערע אייראפעאישע לענדער. מיר וויסען גוט, אז בעת די גזירות פון ת"ח ות"ט זיינען א מאסע יודישע קהלות חרוב געווארען, מאסען יודען פון די, וואס זיינען נציל געווארען פון טויט, האבען אויסגעוואנדערט אין פערשיעדענע לענדער און דאס ביסעל איבריגע זיינען געבליבען פעראָרימט, פערפינסטערט, געיאגט און געפלאגט דורך גזירות, רדיפות, צרות און יסורים פון פיעל שטעדט. און דאך איז די צאהל פון יודען אין פוילען געווען און געבליבען פיעל גרעסער, ווי אין אלע אנדערע לענדער.

פוילען איז פונאנדערגעריסען געווארען דורך דריי גרויסע מלוכות: רוסלאנד, פרייסען און עסטרייך (1795) און דא האט זיך ערשט אויף רעכט אנגעהויבען א נייער, שרעקליכער פלאנטער אין דער יודען-פראגע אין פוילען. יעדע איינציגע פון די דאזיגע מלוכות האט אויף איהר שטייגער אויסגענוצט די יודען-פראגע צו איהרע צוועקען, צו איהרע אינטריגעס, אום צו קאנען בעדריקען דאס פוילישע פאלק, אום מעהר און בעסער צו קאנען איינשלינגען און פערדייהען דעם גזלנ'ישען רויב.

*) Materjały w sprawie żydowskiej w Polsce, pod redakcją I. Grünbauma.

מאַטעריאַלען צו אַזאַ פראַגע מוזען ניט אין קאַנען נישט געזאַמעלט ווערען „האַפּ-לאַפּ“, מעשה טאַגדעט, דורך אַבי-וועמען, על רגל אחת. אַ מאַסע אונגעהויערע אַרבייט פערלאַנגט זי און דווקא דורך מומחים מוז זי געמאַכט ווערען, און מענשען דאַרף מען צו איהר נישט ווענינ. צו ציה'ען צוויגעל פון דער דאָזיגער פראַגע מוז מען אַנ'אַנדער מענשען האָבען, און יעדער מענש מוז זיין אַ בקי און זיין געבוט. ער מוז גוט קענען דעם צווייג, דעם טייל פון דער פראַגע, צו וועלכער ער דאַרף דעם מאַטעריאַל זאַמלען.

קאָלאָסאַל איז אַזאַ אונטערנעהמונג. זי לוינט זיך אָבער און גוטוועגדיג איז זי זעהר. די מוועגדיג דווקא און דער פוילישער שפּראַך — פאַר יודישע און נאָך מעהר פאַר פוילישע פּאָליטיקער. צו איהר קאָן מען גאר נישט אנהויבען טראַכטען וועגען ריכטיג פערשטעהן די דאָזיגע שאַרפע און ביטערע פראַגע, און ממילא אויך וועגען געפינען אַ ריכטיגען וועג, זי צו לעזען.

אַט זענען איצט פערראַנגירט געוואָרען די פוילישע פּראָווינצען פון אַלע דריי „זאַבאָרען“, און פון זיי אַלע קומען זיך צונויף אויסגעוועהלטע מענשען צו בעטראַכטען אַלע פראַגען, וואָס זענען נוגע דער פוילישער מלוכה, און צווישען זיי אויך די יודען-פראַגע. הויבט מען אָן ווענ'ן דער דאָזיגער פראַגע צו שמועסען, האַלט זיך יעדער פאַר קאָמפּעטענט, פאַר אַ מומחה. ער האָט וועגען איהר עפּיס געלייענט אַרטיקלען און גאַזעטען און זייטשריפטען, עפּיס ביכלעך און בראָשורען, אָדער ער האָט גאָרנישט געלייענט, נאָר גלאַט געזעהן מיט זיינע אייגענע אויגען. און געזעהן האָט מען טאַקע, נור יעדער האָט אַנדערש געזעהן און קיינער האָט נישט ריכטיג פערשטאַנען, וואָס ער האָט געזעהן. דער, וואָס שטאַמט פון פּרייסישען „זאַבאָר“, האָט געזעהן אַנדערש, פון עסטרייכישען — אַנדערש, און פון רוסישען — גאָר עפּיס אַנדערש, — אַלץ לויט די געהיימע פּאָליטישע אינטריגעס פון יעדער רעגירונג, פון יעדען „זאַבאָר“ בעזונדער, און זעהר שווער איז זיך צו אָריענטירען און דעם גרויסען לאַבירינט פון די פיעל פערשיעדענע פּאָליטישע מאַכינאַציעס. קיינער גיט זיך אפילו נישט אָב קיין חשבון דערפון, אַז אפילו דער רוב פון די צייטונגס-אַרטיקלען און גאַזעטען, ווי אויך ביכלעך און בראָשורען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט דער יודען-פראַגע, געהערען אויך צו יענע מאַכינאַציעס. פון דער ענטוויקלונג פון דער דאָזיגער פראַגע האָט אודאי און אודאי קיינער פון די פּאָליטיקער קיין בעגריף נישט. אפילו אונזערע, יודישע פּאָליטיקער — זאָל עס זיי צו קיין גנאי נישט זיין! — קאָנען אויך אין דער הינזיכט נישט פיעל אויפקלערען.

אַזאַ געזאַמעלטער מאַטעריאַל, ווי מיר האָבען דערמאָהנט, וואָלט געקאָנט עפענען די אויגען, קלאָר מאַכען דעם קאָפּ פון די, וואָס ווילען אויף אַנ'אמת לעזען די יודען-פראַגע אין פוילען. די יודישע פּאָליטיקער וואָלטען פון איהם פיעל געלערנט און די פוילישע וואָלטען געזעהן און געשטוינט. פיעל, זעהר פיעל ערשיינונגען, וואָס זענען ביז איצט אַזוי שטאַרק אונפערשטענדליך, וואָלטען מיט אַמאָל געוואָרען קלאָר, ווי דער טאָג. מען וואָלט זיך אַרומגעקוקט און מיט אַמאָל פערשטאַנען, וואָס עס האָט זיך אָבגעטהון אין דער יודען-פראַגע אין אַלע דריי „זאַבאָרען“ פאַר דער מלחמה און בעת דער מלחמה. מען וואָלט דערזעהן, וועמענס השגה עס האָבען געקירעוועט מיט דעם באָיקאָט, וואָס איז ענטשטאַנען אין רוסישען „זאַבאָר“ פאַר דער מלחמה, מיט די מעשים, וואָס זענען אָבגעטהון געוואָרען מיט יודען, בעת דער מלחמה און דערנאָך, ווען פוילען איז פריי געוואָרען, און אפילו מיט מעשה-האַלערטשיקעס און מעשה-יאַבלאָנאַ, צוליעב וואָס און צוליעב וועמען דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרען און וועמען דאָס האָט גענוצט. און די גאַנצע ענטוויקלונג פון דער יודען-פראַגע מיט איהר גאַנצער הערבקייט

וואלט מען ביים געזעהן. און עס איז זיכער, אז ביי די אמת'ע, אויפריכטיגע פוילישע פאטריאטען וואלט באלד קלאר געווארען, אז א פרייע פוילען, וואס שטרעבט צו זיין נישט אבהענגיג פון אנדערע און וויל זיך נישט לאזען פערפיהרען פון פרעמדע אינטריגעס, מוז און קאן גינסטיג לעזען די יודען-פראגע.

אזוי פערשטעהען מיר: עס ענין פון זאמלען, צונויפשטעלען און דרוקען מאטעריאלען צו דער יודען-פראגע אין פוילען. אנדערש אויפפאסען די זאך קאן נישט קיין שום מענש, וואס האט א בעגריף וועגען מאטעריאלען צו עפים א פראגע.

וויזט זיך אבער ארויס, אז דאס פרעסע-ביורא פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען האט דאס אלץ אפילו אין זינען נישט געהאט, ווען עס איז צוגעטראטען דרוקען די „מאטעריאלען". דאס ביורא האט זיך די זאך פארגעשטעלט זעהר לייכט און נאך לייכטער זי אויסגעפיהרט. זאמלען די מאטעריאלען — צו וואס? צו ווען? מען קאן דאך נעהמען מן המוכן, פון גרייטע. מען איז דאך א „פרעסע-ביורא", וואס שיקט פונאנדער די צייטונגען אקטועלען מאטעריאל. די פוילישע צייטונגען דרוקען איהם נישט. די יודישע דרוקען איהם יא, איז ער אבער אין זיי צעווארפען און געהט פארביי א געוויסע צייט, ווערט ער אינגאנצען פערגעסען. נעהמט מען און מען דרוקט איהם אב אין בעזונדערע העפטען, קאנען איהם לעזען פאליאקען און ביי יודען פלייבט ער לזכרון. וויל כיען, גיט מען נאך צו דאס אדער יענס, וואס האט יא א שייכות, נוט א שייכות צו דער יודען-פראגע אין פוילען און עס איז אין די צייטונגען נישט געדרוקט געווארען, און — פארטיג א העפטעל „מאטעריאלען צו דער יודען-פראגע אין פוילען".

דאס ערשטע העפטעל „מאטעריאלען"*) ענטהאלט בלויז אזעלכע זאכען, וואס זענען אין זייער צייט פונאנדערגעשיקט געווארען די צייטונגען, און טאקע שוין דאס ערשטע שטיקעל „מאטעריאל" דערוויזט, ווי ווייט מיר קאנען זיך נישט אריענטירען אין דער סיטואציע, ווי ווייט מיר פערשטעהען נישט די ערשיינונגען און די געשעהענישען אין ווי נויטווענדיג עס איז אונז נישט פון היינט אן צו זאמלען אמת-ווירקליכע מאטעריאלען, כדי מיר זאלען נישט בלאנדזשען אין דער פינסטער און מיר זאלען יא פערשטעהן, וואס ארום אונז און מיט אונז ווערט געטהון.

דער ערשטער „ארויספאהר" פון די „מאטעריאלען" איז „א מעלדונג וועגען אנפאלען אויף יודען", וואס ה' יצחק גרינבוים האט אין נאמען פון צ.-ק. פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע פארגעלעזען אויף דער קאנפערענץ פון די ציוניסטישע פערטרויאונגס-מענער, וואס איז פארגעקומען אין ווארשא דעם 21. און 22. אקטאבער 1918, דאס הייסט כמעט באלד דערנאך ווי פוילען איז בעפרייט געווארען.

ווי מיר גערענקען, האבען זיך אין ווארשא אנגעהויבען די אנפאלען אויף יודען באלד ווי נור מען האט דערשפירט, אז די דייטשען מאכען עפים הכנות צו פערלאזען דאס לאנד. עס האבען זיך אין שטאדט בעוויזען העץ-פלאקאטען פון דער „קאנסומענטען-ליגע" ביי דעם „ראזוואי", און דערנאך, ווען די דייטשען זענען שוין נישט געווען, זענען פונאנדערגעקלעבט געווארען נייע, פיעל שארפערע העץ-אויפרופען פון דעם גלח לוטאסלאווסקי און פון איינעם, וואס האט זיך אונטערגעשריבען מיט א פסעוודאנים „ארסקי", און דאן האבען זיך די אנפאלען אויף יודען געמעהרט און געשטארקט.

אין דער דערמאהנטער „מעלדונג" ווערען דערמאהנט בלויז די אויפרופען פון דעם דערמאהנטען „ארסקי". עס ווערט אויך געזאגט, אז עס ווערען פערשפרייט קלאנגען וועגען דעם ראזינגען „ארסקי", אז פילסודסקי אליין שרייבט זיך אזוי אונטער. און

*) ערשינען אין ווארשא 1919 (69 זייטען), אונטער דער לייטונג פון נתן שוואלבע און אונטער דער רעדאקציע פון י. גרינבוים.

[illegible] 2 חדשים, אז דעם 14. אקטאבער, ווען ווארשא האט געפייערט דעם יום־טוב פון פרייהייט, זענען יודען בעפאלען און געשלאגען געווארען; „עהנליכע שענדליכע מעשים האבען זיך ווידערהאלט אויף אייניגע פון די ווארשאווער פלעצער“.

נאכדעם, ווי עס ווערט דערצעהלט, אז „אויך אויף דער פראווינץ ווערען געמאכט פארברייטונגען צו שלאגען יודען“ (דאס איז אלץ, וואס די פאליטיקער פון ציוניסטישען צ.־ק. האבען דעמאלט געוואוסט!..) און אז מען שטעלט פאר אלע יודען אלס באלי־שעוויקעס, ווערט אבגעגעבען א מין דעקלאראציע, אז מען איז, הס ושלום, נישט חושד קיין שום פוילישע פארטיי, אז זי האט געזאלט צולעגען איהר האנד צו די דאזיגע מעשים.

„גיין! — רופט־אויס דער צ.־ק. אין זיין „מעלדונג“ — דאס איז אן אונמעגליכע זאך, אז עס זאלען זיך געפינען פארטייען, וואס בעגרייפען נישט, אז אזוינע שענדליכע מעשים גיבען די פיינד פון פוילען א מעגליכקייט, איהר צו טהון פיעל שלעכטס; וואס בעגרייפען נישט, אז מיט זייערע אייגענע הענד האלטען זיי אויף דעם מאמענט פון דער ענדגילטיגער בעפרייאונג“.

דאס הייסט — אריענטירט זיך, דאס הייסט — פערשטעהן, ווייסען, וואס ארום זיך ווערט געטהון!

און אפשר איז דאס ווייניג, נאט אייך נאך:

צו די „בירגער יודען“ ווענדען זיך די דערמאהנטע פאליטיקער אין זייער „מעלדונג“ און רופען:

„יודען! איהר דארפט פערשטעהן, אז דער נאציאנאלער און מענשליכער חוב פערלאנגט פון אייך, איהר זאלט זיך געגענשטעלען די אנפאלער אלס פרייע און שטאלצע יודען; דער שוץ איבער אייער לעבען, אייער כבוד און אייער גוטס ליעגט אין אייערע הענד. און זאלען ווייסען די אלע, וואס דארפען דאס ווייסען, אז מיר וועלען זיך מיט אלע קרעפטען שיצען, ווען זיי ווען פרובען מאכען אויף אונז אנפאלען“.

נו!...

וואלטען די יודישע פאליטישע עסקנים פאר דער מלחמה און בעת דער מלחמה א ביסעלע פערנינפטיגער געווען און געזאמעלט א ביסעלע אמת'דיגע מאטעריאלע, צו דער יודען־פראגע אין פוילען, וואלט זיכער קיין שום יודישען פאליטיקער נישט געקומען אויפ'ן געדאנק, אזא מין „מעלדונג“ פארצולעגען פאר מענשען מיט א געזונטען פערשטאנד, אין א פשיטא נישט צו שעמען זיך איהם דערנאך אין דרוק צו פער־עפענטליכען.

אלס „מאטעריאל“ צו דער יודען־פראגע אין פוילען רעכענט, ווי עס ווייזט אויס, דאס פרעסע־ביורא פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען — אויך די ריינ־ציוניסטישע החלטה, וועלכע איז אנגענומען געווארען אויפ'ן דערמאהנטען צוזאמענפאהר פון די ציוניסטישע „פערטרויאונגס־מענער“, הגם די דאזיגע החלטה האט קיין שום שייכות נישט צו דער ספעציעלער יודען־פראגע אין דעם לאנד.

מיר וואונדערן זיך שוין נישט, וואס אין דער בראשורע איז אבגעדרוקט געווארען אויך די צווייטע החלטה פון יענעם צוזאמענפאהר „וועגען דער לאנדעס־פאליטיק“, חאטש דאס קאן אויך בשום אופן נישט גערעכענט ווערען אלס „מאטעריאל“ צו דער יודען־פראגע. ווענינגסטענס רעדט זיך דאך אין דער דאזיגער החלטה וועגען דער בעציהונג פון די ציוניסטען צו דער אויפלייבונג, פעראייניגונג און זעלבסטשטענדיגקייט פון פוילען.

אלע איבריגע „מאטעריאלען“, וואס קומען אריין אין דעם ערשטען העפטעל, זענען אויך אויף אזא אופן „געקליבען“ געווארען: יא וויכטיג, נישט וויכטיג, יא פערשטענדליך, נישט פערשטענדליך אהן פירושים, ווי באלד נור דאס פרעסע־ביורא פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען האט עס אין זיין צייט פונאנדערגעשיקט די

צײַטונגען, איז עס שוין „מאַטעריאַל“ צו דער יודען־פֿראַגע אין פּוילען און — אַרײַן אין העפֿטעל; געדרוקט זאָל עס ווערען, לדורות עולם זאָל עס בלײַבען, הגם די דורות וועלען נישט פֿערשטעהן, וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך און מפֿל שכן, אַז ווער עס וועט וועלען עפּיס לערנען וועגען דער יודען־פֿראַגע אין פּוילען, וועט דערפֿון גאָרנישט קליגער ווערען, ווי ער איז געווען פֿריהער.

אַט דרוקט מען אָב אַ נאָטיץ, וואָס פּאַסט נור פֿאַר אַ טעגליכער צײַטונג. מיט'ן נאָמען „די יודישע אַלגעמײַנע מײַנונג וועגען עקספּאָזע פֿון פּרעמיער־מיניסטער סוויערזשינסקי“, און וועלכער עס ווערען געזאָגט שטראָף־רייד דעם דאָזיגען פּרעמיער־מיניסטער, פֿאַרוואָס ער האָט איגנאָרירט די יודישע פּרעסע דערמיט, וואָס ער האָט פֿערבעטען צו זיך נור די פֿאַרשטעהער פֿון דער פּוילישער פּרעסע, אום פֿאַר זיי פֿאָרצולעזען זײַן עקספּאָזע און פֿאַר וואָס ער האָט אין דעם עקספּאָזע זײַנעם איננאַנצען פֿערשוויגען די יודען־פֿראַגע.

און ווידער אַ צײַטונגס־נאָטיץ:

דאָס פֿינאַנץ־מיניסטעריום האָט פֿערבעטען אויף אַ קאָנפֿערענץ וועגען דער מלוכה־הלוואה די פֿאַרשטעהער פֿון דער פּוילישער פּרעסע בעזונדער און פֿון דער יודישער פּרעסע בעזונדער און די פֿאַרשטעהער פֿון דער יודישער פּרעסע האָבען ערקלערט, אַז בּיז עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער מלוכה־הלוואה, האָט די פּוילישע רעגירונגס־מאַכט קיינמאָל נישט פֿערבעטען די יודישע פּרעסע אויף קיין שום קאָנפֿערענץ. וועגען דער הלוואה זעלבסט האָבען זיי געזאָגט, אַז „ווייל די יודישע מאַסען זענען פֿערביטערט געגען דער ביז־איצטיגער פּאָליטיק פֿון די פּוילישע רעגירונגען, וואָס ווערט אָנגעווענדעט צו יודען, וועט די יודישע פּרעסע נישט קאָנען געגענווירקען דער יודישער אַלגעמײַנער מײַנונג“.

וואָס איז געווען די „ביז־איצטיגע פּאָליטיק פֿון די פּוילישע רעגירונגען“?— עיין „מאָמענט“, עיין אַנדערע יודישע צײַטונגען, אין־און־אויסלענדישע. דוק ותשכח! אין די „מאַטעריאַלען“ געפֿינט מען דאָס נישט. נור אויב מען מוז שוין יאָ אָנקומען צו צײַטונגען, פֿרי מען זאָל וויסען, וואָס פֿאַר אַ פּאָליטיק עס איז געגען אונז געפֿיהרט געוואָרען, צו וואָס־זשע טויגען ווײַטער די „מאַטעריאַלען“, אפֿילו לויט די בעגריפֿען פֿון דעם פּרעסע־ביוראָ?

פֿאַר דעם לעזער פֿון דעם דאָזיגען העפֿטעל בלײַבט אויך אומבעוואוסט דאָס געשעהעניש, וועלכען עס איז געווידמעט די רעזאָלוציע, וואָס איז אָנגענומען געוואָרען אויף אַ פֿערזאַמלונג פֿון דער יודישער אַקאַדעמישער יוגענד דעם 6 נאָוועמבער 1918. (זײַט 10, 11). דעסגלײַכען זענען אויך אומפֿערשטענדליך די נאָטיצען „פּראָוואָקאַציע פֿון קוריער וואַרשאַווסקי“ (ז. 15), „דער אויפֿרוף פֿון דער וואַרשאווער געמײַנדע“ (ז. 15, 16) און „ריאָרגאַניזאַציע פֿון דער יודישער געמײַנדע אין וואַרשאַ“ (16, 17). — דאָס איז הײַנט, ווען עס זענען אַריבער איננאַנצען 2½ יאָהר זינט יענע געשעהענישען און מיר אַלע האָבען נאָך מעהר אָדער ווענינער אין זכרון דאָס, וואָס מיר האָבען דעמאָלט בײַגעוואוינט, אָדער געלעזען אין די יודישע צײַטונגען. נאָך אין עטליכע יאָהר שפּעטער וועט שוין קיינער פֿון דעם דאָזיגען העפֿטעל נישט קאָנען וויסען, וועגען וואָס עס האָט זיך דעמאָלט געהאַנדעלט. די קריסטליכע לעזער, וואָס פֿאַר זיי האָבען די „מאַטעריאַלען“ בעדאַרפֿט זײַן בעשטימט מעהר, ווי פֿאַר יודען (דערפֿאַר מאַקע דריקען זיך דאָך די העפֿטען אין פּויליש), האָבען באַלד ניט געקאָנט בעגרײַפֿען: מה כל ההדה? וואָס איז דאָס אַזוינס פֿאָרגעקומען?

מיר געדענקען, אַז אין יענע צײַטען זענען אין האַנגרעס־פּוילען פֿאָרגעקומען פֿערשיעדענע שענדליכע געשעהענישען. עס זענען אין פּועל פֿערשיעדענע

ערשטער אבגעטהון געווארען געגען יודען גרויליכע מעשים. וועגען דעם אלעם האבען מיר אין דעם ערשטען העפטעל „מאטעריאלען“ קיין שום זכר נישט, אחוץ עטליכע רמזים און פערשיעדענע נאטיצען. דערפאר געפינען מיר דא א גאנצע רשימה פון „פאגראמען און מערב-גאליציען“ (ז. 18 — 25). ווען ווער זאל טאקע וועלען פון די דאזיגע „מאטעריאלען“ שעפען ידיעות וועגען דעם, וואס עס איז דעמאלט אבגעטהון געווארען מיט יודען אין פוילען, וואלט ער געמוזט בעקומען דעם איינדרוק, אז נור אין יענע אויסגערעכענטע שטעדטליך זענען געווען אונרוהען אדער פאגראמען; אנדערש-וואו אבער איז געווען רוהיג, שטיל, שען, פיין.

פרעגט זיך דאך א קשיא: מה נשתנה? מיט וואס צייכנען זיך אויס די שטעדטליך פון פיעל אנדערע שטעדט און שטעדטליך אין פוילען און פארוואס האבען יענע שטעדטליך יא זוכה געווען צו זיין פעשייבען לדורות עולם צווישען די „מאטעריאלען“, און אנדערע שטעדט און שטעדטליך מיט זייערע „רעוויזיעס“, „רעקוויזיציעס“ וכדומה — נישט? —

אויף דער פראגע קאנען מיר געפינען איין איינציגען תירוץ:

ווי מיר געדענקען, איז די גאנצע רשימה וועגען די פאגראמען געווען האן געדרוקט אין „נאווי דזיעננים“, וואס ערשיינט אין קראקא. מען האט דעריבער נישט בעדארפט זוכען, נישט איבערזעצען; גרייט איז אליין געווען. האט מען דאס טאקע גענומען, ווי עס נעהמט און שטעהט, און איבערגעשיקט אין די צייטונגען, און דערנאך — אריין אין די „מאמעריאלען“. די געשעהענישען אין אנדערע ערטער זענען אבער געווען געדרוקט פונאנדערגעווארפען, אין פערשיעדענע נומערן פון די יודישע צייטונגען. מען האט זיי אלזא ערשט בעדארפט קלויבען, איבערזעצען און צוזאמענשטעלען. דאס איז שוין א צו-גרויסע ארבייט פאר „מאטעריאלען“ דאס לוינט שוין נישט.

מיר מוזען מודה זיין, אז אין דעם דאזיגען העפטעל געפינען מיר אויך א ביסעל מאטעריאל, וואס וועט קאנען דיענען דעם קינפטיגען געשיכטע-שרייבער. צו דעם דאזיגען מאטעריאל געהערען: די דעקלאראציע, וואס א דעלעגאציע פון צ.-ק. פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען האט דעם 12. נאוועמבער 1918 אבגעגעבען דעם דעמאלדיגען קאמענדאנט פילסודסקי, און דער ענטפער, וואס דער קאמענדאנט האט דער דעלעגאציע געגעבען; „מעמאריאל און אויפנאהמע וועגען דעם פאגראם אין קיעלץ“ און דעם געשפרעך, וואס האט זיך ענטוויקעלט צוליעב דעם דאזיגען מעמאריאל צווישען פילסודסקי'ן און די מיטגליעדער פון דער יודישער דעלעגאציע, וועלכע האט איהם דעם מעמאריאל דערלאנגט, ווי אויך דעם שמועס צווישען דעם דעמאלדיגען פרעמיער-מיניסטער מאראטשעווסקי'ן און דערזעלבער דעלעגאציע, וואס האט זיך צו איהם אויך געווענדט וועגען דעם דערמאהנטען פאגראם; וועגען דעם קאמוניקאט פון דער האלב-אפיציעלער טעלעגראפען-אגענטור פ. א. ט. איבער דעם קיעלצער פאגראם; „מעמאריאל וועגען פאגראם אין לעמבערג און וועגען דער לאגע פון יודען אין גאליציען“, וואס איז אבגעגעבען געווארען פילסודסקי'ן דעם 29. נאוועמבער 1918, און דאס געשפרעך צווישען דעם קאמענדאנט און דער יודישער דעלעגאציע; „א יודישע דעלעגאציע ביי מאראטשעווסקי'ן“ (וועגען די פאגראמען אין גאליציען); די אויפרופען פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין פוילען צו יודען און צום פוילישען פאלק וועגען דעם פרויער-טאג, וואס יודען האבען איינגעארדענט צוליעב דעם לעמבערגער פאגראם; דער מעמאריאל פון 30. נאוועמבער 1918, וואס איז איבערגעגעבען געווארען דעם פרעמיער-מיניסטער אין נאמען פון דער יודישער בעפעלקערונג אין יענדזשעיעווער פאוויאט וועגען די פאגראמען, וואס זענען פארגעקומען אין דעם דאזיגען פאוויאט;

„א יודישע דעלעגאציע פון יענדזשעיעוו בײם שעף פון דער מלוכה“; א מעמאריאל פון 18. דעצעמבער 1918 וועגען די יודישע געמײנדעס, וואס איז איבערגעגעבען געווארען דעם דירעקטאר פון דעפארטאמענט פון רעליגיעס; מעמאריאל וועגען זאקלאדניקעס, וואס זענען גענומען געווארען אין לעמבערג פון צווישען די אנפיהרער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע (אהן א גענויער דאטע), און דאס געשפרעך צווישען דעם מלוכה-שעף און דער דעלעגאציע, וואס האט איהם דעם דאזיגען מעמאריאל אבגעגעבען; מעמאריאל פון ציוניסטישען צ.-ק. צום פרעמיער-מיניסטער וועגען וואהל-בעגרענצונגען, וואס האבען געזאלט געמאכט ווערען פאר די יודישע בירגער (30. דעצעמבער 1918).

די אלע זאכען האבען, ווי מיר האבען שוין געזאגט, א שטיקעל היסטארישען ווערטה. מען זעהט אין זײ, וואס עס האט פאסירט מיט אונז, יודען, אין עטליכע ערטער פון דער פוילישער מלוכה באלד נאך דער בעפרײאונג פון פוילען, ווי אויך די מײנונגען איבער די פאסירונגען פון די, וואס זענען געשטאנען אן דער שפיץ פון דער מלוכה, צו וועמען מיר האבען געהאט אזוי פיעל צוטרוי. איז אבער אויך אין זײ דאס בילד נישט גאנץ און דער קינפטיגער היסטאריקער וועט סײ-ווי מוזען אנקומען — אויך בײ די עטליכע געשעהענישען — צו די ציטונגען און צו די מאטעריאלען, וואס האבען אין אמת'ן בעדארפט געזאמעלט ווערען און זענען, לײדער, נישט געזאמעלט געווארען. אײניגע פון די זאכען זענען אויך אײנזײטיג, ווארום זײ שטעלען פאר נאר די מײנונגען-פון די ציוניסטישע פאליטיקער, הגם אנדערע יודישע פאליטיקער האבען אנדערע מײנונגען ארויסגעזאגט.

„יודען אלס א נאציאנאלע מינדערהײט“. *) —

אזא צונאב, אלס צווײטען טיטול, טראגט דאס צווײטע העפטעל פון די „מאטעריאלען אין דער יודען-פראגע“**)

און שטעלט מען אוועק אזא טיטעל, נעהמט מען זיך אונטער צו ליפערן „מאטעריאלען“ וועגען א קאנקרעטער פראגע, און בפרט וועגען אזא פראגע, ווי יודען אלס א נאציאנאלע מינדערהײט, האט מען, דוכט זיך, שוין בעדארפט מעהר מפונק צו זײן אין וועהלען, קלויבען און דרוקען. דאס איז דאך עפעס א פראגע, אין וועלכער די וועלט איז מחולק. עס זענען דאך עפעס פאראן פיעל פון די חכמי אומות העולם און דוקא אזעלכע, וואס געהערען צו די בעסטע פון זײ, וועלכע ווילען גארנישט מודה זײן אין דעם עצם העיקר, אז יודען זענען א בעזונדער נאציע, אפילו צווישען יודען אלײן בעהלען דאך אויך נישט אזעלכע, וואס האלטען אין אײן טענה'ן, אז יודען האבען שוין גאנץ לאנג אויפגעהערט צו זײן א פאלק. מיר ענטזאגען זיך פון אזעלכע יודען. מיר זאגען, אז ווער עס לײקענט אין קיום פון יודישען פאלק, איז אלײן קײן יוד נישט, האטש ער האט זיך נישט גע'שמד'ט. די וועלט האלט דאך זײ פארט פאר יודען און זײ אלײן הערען אויך נישט אויף עדות צו זאגען אויף זיך, אז זײ זענען יא יודען, און די אומות העולם זענען מעהר גענויגט צו גלויבען די דאזיגע „יודען“, ווי די נאציאנאלע יודישע פאליטיקער. און קומט מען הערען צו נישט-יודען וועגען „יודען אלס א נאציאנאלע מינדערהײט“, מוז מען דאך מאקע קודם כל ליפערן מאטעריאל, וואס זאל בעווײזען, אז יודען זענען יא א נאציע. אז פאליש איז די מײנונג פון די, וואס בעהויפטען פערקעהרט.

אזא מין מאטעריאל געפינען מיר אין דעם העפטעל נישט. אנשטאט דעם געפינען מיר אזא מאטעריאל, וואס בעווײזט נאכמאל, אז די פאליטיקער וואס שטעלען

---

*) Żydzi jako mniejszość narodowa.

**) דאס צווײטע העפטעל, ווי אויך דאס דריטע און פערטע זענען שוין נישט ערשינען אונטער דער רעדאקציע פון ה' שווארצבארד, נאר בײדע אונטער דער רעדאקציע פון ה' יצחק גרינבוים.

צוגריף די „מאטעריאלען“, וויסען פשוט נישט, וואס עס הייסט מאטעריאלען צו א פראַגע און אויך, אַז זיי אַליין, במחילת כבודם, אָריענטירען זיך זעהר שלעכט אין דער יודען־פראַגע בכלל און אין דער יודען־פראַגע אין פוילען בפרט, וואס מוז ברענגען נישט וועניג שאַדען דעם יודישען פאָלק.

דאס ערשטע שטיק „מאטעריאל“ פון דעם דאָזיגען העפטעל איז א מעמאָריאַל וועגען דער יודען־פראַגע אין פוילען, וואס דער צ.־ק. פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילען האט איבערגעגעבען אין יאַנואַר 1919 די פראַנצויזישע און ענגלישע מיסיעס, ווי אויך דער מיסיע פון גולען אויף זייער פערלאַנג.

ווי האבען די פאָליטיקער פון דעם ציוניסטישען צ.־ק. בעלעהרט די דאָזיגע פאָליטיקער פון די אומות העולם וועגען דער פראַגע פון דער יודיש־נאַציאָנאַלער מינדערהייט אין פוילען?

לאָמיר זעהן:

קודם כל ווערט אויפגעקלערט, אַז דאָ, אין פוילען, האבען זיך גינסטיג בעצויגען צו יודען נור די ספערען, וואס האבען געגלויבט אין דער אַסימילאַציע; דאַגעגען די ספערען וואס האבען אין דער אַסימילאַציע נישט געגלויבט, אָדער זיי האבען דאס דאָזיגע גלויבען פערלוירען, האבען זיך נישט גינסטיג בעצויגען צו יודען. אויך וויעלאָפּאָלסקי, וועלכער האט אין יאָהר 1862 בטל געמאַכט אַלע יודישע רעכטליכע בעגרענצונגען — דערצעהלען די מחברים פון דעם דאָזיגען מעמאָריאַל — האט זיך געשטיצט דערויף, וואס יודען וועלען זיך אַסימילירען.

מען קאָן זיך לייכט פאָרשטעלען, ווי די ענגלישע, פראַנצויזישע און איטאַליענישע פאָליטיקער האבען מיט ערשטוינונג געהויבען די פלייצעס, לייענענדיג די דאָזיגע ווערטער.

אין פוילען „איז געווען“ אַזוי און אַזוי. און ווי איז געווען ביי זיי? און ווי איז ביי זיי נאָך הייַנט? און ווי איז אויף דער גאַנצער וועלט?

עס איז דאָך אַ דבר ידוע, אַז אין אַלע אייראָפּעאישע לענדער זענען יודען גלייכ־בערעכטיגט געוואָרען נור דערפאַר, ווייל מען האט בעהויפּטעט, אַז דורך דער גלייכ־בערעכטיגונג וועלען יודען זיך אַסימילירען. און נאָך הייַנט: ווער עס איז אין ענגלאַנד, פראַנקרייך, דייטשלאַנד גינסטיג צו יודען, דער זאָגט, אַז די יודישע בירגער זענען גוטע ענגלענדער, פראַנצויזען, דייטשען, און פערקעהרט: אַלע אַנטיסעמיטען האַלטען אין איין שרייען, אַז יודען אַסימילירען זיך נישט, וועלען זיך קיינמאָל נישט אַסימילירען און מען טאָר זאָגאַר זיי נישט אַסימילירען, ווייל זיי האבען אַן אַנדערן, שעדליכען גייסט.

צו אַזעלכע אייראָפּעאישע פאָליטיקער האט מען בעדאַרפט רעדען גאַנץ אַנדערע דבורים. טאַקע מכח אַ יודיש פאָלק, וואס וועט נישט אונטערגעהן, קאָן נישט און דאַרף נישט אונטערגעהן, מכח דער צאָהל יודען אין פוילען, מכח דעם אונגעהויער גרויסען אונטערשייד, וואס עס איז צווישען יודען אין אַנדערע אייראָפּעאישע לענדער, וואו זייער צאָהל איז קליין, און יודען אין פוילען, וואו זייער צאָהל איז אַזוי גרויס און זיי לעבען אין קאָמפּאַקטע מאַסען.

די פערפאַסער פון דעם דאָזיגען מעמאָריאַל האבען אויך נישט פערשטאַנען די פאָליטישע זייט פון דעם פוילישען פילאָסעמיטיזם, וואס האט אַזוי שטאַרק געשטרעבט צו דער אַסימילאַציע. פוילען האט געמוזט פיהרען אַ שווערען קאַמף פאַר איהר קיום. און דאָ האט מען זיך אַרומגעזעהן, אַז צווישען די איינוואוינער פון לאַנד געפינען זיך אַזוי פיעל יודען, וועלכע קאָנען אין דעם קאַמף שטערען און וועניגסטענס זיך אין איהם נישט בעטייליגען. מען האט אויך געמוזט מורא האבען, אַז יודען זאָלען נישט אַריבער־געהן צו דעם צד שכנגד, אויב דער דאָזיגער צד וועט זיין פאַר זיי גינסטיגער. דאַדורך

האבען זיך טאקע די בעסטע פוילישע פאליטיקער בעמיהט יודען מקרב צו זיין און זיי אסימילירען. די שטרעבונג צו דער אסימילאציע האט זיך אין פוילען אנגעהויבען צווישען די בעסטע פוילישע פאטריאטען טאקע באלד, ווען פוילען איז שוואך געווארען, נאך דער ערשטער חלוקה פון לאנד. דערנאך, ווען פוילען איז אינגאנצען פונאנדער-געריסען געווארען, האט מען נישט אויפגעהערט אינ'חזר'ן יודען, אז אלע צרות, אלע רדיפות, אלע בעגרענצונגען ווערען געמאכט נור דורך די שונאים פון פוילען, דורך די, וואס בעדריקען אויך דאס פוילישע פאלק. ווען אבער פוילען וועט בעפרייט ווערען, וועלען אויך יודען גלייך מיט'ן פוילישען פאלק דערלייזט ווערען פון אלע צרות. אין צייטען זענען טאקע אין פוילען געווען, ווען יעדער ארויסטריט געגען יודען איז גע-רעכענט געווארען פאר א בגידה אין דעם פוילישען פאלק און דאס מאכען א פירוד צווישען „קינדער פון איין פאטערלאנד" האט מען געהאלטען פאר דער גרעסטער נאציאנאלער זינד. ערשט דערנאך, ווען דער קאטוילישער קלער האט אנגעהויבען פיהרען א געהיימע רוסאפילישע פאליטיק, האט זיך אנגעהויבען דער אנטיסעמיטיזם צו פערשפרייטען דורך דעם פוילישען וואכענבלאט „ראלא". וואס איז געשטיצט געווארען דורך דעם קאטוילישען קלער מיט דער רוסישער מאכט צוזאמען, אבער די פויליש-פאטריאטישע ספערען האבען אויך דעמאלט נעגען דעם אנטיסעמיטיזם געקעמפט. שפעטער אבער, ווען די „נאראדאווע דעמאקראטיע" האט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען רוסלאנד, האט דער אנטיסעמיטיזם אויפגעהויבען דעם קאפ. האט רוסלאנד, מיט דער שטילער הסכמה פון די אנפיהרער פון דער „נאראדאווע דעמאקראטיע", אבגעריסען דעם חעלמער קאנט פון פוילען, אויסגעקויפט די ווארשא-ווינער באהן, ארויסגעשטויסען א מענגע פאליאקען פון זייערע שטעלעס און מען האט בעדארפט דעם פוילישען פאלק פער-בלענדען די אויגען, אז עס זאל נישט זעהן, וואס מען טהוט איהם, האט די „נאראדאווע דעמאקראטיע" געהאט דערצו א מיטעל: אנטיסעמיטיזם. די שנאה צו יודען, וואס מען האט פערשפרייט, איז געווען ווי פעפער אין די אויגען. האבען די מלוכות גע-מאכט הכנות צו דער מלחמה און די בעסטע פאליאקען פון יענער זייט גרענייץ האבען זיך צוגעגרייט צו א מלחמה געגען רוסלאנד, וואס האט אמטייסטען בעדריקט דאס פוילישע פאלק, איז געקומען די „נאראדאווע דעמאקראטיע" און האט אין קאנגרעס-פוילען פערטומעלט די מוחות מיט'ן באיקאט. בעת דער מלחמה האט די „נאראדאווע דעמאקראטיע" געוואלט ווייזען דער רוסישער מאכט, אז זי איז טרייע רוסלאנד, האט זי אויסגעדאלטען אגענטען, וואס האבען גע'מסר'ט יודען. האט די רוסישע מאכט געוואלט ווייזען דעם פוילישען פאלק, אז זי איז צו איהם זעהר גוט, האט זי געמאכט תליות און גירושים פאר יודען, כדי דער פוילישער המון זאל זעהן, וואס מען טהוט אנדערע און איהם נישט. און כדי דורך די יודישע גירושים זאל דער האזיגער המון האבען א גע-לעגענהייט רייך צו ווערען אהן מיה, אהן ארבייט.*)

פון דעם אלעם האבען אבער גארנישט געוואוסט די מחברים פון דעם דערמאהנטען מעמאריאל און דאדורך איז ביי זיי אויסגעקומען אלץ פערקעהרט און זיי האבען שלעכט אינפארמירט די איראפעאישע פאליטיקער, און יענע האבען ממילא נישט געקאנט פערשטעהן, וואס יודען ווילען היינט און וואס האבען זיי אמאל געוואלט. ביי

*) פאר יעדען מענש, וואס קאן זעהן און פערשטעהן, וואס ער זעהט, איז דאס דעמאלט קיין סוד נישט געווען, אז די יודישע תליות און גירושים, דורך וועלכע עס איז געווארען הפקר דאס גאנצע יודישע פערמעגען, איז געווען א מין צוגאב צו די מיליאנען, וואס רוסלאנד האט איינגעווארפען אין פוילען, כדי זיך צו ערווערבען די ליעבע פון די פאליאקען. די יודישע דעפו-טאציעס, וואס האבען זיך אין יענער צייט געווענדעט צו די פארשטעהער פון דער רוסישער מיליטערישער מאכט מיט בקשות אבצושטעלען די גירושים, האבען פון די רייד פון די גענעראלען אויך בעקומען דעם איינדרוק, אז מיט די גירושים מיינט מען אויך צו געבען דעם המון „בוזת היהודים".

די פאליטיקער פון ציוניסטישען צ.־ק. קומיטעט־אוים, אין דער שווערער קאמף, וואס פוילען האט געמוזט פיהרען פאר איהר קיום, איז נישט געווען א סכנה צו דעם פילאסעמיטיזם און צו דער שטרעבונג צו אסימילאציע, נור פערקעהרט, צו אנטיסעמיטיזם, צו דער אימה, וואס מען האט געהאט פאר יודען, און דער איוראפעאישער, פרעמדער פאלי־טיקער, וואס קען אליין נישט די ארטיגע אנגעלעגענהייטען, מוז דאך קומען צו דער איבערצייגונג, אז אויב מען האט חושד געווען, אויב מען האט אזוי שטארק מורא געהאט אין לאנד פאר יודען, פאר אייגענע בירגער, איז דאך דער אנטיסעמיטיזם בערעכטיגט.

פאלש איז אויך אין דעם מעמאריאל אוועקגעשטעלט געווארען די מעשה פון באיקאט. דארט ווערט דערצעהלט די ווארשאווער מעשה מיט די וואהלען צו דער פירטער דומע און עס ווערט ערקלערט, אז נור דאס, וואס יודען האבען געוועהלט אנ׳ארבייטער, האט ארויסגערופען דעם באיקאט. די פרעמדע פאליטיקער, וואס שעפען זייערע ידיעות וועגען די בעציהונגען צווישען פאליאקען און יודען נישט בלויז פון די ציוניסטישע קוועלען, ווייסען אודאי גוט, אז גלאט אזוי, מיט׳ן בלויזען דרך הטבע, האבען יודען נישט געקאנט האבען קיין מעהרהייט פון וועהלער אין ווארשא, וואו זייער צאהל איז העכסטענס נור א דריטעל פון דער אלגעמיינער צאהל איינוואוינער. זיי, די פרעמדע פאליטיקער, ווייסען אודאי אויך גאנץ גוט, אז יודען בכלל זענען נישט קיין פ.פ.ס.׳ניקעס. זיי האבען אלזא געמוזט שטיינען זעהענדיג, אז יודען האבען אין ווארשא דורכגעפיהרט א מעהרהייט פון וועהלער, אז די דאזיגע יודישע מעהרהייט האט קיינעם נישט געהאט צו וועהלען, נור עפיס אנ׳ארבייטער פון פ. פ. ס., און פון דעם האט געשטאמט דער גאנצער באיקאט!

ווער עס איז באמת בקי אין דעם, וואס דעמאלט האט זיך אבגעטהון, ווייסט גאנץ גוט, אז דער גאנצער ענין פון יענע וואהלען מיט דער יודישער מעהרהייט צוזאמען איז געווען נור איינס פון די שפיצלעך פון דער רוסישער רעגירונג צוזאמען מיט דמאווסקי׳ן, דעם אנפיהרער פון דער „נארדאווע דעמאקראטיע“, כדי אזוי־ארום צו קאנען פער־גרעסערן דעם אנטיסעמיטיזם, אום די בעפעלקערונג פון לאנד זאל פונאנדערגעטיילט ווערען אויף צוויי פיינדליכע לאגערן, וועלכע וועלען האבען גענוג צו טהון מיט זיך אליין און אזוי־ארום וועלען זיי נישט קאנען פארנעהמען קיין שום שריט געגען רוסלאנד, וואס ביידע גלייך האבען אייגענטליך געדארפט פיינט האבען. און דאס דאזיגע שפיצעל האט זיך אויסגעצייכענט איינגעגעבען. דער באיקאט איז אבער געווען צוגעגרייט און האט זיך אין אמת׳ן אנגעהויבען נאך פריהער, נור דעמאלט האט ער זיך, זעלבסטפערשטענדליך, געשטארקט און אנגענומען רוצח׳ישע פארמען, אונטער דעם געהיימען שוץ פון דער רוסישער רעגירונג און מיט איהר געהיימער מיטווירקונג. עס איז בעוואוסט, אז אין דער צייט פון דער דריטער דומע האט זיך המאווסקי ענט־זאגט פון זיין דעפוטאטען־מאנדאט, מאטיווירענדיג עס דערמיט, וואס ער האט אין לאנד זעהר פיעל צו טהון, מעהר ווי אין דער דומע אין פעטערבורג.

און אין אמת׳ן האט דמאווסקי דעמאלט געהאט פיעל „וויכטיגערע“ ארבייט אין ווארשא, ווי אין דער דומע. די הכנות צו דער וועלט־מלחמה האבען זיך אנגעהויבען. דאס פוילישע פאלק איז כמעט פון טאג צו טאג מעהר בעדריקט געווארען פון דער רוסישער רעגירונג. יודען האבען געליטען שרעקליכע צרות פון די גזרות, וואס האבען זיך געמעהרט. אין די רעגירונגס־ספערען האט זיך געמוזט דערוועקען דער חשד, אז ווען די מלחמה וועט אויסברעכען, וועלען זיך פעראייניגען יודען מיט קריסטען אין פוילען, ווי זיי האבען זיך שוין אמאל פעראייניגט אין יאהר 1863, און צוזאמען וועלען זיי ארויסטרעטען געגען זייער שותפות׳דיגען שונא — רוסלאנד. בפרט נאך, אז די פאליאקען אין גאליציען האבען שוין דעמאלט אנגעהויבען מאכען הכנות צום קאמף געגען רוסלאנד. מען האט

אַלזאָ געמוזט זיך באַמיהען צו שאַפען אין לאַנד, אויף וויפיעל עס איז מעגליך, אַ רוסאָ־פּוילישע אַטמאָספערע און אויסגראָבען אַ טיעפען תהום צווישען דער פּוילישער און דער יודישער באַפעלקערונג, כּדי זיי זאָלען זיך נישט קאָנען פעראייניגען און אויך יעדער טייל באַזונדער זאָל נישט־לעגאַלעס גאָר נישט קאָנען טהון, וואָרום ביי דער פיינדשאַפט, וואָס וועט הערשען צווישען זיי, וועלען דאָך איינע מורא האָבען פאַר די אַנדערע.

אָט דאָס שטיק אַרבייט האָט דמאָווסקי אויף זיך גענומען, בעת ער האָט פערלאָזט די דריטע דומע און איז געקומען קיין וואַרשאַ. און מען מוז מודה זיין, אַז די דאָזיגע אַרבייט האָט ער אויסגעפיהרט בשלמות. עס האָט זיך איהם אפילו נישט איינגעגעבען צו שאַפען אין פּוילען אַ רוסאָפּוילישע אַטמאָספערע. ווען ער האָט אויף אַ זיצונג פון דער נאַראָדאָווע דעמאָקראַטיע דורכגעפיהרט אַ בעשלוס געגען דעם באָיקאָט פון די רוסישע שולען אין פּוילען, האָט ער אין גאַס בעקומען אַ שפּאַר ביסעל געזונטע פעטש. דערפאַר אָבער איז איהם געלונגען אויסצוגראָבען אַ טיעפען תהום צווישען פּאָליאַקען און יודען און אַזוי צו פערטומלען די מוחות, אַז ביז צום אויסברוך פון דער מלחמה האָט מען אין קאָנגרעס־פּוילען כמעט נישט געוואוסט, וואָס עס טהוט זיך צווישען די פּאָליאַקען און גאַליציען. שטיל, דורך פערשיעדענע אינטריגעס האָט ער דעם דאָזיגען תהום געגראָבען און דעם באָיקאָט צוגעגרייט. שטיל, אין געהיים, דורך פערשיעדענע מיטלען און מיט דער הילף פון דער רעגירונג האָט ער פאַר זיין „אידעע" געוואונען די אָנפיהרער פון די פּוילישע פּראָגרעסיווע לייט, ווי שווענטאָכאָווסקי, ניעמאָיעווסקי, ליפּאַצעוויטש, ווידעל א. אַ. וו. און עס איז בעשאַפען געוואָרען דער אַזוי־גערופענער „פּראָגרעסיווער אַנטיסעמיטיזם" און דער יודען־באָיקאָט האָט זיך אָנגעהויבען. זענען אָנגעקומען די וואַהלען צו דער פיערטער דומע, איז געמאַכט געוואָרען אַ מעגליכקייט פאַר יודען צו בעקומען אַ מעהרהייט, און אום צו צווינגען יודען אויסצונוצען די דאָזיגע מעגליכקייט, האָט דמאָווסקי אַליין, דער שאַרפסטער אַנטיסעמיט, געשטעלט זיין קאַנדידאַטור, חאָטש ער האָט גאַרנישט בדעה געהאַט צו זיין אין דער דומע, וואָרום זיין אַרבייט איז דאָך נאָך ווייט נישט געענדיגט געווען. פון דער צווייטער זייט האָבען זיינע אַגענטען, די פּראָגרעסיווע אַנטיסעמיטען, געשטעלט די קאַנדידאַטור פון קוכאַרזשעווסקי'ן, וועלכער האָט זיך עפענטליך דעקלאַרירט אַלס געגנער פון דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. יודען האָבען דעמאָלט געטהון דאָס, וואָס זיי האָבען — ווי עס האָט זיך דעמאָלט אויסגעדריקט — געמוזט טהון און אויף דעם האָט די רוסישע רעגירונג מיט דמאָווסקי'ן צוזאַמען נור אַרויסגעקוקט. עס איז געשאַפען געוואָרען אַ געווער צו גראָבען וואָס אַמאָל טיעפער דעם תהום צווישען די פּאָליאַקען און יודען. עס האָבען אויפגעהערט צו עקזיסטירען די פּראָגרעסיווע פּאַרטייען און זייערע אָנפיהרער זענען אָפיציעל אַריינגעטראָטען אין דער „נאַראָדאָווע דעמאָקראַטיע", און ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכען, איז אין קאָנגרעס־פּוילען אָרגאַניזירט געווען נור דמאָווסקי'ס פּאַרטיי און דער עולם האָט געהאַט אַ פערדרעהטען קאָפּ מיט דעם יודען־באָיקאָט. די מעשים, וואָס זענען דערנאָך אָבגעטהון געוואָרען מיט יודען דורך די אַגענטען פון דער נאַראָדאָווע דעמאָקראַטיע, די מסירות אויף יודען מצד די דאָזיגע אַגענטען און די צייטונגען פון דער דערמאָהנטער פּאַרטיי און פון שווענטאָכאָווסקי'ן מיט ניעמאָיעווסקי'ן, די אַמאָליגע פילאָסעמיטען (בעת פילאָסעמיטיזם איז געווען אַ גוט געשעפט) — דאָס אַליין איז נור געווען אַ המשך פון די ערשטע מעשים.

דאָס אַליין האָבען די חברים פון דער דערמאָהנטען מעמאָריאַל נישט געוואוסט. זיי האָבען אויך נישט געוואוסט, אַז בעת דער אָקופּאַציע האָבען די דייטשען געגעבען יודען אַרבייט און זייערע אייגענע ביוראָס און אין געהיים האָבען זיי דורך אונטער־ [illegible] דעם אַנטיסעמיטיזם פון די פּאָליאַקען און זיי צוגעהאָלפען פּאַרטיי־

זעצען דעם יודען באיקאט, ווי אזוי אים צו געווינען די סימפאטיע פון יודען און פון פאליאקען.

נישט אינגאנצען ריכטיג איז אויך די מיינונג פון די פערפאסער פון מעמאריאל, אז „אין דעם פוילישען מיליטער און בפרט צווישען די אפיצירען שטעקט מינעף דער אנטיסעמיטיזם". עס איז שוין גענוג דערוויזען געווארען, אז וואו עס ווערט קיין אנטיסעמיטישע אגיטאציע נישט געפיהרט, דארט ווערען קיין אנטיסעמיטישע מעשים נישט געטהון. ווער עס ווייסט, וואס עס מהוט זיך, קאן זיך איבערצייגען בזנקט פערקעהרט: לויט דער אנטיסעמיטישער אגיטאציע, וואס ווערט געפיהרט צווישען דעם פוילישען מיליטער זינט פוילען איז בעפרייט געווארען, זענען צו־ווייניג די אנטיסעמיטישע ארויסטריטע פון מיליטער געגען יודען.

און עס איז פשוט צו בעוואונדערן, ווי מענשען, וואס ווייסען אזוי ווייניג און פערשטעהען נאך ווייניגער, נעהמען זיך אונטער צו אינפארמירען אויסלענדישע פאליטיקער און צו פיהרען פאליטיק אויף זייער אייגענעם חשבון.

נאך אזעלכע נישט־ריכטיגע אינפארמאציעס און נישט־פערניגטיגע ערקלערונגען, וואס דער מעמאריאל ענטהאלט, קאן מען זיך פארשטעלען, וואס פאר אן אנדרוק עס האט געמאכט אויף די אייראפעאישע פאליטיקער דער עיקר פון דעם מעמאריאל: די נאציאנאלע פאדערונגען.

אלס „מאטעריאל" צו דער פראגע פון דער יודישער מינדערהייט איז אויך ארײן א. דעם צווייטען העפטעל די דעקלאראציע פון דעם יודישען נאציאנאלען קלוב, וואס ה' גרינבוים האט געלעזען אויף דער פינפטער זיצונג פון דעם געזעצגעבערישען סיים (24 פעברואר 1919). האטש די דאזיגע דעקלאראציע איז אייגענטליך נור א רעדע (מיט פיעל אנטיסעמיטישע צווישענרופען פון פערשיעדענע דעפוטאטען) וועגען די שרעקליכע עולות, וואס זענען געטהון געווארען יודען, און צום סוף נור עטליכע ווערטער וועגען פערלאנגען א יודיש־נאציאנאלע אויטאנאמיע.

און דעם דאזיגען העפטעל זענען אבגעדרוקט געווארען נאך צוויי רעדעס פון ה' גרינבוים און איין רעדע פון ד"ר טהאן, וואס זענען אין יאהר 1919 געהאלטען געווארען אין פוילישען סיים, און דאס אלץ הייסט „מאטעריאלען" צו דער פראגע פון דער יודישער מינדערהייט.

וואלטען אין דעם העפטעל אריינגעקומען אמת'ע מאטעריאלען, דורך וועלכע עס וואלט געקאנט קלאר ווערען די פראגע וועגען יודען אלס נאציאנאלע מינדערהייט, דאן וואלטען אויך געקאנט האבען א געוויסען ווערטה פאלגענדע דאקומענטען, וואס זענען דא אבגעדרוקט געווארען:

מעמאריאל, וואס די דעלעגאטען פון די יודישע נאציאנאל־ראטען האבען איבערגעגעבען דער פוילישער פריעדענס־דעלעגאציע (אהן א דאטע); מעמאריאל, וואס דער קאמיטעט פון די יודישע דעלעגאציעס ביי דער פריעדענס־קאנפערענץ האט איבערגעגעבען דעם פרעזידענט און די מיטגליעדער פון פריעדענס־קאנפערענץ (10 מאי 1919) מיט א „בעגרינדונג"; דער ווערסאילער טראקטאט וועגען די נאציאנאלע און רעליגיעזע מינדערהייטען. וואס איז געשלאסען געווארען מיט פוילען דעם 28. יוני 1919. —

היות אבער קיין שום זאך, וואס קאן אויפקלערען די פראגע וועגען יודען אלס נאציע, געפינט זיך און דעם העפטעל נישט, בלייבען אויך די דאזיגע דאקומענטען אהן א ווערטה, ווי א מטבע, וואס איהר צורה איז אבגעריבען געווארען.

אינזערע מאפע־יאנקלען־קלויזבער, אום בילט'ער צו ווייזען, ווי ווייט זיי בעריכטעהען

נישט וואס דאס הייסט „מאטעריאלען פאר דער יודענפראגע אין פוילען“, האבען צו דעם צווייטען העפטעל צוגעגעבען אויך הוספות, וואס ענטהאלטען א „פראיעקט פון החלטות, וואס איז אויסגעארבייט געווארען דורך דער קאנפערענץ פון די ציוניסטישע צייטונגען: „דאס יודישע פאלק“, „יעווריסקאיא זשיזן“ און „גלאס זשידאווסקי“, וועלכע איז פארגעקומען אין חודש יוני 1906; די אין איהר צייט אזוי־בערוהמטע און קלוגע העלזינגפארסער רעזאלוציע פון דעם צוזאמענפאהר פון די דעלעגאטען פון דער אלגעמיינער רוסישער ציוניסטישער ארגאניזאציע (ווער האט זיי דעמאלט דעלעגירט און בעפאלמעכטיגט?) אין דעצעמבער 1906; די וואהל־לאזונגען (צו דער צווייטער דומע) פון פוילישע ציוניסטען; רעזאלוציעס פון 7־טען אלגעמיין־רוסישען צוזאמענפאהר פון די ציוניסטען (פעטערבורג, 24—30 מאי 1917); תקנות וועגען נאציאנאל־פערסאנאלער אויטאנאמיע אין אוקראינא; פראגראם פון פערסאנאל־נאציאנאלער אויטאנאמיע פון יודען אין פוילען (בעארבייט אין חודש יאנואר 1919 דורך דעם צ.־ק. פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין קלוין־פוילען) א. א. וו.

דאס דריטע העפט פון די „מאטעריאלען“ איז געווידמעט דער זעלבסטפער־וואלטונג פון דער יודישער געמיינדע.*)

דא, דוכט זיך, האבען שוין די „זאמלער“ בעדארפט קלוגער זיין. די דאזיגע פראגע, די זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער געמיינדע אין פוילען, האט דאך איהר גרויסע פערגאנגענהייט, איהר אלטע טראדיציע און איהר ליטעראטור. דאס ווייסט דאך יעדער יוד, וואס איז נור א יודע ספר. און דאס איז דאך אויך יעדען בעוואוסט, אז פערגאנ־גענהייט און טראדיציע האבען ביי יעדען פאלק, ביי יעדער מלוכה גאר א גרויסען ווערטה. דאס מאכט מען נישט אוועק מיט דער האנד. דאס ווערט יעדענפאלס געאכטעט, בכבוד געהאלטען. און וויל מען אין פוילען דורכפיהרען א געזעץ וועגען אנ'אמת'ער זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער געמיינדע, האריך מען קודם כל דערוויזען די פוילישע פאליטיקער, דער גאנצער פוילישער אומה, אז אזא מין זעלבסטפערוואלטונג איז אין פוילען קיין נייעס נישט, אז שוין לאנג, לאנג, אין דער צייט פון פוילען'ס זעלבסטשטענדיגקייט, האט הונדערטער יאהרען עקזיסטירט אין פוילען א זעלבסט־פערוואלטונג פון א יודישער קהלה מיט קלענערע און גרעסערע צענטראל־ארגאנען. עס איז געווען כמעט אין יעדער שטאדט א קהל. יעדע „וואיעוואודסטווא“ האט זיך געהאט איהר ועד הגליל, יעדע פראווינץ — איהר ועד המדינה, און איבער זיי אלע — א ועד ארצות, וואס איז געווען א מין יודישער אויבער־ראט פון אלע קהלות פון דער גאנצער פוילישער רעפובליק.

מען וואלט געקאנט און בעדארפט מיט היסטארישע דאקומענטען דערוויזען, אז אזא זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער געמיינדע איז א נויטווענדיגקייט, נישט נור פאר יידען, נאר אויך פאר דער מלוכה. והראיה: אפילו ווען אפיציעל האבען די ועדים אויפגעהערט צו עקזיסטירען און קהל איז בטל געווארען, האט די מלוכה פיעל מאל גענויזט, חאטש אויף רעדוציל, בילדען עפיס א סורראגאט פון ועדים, פון יודישע פארשטעהער, און ווען פוילען האט בעקומען מעהר פרייהייט, ווי אין דער צייט פון ווארשאווער הערצאגטום און וויעלאפאלסקי'ס צייטען, האבען די פוילישע מלוכה־מענער אויסגעארבייט פראיעקטען צו א ברייטער זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער קהלה.

פרי אזא מין מאטעריאל צוזאמענשטעלען, וואלט מען אבער בעדארפט א ביסעל צו־ארבייטען, און נישט בעגנוגענען זיך מיט אייגענער ארבייט, נור אויך זיך ווענדען צו

Żydowski samorząd gminny. (*

פינגשען, וואס האבען אין דער היינזיגלט עפיס נעלערנט, עפיס געטהון, און פון זיי פער־לאנגען, זיי זאלען מאטעריאלען קלויבען, זיי זאלען די מאטעריאלען צונויפשטעלען. זענען אבער אונזערע קלויבער בבחינת „אינו יודע, שאינו יודע" (ער ווייסט נישט, אז ער ווייסט נישט). זיי מיינען, אז זיי קענען אלץ און קאנען אלץ אליין מאכען, און זיי האבען געמאכט אזוי:

בראשית — אין אנהויב — א מאמר. א מאמר פון דעם ארט מאמרים ראשיים, וואס ווערען געדרוקט אין געוויסע צייטונגען.

אנהויבען הויבען זיך אן די „מאטעריאלען" מיט דער „רוסישער געזעצגעבונג" וועגען דער יודישער געמיינדע אין פוילען, דאס הייסט מיט'ן שאפען דעם „דאזאר באזישנימשני" (די „לומדים" פון די מאטעריאלען רופען איהם „דאזאר בוזישנומשני") און בטל מאכען דעם קהל (1821). דערנאך קומט דער גאנצער אויספיהרליכער טעקסט פון דעם בעפעהל פון גענעראל בעזעלער וועגען דער ארגאניזאציע פון די יודישע קהלות אין דעם שטח פון דער דייטשער אקופאציע אין פוילען*(1. נאוועמבער 1916); דער דעקרעט פון פילסודסקי'ן און פאדערעווסקי'ן וועגען ענדערונגען אין דער ארגאניזאציע פון דער יודישער געמיינדע (7. פעברואר 1919); די ארגאניזאציע פון דער יודישער געמיינדע אין קראקא מיט דער וואהל־ארדינאציע (פארוואס האט עפיס די יודישע געמיינדע אין קראקא מעהר זכית געהאט פון אלע אנדערע יודישע קהלות אין גאליציען — איז שווער צו פערשטעהן).

די מאטעריאלען ענדיגען זיך מיט פראגראמען און פלאטפארמען בנוגע דער יודישער קהלה פון פערשיעדענע יודישע פארטייען און — חסל סדר „מאטעריאלען" פון דער זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער קהלה אין פוילען, פון דער אמאליגער אויטאנאמיע פון דער יודישער קהלה אין פוילען און איהר נויטווענדיגקייט פאר דער מלוכה איז אין דעם העפט קיין זכר נישטא. דערפאר אבער האבען די „קלויבער" פון די „מאטעריאלען" אונז געגעבען א שפאה ביסעל הוספות, וועלכע ענטהאלטען: „די החלטות פון קהלות־צוזאמענפאהר אין רוסלאנד אין יאהר 1918; „דער צייטווייליגער סטאטוט פון דער פעטערבורגער יודישער געמיינדע"; „די וואהל־ארדינאציע צו די יודישע קהלות אין אוקראינא"; „די זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער קהלה אין אוקראינא"; „דער סטאטוט פון דער זעלבסטפערוואלטונג פון דער יודישער קהלה אין אוקראינא" — אלץ זאכען, וואס זענען נעווען ווי א זייפען־בלאז, און ווען זיי וואלטען אפילו געהאט א קיום, וואלטען זיי אויך קיין שום שייכות נישט געהאט צו די „מאטעריאלען פאר דער יודען־פראגע אין פוילען".

די דאזיגע הוספות האבען אונזערע „זאמלער" אבגעגעבען מעהר ווי צוויי און א האלבען דרוק־בויגען, דאס הייסט פיעל מעהר פון א דריטעל פון גאנצען העפט.*)

מאטעריאל פאר א קונפטיגען היסטאריע־שרייבער געפינט זיך אין דעם פיערטען העפט פון די מאטעריאלען, וואס איז געווידמעט דער פראגע פון פוילישען בירגערטום.

אין דעם דאזיגען העפט געפינען זיך די פעראָרדנונגען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען זינט פוילענ'ס בעפרייאונג וועגען וואוינען אין ווארשא, וועגען „פרעמדע", רעגיסטראציע, די קארעספאנדענץ, וואס דער יודישער נאציאנאל־קלוב האט געפיהרט מיט דער מאכט וועגען די מיסברויכען און עולות, וואס ווערען יודען געטהון, רעדעס, וואס יודישע דעפוטאטען האבען וועגען דעם ענין געהאלטען אין סיים, פארשלאגען און

*) דאס גאנצע דינזיגע העפט ענטהאלט 105 זייטען; די הוספות — 41 זייטען.

תּקנות, וואָס זענען אנגענומען געוואָרען אין סיים וועגן בּירגערטום, און אפילו צײַטונגס-שטימען און אַרטיקלען.

מיר מוזען אָבּער אויפמערקזאַם מאַכען, אַז אַפילו אַ מלוכה ערלויבּט זיך נישט צו דרוקען סתם אין דער וועלט אַרײַן אַרכיוו-מאַטעריאַלען, זאָגאַר אַזעלכע, וואָס זענען זעהר וויכטיג פאַר דער געשיכטע, אויב זיי האָבּען קיין פּראַקטישען ווערט ניש. בּפרט די דאָזיגע מאַטעריאַלען האָט זיך נישט געלוינט צו דרוקען, ווײַל אַלע זענען געווען אין זייער צײַט נעדרוקט אין די יודישע צײַטונגען, צו וועלכע דער געשיכטע-שרײַבּער וועט סײַ-ווי מוזען אַנקומען, ווען ער וועט וועלען וויסען, וואָס עס איז אַלץ יודען אויסגעקומען צו לײַדען צוליעב די דערמאָהנטע פעראָרדנונגען.

עס איז כּדאי צו דערמאָהנען אויך אַ קוריאָז:

אין דעם פּרק מיט'ן נאָמען „די פראַגע פון פרעמדע אין דער יודישער פּרעסע". (ז. 5—11) ווערען געבּרענגט נור שטימען פון דעם „נאָווי דזיעננִיק" און „דאָס יודישע פאָלק", דאָס הייסט די צוויי ציוניסטיש-אָפיציעלע טעגליכע צײַטונגען, וואָס זענען דעמאָלט ערשינען אין פּוילען. קיין אַנדערע יודישע צײַטונגען ווערען, חלילה, נישט דערמאָהנט. „נישט דערמאָהנט" — לאו דוקא. די ערשטע זאַך ווערט געבּרענגט אין נאָמען פון „נאָווי דזיעננִיק", וואָס גיט-אָבּער אַנ'ערקלערונג אויף דעם דעקרעט וועגען „פרעמדע", וואָס אַ מיטאַרבּייטער פון „מאָמענט" האָט בּעקומען פון קאָמיסאַר אַנוש. אַזוי-אַרום קומט אויס, אַז אין טיטען נאָטיץ ווערט דער „מאָמענט" יאָ דערמאָהנט, נור אויבּען צייכענט מען אָן, אַז מען נעהמט דאָס פון „נאָווי דזיעננִיק". — צי קאָנען די „זאַמלער" אונזערע נישט לייענען קיין אַנדער יודיש, נור פון „דאָס יודישע פאָלק"?

פיער העפטען — 456 שפּאַרע זײַטען — מיט „מאַטעריאַלען" האָט דאָס פּרעסע-בּיוראָ פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אַרויסגעגעבּען און — אַ שאָד דאָס פּאַפּיר, וואָס איז היינט אַזוי טײַער, אַ שאָד די אַרבּייט, וואָס עס האָט געקאָסט דאָס קאַליע-מאַכען אַזוי פיעל פּאַפּיר, אַ שאָד יודיש געלד, וואָס איז געגאַנגען לאיבּוד.

די יודען-פראַגע אין פּוילען נויטיגט זיך ווײַטער זעהר און זעהר אין מאַטעריאַלען, וואָס וועלען דאַך מוזען געזאַמעלט ווערען, אָבּער דורך מענשען, וועלכע פערשטעהען, וואָס עס הייסט מאַטעריאַלען צו אַ פראַגע.

נח פרילוצקי.

ז. רייזען, „גראמאטיק פון דער יידישער שפראך“. ערשטער טייל. ווילנע 1920. 162 זייט.

„מיט דער „גראמאטיק פון דער יידישער שפראך“, וואס איך פארעפנטלעך לעת־עתה בלויז דעם ערשטען טייל פון איר, האב איך קודם כל געהאט אין אויג צו באפרידיגען, לויט מיינע כחות, די ברענענדיגע באדערפעניש אין א אויספירליכען ווערק, וואס זאל ביים ליכט פון דער מאדערנער שפראכוויסענשאפט באהאנדלען אלע פאקטען און דערשיינונגען פון אונזער לשון. אהן א גרינדליכער בעקאנטשאפט מיט די געזעצען און כללים פון דעם יידישען שפראכגעברויך, און פארבינדונג מיט די אלגעמיינע פרינציפען פון דער שפראכוויסענשאפט, איז נישט מעגליך פאלקאם און פריי צו באנוצען זיך מיט יידיש“... — „מיט מיין ווערק בין איך... אויסען געווען צו שאפען א האנטבוך, וואס זאל ארומנעמען אלע פאקטען און דערשיינונגען פון דער יידישער שפראך, סיי דער גערעדטער פאלקס־שפראך, סיי דער שריפטליכער ליטעראטור־שפראך“.

אזוי שרייבט דער מחבר אין דער הקדמה וועגען די צילען, וואס ער האט זיך געשטעלט אין זיין בוך.

אפילו נישט לייענענדיג ה' רייזען'ס ווערק, האט מען געקאנט פאראויס וויסען, אז מען דארף די צוזירטע ווערטער נישט נעהמען כפשוטן. דער אויטאר איז געווען א ביסעל נישט פארזיכטיג מיט זיינע הבטחות און פארווארט. א קלייניגקייט: אן 'אויספירליך ווערק, און וועלכען „אלע פאקטען און דערשיינונגען פון אונזער לשון“ ווערען באהאנדעלט „ביים ליכט פון דער מאדערנער שפראך־וויסענשאפט“! א בוך, וואס גיט „די גרינדליכע בעקאנטשאפט מיט די געזעצען און כללים פון דעם יידישען שפראך־געברויך“! דער בעשעפער פון אזא בוך וואלט דאך ווערט געווען א דענקמאל פון מירמעלשטיין ביים לעבען!

ווען דעם פראפעסאר פון באנער אוניווערזיטעט וו. ווילמאנס איז איינגעפאלען אנצושרייבען זיין דייטשע גראמאטיק, ווי ער רופט עס בעשיידען — א „מעהר וויסענשאפטליך בוך אלס הילפס־מיטעל פאר לעהרער“, איז ער אומשטאנד געווען ארויסצולאזען דעם ערשטען באנד ערשט אין 17 יאהר ארום, און אלע דריי בענדער האבען ביי איהם איינגענומען איבער 30 יאהר פון זיין לעבען. דערביי האט ער געהאט א נישט שווערע אויפגאבע: צו סיסטעמאטיזירען דעם פועל יוצא פון די גרינדליכע פארשונגען, וועלכע ער האט געהאט פאר זיך אין די ווערק פון זיינע פארגענגער און פון א גאנצען קראנץ גרויסע געלעהרטע, וואס האבען געארבייט אין זיין צייט.

די יידישע פילאלאגיע ליגט נאך אין די ווינקעלער. עס ווייזען זיך ערשט די ערשטע ערנסטע שפראצונגען איהרע. א סך יאהרען וועלען נאך אוועקגעהן, איידער עס וועט מעגליך זיין ארויסצוגעבען אן אויספירליך ווערק, אין וועלכען אלע פאקטען און ערשיינונגען פון אונזער לשון וועלען קאנען באהאנדעלט ווערען ביים ליכט פון דער מאדערנער שפראך־וויסענשאפט. צוערשט מוז דורכגעפירט ווערען א ריזיגע פאר־ארבייט: עס מוז אויסגעפארשט ווערען די לעבעדיגע יידישע שפראך אין אלע איהרע

דעם סינטאַקס און דעם ווערטער־בוך. גלייכצייטיג מוז גרינדליך באַאַרבייט ווערן שפּראַך־וויסענשאַפטליך די אַלטע יודישע שריפט־שפּראַך. און דאָס זענען פּראָבלעמען פאַר אַ גאַנצען דור, ווען דער דור זאָל אומשטאַנד זיין אַרויסצושטעלען אַ מאה ייִנגערע, וועלכע זאָלען זייער גאַנץ לעבען אַוועקגעבען דער יודישער פילאָלאָגיע.

אַ יודישער שפּראַך־פאָרשער הײנט דאַרף זיך באַשיידען. זיין אויפגאַבע, זיין היסטאָרישע אויפגאַבע קאָן ביי היינטיגען טאָג זיין נור — דאָס זאַמלען. מען דאַרף זאַמלען דעם רייכען שטאָף, דעם מאַטעריאַל פון די לעבעדיגע מונדאַרטען און פון אַלטע ביכער. דער געזאַמעלטער מאַטעריאַל דאַרף באַאַרבייט ווערן וויסענשאַפטליך צום אַזעלכער און ערשט דערנאָך, ווען עס וועט נישט זיין קיין יודיש שטעטיל, וואָס זיין מונדאַרט זאָל נישט האָבען אויסגעפאָרשט געוואָרען, און ווען די ווייכטיגסטע ווערק פון דער אַלטער יודישער ליטעראַטור וועלען האָבען בעלייכטען געוואָרען שפּראַך־וויסענשאַפטליך, און ווען איינצעלנע טעאָרעטישע פראַגען פון דער יודישער שפּראַך־פאָרשונג וועלען האָבען באַאַרבייט געוואָרען אין ספּעציעלע מאָנאָגראַפיעס, — וועט קאָנען קומען דער געשולטער קאָמפּילאַטאָר, וואָס זאָל אויפ'ן סמך פון דעם אַלעם אָנשרייבען דאָס נאַציאָנאַלע ווערק, די היסטאָרישע גראַמאַטיק פון דער יודישער שפּראַך.

געהמענדיג אין דער האַנד ה' רייזענ'ס בוכעל, האָב איך מיר געזאָגט: אַ יישר כוח זאָל קומען דעם מחבר אויך דאָ, ווען ער וועט געבען בלויז דאָס, וואָס ער איז אומשטאַנד צו געבען לויט דער מאָס פון זיינע כחות, לויט דעם מאָסשטאַב פון זיין פילאָלאָגישער אויסבילדונג און לויט דעם היינטיגען צושטאַנד פון דער יודישער שפּראַך־וויסענשאַפט; דאָס הייסט, ווען ער וועט געבען לכל הפחות אַ געוויסענהאַפטיגען סיסטעמאַטישען און פאָפּולערען איבערבליק איבער דעם, וואָס איז ביז יעצט שוין אויפגעטהאָן געוואָרען אויפ'ן געביט פון דער יודישער שפּראַך־פאָרשונג. דאָס וואָלט אויך געווען אַן אָנגעזעהענער אויפטהו פאַר דער יודישער קולטור. און דאָס נעמענדיג מיר צו אין אַ גרויסער מאָס אין ערשטען באַנד פון ה' רייזענ'ס גראַמאַטיק. ס'איז אַנגענעמע, מיט'ן גרויסען פלייס און שטאַרקער ליבע אויסגעפיהרטע אַרבייט, וועלכע פיהרט אַריין דעם לעזער אין די פראַגען פון דער יודישער שפּראַך־וויסענשאַפט.

דער אויספיהרליכער אַרייגפיהר בעשטעהט פון פאָלגענדע קאַפּיטלען: „וועגען דער שפּראַך בכלל“; „די שפּראַכען פון דער וועלט און פון דעם יודישען פאָלק“, „די ענטשטעהונג און עלטער פון דער יודישער שפּראַך“; „די פערשפּרייטונג פון דער יודישער שפּראַך אַריבער די גרענעצען פון דייטשלאַנד“; „די ירידה פון דער יודישער שפּראַך אין די מערב־אייראָפּעאישע לענדער“; „די יודישע שפּראַך אין די לענדער פון אַ קאָמפּאַקטען יודישען ישוב“; „די גראַמאַטיק און אַנדערע מיטלען“; „די גערעדטע שפּראַך און די שריפטליכע“; „די ענטוויקלונג פון מאָדערנעם יודיש“; „די ליטעראַטור־שפּראַך און דיאַלעקטען“; „די יודישע דיאַלעקטען“; „די השפּעה פון די דיאַלעקטען אויף דער יודישער ליטעראַטור־שפּראַך“. ס'איז אַ פיינער איבערבליק און בעסטען זין פון וואָרט. אייגענטליך, וואָלט דער מאַטעריאַל פון דעם אריינפיהר געקאָנט אַליין אויספילען אַ גאַנץ בוך, ווען מ'זאָל די איינצעלנע טעמאַס אויספיהרליכער אַרומרעדען, ברייטער אויסנוצענדיג די ליטעראַטור פון ענין. אָבער אין די גרענעצען פון דער יודישער גראַמאַטיק האָט מען דאָס ברייטער נישט געקאָנט מאַכען, און עס איז אַ מעלה, וואָס ה' רייזען האָט אין דעם פרט זיך אַליין בעגרענעצט.

בעזונדערס פלייסיג באַאַרבייט איז דאָס צווייטע קאַפּיטעל — וועגען דער יודישער אָרטאָגראַפיע. די ערשטע 112 פּאַראַגראַפען דאַרפען געלייענט ווערען הן פון די יונגער פון יודישער אויסלייגונג, הן פון די יודישע לערער פון יטלוואָטער רעטאָרם און דער יודישער

אויפלעגונגס־רעפאָרמאַטאָרען, וואָרום די ערשטע ווי די צווייטע רעדען וועגען אַנ׳עגין, וועלכען זיי קענען לגמרי נישט...

בנוגע די „כללים פאַר אַ פּראָוויזאָרישער יודישער אָרטאָגראַפיע“ וואָלט איך געהאַט אַ סך צו זאָגען. איך בין געגען צוויי הויפּט־פּרינציפּען פון די דאָזיגע כללים: געגען אַרויסוואַרפען דעם ניקוד, ווי אויך געגען גירוש פון „ע“ פאַר טראָפּבילדענדיגע „נ“ און „ל“. — כאָטש איז די עלעמענטאַרע פאָדערונג פון יעדער אָרטאָגראַפיע, אַז איין גראַפישער צייכען זאָל נישט אַנגעווענדעט ווערען מעהר ווי פאַר איין קלאַנג; אַרויסוואַרפענדיג אַ טייל פון ניקוד, „רעפאָרמירט“ מען נישט צום בעסערן, נור צום ערגערן. אַ צווייטער כלל פאַר יעדער אויסלעגונג איז, אַז איטליכער טראָפּ זאָל האָבען זיין גראַפישען טראָפּ־טרעגער, — איז שוין דאָס אַליין גענוג אויף צו וואָרנען געגען בעזייטיגען דעם דערמאָהנטען „ע“. נור דאָס איז שוין אַ טעמאַ פאַר זיך, צו וועלכער איך וועל מיך אומקעהרען אויספיהרליך אויף אַנ׳אַנדער אָרט.

דאָס ערשטע קאַפּיטעל — וועגען דער יודישער פאָנעטיק — האָט, צום בעדויערן, אַ קנאַפּען ווערטה. אַ שאָד! פאָנעטיק איז דאָך דאָס, וואָס איטליכער לעהרער דאַרף קודם־כל וויסען, און וואָס ביי אונז קען עס ב״ה קיינער נישט! — עס וואַרפט זיך אין די אויגען, אַז ה׳ רייזען האָט זיך געגעבען די מיה אַנצוקלויבען אַ סך פּרטים, אָבער בעאַרבייט איז דאָס געוואָרען נישט פויגעלדיג. ה׳ רייזען איז, קענטיג, נור אויבערפלעכליך בעקאַנט אין די טעאָרעטישע יסודות פון דער פאָנעטיק, און האָט אויף דעם געביט געטאַפּט אין דער פינסטער. איך וועל זיך נישט אָבשטעלען אויף איינצעלנע פאַלשע דערקלערונגען, נישט־בעגריינדעטע השערות און גלאַט טעותים. איך וואָלט געדאַרפט אַזוי פיעל אויסצוזעצען, אַז עס וואָלט געקלעקט אויף אַ גאַנצע בראָשור. איך וועל אָנווייזען בלויז די קאַרדינאַלע פעהלערן.

מ׳קען נישט צוגעהן צו דער בעהאַנדלונג פון יודישען וואָקאַליזם, נישט וויסענדיג דעם גרונד־פּרינציפּ פון זיין ענטוויקלונג — דעם חילוק צווישען אַלט־געשלאָסענעם און אַלט־אָפענעם טראָפּ. וויסענדיג דעם דאָזיגען חילוק, האָט מען אַ פאָרמינגע סכעמאַ פאַר דער ענטוויקלונג פון די מיטעל־הויך־דייטשע קורצע וואָקאַלען אין אַלע מונדאַרטען אין דער יודישער שפּראַך. דער מיטעל־הויך־דייטשער קורצער וואָקאַל פון אַלט־געשלאָסענער זילב בלייבט אין אַלע יודישע מונדאַרטען קוואַנטיטאַטיוו און, אָבגעקוקט פון געוויסע אויסנאַהמען, אויך קוואַליטאַטיוו אונפערענדערט. אין דעם וואָקאַל פון דעם אַלט־געשלאָסענעם טראָפּ טרעפען זיך אַלע יודישע מונדאַרטען. „נאַכט“ און „טאָפּ“, לאָמיר אַנטאַפּען, זענען אוניווערסאַלישע יודישע ווערטער מיט אַ פעסטען קלאַנג־בעשטאַנד. די פערלענגערונגען, די דיפטאָנגירונגען און די ענדערונגען פון דער קלאַנג־פאַרב קומען פאָר, אין כלל אַרום, נור אין אַלט־אָפענעם טראָפּ, און דער אַלט־אָפענער טראָפּ איז דאָס אייגענטליכע געביט, וואו עס געהען זיך פונאַנדער די פערשיעדענע יודישע מונדאַרטען־גרופּען. ה׳ רייזען האָט ערגיץ־וואו געשפּונען אַ וואָרט וועגען דעם, ער בעדויערט זיך דערויף, רעדענדיג וועגען העברעאישען וואָקאַליזם, אָבער דער גאַנצער כלל איז פאַר איהם פערבליבען אַ ספר חתום, און ער האָט נישט פערשטאַנען איהם אַנצוווענדען אין די קאַפּיטלען וועגען יודישען וואָקאַליזם. דערייבער איז אַרויסגעקומען נישט אַ סכעמאַ פון דער יודישער וואָקאַלען־ענטוויקלונג, נאָר אַנ׳אומבעהאָלפענער פּלאָנטער. ה׳ רייזען האָט געהערט, אַז ביים בעהאַנדלען די היסטאָרישע ענטוויקלונג פון די יודישע וואָקאַלען דאַרף מען אַרויסגעהן פון מיטעל־הויך־דייטשען, נור ער פערגלייכט בסדר די יודישע וואָקאַלען מיט די ניי־הויך־דייטשע, און דאָס מוז ברענגען צו אַ טישטוש. דערביי זענען איהם נאָך נישט איינגאַנצען קלאָר געוויסע פאָנעטישע דערשיינונגען און אויך די פאָנעטישע טערמינאָלאָגיע. ער שרייבט, צום ביישפּיעל, אין פּאַראַגראַף 72:

„אין אַ רייע נייע ווערטער איז דער לאַנגער a נישט פֿערקירצט געוואָרען אין אַ“. דאָס איז אַ שטות, מחמת פּרעמרער a געהט אין יודישען איבער אין o אָדער u נור אין אַזאַ שטעלונג, ווען ער דאַרף פֿערלענגערט ווערען, אָדער בלייבען לאַנג. ווען e געהט־איבער אין a, איז עס נישט „אַבשוואַכונג“, נור פֿערשטאַרקונג פֿון וואָקאַל; ווען u געהט איבער אין a, איז עס נישט „פֿערטונקעלונג“, נור פֿערהעלונג, וואָרום u איז טונקעלער פֿון a; ווען a ווערט אַבגעשוואַכט אין i, איז עס נישט „פֿערטונקעלונג“, נור פֿערהעלונג; און „קיפּיטל“ איז דער ערשטער i נישט קיין „פֿערטונקעלטער“, נור אַ שטאַרק־רעדוצירטער און דעריבער אַנ׳איבער־קורצער און מטושטש׳ער וכרומה.

ווען ה׳ רייזען שרייבט אין פּאַראַגראַף 247: „די יודישע אויסשפּראַך מישט בכלל נישט צוגויף די הילכיגע קאָנסאָנאַנטען מיט זייערע דומפּע זיווגים סוף וואָרט“ — איז עס פּשוט נישט אמת. ווען אַ יוד רעדט אַרויס די ווערטער „וואַנט“ און „קינד“, האָבען און זיין אויסשפּראַך בּיידע ווערטער אין אויסקלאַנג אַ שטימלאָזיגען אויפֿרייס־קלאַנג. אויב מיר לעגען פֿונדעסטוועגען אויס „וואַנט“ מיט אַ „ט“ צום סוף און „קינד“ מיט אַ „ד“, איז עס מעהר אַנ׳אָרטאָגראַפּישע פֿראַגע, און פֿערבינדונג דערמיט, וואָס מען רעדט אַרויס „ווענטעל“ און „קינדער“. נור אויך דאָס וואָלט געווען אַ טעמאַ פֿאַר אַ גאַנצען עטיוד.

איך מאַך אויפֿמערקזאַם אויף דאָס אַלץ נישט ה׳ רייזען׳ען לגנאי. ער האָט פּשוט נישט געהאַט אויף וואָס זיך צו שטיצען און פֿון וואַנען צו שעפּען. אַ לעהר־בוך ווערט געשריבען אויפֿ׳ן סמך פֿון אויספֿיהרליכע וויסענשאַפֿטליכע ווערק, איינענע אָדער פֿרעמדע. שרייבענדיג זיין גראַמאַטיק אין ווילנאַ, אין אַ שטאָדט, וואו עס איז נישטאָ קיין גערמאַניסטישע ביבליאָטעק, דערביי אין דער צייט פֿון דער מלחמה, אַבגעשניטען פֿון דער גאַנצער קולטורעלער וועלט, האָט ה׳ רייזען דעם טייל פֿון זיין בוך נישט געקאָנט בעסער בעאַרבייטען. און אַרויסגעבען דאָס בוך וואָס שנעלער איז דאָך געווען אַ ברענענדיגע נויטווענדיגקייט. אין דעם צווייטען אויסגאַב וועט די פֿאָנעטישע אַבטיילונג מוזען אנגעשריבען ווערען פֿון דאָס ניי.

און אַ צווייטער אויסגאַב דאַרף קומען איינגיכען. און נישט נור אַ צווייטער, וואָרום אפילו אין יעצטיגער געשטאַלט איז ה׳ רייזען׳ס גראַמאַטיק, דערהויפּט פֿון וועגען דעם אַריינפֿיהר און פֿון וועגען דעם צווייטען קאַפּיטעל, אַ זעהר נוצליך בוך, וואָס דאַרף נעלייענט ווערען פֿון לעהרער, פֿון אינטעליגענטען, פֿון ליטעראַטען און דאַרף זיך געפֿינען אין איטליכער יודישער שטוב, וואָס האָט אַ בעציהונג צו יודיש.

ש. טשערנאוויטש *).

דאס לעגענדע־לאנד.

ציון, מיין ליעבסטע! דו ביזט פון א לאנד א לעגענדע געווארען.

אין די חלומות פון דיינע קינדער האסטו אלס לעגענדע מיט גאלדענע פעדימלעך זיך וועבען אנגעהויבען, ווען דיינע זונען זענען אונטערגעגאנגען און דיין ליכט איז אויסגעלאשען געווארען; ווען דיינע העלדען־קינדער האבען געהאלטען מיט זייער פער־גאסענעם בלוט דיינע געפאלענע מויערן; ווען דיינע בעשיצער זענען אין פייער געשפרונ־גען, כדי מיט דער פלאם צו די הימלען זיך מיט דיר צוזאמען אויפצוהויבען.

ס'האט אויף דיר גערוהט די שכינה פון דער שקיעה, ווען די זון פערגעהט אין פלאמען און גיסט זיך אויף מיט די ניי־אנגעקומענע שאטענס, די שלוחים פון דער נאכט. א דינער וואלקען האט דיך פערהילט און פערנעבעלט, אבער דו ביזט דורכזיכטיג געבליבען, און ווי דורך א שלייער פאר אונז געשטאנען אין דיין גאנצער פראכט.

מיין טייערע לעגענדע! ווי א ליעבער פריינד און בעגלייטער ביזטו אונז נאכגע־גאנגען אין אונזער שווערען וועג. צווישען ווינטען און שטורעמס האבען מיר, אין אונזער פאנטאזיע, אין דיין מילדען ליכט געלעבט און זיך בערוהיגט; צווישען שנייען און קעלטען האבען מיר דיינע גרינע טאלען און מיט זון־בעגאסענע געוויקסען געזעהן; צווישען דערנער האבען פאר אונז דיינע רויזען געשיינט און אונזער מידע נשמה דערקוויקט; צווישען ברויזענדע כוואליעס האט אונז דיין השלח בערוהיגט.

אפשר ווייסטו, פארוואס דו האסט אונז אזוי בעצויבערט, דו לעגענדע־לאנד? אפשר ווייסטו, פארוואס דו האסט אונזער הארץ געוואונען?

אפשר דערפאר, מיין ליעבסטע, וואס אין דיר האבען מיר דיין און אונזער איינציגע יוגענד געזעהן. מיר האבען דיך שטענדיג געזעהן פאר אונזערע גייסטיגע אויגען א יונגע, א בליהענדע, א רייצענדע, מיט דיינע טיעף־בלאהע הימלען, מיט דיינע גרוי־זאמע און גרינליך מילדע בערג, טיעפע טאלען, גרינגראזען לבנון און פראכטפולען כרמל. אפילו אין דיין טויטען ים המלח האבען מיר מעהר לעבען געזעהן, ווי אין דעם ברויזענדסטען און שטורמישסטען ים.

אפשר איז דאס, מיין לאנד, דער סוד פון אונזער בונד, פון מיין אומגעהייערער קראנק־האפטער ליעבע צו דיר. דו ביזט שטענדיג פאר אונז יונג און שען געווען און האסט אויך אונז יונגער געמאכט. און אפשר דערפאר זענען ביי אונז קיינמאל די ברענענדיגע אויגען ניט אויסגעלאשען געווארען; אפשר דערפאר האט זיך ניט איינגעשלעפט דער דורשט פון אונזער אייביג־לעכצענדער נשמה. מיר האבען שטענדיג פיבערהאפט צו דיר געשטרעבט און דיך זעהן געוואלט.

און וואו האבען מיר דיך ניט געזעהן? פון דער טיעפעניש פון דער ערד, פון די

---

*) דער דאזיגער ארטיקעל איז דערהאלטען געווארען מיט א פערשפעטיגונג (צוליעב דעם, וואס דער אויטאר האט זיך נאר־וואס צוריקגעקעהרט פון אוקראינא), און דעריבער ווערט ער געדרוקט ניט אין דער פריהעריגער אבטיילונג. די רעדאקציע.

ווייטע אנטרונענע האבען מיר צו דיר אין די הויכע הימלען געטראגען, צווישען די אויס־בלישטשענדיגע שטערן און די תמיד פעריאגטע וואלקענס דיך געזוכט. און די חלומות פון דער נאכט ביזטו מיט אונז געווען אין, ווי א גוטער מלאך, האסטו בײַ אונז פון טיפען דרימעל א שמייכעל ארויסגערופען.

מיר האבען דיך געזעהן צווישען די אלטע בלעטער פון דעם אגריסענעם חומש. דארט האסטו ארומשפאצירט צווישען די פסוקים, ווי בײַמער פון א רויזען־גארטען. די רייד פון דיינע נביאים האבען אין אונזערע אויערן געקלונגען, ווי אין יענעם טאג, ווען זיי זענען געפרעדיגט געווארען אויף די בערג פון יהודה און שומרון. דו האסט צו אונז פון דארט אויף דיין שפראך גערעדט, אויף דער שפראך, וואס האט דעם דופט פון דיינע בלומען, דעם זיסען ריח פון דיינע פעלדער, דעם אטעם פון דיינע געוויקסען. דארט, צווישען די אלטע בלעטער, האבען ווידער צו אונז אראבגעקוקט פון זייער הויך דיינע בערג און הימלען, האבען מיר ווידער ווי געטראטען אויף דיינע זאמדען, געזונגען דיינע לידער און געבאדען זיך אין דיינע טייכען.

מיר האבען פון דיר, ליעבע לאנד, אויך א מארגענלענדישע געוועבט פון זונען־שטראהלען, פון העל־בלויע הימעל־פלאנעטען, וואס לייכטען ווי דאס ליכט פון די זיבען ליכטיגע טעג בײַ׳ן וועלט־באשאפען. אלדאס בעסטע און אלדאס שענסטע פון אלץ אויף דער וועלט האבען מיר אויסגעקליבען פון אלע אוצרות און עס אבגעגעבען דער נשמה פון אלע נשמות, דעם בעסטען קינד פון אלע קינדער ישראל׳ס — דיין משיח׳ן, וואס וועט אויף דיינע בערג די בשורה אנזאגען.

און ווי שיין ביזטו אין דער צוקונפטס־לעגענדע! דו ביזט די גרעסטע, די שטארקסטע, די מעכטיגסטע, די געוואלטיגסטע איבער גאט׳ס ערד. דיינע טויערן זענען וועלט־טויערן, דו ווערסט דאס הארץ פון דער ערד, דער מיטעל־פונקט, דאס ארט, וואו ס׳רוהט גאט׳ס ריינער גייסט, וועלכער האט געשוועבט אין די ששת ימי בראשית, ווען די וועלט איז נאך ריין געווען, אין גליקליכען תהו־ובהו־צושטאנד.

דו, מיין לעגענדע, ביזט דאס איינציגע פורפור־קלייד, וואס איז מיר פערבליבען פון יענע גרויסע, אלטע צייטען, און וועה וועט זיין דעם, וואס וועט בײַ מיר מיין לעצטע לעגענדע אוועקרויבען, מיין לעצטע טרייסט לעשען.

וועה וועט זיין צו דעם!

דאס וועט ער מיין לעבען צונעהמען, מיין נשמה פון די נשמות, מיין שענסטע צווישען דאס ביסעל שענהייט, וואס בײַ מיר איז פערבליבען, מיין בעסטע, מיין ליעבסטע, מיין טרייסטע לעגענדע!

איך האב דיך נישט פערגעסען, מיין שיין, מיין אלט לעגענדע־לאנד, ווי מיין רעכטע האנד קאן איך נישט פערגעסען. האסטו אבער אויך אן מיר געדענקט, ווען מיר גע׳חלומ׳ט אין די טויזענדער יאהרען, ווען דו ביזט ווי אן אלמנה, א פערטראכטע און פערטרויערטע, געשטאנען אין דיין אלטערטימליכער פראכט? האסטו געדענקט די גרויסע אלטע לעגענדע, וואס איז פון דיין פאלק געווארען?

מיר, מיין ליעבסטע, זענען אויך, ווי דו, אין א לעגענדע פערוואנדעלט געווארען. פון די טייערען פון ביתר זענען מיר אוועק, א קוק געטהון צום לעצטען מאל אויף דיינע בערג, געשיקט דיר דעם לעצטען גרוס, און דאן איז געקומען דער מכשף מיט זיין צויבער־שטאק און אונז פאר א לעגענדע געמאכט.

ס׳איז איבער דער וועלט אנ׳איבעריגע לעבעדיגע לעגענדע ארומגעגאנגען, איבער לענדער, שטעדט און דערפער, טאלען און ים׳ען, בערג און טהאלען. פעלקער און מענשען האבען אין אונז א סאמום־ווינד געזעהן, וואס צושטערט און צעוואָרפט אלע בנינים, און זיי האבען געגען אונז, ווי געגען א שונא, אלע געוועהר אויסגעניצט. און אויב צו

דיינע ברעגעס זענען אַמאָל קעמפערס צוגעשוואומען, אויב די כוואַליעס האָבען אַמאָל צו דיינע וואַסערן רויט־געפאַרבטע כוואַליעס געבראַכט — דאָס האָבען זיי פון אונז צו דיר אַ גרוס געפיהרט. אויב די קראָהען פלעגען אַמאָל טרויעריג און פול מיט זאָרג שרייען און פערהילכען דיין לויף — דאָס האָבען זיי דיר פון אונז שרעקליכע בשורות געבראַכט. קיין איין מאָל איז נאָך צו דיר פון אונז ניט דערפלויגען — דער בלוט־מבול האָט אויף קיין מינוט ניט אויפגעהערט.

אפט פלעגען מיר דיר מקנא זיין. דו, מיין ליעבע, ביזט שטום געשטאַנען, שטאָלץ, אָפען, מיט דיינע חורבות, וועלכע זענען פערהילט מיט דער שענקייט פון אַלטע צייטען. דיינע חורבות האָט מען בעזוכט, בעטראַכט, בעוואונדערט, אָבער קיינער האָט עס ניט אנגערירט — אַלע האָבען זיך מיט רעספּעקט פערהאַלטען צו דיין געגענוואַרט, צוליעב דיין גלענצענדער פערגאַנגענהייט. מיר אָבער זענען וואַנדערענדע חורבות געוועזען, שטענדיג אין גאַנג, און ווער עס איז פאַרביי געגאַנגען, האָט ביי אונז פון דער חורבה שטיינער געריסען, אָדער מיט האַמערס געקלאַפּט, זעהן, אויב מיר וועלען אויסהאַלטען.

האָסטו חאָטש אָן אונז געדענקט, האָסטו וועגען אונז געטראַכט? מיר האָבען אין דעם, ליעבסטע, געגלויבט און דאָס האָט אונז כחות געגעבען צו ציהען ווייטער דאָס לעבען פון אַן אייביג וואַנדערענדער לעגענדע. אונז האָט זיך געדאַכט, אַז דו ביזט די איינציגע, וואָס טרויערט אויף איהרע קינדער, וואָס וויל קיין נייע קליידער ניט אנטהון און אין דיינע חורבות ווילסטו וואַרטען, ביז מיר וועלען צוריק צו דיר קומען. קיינעם, קיינעם האָסטו ניט געוואָלט אָבגעבען דיין יונגפער־ריין. ווי אַ פערטרויערטע עגונה האָסטו אויף דיינע געליעבטע וואַרטען געוואָלט.

אין אַט, מיין ליעבסטע, זענען מיר צו דיר צוריקגעקומען. דו זעהסט: עס בליהען צו דיר מחנות, מחנות דיינע קינדער און ברענגען דיר אַ גרוס פון יענע, וואָס וואַנדערן נאָך אַרום אין דער גרויסער וועלט.

טרויעריג איז דער גרוס. די קראָהען האָבען דיר נאָך קיין טויזענדסטע טייל ניט דערצעהלט וועגען זייער ליידען, וועגען זייער שמערץ. נאָר טרויער ניט, ליעבע לעגענדע, נעהם זיך אָן מיט כומה, און הייב־אָן בויען צוריק דיינע חורבות.

מיר ווילען שוין ניט מעהר קיין לעגענדע זיין און ווילען מעהר ניט אויף דיר זעהן חלומ'ן און טרויערן וועגען דעם, וואָס איז אַמאָל געוועזען — מיר ווילען מיט דיר צוזאַמען וועבען די חלומות פון אַ גאָלדענער צוקונפט.

נאָ דיר די האַנד, מיין געליעבטע, די האַנד, וואָס האָט דיר שוין לאַנג ניט געדריקט. ס'איז נאָך קאַלט אונזער האַנד, כ'פעהלט נאָך אין איהר בלוט און לעבען—גיב נו אין אונז אַריין פריש בלוט, דו מיט דיין ניי־אויפבליהענדען רייץ, מיט דיין יוגענד־פייער, מיט דיין אַלטען זיסען, אַזוי גוט בעקאַנטען שמייכעל.

שאַ־שטיל. הערט זיך צו:

פון צוויי גרויסע פערגאַנגענהייט־לעגענדען ווערט איין שענע, גלענצענדע ווירקליכקייט געבאָרען!...

Compagnie Generale Transatlantique

FRENCH-LINE

Warszawa, ul. Krolewska 27, tel. 105-65

די איבעראַל בעקאַנטע שיפס - געזעלשאַפט,
וועלכע האט אין יאהר 1920 איבערגעפיהרט

80,000 פאסאזשירען 3 קלאס.

רעגולערע שיפס-קאמוניקאַציע

צווישען האווער און ניו-יארק,

(די שיפען געהען-אב 3 מאהל וועכענטליך)

קאנאדא, מעקסיקא, אפריקא, פראנצויזישע קאלאניעס א. ז. וו.

אונזער נייער דאמפפער

„פאריז",

ענטהאלט 38,000 טאן,

וועט מאכען די ע־שטע רייזע

קיין ניו-יארק

דעם [redacted]-טען יוני.

קאמפארט - איינריכטונג, אפארטאמענטען, באל- און קאנצערט-זאלען, לעזע-זאלען, גימנאַסטי-שע זאלען, ערשטקלאסיגע קיך, וארגפעליגע בעדינונג.

גרעסטע פראנצויזישע שיף-קאמפאניע.

עמאַלירטע אלומיניום-קיך-געשיר

פערצינכטע אויסארבייטונגען:

עמערס צו וואַסער, קעסלען צו וועש,
קיך און קינדער-וואַנעלעך, בייַנכעס
צו בענזין און נאַפט, מילך-קאַנען
פון 2 ביז 30 ליטער, גארטען-
פאַלעוואַטשקעס, קאַווע-מילעכלעך,
פרימוס-מאַשינכעס א. אז. וו.

בעזיצט:

DOM HANDLOWY

I. KIRSZTEJN

WARSZAWA

Marszałkowska 151.

Adres telegr. „IKIR". •• Tel. № 157-99.

Dom Handlowy **HERMAN LANDE**

פערטרעטונג, פיליע און סקלאד פון פערפום־פאבריק **Georg Dralle**

WARSZAWA, Nałewki 2a, winda № 9

פערטרעטער פון אנדערע אויסלענדישע פאבריקען,

קאלעקציע פון מוסטערן אויף לאגער:

WARSZAWA, Marszałkowska № 62, tel. 261-38.

טעלעגר. אדרעס: **„KOLIBRI"**

—◆◆◆◆—

בערשטען אויסארבייטונגען פון „Bürsten & Pinselfabrik Donaueschingen Vorm. Mez & Co, G. m. b. H. — Donaueschingen".

האר־ און מלבושים־בערשטלעך,

ציין־בערשטלעך צעלולוידענע און ביינערנע „Fr. Jahn".

זאלינגענער שטאל־אויסארבייטונגען: שטאהלענע מעסערס, שערלעך, ראזיר־מעסערס, מאניקורען א. ז. וו.

ארצטליכע און הויזליכע טערמאמעטערס

כירורגישע גומע־אויסארבייטונגען.

כימישע פאפירען און כעמיקאלען פאר פאטאגראפען פון דער אלוועלטליכער פאבריק Dr. G. Schleussner, Frankfurt-Main

ואפאלניטשקעס פון דער נייעסטער קאנסטרוקציע „H. W." מיט א אייביגען שטיין.

טעכנישע גומע־אויסארבייטונגען: פליטען, קישקעס, אריגינעלע ענגלישע פליטען „I. T." און אזבעסט־אויסארבייטונגען

רעקאמענדירט צו פאבריקס־פרייזען.

Dom Handlowy

Szynkman, Sączewski i S$^{\underline{KA}}$

Sp. z o. o.

Warszawa, Długa № 21

Telefon 181-78.

poleca ze składów:

Materjały wełniane,

półwełniane i bawełniane.

Bieliznę męską.

Mydło angielskie.

**Biuro Handlowo-
•• Techniczne ••**

„ENERGJA"

Sp. z ogr. odp.

Jeneralne zastępstwo na Polskę i Litwę
Tow. Akc. Austrjacko-Amerykańskich Fabryk Gumowych i Azbestowych

„SEMPERIT"

Warszawa, LESZNO 13
telefon 240-07

Adres telegr.: **Energja Warszawa,**

stale posiada na składzie:

Wyroby Gumowe i Azbestowe.

**Węże ssące i tłoczące. Węże kolejowe i do pary.
Płyty gumowe i azbestowe, „KLINGERIT" i t. p.
Klapy gumowe.
Pasy gumowe transmisyjne.
Sznury gumowe. Krążki gumowe i azbestowe.
Metkal i płótna gumowane.
Wyroby z gumy twardej.
Obręcze powozowe.
Płyty i pakunki azbestowe.**

Wyroby Metalowe.

**Klingera oryg. armatury wodowskazowe.
Maszynki i kolby do lutowania.**

**Przyjmuje wszelkie zamówienia wyrobów
techniczno-gumowych.**

פערבאנד=ארטיקלען

גומי=אויסארבייטונגען,
כירורגישע אינסטרומענטען
און קאסמעטיק

רעקאמענדירט:

האנדעלס און אגענטור=הויז

Kiselstein i Mayzner

Warszawa, Marszałkowska 139

telefon 24-16

קעגען=איבער דעם טויער.

הורט= און פאבריקס=

דער מענער-שניידער

הערמאַן ליפשיץ

5 וויערזשבאווא 5

טעלעפ. 86-48

עמפפעהלט שטעטס די לעצטע נייהייטען זוי אויך א גרויסער אויסוואהל פון פערשידענע שטאפען.

פינקטליכע פערפערטיגונג.

Międzynarodowy

Dom Handlowy

„STANDARD"

Warszawa, Leszno 13.

Telefon 303-31.

Adr. tel. **„Standard-Warszawa".**

SKŁAD i DOSTAWA wszelkich artykułów technicznych dla fabryk, zakładów przemysłowych i dróg żelaznych.

SPECJALNOŚĆ: maszyny do obróbki metali i drzewa, motory elektryczne, ropne i dynamomaszyny. ◆◆ ELEKTRYCZNE: Wiertarki, szlifierki, wentylatory. ◆◆ Uchwyty amerykańskie do obrabiarek.

Samochody: „CYKLONETTE"

Wyłączne przedstawicielstwo na całą Rzeczpospolitą Polską.

די איבעראל בעקאנטע

דרוקעריי און ליטאגראפיע

— ווי אויך —

שרייב-מאטעריאל-

◆◆◆◆ האנדלונג ◆◆◆◆

און פאבריק

פון פערשידענע שטעמפלען

אונטער דער פירמע

„POLONIA"

אינהאבער

י. שפיגעלשטיין

ווארשא, קרולעווסקא 29a

טעלעפאן 215-92

פיהרט אוים אלעראַרט בעשטעלונגען

פינקטליך, רעעל און ביליג.

בעמערקונג: איך האב אויך לאגער א גרעסערען קוואנטום שאפיראגראפען № 1 און № 2, העקטאגראפען - בויגענס און פערשידענע שרייב-מאטעריאלען.

הורט און דעטייל.

Poleca: **Mydło z marką „REWOLWER"**
Proszek do prania „REWOLWER"
Świece w najlepszym gatunku.

דער מענער-שניידער

נ. אגרעסט

ביעלאנסקא 24

טעל. 18298

עמפּפעהלט שטעטס די לעצטע נייהייטען
און מאָדעלען ווי אין שטאָפען.
פּינקטליכע פערפערטיגונג.

יודישע

רעסטאראציע

— פון די —

פעראייניגטע קעלנער'ס

ווארשא

דזיקע 39, טעל. 273-19

טעכנישעס הויז
פון מיהלען-בוי, טארטאַכען
און צענגעלניעס

M. KANAREK

sp. z ogr. por.

Warszawa, Jasna 18
Telefon 243-80
Kraków, Szewska 9
Telefon 30-24
Lwów, Sykstuska 43-b

Adres telegraficzny dla wszystkich miejscowości **„TECHNICUM"**.

שטעלט צו: דאמפּ-מאשינען, לאָקאָמאָבּילען, ראַפּע- און וויגנאַו-מאַטאָרען, וואַסער-טורבינען סיסטעם „**Francis**" פאַרשטענדיגע מיהל-איינריכטונגען, פּראַצוויזישע און קינסטליכע שטיינער און קינסטליכע שטערנער „אידעאַל" אויך מאשינען און מיהל-צוגראַטען אַלערלעי.

פּרייז-קוראַנטע אויף פערלאַנג אומזיסט.

„TECHNOPOL"

G. m. b. H.

Warszawa, Al. Jerozolimskie 49. Tel. 216-51.

TECHNISCHE ARTIKEL: Asbest, Klingerit, Moorit, Packungen aller Art, Gummiplatten, Gummischläuche, Transmisionsriemen, Balatariemen.

MASCHINEN: für Holz und Metallbearbeitung: Drehbänke, Bohrmaschinen, Fräsmaschinen, Hobelmaschinen, Bandsägen, Kreissägen.

LOKOMOBILEN, Rohöl- und Bensinmotore.

HOLLAND-AMERIKA LINIE

ROTTERDAM

אין פוילען קאנצעסיאנירטע שיפס-אינטערנעהמונג,

רעגולערער פערקעהר צווישען

ראטערדאם און ניו-יארק

„ראטערדאם”, „ניי-אמסטערדאם”,
„נאארדאם” און „רינדאם”.

יעדע וואך פאהרט אב איין שיף.
די רייזע דויערט 8 אדער 9 טעג
אלע שיפען זענען פערזעהען מיט
דראטלאזע טעלעגראף-אפאראטען פון
מארקאני-סיסטעם. כשר'ע קיך אויפ'ן
שיף ווי אויך אין האטעל אין ראטערדאם.

פון ווארשא געהט אב יעדע וואך א
טראנספארט קיין ראטערדאם. די פא-
סאזשירען פאהרען אין א רעזערווירטען
וואגאן מיט דער בעגלייטונג פון א גע-
ניטען בעאמטען פון דער געזעלשאפט.
אלע קאסטען פון דער רייזע און באנאוש
ווערען בעצאהלט דורך דער געזעלשאפט.

נאך אומזיסטע אינפארמאציעס וועגען דער רייזע קיין אמעריקא דארף
מען זיך ווענדען אין ביורא פון

Linja Holendersko-Amerykańska

Warszawa, Al. Jerozolimskie 17

(פריהער נ' 31)

קראַנקע ציין—קראַנקער מויל—

קראַנקער מאגען—קראַנקער קערפּער!

ציין

קינסטליכע אָהן גומען (זאָ ווי אייגענע)
גאָלדענע קאָראָנעס און בריקען
לויט די לעצטע נייעס פון
וויסענשאַפטליך=טעכנישער קונסט
אויך היילען, פּלאָמבירען און ציין-
ציהען אָהן מינדעסטען שמערץ

פיהרען=אויס פּינקטליך, שנעל, ריינעל און ביליג
צאהן=אַרצט און צאהן=טעכניק

ל. און מ. עפּשטיין,

26 דזיקא 26

דער טעלעפאָן איז № 133-86.

פאַר צופרידענהייט גאַראַנטירט.

Biuro Elektrotechniczne-Instalacyjne

„Elektrotechnik"

Inż. dypl. B. ZEITMANA

ŚNIADECKICH 22, telef. 86-61.

Budowa elektrowni.
Instalacje światła i siły.
Telefony i sygnalizacja.
Artykuły elektrotechniczne.
Motory z gwarancją.

Porady i wykonanie projektów.

WHITE STAR LINE

OCEANIK — **אצעאניק**

Warszawa — וואַרשאַ

Marszałkowska — מאַרשאַלקאָווסקאַ

132 — **132**

די וועלט-בעריהמטע שיפס-געזעלשאַפט, וועלכע עקזיסטירט שוין איבער 100 יאָהר, האָט איהר **ביורא** אויך אין **וואַרשאַ**, אויף **מאַרשאַלקאָווסקאַ 132.** זי האָט די גרעסטע און מאָדערנסטע שיפען, וואו מ׳קען שוין אין 4½ טאָג קומען קיין אמעריקע. זי גיט גערן אלע אינפאָרמאַציעס פאַר פאַסאַזשירען, וועלכע פאָהרען קיין אַמעריקע און קאַנאַדאַ.

אינפאָרמאַציעס אין אַלע גרעסערע שטעדט.

צאהן-דאָקטאָר

ב. בארנשטיין

— לעשנאָ 4 —

נעמט אָן פאציענטען טעג ליך פון 10—2 און 4—7

ספעציעלער אנשטאַלט פון נייסטע סיסטעם

קינסטליכע ציין.

גילזען-פאַבריק

„SYRENA"

וואַרשאַ, נאָוואָליפּקי 6

טעל. 298-24

עמפפעלט אלע סאָרטען גילזען צו פאַפּיראָסען און בעסטער אויספיהרונג צו ביליגסטע פרייזען

ביליג

אַנאָנסען-ביוראָ

י. לעוו

וואַרשאַ, מילע 2

אַנאָנסען אין אַלע צייטונגען.

אַנאָנסען-ביוראָ

י. שטיינגלאס

וואַרשאַ!

שוו. יערסקאַ 34

אַנאָנסען אין אַלע צייטונגען.

דער מענער-שניידער

ע. גילבאום

27 זלאטא

ביי מארשאלקאָווסקאַ

נאָהענט פון וויענער באַהנהאָף

עמפפעהלט זיך שטעטס מיט די נייעסטע מאָדעלען און ערשקלאַס. אַרבײַט־פּינקטליך און רעיעל. שטענדיגער לאַגער פון פערשידענע אינלענדישע און אויסלענדישע וואַרען. ווי אויך פערטיגע מענער־קליידער צו מעסיגע פרייזען

בעמערקונג: פיר דורכרייזענדע ווערט פערפערטיגט אין פערלויף פון 48 שעה.

Pierwsze Warszawskie

Importowe Towarzystwo

טהיי **E.W.I.G.** טהיי

בערימהמט מיט איהר קוואליטעט און אוים נעצייכענטען אראמאט.

גאראנטירט נעטא וואג.

הורט-לאַגער

פון **פאפיר**

זיבער און שאוטע

— ווארשא —

טלאמאצקא 3.

טעלעפאן 111-76

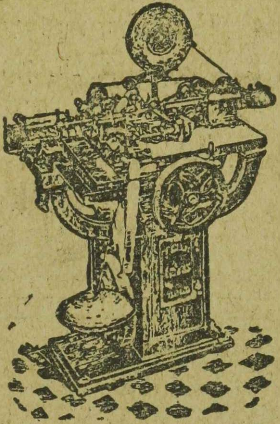

FABRYKA

Maszyn Gilzowo-Mundsztucznych

D. KWART

WARSZAWA.

Nowolipki 6, tel. 298-24

poleca maszyny najnowszych konstrukcji do wyrobu gilz do papierosów i części składowe do nich.

״OSRAM״ ושאַרובלעמפּ

פון 25, 40, 65, 75, 110, 120 און 220 האלט ליכטשטארקעס, 220 וואלט.
אויך אלע עלעקטראטעכנישע ארטיקלען לויט פאבריקס-פרייזען

י. גאָלדבערג, נאלעווקי 34

--- ווארשא. ---

טעלעפאן 292-33

נאר וואס ערשינען א ניי בוך

וויכנע=דוואַשע פּאָהרט קיין אַמעריקע

פון טונרעלע.

דאס דאָזיגע ווערק, וואס איז געווען געדרוקט פעליטאָן־ווייז אין „מאָמענט“ איז יעצט בערייטענר איבערגעאַרבייט, פערגרעסערט, אייסגעבעסערט און ארויסגעגעבען געוואָרען אין א באַזונדער בוך.

וואס די אייראָפּעאישע פרעסע ווענט וועגען דעם דאָזיגען בוך שרייבען דער „טאָג“ און דער „יוד“:

... דאס איז א בוך, פול מיט הארציגען הומאָר, וואס האלט געשפּאַנט און פּאָלשטאַפּט פערגעניגען דעם לעזער פון דער ערשטער שורה ביז דער לעצטער.

די „נייע פרייע פּרעסע“, דער „טיימס“ און „זאַנלעטבייער צייטונג“:

... א בוך, וואו יעדער עמיגראנט וועט זיך דערזעהן מיט זיין גאנצען בינטעל צרות, זיינע ליידען, וואַגלעניש און פלאָגעניש, ווי אין א שפּיגעל.

„בערלינער טאַגעבלאַט“ און דער „קריעמער שפּיגעל“:

... א בוך, וואס שילדערט די אלע טראַגי־קאָמישע מאָמענטען פון די יודישע עמיגראציע־טרויער, חברות קאָמיטעטען, וויזעס וכדומה.

הויפּט=פערקויף פערלאג א. גיטלין, ווארשא, נאַלעווקי 1.

ס'איז ארויס פון דרוק א ניי בוך פון נח פרילוצקי

יידיש טעאטער

אין 2 בענדער

באַנד I

1) אַלגעמיינס: — פראַגמענטען — אונזער טעאַטער=קריטיק — קריזיס פון אונזער דראַמאַטיש טעאַטער — 4 יאָהר יידיש טעאַטער אין רוסלאַנד און פוילען — דער יידישער אינטעליגענט און דאָס יידישע טעאַטער — בא „זיי“ און בא אונז — די רעפּערטואַר־לאַגע פון יוד. טעאַטער.

2) יעקב גאָרדין: — עקראַלאָג — מ. ליליענבלום און י. גאָרדין — י. גאָרדין און זיין סעקטע — י. גאָרדינס ווידוי — „מירעלע אפרת“ אין ווארשא — „די שבועה“ — „אַהין א היים“ — „געבראָכענע לעבען“ — וואָס זאָגען פרעמדע וועגען י. גאָרדין?

3) שלום עליכם אלס דראַמאַטורג.

באַנד II

2) אַרטיסטען: — יעקב ליבערט — פּעני וואַריאַ עפּשטיין — מאָריס מאָסקאָוויטש. — באָריס טאָמאַשעווסקי — דוד קעסלער — פר. ם. לאָבעל — בועז יונגוויץ — מ. מייערסאָן — ם. פישזאָהן.

2) פאַרשידענעס — „דודס פידעלע“ — „ד"ר יאָזעלמאַן“ — רחל קאַמינסקי'ס בענעפיס — „די שוועסטער“ פון י. ל. פרץ — „יעקעל דער שמיד“ פון דוד פינסקי — „דער אינטעליגענט“ פון פרץ הירשביין — „דער יחוס“ פון שלום אש — „שייַלאָק“ — „ישראל“ פון אנרי בערנשטיין — דער כח פון טפשות — „עווא“ — „שושנה די צנועה — „ציגיינער־באַראָן“.

פערלאג א. אלבער (ביאַליסטאָק)

הויפּט=פערקויף ביי מ. י. פריד, רימאַרסקא 16

פראווינצער סוחרים!

ציימונגס=פאפיר

פרימא סחורה

רעעלע פרייזען

צושיקען פראַנקאָ נאך הויז ביי

M. GOLDBERG

Kupiecka № 6 m. 11

ביכער

די בילינגסטע און בעקוועמסטע קוועלע פון אלערליי יודישע און העברעאישע ביכער, בילדער, מאפעס, קארטען א. ז. וו. איז אין דער

הורט-בוכהאנדלונג „אלטנייל‏אנד"

(אינהאבער י. טרייוואקס)

ווארשא לעשנא 6 (אין הויף פארטער) טעל. 214-89

יודישע און העברעאישע קאטאלאגען אומזיסט

אדרעס אויף בריעף און געלד:

Księgarnia „Altnajland" Warszawa, Leszno 6.

Międzynarodowe Biuro Ogłoszeń

נעהמט אן אנאנסען
אין אלע צייטונגען
און זשורנאלע.

שטעלט צונויף אריגינעלע רעק-
לאמען לויט דעם אמעריקאנער
סיסטעם.

WARSZAWA
Galerja Luxemburg

Tel. 62-36, 88-35.

בעזוצער פון דער דאזיגער פירמען-קאנטע בעקומען גע-
העריגען ראבאט ביי בעשטעלונגען פאר אלע צייטונגען.

צינקאגראפיע און קונסט-אנשטאלט

פון ח. גאלדבערג

ווארשע, פאוויע 22, טעלעפ. 50-286

פיהרט אויס:

1) צינקא-קלישען, שאטקע און שטריך.
2) פאטאגראפיע אויף שטיין
3) צייכנונגען, אילוסטראציעס
און רעטושע-ארבייט.
4) בילדער און פערגרעסערונגען.

OTWOCK. אָטוואָצק.

ערשטקל. פּענסיאָנאַט

פון י. וואַכמאַן (איינענע ווילע)

נייע אויסגעבויטע פּאַוויליאָנען מיט'ן גרעסטען קאָמפאָרט און לויט אַלע היגיענישע פאָדערונגען. אָפען א גאַנץ יאָהר. פיר יוגענד אויסנאַהמס-פּרייזען.

שניידער-צוּדאַטען!

זיידענע, האַלב-זיידענע, וואָלענע בוימוואָלענע, נייעסטע פאַרבען איך קנעפּ, אַלערליי פּאַר-בען און גרויסען. נור וואָס דערהאַלטען ענגל. אָל-פאַנגע איף קאָפּאַטעס.

אַלץ אין גרעסטען אויסוואַהל.

יצחק סאַדאָווסקי

מאַרשאַלקאָווסקא 86

די פירמע עקזיסטירט פון **1898** יאָהר

בראַהן עט ראַווינסקי

וואַרשא

לעשנא 78

טריקאָטאַזש און לימצעו-פאַבריק, טאַשמעס, זשנוראַוואַד-לעס, קראַוואַטען, זשאַבאָטען, סוויטערס א. ז. וו.

צוּקערניקעס

פערשידענע וואַלצען, פרעסען, סטאַנאַקען, אייריס-מאַשינען, פאָרמען צו שאָקאָלאַדעס פערשידענע עטיקעטען איך פיר הערבאַטניקעס, פאַרבען, געשמאַקען, וואַנאַלין סיראָפּ און אַגאַר אַגאַר

P. FLANCMAN,

WARSZAWA,

S-to Jerska 36 tel. 72-67.

דער לאַנגיעהריגער

מענער-שניידער

L. Aszkenazy

Dzika 10, tel. 149-13

עמפּפעהלט איף לאַגער א גרויסען אויסוואַהל פון ענגלישע און אינלענדישע סחורות צו זעהר צוגענגליכע פּרייזען.

פאַר ה"ה צוגרייזענדע ווערט אויסגעפיהרט אין פערלויף פון 48 שעה.

דער מענער-שניידער

זיגמונט ניסמאַן!

סענאַטאָרסקא 26 — טעל. 101-48

האַט בעקאַנט זיינע געעהרטע קונדען, דאַס ער בעזיצט איף לאַגער א גרויסען אויסוואַהל פון ענגל. סחורות. נייעסטע און מאָדערנסטע מוסטערן.

פאַר צוגערייזטע ווערען די בעשטעלונגען אויסגעפיהרט אין פערלויף פון 48 שעה.

דער מענער=שניידער

ה. בערענהאלץ

1 קארמעליצקא 1

טעל. 143=45

בעזיצט שטעטס אַ גרויסע אויסוואַהל פון די נייעסטע מאָדעלע:
דירעקט בעצויגענע אוים אַמעריקאַ
רעעלע · און פינקטליכע בעהאַנדלונג.

SUROWCE.

wytwórnia
Wyrobów powroźniczy,
Artykuły techniczne,
Pakunki i materjały izolacyjne.

Z. LURIE

Warszawa,

Królewska № 47

Telef. 29-11 i 234-22

Oddziały:
Ryga, Gertrudastr' 60
Łódź, Dzielna 36b.

דער רענאָמירטער

גערטנער׳ס רעסטאראַן

לעשנא 2

טעלעפאן 249=34

אין אַ גרויסען קאָמפאָרט · איינ=
געריכטעטען לאָקאל.

גיט אַרויס טעגליך

פריהשטיק

מיטאָג

און **אבענד=ברויט.**

די קיך געפינט זיך אונטער דער
פערזענליכער לייטונג פון ה׳
גערטנער.

דער בופעט איז רייך פערזעהען
מיט אַלערליי צובייס,
אַלערליי געטראַנקען מיט די
בעסטע אויסלענדישע מארקעס.

KRAWIEC DAMSKI

M. LIWSZYC

Rysia 3, Telefon 209-89

posiada zawsze na składzie

NAJNOWSZE MODELE

דער קאאפעראטיוו

פון

פערטיגע מענער=מלבושים

געגרינדעט פון די בעסטע קוואליפיצירטע מענער-מאגאזין-שניידער-מייסטער

אין לאקאל פיז האנדווערקער-ראט נאלעווקי 2a

בעזיצט שטענדיג א גרויסען אויסוואהל פון פערטיגע מענער-מלבושים פון אינלענדישע און אויסלענדישע וואארען אלעס צו בילליגע פרייזען.

א גרויסען אויסוואהל

פון דאמען=מאנטלען און קאסטיומען

די נייעסטע פאסאנען

פערקויפט הורט און דעטייל

J. MIŃSKI, Długa № 53 m. 7

— telefon 134-78 —

עלעגאנטער יודישער רעסטאראן

Piccadilly

5 ביעלאנסקא

—טעלעפאן 116-23 №.—

עמפפעהלט זיך מיט:

אויסגעצייכענטער קיך,

שנעלע און גוטע בעדינונג.

ציין

קינסטליכע, גאלדענע קאראנעס און מאסטקעס אויך אלערליי שווערסטע בעשטעלונגען פיהרט אוים אמעריקאנער דער איבערגעל בעוואוסטער צאהן=טעכניקער

(געוועז. דעמאנסטראטאר אין צאהן-ארצטליכען קליניק אין פעטערבורג)

B. CZERNIAKOW

ווארשא, דזיקא 8, פראנט 2-ער שטאק.

פיר צוגערייזטע די שווער. סטע ארבייטען-שנעל.

Litografja „MERKURY“

H. Czapnik i M. Drabinko

Warszawa, Przejazd 5. Telef. 287-14

Wykonywa wszelką robotę w zakres litografji wchodzącą.

Parowa Fabryka

Musztardy i Octu

Spirytusowego

p. f.

A. OFFIERSKI

WARSZAWA

Królewska № 31

TEL. 67-00

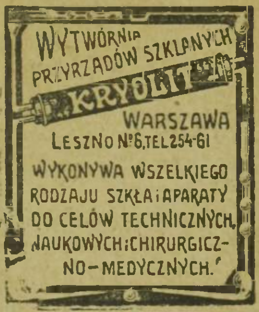

Fabryka
wyrobów Pończoszniczo-
Dzianych i Trykotowych

A. Szuldiner

Warszawa, Leszno 6, tel. 127-08
egzystuje od roku 1906

poleca nast. artykuły własn. wyrobu:
Golfy (żakiety) damskie wełn. i jedw.
Pończochy, wełn., jedw. i fildecossowe
Skarpetki, wełn., jedw. i fildecossowe
Pończoszki dziecięce, fildecossowe.
Owijaki, Stylpy, Getry, Reformy damskie, Swetry Napulsniki, Nakolaniki, Kalesony
wełniane i fildecossowe i t. d.

Fabryka Parasoli i Lasek

D. SOŁOWEJ, Warszawa,

dawniej Br. KLEIBER

Warszawa, Elektoralna 33

207·40 טעלעפאן

עמפפעהלט:

הערען-שירמען, דאמען-שירמען אין אלע קא-
לירען ווי אויך שטעקענס פון דער איינפאכ-
סטער ביז צור פראכטפאלסטער אויספיהרונג צו
מעסיגע פרייזען.
עס ווערען אויך אנגענומען רעפאראציעס.

Pracownia obuwia

męskiego, damskiego
i dziecinnego,
Zamówienia wykonywam akuratnie i punktualnie.
Ceny umiarkowane.
Wielki wybór obuwia na składzie.

B. SZEJNFELD,

Warszawa, Tłomackie 13
Telefon 235-42.

די בעסטע שאקאלאד
מארמאלאד,
קארמעלען

עמפפעהלט די פאבריק

„Columbus“

ווארשא, גושיבאווסקא 20

180·64 טעלעפאן

Towarzystwo Firmowo-Komandytowe

BRANDEL, WITOSZYŃSKI i S-ka

Właściciel
inż. **Stefan Twardowski**

Warszawa—Praga, ul. Grochowska 37—39. Telefon 48-86.

Adres telegraficzny: Brandel Witoszyński Warszawa.

Specjalność fabryki: Pompy odśrodkowe turbinowe. — Pompy transmisyjne. — Pompy parowe. — Turbiny parowe do 15 k. m. mocy. — Pierścienie tłokowe samosprężynujące.

בעריכטיגונג.

אינ'ם ארטיקעל „פון דער געשיכטע פון טעאטער־קונסט ביי יודען" פון ד״ר י. שיפער זענען אריינגעפאלען פאלגענדע דרוק־פעהלער:

ז' 211, שורה 7 דארף זיין: אנהויבענדיג פון 15—14־טען יאהרהונדערט׳

ז' 212, שורה 5 דארף זיין: רשימה פון דער יודישער בעפעלקערונג פון יאהר 1546.

ז' 213, שורה 24 דארף זיין: פון יאהר 1714.

ז' 223, שורה 10—אנשטאט: „פערשיעדענארטיגע סצענקעס"—„מוזיקאלישע און קאמישע צוגאבען"; שורה 12: אנשטאט „דאס בעליעבטע ליעד" — „דער ליעבלינג".

ז' 230; שורה 6 — אנשטאט „פון דער קאמעדיע פלוטא" — דארף זיין: „פון דער קאמעדיע פונ'ם רוימישען מחבר פלויטוס"; שורה 11 — דארף זיין: „געשטאלטען פון דער בארא ק־צייט"; שורה 12—13 דארף מען לייענען: „אט די אלע שטריכען... לאזען זיך לייכט געפינען ביי געוויסע „העלדען", וואס טרעטען־ארויס אין אונזערע זונג־שפיעלען".

ז' 233, פאר־לעצטע שורה: אנשטאט „פאסטנאכט־ראליע" — „פאסטנאכט־קאמפאניע".

ז' 239, שורה 2: אנשטאט בעגריסונגס־געזאנגען" — „בעגריסונגס־טארט".

דרוקערײַ פֿון פֿערלאַג „יודישע פּרעסע", װאַרש"